

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Bahar/ Весна /Spring 2019 • Yıl/Год/Year 11 • Sayı/Число/Issue 41

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308-6200 www.dergikaradeniz.com; dergipark.gov.tr/kdeniz

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Saliha Sinem İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğın ALTINKAYNAK

Doç. Dr. Vedit AŞKAROĞLU • Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ • Dr. Öğr. Üyesi Arif Cem TOPUZ

Eser KARADENİZ • Bünyamin TETİK (Ed. Yrd.)

Yayın Kurulu/ Редколлегия/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ (Maltepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi) • Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) • Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) • Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) • Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) • Prof. Dr. Faruk ÇOLAK (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Prof. Dr. Hikmet KORAŞ (Niğde Üniversitesi) • Prof. Dr. Dimitri D. VASİLEV (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Maltepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) • Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) • Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) • Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) • Prof. Dr. Laylı ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) • Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) • Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) • Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) • Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) • Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Hacettepe Üniversitesi) • Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) • Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) • Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) • Prof. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) • Prof. Dr. Gous KHAN (Jawaharlal Nehru Üniversitesi) • Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) • Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazıt Üniversitesi) • Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon / Редакция / Redaction

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedit AŞKAROĞLU

Uluslararası İlişkiler / Международные отношения / International Relations Expert

Doç. Dr. Vedit AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları / Советники по иностранным языкам / Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Doç. Dr. Vedit AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi / Адресиздательства / Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğın ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı / Типография / Press: Bizim Dijital (ANKARA)

Bu dergi; International Scienctific Indexing (ISI Database), Scientific Indexing Services (SIS), Index Copernicus (ICI World of Journals), TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBİAD), Google Akademik, Akademik Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by International Scienctefic Indexing (ISI Database), Scientific Indexing Services (SIS), Index Copernicus (ICI World of Journals), TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Sobiad Citation Index (SOBIAD), Google Scholar, Acedemia Social Science Index (ASOS Index).

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

- Prof. Dr. Tofiq ABDÜHASANLİ ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN - Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI - Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR - Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESİNG - (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN - Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN - Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN - Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN - Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKİA - (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Salim CÖHCE - İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV - Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV - NEF Üniversitesi (Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK - Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN - (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN - Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRSOY - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tacida HAFIZ - (Bosna-Hersek)

- Prof. Dr. Cengiz HAKOV - (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyeviç İLLARİONOV - RAN (SAHA - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia İNNOKENTYEVNA - RAN (Tuva - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Cabbar İSHANKUL, Bilimler Akademisi (Özbekistan)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT - Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN - Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ - İvana Cevahişvili Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV - CHUI Üniversitesi (Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV - Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK - Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK - Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ - İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ - Maltepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL - Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gous KHAN - Jawaharlal Nehru University (Delhi – Hindistan)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH - Moskova Lomonosov Üniversitesi (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK - Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN - Şincan Pedagoji Üniversitesi, (Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK - NEF Üniversitesi (Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY - Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ - Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ - Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulkerim RAHMAN - (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN - Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN - Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN - Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ - Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK - Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN - Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Rize Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ - Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL - Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Olga MELNİCUK - NEF Üniversitesi (Yakutistan - Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ - Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ - İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC - Tuva Devlet Üniversitesi (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI - Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM - Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Bahattin Çelik - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci - Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN - Abay Üniversitesi, (Kazakistan)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL - Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER - Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAAĞAÇLI - Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU - Ardahan Üniversitesi (Türkiye)

Temsilcilikler / Представители / Representatives**YURT İÇİ / Турция / Interior:**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğr. Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğr. Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğr. Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğr. Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ * Dr. Öğr. Üyesi Cengiz GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Öğr. Üyesi Mehmet EROL – KİLİS * Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğr. Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NIĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğr. Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны / Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ■ Jale İSMAİLOV – AZERBAJCAN ■ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ■ Serpil KUP – FRANSA ■ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ■ Mehmet TÜTÜNCÜ – HOLLANDA ■ Harid FEDAI – KKTC ■ Prof. Dr. Tacide HAFIZ – KOSOVA ■ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ■ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ■ Eden MAMUT – ROMANYA ■ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVIÇ – SİRBİSTAN ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ■ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ■ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ■ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ■ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ■ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ■ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ■ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ■ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ■ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ■ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ■ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ■ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ■ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ■ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ■ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ■ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ■ Dr. Öğr. Üyesi Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ■ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ■ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ■ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ■ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU) Doktorant Nursaule AKHATOVA (Oral şehri KAZAKİSTAN) ■ Prof. Dr. Gous KHAN (Delhi – Hindistan)

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ

PROF. DR. REMZİ KILIÇ XI

Araştırma Makaleleri

A CHARACTERISING THE RELATIONSHIP BETWEEN MODERNITY AND SOCIOLOGY: THE UNDERSTANDINGS OF SECULARISATION, URBANISATION, AND SOLIDARITY

MODERNİTE VE SOSYOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SEKÜLERLEŞME, KENTLEŞME VE DAYANIŞMA BAĞLAMINDA KARAKTERİZE EDİLMESİ

Характеристика Отношений Между Современностью И Социологией В Контексте Секуляризации, Урбанизации И Солидарности

Barış ÇAĞIRKAN.....1

1930'LU YILLARDA AZERBAIJAN BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNDE BİR KEŞİT: KAFKASYA KONFEDERASYON ŞURASI

A SEGMENT IN THE 1930'S INDEPENDENCE STRUGGLE OF AZERBAIJAN: THE SHURA OF THE CAUCASUS CONFEDERATION

Один Отрезок Из Истории Борьбы За Независимость Азербайджана В 30-Е Годы 20. Го Века: Совет Кавказской Конфедерации

Ali Haydar SOYSÜREN 9

ULUSLARARASI SPOR ORGANİZASYONLARININ KÜLTÜREL, SOSYO-EKONOMİK VE MEKÂNSAL ETKİLERİ: DEAFLYMPİCS SAMSUN 2017

CULTURAL, SOCIO-ECONOMIC AND SPATIAL EFFECTS OF INTERNATIONAL SPORTS ORGANIZATIONS: DEAFLYMPICS SAMSUN 2017

Культурный, Социально-Экономические И Пространственные Эффекты Международных Спортивных Организаций: Дефлиmpiада Самсун 2017

Seyfullah GÜL.....29

TÜRK MUTFAĞINDA GELENEKSEL EKMEK PİŞİRME YÖNTEM, ARAÇ VE GEREÇLERİNİN YAŞATILMASI: PİLEKİ ÖRNEĞİ

PRESERVING OF TRADITIONAL BREAD COOKING METHODS AND EQUIPMENT IN TURKISH CUISINE: EXAMPLE OF PILEKI

Традиционный Способ Приготовления Хлеба, Возрождению Инструментов И Оборудования : Пример «Пилеки»

Alev DÜNDAR ARIKAN - Maksut ÖZKEŞKEK.....52

ANTİKÇAĞ KOLKHİS'TE BOĞA FİĞÜRÜ

BULL FIGURE IN ANCIENT KOLKHIS

Фигура Быка В Културе Колхиды

Gülseren MUTLU.....62

GENÇLER ARASINDA SANAL TEHLİKE OLARAK SİBER ZORBALIK

CYBERBULLYING AS A VIRTUAL THREAT AMONG YOUTH

Виртуальная Опасность Среди Молодёжи - Кибербуллинг

Özlem ÖZDEMİR.....80

ERZURUM EFSANELERİNDE TABULARIN ÇIĞNENMESİ VE GÖLGE ARKETİPLERİ BREAKING OF THE TABOOS, AND THE SHADOW ARCHETYPE IN LEGENDS OF ERZURUM <i>Нарушения Табу В Эрзерумских Легендах И Архетипы Теней</i> Ramazan ERGÖZ	92
ARDAHAN'DAKİ GÖLGE Lİ VE ÇOBANKÖY DEMİR ÇAĞI ALANLARI IRON AGE SITES OF GÖLGE Lİ AND ÇOBANKÖY IN ARDAHAN <i>Участки Железного Века Сёл Гельгели И Чобанкёй Ардаханского Района</i> Sami PATACI	106
BOLU MÜZESİ'NDEN BİR GRUP ROMA DÖNEMİ KORİNTH BAŞLIĞI A GROUP OF ROMAN PERIOD CORINTHIAN CAPITALS FROM BOLU MUSEUM <i>Группа Коринфских Капителей Римского Периода Из Болуйского Музея</i> Akın TEMÜR - Merve ÇELİK	120
ŞANLIURFA'DAKİ SOĞMATAR KÜLT ALANINDAN BİR ASLAN KABARTMASI TASLAĞI DRAFT OF A LION RELIEF FROM SOĞMATAR CULT AREA IN ŞANLIURFA <i>Исследования Барельефа С Изображением Льва В Культурном Месте Согматар В Шанлыурфе</i> Bahattin ÇELİK-Süheyla İrem MUTLU - Semih MUTLU	136
BELGESEL SİNEMA DİLİ VE SAVAŞ DOCUMENTARY CINEMA LANGUAGE AND WAR <i>Язык Документального Фильма И Война</i> Hale TORUN	143
RUS DİLİNDE KUBAN KAZAKLARININ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ THE PROVERBS AND PHRASEOLOGICAL UNITS OF KAZAKS IN RUSSIAN LANGUAGE <i>Пословицы И Идиомы Кубанских Казаков В Русском Языке</i> Olga VOLKOVA	159
SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA AKILLI KENTLER SMART CITIES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT <i>Умные Города В Устойчивое Развитие</i> Ashlı ÖZTOPCU - Ayşe SALMAN	167
YAKAKENT İLÇESİNDEKİ YER ADLARIYLA İLGİLİ COĞRAFİ İN CELEMELER GEOGRAPHICAL STUDIES RELATED TO YAKAKENT LOCATION NAMES <i>Географические Исследования По Месту Расположения В Якакенте</i> Mücahit YILDIRIM	189

AMERİKAN RÜYASI VE İRLANDALI GÖÇMEN BİR KADIN EİLİS: BROOKLYN FİLMİNİN ANALİZİ

AMERICAN DREAM AND IRISH IMMIGRANT WOMAN EILIS: ANALYSING BROOKLYN MOVIE

Американская Мечта И Эммигрантка Из Ирландии По Имени Эйлис: Анализ Фильма Бруклин

Özlem ÖZDEMİR.....202

**ŞANLIURFA’DA YENİ BULUNAN KAYA MEZARLARI TABAN MOZAİKLERİ
ROCK GRANTS BASE MOSAICS IN ŞANLIURFA**

Обнаруженные Новые Рисунки В Наскальных Гробницах В Шанлыурфе

Yusuf ALBAYRAK 213

**YÖK ULUSAL TEZ MERKEZİ’NDE BÜYÜK VERİ ALANINDA KAYITLI
BULUNAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİNİN ANALİZİ**

ANALYSIS OF MASTER'S AND DOCTORAL THESES ON BIG DATA REGISTERED IN HIGHER EDUCATION COUNCIL NATIONAL THESIS DATABASE

Анализ Основных И Докторных Этим По Большим Данным, Зарегистрированным В Национальной Базе Данных Совета Высшего Образования

Özgür YILMAZEL 225

**FİNANSAL SIKINTININ MUHASEBE MANİPÜLASYONU İLE İLİŞKİSİ: BİST
GELİŞEN İŞLETMELER PİYASASINDA BİR UYGULAMA**

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DISTRESS AND ACCOUNTING MANIPULATION: AN APPLICATION IN BIST DEVELOPING BUSINESS MARKET

Взаимосвязь Между Финансовой Проблемой И Бухгалтерской Ианипуляцией: На Примере Одного Опыта При Bist Развиваемых Бизнес-Рынках

Seyhan ÖZTÜRK - Cihan YILMAZ 241

**MUHAMMED SADIK BEY AĞABEYZADE, TUĞGENERAL, BAKAN
YARDIMCISI, DOĞUBİLİMCİ**

MUHAMMAD SADIG BEY AGHABEYZADEH – GENERAL – MAYOR, DEPUTY MINISTER, ORIENTALIST SCIENTIST

Мухаммед Садик Бек Агабейзаде – Генерал-Майор, Заместитель Министра, Ученый Востоковед

Namaz MANAFOV - Maarife MANAFOVA.....254

**SOĞMATAR’DA SUNAKLI KAYA OYUĞU MEZARLAR
ROCK-CUT TOMBS WITH ALTAR IN SOĞMATAR**

Скальные Гробницы -Алтарь В Согматаре

Yusuf ALBAYRAK - Süheyla İrem MUTLU - Semih MUTLU - Bahattin ÇELİK 263

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin 41. Sayısı Prof. Dr. Remzi KILIÇ'a armağan edilmiştir. 41. Sayımız ile birlikte 11. Yılıma girmiş olacağız. 41 Kere maşallah diyelim. 42. Sayımız Prof. Dr. Fikret Türkmen'e armağan edilecektir. Yazılarınızı bekliyoruz.

Posta adresimize gelen makalelerin kabul edilmediğini daha önce ilan etmiş, sayfamıza da koymuştuk. Makalelerinizi lütfen sistem üzerinden gönderiniz. DergiPark projesi kapsamında yüklenen makaleler editörlerimiz tarafından uygunluğu kontrol edildikten sonra hakemlere gönderilerek değerlendirmeye alınmaktadır. Hakemlik durumu "Akademik Performans"tan çıkarıldığı için gecikmeler meydana gelmektedir. Gecikmeleri önlemek ve hakemliğe teşvik için bu sayımızdan sonra her hakeme belirli bir ücret ödenecektir. Hakem ücreti de yayın katkı payına ilave edileceği için bundan sonraki makalelerinizi 300 TL'den kabul edeceğiz.

Yayın kurallarımıza dergimizin internet sayfasından ulaşabilirsiniz. Yayın kurallarına uymayan hiçbir makale yayınlanmayacaktır. Ön incelemeden sonra size kabul edildiğine dair bir yazı geldiğinde, makalenizin hakem sürecine girdiğini ve bu işlemin de en geç bir ay içinde sonlanacağını bilmelisiniz. Hakem sürecinden geçen her makale sıraya konularak yayınlanacaktır.

Dergimiz doçentlik başvuru kriterlerine uygundur. ISI'nın sertifikasını da bu sayımızda yayınlıyoruz.

Bizler, hiçbir yerden maddi destek almadan bugünlere geldik. Yazarlarımızın yapmış oldukları katkı için teşekkür ederiz. Yayınlanacak her makale için, yayın ve diğer masrafları gidermek adına dergimizin posta çeki hesabına 300 Türk Lirası veya karşılığında döviz yatırılması gerekmektedir. Anlayışla karşılayacağınızı umuyoruz.

Siz değerli okurlarımız dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com internet adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan bilim insanlarına Tanrıdan rahmet diliyoruz. Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Editör Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

PRESENTATION

Dear Readers;

The 41st issue of our journal is dedicated to Prof. Dr. Remzi KILIÇ. We will enter our 11th year with the 41st issue. Our 42nd issue in our 11th year will be dedicated to Prof. Dr. Fikret Türkmen, so we are expecting your scientific articles.

We announced previously that articles sent to us through e-mail will not be considered for publication. Please send your articles through the system present in ULAKBİM-Dergipark. The articles will be examined technically by our editors and those considered suitable will be sent to the referees for blind review. Our journal is now indexed by ISI and SCOPUS. The impact factor is 0,635. As points for referees are no longer included in academic performance, there might be some delay in the procedures. So, in order to eliminate delays, referees will be paid for their contributions. Therefore, the fees for each article will be TL 300 for the following issues.

You can attain the writing format and requirements through the website. Articles not complying with the format and rules will certainly be turned down. Following the preview, it must be known that your article is through evaluation process, which will be finalised in one month at most. Articles accepted by the referees will be published in turn.

Our journal meets the requirements for application for associated professor degree. We are sharing the ISI certificate in this issue.

So far, we have received no financial support and met all the expenses personally. We thank all those who have made scientific contributions. In order to meet the publication and other expenses, from now on we are obliged to demand a payment of TL 300 for each article, to be deposited to the bank account. Besides authors asking for Russian and English abstract translations need to deposit 30 TL for each language. We hope you will find this convenient.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com.

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away. We wish you a bright period of success.

Editor Prof. Dr. Erdoğ an ALTINKAYNAK

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемые читатели,

41-ый номер нашего журнала посвящается профессору Ремзи Кылыч. Этим номером начнётся отчёт одиннадцатилетия нашего журнала. 42-ой номер будет посвящаться профессору Фикрет Тюркмен. Ждём Ваших статей.

В предыдущих номерах мы оповещали вас о том, что доклады, высланные по электронной почте не будут приниматься. По поводу этого была размещена информация на нашей электронной странице. Пожалуйста, пришлите доклады пользуясь системой по докладом. Статьи, высланные в рамках проекта Dergi park, проверяются нашей редколлекцией. После чего, посылаются рецензентам. К сожалению, рецензирование статей было исключено из программы “Академическая успеваемость”. В связи с этим, происходят задержки с рецензированием. Для того, что бы предотвратить такие случаи, со следующего номера каждому рецензенту будет оплачиваться определенная плата. Учитывая вышеуказанное положение, со следующего номера взнос за каждую опубликованную статью будет составлять 300 TL. Так как сбор оплаты рецензента будет добавлен к взносу за публикацию.

Требования к оформлению статей проставлены на нашей электронной веб. странице. Статьи, не соответствующие требованиям не будут опубликованы. После предварительного контроля статей, вы будете уведомлены о принятии статьи. Рецензирование и другие формальности продлятся в течении одного месяца. Статья, получившая положительную рецензию, будет опубликована с соблюдением очередности.

Наш журнал соответствует к критериям научно-педагогического звания – доцент. В этом номере будет опубликован сертификат ISI нашего журнала.

До последнего времени наш журнал не получал материальной или финансовой поддержки. Редколлекция благодарит всех авторов за вклад в выходе в свет журнала. В целях покрытия канцелярских расходов для публикации статьи в журнале, необходимо переслать 300 турецких лир или валюту по соответствующему курсу на почтовый счёт журнала.

Архив журнала содержится по адресу: www.dergikaradeniz.com

Учёным желаем высоких научных достижений и чтим память коллегам, покинувших нас. С уважением.

Редактор журнала Профессор Доктор Эрдоган Алтынкайнак

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ BÖLÜM BAŞKANI

EĞİTİM PROGRAMLARI VE ÖĞRETİM ANABİLİM DALI BAŞKANI

PROF. DR. REMZİ KILIÇ'IN ÖZGEÇMİŞİ:

Remzi KILIÇ, 01.05.1964'te Kayseri'ye bağlı Sarız ilçesi Karayurt köyünde doğdu. 1974'te Karayurt'ta İlkokulu, 1977'de Kayseri'de Kadı Burhanettin Ortaokulu'nu, 1981'de Kayseri İnşaat Teknik Lisesi'ni yatılı okuyarak mezun oldu. Ekim 1981'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı lisans öğrenimini Temmuz 1986'da Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı.

Ekim 1986-Ekim 1988'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Gaziantep İslahiye'de Altınüzüm Lisesi'nde öğretmen olarak görev yaptı. Eylül 1987'de Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Programı'na girdi. Mart 1990'da "*Irak ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası (XIX. Yüzyıl Sonu İdari Yapısı)*" adlı Yüksek Lisans Tezi ile "Bilim Uzmanı" oldu. Eylül 1990'da Erciyes Üniversitesi'nde Doktora Programı'na başlayıp, Ekim 1994'de "*Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)*" adlı Doktora Tezi ile "Bilim Doktoru" oldu.

1988-1989 öğretim yılında Felahiye ilçesi Kayapınar Ortaokulu müdürlüğü görevini yaptı. 1989-1993 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kayseri Talas Lisesi'nde öğretmenlik görevinde bulundu. Eylül 1993'te İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi oldu. Ekim 1994'de doktorasını tamamladıktan sonra İnönü Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi'nde Yardımcı Doçentliğe atandı. 1994-1996 yıllarında iki yıl Dekan Yardımcılığı, 1994-1997 yılları arasında üç yıl İslam Tarihi ve

Sanatları Bölüm Başkanlığı yaptı. Mart 1996'da *Doçentlik Merkezi Yabancı Dil Sınavı*'nı geçti.

Dr. Remzi KILIÇ, Haziran 1997'de Niğde Üniversitesi'nde yeniden Yrd. Doç. Dr. kadrosunda göreve başladı. Yrd. Doç. Dr. unvanı ile 1997-2003 yılları arasında Eğitim Fakültesi'nde önce Tarih Öğretmenliği, sonra İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı'nda, öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 2002 yılında İstanbul Üniversitesi'nde girdiği Doçentlik sınavında başarılı bulunarak, *Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı*'nda *Doçentlik Unvanı*'nı almıştır.

Doç. Dr. Remzi KILIÇ Aralık 2007'de Niğde üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Profesör kadrosuna atanmıştır. Prof. Dr. Remzi KILIÇ'ın *Yeniçağ ve Yakınçağ Tarihi, Eğitim Tarihi, Türk Tarihi ve İslam Tarihi* ile ilgili Bilig, Bilge, Türk Kültürü, Türk Yurdu, Türklük Bilimi Araştırmaları, Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi gibi, çeşitli bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleleri, Uluslararası Sempozyumlarda sunulmuş ve yayımlanmış bildirileri ve yayımlanmış kitapları ve kitap bölümleri bulunmaktadır.

Çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yönetmiştir.

Almanca, İngilizce ve Arapça bilen Remzi KILIÇ evli ve üç çocuk babasıdır. Haziran 2013'den itibaren Prof. Dr. Remzi KILIÇ Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanı olarak Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı Başkanlığı ve öğretim üyeliği görevini yürütmektedir.

1. İdari Görevler

- 1994-1996, **Dekan Yardımcılığı**, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 1994-1997, **Bölüm Başkanlığı**, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- 1998-1999, **Müdür Yardımcılığı**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- 1998-1999, **Müdür Yardımcılığı**, Niğde Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu.
- 2002-2003, **Sosyal Bilgiler Eğitimi A.B.D. Başkanlığı**, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2003-2013, **İlköğretim Bölümü Başkanlığı**, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2005-2008, **Dekan Yardımcılığı**, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2005-2013, **Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği**, Niğde Üniversitesi.
- 2005-2013, **Fakülte Kurulu Üyeliği**, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2005-2012, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği**, Niğde Üniversitesi.
- 2005-2013, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurulu Üyeliği**, Niğde Üniversitesi.
- 2008-2011, **Niğde Üniversitesi Senato Üyeliği**, Niğde Üniversitesi.
- 2009-2013, **Niğde Üniversitesi Akademik Değerlendirme Kurulu üyeliği**.
- 2013-2019..., **Eğitim Bilimleri Bölüm Başkanlığı**, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2013-2019..., **Eğitim Programları ve Öğretim ABD Başkanlığı**, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2013-2019..., **Fakülte Kurulu Üyeliği**, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2013-2019..., **Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği**, Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- 2016-2019..., **Üniversite Bilimsel Etik Kurulu Üyeliği**, Erciyes Üniversitesi.

2. Yayın Kurulu Üyeliği ve Hakemlik Görevleri

1. **Asya Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S. 1-5, Ankara, 2004-2005, Yayın Kurulu Üyeliği.
2. **Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi “Eğitim ve Bilim Dergisi”**, S. 1-2, Niğde, 2002-2003, Yayın Kurulu Üyeliği.
3. **Gökbayrak Dergisi**, S. 84-110-..., Kayseri, Yayın Kurulu üyeliği ve hakemlik.
4. **Kapadokya Atılım**, S. 1-8, Niğde, 2007-2008, Bilim ve Danışma Kurulu Üyeliği.
5. **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 14, S. 2, Adana, 2005, Hakemlik.
6. **Karadeniz**, 2013-2019..., Ankara, Yayın Kurulu Üyeliği ve Hakemlik (devam ediyor)
7. **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 18-22, Niğde, Güz 2005- Yaz 2008, Hakemlik.
8. **Hikmet Dergisi, İnönü Üniversitesi**, S. 2-12..., Malatya, Yaz 2008-2012, Hakemlik. (devam ediyor)
9. **Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. X, S. 1, Erzincan, 2008. Hakemlik.
10. **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, (Orhan Hülagü Özel Sayısı)**, C. 10, S.1, Sakarya, Haziran 2008, Hakemlik.
11. **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. X, S. 3, Afyonkarahisar, Aralık 2008, Hakemlik.
12. **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 47, Erzurum, 2012, Hakemlik.
13. **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları**, Malatya, C. 9, S. 2, Nisan 2011, Hakemlik.
14. **Türk Tarihi Araştırmaları**, 2017-2019..., Ankara, (devam ediyor)
15. **Milli Eğitim Dergisi**, 2012- 218, Ankara. Hakemlik.

3. Projelerde Yaptığı Görevler

1. Yürütücü: KILIÇ, REMZİ, Araştırmacı: DAŞBAŞI, BAHATDİN, Araştırmacı: BARAZ, EMRE HAYRİ, Ebeveynlerin Okul Öncesi Eğitim Kurumlarından Beklentileri: Kayseri İli Örneği, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi (12/07/2016 - 19/04/2017).

4. Eserler

4.1 Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

2. Dolmaz, Mustafa; Kılıç, Remzi (2017). “Evaluation of Active Learning Under the Light of Teacher Views in the Teaching of Social Sciences History Subjects”. *International Journal of Field Education*, 3 (1), pp. 42-59.
3. Kılıç, R. (2011). “Osmanlı İlmî ve Kültürel hayatına Medreselerin katkıları”. Mostar, S. 78, İstanbul, ss. 30-35.

4. Kılıç, R. (2011). "Selçuklulardan Osmanlılara Medreseler ve yönetim ilişkileri". (Editör: Cemil Öztürk), Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan, Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Pegem Yayınları, Ankara, ss. 857-871.
5. Kılıç, R. (2006). "Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 19, Ankara, ss. 327-342.
6. Kılıç, R. (2006). "Türk Dünyasının Gündeminde Tartışılan Sorunlar", *Asya-Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 4, Ankara, ss. 50-59.
7. Kılıç, R. (2001). "XVI. Asrın İkinci Yarısına Doğru Rusların Türk İllerinden Kazan ve Astarhan'ı İşgal Etmeleri", *Türk Kültürü*, YIL XXXIX, S. 454, Ankara, ss. 90-96.
8. Kılıç, R. (2001). "Yavuz Sultan Selim Devri (1512-1520) Osmanlı-Özbek Münasebetleri", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, ss. 88-102, Bişkek-Kırgızistan.
9. Kılıç, R. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Medreseler", *Türk Kültürü*, YIL XXXIX, S. 456, ss. 205-216, Ankara.
10. Kılıç, R. (2001). "Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Anlaşması (1639)", *Türk Kültürü*, YIL XXXIX, S. 460, ss. 479-493, Ankara.
11. Kılıç, R. (2000). "Irak Ve Suriye'nin Tarihi Coğrafyası ve XIX. Yüzyıl Sonu İtibariyle İdari Konumu", *Türk Kültürü*, Yıl XXXVIII, S.441, ss. 18-31, Ankara.
12. Kılıç, R. (2000). "Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535) Öncesi Anadolu'da Ortaya Çıkan Bazı Gelişmeler", *Türk Kültürü*, Yıl XXXVIII, S. 442, ss. 85-102, Ankara.
13. Kılıç, R. (1999). "Osmanlı Türkiyesi'nde Azınlık Okulları (XIX. Yüzyıl)", *Türk Kültürü*, Yıl XXXVII, S. 431, ss. 151-159, Ankara.
14. Kılıç, R. (1999). "Osmanlı Padişahı III. Murad ve Özbek Hükümdarı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması", *Bilgi Dergisi*, S. 10, ss. 49-59, Ankara.
15. Kılıç, R. (1999). "Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)", *Türk Kültürü*, S. 437, ss. 523-534, Ankara.
16. Kılıç, R. (1999). "Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferinde (1533-1535) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Gelişmeler", *Bilgi Dergisi*, S. 9, ss. 115-131, Ankara.

4.2. Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitaplarında Basılan Bildiriler

1. Kılıç, Remzi; Klavuz, Hüseyin (2016). "Adana Ermeni Olayları 1909". *Tarihte Adana ve Çukurova, Uluslararası Adana Çukurova Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (15-17 Nisan 2016)*, (Ed. Yılmaz Kurt- Fatih Sansar), C. III, ss. 315-332, Adana.
2. Kılıç, R. (2016). "I. Haçlı Seferinde Kayseri Maraş Yolu Üzerinde Göksun ve Havalisi Olayları". *Uluslararası Selçuklu Döneminde Maraş Sempozyumu (17-19 Kasım 2016)*, C. III, ss. 143-150, Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.
3. Kılıç, R. (2014). "Osmanlı Devleti ile Astarhan Hanlığı (1466-1556) Münasebetleri". *12. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (1-6 Eylül 2014)*, C. 2, ss. 879-884, Kazan, Tataristan.

4. Kılıç, Remzi; Yıldırım, Mahmut (2014). “Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışının Başlangıcı: Köseadağ Savaşı ve Sonuçları”. *Uluslararası Malazgirt’ten Osmanlıya Selçuklu Sempozyumu (22-23 Mayıs 2014)*, ss. 539-559, Kastamonu.
5. Kılıç, R. (2012). “Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hakimiyet Mücadelesi”. *Şah Hatayi-Sultan Selim Uluslararası Sempozyumu (1-3 Mayıs 2012)*, ss. 1-13. Bakü, Azerbaycan.
6. Kılıç, R. (2011). “XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğluları Devleti Üzerinde Osmanlı Memlûk Rekabeti”. *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu (29 Nisan-1 Mayıs 2011)*, C. III, ss. 229-242, Kahramanmaraş.
7. Kılıç, R. (2001). “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”. *II. Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih -Dil- Edebiyat Sempozyumu (3-5 Mayıs 2001)*, C. I, ss. 99-115, Trabzon.
8. Kılıç, R. (2004). “Diyarbakır ve Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı Devleti’ne Katılması”. *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004)*, ss. 575-589, Diyarbakır.
9. Kılıç, R. (2004). “Musul Vilayeti tarihi coğrafyası ve 19. yüzyılın ikinci yarısında idari yapısı”. *İkinci Ortadoğu Sempozyumu (Dünden Bugüne Irak) (27-29 Mayıs 2004)*, C. II, ss. 393-405, Elazığ.
10. Kılıç, R. (2007). “XIX. yüzyıl Osmanlı yönetiminde Ermeni okulları ve faaliyetleri”. *Uluslararası Türk-Ermeni Toplumunu Birlikte Yaşama Sanatı Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi (20- 22 Nisan 2006)*, C. IV, ss. 77-88, Kayseri.
11. Kılıç, R. (2009). “Osmanlı devletinde Amerikan misyonerlerin Ermeni okullarında Ermeni milliyetçiliğine etkileri” *Uluslararası 19. Yüzyıl’da Büyük Devletlerin Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi (22-24 Mayıs 2008)*, C. IV, ss. 61-80, Kayseri.
12. Kılıç, R. (2006). “Türk dünyasının gündeminde tartışılan meseleler”. *Eurasian Societies With Regard To Globalization, “Küreselleşme Bağlamında Avrasya Toplumları Konferansı”, International Atatürk Alatoov University, Bishkek, Kyrgyzstan, 30 March 2006*, ss. 75-85, Bişkek, Kırgızistan.
13. Kılıç, R. (2014). “Türk eğitim ve öğretim tarihinde Selçuklu medreselerinin yeri”. *Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler), I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu Erciyes Üniversitesi (27-30 Eylül 2010)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, ss. 251-267, Ankara.
14. Kılıç, R. (2010). “Kanuni Sultan Süleyman ve Diyarbakır”. *II. Uluslararası Nebiler, Sahabiler, Azizler ve Krallar Kenti Diyarbakır Sempozyumu, (12-13 Nisan 2010)*, C. II, ss. 377-416, Diyarbakır.
15. Kılıç, R. (2011). “Büyük Selçuklu Devleti’nin Türkmenler tarafından kuruluşu faaliyetleri ve Türkmenistan’ın stratejik önemi”. *Türkmen Halkının Kemale Gelmesi ve Dünya Medeniyeti’ne Çıkış Tarihi I. Uluslararası Bilim Konferansı, (22-25 Şubat 2011)*, ss. 1-9, (Bildiri sunulmuş ve özeti yayımlanmıştır) Aşkabat- Türkmenistan.
16. Kılıç, Remzi, Cihan Mehmet Akif (2011). “Damat İbrahim Paşa’nın Nevşehir’de Tanınırlığı”. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Nevşehir, (16-19 Kasım 2011)*, C. VI, ss. 389-414, Nevşehir.

17. Kılıç, R. (2006). “Türkiye’de misyonerlik ve Türkiye’ye yönelik misyoner faaliyetler”. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler, Ege Üniversitesi, İzmir Mayıs 2007*, C. III, ss. 1351-1360. Ankara,
18. Kılıç, R. (2006). “XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nin Karadeniz siyaseti”. *III. Uluslar Arası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, Trabzon, (16-18 Mayıs 2006)*, C. I, ss. 113-143, Trabzon.
19. Kılıç, R. (2007). “Kerkük ve Musul’un Tarihi Coğrafyası”. *38. İcanas Uluslar Arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, (10-15 Eylül 2007)*, Bildiri sunulmuş ve özeti yayımlanmıştır, Ankara.
20. Kılıç, R. (2008). “Türkiye ve Türk cumhuriyetlerinde eğitim ve kültür meseleleri”. *6. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, Celalabat, Kırgızistan, (24-30 Mayıs 2008)*, ss. 99-108, Celalabat, Kırgızistan.
21. Kılıç, R. (2011). “Bağdat’ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve Kanuni’nin Bağdat’taki faaliyetleri”. *Uluslararası Bağdat Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, (7-9 Kasım 2008)*, ss. 583-602, İstanbul.
22. Kılıç, Remzi (2014). “Kahramanmaraş’ın değerlerinden şair Abdurrahim Karakoç”. *Uluslararası Cumhuriyet Döneminde Maraş Sempozyumu (15-16 Kasım 2013)*, ss. 351-372, Kahramanmaraş.

4.3. Yazılan Ulusal/Uluslararası Kitaplar

1. Kılıç, Remzi (2018). XVI. Yüzyılda Osmanlı- Türkistan Münasebetleri. (Basılacak), Kayseri.
2. Keskin, Mustafa; Kılıç, Remzi (2015). Kazan Tataristan Gezi Notları (30 Ağustos- 6 Eylül 2014). Emin Matbaacılık, Kayseri.
3. Kılıç, Remzi (2014). Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları, (Ed. Remzi Kılıç), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
4. Kılıç, Remzi (2011). Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası XIX. Yüzyılda İdari Yapısı. İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul.
5. Kılıç, Remzi (2007). Niğde İlinin Yetiştirdiği Tarihi Şahsiyetler (1923-1980), (Ed. Remzi Kılıç), Niğde Belediyesi Yayınları, Niğde.
6. Kılıç, Remzi (2006). Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566). IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul.
7. Kılıç, Remzi (2001). XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Anlaşmaları. Tez Yayınları, İstanbul.
8. Kılıç, Remzi (1995). İlahiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, (Ed. Remzi Kılıç), İnönü Üniversitesi, S. 1, Malatya.

4.4. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler

1. Kılıç, Remzi (2018). “Kanunî Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti’nin Karadeniz ve Rusya Siyaseti”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Osmanlılar-I*, C. 12 (Ed: Mehmet Şeker), Siyer yayınları, İstanbul, ss. 367-377.
2. Kılıç, Remzi (2018). “Kanunî Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti’nin İran-Safevi Siyaseti 1520-1566”, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Osmanlılar-I*, C. 12, (Ed: Mehmet Şeker), Siyer yayınları, İstanbul, , ss. 347-365.
3. Kılıç, Remzi (2018). “Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Devrinde Yaşanan Siyasi Gelişmeler (1718-1730)”, *Lale Devrinde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*,

- (Ed. İlyas Gökhan; Hüseyin Saraç; Gökçe Özcan), Kömen Yayınları, Ankara, ss. 746-759.
4. Kılıç, Remzi (2015). "Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Sonrası Gelişmeler (1514-1517)", *Prof. Dr. Abdülkadir YUVALI Armağanı*, (Ed. Mustafa Öztürk, Şakir Batmaz, Erhan Yoska) Kardeşler Ofset, C. 2, Kayseri, ss. 1135-1168.
  5. Kılıç, Remzi (2014). "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Okullarına Yönelik Faaliyetleri", *Tarih Boyunca Türk Ermeni İlişkileri, Yeni Türkiye Dergisi*, (Ed. Hasan Celal Güzel), Ankara, ss. 1433-1443.
  6. Kılıç, Remzi (2014). "Kars-Ardahan ve Çıldır Havalisi'nin 16. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'ne Katılması", *Prof. Dr. Mustafa Keskin Armağanı Türk Tarih ve Kültürü Araştırmaları*, (Ed. Remzi Kılıç), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, ss. 703-782.
  7. Kılıç, Remzi (2008). "Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyasının Meseleleri", *Farklı Yönleriyle Küreselleşme*, (Ed. Mustafa Talas-S. Salih Bildirici), Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, ss.135-156.
  8. Kılıç, Remzi (2008). "Osmanlı Devletinin İran Politikası (16. ve 17. Yüzyıllar)" *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, (Ed. Mustafa Bıyıklı) Gökkuşbu Yayınları, C. 1, İstanbul, ss. 75-116.

4.5. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler

1. Kılıç, Remzi (2018). "Pazarören Köy Enstitüsü Hakkında". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 41, S. 490, Ekim, Kayseri, ss. 4-6.
2. Kılıç, Remzi (2018). 19. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Musul Vilayeti. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl 41, S. 489 Eylül, Kayseri, ss. 5-11.
3. Kılıç, Remzi (2018). Kayseri Turan Mahallesinde "3 Mayıs 2018 Türkçüler Günü". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl 41, S. 488 Ağustos, Kayseri, ss. 8-9.
4. Kılıç, Remzi (2018). "Doğu Türkistan Davası ve Mehmet Kasım Cantürk". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl 41, S. 485 Mayıs, Kayseri, ss. 24-25.
5. Kılıç, Remzi (2018). "Türk Milli Eğitiminde Tanzimat'tan Cumhuriyete Öğretmen Yetiştirme Sistemi". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl 41, S. 483 Mart, Kayseri ss. 10-13.
6. Kılıç, Remzi (2017). "Din: İslamdır, İslam: Güzel Ahldır". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 40, S. 474 Haziran, Kayseri, ss. 1-3.
7. Kılıç, Remzi (2017). "19. yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kudüs Mutasarrıflığı". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 40, S. 471, Mart, Kayseri, ss. 3-7.
8. Kılıç, Remzi (2017). "Nevruz Bayramı ve Türk Dünyası". *Bilgiyurdu Gençlik Dergisi*, YIL 10, S. 60, Mart-Nisan, Kayseri, ss. 16-17.
9. Kılıç, Remzi (2016). "Midyat". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 39, S. 468, Kayseri, ss. 22-23.
10. Kılıç, Remzi (2016). "Küreselleşme ve Türk Birliği". *Türk Yurdu*, YIL 105, S. 351, Kasım, Ankara, ss. 44-50.
11. Kılıç, Remzi (2016). "Musul ve Kerkük'ün Tarihi Coğrafyası". *Yeni Türkiye Dergisi*, YIL 22, S. 84, Ankara, ss. 298-306.
12. Kılıç, Remzi (2016). "19 Yüzyılda Halep Vilayeti İdaresi". *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 39, S. 460, Nisan, Kayseri, ss. 14-19.

13. Kılıç, Remzi (2016). “Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Özel Öğretim ve Yabancı Okullar”. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Yıl 39, S. 462, Haziran, Kayseri, ss. 1-4.
14. Kılıç, Remzi (2016). “Bağdat’ın Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi ve Kanuni’nin Bağdat’taki Faaliyetleri”. *Yeni Türkiye Dergisi*, YIL 22, S. 84, Ankara, ss. 190-202.
15. Kılıç, Remzi (2015). “Batı Hun Başbuğu Attila’nın Roma Siyaseti”. *Bilgiyurdu Gençlik Dergisi*, YIL 8, S. 48, Mart-Nisan, Kayseri, ss. 16- 17.
16. Kılıç, Remzi (2014). “Türk Milli Eğitiminde Öğretmen Yetiştirme Sistemi Üzerine”. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 37, S. 442, Kayseri, ss. 4-6.
17. Kılıç, Remzi (2014). “Nizamiye Medreseleri”. *Diyanet*, Eylül 2014, S. 285, Ankara, ss. 30-33.
18. Kılıç, Remzi (2014). “18 Mart Çanakkale Zaferi”. *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, YIL 37, S. 435, Mart, ss. 8-12.
19. Kılıç, Remzi (2007). “Küreselleşme ve Türk Dünyası”. *Yenisesi Siyasi Dergi*, Yıl 12, S. 137, Osmaniye, ss. 44-46.
20. Kılıç, Remzi (2007). “İnsanlığın Savaşı Yendiği Yer Çanakkale Zaferi”. *Paralel*, Yıl 1, Mart, S. 2, Niğde, ss. 28-32.
21. Kılıç, Remzi (2007). “Demokratik Cumhuriyete Giden Yol Ulusal Bağımsızlık”, *Kapadokya Atılım*, Yıl 1, S. 1, Niğde, ss. 56-57.
22. Kılıç, Remzi (2007). “Yakın Dönem Türk Ermeni İlişkileri Üzerine”. *Türk Yurdu*, S. 236, Nisan 2007, Ankara, ss. 40-48.
23. Kılıç, Remzi (2006). “Türk Dünyasının Gündeminde Tartışılan Sorunlar”. *Asya-Avrupa Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Ankara, ss. 50-59.
24. Kılıç, Remzi (2003). “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İstanbul’un Fethinin Beş yüz ellinci Yılı Özel Sayısı)*, YIL 2003/1, S. 14, ss. 95-118.
25. Kılıç, Remzi (2003). “Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav (1618) Antlaşmaları”. *Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. 2, Niğde, ss. 124-134.
26. Kılıç, Remzi (2000). “Celal-zade Mustafanın Selim-name Adlı Eserinde Devlet Felsefesi Siyaset ve İdare Anlayışı”. *Bilge Dergisi*, S. 24, Ankara, ss. 85-88.

4.6. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler

1. Kılıç, Remzi; Esen, Hidayet (2012). “Milli Mücadelede Yahyalı’nın Nüfus Yapısı ve Ermeni Olayları”. *I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, C. 2, ss. 315-334, Kayseri.
2. Kılıç, Remzi (2003). “Milli Mücadelede Gizik Duran ve Faaliyetleri”. *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (10-11 Nisan 2003)*, ss. 361-377, Kayseri.
3. Kılıç, Remzi (2004). “Şah İsmail’in Durkadiroğulları Devleti Üzerine Yaptığı Orta Anadolu Seferi (1507) ve Sonuçları”. *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004)*, C. 1, ss. 409-419, Kahramanmaraş.
4. Kılıç, Remzi (2010). “Develi’de İstiklâl Savaşı’nda Kurulan Teşkilatlar ve Develililerin Fedakârlıkları”. *Milli Mücadelenin 91. Yılında Develi Müdafâ-i*

Hukuk Cemiyeti Kuruluşu ve Hizmetleri Panel Bildirileri (22 Nisan 2010), ss. 9-16, Kayseri.

5. Kılıç, Remzi (2010). “Memluklar ve Osmanlılar Dönemlerinde Tarsus”. *Türk-İslam Kültür ve Medeniyetinde Tarsus Sempozyumu (28-30 Mayıs 2010)*, ss. 90-97.

4.7. Ansiklopedi Maddeleri

1. Kılıç, Remzi (2017). “Pazarören Köy Enstitüsü”, *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 5, ss. 260-263, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri.
2. Kılıç, Remzi (2017). “Sarız”, *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 5, ss. 406-409, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri.
3. Kılıç, Remzi (2010). “Avşarlar”, *Kayseri Ansiklopedisi*, C. 1, ss. 169-173, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, Kayseri.
4. Kılıç, Remzi (2010). “Avşarlar”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 1, ss. 350-351, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya.

5. Yönettiği Tezler

5.1. Doktora

1. COŞKUN, ÖZLEM, (2017). Türkiye Selçuklu Devleti idarecilerinin medreselerle münasebetleri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

5.2. Yüksek Lisans

2. ALABAŞ, BİLGE YASEMİN, (2018). Irak hükümetlerinin Türkmen politikası ve Musul'dan Türkiye'ye yapılan göçler (1958-1993), Erciyes Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı.
3. ARSLAN TEMEL, HATİCE, (2018). Sosyoloji dersi öğretiminde karşılaşılan sorunların öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesi: Manisa ili örneği, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
4. RÜZGAR İLLER, ZÜBEYDE, (2018). Atatürk dönemi kadın eğitimciler (1923-1938), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı.
5. AL-MASHHADANİ, TARIQ KHALİD SADLLAH, (2018). Yabancı uyruklu öğrencilerin Türkçe öğrenim sürecinde karşılaştıkları sorunların değerlendirilmesi (ERSEM TÖMER örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
6. YILDIZ MELİKÖYLÜ, NESLİHAN, (2017). Ortaokul öğrencilerinin yabancı dil öğrenme stratejileri ile yabancı dil akademik başarıları arasındaki ilişki, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
7. ARSLANDOĞAN, OĞUZ, (2017). Sınıf öğretmenlerinin istenmeyen öğrenci davranışlarıyla karşılaşma durumlarının incelenmesi (Kayseri ili örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

8. GÖKHAN, OKAN, (2017). İngilizce öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile mesleki sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişki, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
9. ÇÖKÜK, HAKAN, (2017). Ortaöğretim dokuzuncu sınıf öğrencilerinin matematik dersindeki başarı durumlarına etki eden sosyo-kültürel faktörler (Kayseri ili örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
10. KARAKAŞ, MAHİDE RAHŞAN, (2017). Türk öğrencilerin PISA okuma becerileri başarısına etki eden faktörlerin yıllara göre incelenmesi, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
11. UTKU, ASIM, (2016). Farklı ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ile İngilizce dersi özyeterlik algılarının incelenmesi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
12. ŞAHİN, MUHAMMET BAHADIR, (2016). Okul müdürlerinin öğretmenlerin motivasyon düzeylerine etkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Kayseri ili örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
13. USLU, MUSTAFA, (2016). Okul yöneticilerinin psikolojik iyi oluş düzeyleri ile karar verme stilleri arasındaki ilişki, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
14. PİŞKİN, AYŞE, (2015). Dikkat toplama eğitimi programının ilköğretim 2. sınıf öğrencilerinin dikkat toplama becerilerinin gelişimine etkisi, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
15. AKALIN, DENİZ, (2015). Meslek yüksekokullarındaki uygulama derslerinin yeterliğine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri (Kahramanmaraş ili örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
16. AKGÜMÜŞ, MURAT, (2015). Milli Mücadelede Pozantı ve Ermeniler, Niğde Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
17. KURTULMUŞ, TAYFUR, (2014). Sosyal bilgiler eğitiminde medya okuryazarlığı dersinin ortaokul öğrencilerine etkisi, Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-İlköğretim Anabilim Dalı.
18. ARAL, BAYRAM, (2014). Cumhuriyet tarihi boyunca ortaöğretim kurumlarında öğrenci ve personele yönelik kılık kıyafet uygulamaları ve günümüz okul idarecilerinin karşılaştıkları güçlükler (Kayseri ili örneği), Erciyes Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
19. DUMAN, ALİ OSMAN, (2013). Bilişsel koçluk yönteminin yedinci sınıf sosyal bilgiler dersinde öğrencilerin akademik başarılarına ve demokratik tutumlarına etkisi, Niğde Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
20. YILDIZ, DURMUŞ ERHAN, (2013). Niğde ili Bor ilçesinin tarihi sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, Niğde Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü-Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
21. BAYSAL, NECATİ, (2013). Ortaokul sosyal bilgiler derslerinde değerler eğitimi uygulamalarının öğretmenler yönüyle değerlendirilmesi, Niğde

- Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
22. AÇIKGÖZ, MÜKREMİN, (2012). Yozgat ili Boğazlıyan ilçesinin tarihi sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, Niğde Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  23. DOLMAZ, MUSTAFA, (2012). İlköğretim sosyal bilgiler dersi tarih konularının öğretiminde aktif öğrenme modelleri öğrenci ve öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi, Niğde Üniversitesi-Eğitim Bilimleri Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  24. CİHAN, MEHMET AKİF, (2011). Nevşehir’de Damat İbrahim Paşa ve tanınırlığı, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  25. USLU, SALİH, (2011). İlköğretim okulları II. kademede sosyal bilgiler dersinin milli bilincin oluşmasındaki etkisi, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  26. BAYRAM, HASAN, (2011). Sosyal bilgiler öğretiminde Türk dünyası, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  27. KALINCI, SİNAN, (2010). Akçakoca'nın tarihi, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, Niğde Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  28. KUMLU, SERKAN, (2009). Atatürk Dönemi sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde meydana gelen darbeler, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  29. KARATAŞ, SELÇUK, (2009). Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ meselesi, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  30. YAMAN, CUMA, (2009). Konya ili Karapınar İlçesi'nin tarihi, sosyal ve kültürel yapısı, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  31. DERE, MEHMET, (2008). Türkiye'de azınlık okulları(1945-2007), Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  32. IŞIK, NEŞE, (2007). Türk-Alman eğitim sistemlerinde (Bavyera Eyaleti) ilköğretim okullarında sosyal bilgiler dersi konularının karşılaştırılması, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  33. UYSAL, HAKAN, (2007). Öğrenme stratejileri ve yeni ilköğretim programında sosyal bilgiler programı 4. ve 5. sınıflarda öğrenme stratejisi (aktif öğrenme) Yozgat ili uygulaması, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  34. KLAVUZ, HÜSEYİN, (2007). Türk basınında Adana Ermeni olayları, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  35. SALTİK, AHMET, (2007). Bor'un tarihi yapıları, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  36. ATAŞ SEZGİN, (2007). Mersin ili Bozyazı ilçesinin tarihi sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
  37. ALTINGÖLLER, TUNCAY, (2007). Niğde ilinin yetiştirdiği tarihi şahsiyetler (1923-1980), Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

38. ÖZER, MAHMUT, (2007). Niğde ili Altunhisar İlçesi'nin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
39. AKDOĞAN, BERNA, (2006). 19. ve 20. yüzyılda arşiv vesikalarına göre Boğazlıyan, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Tarih Anabilim Dalı.
40. ORHAN, MUZAFFER, (2006). Osmanlı Devleti'nde vilayet yatılı idadileri, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
41. KOÇ, HAKAN, (2006). Niğde Bor Kemerhisar beldesinin sosyo-kültürel yapısı, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
42. ÖZKAN, İHSAN, (2004). Nurettin Topçu'nun eğitim ve kültüre ilişkin görüşleri, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
43. ESEN, HİDAYET, (2003). Milli mücadelede Yahyalı ve Ermeniler, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
44. ALKAN, ŞERİFE, (2002). İlköğretimde çoklu ortam uygulamaları kullanarak öğretme metotları, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
45. KOÇYİĞİT, ŞÜKRAN, (2002). İlköğretim II. kademe sosyal bilgiler dersinin hedeflerine ulaşma derecesi (Şereflikoşisar ilçesi örneği), Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
46. BATTALOĞLU, FÜSUN MEHTAP, (2001). Niğde ili ilköğretim okullarında 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler dersinin öğretmen ve müfettiş görüşleri çerçevesinde değerlendirilmesi, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
47. YILDIZ, EROL, (2001). 12 numaralı Niğde şer'iyye sicili transkripsiyonu ve değerlendirmesi H. 1307 (M.1890) - H. 1310 (M. 1893) (155-240 sayfaları arası), Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.
48. ÇALIŞKAN, HÜSEYİN, (2000). İlköğretim okulları I. kademesi 4. ve 5. sınıflar sosyal bilgiler dersinde kullanılan eğitim ve öğretim yöntemleri, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
49. YETGİN YILMAZ, ŞİFA CANAN, (2000). Öğretmen görüşlerine göre ilköğretimde sosyal bilgiler dersinin amaçlarına ulaşma düzeyi, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
50. TUNÇ, ALİ, (2000). Osmanlı Devleti'nde spor (okçuluk), Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
51. OKUR, OĞUZ, (2000). İlköğretim okulları I. kademe sosyal bilgiler ders programında Atatürkçülük konularının ünitelere göre dağılımı ve hedeflere ulaşma derecelerinin incelenmesi, Niğde Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü- Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.
52. EMİROĞLU, MEHMET, (1999). Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilköğretim okullarında basketbol eğitiminin Niğde ili uygulaması, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı.
53. YILDIRIM, MAHMUT, (1998). 2. Gıyaseddin Keyhüsrev Devri, Niğde Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

A CHARACTERISING THE RELATIONSHIP BETWEEN
MODERNITY AND SOCIOLOGY: THE UNDERSTANDINGS OF
SECULARISATION, URBANISATION, AND SOLIDARITY

MODERNİTE VE SOSYOLOJİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN
SEKÜLERLEŞME, KENTLEŞME VE DAYANIŞMA BAĞLAMINDA
KARAKTERİZE EDİLMESİ

ХАРАКТЕРИСТИКА ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ
СОВРЕМЕННОСТЬЮ И СОЦИОЛОГИЕЙ В КОНТЕКСТЕ
СЕКУЛЯРИЗАЦИИ, УРБАНИЗАЦИИ И СОЛИДАРНОСТИ

Bariş ÇAĞIRKAN*

Abstract

This paper aims to characterise the relationship between modernity and sociology in the context of secularisation, urbanisation and solidarity. The emergence of sociology as a discipline has been connected with the emergence of modernity. While modernity emphasises a different society and social structure, sociology has become the most critical part of this interpretation and its attempt to understand and explain. The study aims to explain the strong relationship between the basis of modernity and sociology by examining the work of Emile Durkheim and Max Weber which are one of the first studies to understand the new society understanding of modernism. The differences of modernity caused the social actors to be in doubt about themselves, and ontological insecurity emerged in this context. Some of the ideas have developed by sociologists about social change process will be examined in this context. Durkheim and Weber focus on the study of social order, change and social relations, which is a significant concern showing two basic methodological and theoretical ideas in the sociology tradition. Weber and Durkheim's optimistic and pessimistic attitude towards social change will be questioned in the conclusion section. The definitions of modernism and sociology will be discussed in order to determine Durkheim and Weber's long-term theoretical studies and methodological assumptions in sociology against the social change in the nineteenth century.

Keywords: Modernisation, Modernity, Secularisation, Urbanisation, Solidarity.

---

* ORCID: 0000-0002-0013-1831 Araştırma Görevlisi, Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Bitlis ve Yöresi Tarih ve Kültür Uygulama ve Araştırma Merkezi (BİTAM) Yönetim Kurulu Üyesi, bcagirkan@gmail.com

Öz

Bu makale, modernite ile sosyoloji arasındaki ilişkiyi sekülerleşme, kentleşme ve dayanışma anlayışı kapsamında karakterize etmeyi amaçlamaktadır. Disiplin olarak sosyolojinin ortaya çıkışı aynı zamanda modernitenin ortaya çıkışı ile paralel olmuştur. Modernite farklı bir toplum anlayışı ve toplum yapısına vurgu yaparken sosyoloji ortaya çıkan bu toplumu ve yapıyı anlama ve açıklama çabasının en önemli parçası olmuştur. Çalışma modernizmin ortaya koyduğu yeni toplum anlayışını anlamaya yönelik ilk çalışmalardan Emile Durkheim ve Max Weber'in çalışmalarını inceleyerek modernite ve sosyoloji temeli arasındaki güçlü ilişkiyi açıklamak ve bu ilişkinin farklı yönlerine vurgu yapmayı hedeflemektedir. Modernitenin ortaya koyduğu farklılıklar toplumsal aktörlerin kendileri hakkında şüpheye düşmelerine neden olmuş ve bu bağlamda bir ontolojik güvensizlik durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum kapsamında sosyologların sosyal değişim sürecine yönelik geliştirdiği düşüncelerden bazıları çalışmada incelenecektir. Durkheim ve Weber'in toplumsal düzen, değişim ve sosyal ilişkiyi ele alırken yaptıkları çalışmalara odaklanarak, sosyoloji geleneğinde iki temel metodolojik ve teorik düşünceyi göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu düşünürlerin bilimsel çalışmaları ve modernite ile bağlantıları, Weber ve Durkheim'in sosyal değişime karşı iyimser ve kötümser tavrı, sonuç bölümünde sorgulanacaktır. Durkheim ve Weber'in uzun soluklu teorik çalışmalarının ve sosyolojideki metodolojik varsayımların 19. yüzyıldaki sosyal değişim karşısında konumlarını belirlemesi açısından modernizm ve sosyolojinin tanımları yapılırken iki terim de birbirini kullanmasının temel nedenleri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Modernite, Sekülerleşme, Kentleşme, Dayanışma.

Аннотация

Цель нижеследующей статьи, охарактеризовать отношения между современностью и социологией в контексте секуляризации, урбанизации и солидарности. Социология, как дисциплина появилась параллельно с модернизацией. В то время, как модернизация указывает на иное понимание общества и социальной структуры, социология стала наиболее важной частью попытки понятия и объяснения нового общества и его структуры. Цель исследования, на основе трудов Эмиля Дюркгейма и Макса Вебера, одних из первых исследователей модернизма в новом обществе, объяснить тесную связь между основами современности и социологией и указывать на различные аспекты этих отношений. Различия современности заставили социальных актёров усомниться в себе и в этом контексте возникла ситуация онтологической незащищенности. В исследовании будут рассмотрены некоторые идеи, разработанные социологами по поводу изменений в социальной жизни. Труды Дюркгейма и Вебера очень важны с точки зрения демонстрации методологических и теоретических идей социологической традиции. Они дают возможность на сосредоточение внимания к социальному порядку, изменений и отношениям. Основываясь на многолетнюю теоретическую работу Дюркгейма и Вебера и социольных изменений 19-го века, будет обсуждаться основной смысл терминов - модернизм и социология.

Ключевые слова: модернизация, современность, секуляризация, урбанизация, солидарность.

Introduction

Modernity and sociology are linked to each other. Definition the modernity and sociology are used each other in a sentence. The basis of sociology and the emergence of modernity exhibit one of the well-known historical links (Ashley and Orenstein, 2005). To define the modernity, sociologists ask some questions to understand the modernity and modernism that are “what does it mean to be modern? When did the modern age begin? Are we modern?” All these questions can be answered in different ways. Historically, the relationship between sociology and modernity are controversial because there are the numbers of modernity definitions. One of the significant reasons for this that modernity is accepted as a period and many social scientists describe this period different beginning time and describe different ways of understandings and interpretations.

A link between sociology and modernity might seem vague. “If sociology grew with modernity, as its mode of self-monitoring, then it could never achieve the distance to the object that every analytical endeavour requires” (Wagner, 1994: 9). Modernity is the mode of our time which means what is happening at the moment (Harrington, 2005). It is important to note that Baudelaire was the first gave a vague to the idea of modernity in his essay. His definition is a celebrated one: “modernity is that which is ephemeral, fugitive, and contingent”. Baudelaire himself understood modernity as merely the quality of contemporaneity or presentness (Sayer, 1991: 9).

By way of introduction, it is necessary to define the modernity. For Harrington, “modernity is generally thought as a period, with starting at a particular point in time” (2005: 26). The beginning of a particular point often changes according to the social scientist’s views. However, it is a general belief that modernity began in the late 18th centuries with the Industrial Revolution in Europe and the spread of the ideas of the French Revolution. Moreover, finally, this term is called Enlightenment (Swingewood, 2000). These steps “shaped modernity across a long-term historical time-span” (Hall, 2006: 9). At this point, sociology begins to make itself visible in Europe. It is not a coincidence that the classical sociologists study the issues associated with the consequences of modernity (Harriss, 2000).

On the other hand, the changes in individual and social life in Europe are understood different ways of modernism which begin with the Renaissance in Italy fifteen century. Modernity is contrasted with tradition, a traditional way of living. Industrial Revolution, the French Revolution, Renaissance and Protestant Reformation were to lead to change the society.

Moreover, these changes were tremendous that is why two different societies were distinguished between modern society and traditional society. However, it is a plausible explanation that modern society is shaped by industrialisation and advances in science and technology. Wagner (1994: 3) points out “the so-called industrial, and democratic revolutions are sometimes seen as the social phenomena constituting modernity”. The work of Harrington (2005) states “traditionalism is often associated with so-called primitive, tribal social forms or the society of the dark ages”. As it mentioned before, sociologists explain the modernity in different ways and dimensions. This essay is going to discuss the relationship between modernity and sociology the understandings of secularisation, urbanisation, and solidarity.

The foundation of sociology, all the great classical sociological theorists, were concerned, in one way or another, with the modern world and its issues. Rietzer (1996) describes “there is more continuity than discontinuity between the world today and the world that existed around the last fin de siecle.” The first understanding of sociology was a solution for all social issues which are new for the societies. There was a practical use for sociology that finds a solution and most significantly predicts the social issues before they occur. Turner

(1992: 7) notes “the discussion about modernity has raised once more the question of the exact nature of modernity. Sociology stands in a crucial relationship to this discussion because sociology arose with Saint Simon’s ideas of industrialised society as both the study and output of modernity. As the study of the social, sociology was quintessentially modern.” If we need to determine the sociology, Anthony Giddens (2001: 3) provides the following general definition: “sociology is the study of human social life, groups and societies”. Sociologists study social events, interactions, and patterns. They then state theories to demonstrate why these happen and what can result from them. Modernity causes many issues in society, and some social scientists are persuaded that thanks to modernity, sociology is considered as an independent academic discipline.

Weber and Secularisation

Max Weber is “one of the classical sociologists who focused on the modern-capitalist world by his sociological, religious and philosophical studies” (Alkin, 2014: 5-6). His interdisciplinary works are observed on today’s social scientific endeavour. Weber seeks to explain some differences component of modern European civilisation to exam legal-rational authority, bureaucratic administration, and capitalist production. Weber defines “the core components of modernisation regarding a growing rationalisation of the various spheres of society, an increasing secularisation which brought about the disenchantment of reality, an irreversible development of bureaucratisation, and a growing pluralisation of values and beliefs” (Turner, 1992: 7). Modern social institutions have been deliberately created or arranged by human beings, and that, therefore, belongs to the world of artefacts. This artificiality is to make modern social life comprehensible; sociologists can understand its systems despite their complexity because human beings have constructed them for reasons or purposes (Kronman, 1983). As it mentioned before, Weber linked modernity to rationality. Modernity changed all society that is the reason Weber argue different sort of rationality, for example, state, law, economy, music, culture rationalisation. All these are related to the society, and sociologists are to understand and explain this new social measurement.

Sociology is one of the leading scientific disciplines to understand and interpret society in different forms. The key word “scientific” makes the sociology like other disciplines such as physic, biology, chemistry etc. to provide an information scientific which means that the knowledge which is provided by sociologist need to be measurable. The rationalisation is the other key term for sociology become scientific. The term calculation has a significant role in the theme of rationalisation. Morrison (1995: 220) states that Weber used “the calculation to explain the introduction of money in the sphere of commerce brought about a form of calculation in human activities which was far more precise than any traditional method of social action and measurement”. Senigaglia (2011) indicates that Weber defines an ideal type to understand and explain bureaucratic rationalisation and modern society. The ideal type covers many sectors of society: state, private industry, political parties, and institutions. Moreover, the ideal form can be fruitfully used to understand them in different societies. Modernity is a period that is why some societies are in a different level of modernity. The ideal type formations provide different sorts of understanding of the modernity for Weber in the various societies. Kronman (1983: 166) contends that Weber asserts “the institution of modern society is distinguished by their high degree of rationality”. Moreover, Weber points out “modern occidental culture exhibits particular and peculiar rationalism.” In an article by Reckling (2001: 162), for Weber, “the most important cultural significance in western modernity culminates in the rationalisation of all spheres of living”. Rationalism could indicate very different things, but Weber

essentially used “the term rationalisation to describe the process by which an orientation increasingly masters’ nature, society and individual action to planning, technical procedure and rational action” (Morrison, 1995: 218). Weber refers to rationality to explain the differences between modern society and pre-modern society.

Kronman (1983: 168) maintains “all forms of traditional authority rest on the assumption that social norms, far from being human artefacts, belongs to a permanently fixed order and form part of an uncreated, pre-existing world in which the fateful circumstances of their birth assign individuals a place”. In this world belongs to a complete, unbroken and unalterable natural order. In contrast, wherever human turns today, he sees only himself, only the artefacts of his creative industry; today people live in a world that has been humanised and, in this sense, disenchanted (Morrison et al. 1995: 169). This humanised world can only be understood, explained, and interpreted by sociologists because the only sociologist has reliable data to analyse the society.

Weber argues the rationalisation and the human intellectual understanding “the rationalisation of the law has undoubtedly increased the control we have over our own social life.” In case of Weber’s ideas about the modernity, they all can be collected “religious asceticism and the modern ethics, the bureaucratisation of life and its standardisation, the contrasts between hedonism and discipline, the disappearance of the autonomous liberal individual in the iron cage of state regulation, the emergence of science out of the irrational religious quest, the decline of charismatic authority with the spread of the administrative machine. These developments describe modernisation” (Turner, 1992: vii). Weber thought that all the areas of society, including the economic, political and legal spheres underwent the process of rationalisation, and it was this, he believed, which led to the rise of modern society (Morrison, 1995: 218). Weber’s conception of the modern occidental form of rationality and the age-old process of disenchantment that has defined the historically unique career of Western culture (Kronman, 1983).

Durkheim: Solidarity and Urbanisation

Durkheim was the most scientific of the entire classic sociologist. Reference to Durkheim, “The essential laws of sociology show how changes in the patterns of social interaction determine variations in people’s behaviour and beliefs” (Collins, 1994: 186). The ensuring social and political changes taking place in France during this period which is the beginning of “the modernity shaped the intellectual and social climate in which Durkheim worked” (Morrison, 1995: 120). In this time, the social norms and rules were changing. The members of the societies were learning how to live these new norms and regulations — this new form of society needed to be explained by new methods and knowledge which was produced scientific discipline.

The society was changing, and these changes were making useless or meaningless previous societies’ order, values, etc. that is why the new notion of society was to be determined new sort of solidarity among the members. Durkheim explains these new social issues in Ritzer (1996: 17) “the majority of Durkheim’s work was devoted to the social order. His view was that social disorders were not a necessary part of the modern world”. Morrison (1995: 128) states “this work is first and foremost a study that developed a way of thinking about the society that was completely new and, as such, it has several key aims”. Nisbet (1965) points out that The Division of Labour was persuaded to prove that the function of the division of labour in modern society is the integration of individuals through their pursuit of complementary and symbolic specialisation, thus making possible the termination of traditional mechanisms of social constraint. The function of the division of labour is social: that is, “integration” (Nisbet, 1965: 34). The division of labour defines “the division of labour

refers to the process of dividing up labour so that different people perform different tasks” (Morrison, 1995: 144). Durkheim focuses on social solidarity in *The Division of Labour*. Durkheim used the term solidarity in several different ways.

Moreover, he identifies two different sorts of solidarity. Morrison (1995: 128) mentions some different solidarity meanings in Durkheim’s work: “the first; solidarity refers to the system of social bonds which link individuals to society, the second; to identify a system of social relations linking individuals to each other and to the society as a whole and the third; Durkheim uses solidarity to describe the degree of social integration”. Modernity, as it mentioned before, is a period, and some societies are in the different level of this stage. In this point, Durkheim turned his attention to seeking how social solidarity is expressed in different communities.

Collins (1994: 188) asserts that where there is a high social destiny, the structure changes towards a complex division of labour. When this happens, social roles become more specialised and then entire society is getting more interdependent at the same time that people are becoming more different from each other. Modernity is to key the understand the new form of society. The social life is different in modern society which means the notion of workers is different from than before. The changes in workers’ lives are to need to determine social roles for all members of society. Morrison (1995: 129) contends “solidarity can be expressed in two comprehensive and distinct ways, and the terms Durkheim used to designate these are mechanical and organic solidarity”. Durkheim interpreted the differences between modern society and traditional society which is to be considered a previous way of life. Durkheim distinguished the different sorts of solidarity for each understanding of social order. In other words, the solidarity is to key term to interpret the new social norms and regulations. According to Giddens (1972: 141), the changing in the society “Durkheim claims that it is a historical law that mechanical solidarity progressively loses ground and that organic solidarity gradually gets preponderant.

However, when the mode of solidarity becomes changed, the structure of societies becomes changing”. The changes make the difficult to accomplish the complete integration in society. Durkheim seeks the obstacles of integration which arises due to modernity. People have been getting isolated from more substantial structures of close-knit social relationship which had been the present pre-modern society (Dodd, 1999). Regarding mechanical solidarity, it refers to the pre-modern societies. Mechanical solidarity does not exist in modern society. This society is based on common roots identity and similarity. The population is often homogeneous and small. In this society, the division of labour is based on social cooperation, with little or no specialisation.

On the other hand, the significant characteristic of organic solidarity is the development of labour. This new society has new rules and norms. Organic solidarity is characterised by a rise in the destiny of society due to the expansion of population, the growth of cities, and the development of means of transportation and communication. This solidarity refers to explain the modern society which is after the industrial revolution; cities were more significant than before because in the cities there had set up many factories. This is called urbanisation, basically many people came from the country to the city and worked in factories. These newcomers who do not know before and do not have any relationship with each other have organic solidarity. However, they have a different cultural background, or more those people led a similar lifestyle the birth of mass society. Moreover, organic solidarity has increased the complexity of the division of labour (Morrison et al. 1995).

Durkheim forges correlations between organic solidarity and modernity. Modern society has organic solidarity which is more complex and problematic. Durkheim himself

concluded “modern life was revolving around functional roles. When new solidarity is not produced, it is because the relations of the organs are not regulated because they are in a state of anomie” (cited Marks, 1974: 330). During the changing from mechanical to organic solidarity, it is changing from pre-modern to modern society, and in a society, all norms are to improve. In that time, the whole society in a situation is anomie. In this anomie situation, everything is meaningless. People change organic solidarity. At the beginning of the modernity was the anomie situation because modernity changed the social rules and norms.

Conclusion

The transformation from pre-modern society to modern society is the most notable social change ever occurred in history. During that period, there are many interpretations of understanding this change. And this transition is called modernisation and is described in various ways. However, the crucial characteristic of the modern age from the seventeenth century to the twenty century is determined as modernity. As many scholars state that modernisation refers to the process emerge of modernity. Modernity and modernisation both interpreted differently, and sociology is founded as a scientific discipline in that period to understand what is modernity and how it changes the social structure. The founders of sociology are to understand and explain this process in their ways. Sociology changed the understanding of society and how to examine social issues.

Classic sociologists are first to use the new methods to provide scientific knowledge to interpret the new society which is called modern society today. Modern, modernity and modernisation have the all different notion, and also these terms emphasise the different factors such as urbanisation, secularisation, a division of labour, and solidarity. Classical sociologist Max Weber and Emile Durkheim emphasised different aspects of modernisation. Moreover, these sociologists were to use a different methodology into the sociology to describe and understand the modern issues. However, both sociologists asked the same the critical question that "what the main characteristics of modernity are?" Max Weber answered rationalisation and secularisation. Emile Durkheim indicates industrialisation. Weber states that the primary form of belief in pre-modern society was religion. Religion was to determine the community in different forms. Following the process, rationalisation is the sort of action that religion has changed the place by science. Knowledge and belief are the same in the pre-modern society, but in modern society, those are separated. Moreover, modern society is characterised by secularisation.

Religion was the key to understand the solidarity in pre-modern societies. Durkheim concluded that earlier societies were held together primarily by nonmaterial social facts. Specifically, a strong held conventional morality, or what he called a robust collective conscience. However, because of the complexities of modern society, there had been a decline in the strength of the collective conscience. Durkheim contends that in modern society, science created the reliable positivist technology. This technology is to use increasing production. Eventually, this makes the mass production to make it possible to live in big cities. Thanks to the high technology, machines are invented, and these machines are used in the big factories to supply populated cities. Due to the migration from the countryside to the cities, megacities are created. This situation made the first-time people who have different cultural, ethnic, social status background needed to live in the same society, and this was changed the structure of the society. People created an artificial environment. This society is called the industrial society that is based on the division of labour. Thanks to the division of labour, people can manage the complex organisations of work. The new social system is to bring about anomie that is defined as a confused state of mind. Durkheim points out two different solidarities which are organic and mechanic. Mechanic solidarity is to

describe the pre-modern society that people were living in rural areas and followed the traditional lifestyles.

On the contrary, organic solidarity is created by the division of labour. This new solidarity is a new integration into modern society. Thanks to the organic solidarity, anomie situation can be ended.

Reference

- Ashley, D. and Orenstein, D. M. (2005). *Sociological Theory: Classical Statements*. Boston: Pearson Education.
- Collins, R. (1994). *Four Sociological Traditions*. Oxford: Oxford University Press.
- Dodd, N. (1999). *Social Theory and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1972). *Emile Durkheim: Selected Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, S. (2006). *Introduction*. IN: Hall, S., Held, D., Hubert, D., and Thompson, K (Eds.), *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Oxford, Blackwell, p.1-18.
- Harrington, A. (2005). *Classical Social Theory I: Contexts and Beginnings*. New York: Oxford University Press.
- Harris, J. (2000). *The Second Great Transformation? Capitalism at the End of the Twentieth Century*. IN: Allen, T. and Thomas, A. (Eds.), *Poverty and Development into the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press, 325-342.
- Kronman, A. (1983). *Max Weber*. London: Routledge.
- Marks, S. (1974) Durkheim's Theory of Anomie. *American Journal of Sociology*, 80 (2), 329-363.
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. London: SAGE Publications.
- Nisbet, R. (1965). *Emile Durkheim* IN: Coser, L. (eds) *Emile Durkheim: Makers of Modern Social Science*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Reckling, F. (2001) Interpreted Modernity Weber and Taylor on Values and Modernity. *European Journal of Social Theory*, 4 (2), 153-176.
- Ritzer, G. (1996). *Modern Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill.
- Sayer, D. (1991). *Capitalism and Modernity: An Excursus on Marx and Weber*. London: Routledge.
- Senigaglia, C. (2011) Max weber and the Parliamentary Bureaucracy of His Time. *The History of Representative and Parliamentary Institutions*, 31 April, 53-66.
- Swingewood, A. (2000). *A Short History of Sociological Thought*. London: Palgrave Macmillan.
- Turner, B. (1992). *Max Weber: From History to Modernity*. London: Routledge.
- Wagner, P. (1994). *A Sociology of Modernity Liberty and Discipline*. London: Routledge.

1930'LU YILLARDA AZERBAIJAN BAĞIMSIZLIK
MÜCADELESİNDE BİR KESİT: KAFKASYA KONFEDERASYON
ŞURASI*

A SEGMENT IN THE 1930'S INDEPENDENCE STRUGLE OF
AZERBAIJAN: THE SHURA OF THE CAUCASUS CONFEDERATION

ОДИН ОТРЕЗОК ИЗ ИСТОРИИ БОРЬБЫ ЗА
НЕЗАВИСИМОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНА В 30-Е ГОДЫ 20. ГО ВЕКА:
СОВЕТ КАВКАЗСКОЙ КОНФЕДЕРАЦИИ

Ali Haydar SOYSÜREN**

Öz

1917 Ekim Devrimi ardından elde edilen bağımsızlığın 1920'de Bolşevik hareketiyle yitirilmesi, Azerbaycan bağımsızlık mücadelesini yeniden başlatmıştır. Bağımsızlık peşindeki Azerbaycan milliyetçiliğinin önderleri gittikleri ülkelerde farklı yol ve yöntemlerle hedefleri doğrultusunda çalışmayı sürdürmüşlerdir.

Bu mücadelede Azerbaycan milliyetçileri, benzer akıbeti paylaşmış diğer milletlere mensup unsurlarla zaman zaman bir araya gelmiş, Sovyet yönetimine karşı mücadele, farklı unsurları birlikte harekete yönelten doğal bir zemin oluşturmuştur.

Kafkasya Konfederasyon Şurası, 1930'lu yıllarda bu bağlamda yaşanmış bir deneyimdir. Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki "Azerbaycan Milli Kurtuluş Hareketi" ile Kuzey Kafkasya Türk milliyetçileri ve Gürcistan Menşeviklerinin Kafkas ortak kimliği ekseninde ortak düşmana karşı kurdukları Kafkasya Konfederasyon Şurası deneyimi, 1930'lu yıllardaki Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin izlediği hattı anlamak bakımından kayda değer bir örnektir. Kafkasya Konfederasyon Şurası, Birinci Dünya Savaşıyla kurulan statükoya karşı revizyonist çıkışlarla dünyanın yeni bir denge aradığı ve İkinci Dünya Savaşına giden sürecin şekillendiği 1930'lu yıllarda kurulması itibarıyla, dünya tarihindeki kritik bir dönemin ürünüdür.

Çalışma, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın hangi birikim ve ihtiyacın ürünü olarak şekillendiği, öngördüğü politik hat, bu bağlamda Resulzade liderliğindeki Azerbaycan milliyetçiliğinin Kafkasya merkezli duruşu üzerinde durmaktadır.

---

* Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Eskişehir Azerbaycanlılar Derneği tarafından 26 – 27 Mayıs 2018 tarihinde düzenlenen "100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Kongresi"nde sunulmuş olup, şu ana kadar başka yerde yayınlanmamıştır.

** ORCID: 0000-0002-2384-739X Dr.Öğr.Üyesi, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, hsoysuren@gmail.com,

Çalışmada, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın bileşenlerinden Azerbaycan milliyetçilerinin çıkardığı “*İstiklal*”, “*Kurtuluş*” dergileriyle ile Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin çıkardığı “*Şimali Kafkasya*” dergisi yoğunlukla kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Sovyetler Birliği, Milliyetçilik.

Abstract

When following the Bolshevik movement in 1920 Azerbaijan lost its independence, which was achieved after the October Revolution of 1917, she restarted its struggle for independence. Leaders of Azerbaijani nationalism in pursuit of independence continued to work towards their targets in different countries through different ways and methods.

In this struggle, Azerbaijani nationalists occasionally came together with representatives of other nations that share similar fate, and the struggle against Soviet government created a natural ground for moving different elements of various nations together.

The Shura of the Caucasus Confederation is an experience of this context in the 1930s. The experience of the Shura of the Caucasus Confederation, against the common enemy on the axis of the Caucasian common identity, of the "National Liberation Movement of Azerbaijan" under the leadership of Mehmet Emin Rasulzade together with Northern Caucasus Turkish nationalists and the Georgian Mensheviks is a remarkable example in terms of understanding the process of Azerbaijan's independence struggle in the 1930s. The Shura of the Caucasus Confederation is a product of a critical period in world history, founded in the 1930s, when the world was seeking a new equilibrium with the revisionist outputs to the status quo established by the First World War and the process of the Second World War was shaped.

This study focuses on the Caucasus centred stance of Azerbaijani nationalism under the leadership of Rasulzade through the accumulation and the needs based on which the Shura of the Caucasus Confederation was formed as well as the political course it foresaw.

In the study, the “*İstiklal*”, the “*Kurtuluş*” magazines of Azerbaijani nationalists and the “*Şimali Kafkasya*” magazine of the North Caucasus nationalist, both the components of the Shura of the Confederation of Caucasus, are used extensively.

Keywords: Caucasus, Azarbaijan, Georgia, Armenia, Soviet Union, Nationalism.

Аннотация

Совет Конфедерации Кавказа являлся одним из опытов, накопленной в контексте борьбы за независимость в 1930-х годах. Опыт “Национально-освободительного движения Азербайджана”, возглавляемого Мехметом Эмином Ресулзаде и турецкими националистами Северного Кавказа и Совета Конфедерации Кавказа, сформированной грузинскими меньшевиками против общего врага на основе общей идентичности Кавказцев, является замечательным примером в плане понимания борьбы Азербайджана за независимость в 1930-х годах. Совет Конфедерации Кавказа является продуктом критического периода в мировой истории, который был создан в 1930-х годах, когда мир искал новый баланс и процесс, ведущий ко второй мировой войне, был сформирован на основе ревизионистских выводов против статус-кво, установленной первой мировой войной. В этой борьбе Азербайджанские националисты время от времени встречались с представителями других наций, разделявшими похожую судьбу. Борьба против советской власти создала

естественную почву идей, которая сгруппировала вокруг себя различные элементы. В исследовании с точки зрения продукта накопленных опытов потребностей и политической линии, основное внимание уделяется к формированию Совета Конфедерации. В этом контексте исследуются позиции азербайджанского национализма центром на Кавказе, который был сформирован во главе Расулзаде. В исследовании использованы материалы из журналов “Истиклял”, “Куртулуш” Азербайджанских националистов и материалы журнала “Шимали Кафкасы” северокавказских националистов.

Ключевые слова: Кавказ, Азербайджан, Грузия, Армения, Советский Союз, Национализм

Giriş

1917 Bolşevik ihtilali ardından, Çarlık Rusyası hakimiyetindeki topraklarda başlayan hareketlilik, Kafkas havzasında da yankı bulmuş, buradaki halklar kendi kaderlerini Rusya'dan ayırma eğilimine girmiştir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir araya gelmesiyle kurulan Transkafkasya Federasyonu kısa süre sonra, söz konusu devletlerin bağımsızlığı yöneldiği son bulmuştur. Bu devletlerin bağımsızlığı ancak 1920'li yılların başına kadar sürmüş, Rusya'daki iç savaştan zaferle çıkan Bolşevikler, buralarda kontrol sağlayarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne katmıştır. Benzer süreçten geçen Kuzey Kafkasya'daki, bağımsızlık girişimi de, yine aynı dönemde Bolşevik idarenin kurulmasıyla neticelenmiştir. Sovyetleştirme, Kafkasya'daki bağımsızlıkçı hareketleri sona erdirmemiş, bağımsızlık tecrübesinin içinden gelen kadroların dünyanın değişik ülkelerinde aynı hedef doğrultusunda mücadeleyi sürdürmüşlerdir.

1920'li - 1930'lu yıllar, Birinci Dünya Savaşı ardından galip devletlerin çıkarları doğrultusunda inşa edilmiş statükoya karşı, Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın, Uzak Doğu'da Japonya'nın revizyonist politikalarla sahneye çıktığı, bu minvalde dünya devletleri arasında gruplaşma ve kutuplaşmaların yaşandığı bir dönemdir. Sovyetlere karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi, dünyadaki gelişmelerin yarattığı ya da yaratacağı fırsatları yakından gözeterek yolunu çizerken, ortak düşmana karşı ortak mücadeleyi derinleştiren adımlarla şekillenmiştir.

Bağımsızlık mücadelesinin hedefinde aynı ülkenin bulunması, farklı unsurların ortak mücadelesine ilişkin alternatiflerin gündeme gelmesinde kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Güç birliği, bir yandan Sovyetler Birliği gibi güçlü bir devletin karşısına etkili tarzda çıkma imkanını sunarken, diğer yandan Kafkasya coğrafyasının arz ettiği bütünlüğün avantajlarından faydalanmanın yolu olarak görülmüştür. Bu çalışma bahsi geçen sürecin bir halkasını teşkil eden Kafkasya Konfederasyon Şurası deneyimine odaklanmakta, Şura'nın ortaya çıktığı koşulları, biçilen misyonu ve sınırlarını değerlendirmektedir.

Çalışma söz konusu deneyimin parçası olmuş Azerbaycanlı ve Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin, döneminde yayınlanmış yayınlarındaki veriler üzerinden şekillenmiştir. Bu itibarla birincil kaynaklara dayanmaktadır. Ancak bu, konuya ilişkin bütün birincil kaynaklara ulaşıldığı anlamına gelmez. Her şeyden önce Şura'nın Gürcistanlı bileşenlerine ait yayınları incelenememiştir. Bununla birlikte incelenen yayınlarda, bu cenahın yaklaşımına ilişkin bazı bilgilerin yer almış olması, bu noktadaki eksikliği kısmen telafi etmiştir.

Çalışmada öncelikle, Kafkasya Konfederasyon Misak'ına kadarki dönem çerçevesinde ortak mücadele perspektifinin dayandığı birikim üzerinde durulmuştur. Akabinde sırayla Kafkasya Konfederasyon Misakı ve Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın ilan süreci işlenmiş, ortaya konulan politik ve örgütsel çerçeveye değinilmiş, devamında Şura'nın sınırlılıkları değerlendirilmiştir.

Kafkasya’da Ortak Mücadele Perspektifini Şekillendiren Birikim

Kafkasya’daki ortak mücadeleye ilişkin girişimler daha Birinci Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin yayın organı *Şimali Kafkasya*’da Kafkasya’nın bütününe esas alan mücadelenin derinliğini vurgulamak için 1915 yılı Aralık ayındaki “Kafkasya Komitesi” girişimi hatırlanmıştır. Buna göre başkanlığını Kuzey Kafkasyalı “Mareşal Fuad Paşa”nın yaptığı, üye olarak Gürcü “Knyaz Maçebel ve Kâmil bey Togiridze”, Kuzey Kafkasyalı “İssa Paşa ve Aziz Meker” ile Azerbaycanlı “Selim Bey Beybutov”un yer aldığı “Kafkasya Komitesi”, 1916 yılının Ocak ayında önde gelen devletlere bir muhtıra vererek, Kafkasya’daki milletlerin durumunu anlatmış, Kafkasya’da, “dört devletten ibaret bir konfederasyon kurulması için” yardım istemiştir. Derginin başka tanıklardan aktardığı bilgiye göre, “Gürcüler Almanya’dan, Azerbaycanlılar Türkiye’den yardım almak ümidiyle” çekildikleri için, bu komite dağılmıştı. (Yeni Muhacir, 1935: 2-3).

Alman araştırmacı G.Jaschke, 1937 Şubat’ında yayınlanan makalesinde *Şimali Kafkasya*’dan bu hususu alıntılanmış ve devamında Kafkasyadaki mücadelenin sonraki seyri üzerinde durarak, Yusuf Akçura’nın kurduğu ve Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali, Kırımlı Mehmed Esad Çelebizade ve Buharalı Mukimeddin Beycan’ın da katıldığı “Rusya Mahkumu Müslüman Türk – Tatarların Hakkını Müdafaa Komitesi’nin” çalışmalarına değinmiştir. Ağaoğlu Ahmed Beyin de katkıda bulunduğu Komite değişik ülkelerde Rusya hakimiyetindeki Türklere dair konferanslar vermiştir. Birinci Dünya Savaşı Rusya bünyesindeki milletler içerisinde bağımsızlık arayışının güçlenmesine vesile olmuştur. 1916’da Lozan’da gerçekleşen Konferans Rusya bünyesinde yer alan milletlerin temsilcisi sıfatıyla katılanların kürsüsüne dönüşmüştü. (Jaschke, 1937a: 761-762; 1937b:8-13)

Birinci Dünya Savaşı sırasında semptomları gözlenen eğilim, 1917 Bolşevik devrimi ardından ete kemiğe bürünmüş, Çarlığı deviren Bolşeviklerin ilan ettiği ilkelerin yarattığı iyimserlik ve aynı zamanda Bolşeviklere karşı başlatılan iç savaşın merkezi otoriteyi zayıflatması, bağımsızlık için uygun ortam yaratmıştır.

Kasım 1917’de Rusya’da Sovyet hükümetinin kurulması ardından, Tiflis’te, Gürcü, Azerbaycanlı ve Ermeni temsilcilerin katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantıda “Maverayi Kafkasya Komisarlığı” adıyla bir hükümet kurulmuştur. Söz konusu hükümetin bütün Rusya’yı temsil edecek meclisin toplanmasına kadar, bölgesinde işleri yürütmesi öngörülmüştü. Bununla birlikte, “bu teşebbüs haddi zatında Kafkasya istiklali ve Kafkasya’nın federatif esaslar üzerinde kurulması için gizli bir başlangıç idi. Hakikaten de Maverayi Kafkasya Komisarlığı tarafından davet edilen meclisi azalarının ve fırka mümessillerinin dahil bulunduğu Maveravi Kafkasya’nın dahil bulunduğu Maverayi Kafkasya Seymi, 1918’in 9 Nisanında Maverayi Kafkasya’yi müstakil federatif bir cumhuriyet” olarak ilan etmiştir. (O.Nayman Mirza-Kriçinski, 1935: 138-140)

26 Mayıs 1918’de Gürcistan’ın ayrılması, hemen ardından Ermenistan ve Azerbaycan’ın aynı yolu izlemesiyle Federasyon’un varlığı sona ermiştir.¹ Ancak bu, Kafkasya’daki ortaklık arayışına ilişkin arzuyu tümüyle gündemden çıkarmamıştır. Bağımsız Gürcistan Cumhurbaşkanı Noy Jordaniye’nin söylemiyle federasyon çökmüş, “Kafkasya birliğinin” yeniden kurulacağına dair “ümitler bâki kalmıştı.” Bağımsızlık ilanı gününde Gürcistan Milli Şura’sında yapılan konuşma, söz konusu umudun tezahürüydü. Jordaniye’nin

¹ Sonraki dönemde yapılacak bir değerlendirmede, ortaklığın bozulması, atmosferin yarattığı heyecanla, “romantik” bir tutum takınmaya bağlanmıştır; “Rusya parçalanırken her millet kendi istiklalini ilan ederek, müstakil yaşayabileceğini zannetmişti. Bu haleti ruhiye pek tabii idi, çünkü Kafkasya milletleri o sınırlarda romantik bir devir yaşıyor ve kendi komşularından istisaden, siyaseten mütecerrit bir halde müstakil milli bir hayat yaşamağa can atıyorlardı. İstihdaf edilen gaye müstakil bir devlet teşkili idi. Şüphesiz bu kendine göre bir mistisizmdir.”(Mir Yakup, 1932:2)

aktardığına göre Şura'nın ilk toplantısındaki konuşmada şunlar geçiyordu; “Vatandaşlar! Bugün siz çok nadir görülen ve çok dramatik tarihi bir hadisenin şahidi oldunuz: bu sarayda bir devlet öldü, aynı sarayda yeni bir devletin esasları vaz' olunmaktadır. Biri ölen, öbürü ise doğmak üzere bulunan bu iki devlet arasında menfaat muhalefeti bulunmasına imkan yoktur. Müşterek bayrak altında birleşmiş olan Gürcü milleti komşuları ile ittifak aktececek ve bu ittifak tarikle federasyon yeniden ihya olunacaktır. Bu suretle gözümüz önünde ölen devlet, yeniden dirilmiş olacak. Bu devlet Kafkasya Konfederasyonu ismini taşıyacaktır. Bizim yolumuz, gayemiz bu ittifakı realize etmeğe doğrudur!”.(Jordaniya, 1934: 12-13)

Yeniden ortaklığın sağlanması yönündeki somut bir adım, Bolşeviklerin iç savaşta rakiplerini saf dışı bıraktığı, Kafkasya'daki cumhuriyetlere yöneldiği sırada, Azerbaycan hükümetinden gelmiştir. Atılan adım, o sırada Bolşeviklere karşı bir sed arayışındaki İngiltere için de uygun görünmekteydi². Azerbaycan hükümetinin girişimiyle, “Cumhuriyetlerden ibaret bir Konfederasyon teşkili”nin müzakeresi için, 9 Nisan 1920'de yine Tiflis'te Kafkasya Cumhuriyetlerinin katılımı ile bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda Azerbaycan heyetinden O. Nayman Mirza-Kriçinski tarafından 24 maddelik öneri sunulmuştur (O.Nayman Mirza-Kriçinski, 1935: 138-140)³. Öneriye göre öncelikle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından, her cumhuriyetten 4'er kişinin katılımıyla 12 kişilik daimi ve müşterek “Maverayı Kafkasya Cumhuriyetleri şurası” kurulacaktı. “Herhangi bir karar için tekmlil cumhuriyetler delege heyetlerinin muvafakatlarını elzem” gören projede Şura'nın yapacağı işler şöyle sıralanmıştı;

“a) Cumhuriyetlerin harici tehlikeden korunması ve istiklal ve bitarafıklarının muhafazası için çalışmak; b) cumhuriyetler arasında çıkan ihtilaflar hakkında verilen mahkeme hükümlerinin icra edilip edilmemesine nezaret etmek; c) cumhuriyetler arası muahedelerin projelerini hazırlamak; d) cumhuriyetler arasında çıkacak ihtilafların sulhle halledilmesine gayret etmek; e) ayrı ayrı cumhuriyet hükümetleri tarafından vuku bulacak teklifleri bir şekil ve neticeye bağlamak.”

Proje “hiçbir esaslı itiraza uğramadan bazı tashihler yapılmak suretiyle” 22 Nisan'daki toplantıda tasdik edilmiştir. Ne var ki, 27 Nisan'da Azerbaycan'ın bolşevik denetimine geçmesiyle Şura çalışması durmuş; böylece, Bolşeviklere karşı korunma refleksinin acilleştirdiği ortaklık girişimi, Bolşevik idarenin kurulmasıyla sonuçsuz kalmıştır.

Bolşevik idarenin kurulması, mücadelenin yurt dışına kaymasına yol açmış, değişik ülkelerde konumlanmış gruplar Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Dünyadaki güç dengesi ve kutuplaşmalardan doğrudan etkilenen bu mücadelenin

² Konfederasyon politikasını İngiltere'nin de, Bolşevikleri engelleyecek bir enstrüman olarak gördüğüne dair bir gözlem, Milli Mücadele sırasında, “Bolşeviklerle bağlantı kurmak için gönderilen” Dr. Fuat Sabit tarafından dile getirilmiştir. Fuat Sabit'ten Ekim 1919'da gelen ve Azerbaycan hükümetiyle İngilizler arasında bağlantı kuran şifrede şu ifadeler geçiyordu; “Azerbaycan hükümeti Sulh Konferansı'na İngilizlerden ümitvar olduğu cihetle ihtiyat ve itidalle hareket etmektedir. Sulh Konferansı'nın maksadı Maverayı Kafkas Konfederasyonu yapmaktır. Hükümet buna taraftardır.” Yine Mustafa Kemal, Kazım Karabekir'e gönderdiği 6 Şubat 1920 tarihli yazıda, İtilaf devletlerinin, Bolşeviklerle Anadolu'nun arasını kesmek için Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan müteşekkil bir “Kafkas Seddi” kurmak istediklerini savunmuştur.(Karabekir, 1995:786,996-997)

³ Bağımsızlığın ilanından sonra, “müşterek Kafkasya” hedefi doğrultusunda girişimlerin sürdürüldüğüne Resulzade de değinmektedir. Buna göre, Konfederasyon fikrinin gerçekleştirilmesine yolunda bir aşama olmak üzere, “Gürcüstan ile Azerbaycan Cumhuriyetleri arasında haman tedafii bir ittifak muahedenamesi imzalandı, Ermenistan Cumhuriyetine de bu muahedeye koşulmak için teklif ve imkan bırakıldı. Aşağıdan yukarıya doğru bir birleşme hareketi başladı. Bu birleşme hareketinin Şimali Kafkasya ile Azerbaycan ve Gürcüstan cumhuriyetleri arasındaki tezahürleri dahi, kendini ayrıca göstermekte, muayyen vakalardan kendi ifadesini bulmakta idi.”(Resulzade, 1933:1.)

temel unsurlarından birisi Azerbaycanlı milliyetçilerdi. 1920’li yıllarda ağırlıklı Türkiye’de konumlanmış Azerbaycanlı milliyetçiler, Azerbaycan’ın geleceği için “Kafkasya birliği”ni esas alan tutumu sürdürmüştür. Mehmet Emin Resulzade’nin liderliğindeki Musavatçılar, “Azerbaycanın da dahil olduğu müstakil bir Kafkasya konfederasyonunu” savunan bir hat izlemişlerdir. (“Çehremiz”, 1929:1-5)

Resulzade’nin sorumluluğunda yayımlanan *Odlu Yurt* dergisinde, “Kafkasya birliği” “Kafkasya milletlerinin kurtuluş mücadelesini ruhlandıran siyasi fikirler manzumesinde yer tutan en mühim şiarlardan birisi” sayılırken, bunu pratiğe geçirecek hal ise “Kafkasya Konfederasyonu” şeklinde formüle edilmiştir. *Odlu Yurt*’a göre; coğrafyası itibariyle iktisadi bir birlik teşkil eden Kafkasya, siyasal bağımsızlığa kavuşabildiği gün, dünya ekonomisinde “pek mühim bir” önem kazanacak ve “Rus sisteminde her türlü mahrumiyete katlanan bu güzel memleket, medeni cihan sisteminde rifahını bulacaktı.” Kafkasyalı milletler, bu hedefe varabilmek için, “kendi aralarında mevcut her türlü ihtilafları bertaraf ederek, umumi düşmana karşı birleştirilmiş bir cephe vücuda getirmeli”ydi, ki “bu cephe ise ancak konfederasyon fikrinin Kafkasyayı teşkil eden bütün milletlerce samimi surette kabulü”yle mümkündür. “Konfederasyon Kafkasyada mevcut milletlerin dahili istiklal ve milli hususiyetlerini tamamıyla muhafaza ve temin etmekle beraber, onların müdafaa imkanlarını çoğalta(cak) ve bu suretle birleşmiş Kafkasya kuvvetleri eski hataların tekrarına meydan vermeden kendi istiklallerini” kazanacaklardı. *Odlu Yurt*, Konfederasyon modelini, Kafkasyanın güneyindeki Türkiye ve İran devletleri için de tartışmasız faydalı bir adım olarak görüyor, Ekim 1929 itibariyle, umut dolu bir tablo çiziyordu;

“Hali hazırda geçmiş hataların acısını hakkile duyan ve bu duyuştan istikbale ait müsbet neticeler çıkaran Kafkasya milletlerinde bu fikir gittikçe kuvvetlenmektedir. Bunu tabii ve faydeli bir cereyan olarak almalı, onun bir an evvel tahakkuk etmiş hakim bir fikir haline gelmesini temin için ne lazımsa yapmalıdır. Kafkasya birliği haricinde Kafkasyada tatbik olunan siyasi tecrübelerin daima Rusya lehine neticeler verdiğini nazara alarak, Kafkasya milletleri bu hususta fedakarlığa amadedirler. Bu cihetin Rusya ile hemhudut olmak istemeyen milletler tarafından da müzaheret göreceği bizce ümit edilmektedir.” (“Kafkasya Birliği”, 1929: 293-295)

Ortak Mücadelenin Manifestosu: Misak’ın İlanı

Kafkasya milletlerinin mücadelesini ortaklaştıran önemli girişimlerden birisi 1927’de⁴ hayata geçirilen Kafkasya İstiklal Komitesi’dir. Azerbaycan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya’nın temsilcileri tarafından kurulan Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK), 1930’lu yıllardaki Kafkasya Konfederasyon Şurası’na giden süreçte öncülük etmiştir. KİK’te Bolşevik devriminden sonra, 1918 yılında kurulan Transkafkasya federasyonundaki ittifaktan farklılaşmış bir yapı söz konusuydu. Federasyonun kurucu unsurlarından Ermeniler KİK’in dışında kalırken, Kuzey Kafkasyalılar yeni bir unsur olarak ortaklığa dahil edilmişti.

KİK 1935’in şubat ayına kadar Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Gürcistan’lı bağımsızlıkçıların işbirliği platformu olmuş, aynı zamanda işbirliğini derinleştirmeye dönük arayışların koordinasyonunu sağlamıştır. 1934 yılında ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Misakı, bu bağlamda yürütülen çalışmaların ürünüydü. Aslında, gelişmeler bu adımın çok daha önceden atılması yönünde bir beklenti oluşturmuştu.

⁴ Kafkasya İstiklal Komitesi Genel Sekreteri’nin 1935 Şubatında gerçekleşen konferansta KİK’in, geçmiş muhasebesini yaparken “8 yıllık” faaliyetten bahsetmiştir. (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, **Kurtuluş**, c.1 (Sayı:5 (Mart 1935),s.134-135) Bu veriden KİK’in kurtuluş tarihi 1927 olarak anlaşılmaktadır.

1932 yılının ilk çeyreğinde, Kuzey Kafkasyalı milliyetçilerin lideri Çokay oğlu Mustafa bey'in *Yaş Türkistan* dergisinde yayınlanan "Cephemizi birleştirelim" başlıklı yazısı, işbirliğini derinleştirmeye yönelik somut adımlara ivme kazandırmıştır. Çokay, bağımsızlık peşindeki halkların her biri kendi başına hareket ederse, "az bir netice" ile yetineceklerini hatırlatmış, "bütün kuvvetlerin birleştirilerek, müttefik bir istiklal cephesi ve müttehit bir istiklal merkezi" kurulmasını istemişti. Çağrının muhatabı KİK'ti.(Resulzade, 1932a:1)

Akabinde yayınlanan KİK bülteninde, Kafkasya konfederasyon fikrinin, 1918'de bağımsızlık kazanan Kafkasya Cumhuriyetlerine kadar uzanan geçmişi hatırlatılarak, Çokay'ın talebine sahip çıkmıştır.(Resulzade, 1932b:1) "*Yana Milli Yol*", "*İstiklal*", "*Yeni Turan*", "*Volnaya Kazaçestvo*" gibi Sovyetler Birliği'ne muhalif gazeteler de destekleyici değerlendirmelere yer vermiştir. Tepkilerden memnun kalan Çokay, meselenin halli için bir de çağrı yapmış; "mümkün olduğu kadar yakın gelecekte Avrupa merkezlerinden birinde, Kırım, Edil-Ural, Türkistan, Kafkasya, Ukrayna ve İstiklalçı Kazaçılar vekillerinden mürekkep bir müşavere meclisinin çağrılması" teklifinde bulunmuştur.("İstiklalçılar Cephesinde", 1932:3)

Çokay'ın başlattığı tartışmaya olumlu yaklaşan Resulzade, Konfederasyon fikrinin başından itibaren "Kafkasya milletlerinin siyasi mukadderatını idareye mükellef ricale yabancı kalmadığını", fakat bu fikir doğrultusunda zamanında yeterince çaba gösterilmediğini belirtiyor, yeni bir girişim için koşulların uygun olduğunu düşünüyordu. Ona göre, bağımsızlığın yitirilmesi, konfederasyona yönelimi güçlendiren bir etki yaratmıştı; "Bolşevizmin Kafkasyada vücuda getirdiği istibdat (...) sade mücerret bir takım kafalarda ve ayrı ayrı siyasi zümre ve mahfellerde değil, geniş halk kütleleri arasında dahi müşterek Kafkasya fikrini kuvvetlendirmişti". Öyle ki, "...istilaya karşı silaha sarılan Azerbaycan köylüsünün sade din kardeşi olan Şimali Kafkasya ve daima sulhte bulunduğu Gürcüstan ile değil, dün gırtlak gırtlığa cenkettiği ermeni köylüsü ile dahi yanyana kardeşi gibi vuruştugu ve silah arkadaşlığı yaptığı bir emri vaki" halini almıştı.(Resulzade, 1932b:1)

Milli Azerbaycan Merkezi de, "öteden beri Azerbaycanın halâs ve istiklalini bütün Kafkasyanın halâs ve istiklalini ile birlikte gördüğünü", bu maksada ulaşmak için, "müstakil Kafkasya konfederasyon şiarına", savunduğu şiarlar arasında "mühim bir yer" ayırdığı şeklindeki ifadelerle tutumunu açıklamıştır.("Milli Azerbaycan Merkezinin Bir Rezolyusyonu", 1932:4) Bu esnada Kafkasya Konfederasyon Teşkilatının dayanacağı esaslara dair görüşmeler başlamış, hatta hazırlanacak Misak'a dair taslak basında yer bulmuştur.("Kafkasya Konfederasyon Misakı", 1932:4.) Kamuoyuna yansıyan bilgiler yakında çerçevenin netleştirileceği yönündeydi. Nitekim, 15 Ekim 1932 tarihli *İstiklal* gazetesindeki ifadeler bunu haber veriyordu; "Muhaceretin dikkati şimdi bu yakın günlerde Kafkasya milletleri tarafından imza edilecek Kafkasya konfederasyon misakı üzerinde toplanmıştır. Misakın projesi gayet dikkatli bir surette ihzar edilerek, müzakere edilmiş ve Kafkasya milletlerinin sahalıyettar teşkilatları tarafından kabul olunmuştur. İmza edilmesi en yakın bir zaman mes'elesidir." (Mir Yakup, 1932:2)

Esasen "Milli Gürcüstan hükümetinin resmi organı olan '*Müstakil Gürcüstan*' gazetesi"nde ve "Gürcüstan sosyal demokrat fırkası organı '*Mücadele Sesi*'nde yapılan değerlendirmeler ("Gürcü Matbuatı ve Kaf. Konfederasyonu", 1933:4) ilk zamanlardan itibaren Gürcüler'in ortaklık politikasını desteklediğini ortaya koymuştu. Kuzey Kafkasyalılar cephesinde ise, sürece ivme kazandıran açıklamanın sahibi Çokay oğlu Mustafa bey vardı ve "Kafkasya Dağlıları" Mecmuasının müdürü Barasbi Baytugan gibi önemli şahsiyetlerin de desteği mevcuttu. ("İstiklal'in Anketi – Kafkasya Konfederasyonu Hakkında",1933:3) Azerbaycanlılar cephesinden verilen destek, bağımsızlığın 15. yıl

dönümü vesilesiyle Müsavat Fırkası ve Milli Azerbaycan Merkezi adına yayınlanan beyannamelerde güçlü şekilde yinelenmişti⁵.

Misak'ın ilanı, buna rağmen Temmuz 1934'e kalmıştır. Gecikme, imzacı üç taraf arasındaki uzlaşmanın zor sağlandığı yönünde bir düşüncüyü gündeme getirirse de, aktarılan açıklamalara yansıyan ortak duruş, başka olasılıkları dikkate almayı gerektirir. Bu kapsamda, başka unsurları katmaya dönük çabaların etkisi göz ardı edilmemelidir. Bizzat Misak metninde Ermenilerin katılımının istenmiş olması, öncesinde de bir ikna çabasının yürütüldüğü ihtimalini kuvvetlendirir. Bu ise, 1932 yılı ilk yarısında ivme kazanmış sürecin ancak 1934 yılı ortalarında somutlaşmasıyla Ermenilerin konumu arasında ilişki kurmayı olanaklı kılmaktadır.

14 Temmuz 1934'de Belçika'nın başkenti Brüksel'de ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Misakı, Azerbaycan, Şimali Kafkasya ve Gürcistan adına yola çıkan temsilcilerin öngördükleri birleşik Kafkasya'nın çerçevesini çizmiştir. Azerbaycan adına "Sabık Azerbaycan Şurayı Millisi Reisi, Lahik Milli Azerbaycan Merkezi Reisi" sıfatıyla Mehmet Emin Resulzade ile "Azerbaycan Heyeti Murrahhasası Reisi ve Sabık Parlamento Reisi" sıfatıyla Ali Merdan B. Topçibaşı'nın, Şimali Kafkasya adına, Mehmet Girey Sunç, İbrahim Çulık ve Tansultan Şahman'ın, Gürcistan adına "Sabık Gürcüstan Reiscumhuru, Lahik Gürcüstan Milli Merkezi Reisi" sıfatıyla Noe Jordaniya ile "Gürcüstan Sabık Paris Mümessili" sıfatıyla A. Çenkeli'nin imzaladığı misak, giriş ve 6 maddeden oluşuyordu. ("Kafkasya Konfederasyon Misakı", 1934:7-8)

Bütün Kafkasyalı kuvvetlerin "tek ve müşterek bir hudut dahilinde birleşmeden", "tam istiklal"e varmalarının "son derece müşkül olacağı" tespitiyle başlayan Misak, Kafkasya milletlerinin "hayati menfaatleri", "kendi fikri ve maddi kuvvetlerinin tam inkişafı için", "harici siyaset ve milli menfaatlerinin müşterek tarzda idaresini", birlik kurulmasını "zaruri" bir adım sayıyordu. "Kafkasya Cumhuriyetleri Konfederasyonunu, memleketin siyasi ve iktisadi vahdetinden ileri gelen" atılması gerekli bir adım olarak anlamlandırılıyordu. Bu minvaldeki girişten sonra, Konfederasyonun dayanacağı esaslar sıralanıyordu. Söz konusu esaslar şöyle formüle edilmişti;

1. "Kafkasya Konfederasyonu, dahilde her bir cumhuriyetin milli karakter ve temamiyeti mülkiyesini temin ederek, hariçte Bütün cumhuriyetler namına yüksek dereceli beynelmilel bir vahdet gibi hareket edecektir. Konfederasyonun müşterek bir siyasi ve gümrük hududu olacaktır.
2. Konfederasyona dahil cumhuriyetlerin harici siyaseti, Konfederasyonun selahiyettar müesseseleri tarafından idare edilecektir.
3. Konfederasyon hudutlarının muhafazası, Konfederasyona dahil cumhuriyetlerin ordularından müteşekkil Konfederasyon ordusuna verilecek ve bu ordu Konfederasyonun müdir müesseselerine tabi tek bir komanda altında bulunacaktır.

⁵ Müsavat Fırkası adına yayınlanan beyannamede, "mukadderatları ve hayati menfaatleri bizimle bir olan Kafkasyalı diğer milletlerle el – ele vererek, umumi düşmana karşı Kafkasya konfederasyon bayrağı altında birleşmek" hedefi vurgulanmıştır.

Milli Azerbaycan Merkezi adına yayınlanan beyannamede aynı minvalde ifadeler mevcuttu; "Bütün Kafkasyalı milletlerin mukadderatı ortaklık. Onlarla birlikteyiz. Umumi düşmana karşı Kafkasya'nın konfederasyon bayrağı altında birleşmiş kuvvetlerle beraber yürüyoruz. Bu şiarın ne derecede hayati olup, aynı zamanda geniş halk kültelerinin de arzu ve anlayışlarına mutabık olduğunun vatandaki mücahitlerin, milliyet ve mezhep farkı gözetmeden, umumi düşmana karşı omuz omuza silah arkadaşlığı yaptıklarından anlıyoruz." ("Müsavat" Fırkasının Bir Beyannamesi", "Müsavat" Fırkasının Bir Beyannamesi", **İstiklal**, Sayı:36 (15 Haziran 1933),s.2

4. Konfederasyona dahil cumhuriyetler arasında çıkabilecek ve bilavasita müzakere ile halledilemeyecek her türlü ihtilaflar icbari arbitre ve yahut Konfederasyon Yüksek Mahkemesine verilmelidir. Konfederasyona dahil cumhuriyetler, bunların bütün kararlarını tamamen kabul ve icra etmeğe mecburdur.

5. Ekspertler komisyonu, Yukarıda serdedilen esaslardan hareketle. Bu yakınlarda Kafkasya Konfederasyonu konstitusyonunun projesini hazırlamakla meşgul bulunacaktır. Bu proje, her cumhuriyetin toplanacak ilk meclisi müessesan faaliyeti için bir esas olacaktır.

6. Misak'ta Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır.”

Görüldüğü üzere, bağlı cumhuriyetlerin ordularından müteşekkil, tek bir kumanda altında birleşmiş ordu tarafından korunacak, “müşterek bir siyasi ve gümrük hududu”na sahip Konfederasyon, “hariçte Bütün cumhuriyetler namına yüksek dereceli beynelmil bir vahdet gibi hareket” etme yetkisini uhdesinde tutacaktı. Bağlı cumhuriyetler arasında çıkabilecek ihtilaflar müzakere yoluyla halledilmediği takdirde “icbari arbitre veya Konfederasyon Yüksek Mahkemesi”nin vereceği kararlar esas alınacaktı. Kabul edilen esaslar temelinde, Konfederasyon anayasasının hazırlanması için bir uzmanlar komisyonunun yakında faaliyete geçmesi de Misak'ta öngörülen esaslar arasındaydı. “Misak'ta Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır” hükmüne yer verilmesi dikkat çekiciydi. Hiç kuşkusuz bu, Misak imzacılarının, Kafkasya bütünlüğüne verdikleri önemin sonucuydu.

Misak, Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK) sürecini yeni bir evreye taşımıştır. Misak'ın imzalanmasıyla, KİK faaliyetinin “ilk devresi” sona ermiş, artık Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlığı için mücadele yürüten “Milli Merkezlerin tekml faaliyeti için esaslı bir baz” oluşturulmuştu. Bundan sonrası için öngörülen, Misak'a uygun örgütsel formu yaratmaktı. Misak'ın önemini vurgulayan KİK beyannamesi şu satırlarla son bulmuştu;

“Yalnız bunu nümayiş ettirmek kafi değildir. K. İ. K-si düşünüyor ki, Kafkasya milletlerinin bundan sonraki faaliyeti, yalnız müşterek Kafkasya idesi namına değil, aynı zamanda müşterek Kafkasya mümessilleri vasıtasile yapılmalıdır. Bütün Kafkasya Milli Merkezlerine ait inkilâbî siyasi faaliyeti tek bir müşterek Kafkasya müessesesi etrafında birleştirmek lazımdır. Bu maksatla K. İ. K.-si bir kongra davet etmeği düşünüyor. Bu kongrada o, faaliyeti hakkında malumat vermekle beraber, Misak'ta yer bulan fikirlerden çıkabilecek hususâtı hayata tatbikle muvazzeff yeni konfederativ – bir müessese intihap edilmesini de teklif edecektir.” (“Kafkasya İstiklal Komitesi'nin Beyannamesi”, 1934:8-9).

Böylece Konfederasyon çerçevesini çizen manifestoya uygun bir kurumsal yapının gerekliliği bizzat KİK tarafından duyurulmuş, bunu kararlaştıracak kongrenin haberi verilmiştir. “Kafkasya milletlerinin milli mücadele kuvvetlerinin bir teşekkül halinde birleşmeleri zarureti”nin somutlaşmasına dikkat çeken Resulzade de, Misak'ı, Kafkasya milletlerinin mücadelesinde yeni bir aşamanın başlangıcı saymıştır. Bir düşünce olarak “evvelce dahi milli teşkilatları(n) ideoloji sistemlerinde pek mühim yer tutan Kafkasya Konfederasyonu(nun) bundan sonra bütün Kafkasya milletlerinin resmi mücadele bayrağı” haline geldiğini, bütün siyasi faaliyetin “müşterek Kafkasya Merkezi'nin idaresi altında” birleşeceğini belirlemiştir.(Resulzade, 1934:13-15)

Misak'ın Kurumsal Ayağı: Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın Kurulması

Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK)'in, planladığı Konferans, Misak'ı imzalayan teşkilatlardan⁶ delegelerin katılımıyla 14 Şubat 1935 tarihinde toplanmış ve çalışmalarını 23 Şubat'a kadar sürdürmüştür. Divan'ın seçilmesi ve gündemin belirlenmesiyle başlayan konferansta, KİK Genel Sekreteri, KİK'in "8 yıllık siyasi, propaganda ve teşkilatçılık faaliyetini" özetlemiş ve dünyadaki mevcut duruma dair değerlendirmelerde bulunarak KİK'in faaliyetine son verme kararını açıklamıştır. KİK Genel Sekreteri, "Kafkasya milletlerine, Kafkasya Konfederasyonunun resmi bayrağını vermek ve onların hareketini, kararı herkes için mecburi olan salahiyetli, müşterek bir Kafkasya organında birleştirmek" için, "14 Temmuz Misakinin ruhuna" uygun şekilde "Kafkasya Konfederasyon idesini hayata geçirmeye müteveccih hareketleri idare edecek nüfuzlu Kafkasya organını vücuda getirmek" çağrısı yapmıştır. ("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935:134-135)

Konferansta, siyasi, taktik ve teşkilatlanmaya dönük raporlar üzerinde yürütülen müzakereler neticesinde bazı sonuçlara varılmıştı. Bunlar arasında, izlenecek politikaların temel çerçevesini çizecek nitelikte "Kafkasya mes'elesi ve Rusya"ya dair kararlar ile "Kafkasya Konfederasyon Şurası"nın teşkilatlanmasına dair kararlar ön plana çıkıyordu.

Kararlar öncelikle Sovyetler Birliği'nin durumuna ilişkin tespitler içeriyordu. ("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935:135-137). Buna göre, Sovyetler Birliği, "içtimai – siyasi ve milli mahiyette" iç çelişkilerle dolu, "yalnız süngü gücüyle yaşayabilen" bir ülkedydi. Halkın büyük çoğunluğu rejime düşmandı ve "yıkmak için münasip bir fırsat beklemekte"ydi. Sovyet hükümetinin politikası, içerde halkın servetiyle emegin istismarı, dışarıda ise "çarlar siyasetinin devamı"ydı. Rusya'nın eleştirilen dış siyaseti, "Birinci Petro'dan beri, serbest surette sıcak denizlere çıkmağı temin etmekten, bununla da cihan imparatorluğuna çevrilmekten ibaret olmuştur" ifadeleriyle tanımlanmış, Çarlığın "gerek Bahri Muhiti Kebire doğru, gerekse Dardanel'e (Çanakkale boğazına) doğru" çıkışta başarıya ulaştıramadığı bu politikanın Sovyetler tarafından yürütüldüğü, böylece "eski mes'ele ve eski yol"un baki kaldığı savunulmuştur. Konferansa göre, başlangıçta ihtilal yoluyla Uzak ve Yakın Şark'ta komünizmi yaymak, komşu ülkeleri sovyetize etmek, Lehistan'ı silah gücüyle ele geçirmeye yönelen Sovyetler bunda "tam bir mağlubiyete" uğradıktan sonra, yüzünü Avrupa'ya dönerek yeni müttefikler aramaya yönelmişti. Bu kapsamda, Avrupa'daki statükonun savunucusu kesilirken, "Asya milletlerinin milli uyanışlarıyla çarpışmağa" ve "emperyalist kuvvetleri açıktan açığa tutmaya" başlamıştı. Mevcut halde Sovyetler, "askeri bir devlet" niteliğine bürünmüş, "militarizm ve emperyalizm" dış siyasetin temelini teşkil ederken, içerde ise geçici ıslahatlarla muhalif köylülerle anlaşmak arayışına girmek zorunda kalmış bir devlet şeklinde tasvir edilmiştir. Konferans bu noktada, Sovyetler Birliği sınırları içindeki milletlerin durumuna ilişkin yaklaşımını şu ifadelerle açıklamıştı;

"Sovyet devletinin bu değişmesi rus imperyasında yaşayan ve kendi kurtuluşları uğrunda çarpışan rus olmyan milletler için ölüm – dirim mes'elesi teşkil eder. Bu esir ve mahkum milletler, zalimlerin an'anesini taşıymıyorlar, onların siyasetlerine meyil beslemezler, hiçbir imperyalistik ve mürteci ideoloji taşıymayan

⁶ Şura'yı kuran teşkilatların mensubu buldukları milletleri ne ölçüde temsil ettiği tartışmaya açıktır. Hiç değilse bu noktada farklı grupların mevcudiyeti unutulmamalıdır. Örneğin Şura'nın Kuzey Kafkasya seksiyonu, başını Haydar Bammat'ın çektiği Kuzey Kafkasyalılar tarafından, Kuzey Kafkasya'nın gerçek temsilcileri olarak görülüyor, onlar için şu ifadeler kullanılıyordu; "... Şimali Kafkasyanın istiklaline öteden beri hizmet etmiş ve milletlerinin imatlarına mazhar olan siyasilere ayrılarak, çarlığın ihyası için Azerbaycan ve Şimali Kafkasyanın istiklali aleyhine silah kullanmış olan General Biçerahof ve onun yamaklarile teşriki mesai etmektedirler." (A.K., 1936: 103)

bu milletler protesto, hürriyet ve inkılabın en tabii mürevviçleridirler. Her bir milli hareket, mahiyet itibarile, bir halk hareketi olub, onun zaferi halk hakimiyetinin zaferi demektir. Ona göre esir milletlerin milli ülküleri (mefkureleri) terakkiyi, demokrasiyi, milletler arası tesanüdünü ve umumi hürriyeti dahi temsil eden bir ülküdür. Sovyetler Birliğinde, memnun olmyan bütün unsurları teşkil edici ve onun haritasının milli irade esası üzerine yeniden yapıcı biricik güç, işte bu milli ülküdür.”

Konferans'ın “Rus milletine” ilişkin tutumu da esaslar arasında yer almıştı. “Esir milletlerin milli hareketi” olarak nitelenen hareketin, “Rus milletinin doğru anlaşılın menfaatlerini kat'iyen tehdid etmediği” vurgulanmıştır. “Rus milletinin doğru anlaşılın menfaatleri”nden kasıt, Rusların menfaatinin de, Sovyet düzeninin yıkılmasından geçtiği kabulüne dayanıyordu. Sovyet düzeninin yıkılmasını istemek bakımından “esir milletler”le, “Rus milleti” arasında bir asgari müşterekin varlığından yola çıkan Konferans, bağımsız milli cumhuriyetlerin kurulması halinde Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri yürütmek arzusunda idi.

“Kafkasya mes'eleleri ve Rusya”ya ilişkin genel yaklaşımı ortaya koyan kararların ardından, Şura'nın somut düzlemde izleyeceği politikalar sıralanmıştı. (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, 1935:137). Kafkasya'daki “Rus istila hükümetinin” kovularak Kafkas Cumhuriyetlerinin kurulması ve konfederatif bir yapının oluşturulması için Kafkasya milletlerini hazırlamak; bu amaç doğrultusunda, “Sovyetler Birliğindeki başka esir milletlerin teşkilatlarıyla siyasi ve teşkilat irtibatına girişmek” şeklinde sıralanan kararlar, Rus milletinden kimlerle ilişki kurulacağına dair belirlemeyle devam etmiştir. Buna göre, “Kafkasya Konfederasyon Şurası, Kafkasya'nın ve Rusya mahkumu bütün milletlerin istiklallerinin kayıtsız ve şartsız olarak tanıyan, halk hakimiyeti için çalışan ve bütün beynelmillel mes'eleleri silah gücile değil – sulh ile ve mutlaka hakemle halletmeğe taraftar olan rus milletinin devrim kuvvetleriyle de, Milli kurtuluş savaşı devrinde, muayyen maksatlar üzerine temasa gelmeğe hazır.”

Mücadelenin yürütülmesinde, Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ), “ancak kendi kuvvetine dayanır, gayri memnun milletlere inanır, bütün Kafkasya dostlarının tevccüh ve yardımına güvenir, bu milletleri her hangi bir maceraya sokacak bütün teşebbüslerden imtina eder” bir pozisyonda duracaktı. Şura'nın teşkilat boyutunda (“Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği”, 1935:138), Azerbaycan, Şimali Kafkasya ve Gürcistan Milli teşkilatlarından eşit sayıda delegenin katılımıyla kurulmuş ve eşitliğe dayanan bir işleyiş esas alınmıştı. Şura, nizamnamesine uygun şekilde periyodik olarak toplanacak ve Kafkasya'ya ilişkin bütün siyasi meselelerle ilgilenebilecekti. Belirlenen politikaların, alınan kararların hayata geçirilmesinde “Şura Riyaset Divanı” yetkili olacaktı. Riyaset Divanı, Şura'nın tayin ettiği politikaları tatbik eden organ olarak görev yapacaktı. Diploması faaliyetinde “rehber” Şura idi. Ayrı ayrı seksiyonların faaliyeti, ancak Şura'nın bilgisi ve yardımıyla mümkün olabilecekti. Diplomatik faaliyet bütünüyle Şura'nın yetkisine bırakılmıştı.

Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın Sınırları

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ)'na, 1934 yılı Temmuz ayında ilan edilen Kafkasya Konfederasyon Paktının hayata geçirilmesi bakımından kritik rol yükleniyordu. *Kurtuluş* dergisinin söylemiyle, “Temmuz andlaşması Kafkasyalı milletler Kafkasya Birliğinin ‘amentü’sünü yazmışlar, altı kök maddeye kol koymakla, biri birlerine bağlı kalmaya siyasetçe and içmişlerdi.” KKŞ, bu “amentü”yü somutlaştıracak yol ve yöntemlerini belirleyecek, “ortak düşmana” karşı “aynı ahenk ve istikamette” yürünmesini sağlayacaktı. “KKŞ'sına girmiş bulunan milli teşekküllere mensub matbuat ortaklı Kafkas idesinin aynı ruhla heyecanlanan yayıncısı olacak, bir Azerbaycan, bir Şimali Kafkasya, bir Gürcistan ve

bir Ermenistan milliyetçiliğinin üstünde bir de Kafkas vatancılığı fikrini derinleştirecek, zihinlere yerleştirecekti.” (“K.K.Ş.”, 1935:129-130)

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ) ile bağımsızlık arayışındaki farklı milletlerin ortak mücadelesini yönlendirecek bir organ kurulmuş, böylece “ortak düşmana” birlikte yüklenmenin aracı yaratılmıştı. Bu adımın atılmasında Kafkasya coğrafyasının arz ettiği ekonomik – siyasal ve askeri bütünlükten yararlanma perspektifi rol oynamıştı. Transkafkasya federasyonundan ayrılarak kurulan bağımsız cumhuriyetlerin Bolşevik hareketi karşısında kolaylıkla teslim olması, ayrı durmanın yarattığı dezavantajlı durumu gösterirmiş, birliğin sağlayacağı avantajları güçlü şekilde bilince çıkarmıştı. Nitekim K.K.Ş.’nin 1937 yılında yayınladığı beyannamede bağımsızlığın yitirilmesi, “yeniden dirilmiş birbirlerinden ayrılıklara”, “aralarında cephe birliği(nin) yokluğuna” bağlanmıştı. (“Kafkasya Milletlerine Beyanname”, 1937:2)⁷

Şûra, yalnızca farklı milletleri değil, aynı zamanda farklı dinleri de bir araya getiren niteliğiyle dikkat çekmişti. Müslüman Azerbaycan ve Kuzey Kafkasyalıların yanında Hristiyan Gürcüler vardı⁸. Oysa Kafkasya zaman zaman imparatorluk siyasetlerinin bir parçası olarak farklı din ve mezheplerin karşı karşıya geldiği bir tarihsel geçmişe sahipti⁹. “Ortaklı Kafkasya Ruhı”nın gücünü vurgulayan Mehmet Emin Resulzade’ye göre, “din namına yapılan muharebeler esnasında ve yabancı emperyalist kuvvetlerin dinin ve kavmi

⁷ Kafkasya Konfederasyon Misakı’nın imzalanması üzerine *Şimali Kafkasya* dergisindeki bir değerlendirmede de şu ifadeler geçiyordu; “Eğer bu birlik 18 sene evvelisi tahakkuk etmiş olsaydı, belki de memleketlerimiz bugün bolşevik istilası altına bulunmazdı. Anlaşılan, şimdi organik bir şekilde birleşmek için bu tarihi merhaleyi geçmek ve ızdırpla yaşamak Kafkasya’nın nasibi imiş.” (Mir Yakup, 1934:17-19); aynı dergide bir başka yazıda, bağımsız cumhuriyetlerin sovyetizasyonu “felaket” olarak anılırken, sebeplerin ilk sırasında aynı hususa değiniliyordu; “Kafkasya milletlerinin rehber muhafili, bütün Kafkasyanın sıkı birliğine olan ihtiyacı lüzumunca takdir edememişlerdir ve bununla alakadar olarak, Kafkasya milletleri kendi başlarına, ayrı ayrı milli kurtuluş savaşına girerek en kuvvetli ve korkulu düşmana karşı münferit müdafaada bulunmuşlardır.” (Bilatti, 1934: 19-20)

⁸ Lehistan’daki Müslüman Tatarların yayın organı aylık “Tatar Hayatı (Zeycie Tatarskie)”nın, Kafkasya Konfederasyon Misakı’nın ilanı üzerine, 1934 Sonteshrin sayısındaki değerlendirmede, Kafkasya’daki işbirliğinin bu yönü de memnunlukla karşılanmış, şu ifadeler kullanılmıştı; “Kurtuluş harpleri zamanlarında biz bu milletlerin mümessillerile karşılaşmış ve onlara karşı iyilik ve hürmet hisleri beslemiştik. Fakat hristiyan ülkesinde yaşayan biz müslümanları bu misak diğer bir cihetten sevindiriyor. O da şudur: misakı imza eden Kafkasya halkları aynı zamanda Müslüman ve hristiyan dünyası arasında dahi sembolik bir ittifak yapmışlardır. Zira, Şimali Kafkasya ve Azerbaycan’dan başka Konfederasyona Gürcüler dahil olmuş Ermenistan da dahil olmalıdır” (Akt.: “Kafkasya Misakı ve Matbuat”, *Şimali Kafkasya*, Sayı:8 (Birincikanun 1934), s.24-25)

⁹ Bu hususta Gürcistan’lı Çeretelli, 25 Ocak 1934 tarihli mektubunda şu ifadeleri kullanıyordu; “Kafkas milletleri arasındaki ırk ve din farkları müşterek menfaatlerin anlaşılmasına ve tesanüt duygularının inkişafına engel oldu. Müttekabil yardım yerine, bu milletler, birbirine rakip komşu devletlerin ihtirasına kurban olan ülkeler için karakteristik kardeş muharebelerine giriştiler. 400 yıl zarfında, Gürcistanın İran ve Osmanlı İmparatorluğu ile savaştığı zamanlarda; Kafkas Müslümanları ona müttefik değil, düşman oldular. Müslümanların Rusya ile savaştığı sıralarda da, Gürcüler Rusya tarafına geçtiler.” (Pr. M. Çereteli, “Kafkas Birliğine Dair (Haydar Bammat’a Açık Mektup)”, içinde : F.Daryal (Ed.), *Kafkas Almanığı*, Milli Mecmua Basım Evi, İstanbul: 1936, s.13

ayrılıkları kullanmak suretiyle Kafkasya'ya sokuldukları tarihlerde", bu birleştirici ruh, yerini, "Kafkasya'da mevcut ayırıcı amillere bırakmıştı". Bu süreci tersine çeviren gelişme milliyetçiliğin sahneye çıkmasıydı. Resulzade'nin ifadesiyle; "Milliyet umdesinin tarihte zaferi ve onun garpten şarka doğru yürüyüşü ve aynı zamanda bizim milletlerin hayatında dahi mühimce rol oynaması üzerine" "Ortaklı Kafkasya Ruhı" "kendine layık yeri tutmaya başlıyor"du. (Resulzade, Temmuz 1934:13-15)

Resulzade, "milliyetçilik umdesini", "Ortaklı Kafkas ruhu"nun güçlü dayanağı saymaktadır. Bu, benimsediği milliyetçilik anlayışının, kendi etnisitesinin ötesine uzanan, rasyonel temeline işaret eder. Romantik, kendi etnisitesiyle sınırlı bir yaklaşımın ötesinde, coğrafyanın ve siyasal ortamın ihtiyaçları bağlamında politika üreten, benzer durumdaki unsurların varlığını hesaba katan bir milliyetçilik söz konusuydu. Türklüğün kurtuluşu ile Kafkasya'nın bir bütün halinde Rusya'dan kopuşu arasında kopmaz bir bağın varlığını savunuyordu. Resulzade'nin, Kafkasya Konfederasyon Şurası'na biçtiği misyonu anlamak için bu noktada yazdıklarına bakmak gerekir.

Resulzade, "coğrafi, iktisadi ve stratejik" bakımdan "tam" "bir vahdet" arz eden Kafkasya'nın, "etnoğrafik ve kültür sahası"ndaki bambaşka manzarasından, yani farklı milliyet ve dinler barındırmasından kaynaklanan dezavantajları aşacak bir arayışın içerisindeydi. Bölge nüfusunun yarısını teşkil eden Türk ve Müslüman kavimlerin, Kafkasya'nın geleceğini tek başlarına belirleyemeyeceklerini, diğer yarısını teşkil eden Gürcistan ve Ermenistan gibi Hristiyanlar'ın da dikkate alınması gerektiğini düşünüyordu. Kendi benliklerini, "milli mevcudiyetlerini", titiz bir şekilde koruyan bu Hristiyan halkların, "Rusya'dan siyaseten ayrılması" için "müstakil" Kafkasya'nın şart olduğuna ve ancak bu çerçevede bağımsız Azerbaycan'ın yaşayabileceğine inanıyordu. Ona göre, Kafkasya'daki Müslüman ve Türkler, "Kafkasya dışındaki Türk ve Müslüman devletlerden birine" katıldığı takdirde, bu Hristiyan halklar yeniden Rusya'ya dönecek, bu durumda ise "bütün Müslüman Kafkasya gibi, Azerbaycan dahi gene Rusya istilasından kurtulamayacak"tı. Kafkasya Konfederasyonu modeli kapsamında "müstakil bir Türk Cumhuriyeti"nin oluşması durumunda ise kendi söylemiyle, "Azerbaycan Rusya emperyalizminin Kafkasya'dan ebediyen koğulmasına sebep olacak" böylece yalnızca "kendi Türklüğünü" kurtarmakla kalmayıp, "bütün Türklüğe büyük bir hizmet edecekti."(Resulzade, 1937b: 945-949)

Resulzade, bağımsız Azerbaycan'ın ancak bütün Kafkasya'nın bağımsızlığıyla hayata geçeceğine dair kesin bir inanç içindeydi. Kafkasya Konfederasyon Şurası'na bu temelde yaklaşmış, hayati düzeyde önemsemiştir. Şura'yı, duygusal – romantik bir dar milliyetçiliğin ihtiyaçları üzerinde değil, rasyonelite temelinde gerekçelendirmiştir. "Birleşik Kafkasya" çerçevesindeki bağımsızlık hedefinin zayıflık olarak değerlendirilmesini "bazı kısa görüşlü tasavvurlar" nitelemesiyle anan Resulzade realizmini şu ifadelerle vurgulamıştır; "... Zorba düşmana karşı ölüm – dirim mücadelesine çıkarken, biz Azerbaycan istiklalçuları Türklüğün ana hisletini teşkil eden realizmden ayrılacak değiliz, siyasi realizm bize, meydandaki kanlı tecrübelerile Kafkasya Konfederasyon idesine bağlılık lüzumunu göstermektedir. Birleşik Kafkasyada, bazı kısa görüşlülerin tasavvur ettikleri gibi, Azerbaycanlıların mevki zayıf değildir." (Resulzade, 1937a:716-718)

Resulzade'nin yaklaşımı, Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın "dar milliyetçiliğin ötesine uzanan niteliğini anlamak bakımından açıklayıcıdır. Bu yaklaşımın Resulzade'ye has olmadığını görmek için, Şura'nın bir diğer bileşenine, Gürcü Menşeviklere, bakmak yeterlidir.

Her şeyden önce Menşevikler de Bolşevikler gibi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) içinde şekillenen bir anlayıştı. RSDİP'in 1902 yılında gerçekleştirilen kongresinde özellikle parti örgütlenmesiyle alakalı tartışmalar neticesinde, daha disiplinli ve merkeziyetçi bir parti yapısını öngören Lenin liderliğindeki Bolşevik kanadın karşısında nispeten daha

gevşek bir örgüt modelini savunarak şekillenen Menşevik kanat¹⁰, sonraki süreçte Bolşeviklerden ne kadar farklılaşmış olursa olsun, sonuçta sosyalizmi savunmayı sürdürmüştür. Gürcü Menşevikleri de Rusya'daki bu geleneğin bir parçası olarak şekillenmiş¹¹, Bolşevik devriminden sonra, Rusya'nın diğer bölgelerindeki benzerleri gibi, Gürcistan'da kendi sosyalizm anlayışları doğrultusunda harekete geçmişlerdi. Kafkasya Konfederasyon Şûra'sının Gürcistan ayağını teşkil eden Menşevikler, ideolojik tutumlarını milliyetçilikten ziyade sosyalizm çerçevesine oturtacak bir pozisyonda duruyorlardı. Dolayısıyla, Kafkasya Konfederasyon Şurası dar anlamda milliyetçilerden müteşekkil bir örgütlenmenin ötesindeydi.

Şûra, din ve milliyet farklılıklarının ötesinde Kafkasya bütünlüğünü esas alan çerçeveye kurumsal bir temel sağlamış, farklı millet ve dinleri içermeye becerisi göstermesi bakımından, başarılı bir girişim olarak değerlendirilmiştir.¹² Bununla birlikte, Ermenilerin uzak duruşu sebebiyle, Kafkasya bütünlüğünü kapsayıcı bir boyuta varamamıştır. Şûra cephesinde ısrarlı bir tutum sergilenmiş, hatta Konfederasyon Misakı'nda "Ermenistan cumhuriyeti için de yer bırakılmıştır" hükmüne yer verilmesine rağmen, Ermeniler Şûra'ya katılmaktan kaçınmıştır. 1935 Şubatındaki Konferansta, KİK Genel Sekteri'nin bahsettiği, "Kafkasya Birliği esası üzerinde müsmir bir faaliyet göstermek için pek mühim olarak telakki ettiği psikolojik nokta" Ermenilerin pozisyonunu akla getiriyordu. Genel Sekreter uyarısını şöyle sürdürmüştü; "Kafkasya milletlerinden her hangisinin mukadderatını Kafkasya dışındaki güçlerle bağlayan kombinezonlara kapılmakla, Kafkasya milletlerine kurtuluş olmadığını hadiseler bütün çıplaklığıyla ispat etmiştir. Kafkasya milletlerinin mümessilleri kendi kurtuluş savaşlarına ancak komşu milletlerin hakiki ve zaruri ihtiyaçlarını nazara almalıdırlar."("Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği", 1935: 134-135) Bu ifadeler, ayrı duran Ermeniler'e yönelik uyarı mahiyetindeydi.

Ermenilerin dışarda kalması, Kafkasya'nın bütünlüğünü esas alan çözümün baştan sekteye uğraması demektir. Ermenileri uzak durmaya iten sebeplerin başında Türkiye'ye yönelik tutum geliyordu. Nitekim Resulzade bu noktadaki tutumu, Ermenilerle aralarındaki "başlıca mesele" olarak tanımlıyordu. "Müstakil Kafkasya Konfederasyonu"nun gerçekleşmesi bakımından Gürcülerle din ve mezhep farkı gütmeden tam bir görüş birliği paylaştıklarını söylerken, "aktüel tek düşman şimalde" diyerek Sovyetler Birliği'ni hedefliyordu. Türkiye ile İran'dan kaygılanmak bir tarafa, "mantık" gereği Türkiye ve İran'ı kurulacak "Birleşik Kafkasya Devleti"nden memnun kalacak devletler olarak görüyordu.

¹⁰ RSDİP içindeki Bolşevik – Menşevik ayrışması için bkz. E.H.Carr, Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I (1917-1923), (Çev.:Orhan Suda), Metis Yayınları, 4.Baskı, İstanbul: Ocak 2012, s.36 vd.,

¹¹ 1902'de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi içindeki "bölünme iki düşman hizbi, Bolşevik ve Menşevikleri ortaya çıkarır çıkarmaz, Gürcü sosyalistlerinin ezici çoğunluğu Menşeviklerin yanında yer aldı. Ancak Gürcistan'da Bolşevizm ve Menşevizm arasında çizilen sınır, 1917 yılına kadar belirginleşmedi." (Kazımzade 2016: 32.)

¹² Örneğin Lehistan'da yayınlanan "Slovo" gazetesi, 27 Sontesrin 1934 tarihli nüshasında yer alan "Kafkasya Konfederasyonu" başlıklı yazıda şu ifadeler kullanılmıştı; "Gördüğümüz veçhile hiç te tahmin edilmeyen bir birlik tahakkuk etmiştir. Muhtelif ırklı ve muhtelif dinli Kafkasya halkları kendi istiklallerinin tahakkuku yolunda çok büyük bir adım atarak birleşmişlerdir. Hiristiyen gürcü, Müslüman Azerbaycanlı ve Şimali Kafkasyalı ile beraber aynı hürriyet savaşının bayrağı altına geliyor. Dahili ihtilaf artık ortadan kalkmıştır. Bu da hiç şüphesiz yakın gelecekte kazanılacak zaferin en iyi bir zimanıdır."(**Kafkasya Konfederasyonu Vesikalar ve Materyallar**, 1937:34)

Ermenilerle aralarındaki “başlıca mes’eleyi bu taktik mes’alesi”ne dayandırıyor, “Bir taktik ki bizim için ana mes’ele şeklindedir” ifadelerini kullanıyor, Ermenilerin Kafkasya Konfederasyon Şurası’na katılmamasını buna bağlıyordu.(Resulzade, 1937a: 716-718) Gerçekten de Ermeniler arasında Kafkasyacılık eğilimine karşı güçlü bir şüphe vardı¹³. Öyle ki, Ermeni *Usaber* gazetesi’nden aktarıldığına göre “Kafkas konfederasyonunun pan turanizm yolunda bir merhale” olduğuna dair değerlendirmeler yapılmaktaydı.(A.K., 1936:103) Haydar Bammat’ın söylemiyle Usaber, “her iki cepheye (hem Şimale, hem Cenuba) karşı savaş formülünü” savunuyordu.(Bammat, 1936:60)

Ermenilerin, bir süre sonra Gürcülerle ittifaka yönelmesi KKŞ cephesindeki rahatsızlığı büyümüştür. Gelişme, Ermenilerin KKŞ’ye katılımı gerçekleşmediği gibi, KKŞ’nin bileşeni durumundaki Gürcülerin konumuna dair de kamuoyu nezdinde şüphe uyandırıcı bir hava yaratmıştı. “Ermeni – Gürcü Birliği” imzasını taşıyan bir beyanname, 24 Mayıs 1936’da Paris Ermeni Kilisesinde, bağımsızlık mücadelesinde ölen Ermeni ve Gürcü savaşçıları anmak amacıyla düzenlenen Pazar ayini sırasında katılımcılara dağıtılmıştı. “Ayinde Ermeni Taşnak partisinin ileri gelenleriyle Gürcü Menşeviklerin mümessilleri ve bunlarla teşriki mesai içindeki bazı Gürcü nasyonel – demokratları bulunmuşlardı.” Gürcü Menşeviklerin katıldığı bir toplantıda dağıtılmış olması, beyanname ile KKŞ’nin bileşeni durumundaki Gürcü Menşevikler arasında ilişki kurulmasına yol açmıştı.(Bammat, 1936:58-59) Bu durum, Gürcü Menşeviklerin “mürekkebi daha henüz kurumamış meşhur Brüksel Paktını” artık geçersiz mi saydığı sorularına yol açmıştı. (F.Daryal,1936: 63)

“Ermeni – Gürcü Birliği” beyannamesinde (“Ermeni – Gürcü İttihadı – Ermeni ve Gürcü Milletlerine Beyanname”, 1936: 54 – 58), Ermenilerle Gürcülerin tarihe dayanan ortaklıkları vurgulanmış, Rusya’nın “iki dost milleti birbirine karşı kıskırtarak” birliklerini bozduğu belirtilmiş ve bu felaket olarak nitelenirken Türkiye’ye yönelik duruş da ortaya konmuştu; “Bu felaket olmasaydı, harp sonunda Rusya müstakil Kafkasya devletlerini işgal edemez ve Türkiye geniş Ermeni ve Gürcü topraklarını ele geçiremezdi” ifadeleri kullanılmıştı. 1917’de Rus ordularının Kafkas cephesinden çekilmesi de “silahsız Gürcü ve Ermenileri Türk ordularının taarruzuna karşı müdafaasız bırakmak” olarak değerlendirilmiş, mevcut Sovyet yönetimi, “müttefiki olan Türkiye’ye, gizli muahede mucibince, harici bir harp patladığı taktirde Maverai Kafkasya’yı işgal etmek hakkı” vermekle suçlanmıştır. Türkiye’nin “Maverai Kafkasya hudutlarına doğru yeni şose ve demir yolları yapması”, Kafkasya’ya yönelik yayılma niyetine bağlanmış, Türkiye’nin “Şark vilayetlerinde’ büyük askeri kuvvetler toplayarak alalacele Ardahan ve Kars harp istinadgâhlarını hazırladığı” iddia edilmiştir.

Beyanname, Türkiye’ye ilişkin yaklaşımın Kafkasya güçleri arasındaki işbirliğini zorlaştıran önemli bir faktör olduğunu bir kez daha göstermiştir. Beyanname, kurulan birliğin, “aynı zamanda dört müstakil Kafkas Cumhuriyetinin sıkı bir ittifakla birbirine bağlanmasını ve bunların nereden gelirse gelsin, herhangi bir tehlikeye karşı müdafa edilmesini de kendine gaye edindiği”, “Ermenilere ve Gürcülere menfaat ve gaye birliğiyle bağlı yüzlerce senelik komşularımız olan Azerbaycan ve şimali Kafkasyaların dahi”, bu iş birliği adımını “çok iyi karşılayacaklarının ümit edildiği” gibi ifadeler kullanılmışsa da, söz

¹³“Müttehit ve müstakil Kafkasya olmadıkça Kafkas milletlerinin istiklallerinin hayal bile olamayacağını” savunan Kırımlı Cafer Seyit Ahmet de Ermenilerin tavrını benzer çerçevede eleştiriyordu. O’na göre, “Ermeniler hala hakikate yakından bakm(ıyor)”, Türkiye’nin Turancı bir siyaset güttüğü zannıyla hareket ediyorlardı. Şöyle devam ediyordu. “Bunun açık manası, bir taraftan” “üç Kafkas millete karşı vaziyet almak diğer taraftan da Türkiye’ye karşı eski bakışları devam ettirmektir. (...) Tam istiklalini cihana tanıtmış ve bütün şarkta garp medeniyetinin en tarihi amili olacak inkılaplara girişmiş Türkiye’ye karşı gene eski zihniyetle hareket ne kadar müsbet bir harekettir?”(Cafer Seyit Ahmet, 1933:3)

konusu işbirliği girişimi Azerbaycanlılar ve Kuzey Kafkasyalılar arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.

Kurtuluş dergisi, 1936 Mayıs ayı sonlarında gerçekleşen gelişmeye dair haberinde girişimi muğlak bir tabloyla haberleştirmişti; “Mayıs sonlarında, Pariste kimlerden teşekkül ettiği meçhul bulunan ‘Ermeni – gürcü birliği’ adını taşıyan anonim bir teşkilat tarafından, ‘ermenî ve gürcü milletlerine hitap eden’ bir beyanname neşredilmiştir.” (“Ermeni – Gürcü Birliği’ Beyannamesi”, 1936: 577-578)

Girişimin yarattığı tedirginlik Kafkasya Konfederasyon Şurası’nı, 16 Haziran’da özel bir açıklama yapmaya itmıştır. (“Ermeni – Gürcü Birliği’ Hakkında Kafkasya Konfederasyon Şurasının Kararı”, 1936:567) 24 Mayıs’ta dağıtılan beyannameye yönelik açıklamanın 16 Haziran’a kalmasını, Gürcü Menşeviklerin söz konusu beyanname hususundaki muğlak konularıyla ilişkili olup olmadığı yönünde yorumlamak için yeterli veriden yoksunuz. Ancak KKŞ, açıklamasında söz konusu beyannamenin meçhul kişilerce yayımlandığını, Şura’ya dahil bulunan “Millî merkezlerle” ilgisi bulunmadığını belirtmiş, böylece Şura içindeki Gürcü Menşevikler üzerinde oluşan şüpheyi kaldırmayı hedeflemiştir. Açıklamada, KKŞ’nin Kafkasya milletlerinin birliği için kurulmuş “siyasi tek teşkilat” olduğu, Ermenistan’ın yerinin de mahfuz tutulduğu, KKŞ mevcutken başka bir ittifaka girişiminin, “Kafkasya birliğini dağıtacak, nifak ve karşılıklı düşmanlığa” yol açacak bir adım olduğu vurgulanmıştır.

KKŞ’nin açıklaması, tarafların arasındaki anlaşmazlıklara ilişkin ipuçlarını barındırıyordu. KKŞ’ye göre, “Kafkasya kurtuluş davasının aktüel tek cephesi”, “kızıl Rus istilasından ibaret” iken, “Ermeni – Gürcü birliği” namı müstearını taşıyan ‘teşkilat’ bir değil, iki cepheden bahsetmiş” üstelik “ağırlık merkezini cenupta tasavvur ettiği bu ‘ikinci cepheye’ çevirmişti.” Bu husus, Ermenilerin içinde yer aldığı gruplaşmanın Kafkasya’nın güney komşusu Türkiye’ye yaklaşımı bakımından gayet açıklayıcıydı. KKŞ açıklamasının, “Hudut davaları ve başka bu gibi ihtilafli mes’elelerin, umumi maksat – Kafkasya’nın halâsı hasıl olduktan sonra, karşılıklı anlaşmalar veya mecburi arbitraj yolu ile hallolunacağını” belirten son maddesi, tarafların arasındaki sınır dahil bir takım başka anlaşmazlıkların varlığını ortaya koyuyordu.¹⁴

Esasen benzer sorunlar KKŞ’nin bileşenleri arasında da mevcuttu. Bunların zaman zaman gündeme gelmesi ortak mücadelede gerilimlere yol açabiliyordu. Bu noktada hatırlanabilecek bir örnek Gürcü Menşevikler ile Şura’nın diğer bileşeni Kuzey Kafkasyalılar arasındaki tartışmadır. Gürcü Menşevikler, Kuzey Kafkasyalıların yayın organı *Şimali Kafkasya*’yı “Gürcistanın büyük kısmını Şimali Kafkasya Cumhuriyeti içerisinde” gösteren harita yayınlamakla suçluyordu. *Şimali Kafkasya* ise Gürcistanlıların sahiplendiği toprakların “kültür ve tarih bakımından” Kuzey Kafkasya’lıların yaşadığı yerler olduğu cevabını veriyordu. (“Mecburi Bir İzah”, 1937: 9-11)

Ayrıca ideolojik farklılıklar da söz konusuydu. *Şimali Kafkasya*’nın, Gürcü Menşevikleri, İspanya’da, Almanya ve İtalya’nın desteklediği General Franko liderliğindeki milliyetçilerle Sovyetler Birliği desteğindeki Cumhuriyetçiler arasındaki iç savaşta, Cumhuriyetçilere “medhiye yazmakla” suçlaması¹⁵, ideolojik farklılığın yarattığı bir sonuçtu

¹⁴ Tepki yalnızca, KKŞ ile sınırlı değildi. KKŞ ile anlaşmazlık yaşayan ancak ortak Kafkasya mücadelesini hayata geçirmek isteyen diğer kesimlerin de tepkisini çekmişti. Örneğin Haydar Bammat ekibiyle hareket eden F. Daryal, Beyannameye atfettiği; Azerbaycan ve Şimali Kafkasya’dan ayrı bir Ermeni – Gürcü birliği kurmak, Türkiye’yi Ruslardan daha büyük bir tehlike göstermek, hayali geniş Ermeni – Gürcü sınırları meselesini tazelemek şeklindeki üç maksadı, “bilhassa Ermeni ve Gürcü milletleri için başlıbaşına birer tehlike” saymış, “Hülyalardan vazgeçip (reel) bir siyaset takip etme”, “Kafkasyanın müşterek düşmanı” olarak “Şimali” yani Sovyetler Birliği’ni kabul etmeye çağırılmıştı. (F.Daryal,1936: 63-67)

¹⁵ “Matbuat Arasında”, Şimali Kafkasya, Sayı:53-54 (Eylül - Birinciteşrin 1938), s.10-12

ve tekil bir örnek de değildi. Gürcü Menşevikler, vefat etmiş bir arkadaşlarının 1932'de yazdığı bir mektubu, Almanya'da iktidarda bulunan Nasyonal – Sosyalist harekete yönelik eleştiriler silinmeden 1936'da yayınladıkları için, Azerbaycanlı milliyetçilerin yayın organı *Kurtuluş* tarafından da eleştirilmişti. (“Bir Dikkatsizlik Münasebetile”, 1936:548)¹⁶

Diğer yandan yine Gürcü Menşeviklerin, Türkiye'ye karşı da, Kuzey Kafkasyalılar ve Azerbaycanlılar kadar rahat hissetmediği ortadaydı¹⁷. *Şimali Kafkasya*'da Gürcülerin, bir takım söylentilerden etkilenerek, Türkiye'yi “haddi zatında yeni milli Kemalist Türkiye tarafından bir daha baş kaldıramayacak şekilde daimi olarak ortadan kaldırılan eski Osmanlı an'anesinin bir mümessili gibi” görmekle eleştirilmesi bu gerçekliğin bir yansımasıydı. (“Daha Fazla Sükunet Gösterelim”, 1938:1-2)¹⁸

Sonuç

Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ), Kafkasya'nın bütünlüğü temelinde bir kurtuluşun mümkün olabileceği kabulünden yola çıkanların 1930'lu yıllarda hayata geçirdikleri bir deneyimdir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya milliyetçileriyle Gürcü Menşeviklerin katılımıyla kurulan KKŞ, Birinci Dünya Savaşı sırasında başlayan ortak mücadele arayışının birikimi üzerinde inşa edilmiştir.

Çarlığın devrilmesi ve Bolşeviklerin iktidara geçmesi ardından merkezi otoritenin zayıflamasıyla oluşan fırsattan yararlanarak, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleri tarafından kurulan Transkafkasya Federasyonu kısa ömürlü olmuş, ancak bağımsızlıklarını ilan eden Cumhuriyetlerin 1920'li yılların başındaki Bolşevik hareketi karşısında direnememesi, tek kalmaları, bağımsız yaşamak için ortak duruşun gerekliliğini daha çok gündeme getirmiştir.

Özellikle Mehmet Emin Resulzade liderliğindeki Azerbaycan milliyetçileri, sürdürülebilir bir bağımsızlık için bütün Kafkasya'nın Sovyetler Birliği'nden kopuşunu zaruri bir yol olarak görmüşlerdir. Resulzade “Coğrafi, iktisadi ve stratejik” bakımdan “tam” “bir vahdet” arz ettiğini düşündüğü Kafkasya'da “etnoğrafik ve kültür sahası”ndaki farklılıkların üstesinden gelerek ortak bir gelecek kurgusuna, Kafkasya milletlerinin bağımsızlığı için anahtar rol vermiştir. Din ve milliyet farklılıklarının ötesinde bir “Kafkas ortak ruhu”nu somut ideolojik ve teşkilat temeline kavuşturmak için çaba göstermiştir.

1927 yılında Azerbaycan, Kuzey Kafkasya milliyetçileriyle Gürcü Menşeviklerin katılımıyla kurulan Kafkasya İstiklal Komitesi (KİK), 1934 Temmuz'unda Kafkasya Konfederasyon Misak'ının yayınlanmasına öncülük etmiştir. Söz konusu Misak, ortak Kafkasya mücadelesinin manifestosu olmuş, bu manifestonun teşkilat ayağı ise Şubat

¹⁶ *Kurtuluş* dergisi'nin Almanya'ya yaklaşımını inceleyen bir çalışma için bkz. Soysüren, Ali Haydar - Yıldız, Necip, “Sovyet Karşıtlığı İle Alman Sempatisi Arasında Azerbaycan Milliyetçiliğinin Bir Temsilcisi Olarak Kurtuluş Dergisi (1934-1939)”, *Asos Journal* (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi), Yıl: 5, Sayı: 63, Aralık 2017, s. 369-389.

¹⁷ Osmanlı devletinin, Brest – Litovsk antlaşmasından sonra Bolşevik Rusya'nın terkettiği topraklara ilerlemesi karşısında tepki duyanların arasında, o zaman da Gürcülerin lideri durumundaki Jordania da vardı. Jordania, Osmanlı kuvvetlerinin bir an önce girmek istediği Kars'ı, o dönemki Transkafkasya Federasyonunun “güney sınırını koruyabilecek tek kale” olarak görüyor, “nasıl ki Petrograd Rusya için veya İzmir Türkiye için ne idiyse, Batum'un da Transkafkasya için o olduğunu” düşüntüyordu. Jordania, Osmanlı devletinin talepleri karşısında savaşı dahi bir seçenek olarak gündeme getirmişti. (Kazımzade, 2016:119, 125)

¹⁸ Kafkasya Konfederasyon Şurası (KKŞ) dışındaki kesimlerde de, Gürcü Menşeviklerin Türkiye'ye karşı tereddütlü tutumlarına dair yorumlar yapıyordu; “... Mesela, Gürcü Menşevikler Marksizm iptilasından henüz kurtulamadıkları gibi gerek kendi millletlerinin en hayati ihtiyaçlarına uygun olan bir esas üzerine diğer Kafkaslılarla birleşmeye, gerekse Kafkasyaya komşu devletlerle (Türkiye ve İrana) karşı vaziyetlerini müsbet bir şekilde tayine karar veremiyorlar. Buna sebep olarak tarihi bazı hadiseler ileri sürülüyor....”(A.K., 1936: 103)

1935'te yine KİK tarafından toplanan konferansta Kafkasya Konfederasyon Şurası'nın kurulmasıyla somutlaşmıştır.

KİK bileşenleri tarafından kurulan KKŞ, Kafkasya Konfederasyonu hedefiyle Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Ancak Konfederasyon Misak'ında yer ayrılmasına rağmen, Ermenilerin katılmaktan uzak durması, KKŞ'nin hedeflediği birleşik Kafkasya için daha başından bir dezavantaj kaynağına dönüşmüştür. KKŞ'ye katılmaktan uzak duran Ermenilerin, alternatif ittifak arayışlarına yönelmesi, KKŞ'nin kendisine biçtiği ortak Kafkasya misyonunu zayıflatan bir rol oynamıştır.

Ermenileri KKŞ'den uzak durmaya iten sebeplerin başında, Kafkasya'nın güneyindeki Türkiye'ye yönelik tutum gelir. Ermeniler Türkiye'ye karşı güçlü bir tedirginlik duymuş, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Türkiye'yi de tehdit kaynağı saymış, hem Kuzey hem de Güney'i hedefleyen iki cephede savaş stratejisine yakın durmuşlardır. KKŞ ise genel itibarıyla, karşıt cepheyi tekleştirme perspektifiyle hareket etmiş ve güçleri Sovyetler Birliği'ne yoğunlaştırmayı esas almıştır. Bununla birlikte, bileşenlerden Gürcü menşeviklerin, esas düşman olarak Sovyetler Birliği'ni gördükleri hususunda bir tereddüt olmasa da, Türkiye'ye dair bazı çekinceler taşıdığını da hatırlamak gerekir.

Anlaşmazlıkların bir diğer kaynağı sınırlar hususundaki ihtilaflardır. Kafkasya'daki toprak paylaşımı meselesi, Kafkasya'daki güçleri zaman zaman karşı karşıya getiren bir potansiyel yaratmıştır. Yalnızca Ermeniler bakımından değil, KKŞ'nin bileşenleri arasında da bu tarz meseleler gündeme gelmiştir. Meselelerin bağımsızlık sonrasına bırakılmasına yönelik söylem ancak kısmen etkili olmuştur.

Bu bakımdan KKŞ'nin handikapı, Ermenilerin oluşumun dışında kalmasından ibaret değildi. Ermenilerin tutumu, bütünsel Kafkasya projesi için başlı başına bir sorundu. Ancak KKŞ'nin bileşenleri arasında da tam bir uyumun yakalandığını söylemek zordur. Bu noktada Gürcü Menşeviklerle Kuzey Kafkasyalılar arasında yaşanan sınır tartışmalarını hatırlamak mümkündür. Gürcü Menşevikler aynı zamanda ideolojik duruşları noktasında da, müttefikleri tarafından zaman zaman tartışma konusu yapılmıştır.

KKŞ, dünyadaki dengelerin İkinci Dünya Savaşına aktığı koşullarda, Sovyetler Birliği'ne karşı etkili bir aktör olma iddiasıyla yola çıkmışsa da, bu iddiasına denk bir pratik sergilediğini söylemek zordur. Bununla birlikte Mehmet Emin Resulzade'de temsil edilen Azerbaycan milliyetçiliğinin, romantik ve kendi etnisitesiyle sınırlı milliyetçiliğin ötesine uzanan, rasyonel - pragmatik temelini göstermesi bakımından dikkat çekici bir deneyimdir.

Kaynakça

- A.K. (1936), "Kafkas İşleri", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 102-106.
- Bammat, H. (1936), "Ermeni – Gürcü İttihadı", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 58 – 60.
- Bilatti, B. (1934), "Mühim Bir Hadise", *Şimali Kafkasya*, (3): 19-20
- "Bir Dikkatsizlik Münasebetile", *Kurtuluş*, c.1, (19): 548.
- Cafer Seyit Ahmet (1933) "Azerbaycan İstiklali", *İstiklal*, (35):3.
- Carr, E.H. (2012), *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi I* (1917-1923), Çev:Orhan Suda, İstanbul: Metis Yayınları.
- "Çehremiz" (1929), *Odlu Yurt*, (1):1-5.
- Çereteli, Pr. M. (1936), "Kafkas Birliğine Dair (Haydar Bammat'a Açık Mektup)", Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 12-15.
- "Daha Fazla Sükunet Gösterelim" (1938), *Şimali Kafkasya*, (45-46):1-2.

- Daryal, F. (1936), “Yanlış Yol”, Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 63-67.
- “Ermeni – Gürcü Birliği” Beyannamesi” (1936), *Kurtuluş*, c.1, (20): 577-578.
- “Ermeni – Gürcü Birliği” Hakkında Kafkasya Konfederasyon Şurasının Kararı” (1936), *Kurtuluş*, c.1, (20): 567.
- “Ermeni – Gürcü İttihadı – Ermeni ve Gürcü Milletlerine Beyanname” (1936), Ed. F. Daryal, *Kafkas Almanacağı*, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 54 – 58.
- “Gürcü Matbuatı ve Kaf. Konfederasyonu” (1933), *İstiklal*, (32): 4.
- Jaschke, G. (1937), “1916 Lozan Kongresinde Rusya Mahkumu Milletler”, *Kurtuluş*, c.2, (28-29-30): 761-762, 790-794);
- Jaschke, G. (1937), “1916 Lozan Kongresinde Rusya Mahkumu Milletler”, *Şimali Kafkasya*, (38-40): 8-13
- Jordaniya,N. (1934), “Kafkasya Konfederasyonu”, *Şimali Kafkasya*, (3): 12-13.
- “İstiklal’in Anketi – Kafkasya Konfederasyonu Hakkında” (1933), *İstiklal*, (37): 3.
- “İstiklalçılar Cephesinde” (1932), *İstiklal*, (12):3.
- “K.K.Ş.” (1935), *Kurtuluş*, c.1 (5):129-130.
- “Kafkasya Birliği” (1929), *Odlu Yurt*, (8): 293-295.
- “Kafkasya İstiklal Komitesi”nin Beyannamesi” (1934), *Şimali Kafkasya*, (3): 8-9.
- “Kafkasya Konfederasyon Misakı” (1932), *İstiklal*, (12): 4.
- “Kafkasya Konfederasyon Misakı” (1934), *Şimali Kafkasya*, (3): 7-8.
- “Kafkasya Konferansı Resmi Tebliği” (1935), *Kurtuluş*, c.1 (5):134-138.
- “Kafkasya Misakı ve Matbuat” (1934), *Şimali Kafkasya*, (8): 24-25.
- Kafkasya Konfederasyon Şurası, “Kafkasya Milletlerine Beyanname”, *Kurtuluş*, c.2, Sayı:31 (Mayıs 1937), s.2.
- Kafkasya Konfederasyonu Vesikalar ve Materyaller (1937), *Kafkasya Konfederasyon Şurası Neşriyatından: No:2*,
- Karabekir, K. (1995), *İstiklal Harbimiz*, cilt: II, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kazımzade, F. (2016), *Transkafkasya İçin Mücadele 1917 – 1921 Türkiye – İngiltere – Rusya*, Çev: Cengiz İ. – Yayına Hazırlayan: Abdulhaluk Çay, İstanbul: Tarih – Kuram Yayınları.
- “Matbuat Arasında” (1938), *Şimali Kafkasya*, (53-54):10-12.
- “Mecburi Bir İzah” (1937), *Şimali Kafkasya*, (44): 9-11.
- “Milli Azerbaycan Merkezinin Bir Rezolyusyonu” (1932), *İstiklal*, (12): 4.
- Mir Yakup, “Kafkasya Konfederasyonu” (1932), *İstiklal*, (17): 2.
- Mir Yakup (1934), “Kafkasya Konfederasyonu”, *Şimali Kafkasya*, (3):17-19.
- “Müsavat’ Fırkasının Bir Beyannamesi”, (1933) *İstiklal*, (36): 2.
- Nayman Mirza-Kriçinski, O. (1935), “Kafkasya Konfederasyon İdesi Tarihine Dair”, *Kurtuluş*, c.1 (5):138-140.
- Resulzade, M.E. (1937a) “On Beşinci Yılda”, *Kurtuluş*, c.2, (27): 716-718)
- Resulzade, M.E (1937b) “Muhittin Birge’e Göre Azerbaycan – Türkiye Münasebeti”, *Kurtuluş*, c.2, (36): 945-949.
- Resulzade, M.E (1934), “Tarihi Bir Akt”, *Şimali Kafkasya*, (3):13-15
- Resulzade, M.E (1932a), “Vahit İstiklalçılar Cephesi”, *İstiklal*, (9): 1.
- Resulzade, M.E (1932b), “Müşterek Kafkasya Cephesi”, *İstiklal*, (12): 1.
- Resulzade, M.E (1933) “Bir Tarihin Manası”, *İstiklal*, (27):1.
- Soysüren, Ali Haydar - YILDIZ, Necip (2017), “Sovyet Karşıtlığı İle Alman Sempatisi Arasında Azerbaycan Milliyetçiliğinin Bir Temsilcisi Olarak Kurtuluş Dergisi (1934-1939)”, *Asos Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, (63): 369-389

Yeni Muhacir (1935), “Eski Şimali – Kafkasyalı Muhacirlerin Ortak Kafkasya Kurtuluş Hareketinde Rolü”, *Şimali Kafkasya*, (20): 2-3.

**ULUSLARARASI SPOR ORGANİZASYONLARININ
KÜLTÜREL, SOSYO-EKONOMİK VE MEKÂNSAL ETKİLERİ:
DEAFLYMPİCS SAMSUN 2017**

**CULTURAL, SOCIO-ECONOMIC AND SPATIAL EFFECTS OF
INTERNATIONAL SPORTS ORGANIZATIONS: DEAFLYMPICS
SAMSUN 2017**

**КУЛЬТУРНЫЙ, СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И
ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ЭФФЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ
СПОРТИВНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: ДЕФЛИМПИАДА САМСУН 2017**

Seyfullah GÜL*

Öz

Spor organizasyonları, turizmin önemli bir güdüleme aracı olarak görülmekte ve bu organizasyonlar yerel, bölgesel ve ulusal ekonomiler üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Ayrıca bu organizasyonlar düzenlendiği şehrin altyapısı, doğal çevresi ve insanların sosyalleşmesi üzerinde bir dizi etkiye sahiptir. Bunun farkında olan ülkeler de bu organizasyonlara ev sahibi olmak için adeta bir birleriyle yarışmaktadırlar. Türkiye’de de uluslararası spor etkinliklerinin öneminin anlaşılmasıyla birlikte ülke ve şehir düzeyinde spor etkinliklerine olan ilgi artmış, bu etkinliklere ev sahibi olabilmek için girişimler ve yatırımlar hız kazanmıştır. Bu çabanın bir sonucu olarak da Samsun, 2017 Deaflympics’e ev sahibi olma hakkını kazanmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Deaflympics Samsun 2017 örneğinde uluslararası spor organizasyonlarının düzenlendiği şehrin; ekonomisi, altyapısı ve halkın sosyalleşmesi üzerine olan olumlu etkileri ile şehrin doğal çevresine olan olumsuz etkilerini incelemek ve mevcut istatistiki verilerle toplumsal algıyı karşılaştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için "Olimpiyat Oyunları Etki Ölçeği (OOEÖ)" Deaflympics 2017 sonrasında ev sahibi Samsun ilinin oyunların gerçekleştirdiği ilçelerinde (Atakum, Bafra, Canik, Çarşamba, İlkadım, Kavak, Ondokuzmayıs, Tekkeköy) ikamet eden halka uygulanmıştır. Ayrıca araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Samsun Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Valiliği, International Committee of Sports for the Deaf (ICSD) ve Deaflympics 2017 Genel Koordinatörlüğü’nden elde edilen veriler ev sahibi toplumun oyunların sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerini algılamalarıyla karşılaştırmak için kullanılmıştır.

Bulgular, katılımcıların çoğunluğunun Deaflympics Samsun 2017’nin özellikle şehrinin altyapısı ve sosyalleşmesi üzerine çok olumlu etkilerinin olduğunu algıladıklarını ortaya

---

* ORCID: 0000-0002-5166-454X Dr. Öğretim Üyesi, OMÜ Turizm Fakültesi, seyfullah.gul@omu.edu.tr

koymaktadır. Oyunlar sonucu spor ve konaklama altyapısında yapılan yatırımlar ile şehre gelen yerli ve yabancı turistlerin sayısı ile ilgili istatistiksel veriler de bu sonuçla uyumludur. Ayrıca araştırma sonuçları oyunların şehrin doğal çevresine olan olumsuz etkilerinin çevre ilçelerden Samsun şehir merkezine doğru arttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Spor organizasyonu, Deaflympics, Samsun, Sosyal algı.

Abstract

Sport organizations are seen for tourism as an important motivation tool and these organizations have important effects on local, regional and national economies. Besides, the city where these organizations are organized; infrastructure, natural environment and socialization of the people have a number of effects. With an understanding of the importance of international sporting events in Turkey increased interest the country and city-level, initiatives and investments to be host to this event has gained speed. As a result of this effort, Samsun won the right to host the 2017 Deaflympics.

The aim of this study is to examine the international sports organizations in the example of Deaflympics Samsun 2017 to positive effects of the city on the economy, infrastructure and socialization and the negative effects of the city on its natural environment to compare existing statistical data with social perception. In order to achieve this goal following the games of "Olympic Games Impact Assessment (OGIA)" the hosts of the Games were applied to the people residing in the towns of Samsun province (Atakum, Bafra, Canik, Çarşamba, İlkadım, Kavak, Ondokuzmayıs, Tekkeköy). In addition, data from Turkish Statistical Institute (TUIK), Samsun Culture and Tourism Directorate, Samsun Metropolitan Municipality, Samsun Governorship, International Committee of Sports for the Deaf (ICSD) and Deaflympics 2017 were used to compare the socio-economic and spatial effects of the games of the host community.

The findings show that the majority of the participants perceive that Deaflympics Samsun 2017 has a very positive effect on the infrastructure and socialization of the city. The statistical data on the investments made in sports and accommodation infrastructure due to the games and the number of domestic and foreign tourists coming to the city are also consistent with this result. Moreover, the results of the research show that the negative effects of the games on the natural environment of the city increased from the surrounding districts to the city center of Samsun.

Keywords: Tourism, Sport organizations, Deaflympics, Samsun, Social perception.

Аннотация

Спортивные организации рассматривают туризм как важный инструмент мотивации и эти организации оказывают важное влияние на местную, региональную и национальную экономику. Кроме того, эти организации имеют влияние на инфраструктуру, природную среду и социализацию людей города. Понимая важность международных спортивных соревнований в Турции интерес к стране и уровню города повысился и для того, чтобы принять мероприятие, набрали оборотов предпринимательство и инвестиции. В результате Самсун получил право быть хозяином Дефлимпик 2017 года.

Цель этого исследования, на примере проведения международных Дефлимпийских игр Самсун 2017, проанализировать влияние игр на экономику, инфраструктуру и социализацию людей, негативные последствия на природную среду города и сравнить существующие статистические данные с социальным восприятием. Для достижения

этой цели наблюдателями «Оценка воздействия Олимпийских игр (ОВОИ)» после окончания игр Дефлимпик 2017 был проведен опрос людей проживающих в городах провинции Самсун (Илкадым, Канык, Теккекьой, Ондокуз Майыс, Атакум, Бафра, Чаршамба, Кавак). Кроме этого, для сопоставления социально-экономических и пространственных последствий были использованные данные Турецкого статистического института (ТСК), Управления культуры и туризма Самсуна, Муниципалитета Самсуна, Губернаторства Самсуна, Международного комитета спорта глухих (МКСГ) и Генерального координатора Дефлимпийских игр 2017.

Полученные результаты показывают, что большинство участников считают Дефлимпик Самсун 2017 оказывает очень положительное влияние на инфраструктуру и социализацию города. Статистические данные об инвестициях в спортивную и жилую инфраструктуру в связи с проведением игр и количества приезжающих в город отечественных и иностранных туристов также согласуются с этим результатом. Более того, негативные последствия игр в природной среде города, как видно, увеличиваются от окружающих районов к центру города Самсун.

Ключевые слова: Туризм, Спортивные, Дефлимпийские игры, Самсун, Социальное восприятие, организации.

Giriş

Turizm ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkileriyle günümüz dünyasının en önemli endüstrilerinden biridir. Son yıllarda bu endüstrinin ulusal ve uluslararası düzeyde ülke ekonomilerine daha fazla katma değer sağlayan bir nitelik kazanması, özellikle bu endüstriden daha fazla pay almak isteyen gelişmekte olan ülkelerin dikkatlerini bu sektöre çevirmelerine neden olmuştur. Zira Dünya Turizm Organizasyonu (UNTWO, 2018) verilerine göre turizm amaçlı seyahatlere katılan turist sayısı 2017 yılında 1 milyar 323 milyona, turizmin Dünya ekonomisine katkısı ise tamamlayıcı sektörlerle birlikte 8 trilyon Dolara ulaşmıştır. Ayrıca geleceğe yönelik turizm projeksiyonları; teknolojik yenilikler, ekonomik gelişmeler ve demografik değişimlere bağlı olarak turizm amaçlı seyahat edenlerin sayısında ve turizm harcamalarında gelecek yıllarda önemli artışların olacağına işaret etmektedir. Turizm, dünya ve ülke ekonomilerine katkıları yanında uluslararası toplumlar arasında sosyal ve kültürel etkileşimi artıran bir sektördür. Her geçen gün yeniden şekillenmeye devam eden dünyada yeni deneyimler, farklı ürün ve hizmetler arayan turistler tema tabanlı yeni turizm türlerinin doğmasına olanak sağlamaktadır. Ulusal ve uluslararası etkinlikler de farklı ürün ve hizmet arayan turistlerin önemli motivasyon araçlarından biri olmuştur. Bu etkinlikler özellikle 1980'lerle birlikte turizm içerisinde küresel düzeyde büyük ve rekabet gücü yüksek bir ekonomik olgu haline gelmiştir (Getz, 1997). Hatta günümüzde bu etkinlikler, çoğu destinasyonun gelişimi ve pazarlama planlarının önemli bir parçası olarak görülmektedir (Getz, 2008, s.403). Uluslararası etkinlikler içerisinde ise spor organizasyonları sosyal bir fenomen olarak etkinlik turizminin en hızlı gelişme gösteren ve büyüyen segmentlerinden biri olmuştur (Gelan, 2003). Günümüzde birçok ülke ve şehir bu organizasyonlara ev sahibi olmak için birbiri ile yarışmakta ve önemli harcamalar yapmaktadırlar. Öyle ki dünyanın en eski ve en büyük spor organizasyonu olan Olimpiyatlar için bu harcama 2016 Rio Olimpiyat Oyunları'nda 12 milyar Dolara ulaşmıştır (Eurosport, 2016). Zira bu ülke ve şehirler için uluslararası bu organizasyonlar öncelikle ulusal ve uluslararası tanıtım ve yerel ekonomik kalkınma, alt yapı hizmetlerinin gelişimi ve diğer destinasyonlarla rekabet edebilmek için önemli bir araç olarak görülmektedirler. Bunun yanında organizasyonun başarılı geçmesi düzenlendiği destinasyonun imajını olumlu yönde etkileyerek diğer zamanlarda gelebilecek ziyaretçi sayısının artmasına da katkı sağlayabilmektedir (Chalip, Green ve Hill, 2003, s.1). Ekonomik getirilerinin ötesinde

uluslararası spor organizasyonları, düzenlendiği bölge halkının sahip olduğu alışkanlıkları, sosyal ve kültürel faaliyetleri geliştirerek yaşam kalitesini de artırmaktadır (Kim ve Petrick, 2005, s.25). Diğer taraftan spor organizasyonları eğlence ve sosyalleşme aracıdır. Özellikle kitle iletişim araçlarında meydana gelen gelişmeler bu organizasyonların dünyanın her yanından insanlar tarafından izlenmesini desteklemiştir. Dünyanın en prestijli organizasyonları olarak görülen Olimpiyat Oyunları, Deaflympics, Dünya ve Avrupa Futbol Şampiyonaları, Formula 1, Tour de France, Wimbledon Tenis Şampiyonası vb. organizasyonlarının popülerliği ve uluslararası oyunlara katılım da (ülke ve sporcu düzeyinde) her geçen gün artmaktadır (Seçilmiş ve Sarı, 2013, s.344). Bugün uluslararası spor organizasyonlarını yerinde izleyenlerden başka, iletişim araçlarıyla izleyenlerin sayısı yüz milyonlarca ölçülmektedir (Bull ve Lovell, 2007, s.229). Uluslararası spor organizasyonları konusunda dikkati çeken diğer bir gelişme ise uluslararası spor organizasyonlarının sayısının da her geçen gün artmasıdır (Hazar, 2007, s.89; Deloitte, 2010, s.1). Örneğin; 1990 yılında sadece dünya çapındaki büyük spor etkinliklerinin sayısı yaklaşık 60 iken, 2000 yılında yaklaşık 80 (Silik ve Güçer, 2016, s.99), 2016 yılında yaklaşık 180 olarak gerçekleşmiştir (URL 1).

Alan yazında uluslararası spor organizasyonlarını çeşitli yönleriyle inceleyen birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar ilk etapta uluslararası spor organizasyonlarını çoğunlukla turizmin önemli bir güdüleme aracı olarak görmüş ve bu organizasyonların yerel, bölgesel ve ulusal ekonomiler üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Gelan 2003; Kasimati 2003; Whitson ve Macintosh,1996; Matheson, 2006; Chalip, Green ve Hill, 2003; Chalkley ve Essex, 1999; Jones, 2001; Can ve Değirmen, 2017; Toohey ve Veal, 2000). Başlangıçta bu tür organizasyonların sosyal, kültürel ve çevresel etkilerini inceleyen çalışmalar ve bu etkilere yönelik yerel toplumun algı ve tutumları nispeten göz ardı edilmiştir. Daha sonraki süreçte ise uluslararası etkinliklerin; ev sahibi ülke, bölge ve şehir için önemi, ekonomik, sosyal, politik, siyasi avantajları, kültürel etkileri, toplumsal algı ve tutumları üzerine yapılan araştırmalar artmıştır (Zhou ve Ap, 2009, s.79; Kim, Jun, Walker ve Drane, 2015; Ohmann, Jones ve Wilk, 2006; Kaplanidou, Karadakis, Gibson, Thapa, Walker, Geldenhuys ve Coetzee, 2013). Uluslararası organizasyonlara yönelik toplumsal algı ve tutum en az organizasyonların ekonomik etkisi kadar önemlidir. Zira bu tür organizasyonların sosyal, kültürel ve çevresel etkileri yanında toplumsal tutum ve algıların anlaşılması ile ev sahibi toplulukla seyircilerin etkileşimlerinin araştırılması destinasyonun genel çekiciliğine katkıda bulunacaktır (Madrigal, 1995). Bu katkı ise destinasyondaki sosyo-kültürel ve turizm etkinliklerinin sürdürülebilirliğini destekleyecektir.

Son yıllarda Türkiye’de de ülke ve şehir düzeyinde spor etkinliklerine ilginin arttığı görülmektedir. Özellikle uluslararası spor etkinliklerinin öneminin anlaşılmasıyla girişimler ve yatırımlar daha da hız kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Türkiye, 1997’de 1. Dünya Hava Oyunları’yla başlayan ve günümüze kadar olan süreçte onlarca (2003Avrupa Kadınlar Voleybol Şampiyonası, WRC Dünya Ralli Şampiyonaları, 2005 UEFA Şampiyonlar ligi finali, 23. Dünya Üniversite Yaz Oyunları (Univerziade), Formula 1, WTA İstanbul Cup Tenis Turnuvası, Karadeniz Oyunları, 2012 Dünya Salon Atletizm Şampiyonası vb.) uluslararası büyük spor organizasyonuna ev sahipliği yapmıştır. Bu spor organizasyonları içerisinde ise dünyanın en fazla katılımlı 3. spor etkinliği olan Deaflympics önemli bir yere sahiptir. Türkiye, Deaflympics 2017’ye ev sahipliği yapmak için aday olmuş ve Haziran 2012’de ev sahibi olma hakkını kazanmıştır. 18-24 Temmuz 2017 tarihleri arasında 86 ülkeden 1899’u erkek 960’ı kadın toplam 2859 sporcunun 21 branşta mücadele etmesiyle gerçekleştirilen Deaflympics Samsun 2017, oyunlar tarihinin en geniş katılımlı organizasyonu olmuştur (ICSD, 2018). Aynı zamanda "sesimiz spor" sloganıyla

anımsanacak olan Deaflympics Samsun 2017, şu ana kadar Türkiye tarihinin de en geniş sporcu katılımlı organizasyonu olarak tarihe geçmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Deaflympics Samsun 2017 logosu, Samsun şehrinin olimpiyat silüeti ve oyunların resmi maskotu "Çakır"

Dünyada düzenlenen uluslararası spor organizasyonlarının sayısı her geçen yıl artmakta, çeşitlenmekte ve bu organizasyonlara izleyici ve sporcu olarak aktif katılımcı sayısı da artmaktadır. Buna bağlı olarak da, farklı ülkelerde ve Türkiye’de yapılan uluslararası spor organizasyonlarıyla ilgili bilimsel çalışmalarda da artış görülmektedir. Bu araştırmaların çoğu ise uluslararası spor organizasyonlarının turizm gelirlerini artırıcı etkileri, yerel ekonomiye katkıları, sosyal ve kültürel etkileri ile şehir imajı gibi konulara yoğunlaşmışlardır. Bu çalışma uluslararası bir spor organizasyonuna yönelik hem toplumsal algı ve tutum hem de kültürel ve sosyo-ekonomik etki çalışması olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca Olimpiyatlardan sonra dünyanın ikinci en eski ve 3. en geniş katılımlı etkinliği olan Deaflympics ile ilgili çok fazla bir çalışmanın olmaması dikkat çekicidir.

2. Kavramsal Çerçeve, Tarihsel Süreç ve Oyunların Önemi

Deaflympics, Olimpiyatlardan sonra dünyanın en eski ikinci çoklu spor oyunlarından biridir. Daha önce Sağırılar İçin Dünya Oyunları ve Sağırılar İçin Uluslararası Oyunlar olarak adlandırılan Deaflympics, Sağırılar İçin Uluslararası Spor Komitesi [Comite International des Sports des Sourds (CISS)] tarafından düzenlenen sağır sporcuların elit düzeyde yarıştığı ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi [The International Olympic Committee (IOC)] tarafından kabul edilen uluslararası bir etkinliktir. Deaflympics’i Olimpiyatlardan, Paralimpik oyunlardan ve diğer başlıca spor etkinliklerinden ayıran en büyük fark ise

yarışmacıların bir zil, düdük ya da borazan ile yarışa başlayamaması ya da bitirmemesi ve oyunu hakemlerin sesli olarak yönlendirmemesidir (ICSD, 2018). Ayrıca Deaflympics, hizmet ettikleri topluluğun üyeleri tarafından organize edildiği ve işletildiği için diğer tüm IOC onaylı oyunlardan ayrılır.

20. yüzyılın ilk yarışı; işitme engellilerin ulusal ve uluslararası spor müsabakalarına katılabilmeleri ve bu etkinliklerde yarışabilmelerinin yanı sıra sorunlarının görünür kılınması ve güçlü yönlerinin ön plana çıkarılması gibi konularda önemli adımların atıldığı yıllar olmuştur. İşitme engellilerin daha geniş kitlelerle etkileşimlerine fırsat tanıyan uluslararası ilk kapsamlı girişim ise International Silent Games (Uluslararası Sessiz Oyunlar) olarak bilinen uluslararası organizasyondur. 1924'te altı resmi milli federasyonun ve dokuz Avrupa ülkesinden (Belçika, Çekoslovakya, Fransa, Büyük Britanya, Hollanda, Macaristan, İtalya, Polonya ve Romanya) 145 sporcunun katılımıyla Paris'te düzenlenen bu organizasyon, Deaflympics'in çekirdeğini oluşturmuştur. Organizasyon, kendisi sağır olan ve Fransız Sağır Spor Federasyonu Başkanı Eugène Rubens-Alcais'in öncülüğünde gerçekleşmiştir. Rubens-Alcais, her yerde sağırların entelektüel olarak çoğunlukla dışlanmış olarak görüldüğü bir dönemde uluslararası spor etkinliğini, sağırların gördüklerinden daha fazlasına haklarının olduğunu kanıtlamak için tasarlamıştır. Bu hayalini gerçekleştirmeye ise Belçikalı bir işitme engelli olan Antoine Dresse yardımcı olmuştur. Uluslararası Sağır Spor Komitesi, 24 Ağustos 1924'te Paris'te Comité International des Sports Silencieux (CISS) olarak spor liderlerinin toplantısında kurulmuştur. Bu açılış toplantısında Fransız Eugène Rubens-Alcais ilk başkan ve Antoine Dresse kurucu genel sekreter olarak seçilmiştir. Sadece sağır insanlar ICSD kurulu ve icra organlarında görev yapmaya uygundurlar. ICSD kurulu Uluslararası Sessiz Oyunlara 1949 yılında Kış oyunlarını eklemiştir. Daha sonra ICSD, Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nin Paris'teki 50. oturumunda (9-11 Haziran 1955) olimpiyat statüsünde uluslararası bir federasyon olarak kabul edilmiştir. ICSD'nin üyeliğindeki ulusal federasyonların sayısı 1924'deki 9 ülkeden bugün 109 ülkeye ulaşarak önemli bir ilerleme yaşamıştır. Oyunlar, 2001 yılında Roma'da ilk kez Deaflympics olarak tanımlanmış ve bu tarihten sonra bu isimle anılmıştır. Deaflympics, 1924 tarihindeki Paris oyunlarından günümüze II. Dünya Savaşı nedeniyle iptal edilen 1943 ve 1947 Oyunları hariç 4 yıllık aralıklarla gerçekleştirilmiştir.

Sessiz oyunlar, herhangi bir engelli grup için uluslararası olarak organize edilen ilk oyunlar olması açısından önemlidir. Sağır sporcuların kültürel ve dilsel azınlığın üyeleri olarak bir araya geldiği, rekabetin zirvesine ulaşmak için çabaladığı sağır spor ruhunu oluşturmak için ise ICSD, "Per Ludos Aequalitas" (Spor Yoluyla Eşitlik) sloganını benimsemiştir. İşitme engelliler fiziksel engelden çok işiten toplumun dünyasında iletişim engeli yaşayan bir gruptur (Stewart, 1986). Bu nedenle işitme engelliler, kültürel ve dilsel azınlığın bir parçasıdır. Oyunlardaki rekabet, ülkelerin sağır halklarının refahındaki benzerlikler ve farklılıklara bakılmaksızın onların uluslararası arenada bir araya gelmeleri ve kavuşmaları için sosyal bir bağlam haline gelmiştir. Yıllar geçtikçe, oyunlara dahil edilen branş sayısı beşten (atletizm, su sporları, bisiklet, futbol, atış) 21'e sporcuyu sayısının ise 145'ten 2859'a yükselmesi bu etkileşimi daha da güçlü hale getirmiştir. İşitme engelli insanlarla ilgili birçoğ yanlış anlamanın ortadan kalmasına yardımcı olması, işitme engelli insanların sosyal yönünün güçlendirilmesi, toplumdaki insanların kısa süreli de olsa bu sessiz çığlığı duymaları ve uluslararası düzeyde işitme engellilere ait işaret dilinin yaygınlaşmasına yardımcı olması ile bir başka boyut kazanmıştır. Ayrıca bu oyunlar sayesinde işitme engellilere karşı önyargılarla mücadelede sürekli ilerleme kaydedilmektedir. İlk oyunların düzenlenmesinden günümüze Deaflympics hareketine oyuncu ve izleyici olarak daha fazla ulus ve bireyin katılması işitme engellilere karşı önyargıların yıkılma hızını da arttırmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Deaflympics Samsun 2017'nin şehir halkının sosyalleşmesi, şehrin altyapısı ve ekonomisi ile şehrin sosyal ve doğal çevresine olan etkileri hakkında halkın algıları ile istatistiksel verileri karşılaştırmak ve bu algıların ne ölçüde karşılandığını ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle bu çalışma, farklı bir şehirde ve yarışmacıların tamamının engellilerden oluştuğu büyük bir uluslararası spor organizasyonuna yönelik ilgi ve tepkilerin anlaşılmasına yardımcı olması açısından önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın problem cümlesi "Olimpiyat oyunları gibi büyük uluslararası spor organizasyonlarının sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerinin ev sahibi toplum tarafından algılanışı ile istatistiksel verilerle elde edilen sonuçlar arasında farklılık var mıdır?" şeklindedir. Bu probleme bağlı olarak araştırmanın alt problemleri şunlardır:

2.1.1. Alt problemler

- Deaflympics Samsun 2017'nin sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerinin ev sahibi toplum tarafından algılanışı cinsiyete göre farklı mıdır?
- Deaflympics Samsun 2017'nin sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerinin ev sahibi toplum tarafından algılanışı yaşa göre farklı mıdır?
- Deaflympics Samsun 2017'nin sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerinin ev sahibi toplum tarafından algılanışı öğrenim durumuna göre farklı mıdır?
- Deaflympics Samsun 2017'nin sosyo-ekonomik ve mekânsal etkilerinin ev sahibi toplum tarafından algılanışı oyunların gerçekleştiği yerleşim yerine göre farklı mıdır?

2.2. Materyal ve Yöntem

Araştırmada genel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi; geçmişte veya halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan bir yaklaşımdır (Arlı ve Nazik, 2001). Araştırmada incelenen özellikler dikkate alındığında bu araştırma betimsel modele uygundur. Çünkü betimsel araştırmada incelenen özellikler var olduğu biçimi ile ortaya çıkarılırlar (Altunçekiç, Yaman ve Koray, 2005, s.95; McMillan, 2000). Örneklerden veri toplamada ise anket tekniği kullanılmıştır. Deaflympics Samsun 2017 ile ilgili veriler için UNTWO, ICSD, TÜİK, Samsun Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Valiliği ve Deaflympics 2017 Genel Koordinatörlüğü'nden elde edilen birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu araştırma uluslararası spor organizasyonlarının; ev sahibi şehrin alt yapısı, ekonomisi ve doğal çevresi ile şehir halkının sosyalleşmesi üzerine olan etkileriyle sınırlıdır.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni, Deaflympics 2017'ye ev sahipliği yapan Samsun ilinde oyunların gerçekleştirildiği Atakum, Bafra, Canik, Çarşamba, İlkadım, Kavak, Ondokuzmayıs ve Tekkeköy ilçelerindeki 863394 kişidir. Araştırmanın örneklemini ise, Deaflympics Samsun 2017'nin gerçekleştiği dönemde bahsi geçen ilçelerde ikamet eden ve amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 335 kişi oluşturmaktadır. Örneklemin seçiminde çiftçi, öğrenci, esnaf, memur ve işçi gibi farklı mesleklerden bireylerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu durumun nedeni, ilçelerde ağırlıklı olarak ikamet eden kişilerin sosyo-ekonomik dağılımlarının yansıtılmasıdır. Evren içerisinde örneklem büyüklüğü ± 0.05 örnekleme hatası ($p=0,30$ ve $q=0,70$) ile 323 olarak belirlenmiştir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004, s. 50).

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Pekin 2008 Olimpiyatlarına ve onun etkilerine karşı yerel halkın algısını araştırmak için Zhou ve Ap (2009) tarafından geliştirilen ve Kafkas ve Binbaşıoğlu'nun (2015) Erzurum ili merkez ilçede yaşayanların Unversiyade Erzurum 2011'in etkilerine karşı algılarını ölçmek için uyguladıkları Olimpiyat Oyunları Etki Ölçeği (OOEÖ) kullanılmıştır. Kafkas ve Binbaşıoğlu ölçeği, 1 Eylül-30 Ekim 2009 tarihleri arasında Erzurum ili merkez ilçede yaşayan 18-60 yaş aralığında araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 285 kişiye uygulayarak Türkçeye uyarlanmış, ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmışlardır. Ayrıca ölçeğin dilsel eş değeri için Yabancı Diller Yüksekokulu ile Turizm ve Otel İşletmeciliği bölümlerinde İngilizce düzeyi ölçek formunu okuyup anlamaya yeterli olan 35 öğrenci ve test-tekrar test çalışması için de 50 öğrenci çalışmaya alınmıştır. Çalışmada, OOEÖ'nün dilsel eşdeğerliliğinin hem ölçeğin tüm alt boyutlarında hem de ölçeğin toplam puan ortalamaları arasında yüksek düzeyde bir korelasyona sahip olduğu bulunmuştur ($r=0,89-0,95$). Orijinal ölçek, toplam dört alt boyut ve 26 maddeden oluşmakta iken bu uygulamada geçerlik ve güvenilirlikleri düşük olan maddeler ve alt boyutlardan bazıları çıkarılmıştır. Sonuçta ölçek: a) Şehrin altyapısı ve sosyalleşmesi üzerine etkileri alt boyutu (9 madde, $\alpha=0,89$), b) Şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutu (7 madde, $\alpha=0,78$) c) Şehrin ekonomisi üzerine etkileri alt boyutundan (4 madde, $\alpha=0,89$) oluşmaktadır. Ölçeğin geneli için iç tutarlılık kat sayısı $\alpha=0,88$ olarak bulunmuştur. Yani ölçek üç alt boyuta ve 20 maddeye düşürülmüş ve OOEÖ'nün Türkçe formu ortaya çıkmıştır. OOEÖ'nün Türkçe formunun test-tekrar test tekniği ile geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. İlk uygulamada ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,88 olarak tespit edilmiştir. Test-tekrar çalışmasında ise ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,81 olarak saptanmıştır.

Elde edilen bütün sonuçlara göre mevcut ölçek formunun yerel halkın olimpiyat oyunlarına karşı algılarının ölçülmesi ve görüşlerinin belirlenmesinde kullanılabileceği tespit edilmiştir (Kafkas ve Binbaşıoğlu, 2015, s. 279). Çalışmada ölçekteki maddelerin derecelendirilmesi “Kesinlikle Katılmıyorum (1)” ve “Kesinlikle Katılıyorum (5)” şeklinde çok maddeli ölçeklerden biri olan 5'li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirilmiştir. Bu araştırmanın verileri için yapılan analizlere göre ise ölçme aracının güvenilirlik katsayısının 0.87 olduğu tespit edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Verileri toplamak için bahsi geçen ilçelerde ikamet eden 335 kişiye 2017 Eylül ve Aralık ayları arasındaki dönemde anket uygulanmıştır. Bu çalışmada örneklem seçimi kolay ulaşılabilir örneklemedir. Çünkü ölçme aracına cevap verecek kişilerin seçiminde, olimpiyatlara ev sahipliği yapan Atakum, Bafra, Canik, Çarşamba, İlkadım, Kavak, Ondokuzmayıs ve Tekkeköy yaşayan 16 ve üzeri yaş aralığında araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden bireyler seçilmiştir. Katılımcıların cevap kağıtlarından 324'ü analize uygun görülüp 11'i analiz dışı bırakılmıştır. Bu 11 verinin çıkarılmasının gerekçesi, yapılan analizlerde çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 aralığından büyük olması ve bu uç değerler çıkarıldığında normallik şartının kabul edilebilir değerler arasında yer almasıdır. Ayrıca analize dahil edilmeyen bu 11 veri toplam veri sayısının %5'inden daha küçük olduğundan, çıkarılmasının verilerin analizi üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s. 479). Verilerin analizi için araştırmadan elde edilen değerler kullanılarak bilgisayar istatistik paket programı ile veri tabanı oluşturulmuştur. Veriler betimleyici analizler kullanılarak çözümlenmiştir. Verilerin analizi ile araştırma probleminde ele alınan konuyu genel olarak anlamak ve tanıtmak amacıyla betimlemede

kullanılan istatistiklerden yararlanılmıştır. Yani var olan duruma ilişkin genel bilgilere değinilmiştir. Örneklemin demografik özellikleri için frekans ve yüzde istatistikleri kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkenlerinin bağımsız değişkenlere göre analizinde ise bağımsız gruplar için t-testi ve tek yönlü varyans (ANOVA) analizi kullanılmıştır. Analizde parametrik analizlerin kullanılmasının gerekçesi, toplanan verilerin ortalama puanlarının dağılımının normallik şartını sağlamasıdır. Ayrıca veri sayısının 30'dan fazla olması da normal dağılan bu verilere parametrik analizlerin kullanılması için bir gerekçe olmuştur. Normallik analizinde çarpıklık değerlerinin $-0,73$ ile $0,73$ arasında; basıklık değerlerinin ise $-0,31$ ile $0,19$ arasında değiştiği belirlenmiştir. Varyans analizinde anlamlı düzeyde farklılığın yönünü belirlemek için post-hoc analizlerinden Sheffee kullanılmıştır. Bütün analizler için güven aralığı % 95 olarak alınmıştır.

Bulgular

Ölçme aracına ait bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu ve ikamet ettikleri ilçe gibi kişisel bilgilere ait bulgulara ilişkin dağılımlar aşağıdaki gibidir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, meslek, eğitim durumu ve ikamet ettikleri ilçeye ilişkin dağılımlar

		f	%
Cinsiyet	Kadın	142	43,8
	Erkek	182	56,2
	Toplam	324	100,0
Yaş	16-20	39	12,0
	21-30	148	45,7
	31-40	71	21,9
	41-50	39	12,0
	51 ve üzeri	27	8,4
	Toplam	324	100,0
Meslek	İşçi ve memur	99	30,6
	Esnaf	43	13,3
	Öğrenci	63	19,4
	Çiftçi	76	23,5
	Serbest meslek	43	13,3
	Toplam	324	100,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	40	12,3
	Ortaöğretim	102	31,5
	Lisans-Lisansüstü	182	56,2
	Toplam	324	100,0
İkamet Edilen İlçe	Bafra	50	15,4
	Çarşamba	47	14,5
	Kavak	60	18,5
	Merkez	167	51,5
	Toplam	324	100,0

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde 314 bireyin 142'sinin (% 43,8) kadın 182'sinin (% 56,2) erkek olduğu; yaşlarına göre dağılımları incelendiğinde 39'unun (% 12) 16-20 arası, 148'inin (% 45,7) 21-30 arası, 71'inin (% 21,9)

31-40 arası, 39'unun (% 12) 41-50 arası ve 27'sinin (% 8,4) 51 ve üzeri yaşa sahip olduğu; mesleklerine göre dağılımları incelendiğinde 314 bireyin 99'unun (% 30,6) işçi ve memur, 43'ünün (% 13,3) esnaf, 63'ünün (% 19,4) öğrenci, 76'sının (% 23,5) çiftçi ve 43'ünün (% 13,3) serbest meslek sahibi olduğu; eğitim durumlarına göre dağılımları incelendiğinde 314 bireyin 40'ının (% 12,3) ilköğretim, 102'sinin (%31,5) ortaöğretim, 182'sinin (% 56,2) lisans ve lisansüstü eğitim mezunu olduğu; ikamet edilen yere göre dağılımları incelendiğinde 50'sinin (% 15,4) Bafra ilçesinde, 47'sinin (% 14,5) Çarşamba ilçesinde, 60'ının (% 18,5) Kavak ilçesinde ve 167'sinin (% 51,5) merkezde (Atakum, Canik, İlkadım, Tekkeköy, Ondokuzmayıs) ikamet ettiği görülmektedir.

Tablo 2. Samsun şehri ve ilçelerinde ikamet eden halkın Deaflympics 2017 olimpiyatlarının etkileri hakkında algılarına ilişkin Bağımsız Gruplar İçin t-Testi

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	p																																
Şehrin Altyapısı ve Halkın Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	Kadın	142	4,22	0,53	324	1,38	0,167																																
	Erkek	182	4,12	0,68				Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	Kadın	142	3,73	0,79	324	1,41	0,159	Erkek	182	3,58	0,96	Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	Kadın	142	3,96	0,83	324	-1,58	0,115	Erkek	182	4,09	0,67	Toplam	Kadın	142	4,03	0,46	324	0,42	0,671
Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	Kadın	142	3,73	0,79	324	1,41	0,159																																
	Erkek	182	3,58	0,96				Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	Kadın	142	3,96	0,83	324	-1,58	0,115	Erkek	182	4,09	0,67	Toplam	Kadın	142	4,03	0,46	324	0,42	0,671	Erkek	182	4,00	0,57								
Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	Kadın	142	3,96	0,83	324	-1,58	0,115																																
	Erkek	182	4,09	0,67				Toplam	Kadın	142	4,03	0,46	324	0,42	0,671	Erkek	182	4,00	0,57																				
Toplam	Kadın	142	4,03	0,46	324	0,42	0,671																																
	Erkek	182	4,00	0,57																																			

Tablo 2'de örneklemin kadın ve erkeklere göre Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin altyapısı ve halkın sosyalleşmesi üzerine etkileri hakkında algılarına ilişkin puanlarının anlamlı düzeyde farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Yine Tablo 2'de Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin ekonomisi üzerine etkilerine ilişkin puanlarının kadın ve erkeklere göre anlamlı düzeyde farklılık göstermediği görülmektedir ($p>0,05$). Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri konusunda da cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Fakat anlamlı düzeyde olmasa da kadınların Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin altyapısı, sosyalleşmesi ve ekonomisi üzerine etkileri konusundaki puanları erkelere göre daha yüksektir. Olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri konusunda ise kadınlar erkelere göre daha negatif bir tutuma sahiptir.

Tablo 3. Örneklemin ilçelere göre Deaflympics Samsun 2017'nin etkilerine ilişkin Tek Faktörlü ANOVA Sonuçları

Boyut	İlçe	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
Şehrin Altyapısı ve Halkın Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	Bafra	50	4,18	0,60	3-324	7,61	0,000	2-4
	Çarşamba	47	4,38	0,52				
	Kavak	60	4,38	0,53				
	Merkez	167	4,02	0,65				
	Toplam	324	4,17	0,62				
Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	Bafra	50	3,75	0,80	3-324	2,74	0,043	2-4
	Çarşamba	47	3,94	0,74				
	Kavak	60	3,63	0,96				
	Merkez	167	3,54	0,92				

Boyut	İlçe	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
	Toplam	324	3,65	0,89				
Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	Bafra	50	4,18	0,68	3-324	7,83	0,000	3-4
	Çarşamba	47	3,91	0,81				3-2
	Kavak	60	4,39	0,53				
	Merkez	167	3,90	0,77				
	Toplam	324	4,04	0,75				
Toplam	Bafra	167	3,88	0,55	3-324	7,50	0,000	2-4
	Çarşamba	47	4,13	0,43				3-4
	Kavak	50	4,10	0,53				3-2
	Merkez	60	4,24	0,43				
	Toplam	319	4,03	0,51				

Tablo 3’de Deaflympics Samsun 2017’nin şehrin altyapısı ve halkın sosyalleşmesi üzerine etkilerine ilişkin ilçelerin puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($F(3-324)=0,000$; $p<0,05$). Bu farklılık Çarşamba ve çalışmada Samsun şehir merkezi olarak kabul edilen Atakum, Canik, İlkadım ve Tekkeköy arasında Çarşamba lehine, Kavak ve merkez arasında Kavak lehinedir. Yine tablodan örneklemin ilçelere göre olimpiyatların şehrin ekonomisi üzerine etkilerine ilişkin puanlarında anlamlı düzeyde fark bulunduğu anlaşılmaktadır ($F(3-324)=0,043$; $p<0,05$). Bu fark Çarşamba ve merkez arasında Çarşamba lehinedir. Tablodan şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin puanların ilçeler arasında Çarşamba-Merkez arasında Çarşamba lehine, Kavak-Çarşamba arasında ise Kavak lehine anlamlı düzeyde fark olduğu anlaşılmaktadır ($F(3-324)=0,000$; $p<0,05$). Yani Kavak ve Çarşamba ilçeleri merkeze göre olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkilerinin daha az olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 4. Örneklemin yaş gruplarına göre Deaflympics Samsun 2017’nin etkilerine ilişkin Tek Faktörlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Yaş	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
Şehrin Altyapısı ve Halkın Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	16-20	39	4,12	0,58	4-324	7,61	0,312	
	21-30	148	4,18	0,57				
	31-40	71	4,18	0,64				
	41-50	39	4,14	0,78				
	51 ve üzeri	27	4,05	0,68				
	Toplam	324	4,16	0,62				
Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	16-20	39	3,64	0,88	4-324	2,74	0,452	
	21-30	148	3,71	0,84				
	31-40	71	3,53	0,95				
	41-50	39	3,65	0,93				
	51 ve üzeri	26	3,55	1,00				
	Toplam	307	3,64	0,89				
Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	16-20	39	4,16	0,70	4-324	7,83	1,306	
	21-30	148	3,97	0,73				
	31-40	71	4,18	0,73				
	41-50	39	4,05	0,74				
	51 ve üzeri	27	4,16	0,59				
	Toplam	324	4,07	0,72				
Toplam	16-20	39	4,04	0,50	4-324	7,50	0,094	
	21-30	148	4,02	0,52				
	31-40	71	4,05	0,54				
	41-50	39	4,01	0,56				

Boyut	Yaş	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
	51 ve üzeri	27	3,99	0,59				
	Toplam	324	4,02	0,53				

Tablo 4’de, örneklemin yaş gruplarına göre şehrin altyapısı ve halkın sosyalleşmesi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Grupların ortalama puanlarına bakıldığında ise 21-40 yaş aralığındaki bireyler diğer gruplara göre en yüksek, 51 ve üzeri yaştaki bireyler ise en düşük eğilime sahiptir. Fakat bu puan farklılığı anlamlı düzeyde değildir. Yine tabloya göre, şehrin ekonomisi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin yaş grupları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur ($p>0,05$). Tablodan şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin de yaş grupları arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı anlaşılmaktadır ($p>0,05$). Ancak ortalama puanlarına bakıldığında, 21-30 aralığındaki grup olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkilerinin daha fazla olacağı konusunda diğer yaş gruplarına göre yüksek bir eğilime sahiptir.

Tablo 5. Örneklemin mesleklerine göre Deaflympics Samsun 2017’nin etkilerine ilişkin Tek Faktörlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Meslek	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
Şehrin Altyapısı ve Halkın Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	İşçi ve memur	99	4,12	0,70	4-324	0,92	0,450	
	Esnaf	43	4,30	0,66				
	Öğrenci	63	4,08	0,58				
	Çiftçi	76	4,21	0,54				
	Serbest meslek	43	4,18	0,59				
	Toplam	324	4,17	0,62				
Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	İşçi ve memur	99	3,64	0,95	4-324	0,99	0,411	
	Esnaf	43	3,56	0,89				
	Öğrenci	63	3,50	1,00				
	Çiftçi	76	3,75	0,72				
	Serbest meslek	43	3,77	0,85				
	Toplam	324	3,65	0,89				
Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	İşçi ve memur	99	4,16	0,70	4-324	1,62	0,169	
	Esnaf	43	4,09	0,71				
	Öğrenci	63	3,89	0,63				
	Çiftçi	76	4,03	0,74				
	Serbest meslek	43	3,91	1,01				
	Toplam	324	4,04	0,75				
Toplam	İşçi ve memur	99	4,04	0,59	4-324	1,01	0,397	
	Esnaf	43	4,08	0,52				
	Öğrenci	63	3,90	0,49				
	Çiftçi	76	4,05	0,47				
	Serbest meslek	43	4,00	0,53				
	Toplam	324	4,02	0,53				

Tablo 5’de görüldüğü gibi, örneklemin mesleklerine göre Deaflympics Samsun 2017’nin şehrin altyapısı ve halkın sosyalleşmesi ile ekonomisi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Yine tabloda örneklemin mesleklerine göre şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında da anlamlı düzeyde fark olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Tablo 6. Örneklemin eğitim durumlarına göre Deaflympics Samsun 2017’nin etkilerine ilişkin Tek Faktörlü ANOVA Sonuçları

Boyut	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	S	sd	F	p	Fark
Şehrin Altyapısı ve Halkın Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	İlköğretim	40	4,16	0,82	2-324	0,01	0,984	
	Ortaöğretim	102	4,16	0,64				
	Lisans-Lisansüstü	182	4,15	0,56				
	Toplam	324	4,15	0,62				
Şehrin Ekonomisi Üzerine Etkileri	İlköğretim	40	3,80	1,05	2-324	1,07	0,343	
	Ortaöğretim	102	3,56	0,86				
	Lisans-Lisansüstü	182	3,66	0,87				
	Toplam	324	3,64	0,89				
Şehrin Sosyal ve Doğal Çevresine Olumsuz Etkileri	İlköğretim	40	3,92	0,93	2-324	6,71	0,001	2-3
	Ortaöğretim	102	4,26	0,63				
	Lisans-Lisansüstü	182	3,93	0,75				
	Toplam	324	4,03	0,75				
Toplam	İlköğretim	40	4,00	0,61	2-324	1,10	0,334	
	Ortaöğretim	102	4,07	0,51				
	Lisans-Lisansüstü	182	3,97	0,52				
	Toplam	324	4,01	0,53				

Tablo 6’da görüldüğü üzere örneklemin eğitim durumuna göre şehrin altyapısı ve halkın sosyalleşmesi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde fark yoktur ($p>0,05$). Yine tablo örneklemin eğitim durumuna göre şehrin ekonomisi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin gruplar arasında anlamlı düzeyde fark olmadığını göstermektedir ($p>0,05$). Ancak tablodan örneklemin eğitim durumuna göre şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin ilköğretim ile ortaöğretim arasında ortaöğretim lehine anlamlı düzeyde fark olduğu anlaşılmaktadır ($F(3-324)= 0,001$; $p<0,05$). Yani ortaöğretim mezunu bireyler olimpiyatların olumsuz etkisinin daha az olduğu eğilimine sahiptirler.

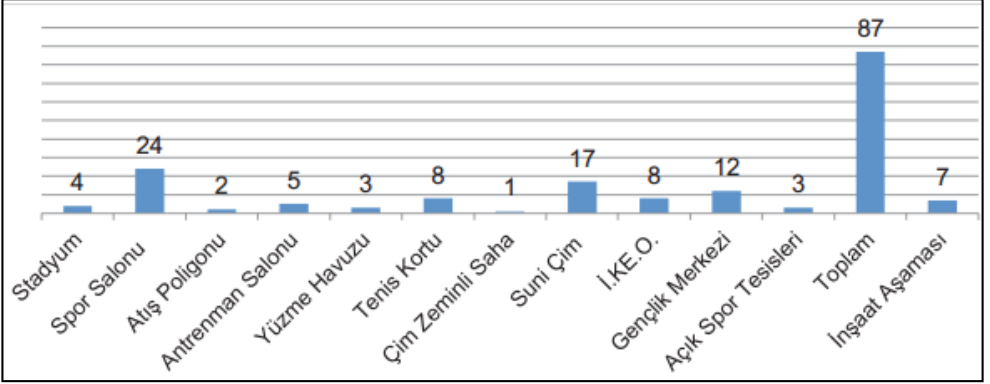
Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde Samsun’un Deaflympics’e ev sahibi olma hakkını kazandığı 2012 yılı ile Deaflympics’in gerçekleştirildiği 2017 tarihleri arasında Samsun’un ulusal ve uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapma, lisanslı sporcu sayısı, spor ve konaklama altyapısı, ulaşım, turist sayısı ve şehrin sosyo-kültürel yapısında meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır.

Spor Alt Yapısına İlişkin Veriler

2012 yılında oyunların Samsun’a verilmesiyle birlikte spor tesisi açısından Samsun’da olağanüstü bir hareketlilik yaşanmaya başlanmıştır. Şimdiye kadar Türkiye’de yapılan en büyük spor organizasyonu olan oyunlar, Samsun’a yeni tesislerin kazandırılması

zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın yanı sıra Samsun Valiliği, Büyükşehir Belediyesi ve ilçe belediyelerinin desteği ile şehre birçok yeni spor tesisleri kazandırılmıştır. Özellikle yıkılarak yeniden yapılan İlkadım Atletizm Stadyumu, Yeni Samsun Stadyumu, Atakum'da yapılan **tam olimpik yüzme havuzu, golf tesisleri**, Batı Park'a uluslararası standartlarda yapılan okçuluk, bowling, buz sporları salonları ile jimnastik ve masa tenisi salonu, atıcılık tesisleri, **Batı Park Spor Kompleksi**, 19 Mayıs Üniversitesi kampüsü içerisinde **yaklaşık 15 bin kişinin ağırlanacağı** Deaflympics Oyunlar Köyü olarak belirlenen tesisler ve ilçelerde yapılan çim sahalarla birlikte Samsun'un şehir fizyolojisinde önemli değişiklikler olmuştur.

Şekil 2. Samsun ili 2017 yılı Spor tesisi sayıları (OKA, 2018).

Ulusal ve Uluslararası Spor Organizasyonlarına Ev Sahipliği Yapmaya İlişkin Veriler

Uluslararası spor organizasyonlarının bir ülke ve şehre verilmesiyle birlikte o ülke ve şehirde bu spor organizasyonunun sağlıklı bir şekilde sonuçlandırılması için farklı spor etkinlikleri düzenlenerek hazırlık çalışmaları şekillendirilmektedir. Oyunların ev sahipliğinin Samsun şehrine verilmesiyle 2012-2017 tarihleri arasındaki süreçte Samsun'un ev sahipliği yapmış olduğu ulusal ve uluslararası spor organizasyonlarının sayısında önemli artış olmuştur. Bu dönemde önemli spor organizasyonlarının merkezi olan Samsun, ulusal ve uluslararası alanda toplam 67 organizasyona ev sahipliği yapmıştır. Samsun'da yapılan bu uluslararası spor organizasyonlarına ise 73 ülkeden bin 954 Türk ve yabancı sporcu katılmıştır.

Samsun'un bir spor turizm bölgesi olarak gelişmesine odaklanılarak yapılan 16 önemli etkinlik ise şu şekildedir;

- Judo Grand Prix (27-29 Mart 2013)
- Ümit Kızlar U- 20 Basketbol Avrupa Şampiyonası (4-14 Temmuz 2013)
- 19 Mayıs Yarı Maratonu 19 Mayıs 2013
- Dünya İşitme Engelliler Hentbol Şampiyonası (09-14 Haziran 2014)
- Judo Grand Prix 28-30 Mart 2014
- Judo 21 Yaş Altı Dünya İşitme Engelliler Basketbol Şampiyonası (4-12 Temmuz 2014)
- Grand Prix (27- 29 Mart 2015)
- 19 Mayıs Yarı Maratonu (19 Mayıs 2015)
- Erkek Voleybol Avrupa Ligi 1. Ayak Müsabakaları (11-12 Temmuz 2015)
- 14. Karadeniz Judo Turnuvası (24-25 Eylül 2016)

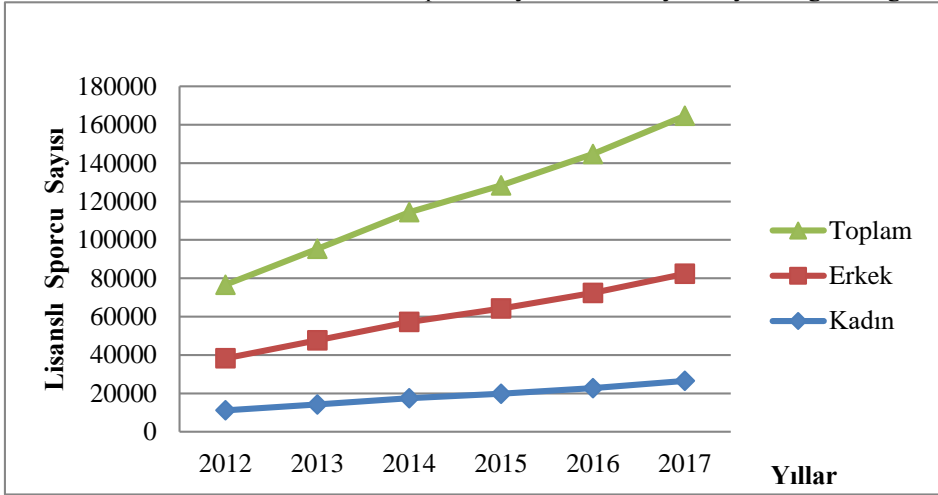

- Judo Grand Prix (1-4 Nisan 2016)
- Dünya Masa Tenisi Şampiyonası (18-24 Temmuz 2016)
- Dünya Plaj Voleybolu Şampiyonası (18-24 Temmuz 2016)
- Dünya Mücadele Sporları Şampiyonası (18-24 Temmuz 2016)
- Goalball 2. Lig ve 3. Lig 2. devre müsabakaları (21-25 Eylül 2016)
- 1. Uluslararası Samsun Cup Kadınlar Basketbol Turnuvası (21-24 Eylül 2016)

3.2.3. Lisanslı Sporcu Sayısına İlişkin Veriler

2012-2017 tarihleri arasında Samsun'da toplam lisanslı sporcu sayısında da önemli artış olmuştur. 2012 yılında 38306 olan lisanslı sporcu sayısı 2017 yılında 82330'a ulaşmıştır (Tablo 7). Samsun'da lisanslı sporcu sayısının son 6 yılda yüzde 115 oranında arttığı görülmektedir (OKA, 2018).

Tablo 7. Samsun'da lisanslı sporcu sayılarının cinsiyet ve yıllara göre dağılımı

Kaynak: OKA, 2018.

3.2.4. Ulaşım ve Konaklama Altyapısına İlişkin Veriler

Oyunlar öncesine bakıldığında şehirde spor alt yapısında olduğu kadar şehrin ulaşım ve konaklama alt yapısında da önemli gelişmeler olmuştur. Daha önce Shell Kavşağı önünden başlayıp Ondokuzmayıs Üniversitesi Rektörlüğü önünde son bulan Samsun Hafif Raylı Sistem Projesi oyunlar öncesinde oyunların açılış ve kapanış törenlerinin yapıldığı Yeni 19 Mayıs Stadyumu'na kadar uzatılmıştır. Ayrıca şehir içi trafiği hafifletmek için Bulvar Yolu farklı arterlere bağlanmış, 2. Bulvar Yolu, Atakum-Taflan arası deniz bandının sahil yolu, Recep Tayyip Erdoğan Bulvarı, İlkadım sanayi viyadükleri, Yeşilkent viyadüğü ve Sahil Düzenleme Projesi gibi önemli ulaşım alt yapısıyla ilgili projeler tamamlanmıştır.

Oyunların Samsun'a verilmesiyle konaklama alt yapısına yönelik yatırımlarda hız kazanmıştır. 2012 yılında Samsun, Turizm Yatırımı Belgesi ve Turizm İşletmesi Belgesi 26 konaklama tesisine, 1807 oda ve 3664 yatak kapasitesine sahipken 2017 yılının ilk yarısına gelindiğinde konaklama tesisi sayısı 35'e oda sayısı 2467'ye yatak kapasitesi ise 4873'e ulaşmıştır (Tablo 8). Aynı şekilde 2012-2017 döneminde seyahat acentesi sayısında da bir artış olmuş ve sayı 41'den 68'e çıkmıştır.

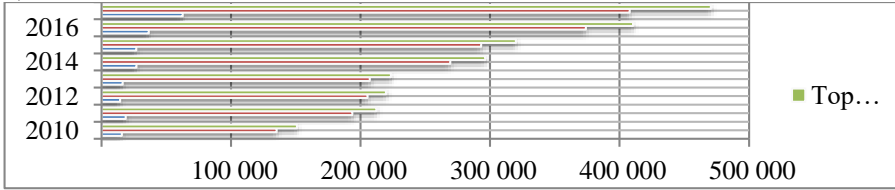
Tablo 8. Samsun'da yıllara göre konaklama tesisi sayıları

Yıl	Turizm Yatırımı Belgeli			Turizm İşletmesi Belgeli		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
2018	7	517	1082	30	1973	3967
2017	8	615	1228	27	1852	3645
2016	8	615	1228	26	1712	3445
2015	7	595	1198	25	1700	3427
2014	7	739	1528	21	1326	2642
2013	8	1000	2094	19	1031	2054
2012	11	978	2020	15	829	1644

Kaynak: TÜİK, 2018.

3.2.5. Turist Sayısına İlişkin Veriler

Uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapan ülke ve şehirlerde en belirgin gelişmelerden biri turizm alanında yaşanmaktadır. Bunun önemli göstergesi ise o ülke ve şehre gelen turist sayısıdır. Ev sahipliği hakkının kazanılması ile Samsun'a gelen uluslararası turist sayısında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Zira 2012 yılında Samsun'u ziyaret eden yabancı turist sayısı 15712 iken 2017 yılında bu sayı 62621'e ulaşmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. 2010-2017 yılları arasında Samsun'a gelen turist sayıları (TÜİK, 2018)

3.2.6. Sosyo-Kültürel Gelişmelere İlişkin Veriler

Uluslararası spor organizasyonlarının bir şehir tarafından üstlenilmesi, sosyo-kültürel bir takım gelişmelerin de yaşanmasını desteklemektedir. Yarışmacıların tamamının işitme engellilerden oluştuğu Deaflympics'te özellikle bu sporcularla iletişim ve onların yönlendirilmesinde işaret dili öğrenilmesi büyük önem taşımaktadır. 2012-2017 sürecinde Samsun'daki kamu kurumları, özel sektör, belediyeler, üniversite ve sivil toplum kuruluşlarında adeta bir işaret dili öğrenme seferberliği başlatılmıştır. Gönüllüler dışında şehirde esnaf, sağlık çalışanı, polis, gazeteci, otel çalışanları, taksi şoförlerine de işaret dili eğitimi verilerek 900'ü gönüllü olmak üzere yaklaşık 3 bin kişi uluslararası işaret dilini kullanabilir hale gelmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Deaflympics Samsun 2017'nin; şehrin altyapısı, halkın sosyalleşmesi ve şehrin ekonomisi üzerine etkileri ile şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri hakkında halkın algılarına ilişkin puanlar incelendiğinde cinsiyete göre anlamlı düzeyde bir farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Fakat anlamlı düzeyde olmasa da kadınlar erkeklere göre Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin altyapısı, halkın sosyalleşmesi ve ekonomisi üzerine etkileri konusunda kısmen de olsa daha pozitif, olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri konusunda ise daha negatif bir tutuma sahiptirler. Boyacı (2013, s. 97) 2011 "Erzurum Üniversiteler Arası Kış Oyunlarının Toplumsal Algısı" başlıklı çalışmasında, Zhou ve Ap (2009) "Ev Sahibi Halkın 2008 Pekin Olimpiyat Oyunlarının

Etkilerine Yönelik Algıları" ilişkin çalışmasında ve Silik (2014) " Uluslararası Spor Organizasyonlarının Sosyo-Kültürel Etkileri: 2013 Mersin XVII. Akdeniz Oyunlarına Yönelik Bir Uygulama" başlıklı çalışmalarında cinsiyet durumu değişkeninin olimpiyatların ev sahibi şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı üzerindeki etkileri konusunda istatistiksel olarak anlamlı bir görüş ayrılığı olmadığını belirtmiştir.

Bu çalışmada ortaya konulan sonuçların aksine Şimşek (2011) tarafından 2011 Erzurum Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunları'nın etkilerine yönelik çalışmada ise erkeklerin kadınlara kıyasla Universiade 2011 Kış Oyunları'nın şehrin ekonomisine katkısının daha fazla olduğunu, organizasyonun sosyal-çevresel etkileri konusunda ise kadınların erkeklere kıyasla oyunların daha fazla sosyal ve çevresel soruna neden olduğunu düşündükleri ortaya konulmuştur.

Çalışmanın bulguları Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin altyapısı, halkın sosyalleşmesi ve şehrin ekonomisi üzerine etkilerine ilişkin ilçelerin puanları arasında anlamlı düzeyde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Atakum, Canik, İlkadım ve Tekköy ilçelerine göre Çarşamba ve Kavak ilçelerinde Deaflympics'in şehrin altyapısı, halkın sosyalleşmesi ve şehrin ekonomisi üzerine daha olumlu etkisinin olduğu algısı hakimdir. Yani nüfusu daha az olan ve merkeze uzak olan ilçelerde Deaflympics Samsun 2017'nin altyapı, halkın sosyalleşme ve şehrin ekonomisi üzerine etkisi daha pozitif algılanmıştır. Deaflympics'in şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutunda ise ilçeler arasında Çarşamba ile Merkez arasında Çarşamba lehine, Kavak-Çarşamba arasında Kavak lehine anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır ($F(3-324)= 0,000; p<0,05$). Yani halk, Deaflympics'in gerçekleştirildiği ilçelerde çevreden (Çarşamba ve Kavak) merkeze (Atakum, Canik, İlkadım ve Tekköy) doğru olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkilerinin daha fazla olduğunu düşünmektedir. Deaflympics boyunca yüksek katılımlı atletizm, yüzme, voleybol ve basketbol gibi müsabakaların Atakum, Canik, İlkadım ve Tekköy ilçelerinde olması bu ilçelerde trafik, nüfus ve gürültü gibi sosyal ve çevresel sorunların daha az müsabakanın gerçekleştirildiği Çarşamba (futbol grup elemeleri) ve Kavak (güreş müsabakaları) ilçelerine göre daha fazla algılandığı görülmektedir. Bu bulgu Yalçın'ın (2014:168) "Ev Sahibi Kentler ile Olimpiyat Oyunları'nın Etkileşimi ve Adaylık Sürecindeki İstanbul Değerlendirmesi" başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu olimpiyatların iş imkanı yaratmak, ekonomik kazanç sağlamak ve soylulaştırma gibi konularda ilçelere göre farklı sonuçlar gösterdiği bulgusuyla örtüşmektedir.

Deaflympics Samsun 2017'nin yaş değişkenine göre şehrin altyapısı, halkın sosyalleşmesi ve şehrin ekonomisi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Ancak 21-40 yaş aralığındaki bireyler diğer gruplara göre daha yüksek, 51 ve üzeri yaştaki bireyler ise düşük olumlu tutuma sahiptirler. Bu durum Samsun'da 21-40 yaş aralığındaki bireylerin olimpiyatlarla istihdamda ortaya çıkan artıştan daha fazla faydalanmalarıyla açıklanabilir. Zira Samsun ve çevresinde spor ve konaklama altyapısına yapılan yatırımlarla, oyunlar boyunca özellikle hizmet sektöründe ortaya çıkan gelişmeler istihdamda olumlu yansımıştır. Zira Samsun'da 2016 yılında % 7,9 olan işsizlik oranı 2017 yılında % 6,7'ye gerilemiştir (TÜİK, 2018). Bunu destekler bir şekilde Quinn (2012, s. 4) de Barselona olimpiyatlarından önce Kasım 1986'da şehirde %18,4 olan işsizlik seviyesinin Temmuz 1992' de % 9,6'ya düştüğünü belirtmektedir. Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkisi konusunda da yaş grupları arasında anlamlı düzeyde fark yoktur ($p>0,05$). Bu sonuca benzer şekilde Zhou ve Ap (2009) 2008 Pekin olimpiyat oyunları, Silik (2014) 2013 Mersin XVII. Akdeniz Oyunları, Boyacı (2013) 2011 Erzurum Üniversiteler Arası Kış Oyunları ve Şimşek (2011) 2011 Erzurum Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunlarının etkilerine yönelik çalışmalarında olimpiyatların ev sahibi şehir üzerindeki etkileri konusundaki genel algılarını

belirlemede yaş bağımsız değişkeninin etkili olmadığını ortaya koymuşlardır. Ancak ortalama puanlarına bakıldığında, 21-30 aralığındaki grubun olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri konusunda daha kaygılı bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Çalışmada örneklemin mesleklerine göre Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin altyapısı, sosyalleşmesi ile ekonomisi üzerine etkileri alt boyutları ile şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında da anlamlı düzeyde farkın olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Ancak esnaflar, diğer meslek gruplarına göre oyunların şehrin altyapısı ve sosyalleşmesi üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu konusunda daha yüksek bir eğilime sahiptirler. Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin ekonomisi üzerine etkileri konusuna ise eğilim serbest meslek sahipleri lehinedir. Bu, serbest meslek gruplarındaki bireylerin Deaflympics'ten ekonomik beklentilerinin yüksekliğiyle ifade edilebilir. Olimpiyatların şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri konusunda ise öğrenciler daha olumsuz bir algı içindedirler. Yani kısmen de olsa öğrenciler olimpiyatlar konusunda çevresel olumsuz etkinin fazla olduğu görüşündedirler. Bu sonuç birçok çalışmada (Çavuşoğlu, Tükenmez ve Serdar, 2017; Zhou ve Ap, 2009; Silik, 2014; Boyacı, 2013) ortaya konulan bulgularla benzerlik göstermektedir. Örneklemin eğitim durumuna göre şehrin altyapısı, sosyalleşmesi ve ekonomisi üzerine etkileri alt boyutuna ilişkin görüşleri arasında anlamlı düzeyde fark olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Çavuşoğlu, Tükenmez ve Serdar (2017), Kış Olimpiyat Oyunlarının Ülkelerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açından Gelişimlerine Etkisi'nin İncelenmesi başlıklı çalışmasında olimpiyatların ev sahibi şehre; sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, fiziksel ve politik etkiler bakımından öğrenim durumuna göre anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Zhou ve Ap (2009) olimpiyatların ev sahibi şehre olan etkileri konusunda eğitim durumuna göre halkın sosyo-psikolojik, şehir gelişimi ve ekonomik gelişme yönlerinden anlamlı fark olmadığına işaret etmektedirler. Ancak tablodan örneklemin eğitim durumuna göre şehrin sosyal ve doğal çevresine olumsuz etkileri alt boyutuna ilişkin ilköğretim ile ortaöğretim mezunları arasında ortaöğretim lehine anlamlı düzeyde fark bulunmaktadır. Konstantaki ve Wickens (2010) tarafından 2012 Londra Olimpiyatları örneğinde yerel halkın çevresel ve güvenlik konularıyla ilgili algılarını ölçmek için yapılan araştırmada, katılımcılar oyunların hava kirliliği, trafik sıkışıklığı, ulaşım sistemi yetersizliği ve güvenlik konusunda endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. Ancak bu endişe eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık arz etmemektedir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak ortaöğretim mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre oyunların çevresel etkilerini daha negatif algılamaları bu kişilerin etkinliklere katılımıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen istatistiki veriler Samsun'un Deaflympics'e ev sahibi olma hakkını kazandığı 2012 yılı ile Deaflympics'in gerçekleştirildiği 2017 tarihleri arasında ulusal ve uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapma, lisanslı sporcu sayısı, spor ve konaklama altyapısı, ulaşım, turist sayısı ve soyo-kültürel yapıda pozitif yönde önemli gelişmeler olduğunu göstermektedir. Bu veriler çalışmanın ilk bölümünde Deaflympics Samsun 2017'nin altyapı ve sosyo-ekonomik etkileri konusunda Samsun halkının algılarıyla önemli derecede örtüşmektedir. Yani halk, yapılan spor altyapısı yatırımlarının ve şehirde gerçekleşen uluslararası spor organizasyonlarının sayısındaki artışın farkındadır.

Oyunların Samsun'a verildiği 2012 yılı ile oyunların gerçekleştirildiği 2017 yılı arasında konaklama alt yapısında da önemli gelişmeler olmuştur. 2013-2017 döneminde turizm yatırımı belgeli konaklama tesisi yatak sayısı Türkiye'de %21,1 oranında artarken Samsun'da % 47 oranında artmıştır. Veriler Quinn (2012:4) tarafından ortaya

konulan 1992 olimpiyatının Barcelona'da yeni konut talebi yarattığı, otel yatak kapasitesini %34,9 oranında artırdığı ve şehirde yeni otellerin sayısının arttığı bulgularıyla örtüşmektedir. Uluslararası spor organizasyonları ev sahibi şehre gelen turist sayısında önemli bir artış sağlamaktadır. Özellikle sporcular, sporcu aileleri ve organizasyonu izlemeye gelen insan sayısındaki artış ev sahibi şehirde önemli bir turizm hareketliliği oluşturmaktadır. Deaflympics Samsun 2017'de Samsun'a yerli ve yabancı turist çekilmesinde bir mükânat görevi görmüş ve şehrin uluslararası profil ve markasının yükseltme sürecini hızlandırmıştır. Samsun'a 2017 yılında gelen uluslararası turist sayısı bir önceki yıla göre %80 oranında artmıştır. Uluslararası turist sayısı kadar olmasa da aynı dönemde yerli turist sayısında da artış görülmektedir. Engle (1997), uluslararası spor organizasyonlarının şehirlere olan turizm talebinin sürdürülebilirliği için benzersiz fırsatlar sunduğunu belirtmektedir. Fakat şehrin bu fırsatı tam olarak kullanamaması durumunda Oyunların en acılı miraslarından biri olabileceği de unutulmamalıdır. Ancak ev sahibi şehirlerin oyunları turizme ne derece entegre edebildikleri ev sahibi şehirdeki turizm paydaşlarının Oyunlar tarafından sağlanan imkânlardan yararlanma yeteneklerine bağlıdır (Preuss, 2004). Araştırmamızda ortaya konulan sonuçlara benzer şekilde diğer araştırmalar da Türkiye'nin çeşitli yerlerinde ve farklı ülkelerdeki şehirlerde yapılan uluslararası spor organizasyonlarının yapıldığı dönemlerde yerli ve uluslararası turist sayısında artışa neden olduğunu göstermektedir (Engle, 1997; Boyacı, 2013; Güzel, Özbek ve Noordegraff, 2012; Hazar, 2007; Silik, 2014; Öncel, 2018; Quinn, 2012). Ancak aynı dönemde bu şehirlere spor turizmi dışında başka turizm türleri için gelen turist sayısında azalma olduğu da bir gerçektir (Quinn, 2012, s.4).

Uluslararası spor organizasyonları, sosyo-kültürel değişim anlamında da ev sahibi şehirlere önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak bu tür organizasyonların şehrin sosyal ve doğal çevresine olan olumsuz etkilerinin de olduğu bir gerçektir. Deaflympics Samsun 2017 Samsun'da yaşayan hemen her kesimden bireyin uluslararası işaret dili öğrenmesi için bir fırsat olmuştur. 2012-2017 dönemde Deaflympics Samsun 2017'nin ulusal ve uluslararası görsel ve yazılı basında yer almasıyla Samsun'un uluslararası düzeyde tanınırlığı da artmıştır. Ayrıca bu organizasyonla birlikte Samsun'da spora ilginin arttığı da bir gerçektir. Ancak şehirde oyunlar boyunca gürültü, ulaşım, koruma ve kullanma anlamında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Yapılan araştırmalara göre vatandaşlar, Olimpiyatların sosyo-kültürel ve psikolojik etkilerinin olumsuz etkilerinden fazla olduğunu (Karadakis ve Kaplanidou, 2012) hatta mega etkinliklerin; yerel halkın spora katılımını artırdığı ve halk arasında toplumsal birlik ruhunun oluşmasını desteklediği vurgulanmaktadır (Çavuşoğlu, Tükenmez ve Serdar, 2017). Bunu destekler şekilde Malfas, Theodoraki ve Houlihan (2004), Barcelona'da olimpiyat sonrası spor etkinliklerine katılımın arttığını ve bu insanlar arasında sosyal etkileşim geliştiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında Zhou ve Ap (2009) tarafından geliştirilen ve Kafkas ve Binbaşıoğlu'nun (2015) Türkçeye uyarladığı OOEÖ kullanılarak Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin sosyalleşmesine, altyapısına, ekonomisine olan olumlu etkileri ile sosyal ve doğal çevresine olan olumsuz etkileri hakkında Samsun halkının algıları belirlenmiştir. Alt probleme ilişkin ise ulusal ve uluslararası birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen verilerle 2012-2017 arasındaki zaman diliminde Deaflympics Samsun 2017'nin Samsun şehrinde ulusal ve uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapma, lisanslı sporcu sayısı, spor ve konaklama altyapısı, ulaşım, turist sayısı ve sosyo-kültürel yapıda meydana getirdiği gelişmeler analiz edilmiştir. Samsun halkı, Deaflympics Samsun 2017'nin şehrin sosyalleşmesine ve altyapısına olumlu etkisi olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce cinsiyete göre kadınlarda, ilçelere göre Kavak ve Çarşamba'da; yaş gruplarına göre 21-40 yaş aralığında, meslek gruplarına göre esnaflarda, eğitim durumuna göre ise ilköğretim ve ortaöğretim mezunlarında daha yüksektir. Bu bulgular, istatistiki verilerden elde edilen

bilgilerle de örtüşmektedir. Deaflympics'in Samsun şehrinin ekonomisi üzerine etkileri konusunda ise halk kısmen de olsa olumlu bir etkinin olduğunu düşünmektedir. Deaflympics Samsun 2017'nin ekonomik etkisi; kadınlarda erkeklere göre, Çarşamba ve Kavak ilçelerinde oyunların gerçekleştirildiği diğer ilçelere göre, 21-40 aralığında diğer yaş aralıklarına göre, serbest meslek grubundakilerde diğer meslek gruplarına göre ve ilköğretim mezunlarında diğer mezun türlerine göre daha yüksek düzeyde algılanmıştır. Oyunların sosyal ve doğal çevreye olan olumsuz etkileri konusunda Samsun halkı orta düzeyde bir olumsuz algıya sahiptir. Ancak oyunların olumsuz etkilerinin (trafik, gürültü, nüfus yoğunluğu, ulaşım sorunu) oyunların gerçekleştirildiği çevre ilçelerden (Kavak, Çarşamba) merkeze doğru arttığı belirlenmiştir. Her ne kadar oyunların sorunsuz gerçekleşmesi için birtakım önlemler alınmış olsa da oyunlar boyunca müsabaka ve yarışların Atakum, Canik, İlkadım ve Tekkeköy ilçelerinde yoğunlaşması bu ilçeleri bağlayan ulaşım alterlerinde trafik ve gürültü gibi sorunlara neden olmuştur.

Öneriler

Olimpiyatlar, yenilenen spor ve turizm altyapısıyla gençlere, spora katılmak için ilham verme ve etkinlik öncesi ve sonrası istihdam yaratma becerisine sahiptir. Ancak, bu olayların başarısı ev sahibi topluluğa bağlıdır. Deaflympics 2017 olimpiyatları Samsun'un ulusal ve uluslararası tanıtımı için büyük bir fırsat olmuştur. Bu avantajı spor turizmi yanında diğer turizm türleriyle bütünleştirecek çalışmalar yapılmalı ve bir master planı hazırlanmalıdır.

Samsun şehri Deaflympics 2017 sayesinde hem spor hem turizm alt yapısında önemli bir ilerleme ve avantaj kaydetmiştir. Bu tesislerin boş kalmaması için yerel halk spor yapmaya ve bu tesisleri kullanmaya teşvik edilerek tesislerin aktif kullanımı sağlanmalıdır.

Sahip olduğu tesisler ve tecrübe ile Samsun'da ulusal ve uluslararası benzer büyük spor organizasyonlarının yapılması sürdürülebilirlik açısından önemlidir.

Oyunlar göstermiştir ki Samsun'un ulaşım alt yapısı bu tür büyük spor organizasyonları için tam anlamıyla yeterli değildir. Sporcu ve izleyicilerin müsabakaların yapıldığı alanlara kolayca ve hızlı bir şekilde ulaşabilmesi için ulaşım ağının geliştirilmesi gerekmektedir.

Ayrıca mega spor organizasyonlarına ev sahipliği yapan şehirde bu organizasyon dahilindeki müsabaka ve oyunların o şehir içerisindeki ilçeler arasında seyirci katılımı dikkate alınarak dengeli dağıtılması öneriler arasındadır. Bu sayede oyunların ortaya çıkardığı sosyal ve çevresel sorunların azalacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altunçekiç, A., Yaman, S., ve Koray, Ö. (2005). Öğretmen Adaylarının Öz-Yeterlik İnanç Düzeyleri ve Problem Çözme Becerileri Üzerine Bir Araştırma (Kastamonu İli Örneği). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 93.
- Arlı, M., ve Nazik, M. H. (2001). *Bilimsel Araştırmaya Giriş*, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Boyacı, M. (2013). *2011 Erzurum Üniversiteler Arası Kış Oyunlarının Toplumsal Algısı*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Programı, Burdur.
- Bull, C., ve Lovell, J. (2007). The Impact of Hosting Major Sporting Events on Local Residents: An Analysis of the Views and Perceptions of Canter Bury Residents in Relation to the Tour de France 2007. *Journal of Sport & Tourism*, 12 (3-4), 229-248.

- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483.
- Can, Z. G., ve Değirmen, S. (2017). Spor Organizasyonlarının Ekonomik Açıdan İncelenmesi: Mersin İli Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(4), 91-105.
- Chalip, L., Green, B. C., ve Hill, B. (2003). Effects of Sport Event Media on Destination İmage and Intention to Visit. *Journal of Sport Management*, 17 (3), 214-234.
- Chalkley, B., ve Essex, S. (1999). Urban Development Through Hosting İnternational Events: A History of the Olympic Games. *Planning Perspectives*, 14 (4), 369-394.
- Çavuşoğlu, S. B., Tükenmez, A., ve Serdar, E. (2017). Kış Olimpiyat Oyunlarının Ülkelerin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Açıda Gelişimlerine Etkisinin İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 10 (49).
- Çokluk, O., Sekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem.
- Deloitte (2010). Spor Serisi Raporu: Kalıcı Bir Miras: Önemli Spor Etkinliklerine Ev Sahibi Ülkeler ve Ekonomilerinde Nasıl Olumlu Bir Değişim Sağlayabilir. http://www.deloitte.com/assets/DcomTurkey/Local%20Assets/Documents/turkeytr_ps_KalıcıBirMiras_160610.pdf, (Erişim Tarihi: 30.09.2017).
- Engle, S. M. (1997). *The Olympic Legacy: Building on What Was Achieved*. Atlanta: Georgia State University, School of Policy Studies, Research Atlanta Inc.
- Eurosport (2016). Rio 2016 Harcamaları https://tr.eurosport.com/olimpiyat-oyunlari/rio/2016/rio-2016-icin-geri-sayim_sto5707499/story.shtml, (Erişim Tarihi: 04.08.2018).
- Gelan, A. (2003). Local Economic Impacts the British Open. *Annals of Tourism Research*, 30 (2), 406-25.
- Getz, D. (1997). *Event Management and Event Tourism*. New York: Congizant Communication Corporation.
- Getz, D. (2008). Event Tourism: Definition, Evolution, Andresearch. *Tourism Management*, 29 (3), 403-428.
- Güzel, P., ÖZBEY, S., ve NOORDEGRAFF, M. A. (2012). Effects of Universiade to Spread out Olympic Education. *Journal of Human Sciences*, 9 (1), 296-321.
- Hazar, A. (2007). *Spor ve Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Jie Y., ve Yan, W. (2010). Developing a Mega Event Impact Scale. In *2nd International Conference on Education Technology and Computer (ICETC)*, 305- 307, 22-24 June, Shanghai, China.
- Jones, C. (2001). Mega-Events and Host-Region İmpacts: Determining the True Worth of the 1999 Rugby World Cup. *International Journal of Tourism Research*, 3 (3), 241-251.
- Kaplanidou, K., Karadakis, K., Gibson, H., Thapa, B., Walker, M., Geldenhuys, S., ve Coetzee, W. (2013). Quality of Life, Event İmpacts, and Mega-event Support Among South African Residents Before and After the 2010 FIFA World Cup. *Journal of Travel Research*, 52 (5), 631-645.
- Karadakis, K., ve Kaplanidou, K. (2012) Legacy Perceptions Among Host and Non-host Olympic Games Residents: A Longitudinal Study of the 2010 Vancouver Olympic Games, *European Sport Management Quarterly*, 12 (3): 243-264.
- Kasimati, E. (2003). Economic Aspects and the Summer Olympics: A Review of Related Research. *International Journal of Tourism Research*, (5), 433-44.

- Kim, S. S., ve Petrick, J. F. (2005). Residents, Perceptions on the Impact of the FIFA 2002 World Cup: The Case of Seoul as a Host City. *Tourism Management*, 26 (1), 25-38.
- Kim, W., Jun, H. M., Walker, M., ve Drane, D. (2015). Evaluating the Perceived Social Impacts of hosting Large-scale sport Tourism Events: Scaled Development and Validation. *Tourism Management*, (48), 21-32.
- Konstantaki, M., ve Wickens, E. (2010). Residents' Perceptions of Environmental and Security Issues at the 2012 London Olympic Games, *Journal of Sport & Tourism*, 15 (4), 337-357.
- Madrigal, R. (1995). Residents, Receptions and the Role of Government. *Annals of Tourism Research*, 22 (1), 86-102.
- Malfas, M., Theodoraki, E., ve Houlihan, B. (2004). Impacts of Olympic Games as Mega Events. *Municipal Engineer*, 157 (ME3), 209-220.
- Matheson, V. (2008). Mega-events: The Effect of the World's Biggest Sporting Events on Local, Regional and National Economies. In Howard, D., Humphreys, B. (Eds), *The Business of Sports*. Praeger, Westport, CT.
- Mcmillan, J.H. (2000). *Educational Research, Fundamentals for the Consumer*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Ohmann, S., Jones, I., ve Wilkes, K. (2006). The Perceived Social Impacts of the 2006 Football World Cup on Munich Residents. *Journal of Sport & Tourism*, 11 (2), 129-152.
- Oka (2018). Samsun İli Gençlik Hizmetleri Ve Spor Eylem Planı 2018 – 2023. http://www.oka.org.tr/Documents/Samsun_Genclik_Hizmetleri_ve_Spor_Eylem_Planı.pdf (Erişim Tarihi: 08.08.2018).
- Öncel, A. (2018). Uluslararası Spor Organizasyonlarının Sosyo-ekonomik Etkileri: 2012 Londra Olimpiyatları Örneği ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science*, 8 (22).
- Preuss, H. (2004). *The Economics of Staging the Olympics. A comparison of the Games 1972-2008*. Cheltenham: Edward Elgar Publishers.
- Quinn, M. (2012). *Sport Tourism - The Scale of Opportunity from Hosting A Mega Even*. Insight Department: VisitScotland.
- Seçilmiş C., Sarı Y. (2013). Etkinlik Yönetiminde e-tanıtım Uygulamaları: Eskişehir Türk Dünyası Kültür Başkenti WEB Sitesi Örneği, 14. *Ulusal Turizm Kongresi*, 5-8 Aralık 2013. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi Yayınları.
- SİLİK, C. E., ve Güçer, E. (2016). Uluslararası Spor Organizasyonlarının Sosyo-Kültürel Etkileri: 2013 Mersin XVII. Akdeniz Oyunlarına Yönelik Bir Uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(36), 97-115.
- Silik, E.C. (2014). *Uluslararası Spor Organizasyonlarının Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri: 2013 Mersin XVII. Akdeniz Oyunlarına Yönelik Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, K. (2011). 2011 Erzurum Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunlarının Erzurum Şehrine Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13 (3), 383- 393.
- ICSD (2018). Games Facts: 23rd Summer Deaflympics, <https://www.deaflympics.com/games/2017-s>, (Erişim Tarihi: 03.07.2018).
- Toohey, K., ve VEAL, A. J. (2000). *The Olympic Games: A Social Science Perspective*. Wallingford: CABI.

- Untwo (2018). *2017 Annual Report*. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419807>, (Erişim Tarihi: 03. 07. 2018).
- URL 1. Uluslararası Spor Organizasyonları Verileri. <http://www.the-sports.org>, (Erişim Tarihi: 07. 06. 2018).
- Whitson, D., ve Macintosh, D. (1996). The Global Circus: International Sport, Tourism, and the Marketing of Cities. *Journal of Sport and Social Issues*, 20 (3), 278-295.
- Yalçın, F. A. (2014). *Ev Sahibi Kentler ile Olimpiyat Oyunları'nın Etkileşimi ve Adaylık Sürecindeki İstanbul Değerlendirmesi*, (Yayımlanmış yüksek lisans tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, Y., ve Erdoğan, S. (2004). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zhou, Y., ve Ap, J. (2009). Residents' Perceptions Towards the Impacts of the Beijing 2008 Olympic Games. *Journal of Travel Research*, 48(1), 78-91.

TÜRK MUTFAĞINDA GELENEKSEL EKMEK PİŞİRME YÖNTEM, ARAÇ VE GEREÇLERİNİN YAŞATILMASI: PİLEKİ ÖRNEĞİ*

PRESERVING OF TRADITIONAL BREAD COOKING METHODS AND EQUIPMENT IN TURKISH CUISINE: EXAMPLE OF PILEKI

ТРАДИЦИОННЫЙ СПОСОБ ПРИГОТОВЛЕНИЯ ХЛЕБА, ВОЗРОЖДЕНИЮ ИНСТРУМЕНТОВ И ОБОРУДОВАНИЯ : ПРИМЕР «ПИЛЕКИ»

Alev DÜNDAR ARIKAN**, Maksut ÖZKEŞKEK***

Öz

Türk toplumunun temel besin maddeleri arasında yer alan ekmeğin, Orta Asya döneminden günümüze kadar uzanan süreçte gerek Beylikler dönemi ve Selçuklu mutfaklarında, gerek Osmanlı mutfağında gerekse Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze mutfak kültürümüzün vazgeçilmez besin öğelerinden biri olmuştur. Türk mutfak kültüründe ekmeğin öneminde beslenmedeki yeri kadar içerik ve pişirme yöntemine bağlı olarak farklılaşan ekmeğin çeşitliliğinin de büyük rolü vardır. Fakat insanların yaşam tarzında ve ikamet ettikleri yaşam alanlarında gerçekleşen değişim, beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürü üzerinde de etkili olmaktadır. Çoğu zaman hayatı kolaylaştıran yenilikler, mutfak kültürü içerisinde geçmişte var olan bazı pişirme yöntemlerinin, araç ve gereçlerin ve bu araç-gereç-yöntemlerle pişirilen yiyeceklerin yavaş yavaş yok olmasına da sebep olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de özellikle Karadeniz bölgesinde geçmişte yaygın olarak, günümüzde ise nadiren kullanılmakta olan pileki ile pişirme yöntemine dikkat çekerek pilekinin günümüz koşullarında kullanımı için önerilerde bulunmaktır. Çalışma temel olarak ikincil kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilen alanyazın taramasına dayalı olup, iki pileki ustası ile yapılan yüz yüze görüşme ile elde edilen bilgilere de çalışma içerisinde yer verilmiştir. Sonuçlar gerek pileki üretiminin gerekse pileki ile yapılan ekmeğin yavaş yavaş yok olmakta olduğunu göstermiş, bu sebeple gerek geleneksel yöntemin

* 22-25 Mart 2018 tarihleri arasında Ankara’da düzenlenen Gastronomi Zirvesi kapsamında gerçekleştirilen Gastronomi Kongresi’nde sunulan bildiri özetinden üretilmiştir.

** ORCID: 0000-0001-9102-8460 Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, adundar@anadolu.edu.tr

*** ORCID: 0000-0001-9369-0466 Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, maksutozkeskek@gmail.com

sürdürülebilirliği gerekse yeni yaklaşımlarla pileki kullanımının yaşatılmasına yönelik öneriler oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türk mutfak kültürü, ekmekek, Karadeniz, gastronomi, pişirme, yöresel, pileki.

Abstract

The basic element of the Turkish food culture is bread; it was also one of the indispensable food items of day-to-day culinary culture in the period of Beyliks and Seljuks, in the Ottoman cuisine, and in the beginning of the Republican period. In the Turkish culinary culture, the type of bread varies greatly depending on the ingredients and the baking method as much as the place where it is baked. The change in people's lifestyle and the habitat have an effect on the eating habits and culinary culture of the societies. Innovations, which often make life easier, also cause the gradual disappearance of some cooking methods, tools and utensils. The purpose of this study is to draw attention to the use of the "pileke" in today's conditions by using the method of baking with pilek which is widely used in the Black Sea region in Turkey in the past. The results of the study shows that both the "pileki production" and the "pileki bread" have gradually disappeared nowadays. For this reason recommendations were made for the sustainability of the traditional baking method and for the survival of the new method with some innovative approaches.

Key words: Turkish culinary culture, bread, Blacksee, gastronomy, cooking, local, pileki.

Аннотация

Хлеб занимает одно из основополагающих мест в питании турецкого общества . Начиная с периода Центральной Азии до наших дней, при расширении территорий в Период Княжеств и Сельчука, в Османский период и в Период становления Республики хлеб был одним из незаменимых элементов турецкой кулинарной культуры . Говоря о питательной ценности хлеба в традиционной турецкой кухне важное место уделяется как составу так и способу приготовления обуславливающими различия в разнообразии видов хлеба. Изменения условий и стиля жизни человека , привычек питания повлияли и на культуру кухни. Инновации, облегчающие большую часть времени жизни человека, стали причиной медленного исчезновения некоторых способов приготовления пищи, инструментов, оборудования и блюд пригваренных с их помощью, которые имелись в прошлом турецкой кухни. Цель этой работы, сделать предложения по использованию в Турции, особенно в Черноморском районе, распространённом в прошлом, в настоящее время редко применяемом способе приготовления пищи с помощью «пилеки». Предложить методы приготовления пищи на «пилеки» для привлечение к нему внимания в наши дни. В основе работы лежит обзор литературы с использованием вторичных источников и информация, полученная в ходе личных интервью с двумя мастерами пилеки. Результаты исследования показали, что способ приготовления с помощью пилеки хлеба медленно исчезает и следовательно отсутствует необходимость производства «пилеки». По этой причине были предложены новые подходы для использования «пилеки» для возрождения традиционного способа приготовления хлеба.

Ключевые слова: Культура турецкой кухни, хлеб, Чёрное море, гастрономия, выпечка, региональный , пилеки.

1. Giriş

Tarihçesi on iki bin yıl öncesine kadar uzanmakta olan ekmeğin (Emeksizöğlü, 2017, s.24), Türk mutfak kültürü içerisinde de çok önemli bir yere sahiptir. Türklerin çok eski tarihten beri buğday, arpa gibi tahıllardan ekmeğin yaptıkları, ilk Türkçe sözlük olarak bilinen Dîvanu Lûgât-it Türk'te Kaşgarlı Mahmud tarafından belirtilmektedir (<http://www.turkish-cuisine.org>). Türk toplumunda kutsal bir yiyecek olarak kabul edilen ekmeğin olmadığı bir sofrada doyumlayacağı inancı da Türk halkı arasında yaygındır (Tezcan, 1982, s.116).

Türk halkı, günlük enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ekmeğin temin etmektedir. Çünkü ekmeğin, hem doyurucu hem de ucuz bir besin olup, düşük gelir grubu tarafından da rahatlıkla tüketilebilmektedir. Türkiye'de ekmeğin, halkın sadece karbonhidrat ihtiyacını değil aynı zamanda protein ihtiyacının büyük bir kısmını da karşılamaktadır (Arlı ve Işık, 1995, s.3). Ülkemiz insanları günlük yaşamlarında tükettikleri enerjinin %60'ını tahıl kaynaklı besinlerden bu oranın %56'lık kısmını da sadece ekmeğin karşılamaktadırlar. Türkiye'de ekmeğin tüketimi coğrafi bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte kişi başına düşen günlük ortalama ekmeğin tüketim miktarının 400 gr civarında olduğu düşünülmektedir. Ekmeğin tüketim miktarı sosyo-ekonomik düzeye göre de farklılaşmakta, gelir ve eğitim düzeyi düşük olan kesimlerdeki ekmeğin tüketiminin diğer kesimlere göre daha fazla olduğu görülmektedir (Özdemir, 2013, s.22).

Ekmeğin genel olarak mayalı ve mayasız olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlk grup bazlama, darı bazlama, ev ekmeği, ebeleme, fudla, gilik, gömeç, gübaya, halka, kakala, lavaş, pıt pıt, pobuc, saç ekmeği, somun, tandır ekmeği, tepsi ekmeği gibi pek çok farklı çeşidi olan mayalı ekmeğindir. Mayalı ekmeğin un, su, tuz ve maya katılarak yoğrulmuş hamurun mayalanması ve bir süre dinlendirdikten sonra şekil verilerek çeşitli yöntemlerle pişirilmesi ile elde edilmektedir. Mayasız ekmeğin ise yine un, su ve tuz katılarak hazırlanan hamurun yoğrulmuş oklava ile açılarak şekillendirilmesi ve ardından pişirilmesi yoluyla yapılmaktadır. Mayasız ekmeğe örnek olarak fetil, güdül, gartalaş, kömeç (kömme, kömbe), mısır ekmeği, ter ekmeği, yufka ekmeği verilebilir (Arlı ve Işık, 1994, s.3-12).

Türk mutfağında geçmiş dönemlerde hammaddesi, hazırlanışı, şekli ve pişirme yöntemi açısından önemli bir çeşitliliğe sahip olduğu bilinen ekmeğin, günümüzde daha çok fırınlarda ve daha az çeşitlilikte üretilen bir temel gıda maddesine dönüşmeye başlamıştır. Bir taraftan insanların yeni yaşam tarzına ve beslenme alışkanlıklarına uygun yeni üretim yöntemleri ve yeni ekmeğin çeşitleri ortaya çıkarken diğer taraftan Türk mutfak kültürünün çok önemli bir bölümünü oluşturan geleneksel ekmeğin hazırlama ve pişirme yöntemleri ve bu yöntemlerle pişirilen çeşit çeşit ekmeğin yok olmaktadır. Bu çalışmada, öncelikle ekmeğin Türk mutfağındaki yeri açıklanıp, geleneksel ekmeğin pişirme yöntemleri aktarılmaktadır. Ardından, geleneksel ekmeğin pişirme yöntemlerinden biri ile hazırlanan pileki ekmeği hakkında bilgi verilmekte ve çalışmanın son bölümünde pileki ekmeğinin geleneksel yapısının sürdürülebilirliği ve güncel yaşama adapte edilmesine yönelik öneriler sunulmaktadır.

2. Türk Mutfağında Ekmeğin Yeri ve Geleneksel Ekmeğin Pişirme Yöntemleri

Orta Asya coğrafyasında yetişen tarım ürünlerinin darı, buğday, arpa, çavdar, yulaf ve pirinç olduğu ve bu ürünlerden darının Hun döneminden beri bilindiği çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Darının ilerleyen süreç içerisinde Türklerin temel besin maddelerinden biri olduğu ve buna özellikle Türklerin bulunduğu bölgelerin coğrafi yapısının etkili ettiği de bilinmektedir (Şeşen, 2010; Şahin, 2016, s.27). Orta Asya Türklerinin başta darı olmak üzere buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerini ekmeğin yapımında

kullandıkları, Oğuzlarda en fazla tüketilen ekmek çeşidinin ise buğdaydan üretilen ve “yuka” denilen yufka ekmeği olduğu, buğdayın yufka ekmeği dışında çeşitli yemeklerin malzemesinde de kullanıldığı yine o döneme ait bilgiler arasındadır (Genç, 1997; Şahin, 2016, s.28).

Türk toplumlarında tüketilen ekmeğin türünü ve kalitesini belirleyen etmenlerden biri de sosyo-ekonomik durumdur. Örneğin, Moğolistan ve Altayların kuzeyinde yapılan darı ekmeğini genellikle fakir kesim tüketmekteydi (Ögel, 1991, s.40). Selçuklu döneminde ekmek çeşitleri sofraların vazgeçilmez besin maddeleri arasındaydı. Osmanlı saray mutfağında da farklı kalitede ekmekler yapılmaktaydı. Osmanlı sarayında başta padişah olmak üzere sarayda önemli statüye sahip kimseler has undan (kaliteli) veya kaliteli fodula unundan yapılan ekmekleri tüketirken; meyâne (orta kalite) unu ve harcî (düşük kalite) unundan yapılan ekmekleri ise sarayda yaşayan diğer alt kesim kişiler tüketirdi (Bilgin, 2008, s.85).

Türkiye Selçuklu döneminde ekmeğe “etmek” denilmekteydi. Şehirlerden yaşayan halk genellikle günlük ekmek ihtiyacını fırınlardan karşılarken; kırsal kesimlerde ise yöre halkı ekmeğini kendi fırınlarında yapardı. Selçuklular arı buğdayından (dışından herhangi bir tahıl ürünü bulunmayan temiz buğday çeşidi) da ekmek yaparlardı. Arı buğdayın temizlenip yıkandıktan sonra öğütülmesiyle elde edilen undan ekmek yapılır, bu ekmeğe “arı buğday ekmeği” denirdi (Oral, 1956, s.74). Yöre halkınca su buğusunda pişirilen ve hazmı kolay olan ekmeğe ise “çukmin” ismi verilmişti (Güzel, 1999; Şahin, 2016, s.36-37). Ayrıca kırsal kesimlerde küle gömülerek yapılan ekmek türleri de bulunmaktaydı. Selçuklu döneminde bazlama ve yufka evlerde en fazla yapılan ekmek çeşitleriydi. Bazlama, mayasız hamurun saç üzerimde pişirilmesiyle elde edilen ve Türkler tarafından eskiden beri yapılan bir ekmektir. Selçuklu döneminde yufka ekmeği sade yenilmekle beraber yemeklerin hammaddesi olarak da kullanılmaktaydı. Bu dönemde evlerde iki çeşit yufka yapılmaktaydı. İki yalaçı olarak adlandırılan ve dokunur dokunmaz kırılan bir yapıya sahip olan ince yufka; ikincisi ise yarma yufka denilen kalın yufka çeşidiydi (Genç, 1997; Şahin, 2016, s.28).

Eski Türkler, yemekleri ve ekmek hamurlarını çeşitli yöntemlerle pişirirlerdi. Orta Asya’da Türklerin at, sığır, koyun, keçi gibi evcil hayvanların yanı sıra avda vurdukları geyik, tavşan gibi hayvanların etlerini ızgarada “biryana (kebab) veya çevirme tekniği ile ya da bütün kuzu etini toprakta açtıkları çukurda koz ateşte ya da eti topraktan yapılan kaplara koyup küle gömerek veya sacta, hatta yemeklerini tencerenin buğusunda pişirdikleri bilinmektedir (Ünsal, 2011, s.24). Anadolu’ya göç eden Türkler, atalarından kalma bu pişirme yöntemlerini de beraberlerinde geliştirmişlerdir. Anadolu’da Hitit ve Urartular devrinden kalma tandır ocağını Anadolu’ya göç eden Türklerde kullanmışlardır. Anadolu’nun doğu bölgesinde yaygın olan bu pişirme yönteminde öncelikle toprağın kazılmasıyla derin bir çukur oluşturulur, dipte yanan ateş sayesinde çukurun içerisinde bulunan duvarların sac vazifesi görmesi sağlanırdı. Daha sonra hamurlar buraya yapıştırılıp, tandır ocağın üzerine kapatılır ve hamurun pişmesi beklenirdi. Türkler, tandır ocağında et yemekleri dışında lavaş ekmeği veya tandır ekmeği de yaparlardı (Oğuz, 2002, s.371-372).

Selçuklu döneminde de tandır ocaklarında ekmek ve yemek yapılırdı. Türkler bazen yemeklerini sacta da pişirirlerdi. Sacta genellikle bazlama yaparlardı. Toprakta yaptıkları kaplara (güveç) çeşitli malzemeler koyarak üstünü kapatıp küle gömerek genellikle ekmek veya çörek pişirirlerdi. Bu ekmek çeşidine Selçuklular “kömeç” derlerdi (Ögel, 1991, s.51). Bu dönemde, bazı yörelerde kızgın tuğlanın üstünde içi kıymalı ve soğanlı ekmekler de pişirilirdi. Bu ekmeğe “gömme” denilmekteydi. Sacta kor ateş üzerinde pişirilen, içi kıymalı ve soğanlı ekmeklere de 'gömme' adı verilirdi. (Şavkay, 2000, s.16).

Küle gömülerek pişirilen ekmekler Türk mutfak kültüründe önemli bir yere sahiptir. Gömme ekmekler, ateşin yakıldığı yerde, taş ya da topraktan yapılmış çanak biçimli

kaplar içerisinde pişirilir. Bu kaplara genel bir ad olarak pileki denir. Bazlama, yufka, akıtma gibi ince ekmekleri pişirmek için yine taş veya topraktan yapılan her iki yüzeyi de düz ve hafifçe dış bükey daire biçimli ekmek saclarına da bazı bölgelerde yine pileki denilmektedir (Uzun ve Uzun, 2008, s.37).

3. Pileki ve Pileki Ekmeği

Yukarıda da bahsedildiği üzere Türk mutfak kültürü içerisinde gömme, gömeç ya da kömeç gibi adlarla anılan gömme ya da külden pişirilen ekmekler önemli yer tutmaktadır. Gömme ekmek yapmak için, ateşin yakıldığı yerde bir çukur açılıp, önceden hazırlanmış ekmek hamuru buraya konulup, üzerine kül konular (Ögel, 1991, s.51). Pileki, bu çukura yerleştirilen toprak ya da taştan yapılmış çukur kaplara verilen isimdir (Uzun ve Uzun, 2008, s.84). Diğer bir ifadeyle pileki, taş ya da toprak malzemedan yapılan ve özellikle gömme ekmek pişirmek için kullanılan bir nevi mutfak gerecidir. Yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında sekiz ila on bin yıl öncesine ait pilekilerin varlığı saptanmıştır (Dağdeviren, 2014, s.116). Genelde tandır gibi bir işlev gören, özelde ise gömme ekmek pişirmek için yararlanılan pilekiler, 1970'lere kadar Karadeniz bölgesinin kırsal meskenlerinde yaygınlıkla kullanılmıştır (Uzun ve Uzun, 2008, s.83). Günümüzde ise bazı yörelerde unutulmuş, bazılarında ise nadiren kullanılmakta olduğu bilinmektedir.

Pilekilerin Karadeniz bölgesi kıyı kesimlerinde bulunan pileki taşından ya da bölgenin iç kesimlerde topraktan yapılan pilekiler olmak üzere iki farklı türü vardır. Çeşitli ayırt edici özelliklerinin daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla bu çalışmada toprak pilekiler kapsam dışında tutularak, taş pilekiler üzerinde durulmuştur. Taş pilekiler taşhane adı verilen yeraltı galerilerinden ya da taş ocağı denilen çıplak kaya yüzeylerinden kesilerek yapılır. Pileki yapımında kullanılan aletler ve yapım teknikleri yöreden yöreye değişiklikler göstermektedir (Uzun ve Uzun, 2008, s.61).

Şekil 1. Taş (1) ve Toprak (2) Pilekilerin Başlıca Yapım ve Kullanım Alanları

Kaynak: Uzun, S. ve Uzun, A. (2001). "Gömme Ekmek" Kültürü ve Toprak Pilekiler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5), s.379.

Şekil 1. incelendiğinde Karadeniz bölgesinin Bartın, Sinop, Samsun, Ordu, Trabzon ve Rize illerinde taş pilekilerin yapıldığı ve kullanıldığı görülmektedir. Tüm bu illerde yapılan taş pilekiler ve taş pilekilerin kullanım şekilleri arasında benzerlik ya da farklılıklar olup olmadığı, taş pileki ile pişirme yönteminin ayrıntılı olarak açıklanmasına yardımcı olacaktır. Rize, Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop ve Bartın illerinde kullanılan taş pilekiler arasındaki benzerlik ve farklılıklar aşağıda aktarılmaktadır (Uzun ve Uzun, 2008, s.50-60):

- Rize-İyidere’de ekmeğin yapımında kullanılmak üzere beş farklı büyüklükte yuvarlak biçimli taş pileki, hamsi pişirmek için ise elips şeklinde, eğimli ve alçak tarafında deliği olan hamsi pilekisi yapılmakta ve kullanılmaktadır. İyidere’de ekmeğin ve hamsi pilekileri dışında isteğe bağlı olarak pileki taşından mantuz ya da mantız olarak da adlandırılan frenk ocağı ve etli yemekleri pişirmede kullanılmak üzere iki yandan kulpu ve üzerinde taştan yapılmış kapağı bulunan güveç kapları da yapılmaktadır.
- Rize-Çayeli’de taşhaneler (pileki taşı çıkarılan yer altı galerileri) bulunduğu ancak pileki yapımının 1980’lerle kadar devam edip giderek azaldığı ve 2000’li yılların başlarında ise neredeyse son bulduğu bilinmektedir. Çayeli’de geçmişte yapılan pilekiler şekil açısından İyidere’de yapılan pilekiler ile büyük benzerlik göstermekte olup, bölgede pileki taşından su değirmenlerinde kullanılan değirmen taşları da yapılmaktadır.
- Trabzon-Tonya’da 1970’lere kadar Rize-İyidere’dekilere benzer pilekilerin yapıldığı bilinmektedir.
- Ordu-Ünye’de pilekilerin taşhaneden çıkarıldıktan sonraki işlenme aşamaları Rize-İyidere’den biraz daha farklı olduğu gibi pileki çapları 30-50 cm, derinlikleri ise 7-10 cm arasında değişmektedir. Ordu-Ünye’de pileki taşından yörede yufka sacı da denilen sac taşı ve mantuz da yapılmaktadır.
- Ordu-Aybastı’da pileki yapımında kırmızı renkli bir taş kullanılmaktadır. Bu yörede yapılan pilekilerin genişlikleri diğer pilekilerle benzer şekilde 30-50 cm, derinlikleri de 8-10 cm arasındadır.
- Samsun merkez ilçe, Tekkeköy ve Çarşamba geçmişte pileki yapımının yaygın olduğu yerler olmakla birlikte, günümüzde buralarda pileki yapımı büyük çoğunlukla terk edilmiştir. Vezirköprü ilçesine bağlı Yurtdağı köyünde eskiden olduğu kadar yaygın olmasa da pileki yapımı ve kullanımı devam etmektedir (Uzun ve Uzun, 2008, s.57). Vezirköprü’de yapılan pilekilerin büyüklükleri (örn. 22 cm) diğer bölgelerdekilerden farklılık göstermektedir. Samsun’un Salıpazarı ilçesinin Alanyakın köyünde de önceden ısıtılıp içerisine avu yaprağı döşenmiş pileki taşında mısır, cılbın (soya) ve az miktarda defneyaprağı ile hazırlanan pileki ekmekleri pişirilmektedir (Nurettin Tok, kişisel görüşme, Temmuz 2017).
- Sinop-Ayancık’ta da pilekiler mısır ekmeği yapımında kullanılmaktadır.
- Bartın yöresi özellikle Kurucaşile’de yapılan Bartın sacı olarak bilinen ve taştan yapılan ekmeğin sacları ile ünlüdür. Bartın sacının büyüklüğü 50-70 cm arasındadır. Bartın sacında ekmeğin, yufka, bazlama ve gözleme gibi hamur işleri pişirilir.

Taş pilekilerin yapımı, şekil ve büyüklüğü açısından yöresel olarak büyük benzerlikler yanında küçük farklılıklar da olduğu görülmektedir. Benzer şekilde pileki ekmeklerinin yapımında da bazı farklılıklar vardır. Örneğin, Samsun’un Salıpazarı ilçesinin Alanyakın köyünde yaşayan elli yıllık pileki ekmeği ustası ekmeğin yapımını şu şekilde tarif etmektedir (Ersan, kişisel görüşme, Temmuz 2017): Yaklaşık yarım saat veya 45 dakika kuzinede veya iki saçak üzerinde belirli bir yükseklikte taşın ağız ateşe bakacak şekilde koyuyoruz ve taşın ısınmasını bekliyoruz. Taşın içi beyazlayana kadar pileki taşını ateşte

tutuyoruz. Taşı ateşten aldıktan sonra avu yapraklarını taşın içerisine diziyoruz. Sonra su değirmeninde elde edilen mısır unu, cılban ve defneyaprağı karışımından hazırlanan unu sadece su yardımıyla hamur haline getiriyoruz. Hamur 20 veya 25 dakika dinlendirilirse daha iyi olur. Sonra hamuru pilekinin içine döküp, bıçakla parçalara ayırıyoruz. Hamurun üzerine avu yaprağını koyuyoruz. Sonra ince sac veya tenekeyi üzerine koyduktan sonra odun ateşinden elde edilen külleri tenekenin üzerine koyuyoruz. 1 veya 2 saat kısık ateşte pişiriyoruz.

Uzun ve Uzun'nun 2001(b) tarihli çalışmalarında ise pileki ile ekmek yapımı şu şekilde anlatılmaktadır: Pileki ekmeği yapmak için öncelikle ocak yerindeki sabit pileki üzerine ateş yakılarak üzerine temek taşına dik, 30-40 cm ara ile kalın metal çubuklar dizilir ve içerisine hamur koyulacak olan pileki ağzı bu ateşe bakacak şekilde metal çubuklar üzerine yerleştirilerek iyice ısıtılır. Pileki kızdıktan sonra kalın paçavralarla tutularak yere indirilir ve içi kaba bir kumaş ile temizlenir. Ekmek hamurunun pilekiye yapışmaması için, içerisine bir miktar un serpilir ya da karalahana yaprağı serilir. Önceden hazırlanmış ekmek hamuru pilekinin içine konulup üzeri hafif kubbemsi bir metal sac ile örtülür. Sonra ateşin küllü bu sacın üzerine serilip küllün üzerine de ateşin közleri konularak ekmek yavaş yavaş pişirilir.

Dağdeviren (2014, s.121-123), Karadeniz'in pileki kullanılan çeşitli yörelerinde gerçekleştirdiği gözlemlerine dayalı olarak pilekide ekmek yapımı şöyle tarif etmektedir: Kara ocakta ateş yakılıp pileki yaklaşık iki saat ısıtılır. İçi silindikten sonra kor haline gelmiş ateşin üzerine veya ateş üzerine yerleştirilen demir üçayağın üzerine konulur. Pilekinin tabanına taflan yaprağı, karalahana, ceviz yaprağı, pazı, karayemiş yaprağı, kestane yaprağı, avu yaprağı ve lahana yaprağı yerleştirilir. Geleneksel pileki ekmeği için, mısır (laus) ununa tuz ve su eklenerek ekmek hamuru hazırlanır. Ayrıca hazırlanan bu hamura ayıklanıp kılıçığı temizlenmiş hamsi eklenerek hamsili ekmek (hapsikoli) de yapılmaktadır. Bölgede mısır yokken buğday, arpa, çavdar, yulaftan da pileki ekmeği yapıldığı; günümüzde ise mısır unu, su, yağ, yoğurt ve şeker ile hazırlanan ekmek hamurlarının da olduğu belirtilmektedir. Daha önceden hazırlanmış ve bekletilmiş olan hamur, içerisinde yaprakların serili olduğu pilekiye el yardımı ile güzelce yayılır ve ardından üzerine kare kare kesikler oluşturulup, parmakla delikler yapılır. Hamurun üzerine tercihe bağlı olarak yaprağın izinin çıkması için ceviz, karayemiş, ıhlamur yaprakları döşenir; pilekinin üzeri kalın ve kubbeli demir bir sac ile kapatılıp üzerine kor haline gelmiş ateşten konulup biraz da dal parçası yakılır. Ekmeğin pişmesi için pilekinin büyüklüğüne göre değişmekle birlikte yaklaşık üç saat kadar beklenir. Rize ve çevresinde pilekiler sadece ekmek pişirme amaçlı olarak değil balık, et haşlama, lahana yemeği, çorba, börek, kuru kebabı gibi pek çok yemeğin pişirilmesinde de kullanılmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Türk mutfağında çok eski dönemlerden beri kullanılmakta olan ve hatta günümüze kadar ulaşmış olan ocaklar ve tandırlar gibi pişirme araç gereçleri ve bunlarla uygulanan pişirme yöntemlerinde bölgesel farklılıklar görülmekteydi. Bu duruma örnek olarak, bazı yörelerde mutfak içeride olurken, bazı yörelerde mutfakla fırın dışarıda, tandır odası denilen bölümde bulunurdu (Toygar ve Berkok, 1998, s.162-165). Zaman içerisinde teknolojinin gelişmesiyle değişen yaşam koşulları pek çok konuda olduğu gibi mutfakta da değişimine yol açmıştır. Yöresel mutfakta kullanılan araç ve gereçler yerlerini fırın, ocak, mikro dalga, düdüklü tencere vb. endüstriyel pişirme araçlarına bırakmıştır. Geleneksel Türk mutfağında yer alan pişirme yöntemleri ise ancak kırsal kesimlerde yaşılmaya devam edilmektedir.

Pileki taşından ya da topraktan üretilen pileki, ülkemizde özellikle Karadeniz bölgesinde yaygın olup, geleneksel olarak özellikle mısır ekmeği yapımında kullanılmaktadır. Pilekinin özellikle Karadeniz bölgesinde yaygın olarak kullanımında pileki taşının bu bölge çok bulunması ve pileki üretiminin uzun yıllardan bu yana bu bölgede yapıyor olması etkili olmaktadır. Bölgenin çeşitli yörelerinde yapılan pilekilerin eskiye nazaran daha az olsa da çevre köy, kasaba ve iller yanında yurt dışına da satışı yapılmaktadır. Pileki yapımında kullanılan pileki taşı bölgedeki taşhane (mağara) ve taş ocaklarından (yüzeysel kayalar) elde edilmekte olup bölgedeki taşhanelerden bazıları artık kullanılmamaktadır.

Karadeniz bölgesinde kullanılan taş pilekilerde özellikle su değirmeninde çekilmiş olan mısır unundan ekme yapılmaktadır. Taş pilekiler, mısır ekmeği dışında bazı sebze veya et yemekleri ile özellikle hamsi pişirmek için de kullanılabilir. Örneğin, Dağdeviren'in 2014 yılında yaptığı çalışmada Karadeniz bölgesinin çeşitli illerinde taş ya da toprak pilekilerde ekme, börek, kebab, lemes, salamura, dolma, kök yemekleri ve balık pişirildiği; pilekilerde mısır ununun dışında buğday, arpa, çavdar, soya unundan ve bunların karışımından da ekme yapıldığı; Trabzon yöresinde pazı, taze soğan, pırasa ve mısır unundan yapılan lemes (yapılırken sadece taş pileki önceden ısıtılıp, önceden ısıtılmış olan bu pilekinin içerisine konulan malzemeler ateş olmadan pilekinin sıcaklığı ile kendiliğinden pişer) yemeğinin de taş pilekide pişirildiği ifade edilmektedir.

Pilekilerin geleneksel kullanımı ateş yakmayı gerektirdiğinden önemli bir açık alan ya da pilekinin içerisine konulacağı bir ocak yeri gerekmektedir. Bu durum günümüz şartlarında pilekinin evlerde günlük yaşam içerisinde geleneksel kullanımı oldukça zorlaştırmaktadır. Bu sebeple pilekilerin geleneksel kullanımının yaşatılabilmesi için Gastronomi ve Mutfak Sanatları eğitimi veren yükseköğretim kurumlarından uygun olanlarında pilekinin geleneksel kullanımının uygulanabileceği uygulama alanlarının oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Özellikle Türk Mutfağı Araştırma ve Uygulama Merkezi gibi araştırma ve uygulamaya yönelik birimleri bulunan eğitim kurumlarında pileki vb. mutfak kültürümüzden silinme tehlikesi yaşayan gerek araç ve gereç gerekse pişirme tekniklerinin bir an önce aslına uygun şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu kültür öğelerinin gelecek nesillere ulaştırılmak üzere teorik ve uygulamalı eğitimlerinin de verilmesi gerekmektedir. Bu tip eğitim merkezlerinin kurulması ve buralarda eğitim verilmesi, geleneğin sürdürülebilmesine gençlerin eğitimi ile katkı sağlamakla kalmayacaktır. Bunun yanında; geleneksel malzemelerin ilgili bölgelerden temin edilmesini gerektirdiği (örn. Pileki taşı Karadeniz bölgesindeki çeşitli yöreler) için malzeme yapımının devamlılığını sağlayacaktır. İlaveten uygulamalı dersler sırasında araç gereçleri yapan veya yiyecekleri pişiren ustaların davet edilmesi ile bu işle uğraşan insan kaynağının işe devam etme yönünde yöreklendirilmesi de sağlanacak katkılardan bir diğeridir.

Pileki ile ekme yapımında yöreden yöreye küçük farklılıklar gözlemlenmekle birlikte pileki taşının geleneksel kullanımının günümüz yaşam koşullarında uygulanmasının oldukça zor olduğu da yukarıda belirtilmişti. Bu sebeple pilekilerin yeni kullanım şekilleri üzerine deneysel çalışmalar yürütülmelidir. Günümüzde mutfak araç gereçleri üreten pek çok firmanın sağlıklı pişirme teması ile toprak ve taşın ürün geliştirdikleri düşünüldüğünde, taş ve topraktan yapılan pilekilerin gerek evlerde gerekse endüstriyel kullanıma yönelik çeşitli pişirme araçlarının yapımında kullanılabilirliği üzerine araştırma geliştirme çalışmaları yapılmalıdır. Halihazırda mevcut literatür bilgileri balık pişirmede kullanılan bir pileki çeşidi ile neredeyse bir tencere gibi kullanılabilen kulplu ve kapaklı pileki türlerinin yörede kullanılmakta olduğunu da göstermektedir. Bu bilgiler, pilekinin yeni yemek pişirme yöntemleri ve ekipmanlarına uygunluğunun araştırmasından olumlu sonuçlar elde edilebileceğine dair umut olduğunu göstermektedir.

Pileki taşı içerisinde ekmek dışında çeşitli yemeklerin pişirildiği literatür taraması kısmında görülmektedir. Karadeniz bölgesine özgü bu yemekler dışında pilekinin başka hangi yemeklerin pişirilmesinde kullanılabileceği ve bu kullanımın yemeklere lezzet açısından bir katkısı olup olmadığını belirlemeye yönelik bilimsel ve uygulamalı araştırmalar yürütülmelidir.

Türkiye’de son yıllarda giderek artan Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinde Türk mutfağında unutulmaya yüz tutan pişirme yöntemleri ve pişirme araç gereçleri üzerine araştırma projeleri hazırlanarak bu yöntem, araç ve gereçlerin yaşatılması, hem geleneksel kullanımının sürdürülebilirliği hem de günümüz koşullarına uygun kullanımının geliştirilmesi üzerinde araştırmalar yapılmalıdır. Örneğin pileki taşının geleneksel kullanımının yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliği için neler yapılabileceği üzerine pazarlama ve iletişim gibi bilim dallarından destek alınarak araştırmalar yapılmalıdır. Pileki taşının kullanımının günümüz koşullarına adapte edilebilmesine yönelik fizik, kimya, gıda mühendisliği gibi fen bilimleri kapsamında yer alan bilim dallarından destek alınarak uygulamalı laboratuvar araştırmaları yürütülmelidir.

Pileki taşı ile pişirme ve diğer unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş yöntem, araç ve gereçlerin alanyazına kazandırılmasına yönelik olarak bilimsel araştırma projeleri yapılmalıdır. Gereklik halinde tarih, antropoloji, arkeoloji gibi bilim dallarından da destek alınarak yürütülecek araştırma projeleri ile bu yöntem, araç ve gereçler yazılı dokümanlar haline getirilmelidir. Ayrıca geleneksel uygulamaların çekimleri yapılarak görsel dokümanlar hazırlanarak, izleyen çeşitli araştırma projeleri ile eğitim kurumlarının, yiyecek-içecek işletmelerinin ve ilgi duyan herkesin rahatlıkla ulaşabileceği şekilde alanyazına kazandırılmalıdır.

Lisans düzeyinde eğitim veren Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümlerinde Türkiye’de geçmişte ve günümüzde kullanılmakta olan geleneksel pişirme yöntem, araç ve gereçlerinin lisans düzeyinde eğitim alan gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerine öğretilmesi için teorik ve uygulamalı dersler açılmalıdır. Bu derslerde yöntem, araç ve gereçlerin Türkiye’nin hangi yörelerinde kullanıldığı/kullanılmakta olduğu, genel özellikleri, ayırt edici yönleri, faydalı ve zararlı yönleri, geleneksel kullanımları yanında çeşitli yörelere özgü yöntem, araç ve gereçler arasındaki benzerlik ve farklılıklar teorik olarak anlatılmalıdır. Uygulamalı dersler ise iki farklı şekilde yürütülmelidir: İlki bölümün fiziksel imkânları ve insan kaynağı yeterlilikleri dâhilinde pişirme yöntem, araç ve gereçlerinin geleneksel kullanımının öğrencilere uygulamalı olarak öğretilmesi şeklinde olmalıdır. İkincisi ise yine aynı yeterlilikler dâhilinde öğrencilerin kendi yaratıcılıklarını kullanarak bu yöntem, araç ve gereçleri günümüz koşullarına uygun farklı şekillerde kullanarak yemek yapmalarını içeren deneysel bir yaklaşımın kullanılmasına dayandırılmalıdır.

Lisans düzeyinde eğitim veren Turizm Rehberliği bölümleri öğrencileri için de geleneksel pişirme yöntem, araç ve gereçlerinin daha yüzeysel olarak ve hem genel hem de özellikle coğrafi bölgeler temelinde ayrıştırılarak ders programlarına dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu tür bir dersin, yeni turizm stratejileri içerisinde önemli yer bulan gastronomi turizminin ülkemizde her yönüyle uygulanabilmesi açısından da önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin bir Doğu Karadeniz turu sırasında turist rehberinin bölgede en çok tüketilen gıdalar, yöresel yiyecek ve içeceklerden; yöreye özgü unutulmaya yüz tutan pişirme yöntem, araç ve gereçlerinden bahsetmesi yöreye önemli katkılar sağlayacaktır. Bu tip bir tanıtım, hem bahsi geçen bu araç ve gereçlerin hem de bu araç ve gereçlerle pişirilen yiyecek ve içeceklerin gerek tadılmak için gerekse hediye olarak, satılmasına katkı sağlayacaktır. Bunun yanında yöredeki geleneksel lezzetler sunan yiyecek içecek işletmelerine yönelik talebi de artırabilecektir.

Türkiye’de özellikle Yeni Anadolu Mutfağı akımını benimseyen ya da bu akıma paralel bir misyon üstlenen yiyecek-içecek işletmelerinde mutfak kültürümüz içerisinde yavaş yavaş kaybolmaya başlayan pişirme yöntemleri ile pişirmede kullanılan araç ve gereçler üzerine de deneysel çalışmalar yapılması, bu tür yöntem, araç ve gereçlerin yaşatılmasına önemli derecede katkı sağlayacaktır. İşletmelerin imkânları dâhilinde bu geleneksel pişirme yöntemlerini geleneksel araç ve gereçleri kullanarak uygulamaları sonucunda hazırlayacakları yöresel lezzetleri yine kendi felsefelerine uygun olarak geleneksel ya da modern sunumlarla müşterilerine sunmaları işletmeler için gerek menülerinde yaratacakları farklılık ile gerekse kaybolmaya yüz tutan mutfak kültürü öğelerinin yaşatılmasına katkı vererek kazanacakları olumlu imaj sayesinde rekabet üstünlüğünü beraberinde getirecektir.

Kaynakça

- Arlı, M. Ve Işık, N. (1994). Türk Mutfağındaki Geleneksel Ekmek Çeşitleri. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Geleneksel Ekmekçilik Hamurışı Yemekler*, Ed. Kamil Toygar, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1-16.
- Bilgin, A. (2008). "Klasik Dönem Osmanlı Saray Mutfağı." *Türk Mutfağı*, Ed. Arif Bilgin-Özge Samancı, Ankara, 85.
- Dağdeviren, M. (2014). "Pileki (2. Bölüm) Altı Cehennem Üstü Cehennem: Pilekide Pişen Mısır Ekmeği", *Yemek Ve Kültür Dergisi*, (35), 116-132.
- Emeksizoglu, B. (2017). Anadolu'nun Lezzetli Ekmekleri", *Türk Tarım Dergisi*, Mart 2017, (235), 24.
- Oğuz, B. (2002). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri, Anadolu Aydınlanma Yayınları Vakfı, İstanbul, 371-372.
- Oral, Z. (1956). "Selçuklu Devri Yemekleri Ve Ekmekleri", *Türk Etnoğrafya Dergisi*, (1), 74.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:4, 3.Baskı, 51.
- Özdemir, M. (2013). "Ekmek". *Eskişehir Ticaret Borsası Dergisi*, 4 (8), 22.
- Şahin, H. (2016). "Orta Asya, Selçuklu Ve Beylikler Dönemi Türk Mutfak Kültürü", *Türk Mutfak Kültürü*, Ed: Alev DüNDAR Arıkan, Eskişehir, 23-49.
- Şavkay, T. (2000). *Osmanlı Mutfağı*, İstanbul: Şekerbank Yayınları, 16.
- Tezcan, M. (1982). "Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları Ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları", *Türk Mutfağı Sempozyum Bildirileri*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 41, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 12. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 161.1
- Toygar, K. Ve Berkok, N. (1998). Yöresel Mutfak Etnoğrafyası Üzerine Notlar. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Ed. Kamil Toygar, Ankara Üniversitesi Basımevi, 162-165.
- Uzun, A. Ve Uzun, S. (2001b). "Taşhaneden Aşhaneye Taş Pilekiler" *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 149-168.
- Uzun, A. Ve Uzun, S. (2008). Taşhaneden Aşhaneye Pileki, T.C. İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları, Sayı: 1. Ankara: Varan Matbaacılık, 37-84.
- Uzun, S. Ve Uzun, A. (2001). "Gömme Ekmek" Kültürü Ve Toprak Pilekiler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (5), 374-389.
- Ünsal, A. (2011). *İstanbul'un Lezzet Tarihi* İstanbul: Ntv Yayınları, 24.
- [Http://www.Turkish-Cuisine.Org/Yemek-Ve-Sosyal-Hayat-2/Turk-Edebiyatinda-Yemek-201.Html](http://www.Turkish-Cuisine.Org/Yemek-Ve-Sosyal-Hayat-2/Turk-Edebiyatinda-Yemek-201.Html), Erişim Tarihi:28.01.2018

ANTİKÇAĞ KOLKHİS’TE BOĞA FİĞÜRÜ

BULL FIGURE IN ANCIENT KOLKHIS

ФИГУРА БЫКА В КУЛЬТУРЕ КОЛХИДЫ

Gülseren MUTLU*

Öz

Prehistorik dönemlerden bu yana her zaman ayrıcalıklı bir yere sahip olan boğa, Antik dönem Kolkhis bölgesinde başta yazılı kaynaklar olmak üzere, bölgeye ait arkeolojik kaynaklardan sikkelerde ve efsanelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bölgeye yapılan göçlerle gelen ulusların da kültürel etkilerini düşündüğümüzde toplumun değer algıları içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu gördüğümüz bu hayvana dair izler yeni bir bakış açısıyla aktarılmaya çalışılacaktır. Bölgeye, Anadolu’nun köklü uygarlıklarından Hurri, Hitit ve Urartular’ın seferleri söz konusudur. Sadece Kolkhis bölgesinde değil Sümerlerden başlamak üzere Mezopotamya toplumlarında, Anadolu ve Mısır uygarlıklarında, kutsallığı, tanrısallığı simgeleyen yaygın bir inancın sembolü olarak düşünülen boğa, aynı zamanda da “güç, verimlilik ve dölleyiciliğin” de sembolü olmuştur.

Kolkhis bölgesinin bir nevi sınırlarını belirleyen Kafkas Dağları, bölgenin çevresiyle olan kültürel, ekonomik, sosyal iletişimine sınırlı izin vermiştir. Bu sebeple daha çok deniz yolu ile iletişimini sağlayan bölge antik kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla çoğunlukla Grek dünyasıyla iletişim içerisine girmiştir. Bölge coğrafyasının bu durumu, aynı zamanda yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip yapısı bazı özel durumların oluşmasına sebep olmuş olmalıdır.

Bu çalışmamızın temelini antik kaynaklar meydana getirmiş olmakla birlikte, döneme ait bölgede arkeolojik verilerden özellikle sikkelerden elde edilen bilgilerin, sözlü tarih kaynaklarından efsaneler ve modern kaynaklarla paralellliği değerlendirilerek sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Bölgenin tanınmasında ve ün kazanmasında etkili olan Argonat Efsanesi başta olmak üzere diğer efsanelerde de “güç sembolü” olarak boğanın aktarılması, bölge için ayrı bir önem ifade etmektedir. Boğa “Güç” unsuru dolayısıyla Antik Çağ Kolkhis bölgesinin gerek ekonomik, gerekse siyasi olarak güçlü bir konumda olduğunu yansıtan önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Antikçağ’da değerli madenleri, stratejik konumu ve efsaneleri ile ilgi çekici bir coğrafya olan Kolkhis’in bazı yörelerinde boğa ile ilişkili geleneklerin izlerinin araştırılmasına yönelik ileride yapılacak çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi. email: gmutlu@pau.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Kolkhis, boğa, kutsal, Argonat Efsanesi.

Abstract

Since prehistoric times, the bull, which has always held a privileged position, appears mainly in the recorded resources of Kolkhis dating back to Antique times, on the coins and legends of the same period. When we think about the cultural effects of the nations coming with migrations to the region, we will try to convey the traces of this animal which we see as having an important place in the value perception of the society. The history witnessed the migration of Hurries to the region in masses and the raids by the Hittites and Urartus, two rooted civilisations in Anatolia. The bull was regarded as sacred not only in Kolkhis region, but in Mesopotamian communities beginning with Sumerians, Anatolian and Egyptian civilisations it was accepted as the symbol of deities to a large extent, and of power, productivity and fertility.

The Caucasus Mountains, which determine the boundaries of the Kolkhis region, have given limited permission to the cultural, economic and social communication of the region. For this reason, the region, which provides more communication with the sea, mostly entered into communication with the Hellenic world as far as we learned from the ancient sources. This situation of the geography of the region, as well as its structure having underground and surface richness, should have caused some special situations.

Although the ancient sources were the basis of my work, archaeological data obtained from the region, especially coins, myths and modern resource evaluation method was used. The legend of Argonat, which is effective in the recognition and recognition of the region, and the transfer of the bull as a “symbol of power” in other legends, is of special importance for the region. As a result of power element, Antiquity is an important figure that reflects the strong and political position of Kolkhis region. In addition, it is aimed to contribute to the future studies of the traditions related to the bull in some regions of Kolkhis which is an interesting geography with its precious metals, strategic location and legends.

Keywords: Antiquity, Kolkhis, Bull, Sacred, Argonaut Legend.

Аннотация

От преисторических времен по сей день фигура быка всегда имела привилегированное место. С этим мы часто сталкиваемся в письменных и археологических источниках, монетах и легендах древней Колхиды. Палагаем, что следы культуры мигрирующих народов в регион, были эффективными и они заняли значительное место среди ценностей метного общества. Бык являлся символом святости и божественности не только в культуре Колхиды, но и народов Месопотамии, Анатолии и Египта.

Кавказский хребет, который определял границу Колхиды, ограничивал культурные, экономические и социальные связи региона. Исторические источники показывают, что по этой же причине регион, который с внешним миром общался в основном морскими путями, больше всех общался с греческим миром. Такое географическое положение региона, его структура, подземное и поверхностное богатство, должна была вызвать некоторые особые ситуации.

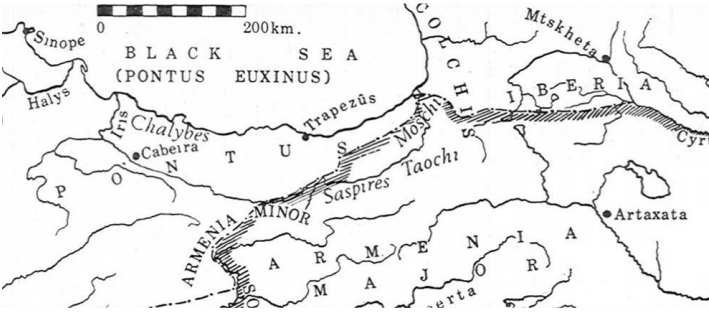
По поводу этого, нужно вспоминать о миграции Хуритов и военных экспедициях древних цивилизации Анатолии Хеттов и Урартуйцев в вышеуказанный регион. В письменных документах, сохранивших историю этих экспедиции, среди используемых разных материалов жителей региона часто упоминается о продуктах от этого животного и его жертвоприношениях. Наряду с легендой об Аргонавах, в деле изучения и ознакомления с историей региона сыграли важную роль и другие легенды.

На основе данных этих легенд, сравнение их с письменными источниками и археологическим материалом, можно устанавливать выжность этого животного в жизни Колхиды.

Ключевые слова: Античный период, Колхида, бык, легенда об Аргонавтах.

Giriş

Antik Çağ'da Kolkhis/Colchis (**Προς ανάθεση**), doğusunda Gürcistan, batısında Karadeniz'le (Euxine sea) tanımlanan (Apollonius, çev.1811, III. I. 7), modern kaynaklarda; güneyde Armenia, kuzeyde Skythia, batıda Karadeniz, doğuda Iberia ve Albania ile sınırlandırılan bölgedir (Arslan, 2000, s. 26). Bugünkü Gagra'dan (Gürcistan) Orta ve Aşağı Çoruh boylarına (**Αχινάδης**, Vater, 1844, s. 77 –Akampsis, Talbert, 2000, s. 1229) uzanan Kolkhis (Köroğlu, 2001, s. 717; Çiloğlu, 1993, s. 34) haritada şu şekilde gösterilmektedir;

Harita 1. Kolkhis- BURNEY-LANG 1971, C. A.-D. M., The People of Hills, Ancient Ararat and Caucasus, London, s. 190.

Bölge hakkında en geniş bilgi sahibi olabileceğimiz antik dönem yazarları, Strabon, Ksenophon ve Apollonius'tur. Tarihi coğrafya yazarlarından Strabon, Pontos'tan kalkıp kıyı boyunca ilerlerirse "...Trapezusa ve ondan sonra da Kolkhis'e gelir..." (Strabon, çev. 2009, XII. 3. 17). şekilde belirtmiştir. Buradaki ifadesinden Kolkhis'in sınırını Trabzon'a kadar uzandırdığı görülmektedir.

Antik yazarlardan Arrianus, Karadeniz Seyahati adlı eserinde Kolkhis bölgesinin bir nevi sınırlarına işaret etmekte olup eserinde;

".....Trapezous'tan başlayan deniz yolculuğumuzda Trapezous'tan 180 stadia uzaklıkta olan ve adını Hyssos ırmağını ve Hyssos limanından yaklaşık 90 stadia daha ilerleyerek Kolkhis ülkesine ulaştığımızı... (Arrianus, çev. 2005, s. 13)" bildirmiştir.".....Kolkhislilerin ülkesiyle Thiannike arasındaki sınırı belirleyen Ophis Irmağı (Ophis: Istala Deresi (Arrianus, çev. 2005, 13, 66, 201)'nı aştık. Ardından, Psykhros olarak adlandırılan ırmak Ophis'ten 30 stadia uzaklıktadır. Daha sonra Psykhros Irmağı (Psykhros: Baltacı Deresi, Trabzon iline 54km mesafede. (Arrianus, çev. 2005, s. 66)'na 30 stadia mesafede diğer bir ırmak Kalos (Kalos: İyi Dere, Baltacı Deresine 11km mesafede. (Arrianus, çev. 2005, s. 66) gelir. Psykhros'tan sonra Rhizios Irmağı (Rhizios: Rize Irmağı vardır ve Kalos Irmağı'ndan 120 stadia uzaklıktadır (Arrianus, çev. 2005, s. 13)..." demektedir.

Arrianus'un, Karadeniz sahil şeridinde ilerlerken verdiği yer isimleri ve mesafelere bakıldığında, onun da Kolkhis bölgesinin sınırını Trabzon'a kadar uzandırdığı görülmektedir.

Ksenophon Anabasis adlı eserinde Greklerin Macronların memleketine geldiklerinde, karşılıklı bir anlaşma yaptıklarından bahsetmiş; bu anlaşmadan sonra, Macronların topraklarını geçtiklerinde Kolkhlar'ın kendilerini, bir dağın karşısında savaş düzeninde beklediklerini anlatmıştır;

“...Bu anlaşmadan sonra Macronlar Helenlerin arasına karıştılar ve onlarla birlikte ağaçları devirerek yol açmak suretiyle nehri geçmelerine yardım ettiler.....üç gün birlikte giderek onları ta Kolkhların hududuna kadar götürdüler. Burada yüksek bir dağ vardı. Kolkhler bunun üstünde mevzi almışlardı. Helenler önce bunlara karşı sıkışık bir kütle halinde harp nizamı aldılar (Ksenophon, çev. 1962, IV. VIII. 8-9)..”

Ksenophon'un, Kolkhlar memleketi olarak tarif ettiği yer yine batıda Trabzon'a kadar uzanmaktadır hatta bu şehri de Kolkh memletine dahil ettiği görülmektedir.

“...Trapezus civarında denize vardılar. Burası Sinope'nin kolonisi olan bir Helen kentiydi. Pontos Euxsenius kıyılarındaki bu şehir, Kolkhlar memleketinde kurmuştu. Orada otuz gün kadar Kolkh köylerinde kaldılar . Bu köyleri üs gibi kullanarak Kolkhlar ülkesini talan ettiler (Ksenophon, çev. 1962, IV. VIII. 22)..”

Antik dönem Kolkhis olarak isimlendirilen bölge Urartu yazılı kaynaklarında Qulha olarak yer almaktadır (Burney- Lang 1972, s. 147; Köroğlu 2001, s. 724) Bizans dönemiyle birlikte Lazi olarak adlandırılmışsa da, bu daha çok bölge kültürünü ifade eden bir tanımlama olmuştur.

Bölge halkına da Kolkhis'liler denilmektedir. Herodotos Kolkhis'lilerin her ne kadar Mısır kökenli olduğunu söylese de yine aynı eserinde bu akrabalığı gösteren yeterli kaynak olmadığını da belirtmiştir (Herodotos, II. 105). Kolkhis bölgesi'nin bir nevi sınırlarını belirleyen Kafkas Dağları, bölgenin çevresiyle olan kültürel, ekonomik, ticari ve sosyal iletişimine sınırlı izin vermiştir. Coğrafi yapı özellikleri sebebiyle daha çok deniz yolu ile iletişimini sağlayan bölge antik kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla çoğunlukla Grek dünyasıyla iletişim içerisine girmiştir. Bölgeye gelen Grekler Dioskurias, Phasis gibi önemli şehirleri kurarak kıyı boyunca kolonizasyon kentlerinin temellerini atmışlardır. Bu koloni kentlerinin kurulması, Kolkhis'in politik, sosyo ekonomik ve kültürel yönden de gelişmesini sağlamıştır. Bölge yine ticari ilişkilerini Karadeniz kuzey sahil kıyısı ve daha doğu bölgelerle de MÖ 6. y'dan itibaren devam ettirmiştir (Lordkipanidze, 2018, s. 127-132; Kvirvelia, 2010, s. 131).

Kolkhis bölgesi elverişli iklimi, bol madenleri ve tabiat güzellikleri ile Grek dünyasında daima bir zenginlik ve düş ülkesi olarak kabul edilmiştir. Antik kaynaklarda genellikle MÖ. III. yy yazarı Rodoslu Apollonius'un IV ciltlik “Argonautika” adlı eserinde Argonautlar Efsanesi (Altın Post) ile anılmıştır (Apollonius, Vol II-III-IV; Burney-Lang 1972, s. 193). M.Ö. V. yy'da Grekler tarafından Argonautların Kolkhis'e yaptıkları seferin nedeni şu şekilde açıklanmıştır; Hellas kralının oğlu Jason, üvey kardeşi Pelias tarafından tahtan indirilmesinin ardından tahta yeniden çıkmak istediğinde üvey kardeşi tarafından ondan Kolkhis'e giderek oradan Altın Postu getirmesi şartını öne sürmektedir. Bunun üzerine Argo adlı gemi ile Kolkhis'e giden Jason, Kolkhis kralı Aietes'in kızı Medeia'nın yardımları ile Altın Postu elde etmeyi başarmış, Hellas'a geri dönmüştür (Herodotos, I. 2; Apollonius, II. 1260 vd ; III. I vd ; IV. I-240). Efsanede yer alan bazı mitolojik motifler, madencilik ve onun maddi temelleri ile ilgili olmalıdır. Burada “Altın Post” olayı önemlidir. Kolkhis'lilerin

su kanalları içerisine koydukları koyun postları ile altınlı kumları süzüp, asarak kuruttukları ve postların içerisindeki bu altınları döverek çıkarmak suretiyle altın elde ettikleri düşünülmektedir (Lordkipanidze, 2018, s. 125; Kose, 1991, s. 75). Yine Grek-Roma yazarlarınca “altın zengini ülke” olarak tanımlanarak, Kolkhis civarının altın, bakır, demir ve gümüş gibi madenler yönünden zengin bir bölge olduğu bildirilmiştir (Lordkipanidze, 2018, s. 125-129) Roma döneminde İspir, Ardanuç yöresi (Klardyeti), Artvin (Artabin) yöresinin bakır, gümüş ve altın üretimi yapması ve madeni eşya üretiminde ünlü olması Kolkhis bölgesinin antik dönem ekonomik anlamda gücünü göstermesi açısından önemlidir (Kose 1991: 76).

Yine bölgenin zenginliğini anlatması bakımından eserlerde Kolkhis bölgesinin en büyük ırmaklarından biri olan Akampis “Kolkhis’in altın taşıyan nehri” olarak geçmektedir (Bijişkyan 1969: 64-65, 67). Nitekim, Kolkhis bölgesinin maden yönünden zengin bir bölge olduğunu MÖ. 2. Binyılda bölgede Mitanni ve Hurri devleti, MÖ. 9-8. yy’larda Urartu devleti tarafından bakır, kurşun, altın gümüş ve demir madenleri üretimi yapılmışından da anlıyoruz. Ayrıca bölge Asur, Mısır ve Hitit devletleri gibi büyük devletlerin başlıca ithalat merkezi oluştur (Bittel 1933, s. 156). Hatta Persler döneminde vergilerini dahi altın gibi madenlerle ödediklerini öğreniyoruz (Herodotos, III. 97).

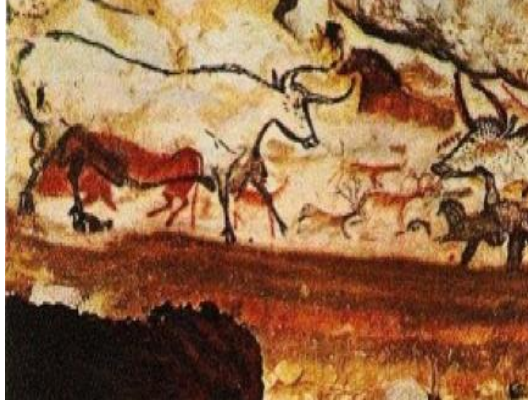
Pontos kralı Mithridates VI Eupator’un (MÖ. 111-63) bölgedeki hakimiyeti döneminde Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-İspir civarının “Madenler Ülkesi” olarak adlandırılması ve bölgeden demir, bakır, kurşun, gümüş, altın gibi önemli madenlerin çıkarılmış olması, yine Roma döneminde İspir, Ardanuç yöresi (Klardyeti), Artvin (Artabin) yöresinin bakır, gümüş ve altın üretimi yapması ve madeni eşya üretiminde ünlü olması Kolkhis bölgesinin antik dönem ekonomik anlamda gücünü göstermesi açısından önemlidir (Kose, 1991, s. 76). Yeraltı madeni zenginlikleri yanında ayrıca ülke gemi yapımı ve kereste imalatında ve ihracatında önemli bir yere sahiptir. Hatta el sanatlarındaki seramik üreticiliği ile Mısır’la rekabet edecek konuma gelmiştir (Lordkipanidze, 2018, s. 129).

Kolkhis bölgesinde Paleolitik Çağ’la başlayan insan topluluklarına ait izler Neolitik Çağ’la birlikte yerini tarıma dayalı, yerleşik küçük topluluklara bırakmıştır. Bugün sadece Anadolu coğrafyası içerisinde kalan bölümünde değil, Gürcistan tarafında Batum yakınlarında Mezolitik, Neolitik yerleşme izleri mevcuttur (Kohl, 1988, 593). Kolkhis bölgesi önemli coğrafi konumu nedeniyle Grekler ve Romalılar tarafından yörenin kilit ticari merkezi haline getirilmiştir.

Bölge stratejik konumu itibarıyla önemli bir coğrafyaya sahiptir. Tarihöncesi çağlarda insanların ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için bütün elverişli özelliklere sahiptir. Su kaynaklarının çokluğu, tabii kaya sığınaklarının varlığı, ormanlık alanları ile bölge en eski çağdan itibaren insanları buralara çekmiştir. Çoğunlukla doğaya dönük, doğayla iç içe bir yaşam sergileyen Eski Çağ toplumlarında gündelik yaşantılarını yoğun bir inanç sistemi içerisinde sürdüren insanlar, zamanla tanrısal güçlerin yeryüzünde belirli sembollerle ifade edilebileceğini düşünerek, bazı hayvanlara ve nesnelere özel anlamlar yüklemişlerdir. Bu hayvanlardan biri olan boğa da tanrısal bir varlığın temsilcisi olarak görülerek, bu anlamda önemli bir sembol olmuştur.

Boğa figürüne Prehistorik Dönemlerden bu yana mağara duvarlarına yapılan resimlerde sıkça rastlanılmaktadır. Paleolitik mağara sanatının yapılış nedeninin tam olarak belirlenememesi yanında, bu dönem en çok çizilen mağara resimlerinin merkezinde çoğunlukla hayvan betimlemeleri sığır ve at resimleri yer almaktadır (Bogucki, 2013, s. 163-165).

Resim.1(Sezer, O) Dordogne'daki Lascaux Mağarası, Boğalar Salonu.

Sümerlerden başlamak üzere Mezopotamya toplumlarında, Anadolu'da ve Mısır uygarlıklarında boğa, kutsallığı ve tanrısallığı simgeleyen yaygın bir inancın sembolü olmuştur. Mezopotamya ikonografyasında tanrıların sembolleri olarak aslan, yılan, boğa gibi hayvanlara sık rastlanılması özellikle boğa heykeline tapınma adeti Sümerlilere kadar dayanmaktadır (Landsberger, 1945, s. 139). Şunu da belirtmek gerekir ki bazı kültür öğeleri ait olduğu döneme özgü anlamlar içerdiği için bunu tek bir sebeple açıklamak ta bazen mümkün olmayabilmektedir(arkeolojigazetesi.com/?p=509).

Sümerliler güçlü yapısından dolayı boğayı, Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı olarak kabul etmişler, ayın hilal şeklindeki görüntüsü ile boğanın boynuzları benzetildiği için de ay ile ilişkilendirmişlerdir (Demirci, 1998, s. 82). Bu tarihi süreç içerisinde Fırtına Tanrısı'nın sembolü olma özelliğini nasıl kazandığı konusunda Sümerlere ait evrenin yaratılışı hakkında bilgi veren yazılı kaynaklarda; Gök, yani Fırtına Tanrısı eril, yer- toprak ise dişi olarak düşünülmüştür. Bu düşünce sembolik olarak tarıma uygulanmış, toprak dişil, toprağı süren boğa eril unsur olarak görülmüştür. Sığır ve tahıl mitinde de olduğu gibi, bu hayvanın insanlığa bolluk ve bereket getirmek için yeryüzüne gönderilişleri anlatılmaktadır (Kramer, 1999, 82 Sığır ve Tahıl miti için ayrıca bkzn. s. 104-106).

Tunç Çağı'na gelindiğinde Mezopotamya sanat tasvirlerinde ilk örnekleri görülen boğa figürüne, arabaları çeken öküz resimlerinde sıkça rastlanılmaktadır (Akurgal, 1998, s. 26). Akad kralı Naram-sin'in (MÖ. 2190-2154) Lullubani kralı Satuni'yi yenilgiye uğratmasının ardından Susa'ya yaptırdığı "zafer steli" bugün Paris-Louvre Müzesi'nde sergilenmektedir ve bu stelde kral, tanrılara özgü olduğu kabul edilen "boynuzlu başlıkla" tasvir edilmektedir. Akad, Asur ve Babil kültüründe de boğa, "güç, verimlilik ve dölleyiciliğin" sembolü olarak kabul edilmiştir. Büyük kapıların iki yanına koruyucu (apotropeik) heykelleri dikilmektedir (Demirci, 1998, s. 82).

Resim 2. (Kemal, Ö) Kral Naram-sin'e ait "zafer steli", Paris Louvre Müzesi.

Resim-3. Asur saray kapısındaki insan başlı boğa figürü.

Bir tarım toplumu olan Mısır'da verimliliği temsil eden tanrı "Apis", yine boğa tacı ve güneş diskiyle betimlenmektedir. Kutsal Apis boğasının ay ışığından hamile kalan bir inekten doğduğu kabul edilmektedir. Eski Mısır'da ayrıca boğanın geleceği gösterme yetisine de inanılır ve onun bazı hareketlerinden anlam çıkarılırdı (Haktanır, 2010, s. 291).

Anadolu'da ise Üst Paleolitik Döneme kadar uzanan izleri mevcuttur. Önemli prehistorik yerleşmelerden biri olan Antalya'da, Kılıç Kökten tarafından tespit edilen Öküzini Mağarası, duvar resmi olarak öküz figürünün rastlanan ilk örneklerindedir (Kartal, 2012, s. 43-53). Neolitik yerleşmelerden biri olan Göbekli Tepe'de, herhangi bir yerleşme izine rastlanılmamasına rağmen boğa başı tasvirlerine rastlanılmış olması, buranın kutsal bir mekan olarak kabul edilmesini düşündürmüştü ve boğa figürünün kutsal bir anlamı olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Schmidt, 2002, s. 74).

Bu kutsallığın belki de en belirgin şekilde ortaya çıkışı Neolitik Dönemle birlikte olmuştur. Anadolu'da tarım yaşamına geçilmesiyle birlikte boğa figürünün görüldüğü bir başka yer de Çatalhöyük'tür. Kutsal mekan olarak tanımlanan yapıların duvarında boğa başlarına oldukça sık rastlanılmıştır. Özellikle bir tapınakta doğum pozisyonundaki figürün altında üç boğa başı kabartmasının yer alması, bereket sembolü ve Ana tanrıça ile ilişkilendirilmiştir. Paleolitik Dönemin tüketici toplum yapısından Neolitik Dönem'e geçişle birlikte toprağı ekip biçen üreten bir toplum yapısına geçen insanoğlu, ziraat faaliyetlerinde toprağı sürmede boğanın gücünden yararlanmıştır. Tarım hayatına geçmiş Neolitik toplumlar için aynı zamanda erkek verimlilik sembolü olarak ta önemli olmuş ve verimliliğin devam etmesi için yapılan bir ritüelin parçası olarak düşünülmüştür (Hodder, 2014, s. 17, 45).

Kalkolitik Çağ'a gelindiğinde boğa tasvirleri yalnız boynuz şeklinde görülmeye başlanılmıştır (Lloyd, 1997, s. 23). Geç Kalkolitik Çağ Güneydoğu Anadolu'da Hassek

Höyük'te pano şeklinde boğa resimleri görülmüştür (Sevin, 2003, s. 110-111). İlk Tunç Çağında inanç yapısında bir önceki döneme göre önemli bir değişiklik görülmemekle birlikte Alacahöyük kral mezarlarında ve Horoztepe'de bulunan boğa ve geyik heykellerinde, boğanın erkek tanrısı, geyiğin tanrıçayı simgelediği kabul edilmiştir (Akurgal, 1998, s. 37).

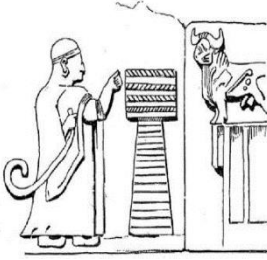
Resim 4. Kral Mezarları, Alacahöyük-Çorum.

(www.kulturportali.gov.tr/turkiye/corum/gezilecekyer/alacahoyuk-muze-ve-orenyeri)

Bölgede İlk Tunç Çağı'nda görülen Erken Transkafkasya-Kura Aras kültürünün MÖ. 3000 yıllarında büyük çaplı göçler halinde gelen Hurriler'le ilişkili olduğu yorumlanmıştır (Sevin, 2004, s. 127). Erken Hurri kültürü olarak ta bilinen bu kültürün etkileri Kafkasya'nın kuzeyine kadar görülmüştür (Belli, 1982, s. 149). Anadolu'nun ilk yerli halklarından olan Hatti ve Hurriler'in sembolü boğa olan Fırtına Tanrısına tapınmaları, bölgede prehistorik dönemlerden itibaren bu köklü uygarlıkların kültür izlerine rastlanıldığının birer kanıtı olmalıdır.

Geç Hitit krallıklarından Kafkas orijinli olduğu düşünülen Azzi-Hayaşa insanların Hurrilerle ve Urartularla ilişkili oldukları düşünülmektedir. Arkeolojik verilerle de bu görüşün desteklendiği öngörülmektedir (Demirel 2017, s. 103). MÖ. XV. yy'dan itibaren Geç Hitit döneminde Azzi-Hayaşa krallığını, Erzurum'un doğusundan Gürcistan'a kadar uzanan Ermenistan'dan sonra Doğu Karadeniz topraklarında tanımlayan Sevin, MÖ. 1380 yılında Hitit tahtına çıkan I. Şuppiluluma zamanında Azzi-Hayaşa ülkesinde huzursuzluk görüldüğünü ve Azzi beyi Huqqana ile arasında bir anlaşma yapıldığından ve aşiret yapısından ve karşılaştıkları gerilla taktiğinden dolayı buralarda kalıcı bir egemenlik kurulamadığından bahsetmiştir (Sevin, 2004, s. 124). Hitit yazılı belgelerinde II. Murşili, babası Şuppiluluma'nın Hayaşa üzerine yaptığı ve icraatlarını anlattığı (Dinçol, 1982, s. 19) bu seferde, Azzi toprakları halkı ile düşmalara karşı antlaşmalar yaptıklarını, Hayaşa kralı Huggana ile Hatti kralı I. Şuppiluluma'nın kız kardeşinin evliliğini anlatmaktadır (Bercman, s. 1996, CTH 42, Teks; A. KBo 5.3 +KBo 19.43 + KUB 26.38 +KBo 5.12 +KBo 19.43a + KUB 40.35. B. KBo 19.44 + KUB 23.73 + KBo 19.44a +KUB 19.24 +KUB 26.37 + KUB 23.74 + KBo 19.44b +KUB 14.6 + KBo 22.40; Dinçol, 1982, s. 38). Bölge ile ilişkilerin bu şekilde devam etmiş olması haliyle kültür öğelerindeki etkilenmeyi de beraberinde getirmiş olmalıdırlar.

Hattiler'in devamında bölgede MÖ. 2. Bin yıl boyunca egemen olan Hititler'de boğa, tanrısal bir güce sahiptir ve en büyük tanrıları (Gök Tanrı) boğa ile sembolize edilmiştir. Sanat eserleri arasında boğa rhytonu sık görülmektedir. Alttaki kabartma çiziminde; solda kral saygılı bir şekilde yüksekte duran boğa-tanrıya yaklaşır. Boğa insan biçimine dönen tanrıların kutsal hayvanı haline gelmiştir.

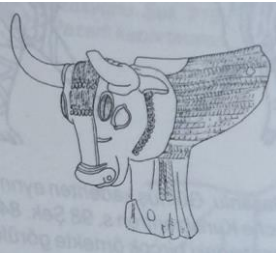
Resim 5. Hititlerde boğa-(H. Berkmen-Boğa Güreşinin Kökeni)

Resim 6. Boğazköy'de boğa biçiminde bir rhytonun baş kısmı-(Anadolu Medeniyetleri Müzesi) (Dinçol, 1982, s. 113).

Boğanın toprağa bağlı toplumlarda ekonomik önemi göz önünde bulundurulduğunda Hitit toplumu için ne denli önemli olduğu ortadadır. Rahipler dinsel törenler sırasında bir sopanın ucuna taktıkları bu simgeleri geçit alayının önünde taşırlar, sopanın tepesindeki alemleri salladıklarında yerine göre bir duanın bittiği ya da başladığını vurgulamaktadırlar. İşte bu sembollerin hepsi bir çift boğa boynuzu üstünde yer almaktadır (Akurgal, 1998, s. 37).

Urartu tanrılarının başlıkları da muhakkak boynuzludur. Urartularda boğa figürünün hangi tanrıyla ilişkili olduğu kestirilemese de 1952 yılında Kalmir-Bulur'da dört yüzlü mührün bir yüzünde Teşeba bir boğa üzerinde görülmüştür. Urartu mühür ve takdim eşyaları üzerinde sıkça rastlanılan boğa, tapınaklarındaki takdim kalkanlarında kabarık süslemeler şeklinde görülmüştür. Kısa çivi yazıları bulunan birçok bronz eşya üzerinde de yine boğa kafası figürleri yer almaktadır (Piotrovskiy, 1965, s. 44-45).

Resim 7. MÖ. 700 yy. Gordion. Urartu kazan tutamağı (Akurgal, 1998, s. 185).

Resim 8. Altın-tepe- Tunç kazan.

Resim 9. Tunçtan yapılmış boğa başlı kazan tutamağı (Belli, 1982, s. 200-201)-(Anadolu Medeniyetleri Müzesi).

Urartu Çivi Yazılı Belgelerde, Urartu kralı II. Sarduri'nin Qulha ülkesine yaptığı seferlerden bahsedilirken;

“...Sarduri der ki: Qulha ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve ülkeyi ...Qulha ülkesinin tahkimatlı kralı İldamuşa'ı güç kullanarak ele geçirdim ve halkını yaktım...” şeklinde devam etmektedir (UKN, 155: Payne, 2006, s. 223).

Van Kalesi, Analıkız yazıtında bahsi geçen bu seferde;

“...Tanrı Haldi'nin tanrısal büyüklüğü ile ben gizli depoya el koydum. Erkek ve kadınları esir ettim ve oradan bir sürü (?) sığır getirdim (UKN, 155: Payne, 2006, s. 213).

Urartu krallığının kuzeydoğuya seferleri anlatılırken Qulha kralı Haldi'ye kurban edilen hayvanlar arasında boğa vardır.

“Tanrı Haldi'ye 17 boğa ve 34 koyun;

tanrı Teişeba'ya 6 boğa ve 12 koyun (UKN, 27: Payne, 2006, s. 42).....” şeklinde yer almaktadır.

MÖ. 6.yy'a gelindiğinde ise Eski Yunanlıların Kolkhi dedikleri bu Batı Gürcistan topraklarında (Berdzenişvili-Canaşia, 2000, s. 49, 55), ilk yıllarda para birimi olarak “inek” esas alınmıştır. Alınacak mal inek değeri ile ölçülür, mal eğer inek değerinde değilse eşya sahibi üste verip inek değerini tamamlardı (Berdzenişvili-Canaşia, 2000, s. 36).

Görülüyor ki Kolkhis bölgesinde izlerine rastlanılan uygarlıkların her birinde boğa figürü vazgeçilmez unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Antik yazılı kaynaklarda olduğu gibi modern tarih ve coğrafya çalışmalarında da özellikle vurgulanan bu unsur, özellikle arkeolojik verilerden sikkelerde ve efsanelerde de bariz bir şekilde görülmektedir.

Bölgeden Bahseden Antik Kaynaklarda Boğa

Bölgeyi daha çok Grek ve Roma kaynaklarından tanımaktayız. Ksenophon, Anabasis adlı eserinde onbinlerin dönüşünü aktarırken Harposos Nehri'ne (Çoruh Nehri-Ksenophon, çev.1962, IV.7.18) kadar ilerlediler, buradan da Skythenler'in memleketine oradan Gymnias (Ksenophon, çev. 1962, IV.7, 19, s.383-harita) ve Thekhes tepesine vardılar şeklinde bildirmiştir (Ksenophon, çev.1962, IV. VII.18-23). Eserde;

“...Herkes dağın tepesine varınca, komutanlar ve yüzbaşılar gözlerinden yaşlar akarak birbirlerini kucakladılar. Askerler hemen taş taşıyarak büyük bir tepe halinde yığıldılar. Bunun üstüne birçok tabaklanmamış sığır derileri, sopalar ve düşmandan alınmış olan örme kalkanları koydular (Ksenophon, çev. 1962, IV. VII. 26)....”

şeklindeki ifadeden toplum tarafından yaygın olarak kullanılan ürünler arasında sığır derilerinin yer alması dikkat çekmektedir. Eserin devamında Grekler'e Macron'ların memleketini gösterdikten sonra Macronlar'la Grekler arasında bir mutabakattan söz eden yazar, bu anlaşmadan sonra Macronlar Hellen'lerin nehri geçmelerine yardım ettiklerini ve Kolhların hududuna kadar onları götürdüklerini anlatır (Ksenophon, çev. 1962, IV. VIII. 1-9).

Eserin bir başka yerinde;

“...Trapezus civarında denize vardılar. Burası Sinope'nin kolonisi olan bir Helen şehriydi. Pontos Eukseinos kenarında ve Kolkh'lar memleketinde kurulmuştu. Helenler burada Kolkhlar'm köylerinde otuz gün istirahat ettiler. Buradan Kolkhlar'm memleketini yağmaladılar. Trapezuslular onlara yiyecek sattılar. Onları şehre aldılar, sığır, un ve şarap gibi hediyeler verdiler. Komşularla, bilhassa ovada oturan Kolkhlar'la da dostluk kurmaları için aracılıkta bulundular. Bunlardan da dostluk hediyesi olarak sığırlar geldi (Ksenophon, çev. 1962I, V. VIII. 22-24).....”

Eserin devamında;

“Bundan sonra Helenler adanmış oldukları kurbanları sundular. Çünkü kurtarıcı Zeus ile Herakles'e yollarını kolaylaştırmak hususundaki lütuflarından dolayı kurban kesmek ve öteki tanrılara olan adaklarını yerine getirmek için ellerine kafi miktarda boğa kesmişti (Ksenophon, çev. 1962, IV. VIII. 25)....”

Yine Herodot eserinde Kolkhisliler'den bahsederken;

“... Kolkhisliler'in başlık ağaçtan, kalkanları küçüktü ve tabakalanmamış deriden yapılmıştı, kısa mızrakları, eğri kılıçları vardı....” Şeklinde bahseder (Herodotos, çev. 1991, VII.79).

Görüyoruz ki Antik kaynaklarda yer alan gerek kurban edilen hayvanlar arasında çok sayıda boğanın olması, gerekse boğadan elde edilen ürünlerin bölge halkınca sıkça kullanılması hatta gelenek olarak kralların hediyeleşmelerinde özellikle bu yöredeki bir uygulama olarak birbirine hediye olarak boğa gönderilmesi olayı dikkati çekmektedir.

Bölgeden Elde Edilen Sikkelerde Boğa Figürü

Batı Gürcistan Kolkhis bölgesi kentlerinde, yürütülen kazı çalışmaları sonrasında ticaret yaşamı oldukça zengin olan Kolkhi krallığına ait çok sayıda paralar ele geçirilmiştir (Forrer, 1926, s. 8). Kolkhis'de iç ticaret o kadar artmıştır ki dış ülkeden getirilen yabancı

paralar piyasaya yetmediği için Kolkhis kralları MÖ. 5.yy'da kendilerine özgü para bastırmak zorunda kalmışlardır. İşte bu paralara bakıldığında paralarının ön yüzünde çoğunlukla öküz başı, öteki yüzünde de Kolkhis tanrıçasının kabartma resmi bulunmaktadır (Berdzenişvili-Canaşia, 2000, s.56; Lordkipanidze, 2018, s. 134). Bu paralar "Kolkhis parası" ismiyle özel olarak isimlendirilmişlerdir (Lordkipanidze, 2018, s. 132).

Black Sea Area. Kolchis. Before 470 BC. AR Hemidrachm.
Archaic female head right / Head of bull right. Kolchis AR Hemidrachm.
Before 470 BC. Archaic female head right / Bull's head right.
SNG Cop 98; SNG BMC Black Sea 1013-1019;
Weber 4750; SNG Stancomb 633-634; Sear SG 3628

Kolchis. Before 470 BC. AR Hemidrachm (10mm,
2.21 gm). Archaic female head right / Head of
bull right. SNG Copenhagen 98. VF.
From the Charles E. Weber Collection.

Kolchis, Thrace. Before 470 BC. AR Hemidrachm.
Archaic female head right / Head of bull right.
SNG Cop 98.
Weber 4750; SNG Stancomb 633-634

Kolkhis. Before 470 BC. AR Hemidrachm (10mm, 2.19 gm). Archaic female head right /Head of bull right. SNG Copenhagen 98. From the Charles E. Weber Collection.

Kolkhis, Phasis. Circa 425-325 BC. BI Half Siglos – Hemidrachm (11mm, 2.00 g, 10h). Archaic female head right / Head of bull right. Hind 7; HGC 7, 215.

Şekil 1. Colchis coins.

www.wildwinds.com/coins/greece/kolchis/t.html

Nümizmatik kaynaklar toplumların ekonomisi hakkında bilgi verirken, toplumların inançları, kutsal değerlerini de paralara yansıtmışlardır.

Şüphesiz ki sadece boğa figürü Kolkhis'te sikkeler üzerinde yer almamaktadır. Antik Çağ'da yine ilk parayı basan Lydialılar'ın (Herodotos, I. 94) paralarında da boğayı görüyoruz.

Şekil 2. Aslan ile boğa betimli Sardes sikkeleri. (Konuk 2017)

Para bastırmanın bir değer ölçüsü olarak, insanların zenginliklerini sergilemek gibi anlamları da vardır (Tsetskhladze 1993: 234-235). MÖ. 6.yy'ın ortalarına doğru Lydia'nın son ve ünlü hükümdarı Kroisos (Karun) MÖ 561-545 çok önemli bir yeniliğe imzasını atarak Sardes'te elektron sikkelerin yerine saf altın ve saf gümüşten basılan bir para sistemi getirmiştir. Bu reform Lydia krallığının en güçlü ve en zengin olduğu döneme denk gelmiştir. Sikkenin bir değer ölçüsü olarak icadının gerçek nedenleri, işlevleri ve amacı tam olarak anlaşılammış olsa da, yalnızca ticareti kolaylaştırmak amacıyla yada ödeme yapmak, vergi

ödemek gibi bir güç gösterisi anlamının olduğu düşünülebilir. Boğaya verilen “güç, kudret” gibi anlamlar düşünüldüğünde de Kolkhis bölgesi için bu sembolün bir güç emaresi olarak kullanılmış olmalıdır (Konuk 2017, 42-43). MÖ. 5. yy’la ait mezar gelenekleriyle ilgili buluntularda da yine boğa karşımıza çıkmaktadır. Grek medeniyetinin etkisi ile ölü gömme geleneklerinde özellikle elit soylu ve zengin mezarlarında ölünün ağzına yerleştirilmiş boğa figürlü sikkeler yer almaktadır. Hemen hemen ön yüzünde insan büyük ihtimal bölgenin kralı ve arkasında boğa başı bulunan *triobolos*lara rastlanmıştır (Lordkipanidze, 2018, s. 131; Demir 2016, s. 147-148).

Nitekim Kolkhis bölgesinin altın yönünden zengin olması diğer arkeolojik malzemelerle de kanıtlanmıştır (Lordkipanidze, 2018, s. 125). MÖ 430-420’lerde Grek kolonizasyonunun etkisi Kolkhis toplumu üzerinde yadsınamaz bir gerçektir. Bu gerek ekonomi, gerek sanat gerekse inanç yönünde kendini bariz olarak göstermiştir (Tsetsckhladze 1993, 234-235). Kolkhis ile ilgili efsanelerde de bölge öncelikli olarak zenginliği ile ön plana çıkarılmaktadır.

Bölgeyi Anlatan Efsanelerde Boğa

Kolkhiler’in dini törenleri ve inançlarıyla ilgili yörede mevcut efsanelerde sözlü tarih olarak ta boğa figürüne rastlamak mümkündür. Kolkhis bölgesinin ünlenmesinde tanınmasında önemli olan Argonatlar Efsanesi’nde (Apollonius, çev. 1811, Vol. 1, 377), “Güneş Helis” oğlu “Aiet” Kolkhi kralıdır. Aiet’in adı “Media” olan güzel ve akıllı bir kızı vardır. Bunun yanı sıra birde “Altın posta” sahiptir. Kralın bu postunun ünü çevreye yayılmıştır. Sonunda Yunanistan’a kadar ulaşan bu haber Yunan şövalyelerinin iştahını kabartır. Yason başkanlığında Argonatlar, gemileriyle Kolkhi’ye gelirler. Aia kenti zenginlik ve güzellikleriyle gözalıcı bir kenttir. Yason Aia’da yaşayan kral Aiet’in yanına gelir ve bu postu kraldan ister. Ancak Aiet bir şartla bu postu Yason’a vermeyi kabul eder. Şartı ise şudur;

“.....Kolkhi kralı Aiet, bakır turnaklı, burunlarından bakır renkli alevler saçan iki azgın boğa getirir. Tek başına boyunlarına boyunduruk vurur, çelik sapana koşar. Dümdüz birkaç çizgi çeker, bir arşın kadar toprağı sürer ve Yason’dan da bu boğaları zaptedip tarlayı sürmesini ister (Berdzenişvili-Canaşia, 2000, s. 51-52)...”

MÖ 2. bin yılın ortalarından itibaren kral Aites’in önderliğinde Kolkhis’te merkezi ve güçlü bir krallığa işaret edilmektedir. Strabon (XII.3.28), Kolkhis’te demir, gümüş, altın, bakır gibi madenlerin bulunmasının Argonatların seferi için mantıklı bir sebep oluşturmuş olduğunu düşünmüştür. Grek kolonizasyonu ile ilgili kaynakların sayıları az olmakla birlikte var olan mitler bölge açısından Altın Posta sahip olmayı sadece özel bir refah ve zenginlikle değil, aynı zamanda doğaüstü bir güce sahip olmakla da açıklamıştır.

Bir tarım ülkesi olarak bilinen Kolkhis’de, kral Aietes efsanede, tarım ekonomisinden iyi anlayan biri olarak sadece o, burnundan ateşler çıkartan boğayı sabana koşabiliyordur. Tarlayı düz ve derinden kazabiliyordur. Eskiçağ’da boğanın güç ve kuvvet simgesi oluşundan dolayı da boğayı yenen ve öldüren kişinin gücü kanıtlanmış olacaktır. Toplumların gelenek ve göreneklerinde de kendini gösteren, değer yargılarının oluşmasında önemli güç unsurları arasında yine boğayı görmekteyiz. Ayrıca bu mitler başarı, rekabet vurgusu gibi kavramlar açısından da oldukça önemlidir.

Bu efsanede ayrıca Kolkhis kralı “Aiet”, “Altın zengini ülkenin yöneticisi” olarak Grek kaynaklarında yer almış, yine Apollonius eserinde Aiet’in altın mügferinden bahsederek Kolkhis’in ekonomik durumu hakkında bilgi vermiştir (Lordkipanidze, 2018, s. 125).

Bölgeye ait bir başka efsane olan Amirani Efsanesi'nde, Tanrı kral ve kraliçenin çocuğu olan Amirani ergenlik çağına geldiğinde, onun gücü tanımlanırken 12 çift öküz kadar şeklinde ifadelere rastlanılmaktadır (Berdenişvili-Canaşia, 2000, s. 82). Görüyoruz ki bir güç unsuru olarak efsanelerde yer alan hayvan, bölge insanının değer yargılarında olduğu gibi gelenek ve adetlerinin de birer unsuru durumundadır.

Bu mitolojilerin arkeolojik ve tarihi kaynaklarla olan paralelliği, Kolkhis bölgesinde boğa figürünün bölge insanı için ne denli önemi olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Kolkhis ile ilgili ilginç bir kayıta Büyük İskender'in Doğu Seferine katılarak Anadolu ve Orta Doğu'yu dolaşan Aristoteles'e aittir. Aristoteles hayvancılığı konu aldığı bir yazısında Phasis bölgesinde küçük cins sığırların Yunanistan'dakilere göre daha fazla süt veriminden bahsetmiştir (Aristoteles, çev. 1897, III. 21.7).

Yine bu yöre insanların savaş araçları arasında çeşitli boğa ve boğa ile ilgili malzemelere rastlanılmaktadır. Örgülü ve üstü öküz derisiyle kaplı kalkanlar ve demir baltalar bunlardan bazılarıdır (Berdenişvili-Canaşia, 2000, s. 57).

Kolkhis bölgesine MÖ. VIII-VII. yy'larda Grekler'in gelmesi (Apollonius, çev. 1811b, Vol. 3; Burney-Lang, 1972, s. 193), MÖ. VII-IV yy'larda Greklerle Perslerin yoğun ilişkileri ve bölgede İran egemenliği (Herodotos, çev. 1991, III. 97), MÖ. 115'lerde Pontus kralı Mithridates'in hakimiyeti (Strabon, çev. 2009, XII. 3. 28) ve devamında MS. 300'lerde Roma'nın bölgeye gelmesiyle MS. VII. yy Arap fetihleri ve sırasıyla Bizans-İran'lara kadar sürekli bir mücadeleye sahne olmuştur. Bunun yanında maruz kaldığı bu seferler ve akınlara rağmen, kültür özelliklerini yitirmemiş olması bazı gelenek ve göreneklerini devam ettirmesi oldukça önemlidir.

Sonuç

Coğrafyanın etkisi yanında zaman zaman bölgeye yapılan göçlerle gelen ulusların kültür izlerinin etkisi yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte "boğa figürü"nü Göbekli Tepe'ye kadar uzanan geçmişinde; Antik dönem Kolkhis olarak adlandırılan bölgede, başta efsaneler olmak üzere Grek ve Roma yazılı kaynaklarında ve bölgeye ait arkeolojik malzemelerden özellikle sikkelerde bu hayvanın ehemmiyeti ve bu bölge için önemi anlaşılmaktadır.

Kutsal bir anlamı yanında paralar üzerine basılan resimleri ile toplumun ekonomik yapısı hakkında bilgi edinmemizi sağlayan boğa figürü, bir "güç unsuru" olarak yeraltı kaynakları yönünden de ekonomik olarak güçlü olan, koloni dönemi ticari hayattaki üstünlüğü ile Kolkhis'in bir nevi sembolü niteliğindedir.

Toplumun gelenek ve göreneklerinde, ölü gömme adetlerinde "boğa figürlü sikkelerin" özellikle soylu ve zengin sınıftan ölülerin ağzına yerleştirilmesi gibi gelenekler dikkat çekici özelliktedir. Grek kolonilerinin ekonomik yönden olduğu kadar toplumun yaşam biçimi, gelenek görenekleri üzerindeki etkisiyle Kolkhis'te bu adet ve gelenekler de yine güç ve zenginliğin bir ibaresi olmalıdır.

Roma döneminde madeni eşya üretiminde de Kolkhis bölgesinin ünlü olması antik dönem ekonomik anlamda gücünü göstermesi açısından önemlidir. Başta Strabon olmak üzere antik yazarlar, Çoruh havzasının özellikle gümüş, demir ve altın madeni yönünden zenginliğini anlatmaktadırlar.

Stratejik konumu itibarıyla de önemli bir coğrafya olan Kolkhis, tarihöncesi çağlardan itibaren insanların ihtiyaçlarını sağlayabilmeleri için, yeraltı zenginlikleri, su kaynaklarının çokluğu, tabii kaya sığınaklarının varlığı, ormanlık alanları ile en eski çağdan itibaren insanları buralara çekmiştir. Koloni kentlerinin kurulmasıyla, politik, sosyo-ekonomik ve kültürel yönden de oldukça gelişmiş olan Kolkhis bölgesi, bölgeye ait

efsanelerde de güçlü ekonomik durumunu yansıtacak türden anlatımlarda sıkça yer almaktadır.

Kolkhis Bölgesi'nin coğrafi durumu, dağlık yapısı ve bitki örtüsü de düşünüldüğünde diğer bölgelere kıyasla sığır, öküz, boğa gibi büyükbaş hayvanların, daha verimli, daha yüksek kalite ve özellikle yetiştiriciliğine uygun olmuş olabileceği de söylenebilir. Boğanın bariz olarak gelenek ve göreneklerde, yazılı ve arkeolojik malzemelerde sıkça yer alması, bölgenin sahip olduğu madeni ve ekonomik tüm zenginliklerini yansıtan bir "güç unsuru" olarak görüldüğünü bize düşündürmektedir. Hatta, Kolkhis bölgesinin Anadolu coğrafyası içerisinde kalan Doğu Karadeniz'in bazı yörelerinde özel olarak yetiştirilen boğalarla bugün bile devam eden boğa güreşlerinin tarihinin, bu konu kapsamında araştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Uygarlıkları*, Net Turistik yay., İstanbul.
- Arslan, M. (2000). Kolkhis Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyası'na İlişkin Bazı Notlar, *Arkeoloji Ve Sanat Dergisi*, sayı 97., Temmuz-Agustos, İstanbul.
- Beckman, G. (1996). Hittite Diplomatic Texts, *SBL Writing from the Ancient World Series*, V.7, Scholars Press Atlanta, Georgia.
- Belli, O. (1982). Urartular, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, Görsel yay., s. 139-213, İstanbul.
- Berdzenişvili, N. Ve Canaşia, S. (2000). *Gürcistan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, Çev. Hayri Hayrioğlu, Sorun yay., İstanbul.
- Bittel, K. (1933). Artvin'de Bulunan Tunç'tan Mamul Asarı Atika, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, Maarif Vekaleti yay., sayı: 1, s. 150-156, Temmuz 1933, İstanbul.
- Bijişkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, çev. ve notlar. Hrand D. Andreasyan, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul.
- Bogucki, P. (2013). *İnsan Toplumunun Kökenleri*, Kalkedon yay., İstanbul.
- Çiloğlu, F. (1993). *Dilden Dine, Edebiyattan Sanata Gürcülerin Tarihi*, Ant yay., İstanbul.
- Burney, C.A. ve Lang, D. M. (1972). *The People of Hills, Ancient Ararat and Caucasus*, London.
- Demir, M. (2016). Helen (Yunan) Kolonizasyon Dönemi Etnasında Helen-Kolkhis (Gürcistan) İlişkilerinin Başlangıcı ve Süreci Üzerine Değerlendirmeler, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, cilt. 17, sayı. 18, s. 135-153.
- Demirci, K. (1998). İslam Öncesi Din ve Toplumlarında Hayvan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.17, s. 81-85.
- Demirel, S. (2017). A Contribution to Localization of Azzi-Hayaşa Mentioned in Hittite Cuneiform Texts, *Archivum Anatolicum (ArAn)* 11/1, s. 97-110.
- Dinçol, A. M. (1982). Hititler, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*, Görsel yay., s. 17-121, İstanbul.
- Forrer, I. (1926). "Greek Coins Asia", *The Weber Collections*, Vol. III, Part I, London.
- Haktanır, H. Ü. (2010). *Bir Avuç Mısır*, Rüstem yay., Lefkoşe.
- Hodder, I. (2014). Çatalhöyük: The Leopard Changes its sports. A summary of recent work, *Anatolian Studies*, sayı. 64, s.1-22.
- Kartal, M. (2002). Öküzünü Magarası, *Arkeoatlas, Yaşayan Geçmişin Dergisi*, D-B-R Dergi yay., sayı. 1, s. 61-63, İstanbul.
- Kemal, Ö. Anubanini Kaya Anıtı ve Ardılları, *Arkeokur*.

- Erişim adresi: <http://arkeokur.tumblr.com/post/56895214065/anubanini-kaya-aniti-ve-ardillari>.
- Kohl, P. L. (1988). The Northern Frontier of the ancient Near East: Transcaucasia and Central Asia Compared, *American Journal of Archaeology*, Vol. 92. Sayı.4.
- Konuk, K. (2017). Anadolu'nun İlk Sikkeleri, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı yay., Ocak 2017, s. 40-43.
- Kose, A. H. (1991). Tarihsel ve Mitolojik Verilerin Işığında, Doğu ve Orta Karadeniz Bölgesi Uygarlıklarının Madencilik Faaliyetleri, *Jeoloji Mühendisliği*, sayı:39, s. 72-82.
- Köroğlu, K. (2001). Urartu Krallığı'nın Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası, *Belleten LXIV-64\241.*, TTK yay., s. 714-741, Ankara.
- Kramer, K. S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, Kabalcı yayınevi, İstanbul.
- Kvirkvelia, G. (2010). "Colchis-North Black Sea Area-Sinope: The System of Interregional Trade, *Varia Anatolica-21*, s. 127-131.
- Landsberger, (1945). Sümerlerin Kültür Sahasındaki Başarıları, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 3, sayı 2, s.137-139, Ankara.
- Lloyd, S. (1997). *Türkiye'nin Tarihi*, Çev., Ender Varinlioğlu, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- Lordkipanidze, O. D. (2018). "The Greco-Roman Wordl and Ancient Georgia (Colchis and Iberia)", *Actes du Colloque de Cartone (24-30mai)*, Rome.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katoloğu*, Arkeoloji ve Sanat yay., yayınlayan Nezih Başgelen, İstanbul.
- Piotrovskiy, B. B. (1965). Urartu Dini, *Ankara DTCF Dergisi*, çev. İsmail Kaynak, c. 23, sayı.1-2, s. 37-48, Ankara.
- Schmidt, K. (2002). Göbekli Tepe, *Arkeoatlas, Yaşayan Geçmişin Dergisi*, D-B-R Dergi yay., sayı. 1, s.74-75, İstanbul.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*, Der yay., İstanbul.
- Sevin, V. (2004). Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı, *Arkeoatlas, Yaşayan Geçmişin Dergisi*, D-B-R yay., sayı: 3, s. 104-129, İstanbul.
- Sezer, O. (2012). Üst Paleolitik Dönem Magara Sanatı, *Arkeoloji Gazetesi*. Erişim adresi: <http://arkeolojigazetesi.com/?p=509>
- Talbert, R. J. A. (2000). *Barrington Atlas Of The Greek And Roman World: Map-By-Map Directory*, Vol. 1., Princeton University Press. Princeton.
- Tsetskhladze, G. R. (1993). On The Numismatics Of Colchis: The Calassical Archaeologist'S Perspective, *Dialogues D'histoire Ancienne*, 19-1, s. 233-256.
- Vater, F. (1845). *Der Argonautenzug Aus Den Qellen Dargestellt und Erklaert*, In *Der Universitaets-Druckerei*, Kasan.

Klasik Kaynakça

- (Apollonius, çev. 1811). *The Argonautics of Apollonius Rhodius, Translated with Notes and Observations*, W. Preston, Es2. M.R.I.A., Vol.1.-, London.
- (Apollonius, çev. 1811b). *The Argonautics of Apollonius Rhodius*, Translated with Notes and Observations, W. Preston, Es2. M.R.I.A., Vol.3., London.

- (Aristotle, çev. 1897). *Aristotle's History of Animals*, Translated By Richard Cresswell, M.A. St. John's College, Oxford, London.
- (Arrianus, çev. 2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati* (Arriani Periplus Ponti Euxini), çev. Murat Aslan, Odin yay., İstanbul.
- (Herodotos, çev.1991). *Herodot Tarihi*, çev. Mümtekin Ökmen, Remzi Kitapevi yay., İstanbul.
- (Ksenophon, çev. 1962). *Anabasis*, çev. Hayrullah Örs, Meb yay., İstanbul.
- (Strabon, çev. 2009). *Geographika* (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul.

GENÇLER ARASINDA SANAL TEHLIKE OLARAK SIBER ZORBALIK

CYBERBULLYING AS A VIRTUAL THREAT AMONG YOUTH

ВИРТУАЛЬНАЯ ОПАСНОСТЬ СРЕДИ МОЛОДЁЖИ - КИБЕРБУЛЛИНГ

Özlem ÖZDEMİR*

Öz

Birçok gencin hayatını olumsuz yönde etkileyen siber zorbalık, en basit tanımıyla dijital teknoloji (internet, bilgisayar, tablet, cep telefonu) kullanılarak sosyal medya (Instagram, Messenger, Facebook, Photobucket, Twitter, LinkedIn, WhatsApp, Tumblr) aracılığıyla birisinin bir başkasına sanal olarak zorba davranışlarda bulunması demektir. Siber zorbalık yapan kişinin genel olarak amacı mesaj atarak karşısındaki kişiyi küçük düşürme, kışkırtma, korkutma, tehdit, taciz etme, moralini bozma, alay etme ya da aşağılama olarak sıralanabilir. Sonuçlarının farkında olarak ya da olmayarak yapılan siber zorbalık sağlık problemlerine yol açmaktadır. Arkadaşları tarafından siber zorbalığa uğrayan kişi, intihara kadar giden sonuçlarının yanında anksiyete bozukluğu, kaygı, güven eksikliği ya da depresyon gibi davranış bozuklukları yaşayabilmektedir. Siber zorbalığa uğrayan kişinin okul, aile ve arkadaş çevresi etkileyen bu durum okul yönetimi, sağlık kuruluşları ve veliler tarafından önemli bir konu olarak ele alınmalı ve konu hakkında gençler bilinlendirilmelidir. Özellikle konunun hassasiyetini ve gençleri sosyal ve psikolojik olarak nasıl ve ne şekilde etki ettiği ile ilgili olarak ailelere, öğrencilere ve öğretmenlere, konunun uzmanlarının katıldığı konferanslar verilmesi, afişler asılması, broşürler ve kitapçıklar dağıtılması ve medyada programlar yapılması son derece önemlidir. Siber zorbalıkla ilgili Amerika ve Avrupa ülkelerinde ciddi bilimsel çalışmalar yapılırken Türkiye’de konuya yeteri kadar önem verilmediği görülmektedir. Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında konuyu sadece eğitimcilerin ele aldığı görülmektedir. Ancak, siber zorbalık sosyoloji, psikoloji, iletişim ve eğitim bilimleri gibi disiplinlerarası bilimsel bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Çalışmada, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılan siber zorbalığın önemine, ne kadar ciddi bir sorun olduğuna ve çeşitlerine meta analizi yöntemi ile yapılan araştırmalardan örnek verilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siber Zorbalık, Sanal Tehdit, Gençler, Yetkililer, Disiplinlerarası Çalışma

---

* ORCID: 0000-0003-3144-4651, Dr., Swansea University, academic visitor, ozbah2002@yahoo.com

Abstract

Cyberbullying, which adversely affects the lives of many young people, means that someone virtually bully others who uses digital technology (internet, computer, tablet, mobile phone) through social media (Instagram, Messenger, Facebook, Photobucket, Twitter, LinkedIn, WhatsApp, Tumblr). The general purpose of cyberbullying is humiliating, harassing, mocking, moralizing, threatening, abusing through text messages. Cyberbullying with or without awareness of its consequences leads to health problems. The person who suffers from cyberbullying by his friends may experience behavioral disorders such as anxiety disorder, decreased self-esteem or depression in addition to the consequences of suicide. This situation which affects the school, family and friend relationship of the cyberbullied person should be considered as an important issue by the school management, health institutions and parents and young people should be warned about the subject. In particular, it is very important for families, students and teachers to give conferences, to hang posters, to distribute brochures and booklets, and to make programs in the media about how and to what extent it affects the social and psychological aspects of the issue. While serious studies are carried out in American and European countries regarding cyberbullying, Turkey is seen not given enough attention to the issue. Referring to the studies addressed in Turkey, it is seen that only educator tackle the issue. However, cyberbullying requires an interdisciplinary scientific study such as sociology, psychology, communication and educational sciences. In this study, it has been tried to explain the importance of cyberbullying, which is done consciously or unconsciously, by giving an example from the researches with meta-analysis method about the serious problem and its types.

Keywords: Cyberbullying, Virtual Threat, Youth, Authorities, Interdisciplinary Study

АННОТАЦИЯ

Кибербуллинг(кибериздевательство) негативно влияющее на жизнь многих молодых людей, распространяется через цифровые технологии (интернет, компьютер, планшет, мобильный телефон) и социальные сети (Instagram, Messenger, Facebook, Photobucket, Twitter, LinkedIn, WhatsApp, Tumblr). Цель кибербуллинга состоит в унижении, запугивании, угрожении, подавлении, насмешки человека. Кибербуллинг с осознанием его последствий или без него, ведет к проблемам со здоровьем. Страдающие от кибербуллинга со стороны своих друзей, могут столкнуться с разными расстройствами в поведении, такими как тревожное расстройство, беспокойство, неуверенность в себе. Такая депрессия иногда приводит к такой тяжёлой последствии, как самоубийство. Сложившая ситуация затрагивает школу, семью и друзей киберзапуганного человека. Она должна рассматриваться администрацией школы, медицинскими учреждениями и родителями, как важная проблема. Сама молодежь должна быть информирована по поводу этого вопроса. В частности, с целью ознакомления семей, молодёжи и преподавателей с последствиями кибербуллинга очень важно проводить конференции с участием специалистов по вышеуказанной проблеме, вывешивать плакаты, распространять брошюры и буклеты, а также осуществлять программы в средствах массовой информации по поводу того, как и каким образом эта проблема затрагивается в социальном и психологическом плане. В Соединенных Штатах и странах Европы по проблемам кибербуллинга ведутся серьезные научные исследования. К сожалению, В Турции не было уделено достаточного внимания к этой проблеме. Ссылаясь на исследования в Турции, было установлено, что проблемами кибербуллинга занимаются только единственные воспитатели. Тем не менее, кибербуллинг требует междисциплинарных научных

исследований, таких как социология, психология, коммуникация и педагогические науки. В нижеследующем исследовании была предпринята попытка объяснить важность кибербуллинга, которое совершается сознательно или неосознанно. А также, указывается на серьезность проблемы, его типов. Исследование было выполнено на основе методов метаанализа.

Ключевые слова: кибербуллинг, виртуальная угроза, молодежь, чиновники, междисциплинарное исследование.

Introduction

With the development of technology, it is much easier for large groups of people to view information in a very short time. Social networking websites (Facebook, Twitter, Instagram, Skype, online gaming, WhatsApp etc.) are increasingly being used by people as a key way of communicating with each other and building relationships or making new friends online. On the other side, technological development has positive and negative sides that vary according to the purpose of its usage. For example, traditional bullying has taken on a virtual dimension by moving into virtual aura. Therefore, violence is also changing and becoming virtual. The number of people exposed to cyberbullying, which is part of virtual violence, is increasing day by day.

Cyberbullying refers to bullying which is carried out using the internet, mobile phone or other technological devices. It means that cyberbullying can take place anywhere that people have the use of technology and internet access. However, there are many researches justifying that cyberbullying is increasing among young people particularly middle and high school students. If a child uses social media, there is a strong possibility he/she has been exposed to cyberbullying. It is known that cyberbullying can lead to psychological disorder in young people and may result in suicide. Harmful messages, sharing private messages or images are sent or posted online by young people, could hurt another person. However, students are unaware of the effects of their actions.

Academically there are very few studies on cyberbullying in Turkey. Field studies carried out in Turkey remains limited to certain provinces. On the other side, Ministry of Education engaged in preventive work on cyberbullying in schools. The brochures which was prepared by the Ministry of Education, is one of the examples of conscious efforts that can be accessed via internet. It is about cyberbullying and punishment for cyber crimes. In this work we tried to explain what is cyberbullying and what kind of researches are done in literature.

Firstly, in this research, the definition of the cyberbullying concept opens up what is the problem, what is the difference between traditional bullying and cyberbullying, and what are the responsibilities of all actors (children, parents, teachers, school counselor, media, public institutions and child rights activist groups) at the social level. In the 2000s, the evolution of mobile and network-connected devices into our privacy (gatekeeper) has changed our criminal perceptions. The use of mobile technology, which began before puberty, facilitates the sharing of content that can be transformed into annoying, humiliating, frightening, threatening, crime and suicide. For this reason, the use of technology is becoming the most worrying dimension in the society because of the fact that the messages can be quickly transmitted to a large audience without being explicitly sent by (Juvonen and Gross, 2008).

In this research conducted with comparative literature research, the results of the variables in different studies were categorized that are thought to be the effects of cyberbullying among adolescent children. In the study, meta-analysis is used as the method of the study. It combines the results of multiple studies on a specific subject, which are

conducted independently, and making statistical analysis of the findings of the research (Shelby and Vaske, 2008, p. 96). The variables related to cyberbullying in the literature were examined and the results of the study were categorized. The results of research on cyberbullying, published on selected electronic databases (EbscoHost-Psychology and Behavioral Science Collection and Directory of Open Access Journals) made between 2005 and 2015, have been reached and included in the research universe. A total of 455 articles related to cyberbullying key words in EbscoHost were found in the indexes, and a total of 102 articles were found in the DOAJ. It was determined that 228 of the articles in EbscoHost and 92 of the articles in the DOAJ were published between 2005-2012 as the limit of the research. After reducing the scanned articles from both indexes, for each of the 10 studies reached in full texts, appropriate category tables were prepared.

Definition of The Cyberbullying

Traditional bullying is described as aggressive, disturbing, deliberate, repetitive action or behavior by one person or a group against any person or group of people (Olweus, 1978; Rigby, 1997). Traditional bullying relates with power differential and mostly carried out repeatedly by powerful person or a group (Olweus, 1999). Bullying action has physical and verbal aggression forms. Physical aggression types are beating, kicking, spitting, pushing, forcing someone to take his/her goods. Verbal aggression types are scolding, mocking, threatening, name calling, making fun of others or annoying (Hawker and Boulton, 2000). Defined as two-dimensional and face-to-face situation, bullying has gained a virtual dimension with the development of digital technologies which is called cyberbullying.

Many people spent an important part of time socializing with others online. For example, email, online gaming, online dating, chat rooms, blogs, Facebook, Skype, Instagram, Messenger, WhatsApp, Facetime and Twitter are some social networks that helps people to interact with others via internet. However, sometimes online bullying incidents occurs in such a social environment (Stop Online Abuse, 2018). It can be said that this development of new technologies creates some cyber behaviours.

Cyberbullying; deliberately, humiliating, harassing, mocking, moralizing, threatening, abusing one or more people by sending text messages to the other people through internet, mobile phones, tablets, by software such as Facebook, Twitter, Instagram, WhatsApp and Tumblr. Such messages sent at regular intervals or continuously are deliberately intended to cause social and psychological harm to the other people (Patchin and Hinduja, 2006, 2008; Department for Children, Schools and Families DCSF, 2007; Lenhart, 2018; Dehue, Bolman and Völlink, 2008; Stop Online Abuse, 2018). Lists of examples of online harassment or abuse are (Stop Online Abuse, 2018; Norton Cyberbullying Guide, 2018);

Trolling: Cyberbullies often tries to get a response by provoking a victim online. So, trolling happens when a person deliberately posts offensive messages online in an attempt to hurt someone. Mostly these trolling attacks are personal. A person who undertakes this sort of behaviour is called a troll.

Dissing: It occurs when one of the victim's friends posts personal information or photos online to ruin the victim's reputation or friendships with others.

Fraping: A cyberbully can easily impersonate a victim on social media by creating a duplicate account.

Cyber-abuse: Cyber-abuse is a kind of abusive behavior that happens online.

Doxxing: Doxxing is the publishing online of private information about someone. This information has been hacked from someone's personal online accounts.

Trickery: He or she pretends to be a friend of the victim and then posts the secrets after gaining information about the victim.

Cyber-stalking is a pattern of online behavior that is the long-term, intrusive and persistent pursuit of one person by another, making the victim feel frightened and distressed.

Homophobic/ biphobic/ transphobic bullying and harassment: Bullying someone because of their sexual orientation or gender identity.

Online abuse: Online abuse is any abusive behaviour that happens via technological devices.

Some argue that online bullying among school children is more common than confronting bullying, because after school they can follow a child from home and from one school to another (Strickland and Dent, 2017). Online harassment and bullying can be in various forms and can affect children and adults (Strickland and Dent, 2017). The National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC, 2018) says that cyberbullying is an increasingly common among children and lists similar examples of what constitutes online abuse:

Sending threatening or abusive text messages

Creating and sharing embarrassing images or videos

Excluding children from online games, activities or friendship groups

Setting up hate sites or groups about a particular child

Encouraging young people to self-harm

Voting for or against someone in an abusive poll

Creating fake accounts, hijacking or stealing online identities to embarrass a young person or cause trouble using their name

Sending explicit messages, also known as sexting

Pressuring children into sending sexual images or engaging in sexual conversations.

Table 1. Definition of the Cyberbullying

Study	Definitions of the cyberbullying
Patchin and Hinduja, 2006	Cyberbullying is a traumatic experience that can lead to physical, cognitive, emotional and social consequences in a negative sense
Li, 2006	Cyberbullying is all the deliberate and repetitive harmful behavior against an individual or group through computer, mobile phone and other communication technologies
Hinduja and Patchin, 2008	For an action to be defined as bullying, behavior must be designed in advance to be performed, continuity of behavior in the same way, behavior is harmful or painful to others, and all are done by computer, mobile phone or other electronic means.
Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell and Tippett, 2008	Violent behaviors that an individual or community uses to harm others by using technology

Table 1 indicated the definitions of cyberbullying. It may be concluded that four main types can be identified about cyberbullying behaviour. There are written-verbal behaviours (phone calls, text messages, e-mails, instant messaging, chats, blogs, social networking communities, websites), visual behaviours (posting, sending or sharing compromising pictures and videos through mobile phone or internet), exclusion (purposefully excluding someone from an online group) and impersonation (stealing and revealing personal information, using another person’s name and account) (Nocentini et al., 2010, p. 130).

Signs of Being Cyberbullied

Exposure to physical or psychological bullying, can negatively affect the physical and mental health of a person, their educational success, their trust in others, and their relationships (Cowie, 2013). Physical violence and suicide are consequences of cyberbullying (Willard, 2006). Therefore, cyberbullying, like all bullying, should be taken very seriously. Parents must be very careful specially who have children between 11-16 ages. This age group stands out as the most exposed to cyberbullying according to the data collected from EU Member States (Pozza et al., 2016). Similarly, due to EU Kids Online report (2014) cyberbullying increased among children aged 11-16 from 7% in 2010 to 12 % in 2014.

There are many researches justify the cyberbullying among young people as it shows in Table 2 and Table 3. For example, a research among the secondary school students in New Zealand found that 7.9% of boys and 13.8% of girls received nasty text messages and 6.9% of boys and 7.0% of girls did this to others (Marsh et al., 2009). Middle school students in the U.S. were asked about experiences of online harassment over the last 30 days. Some 22% had cyberbullied 29% had been cyberbullied twice or more times (Hinduja and Patchin, 2010)

In 2013/14, 5,335 young people aged 11, 13, and 15 years participated in the survey in England; young people were asked how often they had experienced two forms of cyberbullying in the past two months. Overall, 17.9% of young people reported they had experienced some form of cyberbullying in the past two months. Receiving mean messages (including text, instant message, email) was slightly more common than being cyberbullied through images: 12.7% compared with 10%. Among those who were cyberbullied, the majority reported they were targeted by only one form, either messages (44.9%) or pictures (30.2%), with 24.9% experiencing both forms of cyberbullying (Public Health England, 2014). In Spain, Calvete et al. (2010) surveyed 12 to 17-year-old Spanish adolescents. The most frequently one is deliberately excluding someone from an online group (18.1% sometimes, 2.1% often) and writing embarrassing jokes, rumors, gossip, or comments about a classmate on the internet (18.3% sometimes, 1.8% often). Briefly, Table 2. Below shows the prevalence of cyberbullying.

Table 2. Prevalence of Cyberbullying

Study	Findings
Patchin and Hinduja, 2006	29% of the participants stated that they were disturbed on the internet, they were annoyed, they were annoyed with their nicknames, they received unpleasant messages with sexual content and personal information was stolen and shared with others. 11% of the participants said that they also cyberbullied others.
Li, 2006	25% of respondents said that they were suffering from cyberbullying and nearly half of them recognized who cyberbully them. 15% of the participants said that he also cyberbullied others.
Dehue, Bolman and Völlink, 2008	22 % of the respondents said they had suffered from cyberbullying and nearly half of them recognized who cyberbully them. 16% of participants mentioned that they cyberbully others via internet or mobile phone; they cyberbully others when they at home and occasionally while they are with their friends.

Table 3. Age and Sex in Cyberbullying

Study	Findings
Patchin and Hinduja, 2006	There is no difference between sex and age groups in cyberbullying behavior.
Kowalski and Limber, 2007	In study, 5% of males and 4% of females were found to be bully, 7% of males and 15% of females were victims, 4% of males and 10% of females were both bully and victim. It is stated that as age progresses, participation in social communication sites increases and the probability of encountering cyberbullying increases.
Lindfors, Kaltiala-Heino and Rimpelä, 2012	Girls are exposed to cyberbullying at a higher rate than male students. 11% of the girls are victims and 9% are bully. Males, constitute 10% of the group.

There are some signs that a child may be cyberbullied as Table 4 demonstrates. Parents must look for these subtle signs. For instance, they appear nervous when text messages arrive and never want to be online. They also delete social media accounts. If this cyberbullying comes from school friends, they may avoid going to school or change in friendship groups. They want to stay at home that they feel safer and spend more time with family instead of friends. Their excuses may be headaches, stomach-aches, weight loss or gain, generally feeling ill. Their mood also may change, for example being upset, angry, frustrated, teary or rebellious. This annoying situation leads to lowering marks (McLean, 2013; Norton Cyberbullying Guide, 2018).

Table 4. Psychological Consequences of Cyberbullying

Study	Findings
Patchin and Hinduja, 2006	It is observed that approximately 60% of victims of cyberbullying reflect the negative consequences of behavior on the internet at home and at school.
Juvonen and Gross, 2008	The cyberbullying experience causes anxiety, decreased self-esteem, and bullying others.
Lindfors, Kaltiala-Heino and Rimpelä, 2012	2% of the participants were exposed to severe and destructive cyberbullying; The tragedy that is caused by bullying is exposed by direct exposure and witnessing a friend's victimization.

It could be concluded that cyberbullying is intentional and abusive. Due to the nature of cyberbullying, it is very difficult to identify the intention of this behaviour (Menesini and Nocentini, 2009). Kids do not even know when they are doing it, or where the line is on, what is right or wrong. When they are the victims of cyberbullying, they think they are the only victim, not part of a larger problem (Norton Cyberbullying Guide, 2018). It can be sent as a joke from sender to receiver, but the sender cannot see the effect of the message on the receiver due to the distance that technology allows in communication means. So, students are unaware of the effects of their actions (Department for Children, Schools and Families DCSF, 2007).

The Role of Parents and Communication Skills

Mostly children are unwilling to share cyberbullying cases that they face. Firstly, as a parent your children must know that you are always there for them if they are being cyberbullied. It is one of the things families should do to find out where and why it started. For this, good communication skills are essential to solve the problem. In its simplest definition, communication is a mutual exchange of information aimed at one purpose. This information represents a process in which the emotions, ideas, opinions and thoughts are

transmitted (Keyton, 2011). In order for communication to take place, there must be four basic elements, including sender, receiver, channel and message. In this process a sender speaks or sends a message, and a receiver listens the message. The message is transmitted in visual (non-verbal, written), auditory (verbal) or sensual (touch, body language). A channel is a communication medium through which a message is transmitted. Telephone, radio, television, newspaper, magazine, book, etc. mass media are the means by which messages are sent. These are also called intermediary communication. Feedback is important in order to find out where the expected result of the initiated communicative action is taken and to determine the path to follow in the subsequent communicative process (Fiske, 2003, p. 24; Güngör, 2016, p. 46). If the sender and receiver have the same meaning to the message, bidirectional communication will occur. The main objective of bidirectional communication is based on mutual acceptance, understanding and meaning.

It may be useful for the family to work with other parents and teachers in the school to identify common solutions, communication skills and what might be done to improve the situation. School welfare staff, GP, a counsellor or adolescent psychologist are the best examples to communicate with the children. Parents have the ability to prevent the vast majority of online bullying (McLean, 2013). But, “the best tack parents can take when their child is cyberbullied is to make sure they feel safe and secure” (Hinduja and Patchin, 2014). Honesty is a basic part of a functional parent-child relationship (Hinduja and Patchin, 2014).

On the other side, if a parent discovers that their child is cyberbullying others, they should first communicate how that behavior inflicts harm, causes pain and it is criminal as well. Parents must remember that kids are sometimes lack empathy and make mistakes (Hinduja and Patchin, 2014). As a parent acknowledge that they may be feeling guilty or awful about their behaviour and discuss ways they can rectify the situation. Work together to improve the situation by offering an apology to the victim. Parents should ask their child to imagine if he/she was the victim how would feel (McLean, 2013).

An Assessment From Existing Researches on Cyberbullying in Turkey

It is possible to say that the issue of cyberbullying in Turkey is neglected in the communication sciences, which is mostly taken from the perspective of educational sciences. Also, field studies about cyberbullying carried out in Turkey remains limited to certain provinces, there seems to be no study covering the entire country. One of comprehensive studies on cyberbullying in Turkey with the support of TUBITAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) done by Akça who has the executive field work. The study was conducted with 7th and 8th grade students in the highest population of the seven different geographical regions (Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Samsun, Gaziantep and Van). However, it seems that children and young people need broader sampled studies to include issues such as social networking, digital games and the use of different media such as Youtube, digital technology usage competencies (Akça and Sayımer, 2017). Another research carried by Eroğlu and his colleagues (2015) proved that 160 adolescents between age 14 and 18, involved in cyberbullying approximately 83% (8.7% only cyber victims, 6.9% only cyberbullies and 67% 5 bullied/victim).

According to another research in Turkey carried by Erden (2017), in the study he aimed to reveal the idea of school administrators about kinds of cyberbullying and how often it happens, preventing ways of cyberbullying and negative consequences of it in their schools. Population of the research includes 1236 school administrators such as school directors, head assistants and assistant of directors. They all work at public high schools in different places in Ankara. According to the study, using cell phones by students increases cyberbullying

behaviours. Cursing is the most preferred type of cyberbullying behaviour. Due to the school administrators' voices, students should be warned about the negative consequences of cyberbullying.

Ministry of Education in Turkey also showed its sensitivity on cyberbullying and prepared brochure about it. Brochure is about punishment for cyber crimes. The penalty to be imposed after the arrest is determined according to section 10 of the Turkish Penal Code, which is reserved for cyber crimes. According to this, it is about 1-year punishment to steal passwords of someone else's MSN, Facebook, Twitter, or electronic mail account, or to create fraudulent profiles using unauthorized personal information, hacking the web site to make it inoperable from 1 year to 5-year punishment, forgery and crimes committed in this way have a penalty of up to 8 years from 4 years. The brochure is also showing how victims of cyber crime should follow a path. The victim must firstly report the situation to the public prosecutor office. Besides, victim can instantly call 155 Police Emergency Lines. Again, a message can be sent to the email address 155@iem.gov.tr. Each province can complain personally by calling the department's Cyber Crimes and Systems Branch Office.

The "Do not be cyberbully" trainer training against the cyberbullying, which is organized by the Istanbul National Directorate of Education and supported by Samsung Electronics and the Information Technologies and Communication Authority (BTK), brought together trainers' trainers from 32 different provinces. Istanbul National Directorate of Education declared December 13th "Do not be cyberbully". Everyone shared the logo of that cyberbullying that day. With this activity, Istanbul National Directorate of Education tried to raise awareness about it. They also have a campaign film that young people can reach more. We show that campaign at the cinema (MEB, 2018a).

Cyber Safety and Social Media Workshop has been done by Istanbul Provincial National Education Directorate. In the report on the correct use of "Ciber Safety and Social Media", which was held on 17-18 February 2018, it has been underlined the importance of the "Cyber Security and Social Media" in modules. In addition, it was stated that an elective course on "Cyber Security" module will be at the high school level, the Cyber Security Department at Vocational and Technical Anatolian High Schools will be opened, and the Thematic Cyber Safety High School should be opened in the future (MEB, 2018b).

Information and Communication Technologies Authority (ICTA) in Turkey also states its sensitivity about cyberbullying. With its "Cyberbullying Awareness Project" at every school and every work they care about this issue. Information and Communication Technologies Authority states that, since 2010, they give training and seminars to students and parents on safe and effective use of the internet in many provinces in Turkey. One of the most important topics in education and seminars of ICTA is the struggle with bullying and cyberbullying. Experts of ICTA gave seminars on cyberbullying to more than sixty thousand in different cities. It also published brochures and educational materials about the issue. The internet help center of ICTA will serve on internet web site and cyberbullying will be one of the top main titles of the web portal (BTK, 2017).

Conclusion

Cyberbullying is an emerging problem among young people where countries technologically advanced. Besides facilitate information flow and communication, unconscious use of internet harm to people such as cyberbullying. Exposure to psychological bullying through internet, can negatively affect the physical and mental health of young people. With the increase of cyberbullying cases the number of studies and researches also increased. Cyberbullying is becoming a matter of interest for both academicians and policy makers in this framework. Studies proved that children specially age between 10-18 around

the world are victims of cyberbullying. In this research conducted with comparative literature research, the results of the variables in different studies were categorized such as definition of the cyberbullying prevalence of cyberbullying age and sex in cyberbullying psychological consequences of cyberbullying.

Considering the speed of development of digital technologies and diversity of content about cyberbullying in Turkey, it is critical to notice the importance of the issue. When we look at the works on cyberbullying in Turkey, Ministry of Education and Information and Communication Technologies Authority in Turkey are the first ones trying to pay attention to cyberbullying and engaged in preventive work on it. Both the institutions give seminars and training to students, teachers, school administrators and parents in different cities on cyberbullying and its effects. For example, they started projects such as “Cyber Security and Use of Social Media Workshop” and “Cyberbullying Awareness Project” with the help of academicians and experts to create awareness about the issue. They were mainly about on students' unconscious use of the internet and their reflection on their school life, health problems that it creates, its effects to school success and family relations.

It is concluded that there are very few studies on cyberbullying in Turkey. Field studies carried out in Turkey remains limited to certain provinces, it is seen that there is no field work covering the whole country. Also, interdisciplinary filed work is necessary for the issue. For example, academicians and experts from different filed such as psychology, communication, pedagog and behavioral sciences should work together to find solutions on cyberbullying. More research must be done on cyberbullying among young Turkish people to discover the reasons, consequences and physical, social and mental effects of it. Besides, more research must be done to explore the experiences of children and parents on this subject.

References

- Akça, E., Sayımer, İ. (2017). Siber Zorbalık Kavramı, Türleri ve İlişkili Olduğu Faktörler: Mevcut Araştırmalar Üzerinden Bir Değerlendirme. *Academic Journal of Information Technology* 8 (30), 2-20.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK). (2018). *Çocuklarımız İçin Olumlu Her Çalışmaya Destek Vereceğiz*, retrieved from <https://www.btk.gov.tr/haberler/cocuklarımız-icin-olumlu-her-calismaya-destek-verecegiz>.
- Calvete, E., Orue, I., Estévez, A., Villardón, L., Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26, 1128–1135.
- Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being. *The Psychiatrist*, 37 (5), 167-170.
- Dehue, F., Bolman, C., Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology and Behavior*. 11 (2), 217-223.
- Department for Children, Schools and Families (DCSF). (2007). *Cyberbullying: Safe to Learn: Embedding anti-bullying work in schools*.
- Erden, İbrahim O. (2017). Lise Öğrencilerinin Siber Zorbalık Davranışlarına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri, *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying* 4(1), 1-26.
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A., Özkorumak, E., (2015). Siber zorbalık ve mağduriyetin yaygınlığının ve risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim* 40 (177), 93–107.
- EU Kids Online. (2014). *EU Kids Online: findings, methods, recommendations*, LSE Publishing.

- Fiske, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (trans Süleyman İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Güngör, N. (2016). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hawker, S. J. D., Boulton, J. M. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychological maladjustment: A metaanalysis review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 41(4), 441–445.
- Hinduja, S., Patchin, W. J. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior* 29(2), 129-156.
- Hinduja, S., Patchin, W. J. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14, 206–221.
- Hinduja, S., Patchin, W. J. (2014). *Cyberbullying: Identification, Prevention, & Response*, Cyberbullying Research Center, retrieved from www.cyberbullying.us.
- Information and Communication Technologies Authority (BTK). (20189). *Çocuklarımız İçin Olumlu Her Çalışmaya Destek Vereceğiz*, retrieved from <https://www.btk.gov.tr/haberler/cocuklarimiz-icin-olumlu-her-calismaya-destek-verecegiz>
- Juvonen, J., Gross, F. E. (2008). Extending Extending the School Grounds? Bullying Experiences in Cyberspace. *Journal of School Health* 78 (9), 496-505.
- Keyton, J. (2011). *Communication and organizational culture: A key to understanding work experience*. CA: Sage Thousand Oaks.
- Kowalski, M.R., Limber, P.S. (2007). Electronic Bullying among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health* 41, 22-30.
- Lenhart, A. (2018). *Cyberbullying*. retrieved from <http://www.pewinternet.org/2007/06/27/cyberbullying/>
- Li, Q. (2006). Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences. *School Psychology International*, 27, 157-170.
- Lindfors, L. P., Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, H. A. (2012). Cyberbullying among Finnish adolescents – A population-based Study. *BMC Public Health* 12, 1027.
- Marsh, L., McGee, R., Nada-Raja, S., Williams, S. (2009). Brief report: Text bullying and traditional bullying among New Zealand secondary school students. *Journal of Adolescence*, 33, 237–240.
- Menesini, E., Nocentini, A. (2009). Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Journal of Psychology* 217(4), 230-232.
- Mclean, S. (2013). *Cyberbullying. Victoria State Government: Department of Education and Training*. retrieved from https://www.education.vic.gov.au/Documents/about/programs/bullystoppers/smc_yberbullying.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (92018a). *Siber Zorbalık Eğitici Eğitimi*, retrieved from <http://istanbul.meb.gov.tr/www/siber-zorbalik-egitici-egitimi/icerik/1839>.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2018b). *Siber Güvenlik ve Sosyal Medyanın Doğru Kullanımı Çalıştayı-2 Yapıldı*, retrieved from <http://istanbul.meb.gov.tr/www/siber-guvenlik-ve-sosyal-medyanin-dogru-kullanimi-calistayi-2-yapildi/icerik/1771>.
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega-Ruiz, R., Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance & Counselling*, 20 (2), 129-142.

- Norton Cyberbullying Guide. (2018). Cyberbullying, retrieved from <http://now.symassets.com/content/dam/content/en-us/collaterals/ebook/norton-cyberbullying-guide.pdf>
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools. Bullies and whipping boys*, Washington, DC: Hemisphere Press (Wiley).
- Olweus, D. (1999). Sweden. Smith P. K., Junger-Tas, Josine, Morita, Yohji, Catalano, Richard, Slee, Phillip, Olweus D. (Ed.) *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. (pp.7-28) In Routledge: London and New York.
- Patchin, W. J., Hinduja, S. (2006). Bullies Move Beyond the Schoolyard. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4 (2), 148-169.
- Patchin, W. J., Hinduja, S. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 129–156.
- Pozza, Virginia D., Di Pietro, A., Morel, S., Psaila, E. (2016). *Cyberbullying Among Young People*. Directorate General for Internal Policies Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs Civil Liberties, Justice and Home Affairs. European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs.
- Patchin, W. J., Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice* 4(2), 148–169.
- Rigby, K. (1997). *Bullying in schools, and what to do about it*. London: Jessica Kingsley
- Public Health England. (2014). *Cyberbullying: An analysis of data from the Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) survey for England*, London.
- Shelby, L., Vaske, J. (2008). Understanding meta-analysis: A review of the methodological literature. *Leisure Science* 30(2), 96-110.
- Smith, K. P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49 (4), 376-385.
- Strickland P., Dent, J. (2018). Online harassment and cyber bullying. *Briefing Paper* Number 07967 2017.
- Stop Online Abuse: *Life online*, retrieved from <http://www.stoponlineabuse.org.uk/>
- The National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC) (2018). *Bullying and cyberbullying: what are bullying and cyberbullying?* retrieved from <https://www.nspcc.org.uk/search/?query=cyberbullying>
- Willard, N. (2006). *Cyberbullying and cyber threats: Responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Champaign, IL: Research Press.

ERZURUM EFSANELERİNDE TABULARIN ÇİĞNENMESİ VE GÖLGE ARKETİPLERİ*

BREAKING OF THE TABOOS, AND THE SHADOW ARCHETYPE IN LEGENDS OF ERZURUM

НАРУШЕНИЯ ТАБУ В ЭРЗЕРУМСКИХ ЛЕГЕНДАХ И АРХЕТИПЫ ТЕНЕЙ

Ramazan ERGÖZ**

Öz

Tabular kutsal veya dokunulmaz olarak ifade edilen güçlü sosyal bağlayıcılığı olan yasaklardır. Kutsal yasaklar olan tabuların çiğnenmesi sonucunda tabuyu çiğneyen çeşitli şekillerde cezalandırılır. Cezaların amacı ise kutsal olanı korumak ve böylece yaşamın sürekliliğine karşı herhangi bir zarar gelmeden bireyin kendisi ile birlikte yaşadığı toplumsal bütünlüğün korunması ve insan-doğa ilişkilerinin sürekliliğini sağlamaktır.

Halk bilgisi yaratmaları insanlığı açımlayan derin kodları bünyelerinde barındırır. Bu kodlar, Carl Gustav Jung'un ortaya koyduğu "arketipsel sembol"ler aracılığı ile halk bilgisi yaratmalarında açığa çıkarlar. Halk bilgisi yaratmalarında mit ve masaldan sonra gelen efsaneler de arketipsel sembollerin yansıdığı anlatılardır. Efsanelerin içerisinde önemli bir yer tutan tabuların çiğnenmesi, olayların akışına bir yön verir. Efsanelerdeki tabuları çiğneyen bazı karakterlerin özellikleri, gölge arketiplerinin somutlaşmış yansımaları olarak dikkati çeker. Gölge arketipi, insani olarak kendimize yakıştırmadığımız ve bastırılmış duygular olarak bilinçaltına atılan olumsuz özelliklerdir. Ancak gölge arketipi bu bastırılmışlığa karşın bir şekilde kendisini açığa vurmaya ister. İnsanoğlu, efsanelerde tabuları gölge arketiplerine çiğneterek, hem bu bastırılmışlığı açığa çıkartır hem de kutsal yasaklar olan tabuları, olumsuz özellikler gösteren karakterlere çiğnetmiş olur. Bu sayede efsanelerin vermek istediği temel mesaj olan ülkü değerlere sahip olmanın önemi, daha iyi ortaya konulmuş olunur. Biz bu çalışmamızda Erzurum efsanelerinde tabuların çiğnenmesini ve bu tabuları çiğneyen karakterlerin de birer gölge arketipi olarak yansımalarını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Erzurum, Gölge Arketipi, Tabu, Ceza

* Bu çalışma 9-10 Kasım 2012 tarihinde düzenlenen I. Ulusal Genç Halk Bilimciler Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** ORCID: 0000-0002-4513-3574 Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rergoz@beu.edu.tr

Abstract

Taboos are strong social binding prohibitions, expressed as sacred or untouchable. Sacred bans are punished in a variety of ways that violate the taboo as a result of breaking the taboos. The purpose of the punishments is to protect the holy and thus to protect the social integrity that the individual lives with him/her and to ensure the continuity of the human-nature relations without any damage to the continuity of life.

The creation of folk knowledge contains the deep codes that explain humanity. These codes are revealed in the creation of folk knowledge by the archetypal symbols a by Carl Gustav Jung. The myths and myths after the fairy tale are the narratives of the archetypal symbols. The breaking of the taboo, which hold an important place within the legends, gives a direction to the flow of events. The features of some characters that break the taboos in the legends are noteworthy as concrete reflections of shadow archetypes. The shadow archetypal is the negative features that we do not ascribe to us as human, and the negative emotions that are kept in subconscious. The shadow archetype, however, wants to reveal itself against to this suppression. In the myths, by making the taboos be trampled under the shadow archetypes, human beings both reveal this suppression and make the taboos which are the holy prohibitions be trampled by characters who has negative features. By this means, the importance of having the ideal values, which is the main message that the legends want to give, is better put forward. In this study, we will examine the breaking of the taboos in the legends of Erzurum and the reflections of the characters that break these taboos as shadow archetypes.

Key words: Legend, Erzurum, Shadow Archetype, Taboo, Punishment

Аннотация

Табу - это строгие, священные, неприкасаемые и обязательные социальные запреты. При нарушении священных запретов нарушителей наказывают различными способами. Целью наказаний является защита святого и таким образом, поддержание социального единства, в котором человек живет рядом с табу и обеспечение непрерывности отношений между человеком и природой.

Народная мудрость включает в себя глубокие коды человечества. За этими кодами можно следить пользуясь “архетипическими символами” Карла Густава Юнга. Мифы, сказки и легенды содержат инфомацию об архетипических символах. Нарушение табу, занимающее важное место в легендах, дает направление потоку событий. Характеристики некоторых персонажей, которые нарушают табу в легендах, заслуживают внимания, как воплощенные отражения теневых архетипов. Теневые архетипы - это негативные черты, подчиняющие подсознанию и подавленным эмоциям. Однако, теневой архетип, несмотря на это подавление, всегда пытается проявить себя каким-то образом. В легендах люди нарушают табу теневых архетипов, одоляют это подавление и нарушив табу, идут против персонажей с отрицательными чертами. Таким образом, ещё лучше объясняется важность основных посланий легенд. В нижеследующей исследовании рассматриваются нарушения табу в легендах из Эрзурумской области и рассматриваются персонажи, нарушающие эти табу, как теневые архетипы.

Ключевые слова: легенда, Эрзурум, теневой архетип, табу, наказание.

Giriş

Yaratılış sonrası süreçte insanoglundun ilk varoluş mücadelesinin kodlarını içerisinde barındıran mitik anlatılar, dünyalık zaman diliminde sonlu insanın ölümsüzlük yolculuğunun dışavurumu niteliğindedir. İlk insandan bu güne halk bilgisi yaratmaları,

mitoloji ile başlayıp masallar, efsaneler, destanlar gibi türlerle devam ede gelmiştir. İnsanı ve insanlığı açımlayan bu ürünlerin değışmeyen özelliği ise sahip olduğu ortak değlerdir. Bu değler halk bilgisi yaratmalarının özü yani çekirdeğini oluşturur. Bütün değışimlere karşın değışmeyen öz yani ruhtur. Mitten, masala, masaldan efsaneye geçişte değışen tek şey şekildir. Asıl vurgulanmak istenen ortak değler bütünü, değışmeden bir sonraki türde devam eder.

Ortak değlerin varlığı bizi Jung'un "kolektif bilinçdışı" adını verdiği kavrama götürür. Kolektif bilinçdışı da arketiplerin oluşturduğu yapısal öğelerdir (Jung, 1997: 30) Arketipler, nesilden nesile genetik olarak kodlanarak taşınır. Her yeni doğan çocuk, bu kod birikimi ile birlikte doğar. Bu birikim ile dünyaya gelen her birey "ruhsal gelişim evrelerini de sağlayacak ruhsal yapıya, yani ortak bilinçdışına sahiptir" (Gökəri 1979: 11) Arketipler, bilinçdışına ait oldukları için somut bir şekilde onları görmek mümkün değildir. Ancak arketipsel semboller aracılığı ile bilincin aydınlık düzeyinde kendilerini açığa vururlar. Mitoslar ve edebi ürünler arketipsel semboller aracılığı ile arketipin somutlaşma imkânı bulduğu yerlerdir. "Mitos ve edebiyatta beliren arketipsel öykülerin başkişisini 'ego-hero' dediğimiz 'benliğin simgesi olan kahraman'; diğer oyuncularını da çeşitli kılıklarda ortaya çıkan arketipler oluşturur. Arketipler mitosların ve öykülerin tanrısında, cadısında ve perisinde ifade bulur. 'Gölge', 'anima', 'animus' ve daha nice arketipleri; gerçekçi denilen yapıtlarda 'insan kişiler' içine gizlenmiş olarak buluruz." (Gökəri, 1979: 18) Bu 'insan kişiler'in çözümlenmesi metnin örtük yapısında saklı olan mesajların gün yüzüne çıkmasını sağlar.

Arketiplerin belirlediği bu sembolleri efsanelerde de bulmak mümkündür. Efsanelerdeki tabular bu aşamada derin kültürel kodları barındırmaları ve ortak yapısal öğeler içermesi bakımından önemlidir.

Tabular kutsal veya dokunulmaz olarak ifade edilen güçlü sosyal bağlayıcılığı olan yasaklardır. "Tabular çok ama çok eski yasaklar olup, ilkel insanlardan oluşan bir kuşağın sırtına dışarıdan yüklenmiş, bir başka deyişle bir önceki kuşak tarafından zorla benimsetilmiştir. Söz konusu yasaklar, bireylerde gereklerinin yapılmasına yönelik olarak güçlü bir eğilimin hissedildiği eylemleri kapsamaktadır. Zamanla yasaklar, belli başka bir şeyi gerektirmeksizin ana baba ve toplum otoritesinin aracılığıyla geleneksel yoldan kuşaktan kuşağa aktarıla gelmiştir." (Freud, 2012: 55) Kutsal yasaklar olan tabuların çiğnenmesi sonucunda tabuyu çiğneyen çeşitli şekillerde cezalandırılır. Cezanın biçimi ise kutsalın önem derecesine bağlı olarak değışir. Bir şey ne kadar kutsal ise cezası da o kadar ağır olmaktadır. Cezaların amacı ise kutsal olanı korumayı ve böylece yaşamın sürekliliğine karşı herhangi bir zarar gelmeden bireyden topluma uzanan kurallar bütününe değışmez bir şekilde sürdürmektir. Toplumsal birlikteliğin yaşanılabılır ve sürdürülebilir kılınması noktasında toplumlar kendine özgü yaptırım kuralları ile birlikte hayatı idame ettirmeye çalışır. Toplumsal birlikteliğin en küçük yapı taşı bireydir ve her bireyin topluluğun birlik ve beraberliğinin bozulmaması için kontrol altında tutulması gerekir. Bu aşamada her toplumun kendine özgü yaptırım kuralları ortaya çıkar.

İnsan, çevresini anlamlandırarak kendisine bir dünya kurar. "Nasıl var olduğunu ve karşısına çıkan engelleri, azametli yaratıkları; akıl sır erdiremediği tabii olayları ve coğrafi şekilleri, doğum-ölüm ve ötesini, ruhun fonksiyonunu düşünen ve bunu kendi muhayyilesinde canlandırmaya çalışan, anlam vermeye çalışan insan kendine has bir takım çözümler üretir; heyecan, hayal ve duygularını maddileştirir" (Altunkaynak, 1999: 7) Maddileşen unsurları hayatının önemli bir parçası haline getirir. Kurulu olan bu dünya düzeninin yıkılmaması için de tabuları devreye sokar. Tabuların çiğnenmesi ise kurulu olan dünya düzeninin bozulması anlamına gelir. Kurulu bir dünya düzeninin bozulması neticesinde kaos ortaya çıkar. Kaosu doğuranlar ise her daim olumsuz özelliklere sahip

kişilerdir. Yaşam alanı içerisinde kozmosun bütünlüğüne bağlı yaşayan her canlı, bu bütünlüğü bozan ve sınırları ihlal eden olmak istemez. Böyle bir davranış insanın bilinçaltına atıp kendisine yakıştıramayacağı bir olay olur. Ancak tüm bunlara karşın efsanelerde tabuların bir şekilde çiğnendiğini ve ortaya kaosu çıktığını görmekteyiz. Bu noktada kaosu ortaya çıkartanlar için gölge arketipi dememiz yerinde olacaktır. Çünkü gölge arketipinin değişmez ortak davranış kodları vardır. Bu kodlar açıldığında arketipsel sembollerin ortak değerlerin kalıcılığını nasıl sağladığı daha da iyi anlaşılacaktır.

Gölge arketiplerini; “Prensiplerimize aykırı olduğu için, ahlaksal, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmek istemediğimiz ve farkında olmadan bastırdığımız nitelikler oluşturur.” (Gökeri, 1979: 18) “Gölge, bireysel bilinçdışıdır. Toplumsal standartlara ve bizim ideal kişiliğimize uymayan tüm vahşi istekler ve duygulardır. Utanç duyduğumuz ve kendi hakkımızda bilmek istemediğimiz her şeydir.” (Fordham, 2001: 63) Nitekim efsanelerdeki tabuları çiğneyen kişilerin eylemlerinin, olumsuzladığımız ve kendimize yakıştırmayıp başkalarına yansıttığımız, yalan söylemek, cimrilik ve kötü söz konuşma gibi davranışlar olması da dikkat çekicidir. “Nitekim insan, kendi içindeki karşıtlıkların bilişsel olduğu kadar dış dokunuş ile -işsel olmaktan öte dışarının teması- farkına varmalı; birleşme yolunda tüm insanlarda bulunan karşıt değerler ile yüzleşmelidir. ‘Kin, gıybet, nefret, öfke, hırs, açgözlülük, sabırsızlık’ gibi kavramsal değerler üzerinden aklın önderliğinde düşünme; birleşme yolunda “ben” merkezli -işsel olduğu kadar dışsal anlamda da- özümseme yolunda bir çatışma önerisi her insana yapılan ontik bir uyarıdır.” (Şayhan, 2018: 72) Bu uyarılar toplumun her bireyinin farkına varması ve biliş düzeyinde algılanması istenen kavramlardır. Toplumsal bütünlüğün tesisi aşamasında toplum ülkü ve karşıt değerlerin kişiler düzlemindeki temsilcilerini bir potada eritmek zorundadır. Ancak bu sayede bireylerdeki zıtlıklar kaosu değil, toplumsal bütünlüğün gücü olur. Nitekim insan, yeryüzüne öz varlığın bütüncül getirileri ile gelmiştir ve birleşme yolunda ilkin -kendisinden yola çıkarak- ötekileştirilen varlık alanı (gölgeler) ile işsel olarak keskin bir çatışma merkezli bütünleşme sağlamalıdır.” (Şayhan, 2018: 72) Başlangıçta çatışma ile başlayan bu bütünleşme süreci bireyin gölgede kalmış eksik yanını tanınmasını ve kendilik değerlerine ulaşmasını sağlar. Halk bilgisi yaratmaları içerisinde örneğin; masal ve destanda kahramanlar tabuyu kırdıklarında birer kahraman olarak ortaya çıkarlar ve kahraman olma süreçlerinde gölgeleri ile yüzleşmek zorundadırlar. Efsanede ise tabuyu kıran kahraman olmaktan ziyade, cezaya uğrayan kişi olur. Bu nedenle insanoğlu, tabuları kıran kişileri birer olumsuzlama tutumu içerisinde. İçerimizdeki yasakları çiğneme isteği, efsanelerde olumsuz davranışlar gösteren gölge arketipleri aracılığıyla yansıtılır. Efsanelerde gölge ile çatışma merkezli bir bütünleşmenin olmadığı görülür. Bunun yerine gölge arketipleri üzerinden verilen mesajlar ile toplumsal bütünleşme sağlanmaya çalışılır.

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabuları; verilen sözden dönme, baba sözünün dinlenilmemesi, örf ve adetlerin ihlali, nimete saygısızlık, varlık alanının ihlali, din büyükleri etrafında şekillenen tabuların çiğnenmesi şeklinde sayabiliriz. Çiğnenen tabular ve tabuları çiğneyen karakterleri de birer gölge arketipi bağlamında açıklanması, efsanelerin ortak değerler bütünü içerisindeki yerini görme bakımından dikkat çekici olacaktır.

1. Verilen Sözden Dönme

1.1. Ejderha-5

Erzurum iline bağlı Karayazı ilçesinde bulunan Aras Nehri kenarında Taşkesen yöresi vardır. Burayla ilgili çeşitli efsaneler anlatılır. Bunlardan birisinde ise yöre halkının başlarındaki ejderha felaketinden kurtulmak için kurban kesmesi gerektiği bir ninenin rüyasına giren pir tarafından söylenir. Sabah olur herkes kurban kesmek için hazırlanırken

ejderhanın geldiğini gören bir kadın koynunda bulduğu irice bir biti kurban kesme niyetine öldürmüş. Bu durum da Allah katında hoş karşılanmamış. Yöre halkı tümüyle taş kesilmiş. (Seyidoğlu, 2005: 258–259)

Kutsal olanın insanları koruması neticesinde ona kurbanlar sunmak arkaik insandan günümüze kadar gelen bir ritüeldir. Kesilen kurbanın ise kurban sunulana layık bir şey olması gerekir. Ejderha efsanesinde halkın başlarındaki ejderha sıkıntısından kurtulabilmelerinin yolunu, bir ninenin rüyasına giren pir söyler. Pir, köylülere kurban keserek başlarındaki bu sıkıntıdan kurtulabileceklerini belirtir. Ancak kadınlardan birisinin insanlar için bir değeri olmayan biti kurban etmesi Allah tarafından hoş karşılanmaz. Bu nedenle tüm yöre halkı taş kesilir.

Benzer bir efsaneye Çat ilçesinde anlatılan bir efsanede de rastlamak mümkündür. Bu efsanede; sürülerini otlatan çoban bir ejder görür ve onu taş etmesi için Allah'a yalvarır. Eğer isteği yerine gelirse ona yedi kurban adayacağına dair söz verir. Çobanın duası kabul olur ve ejder taş kesilir. Ancak çoban verdiği sözü tutmaz ve adağı olan yedi kurbanı kesmez. Bunun yerine bir gün saçları arasından yakaladığı yedi biti öldürerek onları adağının yerine kabul eder. Çobanın bu hareketi ilahi katta hoş karşılanmaz. Bunun üzerine Allah, çobanı ve sürüsünü taş ederek cezalandırır. (Sakaoğlu, 2011: 36 -37)

Çobanın içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak adına Allah'a verdiği sözü tutmayarak; sahip olduğu koyunlardan yedi tanesini değil de, saçlarının arasında bir asalak olarak yaşayan bitleri kurban niyetine öldürmesi, çobanın ve koyunların taş kesilmesine sebep olur. İnsanı yaşattığı ve rızıklandırdığına, zor durumdan kurtardığına inanılan Allah'a karşı yapılan bu saygısız tutum, cezasız kalmaz. Çobanın başına gelen bu durum kolektif bilinçaltında adağın yerine getirilmesi konusunda derin izler bırakır. Böyle bir efsaneden sonra adak sözü verenlerin adağını yerine getirmeme ihtimali azalır. Efsanede çığnenen tabu sonucu uğranılan taş kesilme cezası, taşların soyut olmaktan ziyade, somut bir halde bulunmasından dolayı, efsanenin vermek istediği mesajı gelecek nesillerin bilinçaltında güncelleyerek gün yüzüne çıkartır. Efsanelerde insanların tabuları çığnemesi sonucunda uğradıkları cezalardan birisi de taş kesilmedir. Taş kesilme motifinin “*dayandığı esas, tabiatta görülen ve belirli bir şekle sahip olan taş yığınlarıdır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu şekilli taşlara insanlar, en uygun hikâyeyi izafe etmişlerdir. Hatta bazen aynı taş yığını iki, bazen üç ayrı hikâyeye bağlan(ır).*” (Sakaoğlu, 1980: 81)

Efsanede tabuları çığneyen karakterlerin temel özelliği ise verdiği sözü tutmama ve cimriliktir. Vaat ettikleri kıymetli şeylerin yerine değersiz olan bir şeyi kurban ederek bu özelliklerini gösterirler. Gölge arketipleri yansıdığı karakterlerde olumsuz özellikler ile belirir. Allah'a karşı verilen bir sözü yerine getirmeyip cimrilik eden bu insanlar, tabuları çığneyen birer gölge arketipleridir. Efsanedeki karakterler cimrilik özelliği ile olumsuz bir havaya büründürülür.

Alfred Adler, İnsanı Tanıma Sanatı adlı eserinde cimrilik için; “Cimri, ilgili özelliği olsa olsa saklayıp aşırıya vardırılan bir cömertlikle kamufle edebilir; böyle bir cömertlik de lütfen verilen bir sadakadan, cömertlik jestinden yararlanarak kişisel duyusunu başkalarının sırtından sağlamaştırıp yüceltme çabasından başka bir şey değildir” (Adler, 2010: 259) der. Yukarıdaki efsanelerde de çoban yedi tane kurban sözü ile bir nevi ne kadar cömert olduğunu göstermek ister. Ancak içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtulduktan sonra ise cimrilik özelliği ortaya çıkar. Kendisi için değerli gördüğü koyunlarını cimrilik çemberi içerisinde korur ve onları kurban etmez. Bunların yerine herhangi bir değeri olmayan bitleri kurban ederek verdiği sözü tuttuğunu düşünür. Çobanın cimriliğini kamufle etme çabası yerini cimriliğe bırakır. Böylece gölge arketipi çobanın şahsında yansıma imkânı bulur. Burada arketipin ortaya koymak istediği temel değer olan cömertliğin yüceliği, cimrilik gibi gölge arketipi olarak görülen bir özellik ile vurgulanmak istenir. Gölge arketipi

özelliği gösteren karakterler taş kesilme cezası ile cezalandırılarak, kavramlar düzeyinde cömertlik, cimrilige üstün gelir. Böylece efsanenin gölge arketipi, cimrilik ve cömertlik üçgeninde gelişen dramatik aksiyonu sonuçlanmış olur.

1.2. Taşlaşan Köy

Taşlaşan Köy efsanesinde yine Tanrı'ya verilen bir sözün yerine getirilmeyerek tabunun çiğnendiği görülür. Efsaneye göre köylülerin koyunlarını suladıkları suyun etrafında canavar vardır. Köy kadınları bir gün suyun yanına koyunlarını sağmaya giderler. Bu sırada canavar suyu geçmeye başlar. Kadınlar korkularından Tanrı'ya yalvarır ve “Tanrım bu canavarı yok et, adına bir kurban keseceğiz” derler. Tanrı onların dualarını kabul eder. Bu duruma sevinen kadınlar durumu kocalarına anlatırlar. Ancak kocaları kurbanı nasıl keseceklerini düşünürler. Başlarındaki bitleri eşlerine verip, bitleri kurban ederler. Yalnız bir tek yoksul bir kadın kurbanını keser. Ertesi gün ise kurbanlarını kesmeyen kadınlar ve çoban taş kesilir. Sadece kurbanını kesen kadına bir şey olmaz. (Seyidoğlu, 2005: 206)

Taşlaşan Köy efsanesinde de yukarıdaki efsanelerde olduğu gibi zor bir durumda iken verilen sözün yerine getirilmediği görülür. Ancak bu efsanede farklı olan durum ise sözünü tutup kurbanını kesen kadının taş kesilmekten kurtulmasıdır. Ejderhanın korkusu ile Allah'a yalvarıp kurban kesme vaadinde bulunan kadınlar, kocalarının kendilerine verdikleri biti kurban ederek, verdikleri sözü yerine getirdiklerini ve Allah'ı bu yolla razı ettiklerini düşünürler. İçinde buldukları sıkıntılı durumdan kurtulmalarının bir karşılığı olamayacak kadar değersiz bir şeyi kurban niyetine kesmeleri nedeniyle tek bir kişi hariç köy halkı taş kesilir. Yoksul bir kadın ise sahip olduğu en değerli şey olan kurbanını keserek taş kesilmekten kurtulur. Bu efsanede hem ceza hem de ödül vardır. Adağını yerine getirmeyenler taş kesilirken, verdiği sözü tutan hayatta kalır.

Efsanede verilmek istenen mesaj, olumlu ve olumsuz davranışlar ile belirtilir. Sözünde duran her daim güvende bulunurken, sözünde durmayan ise daima tehlikededir. Efsane verilen sözde durmanın ne kadar erdemli bir davranış olduğunu yoksul bir kadının şahsında dile getirir. Nitekim söz verme, ontik anlamda insanı geleceğe ağmak adına kuran en önemli itkilere birisidir.

Olumsuz davranış, gölge arketipi tarafından gerçekleştirilirken, olumlu davranış ise ideal bir karakter tarafından hayat bulur. Kavramlar düzeyinde erdemli olmanın önemi bu iki karakterin davranış kodlarında saklıdır. Adağını yerine getiren kadın bu davranışıyla tanrı tarafından ödüllendirilir yani taş kesilmekten kurtarılır. Burada aslında cezalandırılan gölge arketipinin kavramsal düzeyde ifadesi olan sözünde durmamaktır. Taş kesilen, gölge arketipinin somutlaşmasıyla yansıtılan sözünde durmama eylemidir. İnsanoğlu, tanrı gibi yüce bir değere karşı sözünü tutmama eylemini cimri bir karaktere yükleyerek, bu yaşağı hem olumsuz bir karaktere çiğnetir hem de efsanelerin erdemli davranışları nasıl yücelttiğini gösterir.

2. Baba Sözünün Dinlenilmemesi

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabulardan birisi de baba sözünün dinlenilmemesidir. Bir genç kızın babasının izni olmadan sevdiği erkekle bile olsa kaçması neticesinde hem erkek hem de kız taş kesilir.

2.1. Kız Musa Köyü

Bugün adı Kız Musa olan köyde vaktiyle veli bir zat vardır. Bu zatın kızı onun sözünü hiç dinlemez. Bir gün babasından izinsiz bir erkekle kaçır. Sabah olduğunda köyün dışında iki kişi görülür. Yanlarına vardıklarında kızın ve delikanlının taş kesildiğini görürler. (Seyidoğlu, 2005: 199–200)

Büyüklerin sözlerini dinlemek, onların nasihatlerini dikkate almak, efsanelerin insanlara aktardığı güzel davranışlardan bir kaçıdır. Yaşam tecrübesi açısından her daim önde olan bey, kağan ve baba gibi otorite sahibi kişilerin sözleri bir emir hükmündedir. Bu kişilerin sözlerinin dinlenilmemesi durumunda tabu çiğnenmiş olur. Bunun neticesinde ise tabuyu çiğneyenler çeşitli cezalara uğrar. Bu efsanede babasının sözünü dinlemeyen kız, taş kesilerek cezalandırılır.

Gölge arketiplerinin efsanelerde yansıma şekillerinden bir diğeri de baba sözünü dinlemeyen evlatlardır. Yaşamın her daim kültür ve tecrübe kodlarının taşıyıcısı olan bey, kağan ve baba gibi karakterlerin sözlerini dinlemeyip tabuları çiğneyenler, içimizdeki gölge arketipinin efsanelerdeki somutlaşmış yansımaları olurlar. Bu efsanede de babasının sözünü dinlemeyip kaçan kız, bir gölge arketipi olarak aktarılır. Gölge arketipi olan karakterin davranışı, taş kesilme ile cezalandırılır. Efsanelerin vermek istediği erdemli davranış kodları, gölge arketiplerinin çiğnemiş olduğu tabular ve onların uğradığı cezalar ile aktarılır. Baba sözünden çıkma eylemi bilinçaltının derinliklerine atılan bir gölge olmaktan ziyade, efsanelerde somut bir yansıması olan ve sonuçlarının görüldüğü bir olay olarak insanın kendisiyle yüzleşme şansı bulduğu bir efsanedir. İnsan kendisiyle yani gölgesiyle yüzleşerek önüne engel olan karanlık bir engeli geçer ve hayatında daha mutlu ve huzurlu olur. Bu aşamada efsanelerdeki tabuları gölge arketiplerine çiğnetmek, insanın kendisiyle olan yüzleşmesini de sağlar.

3. Örf ve Adetlerin İhlali

3.1. Gelin Taşı–2

Gelin Taşı ile ilgili olarak anlatılan efsanede, gelin ve damadın kardeşinin birbirlerine karşı olan duygusal yakınlığının, ikisinin de taş kesilmesiyle cezalandırıldığı görülür. Efsaneye göre gelin alayı yolda gelirken, gelin ve damadın kardeşi birbirlerine baka baka köyün girişine kadar gelirler. Tam bu sırada ikisi de taş kesilirler. Köy halkı da bu utanç verici durumu kınarcasına bu taşlara tükürerek geçer. (Seyidoğlu, 2005: 262)

Örf ve adetler bir toplumu bir arada tutan güçlü kodlardır. Örf, içerisinde yaşadığı toplumu yatay boyutta bakıldığında bir arada tutarken, dikey boyutta incelendiğinde atalarla olan mitik bağı sağlar. Örflerin ihlali ise şiddetli bir şekilde cezalandırılır. Bu sayede örf kendisini korumaya alır ve yaşamaya devam eder. Mitin gizemli koruma gücü örf ve adetler sayesinde kendisine bir saygı kültürü oluşturur.

Gelin Taşı efsanesi toplumumuz tarafından hiçbir şekilde tasvip edilemeyecek bir olayı merkezine yerleştirir. Gelin, kendisi için bir kardeşten öte göremeyeceği damadın kardeşine gönül verir. Bu durum toplumun değerlerine terstir ve bir şekilde cezalandırmayı gerektirir. Bu aşamada doğaüstü bir şekilde taş kesilerek cezalandırılan gelin ve damadın kardeşinin taşa dönüşen şekilleri köyün girişinde durur. Görüldüğü üzere sembolik anlamda olumsuz bir davranış daha köye girmeden engellenir. Yaşanan olayın laneti köye bulaşmaz.

Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları* adlı eserinde bu konuya benzer bir örnek vermektedir. Kalafat'ın aktardığına göre; “*Bulgurluk köyündeki bir kutsal mekânda yapılan dinî uygulamaya göre kötü ruhların kovulması amacıyla taşlar üst üste konularak kule oluştururlar. Bu uygulama ve özel hallerde insanların sağlarına sollarına 'tu tu tu' diyerek tükürür gibi yapmaları bir usardır. Bu kültürde ura kötülük urasa ise onu def etmek için yapılan bir uygulamadır.*” (Kalafat, 2010: 172–173) Bu açıdan bakıldığında taş kesilen gelin ve damadın kardeşinin yapmış olduğu kötü davranışın bir kalıntısı olarak duran taşlara, bu kötü olayı kınarcasına halk tarafından tükürülür. Böylece olayın köy halkı tarafından tasvip edilmediği de gösterilmiş olur.

Gelin ve damadın kardeşinin örf ve adetler etrafında şekillenen tabuyu kırmaları, onları gölge arketipi olarak görmemize neden olur. Örf ve adetler gibi bir toplumu bir arada tutan değerler bütünü çığnemek, bu örf ve adetlerin ritüelleriyle büyüyen bir topluluğun aklından bile geçirmeyeceği bir davranıştır. “Bir musibet bin nasihatten iyidir” atasözünün açımlayıcısı olarak görebileceğimiz bu efsanede, örf ve adetlerin ihlallerin ne sonuçlar doğurduğunu göstermek için, çiğnenen bir tabu ve uğranan ceza görülmektedir. Verilmek istenen mesaj için de tabuları çiğneyenlerin ortaya çıkması gerekir. Bu durumda bilinçaltımızın karanlık yönü olan ve asla kendimize yakıştıramadığımız davranışları sergileyen gölge arketipleri ortaya çıkar. Gölge arketiplerinin davranışları ise karşı değerler düzleminde yansıma imkânı bulur. Efsanede birer gölge arketipi olan gelin ve damadın kardeşi, birbirlerine karşı duygusal bir yakınlık hissetmeleriyle, erdemli bir davranış sergilemezler.

4. Varlık Alanlarının İhlal Edilmesi

Ontoloji ya da varlık felsefesinin temel problemi varlıktır. Ontoloji varlığı veya varoluşu inceler. Varlığın kategorik yapısı da ontolojinin araştırma alanı içerisinde. Modern ontoloji varlığı çeşitli tabakalardan oluşan ve her katmanın kendi içinde bağımsız olduğu bir yapı olarak kabul eder. Modern ontolojinin kurucusu olan Nicolai Hartmann, varlık tabakalarını: 1. Maddi, 2. Organik, 3. Psişik, 4. Geist olmak üzere dört kısma ayırır. 1. katman inorganik tabaka ya da madde katmanıdır. 2. katmanda canlı varlıklar bulunur. Bu katman yaşam alanıdır ve bu alanda üreme, büyüme, gelişme ve beslenme görülür. Organik hayat, maddi olana bağlıdır. 3. katman bilinçli varlıkların alanıdır. Bu alanı bilincimiz ile tanırız. Psişik varlık tabakası alttaki tabakalar tarafından taşınır. 4. katman tinsel varlık alanıdır. Geist tabakasında edim alanımız tin veya ustur. İnsanın varlık alanı dört katmanlıdır. İnsan, tinsel katmanın niteliklerini de taşır. (Mengüşoğlu, 1976: 218-219) Bu varlık tabakaları tamamen birbirinden bağlantısız ve birlikten yoksun değildir. Ancak bu tabakalar arasında uyulması gereken bir ontik mesafede vardır. Bir varlık tabakasından diğer bir varlık tabakasına şartsız bir şekilde sürekli olarak geçmek mümkün değildir. (Tunalı, 2002: 38) Ontolojik olarak varlık tabakalarının arasındaki geçilmezlik ilkesinin ihlali kaosu doğurur. Anadolu efsanelerinde varlık tabakalarının geçişmezlik ilkesinin ihlali neticesinde çeşitli cezalandırmalar olduğu görülür. (Ergöz, 2014; 102) Bu cezalandırmaların amacı varlık tabakaları arasındaki sınırları koruyarak kaosu oluşmasına engel olmaktadır.

Halk bilgisi yaratmalarında canlıların kendi varlık alanlarını ihlal etmeleri ve başka varlık alanları / canlıları ile temasa geçmeleri durumunda cezalandırıldıkları görülmektedir. Örneğin efsanelerde cin, peri, al karısı gibi canlıların insanlar tarafından yakalandıkları, bir müddet insanlara hizmet ettikleri ve bir fırsatını bulup kendi varlık alanlarına döndüklerinde öldürüldükleri anlatılmaktadır. Aynı şekilde onları yakalayan insanlar da yaşamsal anlamda yitime uğramaktadırlar Evlerinin bereketi kalmamakta; yaşam alanları yok olmaktadır. Bu durum varlık alanı ihlali sonucu ortaya çıkan kaosu gözler önüne sermektedir. Bu yüzden anlatılarda varlık alanı ihlali cezasız bırakılmaz.

Gölge arketipi olarak tabuları çiğneyerek, efsanelerde yansıma imkânı bulan karakterlerin çiğnediği bir başka tabu ise varlık alanlarını ihlal etmeleridir. Varlık alanı ile her canlının yaşamsal hakkına ve varlık sınırlarına saygı duyulması gerekir. Başka canlıların varlık alanlarına müdahale ederek saygısızlık tutumu içerisinde bulunanların ne gibi durumlara yol açtığı ise efsanelerde üzerinde önemle durulan konulardan bir kaçıdır. Erzurum efsanelerinden Uğursuz Yumurta ve Hamam efsanelerinde gölge arketiplerinin yansımalarını görürüz.

4.1. Uğursuz Yumurta

Uğursuz Yumurta adlı efsane, canlılara karşı yapılan, varlık alanı ihlâlinin cezalandırıldığı bir olaya dayanır. Efsaneye göre; şimdi virane bir halde olan eski bir köyde önceden leylekler yaşar. Leylekler ilkbaharda gelir, sonbaharda tekrar göç eder. İlkbahar mevsiminde ana leyleğin iki yumurtası olur. Köyde yaşayanlardan birisi bu yumurtalardan birisini tavuk yumurtası ile değiştirir. Tüm köylü de bu durumu merak eder ve leyleği izler. Leylek aradan kısa bir süre geçtikten sonra diğer leylekler tarafından öldürülür. Daha sonrasında leylekler köye bir daha gelmez. Bu durumu gören halk da köyden göç etmeye başlar. (Seyidoğlu, 2005: 207–208)

Jean Paul Roux, leyleğin kutsal bir rolü olduğuna dikkat çeker. Roux, Türklerin de diğer milletler gibi leyleklerin hareketlerini iyiye ve kötüye yordüğünü belirtirken bir de Attila ile ilgili bir hadiseyi örnek verir: “*Aç kalmış veya korkmuş leyleklerin kuşatma altındaki şehri terk etmelerinin doğal olmasının pek önemi yoktur. Attilâ, ileride ne olacağını önceden kestirebilen leyleklerin, orduları engellemeydi şehirlilerin davranacakları gibi davrandıklarını düşünür. Ama leyleklerin kaçarken şehrin mutluluğunu götürmelerinin şehrin düşmesine neden olacağını da düşünmüştür kuşkusuz.*” (Roux, 2005: 80–81) Anlatılanlarda dikkat çekici olan husus leyleklerin giderken şehrin mutluluğunu da beraberinde götürdüğü ifadesidir. Yukarıdaki efsanede de leylekler o köyü terk ettikten sonra, köy eski görüntüsünden uzaklaşır. Herkes köyden göç eder. Köy virane bir hale dönüşür. “*Bu durum leyleklerin bolluk ve bereket olgusuyla olan doğrudan ilişkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir.*” (Ergun, 2011: 135) Tüm bunlar bir araya getirildiğinde bir kişinin yapmış olduğu hata tüm köyü etkiler. Başka canlıların yaşamlarına saygı duyulmaması neticesinde kaos ortaya çıkar. Bolluk ve bereket sembolü olan leyleğin, neslinin çoğalmasını sağlayacak olan yumurtalarına karşı yapılan eylem, canlıların yaşam haklarına karşı işlenen bir suçtur. Sınırların ihlal edilmesi sonucu ortaya çıkan kaos sonucunda köy, yaşamsal anlamda her türlü kaynağını yitirir ve harap bir hale gelerek; yasakların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezaların somut bir hali olarak kalır.

Burada kausun ortaya çıkmasına sebep olan ise leyleğin yumurtasını tavuk yumurtası ile değiştiren kişidir. Karakter burada bir gölge arketipi olarak dikkati çeker. Başka canlıların varlık alanına yapılan saygısızlık, insani olarak kabul edemeyeceğimiz bir davranıştır. Saygı gibi erdemli bir davranışın aksi bir durum olan saygısızlık, gölge arketipinin yansıması olan kişi tarafından yapılır. Mitolojik anlamda da derin göndermelere sahip olan leylek sembolüne karşı işlenen bu suç, mit tarafından cezasız bırakılmaz. Gölge arketipinin temsil ettiği saygısızlık eylemi, cezalandırılarak, saygı kavramının önemi vurgulanır. Bu efsanede kausun ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi, gölge arketipinin yansıması olarak efsanelerde tabuları çiğneyen bir başka gölge arketipi olarak yer alır. Gölge arketipleri çiğnedikleri tabular ile olumsuz sonuçlara sebebiyet verirler.

4.2. Hamam-4

Hamam- 4 adlı efsanede başka dünyaların canlıları olan cinlerin kendilerine iyilik yaparı mükâfatlandığı ama kendileriyle alay eden bir insanı ise sırtına kambur yapıştırarak cezalandırdıklarını görürüz. (Seyidoğlu, 2005: 176)

“*Günah işlemek, insanın bir varlık değerine karşı onu aşağılayacak bir eylemde bulunması demektir.*” (Korkmaz, 2000: 262) Efsanelerde bir başka varlık değerini aşağılayan karakterler birer gölge arketipidir. Efsanede görüldüğü üzere her canlının yaşamda bir varlık alanı vardır ve bu varlık alanına saygı sadece fiziksel anlamda değil, sözlerle de olmalıdır. Bir başka canlının görünüşüyle alay etmek ve onu olduğu şekliyle kabul etmemek bir cezalandırmayı da beraberinde getirir. Başka dünyaların canlıları kendilerine saygı gösterenlere iyilik yaparken; saygı göstermeyip sözleriyle rencide edenleri de cezalandırır.

Bu efsanede cezalandırılan başka canlılarla alay eden gölge arketipinin somut yansıması olan insan kişidir. Halk bilgisi yaratmaların özü olan ülkü kavramların edinimi için efsanede, karşı değer kavramların temsilcisi olan gölge arketipi cezaya uğrar. Bu sayede ilk insandan bugüne halk bilgisi yaratmalarındaki ülkü ve karşı değerlerin kavramlar düzeyindeki çatışmasında, erdemli davranışlar her daim yüceltilir. Gölge arketipinin çiğnemiş olduğu tabudaki karşı değer ise başka canlılarının varlık alanına saygı duyulmaması ve alaycılıktır.

5. Nimete Saygısızlık

Erzurum efsanelerinde çiğnenen tabulardan birisi de nimete karşı yapılan saygısızlıktır. Özellikle nimet gibi son derece kutsal olarak kabul edilen bir şeye karşı sergilenen olumsuz tavır, efsanelerde cezasız kalmaz. Erzurum efsanelerinde nimet etrafında şekillenen tabuları kıran karakterlerde birer gölge arketipidir. Gölge arketipinin şahsında sergilenen olumsuz davranışları cezalandırılması, efsanelerin olumlu değerleri yüceltme kavramını bilinçaltına yerleştirir. Böylece Anadolu coğrafyasına yayılan bu efsaneler kolektif bir ruh yaratarak nimeti kutsallaştırır.

5.1. Kızıoğulları

Korucuk Köyü'nde yaşayan ve Kızıoğulları denilen zengin bir aile vardır. Bir yıl ürünler bolca olur. Ambarlar buğday ve arpa ile dolup taşar. Aileden bir dede, ürünü arabaya yerleştiremeyince buğdaya küfreder. Bunun üzerine buğdaylar eksilmeye başlar. Ertesi gün ise köyü sel basar. Kalan buğdayları da sel alıp götürür. (Seyidoğlu, 2005: 186)

Kızıoğulları yaşamsal anlamda zenginlik ve refah içindedir. Ancak bu durum onların daima böyle kalacaklarının garantisi değildir. Kızıoğulları'ndan bir kişinin ağzından çıkan yanlış bir söz, sahip olduklarının bir anda yok olmasına neden olur. Yiyecek, insanın hayatını devam ettirebilmesi için en temel maddelerdendir. Buğdaya söylenen kötü sözler, onu veren yaratıcı tarafından hoş karşılanmaz. İbret verici bir şekilde verilen nimet geri alınır. Hatta kalan buğdaylar da yağın yağmurun sele dönüşmesi sonucu alıp götürülür. Bu efsanenin Korucuk halkı üzerinde nasıl bir etki bıraktığı bilinmez ama "*Korucuk halkının inançlarına göre buğdaya ve her çeşit zahireye kutsal nesne gözü ile bakılır, bunlar için kötü söz söylenmesi günahdır, sonra uğursuzluk getirir. Aynı şekilde hayvanlar da kutsaldır. Onlara da kötü söz söylenmez, bu guruba giren hayvanlar daha ziyade evcil hayvanlardır.*" (Seyidoğlu, 2005: 186)

Kızıoğulları'ndan bir bireyin yapmış olduğu saygısızlık, temel besin kaynağının ellerinden alınması ile cezalandırılır. Bu ceza bir ders niteliğinde, insanlar için acı bir örnek olarak bu efsanede anlatılır. Gölge arketiplerinin temel özelliklerinden birisi de kötü söz konuşmaktır. Özellikle de bu sözlerin insanlar için kutsal olarak kabul edilen nimete karşı söylenmesi kabul edilebilecek bir davranış değildir. Hiçbir kimsenin yapmak istemeyeceği böyle bir davranış efsanede gölge arketipi olan karakter tarafından sergilenir. Gölge arketipinin davranışı cezasız kalmaz. Daha önce bahsettiğimiz efsanelerde olduğu gibi bu efsanede de gölge arketipi, erdemli olmayan bir davranış sergiler ve cezalandırılır.

5.2. Kaybolan Nehir

Anadolu'nun pek çok yerinde çocuğunun altını bir nimetle temizleyen anne ve bebeğinin efsanesine rastlamak mümkündür. Bu efsanelerin çoğunluğunda anne ve bebeği nimete saygısızlıktan ötürü taşın dönüştürülerek cezalandırılır. Ancak Erzurum'da anlatılan Kaybolan Nehir efsanesinde durum biraz daha farklıdır. Efsanede Ermeni bir gelinin çocuğunun altını yarı başındaki su ile değil, buğday ekmeği ile temizler. Daha sonra da bu ekmeği suya atar. Bu durumu gören su da günden güne azalır. (Seyidoğlu, 2005: 250)

Bu efsanede bir değil iki tane tabunun çiğnendiği görülür. Öncelikle gelin ekmek ile çocuğun altını temizleyerek ilk ihlali gerçekleştirir. Üstelik bununla da yetinmez ve ekmeği kirllettikten sonra yanı başındaki suya atar. Suların kirlenmesi ise ikinci ihlali doğurur. Bu durum karşısında doğa kendi tepkisini ortaya koyar ve su kendisini geri eker. Tek bir kişinin yapmış olduğu ihlal tüm toplumun yaşam kaynağının yok olmasına neden olur. Arındırıcı ve temizleyici özelliği ile su, evrensel nitelikte bir hayat kaynağıdır. Suların bu arındırıcılığına karşı yapılan kirltme eylemi evrensel bir öfkeyi de beraberinde getirir. Gaston Bachelard; “*şiddetli su evrensel öfkenin ilk şemalarından biridir*” (Bachelard, 2006: 197) diyerek suların bir cezalandırma aracı olduğunu dile getirir.

Suların iğnenen yasaklar karşısında tepkisi iki boyutludur. Birincisinde sular olumsuzluğun üzerine doğru giderek onu yok eder. İkincisinde ise sular kendilerini geri çekerek yaşamsal anlamda insanlara olan desteğini geri ekerler. Sonuç olarak her ikisinde de insanoğlu çiğnendiği ve ihlal ettiği sınırların cezasını çeker. Bu bağlamda “*insan, kendisini var edecek olan doğanın unsurlarına karşı bir yıkım mekanizması haline dönüşür ise kendi varoluş olgusunu yok oluşlar dizgesine çevirir.*” (şayhan, 2018: 84) Yaşamın kaynağı olan suyun, yaşamı yok eden yüzüne şahit olur. Suların cezalandırıcı rolüne Göktürk yazıtlarında da rastlarız. Yazıtlarda iyi hizmet etmeyen ve isyan edenleri sular cezalandırır. (Ögel, 1989: 322) Sulara karşı işlenen suların cezasını kişioğlu eker. Doğa kendisini yenilemeyi başarıırken ona zarar veren kişioğlu ise bu uğradığı zararı telafi edemez. Bu bağlamda efsanelerde su çevresinde oluşan yasakların sembolik anlamda insanlar için hayati önem taşıdığı görülür.

Suyun sembolik manada insan hayatı için göstergeleri vardır. İnsanın yaşamdaki var olma mücadelesine manevi bir sağaltım unsuru olarak katkı sunan sulardaki değişimler insan hayatına doğrudan etki yapar. “*(...) varoluş mücadelesinde suyun ‘akar’ ya da ‘akıntılı’ olması, devamlılığın yani canlılığın ‘kuru’, ‘bulanık’ ve ‘cılız’ olması da cansızlığın, hastalığın ve ölümün bir göstergesi sayıl(ır).*” (Korkmaz, 1998: 92) Böylesine derin göndermelere sahip olan “*Sular, evrenin materia priması olarak kabul edilen ve bütün varoluş olanaklarını içinde barındıran ‘ecza-ı evveli’ unsurlardan birisidir. Varoluşun kaynağı olması itibariyle korunması ve saygı gösterilmesi gerekmektedir. Mitik düşüncenin bu kabul, aslında insanları, varlık tabakaları arasındaki geilmezlik ilkesine saygıya davet etmektedir.*” (Korkmaz, 2000: 261) Saygı, halk bilgisi yaratmalarında değişmeyen lk değer kavramlarından birisidir. Efsanelerde de saygılı olan her davranış ödüllendirilirken, saygısızca sergilenen davranışlar ise cezalandırılır. Bu efsanede öncelikle nimete sonra da sulara karşı kirltme eylemini gerçekleştiren karakter bir gölge arketipidir. Gölge arketiplerinin somutlaşmış yansımaları olan karakterlerin davranış kodları onların neden bir gölge arketipi olduklarının cevabını içermektedir. Kaybolan Nehir efsanesinde gelin, önce kutsal olan nimeti sonra da yaşamın temel kaynaklarından birisi olan suları insani değerlerle bağdaşmayan bir şekilde kirltirir. Bu nedenle başta çevresine olmak üzere içinde bulunduğu toplumun kutsalına saygısızlıkta bulunur. Saygısızlık ise gölge arketiplerinin özelliklerinden birisidir.

6. Din Büyükleri Etrafında şekillenen Tabuların iğnemesi

6.1. Söylemez Köyleri

Erzurum’un Karayazı ilçesinin Söylemez bucağında evliya olduğu anlatılan bir türbe mevcuttur. Bu türbeyi pek çok kişi dertlerine derman bulmak amacıyla ziyaret ederler.

Söylemez Baba ile ilgili olarak ise şöyle bir efsane anlatılır: Osmanlı’da şekerin kıt olduğu zamanlarda İran şahu Osmanlı’ya şeker gönderir. şeker kervanı, Söylemez Köyü’nde durur. Veli onlara yüklerinin ne olduğunu sorar onlar da; “Ykmz tuzdur” diye

yalan söylerler. Söylemez Baba da; “Yükünüz tuz değil amma tuz olsun” der. Kervan, padişahın huzuruna varıp, çuvalları açtıklarında ise şeker yerine tuz bulurlar. (Seyidoğlu, 2005: 204-205)

Kıtlık zamanında bulunduğu için kimsenin farkına varması istenilmeyen şeker yüklü çuvalları Söylemez Baba fark eder. Kervancılara sorduğu soruya verilen yalan cevap üzerine o da ceza olarak şekeri tuz yapar. Söylemez Baba ve onun gibi şahsiyetler insanlara doğru ve güzel olan şeyleri öğreten kişilerdir. Söylemez Baba yalan söylemenin ne kadar kötü bir şey olduğunu, gösterdiği bu keramet ile herkese gösterir. Kervancılar yalan söyledikleri için cezalandırılır. Ama bu olay onların ve toplumun yaşamının düzeni için gerekli olan dürüst yaşamın teminatı olur.

Yalan söylemek insani olarak kendimize yakıştırmadığımız ve bilinçaltına attığımız davranışlardan birisidir. Bilinçaltına atılan bu davranış Söylemez Köyleri adlı efsanede tabunun çiğnenmesine sebep olan bir davranış olarak dikkati çeker. Bu davranışı sergileyen kişiler ise gölge arketiplerinin efsanelerdeki yansımalarıdır. Bu olumsuz davranışın ise kötü bir şey olduğu bir din büyüğünün verdiği ceza ile vurgulanır. Erdemli bir davranış olmayan yalan söyleme eylemi bu yolla dışlanır ve cezalandırılır.

6.2. Akdağ Köyü

“Bu köyün bulunduğu yerde eskiden bir şehir varmış. Bugün bu köyün kalıntıları bulunmaktadır. Bu şehirde büyük bir din âlimi vaazlar vermiş. Binlerce insan bu âlimi dinler ve not alırlarmış. Âlim bu durumu görünce gururlanmaya başlamış. Böyle bir anında bir sayfayı çevirince şöyle bir âyetle karşılaşır: ‘Çok gururlanma seni kelp yaparım’. Bunun üzerine âlim köyü terk eder, köy de zamanla viran hale gelir.” (Seyidoğlu, 2005: 191)

Sahip olduğu ilmin cazibesine kapılan âlim, gururuna yenik düşünce, onun bu davranışına cevap, Kur’an-ı Kerim’deki bir ayetle verilir. Âlim gururunun neden olduğu büyükleme ile sınırları ihlal eder. Bu nedenle köpek yapılarak insanlardan aşağı bir seviyeye atılmakla tehdit edilir. Âlim, gördüğü bu sözlerin etkisi ile köyü terk eder. Ancak neden olduğu uğursuzluğu köyde bırakır. Köy de bu durumdan dolayı eski halinden uzaklaşarak virane, yaşanmaz bir hale gelir.

Eski, yıkık dökük şehirlerin yok olmalarının nedenleri efsanelerde bir tabunun çiğnenmesi olarak görülür. Bir zamanlar çok canlı bir yer olan köy, âlimin hatası sonucu artık yaşam kaynağı olmaktan çıkar. Bir kişinin yapmış olduğu hata tüm topluma mal olur. Tabuların çiğnenmesi sonucunda uğranılan cezalar toplumun her kesimini etkiler. Bu nedenle, tabular, sadece bireyler için değil, tüm toplum için geçerlidir. Toplumun tabular karşısında bir otokontrol sistemi olmalıdır. Böylece her birey tabuların ciddiyetini kavrar. Tabuların nesilden nesile aktarılması bu otokontrolün sistematik bir hale dönüşmesini sağlar.

Akdağ Köyü efsanesindeki anlatılan olay, toplumun yaşam karşısındaki takınması gereken tutumu öğretir. Eğer yasaklar çiğnenirse, yaşam alanlarının nasıl yok olabileceği anlatılır. Efsaneler bu aşamada toplumsal birlikteliği sağlayan unsurlar olarak da aktif işlev sahibi anlatılardır.

Efsanede gururuna yenik düşerek tabuyu çiğneyen âlim ise bir gölge arketipidir. Gururlanma ve büyükleme, insanın egosunun kendisini esir almasına sebebiyet verir. Bu aşamada kişi çevresiyle olan ilişkisinde başka varlık alanlarına saygı duymayan ve sınırları ihlal eden bir gölge arketipine dönüşür. Âlimin temsil ettiği değerler, halk bilgisi yaratmalarında yüceltilmez, aksine her türlü tenkide ve cezalandırmaya maruz kalır. Bu sayede anlatım esasına dayalı türlerin öz kavramını oluşturan ülkü değerlere sahip olmanın önemi korunmuş ve gelecek nesillere aktarılmış olunur. Gölge arketipi iç dünyamızın karanlık dünyasından çıkararak yansıma imkânı bulduğu bu anlatılarda, eleştirel süzgeçten

geçerek, olumlu kodlar ile tekrar bize geri döner. Bu efsanede de gururlanmanın ve büyüklenmenin ne kadar kötü bir davranış olduğu gölge arketipinin yansımada aktarılır.

Sonuç

Halk bilgisi yaratmaları, ortak değerler olan arketiplerin, semboller aracılığı ile yansıma imkânı bulduğu anlatılardır. Bu sembollerden birisi olan gölge arketipleri efsanelerde yansıma imkânı bulur. Gölge arketipleri, efsanelerin temel ülkü değerlerinin aksi bir tutum içerisinde yer alırlar. Bu nedenle gölge arketiplerinin şahsında asıl mücadele kavramlar düzeyinde yaşanmaktadır. Bu mücadelenin sonucunda ise saygı, verilen sözde durma gibi ülkü değerlerin galip geldiği, gölge arketipinin temsil ettiği karşıt değerlerin ise cezalandırıldığı görülmektedir.

Efsanelerde tabuları çiğneyen kişiler, bilinçaltımızın karanlık yönünü oluşturan özelliklerin yansıtıldığı kişilerdir. Bu nedenle tabuları çiğneyen karakterlerin gölge arketipleri olduğu görülür. İnsan için kutsal olan tabuları da olumsuzlanan karakterler çiğnemek suretiyle verilmek istenen mesaj efsanede kendisine yer bulur. Cimrilik, verilen sözden dönme, kötü söz konuşmak vb, davranışlar insan olarak dışladığımız durumlar olarak gölge arketiplerinin çiğnediği tabularda dikkat çeken özelliklerdir.

Efsanelerde tabuları gölge arketiplerine çiğnetmek aslında kendimizle yüzleşmemizdir. Bilinçaltımızın derinliklerine atmaya çalıştığımız bu olumsuz özellikler, efsanelerde yansıtılarak, birer ayna gibi insanlığın kendisini yani bilinçaltını seyretmesini sağlar. Kendisi ile yüzleşen, zaaflarını bilen insan ise daha güçlü ve sağlıklı bir şekilde hayatına devam eder.

Efsanelerdeki tabuların toplumsal düzeni sağlamayı amaçladığı da görülür. Toplumsal düzen bir toplumun geçmişten getirdiği tüm değerleri geleceğe aktarabilmesi için oldukça önemlidir. Çünkü toplumun en küçük yapı taşı olan birey bu düzen içinde toplumun değer yargılarını öğrenir, saygı duyar, korur ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. İşte bu aşamada toplumun etrafında değerler dizgesi oluşturduğu unsurları koruma görevi tabulara düşer. Tabular efsanelerde yatay boyutta toplumun değer yargılarının maddi boyutuyla korunmasını, dikey boyutta ise toplumun kültürel, tarihsel ve inançsal bağlarına tutunmasını sağlar.

Kaynakça

- Adler, A. (2010), *İnsanı Tanıma Sanatı* (Çev. Kâmuran Şipal), Say Yayınları, Ankara.
- Altınkaynak, E. (1999), *Anlatım Esasına Dayalı Metinler Ve Din*, Bizim Gençlik Yay., Nu: 38, Giresun.
- Bachelard, G. (2006), *Su Ve Düşler*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- Ergun, P. (2011), “Bebekleri Leyleklerin Getirdiğine Dair İnancın Türk Mitolojisindeki Kökleri Üzerine”, *Milli Folklor*, Yıl 23, Sayı 89, S.133–146.
- Ergöz, R. (2014), *Anadolu Efsanelerinde Yasaklar Ve Cezalar*, Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan.
- Fordham, F. (2001), *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (Çev. A. Yakıner), Say Yayınları, İstanbul.
- Freud, S. (2012), *Totem Ve Tabu* (Çev.Kâmuran Şipal), Say Yayınları, İstanbul.
- Gökeri, A. İ. (1979), *Arketiplere Dayanan Yeni İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz Ve Türk Edebiyatlarında Bazı Romans Ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara.
- Jung, C. G. (1997), *Bilinç Ve Bilinçaltının İşlevi* (Çev. Evren Büyükinal), Say Yayınları, İstanbul.

- Kalafat, Y. (2010), *Türk Kültürlü Halklarda Tematik Halk İnanmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, R. (1998), “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu”, Türk Kültürü, S.418, Ankara.
- Korkmaz, R. (2000), “Fenomenolojik Açıdan Tepegöz Yorumu”, Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni (18-20 Mart 1999),S. 221-226, Elazığ.
- Mengüşoğlu, T. (1976) *Fenomenoloji Ve Nicolai Hartmann*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Ögel, B. (1989), *Türk Mitolojisi*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Roux J. (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler Ve Hayvanlar* (Çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sakaoğlu, S. (1980), *Anadolu- Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi Ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dizisi Yayınları: 29, Halk Edebiyatı Dizisi:5, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Sakaoğlu, S. (2011), *101 Anadolu Efsanesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Seyidoğlu, B. (2005), *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Şayhan, F. (2018), “Kuşatılan Ben’in Biliş Düzeyi Yorumu: Yüce Birey Bağlamında Yunus”, Akademi Halkbilimi Dergisi, 2018, Cilt: 11, Sayı: 21, 69-77.
- Şayhan, F. (2018), “Altay Türklerinin Su Kültünün Mitsel Okuması”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 87: 83-100.
- Tunalı, İ., (2002), *Sanat Ontolojisi*, İnkılâp Yay., İstanbul.

ARDAHAN'DAKİ GÖLGELİ VE ÇOBANKÖY DEMİR ÇAĞI ALANLARI

IRON AGE SITES OF GÖLGELİ AND ÇOBANKÖY IN ARDAHAN

УЧАСТКИ ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА СЕЛ ГЕЛЬГЕЛИ И ЧОБАНКЕЙ АРДАХАНСКОГО РАЙОНА

Sami PATACI*

Öz

Bu makalenin konusu, Ardahan'ın merkez ve Göle ilçelerindeki iki yerleşim olan Gölgeli ve Çobanköy'deki üç ayrı arkeolojik alandır. Bu arkeolojik alanlardan ilki Merkez ilçe yerleşimlerinden Gölgeli'nin 3.6 km güneybatısında yer alan bir Demir Çağı kalesi ve bu kalenin hemen batı kenarında kurulmuş bir yerleşimdir. Gölgeli Güneybatı Kalesi kayalık bir tepe üzerine, arazi şartlarına uygun olarak inşa edilmiş ve orta derecede korunabilmiş bir kalıntıdır. Burası, günümüzde Gölgeli köyü sakinlerinin yaylacılık faaliyetlerinde bulunduğu arazi sınırlarında yer almaktadır ve Ardahan ilinin merkez ilçesindeki ender Demir Çağı buluntu alanlarından biridir. Seramik verilerine göre esasında M.Ö. II. binyıl içlerinde kurulmuş olması gereken bu arkeolojik alandaki en geç buluntular M.Ö. 7.-5. yüzyıllar arasına aittir. Makalemizin konusunu oluşturan ikinci arkeolojik alan Ardahan'ın Göle ilçesi merkezinin 26 km kuzeydoğusunda yer alan Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi'dir. Bu arkeolojik alanda biri iç ve diğeri dış olmak üzere iki sıra sur tespit edilmiştir ve yoğun olarak Demir Çağı seramikleri arazi üzerinde gözlemlenmektedir. Yine arazi koşullarına göre inşa edildiği anlaşılan kalenin iç ve dış surları büyük ölçüde tahrip olmuştur. İç sur içerisinde iki adet yapı kalıntısı daha bulunur. Arkeolojik alanda ayrıca iki mezar kalıntısı tespit edilmiştir. Ancak bu mezarların yakın dönemlerde kaçak kazıcılar tarafından kazılıp tahrip edildiği anlaşılmaktadır. Son arkeolojik alan Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi'nin 1,15 km doğusundaki bir Demir Çağı höyüğüdür. Bu höyük Çobanköy adlı yerleşimin hemen kuzeyinde yer almakta olup ne yazık ki Ardahan'da en yoğun kaçak kazılara maruz kalmış arkeolojik alandır. M.Ö. II. binyıla ait seramiklerin haricinde höyükte genel olarak M.Ö. 8.-5. yüzyıllar arasına tarihlenebilecek türden seramik buluntuları da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, kale, höyük, yerleşim, seramik, Ardahan.

* ORCID: 0000-0003-1840-6562 Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ardahan, samipataci@hotmail.com

Abstract

The subject of this article is three different archaeological sites in Gölgele and Çobanköy, located in the central and Göle districts of Ardahan. The first of these archaeological sites is an Iron Age fortress located 3.6 km southwest of Gölgele village from the central district and a settlement which was built just western side of this fortress. It is located in the vast land where the residents of Gölgele carry out their livestock activities and one of the rare Iron Age finds in the central district of Ardahan. The latest finds of this archaeological area which must have been built in the second millennium BC according to the ceramics found in the field are dated between the 7th and 5th centuries BC.

The second archaeological site that constitutes the subject of the article is the fortress of Çobanköy and its settlement located 26 km northeast of the center of Göle district in Ardahan. Two rows of fortification walls were detected in this archaeological site as one is interior and other one is exterior Wall and numerous Iron Age ceramics were observed on the land. The last archaeological site mentioned in the article is an Iron Age mound (höyük site) located at 1.15 km east of the fortress of Çobanköy. This mound is located just north of the settlement of Çobanköy and unfortunately is one of the archaeological sites in Ardahan that has been exposed to the most intense illicit excavations.

Keywords: Iron Age, fortress, mound, settlement, ceramic, Ardahan.

Аннотация

Предметом данной статьи являются два отдельных археологических памятника в Гельгели и Чобанкёй. Эти сёла находятся в центральном и Гёлейском районах Ардастана. Первым из этих археологических памятников является крепость железного века, которая находится в 3,6 км к юго-западу от Гельгели от жилого района и представляет собой останки древнего поселения, основанного на западном краю этого замка. Юго-западная крепость Гельгели представляет собой каменистый холм, построенный в соответствии с условиями местности и представляет собой умеренно сохранившиеся руины. Он расположен на пастбищах жителей села Гельгели и является одним из редких находок железного века в центральном районе провинции Ардастан. По данным керамического материала это культура фактически была основана во втором тысячелетии до нашей эры, а самые ранние археологические находки на этом месте относятся к 5-7 тысячелетию до нашей эры. Вторым археологическим памятником, который составляет предмет нашей статьи, является замок и поселение Чобанкёй, расположенное в 26 км к северо-востоку от центра Ардастана в районе Гёле. В этом археологическом памятнике имеются два ряда укреплений, один из которых является внутренним, а другой - внешним, а керамика железного века найдена на территориях. Внутренние и внешние стены крепости, которая была построена в соответствии с условиями территории, были в значительной степени разрушены. Внутри внутренней стены есть еще два здания. Два захоронения были также найдены в археологической зоне. Однако, эти гробницы были недавно выкопаны и уничтожены незаконными землекопами. Последним археологическим памятником является насыпь железного века в 1,15 км к востоку от замка и поселения Чобанкёй. Этот курган расположен к северу от посёлка Чобанкёй. К сожалению, он подвергся самым интенсивным и незаконным раскопкам в Ардастане. Кроме керамики второго тысячелетия, в кургане найдены останки керамики, которые можно датировать восьми-пяти тысячелетием до нашей эры.

Ключевые слова: железный век, замок, курган, поселок, керамика, Ардастан.

1. Giriş

Son yıllarda yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, Ardahan'ın Tunç Çağı açısından ve özellikle bir Erken Tunç Çağı kültürü olan Kura-Aras Kültürü açısından önemli bir bölge olduğu anlaşılmıştır (Patacı *vd.*, 2017: 187-190). Tunç Çağı buluntu alanları, Ardahan Ovası'nın çevresindeki yüksek rakımlı tepelerin zirvesinde ve Kura Nehri ya da göletler gibi su kaynaklarının yakın çevresinde gözlemlenebilmektedir. Bu arkeolojik alanlarda kapsamlı kazılar yapıldığında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Tunç Çağı kültürünü anlayabilmek adına çok önemli veriler elde edileceği kanaatindeyiz. Ne var ki, Demir Çağı ve sonrası Ardahan'ı hakkında birkaç basmakalıp ifadenin dışında değerlendirme yapabilmemize müsait bir veriler topluluğu henüz biriktirememiştir. Demir Çağı Ardahan'ının şu an için karanlıkta kaldığını söylemek gerekir ve bu karanlık neredeyse Geç Antik Çağ'a varıncaya kadar devam etmektedir.

Ardahan, günümüzde olduğu gibi geçmişte de sert kış koşullarının hâkim olduğu bir iklime sahipti. Dönem dönem nem farklılıkları yaşansa da (Erginal *vd.*, 2015: 4) Antik Çağ'da yılın en az altı ayının ve bazen de yarısından fazlasının kış koşullarına karşı bir hayatta kalma mücadelesi içerisinde geçtiğini söylersek sanırız ki yanılmış olmayız. Bu sebeple, geniş insan topluluklarının Ardahan sınırları içerisinde belirli bir alanda bir araya gelip geç dönemlere değin kentleşme faaliyetinde bulunamadıklarını arkeolojik verilere dayanarak yorumlamaktayız. Ağır iklim koşulları, bölgenin kayda değer tek faaliyeti olan hayvancılık ve bu ikisinin sonucunda doğal olarak gelişen pastoral bir sosyal yapı, birbirine sıkı sıkıya bağlı olmayan, ihtiyacı doğrultusunda yaşayıp ileri bir yaşam tarzını aramayan ve yaz mevsiminde yüksek rakımlı tepelerin zirvesinde geçici yerleşimler kurmayı tercih eden toplumsal oluşumları Ardahan için mümkün kılmıştır. Ancak bunlar, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Demir Çağı üzerine kısıtlı değerlendirmelerimizin gerçek nedenleri değildir. Hem Ardahan hem Kars bölgesi için kısa süreli basit araştırmalar ve yüzey araştırmalarından ibaret olan bilimsel çalışmalar, uzun süreli ve kapsamlı arkeolojik kazılarla bir ileri boyuta taşınmadıkça, Anadolu'nun bu bölgesinde Antik Çağ'ın karanlık yüzünü aydınlığa çevirebilmemiz mümkün olmayacaktır. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi, burada yaşayacak ve çalışacak gönüllü arkeoloğlara ihtiyaç duymaktadır ve bölge arkeolojisinin en önemli sıkıntısı gönüllü bilim adamı eksikliğidir. Görünün o ki, bölge arkeolojisi popülerlik kazanana dek, insan eliyle oluşan tahribatın, yakın gelecekte Eskiçağ kültür varlıklarının araştırılmadan yitip gitmesine neden olması muhtemeldir.

Bu öngörüyle, 2013 yılından itibaren düzenlenen araştırmaların hedefi, Ardahan ili sınırlarındaki tüm arkeolojik buluntu noktalarının en azından sağlıklı bir envanterinin oluşturulabilmesiydi (Patacı, 2014: 99-116; Patacı, 2015a: 467-480; Patacı, 2015b: 52-86; Patacı, 2016a: 81-100; Patacı, 2016b: 28-102; Patacı ve Lafli, 2015: 229-248; Patacı ve Lafli, 2016: 281-297; Patacı ve Lafli, 2017: 115-126; Patacı *vd.*, 2017: 175-200). 2016 yılı çalışmalarıyla birlikte, Ardahan'ın Merkez ilçesinin güneyinde ve Göle ilçesinde bazı Demir Çağı buluntu noktalarının ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu Demir Çağı alanlarından en önemlileri, Göle'nin kuzeydoğusunda, doğu-batı doğrultusunda uzanan kabaca 8 km'lik bir ovanın kuzeyi ve batısındaki yükseltilerde yer alan ve günümüz Kuzupınarı ve Bellitepe köylerinin yer aldığı arazinin çevresine aralıklarla konumlandırılmış iki kule, iki kale ve kalelerden birinin hemen yanına kurulu bir yerleşimdir (Patacı ve Oral Patacı, 2018: 16-30).

İlin özellikle Merkez ve Çıldır ilçeleri sınırlarındaki arkeolojik alanlarda, her ne kadar Demir Çağı seramikleri ile karşılaşılsa da bu buluntular, Tunç Çağı ve Ortaçağ buluntularına oranla oldukça az miktarda gözlemlenebilmiştir. Ancak bölgenin güneyine doğru, Demir Çağı buluntuları hem seramikte hem de mimaride kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Makalenin konusu olan Gölgeci ve Çobanköy arkeolojik alanlarında önemli bir Demir Çağı seramik buluntu grubu ile karşılaşılmıştır; bunun yanında, M.Ö. II.

binyılın ortasına ve üçüncü çeyreğine tarihlenebilecek türden küçük buluntular yok olmamakta ve daha geç seramik buluntularının yanında belgelenmeye devam etmektedir.

2. Gölgele Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi

2016 yılında Ardahan'ın merkez ilçe yerleşimlerinden Gölgele köyü çevresinde iki Eskiçağ arkeolojik alanı (*Gölgele Kalesi ve Gölgele Yüksek Yayla Arkeolojik Alanı*) tespit edilmişti (Harita 1; Patacı ve Laflı, 2017: 115, figs. 4-5). 2017 yılında bu köy çevresindeki araştırmalara devam edilmiştir. Günümüzde Gölgele köyü sakinlerinin yaylacılık faaliyetleri doğrultusunda kullandığı yüksek rakımlı arazide, bir Demir Çağı kalesi ve bu kalenin hemen batı kenarında bir yerleşim alanı, yeni tespit edilen arkeolojik buluntu noktalarından olmuştur. Bu alan, Gölgele köyünün güneybatısında, Ardahan-Kars karayolunun batısındaki köye ait araziden 3,6 km uzaklıkta yer almaktadır (Harita 1).

Yukarıda bahsedilen ve Gölgele köyünün hemen batısında yer alan diğer Eskiçağ kalesinin varlığından ötürü, bu arkeolojik alan Gölgele Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi olarak adlandırılmıştır. Buradaki mimari kalıntılar, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlanmaktadır. Kale, kayalık bir tepe üzerine ve arazi koşullarına göre inşa edilmiştir (Çizim 1). Kalenin üzerinde yükseldiği tepe, 2287 ile 2299 m rakımları arasındadır. Kale, savunma duvarı göz önüne alındığında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 85 m ve güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 58 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Kalenin güneydoğu terasındaki mekanlar da buna eklendiğinde güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki maksimum uzunluğu 83 m'ye kadar çıkmaktadır. Kalenin batı kenarındaki yerleşim alanının ölçüleri kuzey-güney yönünde 78 m ve doğu batı doğrultusunda ise 70 m'dir. Kale ve yerleşim ile birlikte tüm arkeolojik alan 170 x 85 m boyutlarında bir araziyi kaplamaktadır.

Gölgele Güneybatı Kalesi, genel olarak orta ve küçük boyutlu ve az işçilikli taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir. Polygonal, dikdörtgen ve kare formlu bazalt taşlar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Kale, kuzey ve güney olmak üzere iki alana sahiptir. Çokgen planlı kuzey alanın boyutları maksimum 45 x 40 m'dir (Çizim 1; Resim 1-4). Kalenin batı ve doğu kenarları farklı seviyelerde teraslanmıştır. Doğu terasta, üç adet dörtgen planlı mekâna ait duvarlar temel seviyesinde gözlemlenmektedir (Resim 5). Kale duvarları genel olarak 1,40 m civarında kalınlığa sahiptir. Duvarların maksimum korunan yükseklikleri 2,5 m ilâ 3 m arasında değişmektedir.

Gölgele Güneybatı Kalesi'nin hemen batısındaki arazi büyük olasılıkla mevsimlik bir yayla yerleşimi olarak kullanılmış olmalıdır. Yukarıda bahsedildiği üzere 78 x 70 m ölçülerindeki bu yerleşim alanında dikdörtgen ve kare planlı çok sayıda konutun temel kalıntıları arazi seviyesinden rahatlıkla gözlemlenebilmektedir (Resim 6). Yüksek rakımlı bu arkeolojik alandaki bir kale ve bir yerleşime dair kalıntılar, Ardahan'da daha çok mevsimlik/geçici amaçla kullanılmış bazı arkeolojik alanları anımsatmaktadır. Bu arkeolojik alanlardan bir tanesi, ilin Hanak ilçesinin Çayağzı yerleşimi yakınlarındaki Ziyaret Kale'dir. Ziyaret Kale'de de bir savunma yapısının kenarındaki arazinin yerleşim olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir (Köroğlu, 1998: 136-137); ancak Ziyaret Kale'de Tunç Çağı seramik buluntuları Demir Çağı buluntularına göre daha yoğun görülmektedir. Ardahan'da bu tip arkeolojik alanlar dağlık arazilerde yer almaktadır. Bölgenin Erken Tunç Çağı'ndan geç dönemlere değin değişmeyen yaşam biçimi olan hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda oluşturulan bu arkeolojik alanların askeri yapılar ile korunulmaya çalışıldığı, yaylacılık faaliyetleri yapılan mıntıkların bu tip savunma yapılarıyla güvenliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Son yıllarda tespit edilen arkeolojik alanlar bu görüşümüzü daha da belirginleştirmiştir.

Gölgele Güneybatı Kalesi'nin hemen yanındaki bu yerleşimde, ayrı ayrı konutlar olması gereken mekanlar, küçük ve orta boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir

(Resim 7). Mekanlar arasından nispeten daha iyi korunmuş üç örneğin boyutları 8,5 x 6 m; 9,8 x 9 m ve 11 x 9 m'dir. Mekanlar en fazla 90 cm yükseklikte korunabilmiştir. Yapılardan bir tanesinden ölçülebilen duvar kalınlığı 1 m'dir. Yerleşim alanının çeşitli noktalarında kaçak kazı çukurları tespit edilmiştir. Tüm arkeolojik alanda ve ayrıca bu çukurların atım topraklarının üzerinde gözlemlenen seramik buluntuları Demir Çağı ağırlıklı olmak üzere Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine kadar çeşitlilik gösterir (Resim 8). Gölge Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi'nin M.Ö. II. binyıl içlerinde kurulduğu, ancak Demir Çağı'nda da faal olduğu tarafımızca düşünülmektedir. Bu alanda tespit edilen en geç seramik buluntular ise M.Ö. 7. ve 5. yüzyıllar arasına tarihlenebilecek türdedir. Elbette alanın daha detaylı tarihlendirilebilmesi için arkeolojik bir kazıya ihtiyaç vardır.

3. Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi

Göle ilçe merkezinin karayolu ile 26 km kuzeydoğusunda yer alan (Harita 1) Çobanköy birbirine oldukça yakın iki ayrı arkeolojik alana sahiptir. Çobanköy'ün batı sınırından 700 m kadar ileride, köyün kuzeybatısındaki bir tepe üzerinde bir arkeolojik alan iç ve dış surlara sahip bir kale görünümündedir. Tüm arkeolojik alanın ölçüleri 250 x 85 m'dir. Kalıntıların üzerinde yer aldığı tepe 2188-2200 m arasındadır.

Çobanköy Kalesi kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Arazi koşullarına paralel olarak inşa edildiği anlaşılan kalenin iç ve dış surları ne yazık ki büyük oranda tahrip olarak temel seviyesinde korunmuş ya da duvar örgüsünden geriye sadece arazi üzerine dağılmış olan moloz yığınları kalmıştır (Resim 9). Birden fazla doğal ve geniş teraslara sahip arkeolojik alanda yine de gözlemlenebildiği kadarıyla temel seviyesinde yer yer korunabilmiş duvarların 1,5-2 m civarında bir genişliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kalenin iç suru, arkeolojik alanın batı kenarında yer almaktadır. İç duvar uzunluğu kuzeydoğu-güneybatı yönünde maksimum 72 m; genişliği ise 46 m civarındadır. İç duvar alanının merkezinde biri dikdörtgen (5,40 x 4,80 m) diğeri dıştan beşgen içten dörtgen planlı (7,30 x 6,90 m) iki adet yapı tespit edilmiştir (Resim 10). Aslında temel seviyesinde korundukları anlaşılan bu yapılar, günümüze yakın bir dönemde Çobanköy sakinleri tarafından hayvancılık faaliyetleri doğrultusunda basit kuru duvar tekniğinde yükseltilmiştir. Arazi seviyesinde gözlemlenebilen alt sıra duvar örgüsünden anlaşıldığı kadarıyla her iki yapı küçük ve orta boyutlu taşlarla kuru duvar tekniğinde inşa edilmiştir.

Arkeolojik alanın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda bazı mekanlara ait yapı kalıntısı izleri arazi seviyesinde gözlemlenebilmektedir. Bunun yanında, kalenin kuzeybatı dış surunun hemen iç bitişiğine inşa edilmiş en az 10 mekân yan yana ve yine temel seviyesinde korunabilmiştir (Resim 11). Bu mimari birimlerin hangi işlevde kullanıldıklarını tam olarak kestirebilmek kazı yapılmaksızın mümkün değildir. Ancak savunma duvarları haricinde, arkeolojik alanın doğu, kuzeydoğu ve kuzeybatısında gözlemlenen yapı kalıntılarının konut olması mümkündür.

Kalenin doğusunda, iç ve dış surlar arasında kalan alanda, 1,70 x 2,00 m boyutları civarında, muhtemelen bir mezar olması gereken bir kalıntı vardır. Sınırlarının orta ve ufak boyutlu taşlarla oluşturulmuş olduğu anlaşılan bu mezarın kaçak kazı sonucu tahrip edildiği gözlemlenmiştir (Resim 12). Mezar olması gereken bir başka buluntu, iç surun hemen güneydoğu ucunda yer alır. 2,80 x 1,60 m boyutlarında dikdörtgen planlı bu mezar, diğeri gibi yine tahrip durumdadır.

Çobanköy Kalesi'nde gözlemlenen seramik buluntuları Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine ve hatta Orta Çağ'a değin çeşitlilik göstermektedir (Resim 13).

4. Çobanköy Höyüğü

Çobanköy'ün hemen kuzeyinde inşa edilmiş olan bir su deposunun üzerinde yükseldiği tepenin doğu kısmının bir höyük olduğu anlaşılmaktadır. Köy merkezi ile bu höyüğün arasında 400-500 m'lik; höyüğün kuzeybatısındaki Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi ile höyük arasında ise 1,15 km'lik bir mesafe vardır (Harita 1). Her iki arkeolojik alan da birbirini görür şekilde konumlanmakla birlikte (Resim 14), aralarında 90-100 m'lik bir yükseklik farkı vardır. Höyük, deniz seviyesinden 2101 ilâ 2109 m arasındaki rakımlarda yer alır. Bu özelliği ile Ardahan Bölgesindeki düşük rakımlı ender arkeolojik alanlardan biridir.

Höyüğün zirvesi, doğu-batı doğrultusunda 66 m, kuzey-güney yönünde 61 m boyutlarında olan üçgen formlu bir teras şeklindedir. Höyüğün kuzey eteğinde, doğu-batı doğrultusunda birkaç metre uzanan bir duvar kalıntısı vardır (Resim 15). Temel seviyesindeki bu duvarın kuru duvar tekniğinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Teras üzerinde ne yazık ki 20 civarında kaçak kazı çukuru olduğu tespit edilmiştir. Arkeolojik alanın uzun zamandır insan eliyle tahrip edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Kaçak kazı çukurlarının bir kısmı incelenmiş ve höyüğün bazı noktalarında mezarlar olabileceği anlaşılmıştır. Kaçak kazı çukurlarında yaptığımız incelemeler sırasında M.Ö. II. binyıl içlerinden M.Ö. 8.-5. yüzyıllara kadar farklı tarihlere ait bol miktarda seramik parçalarının olduğu gözlemlenmiştir (Resim 16). Şu an için höyük olarak tanımladığımız bu arkeolojik alanın bir bölümünün mezarlık olarak da kullanılmış olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç

Ardahan'ın Merkez ve Göle ilçelerinde yer alan Gölgeli ve Çobanköy arkeolojik alanları çok sayıda Demir Çağı küçük buluntusuna sahip olmaları bakımından önem kazanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki özellikle Demir Çağı açısından il merkezinin güneyinin ve oranın da güneyinde yer alan Göle ilçesinin daha kapsamlı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Gölgeli ve Çobanköy yerleşimlerinin yakın çevresindeki bu buluntu yerlerinin detayına baktığımızda her ne kadar dönemin buluntularına (özellikle Demir Çağı mimarisi için bkz.: Patacı ve Oral Patacı, 2018: 16-36) sahip olduklarını görsek de esasında Tunç Çağı yerleşim tarzının Demir Çağı'nda ve hemen sonrasında da devam ettiğini ve bu dönemde yerleşim tipolojisi açısından köklü bir değişimin yaşanmamış olduğunu sezdirmeleri bakımından da ayrı bir önemleri vardır. Gölgeli ve Çobanköy buluntu yerlerinde karşılaştığımız ve azımsanmayacak miktarda olan M.Ö. II. binyıl buluntuları bu alanların esasında Tunç Çağı'nda kurulduklarını ve dönemler boyunca kullanılmaya devam ettiklerini bizlere göstermektedir.

Doğu Anadolu arkeolojisinin Demir Çağı açısından Urartu Krallığı'nın çok büyük bir önemi vardır. Yaşam tarzı, Urartu öncesi ve sonrası olarak adeta ikiye ayrılmaktadır. Özellikle Urartularla birlikte bölgede yerleşik yaşam biçiminin kökleştiği ve tarımsal faaliyetlere ağırlık verildiği görülür. Krallık, bölgede yerleşik yaşam biçiminin oturmasını sağlayan imar faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Urartu'nun kültürel yayılım alanına baktığımızda her alanda üretim ve ticaret, mimarlık ve sanat, bir uygarlık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kültürel anlamda Urartu Krallığı'nın yayılım alanı içerisinde yer almayan Ardahan'da, yeni çağın getirileri Doğu Anadolu'nun güneyindeki ya da batısındaki kentler gibi kendini göstermez. Halen pastoral bir hayat tarzının egemen olduğu, mimari ihtiyaçların genelde kabaca giderildiği ve sanatın emekleme aşamasında olduğu içe kapanık bir kültürün varlığını sürdürdüğü arkeolojik izlerden hissedilmektedir. Ancak bu izlenimlerin "gerçek" ile ne kadar uyumlu olduğu, kapsamlı araştırmalara ve kazılara bağlı olarak ileriki yıllarda anlaşılabilir. Yani ileri seviye değerlendirmeler yapılabilmesi için henüz erkendir. Yine de Demir Çağı'nda kullanıldığı anlaşılan savunma yapıları ve bu

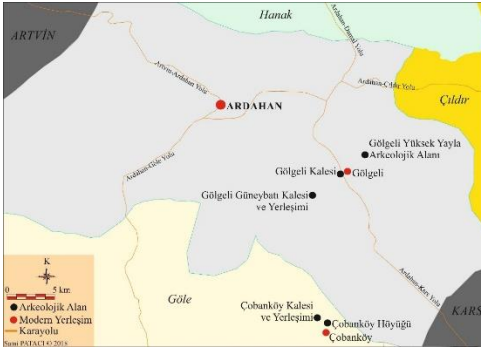
yapıların hemen yanına veya yakın çevresine kurulmuş olan mevsimlik yerleşmeler bizlere bazı fikirler vermektedir. Bu tarz arkeolojik kalıntılar II. binyıl geleneklerinin devamı olarak kullanılmıştır. Yüksek rakımlardaki hayvancılığa yönelik mevsimlik yerleşmeler ve savunma yapıları dışında, yerleşik yaşam kültürünün ve tarım ve üretiminin ön plana çıktığı kalıntılar kendini belirgin olarak göstermemektedir. “Demir Çağı’nda Kuzeydoğu Anadolu nasıldı?” sorusuna cevap arayabilmek için bölgede sürekli olarak yaşayan toplulukların nüfusunun da en azından tahminen belirlenebilmesi önemlidir. Arkeolojik alanlardan kaçının bölgenin yerli halkına kaçının ise sadece hayvancılık faaliyetleri için bölgeye mevsimlik gelen topluluklara ait olduğunun belirlenebilmesi elbette kolay değildir.

Konuyla alakalı bir başka durum, Tunç Çağı’ndan Ortaçağ’a değin savunma yapılaşmasının Ardahan’da oldukça yoğun olduğudur. İl sınırları içerisindeki 40’ın üzerinde bilinen Eskiçağ savunma yapısı Eskiçağ topluluklarının savunma ihtiyacının ne kadar üst düzeyde olduğunun kanıtlanması için sanırım yeterlidir. Ardahan’daki savunma yapılarının varlığına gerekçe olarak sadece basmakalıp bir ifadeyle bölgenin Transkafkasya ve Anadolu arasında bir geçiş güzergahı olduğunu söylemek yeterli olmayacaktır. Çünkü tespit edilen kale ve kuleler sadece olası antik güzergahlar üzerine kurulmamışlardır ve bunların önemli bir kısmı bu makaledeki örneklerde olduğu gibi hayvancılık faaliyetlerinin ve mevsimlik yerleşmelerin güvenliğinin sağlanması için de kullanılmıştır. Amaç ne olursa olsun apaçık olan, savunma yapılaşmasının ne denli yoğun olduğudur ki bu da akla başka soruları getirmektedir: Hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı her yüksek yayla yerleşimi için bir gözetleme kulesi, orta boyutlu karakol işlevinde bir kale ya da büyük boyutlu bir kale yapılıyorsa, güvenliğe böylesine önem veren bu toplulukların samimi bir iletişim içerisinde olmadıkları ve birbirine yabancı oldukları anlamını çıkarabilir miyiz ve bu savunma yapılarının gerçek sahibi aslında kimlerdi? Yine mevsimlik yerleşimlere sahip ancak Ardahan ovaları çevresinde yaşayanlar mı yahut sadece yaz mevsiminde hayvanları ile bölgeye gelen ve mallarını ve canlarını koruma ihtiyacı hisseden yakın çevre yabancıları mı? Arkeolojik kalıntılardan hareketle, söz konusu yapıların çoğunun üstün bir mimari beceri ve emek sayesinde oluşturulmadıkları ve temel ihtiyaç gereksinimi sonucunda kısa sürede inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Yine de Tunç Çağları içerisinde kurulmuş ancak Demir Çağı’nda da kullanılmaya devam etmiş Senger Tepe gibi bazı mevsimlik yerleşimlerde ise bir-iki sıra sur yapısının varlığı dikkat çekicidir. Bu yöndeki soruların cevaplarına yaklaşabilmek için arkeolojik araştırmaların bilimsel kalitesini artırmak şarttır.

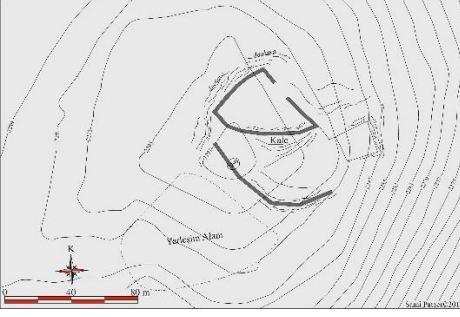
Kaynakça

- Erginal, A.E., Çağatay, M.N., Kükrer, S., Akbaş, A., Acar, D., Çakır, Ç. ve Öztürk, M.Z., (2015). "Çıldır Gölü (Kuzeydoğu Anadolu) Geç Holosen İklim Kayıtları", *İv.Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu 2015*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 15-17 Ekim 2015, Samsun, Bildiriler Kitabı, S. 4.
- Koroğlu, K. (1998). "1996 Yılı Artvin-Ardahan İleri Yüzey Araştırması", *Xv. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü, T.C. Kültür Bakanlığı Yayın No: 2010, Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 58, Ankara, 127-156.
- Pataci, S. (2014). "Ardahan İli 2013 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I. Cilt*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3444-1, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 168-1, Ankara, 99-116.
- Pataci, S (2015a). "Archaeological Surveys Of Ardahan In Northeastern Anatolia In 2013", Şurada: *Recent Studies On The Archaeology Of Anatolia*, E. Lafli Ve S. Pataci

- (Ed.), Bar (British Archaeological Reports) International Series 2750, Archaeopress, Oxford, 467-480.
- Patacı, S (2015b), "Transkafkasya Arkeolojisi Kapsamında Ardahan", *Yeni Türkiye*, Sayı 72, Cilt 2, 52-86.
- Patacı, S (2016a). "Ardahan İli 2014 Yılı Arkeolojik Yüzeý Araştırması", 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3475-1, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüđü Yayın No: 172-1, Ankara, 81-100.
- Patacı, S (2016b). Patacı, S., "Ardahan Kale Ve Kuleleri", Şurada: *Ardahan Kale Ve Kuleleri*, (Ed. S. Patacı), Serka, Ardahan, 28-102.
- Patacı, S Ve Laflı, E. (2015). "Surveys In Ardahan On The Turkish-Georgian Borderline In 2013 And 2014", *Anatolia Antiqua 23*, 229-248.
- Patacı, S. Ve Laflı, E. (2016). "Field Surveys In Ardahan İn 2015", *Anatolia Antiqua 24*, 281-297.
- Patacı, S. Ve Laflı, E. (2017). "Field Surveys İn Ardahan İn 2016", *Anatolia Antiqua 25*, 115-126.
- Patacı, S., Yıldırım, N., Oral, Ö., Bozođlu, İ. ve Altun, S., (2017). "Ardahan İli 2013-2015 Yüzeý Araştırmaları", 34. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3491-1, Kültür Varlık. Ve Müzeler Gen. Müd. Yayın No: 176-1, Edirne, 175-200.
- Patacı, S. ve Oral, Ö. (2018). "Some Iron Age And Medieval Sites İn Göle District Of Ardahan", *History, Archaeology, Ethnology*, [S.L.], N. I, 16-30.

Harita 1. Arkeolojik buluntu noktaları haritası.

Çizim 1. Gölge Güneybatı Kalesi topografik planı.

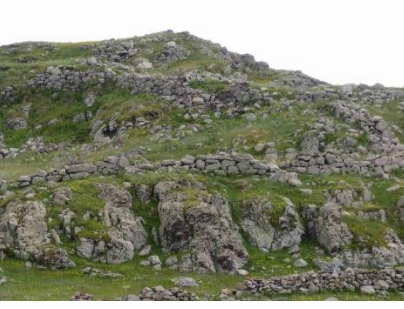

Resim 1. Gölge Güneybatı Kalesi'nin kuzeyden görünümü.

Resim 2. Gölge Güneybatı Kalesi'nin kuzey alanından bir görünüm.

Resim 3. Gölge Güneybatı Kalesi'nin kuzey alanından bir görüntüm.

Resim 4. Gölge Güneybatı Kalesi'nden bir in situ duvar.

Resim 5. Gölge Güneybatı Kalesi'nin doğu terasında temel seviyesinde korunmuş bir yapı.

Resim 6. Gölge Güneybatı Kalesi'nin batı kenarındaki yerleşim alanı.

Resim 7. Gölge Güneybatı Kalesi Yerleşimi'nden temel seviyesinde bir yapı.

Resim 8. Gölge Güneybatı Kalesi ve Yerleşimi Seramik Buluntuları.

Resim 9. obanky Kalesi. Temel seviyesinde korunmuş duvar kalıntısı.

Resim 10. obanky Kalesi i sur yapıları ortofotosu.

Resim 11. Çobanköy Kalesi. Dış sura bitişik inşa edilmiş yapılara ait temel kalıntıları.

Resim 12. Çobanköy Kalesi. Bir mezarın ortofotosu.

Resim 13. Çobanköy Kalesi ve Yerleşimi seramik buluntuları.

Resim 14. Çobanköy Hüyükü'nün kuzeybatıdan görünümü.

Resim 15. Çobanköy Hüyükü'nden bir duvar kalıntısı.

Resim 16. Çobanköy Hüyükü seramik buluntuları.

BOLU MÜZESİ'NDEN BİR GRUP ROMA DÖNEMİ KORİNTH BAŞLIĞI

A GROUP OF ROMAN PERIOD CORINTHIAN CAPITALS FROM BOLU MUSEUM*

ГРУППА КОРИНФСКИХ КАПИТЕЛЕЙ РИМСКОГО ПЕРИОДА ИЗ БОЛИЙСКОГО МУЗЕЯ

Akın TEMÜR** - Merve ÇELİK***

Öz

Klasik dönemde ortaya çıkan korinth başlığı Roma İmparatorluğu'nda oldukça sevilmiş ve yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Roma İmparatorluğu yapılarının tasarımları, kullanılan yöntemler, kentteki mimari düzenlemeler, kamu yapıları ve işlevleri esas alınarak; Roma dönemine ait Bithynion sikkeleri üzerindeki betimlemelerden de yola çıkarak, kentte var oldukları anlaşılan, korinth düzenindeki sütunlu yapılara ait olması gereken başlıkları kapsamaktadır. İmparatorlukta Hadrian dönemiyle Anadolu'da yoğun olarak yaşanan imarlaşma hareketleri, Severuslar döneminde de devam etmiş ve bu imarlaşma hareketleri Bithynion kentinde de gözlemlenmiştir. Kent özellikle Hadrian döneminde Antinoos'un doğduğu yer olması nedeniyle ayrıcalıklara sahip olmuş ve mimari yapılaşmanın daha da yoğunlaştığı görülmüştür. Bolu Müzesi envanterinde bulunan korinth başlıkları da bu yapılaşmanın en önemli kanıtlarından biridir. Yapılan kazı ve araştırmalar sonucu, Bolu kentindeki pek çok mimari yapıdan elde edilen korinth başlıklarından, müzeye getirilmiş olanları, araştırmanın esas konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmayla söz konusu yapılarda süsleme ögesi ve taşıyıcı eleman olarak işlev görmüş korinth başlıklarını, stil özellikleriyle ele alıp lokalizasyon sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda kentin Roma İmparatorluk dönemindeki sosyo-ekonomik yapısı, siyasi ve dini değerleri de dikkate alınarak çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda korinth başlıklarının; stil gelişimleri ve kompozisyonları içerisinde birçok farklı dönem özelliklerini gösterdiği tespit edilmiş ve bu kapsamda üç tip altında gruplandırılan başlıklar, dönemsel gelişimlerine göre ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Bolu Müzesi, Bithynion, Bithynia Bölgesi, Korinth Başlığı, Roma Mimarlığı

* Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Geliştirme Destekleme Programı (PYO.FEN.1904.18.031) tarafından desteklenmiştir.

** ORCID: 0000-0001-9777-5256 Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Samsun, akintemur@yahoo.com

*** ORCID: 0000-0002-6915-7343 Y.L.Öğr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Samsun, mervecelik014@gmail.com

Abstract

Having emerged in the classical period, Corinthian capitals were very popular and widely used in the Roman Empire. Based on designs of Roman Empire structures, methods used, architectural arrangements in the city, public structures and their functions, and based on the depictions on Bithynian coins belonging to the Roman period, this study covers capitals that are thought to exist in the city and that must belong to colonized structures in the Corinthian order. Intensification movements occurring in Anatolia during the reign of Hadrian in the Empire also continued during the Severan period, and these movements were observed in the city of Bithynia. The city had privileges being the birthplace of Antinoos during Hadrian period, and architectural structuring was more concentrated. Corinthian capitals found in the Bolu Museum inventory are also one of the most important evidences of this structuring. As a result of excavations and studies conducted, among Corinth capitals obtained from many architectural structures in the city of Bolu, those brought to the museum constitute the main subject of research. The aim of this study is to discuss style characteristics of Corinth capitals that functioned as a decoration element and carrier element in structures in question, and to address problem of localization. In this context, studies were carried out considering socio-economic structure, political and religious values of the city during the Roman Empire period. As a result of these studies, it was determined that Corinthian capitals show characteristics of different period in their style developments and compositions, in this respect, these capitals were grouped under three types and divided according to their periodic developments.

Keywords: Bolu Museum, Bithynion, Bithynia Region, Corinthian Capitals, Roman Architecture

Аннотация

Коринфские капители классического периода были очень популярны в Римской империи. В нижеследующей исследовании на основе методов в архитектуре, строения общественных структур и городского строя Римской империи, включая изображения на Битвинийских монетах римского периода было установлено, что они относились капителям колонной структуре Коринфского порядка. Строительственная деятельность в Анатолии при правлении Адриана продолжался и в период Северуса, которое отразилось и в Битвинии. Город был привилегированным в период Адриана в связи с тем, что там родился Антиноос и архитектурные постройки были более интенсивными. Коринфские капители из музея Болу являются одним из важнейших доказательств этой постройки. Итоги раскопок по направлению Коринфских капителей и архитектурных сооружений города Болу размещённых в музее, являются основным предметом нашего исследования. Цель нижеследующей статьи, решение проблемы локализации путем исследования элементов орнамента и стилистических характеров коринфских капителей. В этом контексте были проведены исследования с учетом социально-экономической структуры, политических и религиозных ценностей города в период Римской империи. В результате этих исследований капители коринфа по своему стилю, композиции, различных особенностей и периода строения, были сгруппированы по трем типам и разделены в соответствии с их периодическим развитием.

Ключевые слова: Музей Болу, Битвиния, Битвинийский край, Коринфский капитель, Римская архитектура.

1. Giriş

Bithynion (Bolu); Bithynia bölgesinin önemli kentlerinden biri olup, Nikomedia'dan Pontus ve Paphlagonia bölgelerine doğru giden önemli bir yol güzergâhı üzerinde bulunmaktadır (Sevin 2001, 39). Plinius'un (Plinius IX, 1938-1971) *Historia Naturalis* adlı eserinde, Bithynium-Claudiopolis olarak geçen kentin kalıntıları, günümüzde Bolu kent merkezinde yükselmektedir. En erken yerleşim izlerinin Eski Tunç Çağına kadar uzandığı kentin, ilk sakinlerini Hititler oluşturur. Sonrasında sırasıyla Friglerin ve Lydialıların hakimiyetine geçen kent, Lydialıların M.Ö. 546'da Persler'e yenilmesiyle birlikte Pers valileri tarafından yönetilmeye başlar. Sonrasında Prusias (M.Ö. 227-182) tarafından şehir (polis) yapılır. Claudius'un iktidarda olduğu dönemde (M.Ö. 54-41) ise, kentin adı *Claudiopolis* olarak değiştirilir. Hadrianus (M.S. 117-138) döneminde, muhtemelen Hadrianus'un gözdesi Antinoos'un doğduğu bu kente, tanınan birçok ayrıcalıklardan dolayı Hadrianon Kladiopoleiton adı verilir (Marek 2003, 74-80). M.S. 3. yy.'ın 2. yarısında kentin adı tekrar *Claudiopolis* olarak değiştirilir ve M.S. 384'de Honorias eyaletinin başkentliğini yapar. Bizans Döneminde kent büyük ölçüde önemini kaybederek prokonsüller tarafından yönetilmeye başlar (Umar 1986, 37).

2. Korinth Başlığının Ortaya Çıkışı

Çalışmaya konu olan korinth başlığının ilk olarak Mimar Kallimachos tarafından M.Ö. 440'larda keşfedildiği kabul edilir (Vitruvius 2005, 77). Bitkisel bir form esas alınarak oluşturulan başlık (Başaran 1995, 10), abakus levhası altındaki sepet biçimindeki bir kalathos ve üzerine yerleştirilen alt ve üst yaprak çelengini oluşturan *akanthus* yapraklarından oluşmaktadır. Üst yaprak çelengini oluşturan *akanthus* yaprakları arasından, halka biçiminde boğumlu bir boyuna sahip, çanak biçiminde iki yana açılan bir kaulis yaprağı çıkmaktadır. Kalathos üzerinde ise, ortası çiçekli abakus levhası bulunur. Kenarları iç bükey olan ve dörtgen formlu levhanın ortasında genellikle abakus çiçeği bulunur. Abakus levhasının alt köşelerinde volütler ve yaprak ortalarında helezon yapan heliksler, başlığın temel formunu oluşturur (Kramer 1997, 22-23). Bu şekliyle korinth başlığı hem üst yapının taşıyıcı bir elemanı olarak hem de bezemeli bir mimari eleman olarak karşımıza çıkar (İdil 1984, 2).

3. Roma Dönemi Korinth Başlıklarının Genel Gelişimi

M.Ö. 5 yy. sonunda Yunanistan'da ortaya çıkan korinth başlığı, Roma İmparatorluk dönemi sonuna kadar farklı yapılarda karşımıza çıkar (Yılmaz 2010, 70-71; 2012, 694). Klasik dönemde iç dekorasyonda, dış mimaride ise ilk olarak anıtlarda daha sonra tapınıklarda görülmeye başlayan korinth başlığı (Başaran 1997, 4), Hellenistik dönemden itibaren Anadolu mimarisinde gösterdiği zengin süsleme ile ait oldukları yapıya estetik görünüş sağlayan taşıyıcı bir mimari elemana dönüşür (Söğüt 2005, 161-177). Bu döneme ait başlıklarda başlık uzun ve kalathos tektonik bir biçimde oluşturulmuştur. Yapraklar kalathos gövdesine yapışıktır ve üzerinde derin yuvarlak kıvrımlı, dolgun damarlar bulunmaktadır. *Akanthus* yapraklarının henüz yeterince biçimlenmediği yaprak dilimleri arasında; ovalimsi, yuvarlak ve kalp biçiminde gözler ile sivri uçlu yaprak dişleri bulunmaktadır (Sezgin 2004, 11). Başlığın orta-üst bölümünde kalathos oldukça belirgindir. Heliks ve volüt sapları güçlü, kaulisler ise, uzun kanallı ve kalındır. Bu başlık öğeleri hellenistik dönem etkisi ile kalathos yüzeyine ne sıkı sıkıya yapışmış ne de ondan belirgin bir biçimde ayrılmıştır. Bununla beraber, başlıklar genel görünüşleri ile oldukça geniş ve serttir. *Akanthus* yapraklarının daha belirgin bir biçimde kıvrımları ise, M.Ö. 1. yy.'ın

ortalarına ait bir özellik olarak karşımıza çıkar. Augustus dönemiyle birlikte ise, en çok kullanılan mimari düzene dönüşür (İdil 1984, 2).

Geç Augustus dönemi ve Tiberius'un (Söğüt 2005, 353) erken dönemlerinde, kalathosu sıkıca saran akanthus yaprakları başlığa derinlik kazandırırken, kolay kırılabilecek çatallı ve yarıklı bir yüzeye sahip olmaları ve yaprak dilimleri arasındaki yuvarlak gözlerin kaba bir dudakla çevrilmiş olması gibi yeni özellikler ortaya çıkmaya başlar. Claudiuslar dönemine gelindiğinde korinth başlıklarında sivri dişli alt sıra akanthus yapraklarının birbirlerinden ayrıldığı görülür. Bu dönemde ince damarlı, hafifçe katlanmış olan akanthus yapraklarının üst bölümleri, kalathosun üzerinden dışarıya doğru biraz sarkmaktadır. Yaprak uçlarının kıvrılarak, aralarında ters dönmüş kalp biçimi oluşturmaları ise, yeni bir özellik olarak karşımıza çıkar. Uzun formulu olan başlıklarda heliksler daha çok dekoratif özellik gösterirlerken, volütlerle aralarında dar açı oluştururlar (İdil 1984, 9-10). Flaviuslar dönemi korinth başlıklarının en belirgin özelliği; başlık öğelerinin oldukça serbest yapılmış olması ve kaulislerin olmamasıdır. Akanthus yapraklarındaki yaprak dilimleri arasındaki gözler ise, damla şekline dönüşmüştür (Güzel 2007, 15-16). Derin yüzeyler ve akanthus yaprakları üzerindeki ışık-gölge etkisi daha gelişkin bir yapı ortaya koyar (Baranaydın 2016, 32). Bu özellikler Batı Anadolu'da M.S. 1. yy.'ın ortalarından başlayıp, 2. yy.'ın başlarında da devam eder (İdil 1984, 15).

Hadrianus ile Antoninus Pius döneminin başlarında Batı Anadolu'da özellikle Bergama ve Efes'te bulunan birçok korinth başlığı, formlarının açıklığı ile ön plana çıkar. Kalathos üstünün dil kalıpları biçimindeki yapraklarla kaplandığı bu başlıklarda (Heilmeyer 1970, 18, Taf. 9,1) alt sıra akanthus yaprak sırasını oluşturan on iki adet akanthus yan yana dizilmiştir. Derin biçimde kalıplandırılarak matkapla işlenen bu yapraklar, kalathos yüzeyinden öne doğru çıkmış gibi görünmektedir (Yener 2014, 132). Antoninus Pius dönemi başlarında Hadrian dönemi özelliklerinin devam ettiği görülür (Şimşek-Sezgin 2007, 114 fig. 12). Bu sebeple geç Hadrianus ile erken Antoninus dönemi sanatı arasında kesin bir çizgi belirlemek oldukça güçtür (Başaran 1997, 10).

Geç Antoninus Pius ile erken Severuslar döneminin stil özelliklerinin başında; yaprakların alttan geniş bir şekilde başlayan ve taç yaprağına doğru gittikçe daralan orta damarının her iki yanında ikişer yaprak dilimine ve taç kısmına yer verilmiş olması gelir. Alt ve üst yaprak dilimleri dört parmağa sahiptir. Yaprak dilimleri içerisinde, yaprak kaidesinden başlayarak parmak uçları içerisine kadar uzanan, derin ve geniş kanallar bulunmaktadır. Sivri olan parmak uçlarından başlayarak, yaprak dilimleri içerisinde bulunan kanallara doğru parmakların içe doğru eğimli oldukları ve derin bir çizgi hattı ile yivlendirildiği gözlenmektedir. Taç yaprağından aşağıya, orta damarın her iki yanından ise birer kanal immektedir. Yaprakların parmak kısımları kısa, dar, ancak uçları oldukça sivridir. Dilimler içerisindeki parmakların bir tanesi, üst yaprak diliminin alt parmağına dokunurken, birleşilen alanlarda üçgene benzeyen, yarıklar şeklinde gözler oluşmaktadır. Kaulis kökleri yuvarlak ve yüksek bir forma sahipken, kökler matkabın yoğun bir şekilde kullanımı sayesinde spiral halinde, ince ve derin bir şekilde yivlendirilmiştir. Diğer yüzlerdeki kaulis kökleri ise yivsizdir. Benzer bir durum kaulis düğümleri için de söz konusudur. Kaulis köklerinden bir tanesi üzerinde, aşağı doğru asılı ve üç bölümlü yaprak dizisi ile bezenmiş düğümler yer alırken, diğer düğümler, bilezik formunda ve süslemesizdir.

Kaplama yapraklarına baktığımızda oldukça büyük, güçlü ve dik bir şekilde çıkan bir yapıya sahip olduğunu görürüz. Kaplama yapraklarının alt kısımlarından itibaren başlayan derin oyuklu yivler yukarı doğru yükselerek, parmak uçlarının içlerine kadar uzanmaktadır (Kaplan 2016, 158). Çan biçimli kalathosun bu ilk evrede belirginleşen taban bileziği üzerine sıkça dizilmiş alt sıra akanthus yaprakları, sivri yaprak dişleriyle bağlanmış ve Antoninus Pius döneminde görülen küçük kapalı ara boşluklar sayıca çoğalarak kalathos

yüzeyini bir ağ gibi sarmıştır. Tek sıralı yaprak dişleri hem kendi içinde hem de diğer akanthus yapraklarıyla birleştirilmiş, böylece de iki akanthus arasında beş gözlü bir oyuk oluşmuştur. Akanthus yapraklarında yaprak damarları derinliğini kaybederken, yayvan yaprak dilimleri yüzeyselliklerini korumuştur. Yaprak dişlerinin birbirlerine ve ara yapraklara ince bantlarla bağlanması, aralarda göz göz alanların oluşması bu dönemin genel stil özelliği olarak karşımıza çıkar. Akanthus yapraklarındaki doğallıktan uzak ve bozulmuş stil, kaulis ve helikslerde de görülür. Akanthusun üstünden bir çanaktan çıkan kaulisler belirsiz işlenmiş, buna bağlı heliks kökü kıvrık dal, heliks ise ucu düğümlü yarım palmet görünümü kazanmıştır. Kaulis çanağına kadar indirilen yassı bantlar, köşelerde volüt oluştururken, abakus çiçeğinin sapı akanthuslara kadar dalgalı bir biçimde inmektedir. Bütün bu özellikler M.S. 185-190 yılları arasında izlenebilen genel stil özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Başaran 1997, 16).

Geç Antoninus-Erken Severuslar dönemi stil özelliklerinin başında; yaprakların, alttan geniş bir şekilde başlayan ve taç yaprağına doğru gittikçe daralan orta damarının her iki yanında, ikişer yaprak dilimi ve taç kısmının olması gelir. Alt ve üst yaprak dilimleri dört parmağa sahiptir. Yaprak dilimleri içerisinde, yaprak kaidesinden başlayarak yaprak ucu içerisine kadar uzanan, derin ve geniş kanallar mevcuttur (Kaplan 2016, 158). Severuslar dönemi stilinin en belirgin özelliği ise, iri yüzeysel bezekler ve bozulmuş, kaba işçiliktir (Başaran 1995, 158; 1997, 13-14). Kalathosa gömülmüş akanthuslarda izlenen stil, Severuslar döneminin başlangıç özelliklerinden biridir. Yaprakların genişlemesi ve ardından M.S. 3. yy.'ın başlarında yoğun olarak karşılaşılan derin oyulmuş kanallar belirgin stil özelliklerinin başındadır (Başaran 1999, 31). Severuslar dönemi stilinin biraz daha netleştiği örneklerde alt sıra akanthusların birbirine bağlanmasıyla oluşan göz göz oyulmaların sayısı artmıştır. Akanthus yapraklarını birbirine bağlayan köprüler ikiden üçe çıkmış, dördüncü için zemin hazırlanmıştır. Akanthus dilimlerinin ince iççiklerle birbirine bağlanması sonucu oluşan dantelsi görünüm ve yaprak yüzeylerinin iç bükey oyulmaları bu döneme özgü bir yenilik olarak karşımıza çıkar (Başaran 1999, 32).

Geç Antik Çağ korinth başlıklarında Severuslar döneminin getirdiği yüzeysellik ve basit işçiliğin doruk noktasına ulaştığı görülür.

Dönemin karakteristik özelliklerinin başında alt sıra akanthus kuşağının yaprak dikenlerinin birleşmesi ile oluşan boşluk alanların bombeli dörtgen form kazanması ve sertleşmesi gelir. M.S. 3. yy. stilinde kaulis ve helikslerde izlenen yalınlaşma, belli belirsiz bir yapı kazanan abakus çiçeği sapı ile olabildiğince yüzeysel biçimde kalathos üzerini kaplayan akanthus yaprakları, bozulmuş bir stilin yansımalarıdır. Akanthusların birbirlerine yaprak uçlarından kalın bantlarla bağlanması sonucu oluşan göz göz oyulmalar sayıca azalmış olmasına karşın daha geniş bir alana yayılmıştır. M.S. 3. yy. başlarında bezemelerdeki doğal yapının yok olması ve bozulma ile birlikte aşırı matkap kullanımı, bezemede parçalanmanın meydana gelmesine yol açmıştır. Ardından durgun ve kaba hatlara dayalı aynı çizgilerin hakim olduğu bir stil evresine geçilmiştir. Bu evrenin erken örneklerinde sivri uçlarını kaybetmeye başlayan akanthuslar, oldukça yüzeysel işlenmiş ve yaprak dişleri arasındaki göz göz boşluklar yayvan çanaklara dönüştürülmüştür. Klasik biçimini kaybeden akanthuslarda ortadaki yaprak dilimi, tabana doğru genişlerken, temel özelliklerinden sıyrılan heliksler ve abakus çiçeği sapı yapraklaşmış bir biçim göstermeye başlamıştır. Bu dönemin en önemli yeniliği ise, kalathos taban bileziği üzerine ionik kymanın yerleştirilmiş olmasıdır. Bu özellikler dönem içinde yaygınlaşarak, 3. yy. ortalarında geç antik dönemin yerleşik stiline dönüşmüştür (Başaran 1999, 49). Yüzeyselliğin son aşamaya ulaştığı örneklerde ise, ayrıntılar tümüyle kaldırılmıştır. En önemli stil özelliği, tabanda birbirine bağlı yaprak dişlerinin arasında oluşturulan, kenarları içe bombeli dörtgen alandır. Daha önceki örneklerde bu alan üçgen bir biçim gösterirken, burada yaprak uçlarının

kıvrılmaları sonucu dört köşe bir boşluk meydana gelmiştir. Bu açıdan sonraki başlıklar için öncü niteliğinde olan başlıklar M.S. 3. yy. sonuna tarihlenir.

Geç Antik dönem için belirleyici özelliklerden bir diğeri; alt akanthus yapraklarının birbirlerine bağlanmaları sonucu tabanda oluşan, dörtgen alanın yeni bir aşama kazanmış olmasıdır. Bu özellik, M.S. 4. yy. başına ait bir stil özelliğidir. Balık pulu çizgileri ile bezeli abakus tablası üzerindeki abakus çiçeği ve sapı, üst sıra akanthus yaprak aralarında birleşen volüt kökleri ve yüzeysel işçilik ise M.S. 4. yy. içerisinde yeni bir evrenin habercisidir (Başaran 1997, 20-21). Stil açısından en geç örneklerin ortası damarlı olup, akanthuslar oldukça yüzeysel ve tabana doğru genişleyen bir eksen yaprağına sahiptir. Alt yaprak dilimlerinin birbiri içine girmesi ile değişik biçimlerde içi boş alanlar oluşmuş, akanthus yan yaprakları arasında da geniş boşluklar meydana gelmiştir. Akanthus yaprak dilimleri alev şeklinde, sivri uçlu bir yaprak görünümündedir. Volüt kökünden çıkan dörtlü palmetler iki yandan gıyoş bandı sınırlanmış ve abakus profili tümüyle ortadan kalkmıştır. Bu özellikler M.S. 5-6. yy. başlıklarındaki stil evresini yansıtır (Başaran 1997, 15, Lev. 14 a-b).

4. Bolu Müzesi Korinth Başlıkları

Bolu Müzesi bahçesinde sergilenen korinth başlıkları, Bithynion antik kentinin Roma İmparatorluk döneminde yapılmış olup 8 adet sütun çalışma kapsamına alınmıştır. Bu başlıklar beyaz ve gri olmak üzere mermerin iki ayrı tipinde yapılmış olup, hem küçük hem de büyük ölçekli yapılara aittir. Başlıklar arasında ölçü, malzeme ve tarih olarak farklı örneklerin tespit edilmiş olması, korinth düzenindeki yapıların çoğunluğunu ve yaygınlığını ortaya koymaktadır. Anadolu'da M.S. 2 yy.'da bazı korinth ve kompozit başlıklarının yapımında, Hadrian döneminden başlayarak çoğunlukla yerel atölyeler tarafından, kısmen Anadolu'daki büyük yapı dekarasyonu atölyelerinden ya da okulların eserlerinden esinlenilmiştir (İdil 1984, 33).

Bithynion kentinin yerleşim bölgesi, Osmanlı döneminde de olduğu gibi bugün de aynı işleve sahip olan kent merkezidir (Karagülle 2015, 6, ek 1). Günümüze ulaşmış yapı temelleri kısmen görülebilmektedir. Kentin ana yerleşimi üç bölgeye dağılmış olup bunlar; Hisartepesi, Kargatepesi ve Fırkatepesi olarak kayıtlara geçmiştir. Günümüze kadar yapılan araştırmalar ve yazılı kaynaklar (Yalman 1981, 449-450) neticesinde saptanan bulgulara göre; İmparator Traianus (M.S. 98-117) zamanında Seben Dağı yakınında kaplıcalar yapılmıştır. M.S. 2. yy.'da Hadrian döneminde muhtemelen Hisartepesi'nde Hadrian Tapınağı (?), Hisartepesi'nin eteklerinde stadion, Bizans dönemi kilise, nekropol alanı Fırkatepesi'nin güneyinde tiyatro, Kargatepesi'nde; kentin agorası ve ikinci tiyatronun yapıldığı bulgulardan anlaşılmaktadır (Dimicioğlu 2012, 2, şek. 2,4).

Kalıntılar halinde günümüze kalan tapınakların şekillerini Anadolu'da bulunan sikkeler üzerindeki tasvirlerde bulmak mümkündür (Yalman 1981, 205; Dimicioğlu 2012, 6). Yapının kendisi konuyu oluşturduğundan sikkelerin darbedildiği sırada yapılmış olan veya eskiden beri var olup da devam eden yapıları gösteren tasvirlerdir. Sikke yuvarlağının tümünü kaplayan yapılar, olabildiği kadar aslına yakın ve detaylı gösterilmişlerdir (Anadolu 2016, 1). Zaman zaman sikkeler üzerinde görülen tapınakların cephe sütun sayıları değiştirilmiş olmasına rağmen gerçekte 8 sütunlu tapınaklar 8 sütunlu nadiren de 10 sütunlu gösterilmiştir (Ara 1971, 47-48). Bithynia bölgesinde de Hadrianus tarafından bastırılan bronz ve gümüş sikkelerin bir yüzünde 8 sütunlu tapınak, ön yüzünde Hadrianus'un profilden portresi işlenmiştir (Tekin 2012, 269). Anadolu'da yapılan 8 sütunlu tapınaklar genellikle dipteros veya pseudodipteroslarda kullanılmıştır (Ara 1971, 47-48).

Çalışmaya konu olan başlıklara baktığımızda Kat. No. 1, 2, ve 6 no ile gösterilen korinth başlıklarının geç Hadrianus-Antoninus Pius dönemi özelliklerini yansıttığını,

akanthusların aralıklı olarak dizildiklerini görürüz. İkinci sıra akanthus yaprakları ise, kendi aralarında birleşerek birinci sıra akanthus yapraklarına çerçeve oluşturmuştur (Heilmeyer 1970, Taf. 21.1). Taş çıkıntidan başlayarak yükselen ikinci sıra akanthus yaprakları birinci sıra akanthus yaprakları ile birlikte sıkı bir biçimde yerleştirilmişlerdir. Birbirine yakın olan yaprak dişlerinin yüzeyi örtmesiyle ışık-gölge etkisi oluşturulmuş ve derinlik kazandırılmıştır. Kaulis çanağı oldukça yüksektir. Akanthus yapraklarında belirgin bir geometrik betimleme hakimdir. Gövdesi tamamen akanthus yaprakları ile kaplanmış olan bu sütun başlığı tipi, M.S. 2. ve 3. yy.'da genellikle Doğu Roma'da oldukça yaygın olup, Aphrodisias'ta yoğun olarak üretilmiştir. Bunda Anadolu'da özellikle Trajan döneminde, sanatsal faaliyetlerin ve imarın gelişmiş olması ve Aphrodisias civarında zengin mermer yataklarının olması önemli bir rol oynar (Fischer 1990, 41).

Geç Hadrianus ve Erken Antoninler dönemi başlıkları keskin özelliklerle ayıramadığımızdan geçiş dönemi başlıkları olarak ayrı grup içinde değerlendirilmektedir. Başlıklara baktığımızda kalathos tabanına aralıklı yerleştirilen akanthus yapraklarının fazla derin olmayan kanallı damarlarla vurgulanmış olduğu, yaprak dilimlerinin de yayvanlaşarak ışık-gölge etkisini yitirmeye başladığını görürüz. Araları bezemesiz bırakılan heliksler ince kıvrımlardan soyutlanarak, ortada bir düğmeye bağlanmış, kaulis çanaklarının dış kıvrımlarıyla oluşturulan çanaktan çıkan abakus çiçeğinin sapı ince bir ip görünüm almıştır. Kalathos üzerinde yer yer boşluklar oluşmuş ve bezemedeki etki kaybolarak barok bir yapı egemen olmuştur. Akanthus yapraklarının kalathos üzerine yayılması, yaprak damarlarının dar işlenişi, yaprak dişlerinin sivrilmesi ve yer yer diğerleriyle bağlanmasıyla küçük kapalı boşlukların oluşması M.S. 140-150 arasında ait stil özelliği olarak karşımıza çıkar (Başaran 1997, 11). Severuslar dönemi korinth başlıkları özelliği olan alt yaprak uçlarının birbirleri ile temas etmesi, Geç Antoniler dönemi özelliği olarak da karşımıza çıkmaktadır (Kaya 2016, 126).

Kat. No. 3, 4, 5 ve 7 nolu korinth başlıklarını incelediğimizde; akanthus yapraklarının üç yaprak dişi ile birbirine bağlanmış olduğunu, kalathosun yelpaze şeklindeki yapraklarla neredeyse tamamen örtülmüş olduğunu görürüz. Suriye ve Anadolu dekorasyonunun kombine stili ve geometrikleşmesi burada net bir şekilde görülür. Başlıkların kalathos zemini üzerinde, birbirini takip eden kare, üçgen ve eşkenar dörtgen biçiminde Bizans sütun başlıklarını yansıtan geometrik stil özellikleri görülmektedir. Yaprakların birbirine değmesiyle oluşan köprüler, yaprağı enine ve boyuna çaprazlar ve loblar ana köprüde eğrileşir. M.S. 2. yy.'da Anadolu'daki sütun başlıklarının genel gelişimini belirleyen bu özellikler (Fischer 1990, 51-52), Anadolu'da bulunan sütun başlıklarında sıkça karşımıza çıkar.

Severuslar dönemi korinth başlıklarının karakteristik özelliklerinin başında ise, genel olarak sıkışıp, kendi aralarında ve birbirleri ile birleşen akanthus yaprakları gelir. Bunlar başlığı sararak dantel görünümünü oluşturur. Üst yarıda oldukça sıkışan kaulis, heliks ve volütler dönem özelliklerini göstermektedir (Kaya 2016, 126).

Kat. No. 8 nolu korinth başlığı ise, M.S. 3. yy. özelliklerini yansıtmaktadır. Volütler alçak kabartma, hafif basık ve incedir. İnce profilli abakusun ön cephesinde kalathosa kadar uzanan büyük bir abakus çiçeği, çoğu zaman üst yapraklardan yükselen burgulu bir sap tarafından taşınmaktadır (Fischer 1990, 48). Bu grubun en önemli özelliği ise, heliksin tamamen kaldırılmış olmasıdır. Bu durum başlığın üst kısmının görünüşünü tamamen değiştirmiştir. Kalathosla birlikte şekillendirilmiş olan volütler, direk kalathostan çıkar gibi betimlenirken, volütler düz, spirallerin ucu ise helezon şeklindedir. Kaulisler tamamen kaybolmuş, kaulis çanakları ise, erken örneklerde olduğu gibi şekillendirilmiştir. Helikslerin olmaması, volütlerin şematik gösterilmesi, ince yapılmış abakus levhası ve büyük abakus çiçeği oldukça önemli stil özellikleridir. Benzer mimari elemanlarla stil birlikteliği

gösterebilecek olan başlıklara M.S. 5. yy'a'da rastlanmaktadır. Bu başlıklarda abakus çiçeği farklı stil özellikleri göstermektedir. Birbirlerine yakın uçların bağlantısı, alt ve üst yaprak uçları, heliksler ve abakus çiçeği dekoratif mimari elemanlar haline gelmiştir. Bu da kaulisi veya kaulis çanağı olmayan başlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm bu özellikler M.S. 5. yy.'da mimaride en çok görülen stil özelliklerinin başında gelir (Fischer 1990, 51-54).

5. Sonuç

Kral yönetiminde küçük bir şehir olan Roma, hızla gelişerek önce İtalya, Avrupa sonra da Afrika ve Asya kıtalarına kadar genişlemiştir. Cumhuriyet Döneminden sonra İmparatorluk Dönemi ile Anadolu'daki kent devletleri Augustus'tan başlayan İmparatorluk kültürüyle tanışmıştır. Bithynion antik kenti de gerek Antinoos'un doğum yeri olması gerekse İmparatorluk kültürü gibi siyasi propagandaların uygulanması nedeniyle ayrıcalıklı bir kent olmuştur. Anadolu'da Hadrian ve Severuslar dönemiyle birlikte yoğun bir imar faaliyetinin yürüttüğü bilinmektedir. Çalışmaya konu olan başlıklar Bithynion antik kentinde de bu imparatorlar döneminde imari faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir.

6. Katalog

- Katalog No** : 1
Müze Env. No : 13
Resim : 1-2
Buluntu Yeri : Bolu - İl Merkezi
Ölçüleri : Yük.: 55.7 cm., Üst Gen.: 55 cm., Alt Gen.: 37.1 cm.
Tarihleme : Geç Hadrianus-Antoninus Pius
Tanım : Yer yer pembe ve gri damarlı mermerden korinth başlığı. Abakus levhası üzerinde bir dübel ve kaldırma olmak üzere iki delikli, akanthus yapraklarında yer yer tahribat izleri, kalathos üzerinde alt ve üst yaprak çelenkli, üst yaprak çelengi akanthus yaprakları uzun, ince ve derin kanallı, yaprak dilimleri beş dişli, üst yaprak çelengi arasından çıkan kaulisler külah şeklinde, kapalı yaprak demetlerini taşımakta, abakus çiçeği kalın saplı, heliks ve volütler görülüyor.
Benzerleri : Heilmeyer 1970, Taf. 26. Lev. 3.5; İdil 1984, Lev. 11.4, 45.
- Katalog No** : 2
Müze Env. No : 19
Resim : 3-4
Buluntu Yeri : Bolu - Karga Tepesi
Ölçüleri : Yük.: 56.9 cm., Üst Gen.: 50 cm., Alt Gen.: 44.2 cm.
Tarihleme : Geç Hadrianus-Antoninus Pius
Tanım : Gri damarlı mermerden korinth başlığı. Abakus levhası üzerinde 4 dübel ve akitma kanallı, abaküs levhasının bazı bölümleri tahrip olmuş, başlık abaküsü ve kalathosu dikdörtgen biçimli, arkası işlenmemiş, ön ve yan yüzleri bezemeli, kalathos ön ve yan yüzde, alt ve üst yaprak, iki sıra yaprak çelenkli, kalathos kuvvetli biçimde vurgulu, alt yaprak çelengi üstünde kaulis sapı, yivli oyuklandırmış kapalı yaprak demetini taşımakta, ince ve uzun abakus çiçeği sapı üst yaprak demetinin arkasından uzanmakta, abakus levhası üzerinde tahrip olmuş bezemeler, abakus çiçeği ince uzun yapılı, sapı "s" şeklinde kıvrımlı.
Benzerleri : Vandeput 1997, Taf. 26, 26.2, 26.3.

Katalog No : 3
Müze Env. No : 20
Resim : 5-6
Buluntu Yeri : Bolu-Karga Tepesi
Ölçüleri : Yük.: 65.5 cm., Üst Gen.: 75 cm., Alt Gen.: 52.4 cm.
Tarihleme : Severuslar dönemi
Tanım : Siyah damarlı mermerden korinth başlığı. Abakus levhası üzerinde iki adet dübel ve akıtma kanallı, iki silmeli, rozet motifli abakus levhası, abakus levhası ve kalathos yüzeyinde yer alan akanthus yaprakları tahrip olmuş, alt ve üst yaprak çelengi olmak üzere iki sıra yaprak çelenkli, kalathos ve dudağı kuvvetli biçimde yapılmış, zengin görünümlü ve kalathos tabanının altından yükselmiş derin kanallı alt yaprak sırası, üst yaprak sırası ince uzun kanallı, yaprak dilimleri arasında geniş oyuklar, üst akanthus yaprak uçları arasında üçgen şeklinde boşluklar, ince kaulis sapında açık demetler ve demetlerin üstünde kuvvetli heliksler.,
Benzerleri : Heilmeyer 1970, Taf. 31,32; Vandeput 1997, 353, Pl. 120.1-120.2; Başaran 1999, 66; Türkmen 2007, 126, Kat No. 36.

Katalog No : 4
Müze Env. No : 2260
Resim : 7-8
Buluntu Yeri : Bolu- İl Merkezi
Ölçüleri : Yük.: 26.7 cm. Üst Gen.: 55 cm. Alt Gen.: 38.1 cm.
Tarihleme : Severuslar dönemi
Tanım : Gri ve kahverengi damarlı, mermerden yapılmış korinth başlığı. Tek silmeli abakus, kalathos üzerinde tek sıra akanthus yaprakları, ince ve derin damarlı, yaprak alt uçları birleştirilmiş, yaprak dişleri sivri ve uzun, yaprak üst uçları kalathos üzerinden sarkarak dışbükey kıvrım oluşturmuş, oyuklarla biçimlendirilmiş kalathos yüzeyi, yüzeysel işlenmiş volütler.

Katalog No : 5
Müze Env. No : 1703
Resim : 9-10
Buluntu Yeri : Satın Alma
Ölçüleri : Yük.: 31.3 cm. Üst Gen.: 57 cm. Alt Gen.: 45.2 cm.
Tarihleme : Severuslar dönemi
Tanım : Gri damarlı mermerden korinth başlığı. Tek silmeli abakus levhası, üstünde bir adet dübel delikli, büyük ölçüde aşınmış, kalathos yüzeyinde tek sıra halinde başlık boyutuna göre büyük tutulmuş akanthus yaprakları, alt uçları üçgen şeklinde gözlü, yaprak dişleri sivri, uzun, üst uçları kalathos üzerinden sarkarak dışbükey bir kıvrım oluşturmuş.
Benzerleri : Başaran 1999, 80, Res. 45; Türkmen 2007, 320, Lev. 68; Kaplan 2014, 7.32, Kat 2.3.

Katalog No : 6
Müze Env. No : 2954
Resim : 11-12
Buluntu Yeri : Satın Alma
Ölçüleri : Yük.: 68.7 cm. Üst Gen.: 174 cm. Alt Gen.: 55 cm.
Tarihleme : Geç Hadrianus-Antoninus Pius

Tanım : Kahverengi damarlı mermerden yapılmış korinth başlığı. Büyük ölçüde aşınmış abakus üç silmeli, ortada mızrak ucu betimlemeli, üstünde iki adet dübel delikli ve akıtma kanallı, kalathos yüzeyinde ikişer derin kanallı yivler ve altında iki sıra akanthus yapraklı, alt akanthus yaprakları kalathos altından ince, uzun ve derin kanallı, yaprak uçları uzun damlalar şeklinde.

Benzerleri : Vandeput 1997, 269, 339, Pl. 36.4, 106.2.

Katalog No : 7

Müze Env. No : 4106

Resim : 13-14

Buluntu Yeri : Kurtarma Kazısı (Gölyüzü Mahallesi 1998)

Ölçüleri : Yük.: 40.2 cm. Üst Gen.: 41 cm. Alt Gen.: 33.8 cm.

Tarihleme : Severuslar dönemi

Tanım : Kahverengi damarlı mermerden yapılmış korinth başlığı. Tek silmeli abakus üstünde iki adet dübel delikli ve akıtma kanallı, oldukça aşınmış abakus, alt sıra akanthus yapraklarının damarları ince ve derin kanallı, yaprak uçlarında damla şeklinde iri gözlü, alt akanthus yapraklarına göre daha sık ve sık işlenerek küçük tutulmuş üst sıra yaprak çelengi, üst yaprakların uçları birbirine bağlanarak üçgen şeklinde oluşturulmuş gözler, kalın tutulmuş kaulis sapı, kaulisler arasında iki figür.

Benzerleri : Başaran 1999, 72, Res. 85; Kaya 2015, 430, Res. 5.

Katalog No : 8

Müze Env. No : ETD 474

Resim : 15-16

Buluntu Yeri : Bolu - İl Merkezi

Ölçüleri : Yük.: 35 cm. Üst Gen.: 43.5 cm. Alt Gen.: 31.6 cm.

Tarihleme : M.S. 3-5. yy.

Tanım : Kahverengi damarlı kireçtaşından yapılmış korinth başlığı. Tek silme halinde abakus levhası, abakusten kalathos yüzeyine geniş ve yayvan çiçek betimlemesi ve kalathos yüzeyinde iki sıra yaprak çelengi, ana damarları kalınlaşmış alt sıra akanthus yaprakları, birbirine değen damla şeklinde yaprak uçları, kalathos çevresinde ince oyuklar şeklinde devam eden alt yaprak gövdesi.

Benzerleri : Kramer 1997, Taf. 22,27, Abb. 40,50.

7. Kaynakça

- Anadolu, M. (2016), Küçük Asya Sikkeleri Üzerindeki Mimarlık Yapıtları İle İlişkili Olan Resimler Iı, *Sanat Tarihi Dergisi*, 2/2.
- Ara, B. (1971), *Anadolu'da Roma Devri Mimarisi*, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- Baranaydın, F. (2016), Ayasuluk Tepesi Korinth Başlıkları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Başaran, C. (1988), *Arkeolojiye Giriş I*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum.
- Başaran, C. (1995), "Antik Çağ Mimarisinde Estetik Anlatım", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 1, 9-14.
- Başaran, C. (1997), "Kyzikos Korinth Başlıkları", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXXI, Ankara, 1-52.
- Başaran, C. (1999), *Anadolu Kompozit Başlıkları, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- Bolu İl Yıllığı* (1973), Kemal Matbaası, Bolu.

- Dimicioğlu, S. (2012), “Sebilci”, *Bolu Kültür Dergisi*, Sayı 2, 1-20.
- Fischer, M. (1990), *Das Korinthische Kapitell Im Alten Israel In Der Hellenistischen Und Römischen Periode*, Mainz Am Rhein, München.
- Fischer, M. (1998), *Marble Studies: Roman Palestine And The Marble Trade*, Uvk Universitatsverlag Konstanz, Vol. 40.
- Güneş, M. Y. (2009), “Bolu İli, Merkez İlçe, Stadion Kurtarma Kazısı”, 2008, 18. Müze Çalışmaları Ve Kurtarma Kazuları Sempozyumu, Sivas, 159-174.
- Güzel, E. (2007), *Side Müzesi'nde Bulunan Korinth Başlıkları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 12-24.
- Heilmeyer, W. D. (1970), *Korinthische Normalkapitelle. Studien Zur Geschichte Der Römischen Architekturdekoration*, Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung, 16. Ergänzungsheft, Heidelberg.
- İdil, V. (1984), “Anadolu’da Roma İmparatorluk Çağı Korinth Başlıkları”, *Anadolu XX*, Ankara, 1-49.
- Jones, M. W. (1991), “Designing The Roman Corinthian Capital”, *Papers Of The British School At Rome*, 59, England, 89-149.
- Kaplan, D. (2014), “Salamis Roma Hamamı Korinth Başlıkları”, *Journal Of International Social Research*, Cilt 7, Sayı 32, 390-403.
- Kaplan, D. (2016), *Tarsus Müzesi'ndeki Roma Dönemi Mimari Elemanları*, Tarsus Müzesi Taş Eserleri, Serra Durugönül (Ed.), Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (Kaam) Yayınları- 5, İstanbul, 151-185.
- Karagülle, C. (2015), “Bolu’da Antik Dönem Ve Mimari İzleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mühendislik Ve Mimarlık Fakültesi*, 1-15.
- Kaya, F. H. (2015), “Soli Pompeiopolis Korinth Başlıkları”, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu*, 427-443.
- Kaya, F. H. (2016), *Soli Pompeiopolis Korinth Başlıkları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kramer, J. (1994), *Korinthische Plasterkapitelle In Kleinasien Und Konstantinopel*, Tübingen.
- Kramer, J. (1997), *Spätantike Korinthische Säulenkapitelle In Rom*, Band 3, Wiesbaden.
- Marek, C. (2003), *Bithynia Et Pontus*, Philipp Von Zabern, Berlin, 2003.
- Sevin, V. (2001), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sezgin, T. (2004), *Hierapolis Roma Dönemi Mimari Bezemeler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Söğüt, B. (2005), “Ein Hellenistisches Kapitell Aus Dem Rauhen Kilikien Das Korinthische Kapitell Von Efrenek”, *Istanbul Mitteilungen*, 55, 157-173.
- Söğüt, B. (2005), “Hierapolis Arkeoloji Müzesi'ndeki Bezemeli Mimari Elamanlar M.Ö. 1. M.S. 1. Yüzyıla Ait Bezemeli Mimari Elamanlar”, *Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, Ege Yayınları, İstanbul, 349-371.
- Şimşek, C., Sezgin M. A. (2007) “The West And North Theatres In Laodicea”, *Restoration And Management Of Ancient Theatres In Turkey*, Hierapolis International Symposium, 103-128.
- Tekin, O. (2012), *Eski Yunan Ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkmen, M. (2007), *Pamphylia Ve Kilikia'da Severuslar Dönemi Mimari Bezemesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ulugün, F. Y., Bakan, M. Ve Aksoy, T. (2007), *Kocaeli Ve Çevresi Tarihi Iı (Roma Dönemi Bithynia)*, Kyod Yayınları, İzmit.
- Umar B. (1986), *Bithynia*, Akbank Yayınları, İstanbul.

- Warwick W. (1889), *Pontus, Paphlagonia, Bithynia, And The Kingdom Of Bosporus, A Catalogue Of The Greek Coins İn British Museum*, Reginald Stuart Poole (Ed.), Printed By Order Of The Trustees, London.
- Vandeput, L. (1997), *The Architectural Decoration İn Roman Asia Minor. Sagalassos, A Case Study*, M. Wealkens (Ed.), Katholieke Universiteit Leuven Brepols Publishers, Belgium.
- Vitruvius, (2005), *Mimarlık Üzerine On Kitap*, (Trans: Morris Hicky Morgan) Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Iv. Baskı, Ankara.
- Yalman, B. (1981), “Bolu Hisartepe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, I. Cilt, Ankara, 435-450.
- Yener, B. (2014), “The Corinthian Capitals Of Laodikeia. Scienze Dell'antichità”, 20(2), 125-141.
- Yılmaz, B. (2010), *Batı Anadolu Hellenistik Dönem Anta Başlıkları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yılmaz, B. (2012), “Stratonikei'dan Paye Başlığı”, *Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, Ege Yayınları, İstanbul, 693-700.

Resim 1 (Kat. No. 1)

Resim 2 (Kat. No. 1)

Resim 3 (Kat. No. 2)

Resim 4 (Kat. No. 2)

Resim 5 (Kat. No. 3)

Resim 6 (Kat. No. 3)

Resim 7 (Kat. No. 4)

Resim 8 (Kat. No. 4)

Resim 9 (Kat. No. 5)

Resim 10 (Kat. No. 5)

Resim 11 (Kat. No. 6)

Resim 12 (Kat. No. 6)

Resim 13 (Kat. No. 7)

Resim 14 (Kat. No. 7)

Resim 15 (Kat. No. 8)

Resim 16 (Kat. No. 8)

**ŞANLIURFA'DAKİ SOĞMATAR KÜLT ALANINDAN BİR
ASLAN KABARTMASI TASLAĞI**

**DRAFT OF A LION RELIEF FROM SOĞMATAR CULT AREA
IN ŞANLIURFA**

**ИССЛЕДОВАНИЯ БАРЕЛЬЕФА С ИЗОБРАЖЕНИЕМ ЛЬВА В
КУЛЬТОВОМ МЕСТЕ СОГМАТАР В ШАНЛЫУРФЕ**

Bahattin ÇELİK*-Süheyla İrem MUTLU**-Semih MUTLU***

Öz

Bu makalenin konusu, Şanlıurfa'nın merkez ilçesindeki Soğmatar kült alanında bulunan bir aslan kabartması taslağının tarihlendirilmesidir. Soğmatar kült alanında bulunan bu aslan kabartması taslağı oldukça büyük olup genellikle M.Ö. I. binde kapı aslanı tarzında yapılmış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yüksek kabartma tekniği ile yapılmış olan aslan kabartması taslağı bazalt taşı yerine kalker taşından yapılmış olması da bölgede bulunan diğer aslan kabartmalarından farklılık göstermektedir. Soğmatar kült alanı Şanlıurfa'nın 60 km güneydoğusunda yer alan Tektek Dağları denen bir bölgenin içinde bulunur. Harran ören yerinin 40 km kuzey doğusunda yer almaktadır. Soğmatar kült alanı günümüzde Yağmurlu adında bir köy yerleşiminin içinde yer alır. Kült alanı kalker kayalıkların bulunduğu bir bölgenin içine kurulmuştur. Soğmatar kült alanının eskiden bölgedeki tek su kaynağına sahip bir yer olduğu yöre halkı tarafından söylenmektedir. Makalemizin konusunu oluşturan aslan kabartması taslağının boyutları yaklaşık 3,35m X 3,60m olup kalker taşından yapılmıştır. Soğmatar kült alanının batısında, doğuya bakan kayalık bir tepenin yamacında yer almaktadır. Aslan kabartması taslağı taş ocağının içinde yer almaktadır. Bu yazıda, aslan kabartması tam olarak detaylı yapılmamış olduğundan mevcut aslan kabartmasına taslak denilmiştir. Aslan kabartması taslağının boyutlarının büyük yapılmış oluşu ve Soğmatar kült alanında yapılan yüzey araştırmalarında M.Ö. I. bine ait seramik buluntuların ele geçmiş

*ORCID: 0000-0001-8386-0062 Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 75000-ARDAHAN. bahattincelik@ardahan.edu.tr

**ORCID: 0000-0001-7935-2890 Arş. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. suirem@gmail.com

*** ORCID: 0000-0003-2920-6275 Öğr. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. semihmutlu@harran.edu.tr

olmasından dolayı bu aslan kabartması taslağını Erken Demir Çağı'na M.Ö. 9-7. yüzyıla tarihlendirmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Erken Demir Çağı, Şanlıurfa, Soğmatar, Kapı Aslanı, Kabartma, Taş Ocağı.

Abstract

The aim of this article is to date the relief of a lion found in the Soğmatar cult area in the central district of Şanlıurfa. The draft of this lion relief found in the cult area is quite large and is generally seen as a portal lion dated to BC 1. thousand. It differs from other drafts from the area with its high relief technique and it was made of limestone instead of basalt stone. The Soğmatar cult area is located in an area called Tektek Mountains which 60 km southeast of Şanlıurfa. It is located 40 km northeast of the Harran archaeological site. The Soğmatar cult area is now part of a village settlement called Yağmurlu. The cult area was built in a region with limestone rocks. It is said by the locals that the Soğmatar cult area was used to be the only source of water in the area. The dimensions of the draft of the lion relief, which is the subject of our article, are about 3,35m x 3,60m and it was made of limestone. It is located on the west side of the cult area on the slope of a rocky hill overlooking the east. The draft of the lion relief is found inside the quarry. In this paper, since the lion relief was not fully detailed, it is called as draft. Because of the large size of the draft of the lion relief and the ceramic finds from the Soğmatar Cult area from the BC 1. thousand, the relief should be dated to BC 9.-7.thousand.

Key Words: Early Iron Age, Şanlıurfa, Soğmatar, Portal Lion, Relief, Quarry

Аннотация

В данной работе делается попытка датирования барельефа с изображением льва, найденного в пещерном храме Согматар, расположенном в центральном районе Шанлыурфы. Обнаруженная находка представляет собой монументальный барельеф с изображением льва-стража и является произведением искусства, относящееся к 1 тысячелетию до нашей эры. Следует отметить, что барельеф с изображением льва выполнен из известняка, а не из базальтового камня, и это отличает его от других рельефов льва в этом регионе. Пещерный храм Согматар находится на юго-востоке в 60 км. от Шанлыурфы в горах Тектек. В 40 км. на северо-востоке от развалин Харани. Культовое место Согматар располагается на территории села, современное название которого, Ягмурлы. Культовый храм выдолблен из известняка, месторождение которого находится в этом регионе. По рассказам местных жителей, в древние времена Согматар являлся единственным источником воды. Объектом исследования является известняковый барельеф с изображением льва размером 3,35м. X 3,60 м. Западная часть пещерного храма находится на склоне горы. Рельеф льва находится внутри каменного карьера. Так как, что это является барельефом с изображением льва не был полностью детализирован, существующий рельеф льва нами был определен как эскиз или набросок. По данным сделанных раскопок были найдены керамические артефакты, относящиеся к 1-го веку до нашей эры, а обнаруженные большие размеры барельефа с изображением льва предположительно принадлежат IX-VII раннему железному веку.

Ключевые слова: ранний железный век, Шанлыурфа, Согматар, лев-страж, барельеф, карьер.

1. Giriş

Aslan figürü, Anadolu ve Mezopotamya’da çok sevilen bir tasvir olarak karşımıza çıkmaktadır. En eski aslan kabartması örnekleri Neolitik dönemde, yaklaşık M.Ö. 8500 yıllarına tarihlendirilen Göbekli Tepe’nin II. tabakasında “Aslanlı Yapı” olarak bilinen bir kült mekanının içinde, iki adet “T” şeklinde dikilitaşın üzerine yapılmışlardır (Schmidt 1998, 3-4, fig.6). Yine Neolitik döneme tarihlendirilen Çatalhöyük yerleşiminde ise ele geçen ana tanrıça heykelciklerinin birinde oturan bir ana tanrıçanın her iki yayında iki aslan figürü bulunmaktadır (Mellaart 2003, 137-142, şek. 52, res. 83). Bu pişmiş toprak heykelcik de M.Ö. 7. bine tarihlenmektedir. M.Ö. II. binin ikinci yarısında, Hitit İmparatorluk döneminde Hattuşa kentinin bir kapısında da iki aslan kabartması yer almaktadır. Ayrıca, Hattuşa’nın yakınında bulunan Yazılıkaya’da da aslan tasviri yer almaktadır.

M.Ö. I. binden itibaren Kuzey Suriye kent devletlerinde kentlerin sur kapılarında kapı aslanları olarak kullanılmaya başlanır. Aynı zamanda, saray kapılarında da kullanılırlar. Ayrıca, aslan tanrıça İştâr’ın (Inanna) sembol hayvanı olduğundan dolayı genellikle İştâr tapınaklarında da karşımıza çıkarlar. Genellikle de tanrıça İştâr’ın ayakları altında ya bir kaide şeklinde ya da kabartma şeklinde tasvir edilirler. Bu şekilde tasvir edilen aslan kabartmaları da çoğunlukla iki aslan şeklindedir. Aslan heykellerinin yer aldığı en önemli İştâr tapınağı Suriye’de bulunan Ain Dara’da yakınlarında yer alan tapınak alanıdır (Stuckey 2008, 1-8).

Soğmatar kutsal alanı (Resim 1) ve çevresi daha çok Roma dönemi buluntuları ile tanınan bir merkezdir (Albayrak 2010, 99-107; Albayrak & Mutlu 2015, 268; Albayrak 2015, 237-240; Albayrak 2016, 319-322). Tektek Dağları bölgesinde en baskın dönem Roma dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Soğmatar kutsal alanının Sin kültü ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır (Albayrak & Mutlu 2018, 144-133). Özellikle Roma döneminde, Soğmatar kutsal alanının antik Edessa kentine yakınlığı sebebiyle Soğmatar’da bulunan kaya mezarlarında etkileri görülmektedir (Albayrak 2017,279-285; Albayrak 2018b, 535; Albayrak 2018a, 180-184). Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar gerek Soğmatar kutsal alanında gerekse Uluhan Höyük’te yapılan çalışmalar bölgede sadece Roma döneminin olmadığını Tunç çağları ve Erken Demir çağlarının da olduğunu ortaya koymuştur (Albayrak 2018b, 535-537; Albayrak & Mutlu 2015, 259-268; Albayrak 2015, 237-241).

2. Aslan Kabartması Taslağı

Soğmatar’da ele geçen aslan kabartması taslağı boyutları itibarı ile kent kapılarına ait bir kapı aslanı olabilecek tarzda yapılmıştır (Resim 2 ve Çizim 1). Kapı aslanının uzunluğu 3,35 m, yüksekliği 3,60 m, kalınlığı ise 80 cm’dir (Albayrak & Mutlu 2014, 338, Res. 5). Taş ocağı ile Soğmatar Höyük arasındaki mesafe yaklaşık 1,25 km’dir. 36°59’58.51" Kuzey ve 39°19’33.34" Doğu koordinatlarında yer almaktadır. Soğmatar’ın batısında yer alan taş ocağı masif bir kalker tepenin doğu yamacında yer alır (Albayrak & Mutlu 2014, 338). Aslan taslağı taş ocağının içinde in-situ durumda ele geçmiştir (Resim 2). Soğmatar kutsal alanında yaklaşık 20 adet taş ocağı tespit edilmiştir. Bunlardan 9 adedine Roma dönemine ait anıt mezarların yanında rastlanmıştır (Albayrak & Mutlu 2014, 338). Aslan taslağının bulunduğu taş ocağı ise diğer taş ocaklarından farklı olarak sadece bir aslan kabartma taslağını çıkartmak için açılmıştır (Resim 3 ve Resim 4).

Aslan taslağı kabartması, kabaca yontulmuş şekilde ele geçmiş olup sadece baş ve arka ayaklar ile gövde kısmı belirginleştirilmiştir (Resim 3). Aslanın ön ayakları bitişik vaziyette yapılmış olup sadece cepheden gösterilmiştir. Yan taraftan ise; yine ön ayak sadece bir ayak görünecek şekilde tasvir edilmiştir. M.Ö. 1. Binde tasvir edilen kapı aslanlarının ayakları genellikle 5 adet olarak yapılır ancak Soğmatar’da bulunan aslan taslağı kabartmasında ayak kısmının 5 adet değil de 4 adet olacak şekilde tasvir edilmiş olduğu

görülmektedir (Resim 3 ve Resim 4). Aslan kabartma taslağının ön yüzünde aslanın göğüs kısmı belirgin bir şekilde tasvir edilmiştir.

Aslan kabartma taslağının sadece bir yüzü yontulmuştur, diğer yüzünün ise kent surlarına yerleştirilmesi için kenarları düzeltilmiştir. Aslan kabartma taslağının yüksekliği uzunluğundan daha fazla olup aslanın baş kısmının daha yüksekte gibi görünmesi için bu şekilde tasvir edildiği düşünülmektedir. Duvara yerleştirilecek olan aslan kabartma taslağının kabartma bulunmayan yüzünde 5 adet taş bloğu çıkarmak için yiv bulunmaktadır. Kabartma taslağının bulunduğu taş ocağı, kare planlı olup sadece 1 tane aslan kabartma taslağı çıkartmak için açılmış olduğu anlaşılmaktadır (Resim 4).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Soğmatar'da bulunan aslan kabartma taslağı boyutları itibariyle M.Ö. 1. bin yerleşimlerinde ele geçen aslanlarla benzer özellikler taşıdığından Erken Demir Çağı'na tarihlendirilme gerekir. Soğmatar'da bulunan aslan kabartma taslağına benzer en yakın örnekler, Zincirli'de (Orthmann 1971, 68-69, taf.61d-e, 62a-e, 64e, 66a, 67a), Domuztepe'de (Orthmann 1971, taf.6d), Hama'da (Orthmann 1971, taf.7e), Karkamış'ta (Orthmann 1971, taf.36b), Malatya-Arslantepe'de (Orthmann 1971, taf.39a-c), Maraş'ta (Orthmann 1971, taf.44a-b), Sakçagözü'nde (Orthmann 1971, taf.49b, 50d, 51e) ve Sevdili'de (Orthmann 1971, taf.52a) bulunmaktadır. Buralarda ele geçmiş olan aslan kabartmalarına bakıldığında, aynı şekilde Soğmatar'daki aslan kabartma taslağında olduğu gibi aslanın ön ayakları hem cepheden hem de yandan görünümünde birbirine bitişik olarak yapılmışlardır. Ayrıca, Ain Dara'da (Orthmann 1971, taf. 1a) bulunmuş olan aslan kabartması da hem boyutları hem de ön ayak tasviri itibarı ile Soğmatar aslan kabartma taslağına benzemektedir. Suriye'de bulunan Arslan Tash (*Hudattu*) yerleşiminde de benzer kapı aslanları vardır (Thureau-Dangin 1931, 50-72). Arslan Tash yerleşiminde bulunan kapı aslanları boyut itibariyle Soğmatar'daki kapı aslanları ile benzerdir (Albenda 1988, 8, fig.14-15). Ancak Arslan Tash'daki kapı aslanlarının bazalt taşından yapılmış olmaları ve ayak tasvirlerinin 5 adet olacak şekilde belirtilmiş olmaları, bu aslan kabartmalarını Soğmatar aslan kabartma taslağından ayırmaktadır (Galter 2007, 193-196). Ayrıca, Zincirli'de, Domuztepe'de, Hama'da (Suriye), Karkamış'ta, Sakçagözü'nde, Sevdili'de, Malatya-Arslantepe'de, Maraş'ta ve Ain Dara'da (Suriye) ele geçmiş olan aslan kabartmalarının tümü yine bazalt taşından yapılmışlardır. Bu yerleşimlerde ele geçen aslanlar M.Ö. 9. yüzyıl ile 8. yüzyıl tarihleri arasına tarihlendirilmektedir.

M.Ö. 1. binde görülen kapı aslanları Soğmatar kutsal alanında da karşımıza çıkmaktadır. Soğmatar kutsal alanında ele geçen Erken Demir Çağı seramiklerinin olması ve bu kadar büyük bir kapı aslanının taslak olarak yapılmış olması, bölgede M.Ö. 1. bin başlarında Soğmatar kutsal alanının etrafının kent surları ile çevrilmek istenmesi ile ilgili bir ipucu vermektedir. Ancak Soğmatar kutsal alanında yapılan yüzey araştırmalarında kent surlarına ait herhangi bir ize rastlanmamıştır. Kaldı ki Soğmatar kutsal alanının etrafı tamamen çıplak kalker kayalıklarla kaplı olduğundan bu bölgede herhangi bir şekilde kent suru yapabilecek kerpiç toprak da bulmak mümkün değildir. Sonuç olarak, Urfa bölgesinde Asur egemenliğinin M.Ö. 7. yy'ın son çeyreğine kadar var olduğu düşünülecek olursa, Soğmatar'da bulunan aslan kabartma taslağı M.Ö. 9. yy ile M.Ö. 7. yy arasına tarihlendirilmelidir.

Kaynakça

- Albayrak, Y., (2010) *Antik Dönemde Edessa (Urfa)*. Tiydem Yayıncılık, Ankara.
 Albayrak, Y., (2015) "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler." *Belgü* Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1/2, 237-252.

- Albayrak, Y., (2016) "Edessa'da Paganizm Ve Hristiyanlık." *Karadeniz*, Sayı 32, 316-324.
- Albayrak, Y., (2017) "Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları." *Karadeniz*, Sayı 36, 279-289.
- Albayrak, Y., (2018a) "Şanlıurfa'dan Loculuslu Kaya Mezarları." *Karadeniz*, Sayı 37, 179-187.
- Albayrak, Y. (2018b) "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları" *39. Kazı Sonuçları Toplantısı. 22-26 Mayıs 2017 Bursa*. 3. Cilt, Star Matbaacılık, Bursa, 525-544.
- Albayrak, Y. Ve S.İ. Mutlu, (2014) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2012." *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 27-31 Mayıs 2013 Muğla*. 2. Cilt, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, Yayın No. 163/2, Muğla, 337-352.
- Albayrak, Y. Ve S.İ. Mutlu, (2015) "Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2013." *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı. 02-06 Haziran 2014 Gaziantep*. 2. Cilt, Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları,, Yayın No. 168/2, Ankara, 259-278.
- Albayrak, Y. Ve S.İ. Mutlu, (2018) "Harran Ve Soğmatar'da Sin Kültünün Varlığı." *Karadeniz*, Sayı 37, 133-144.
- Albenda, P. (1988) "The Gateway And Portal Stone Reliefs From Arslan Tash." *Bulletin Of The American Schools Of Oriental Research*, Sayı 271, 5-30.
- Galter, Von H.D. (2007) "Die Torlöwen Von Arslan Tash." *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*, Sayı 97, 193-211.
- Mellaart, J. (2003) *Çatalhöyük Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, Çev. G.B. Yazıcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Orthmann, W. (1971) *Untersuchungen Zur Spaethethittischen Kunst*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn.
- Schmidt, K. (1998). "Beyond Daily Bread: Evidence Of Early Neolithic Ritual From Göbekli Tepe.", *Neo-Lithics* Vol. 2/98, 1-5.
- Stuckey, J. (2008) "Shaushka And 'Ain Dara: A Goddess And Her Temple" *Matri Focus Cross-Quarterly For The Goddess Women Imbolc*, Vol. 7-2. ([Http://Www.Matrifocus.Com/Imb08/Spotlight.Htm](http://www.Matrifocus.Com/Imb08/Spotlight.Htm)).
- Thureau-Dangin, F. - A. Barrois Ve G. Dossin (1931) *Arslan Tash*, Librairie Orientaliste Geuthner, Paris.

Katkı Belirtme

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesine, Eyyübiye Belediyesine ve Haliliye Belediyesine araştırmalarımıza yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederiz.

Resim 1. Soğmatar Kült Alanının ve Höyüğü'nün Batıdan Görünümü (Foto. Semih Mutlu).

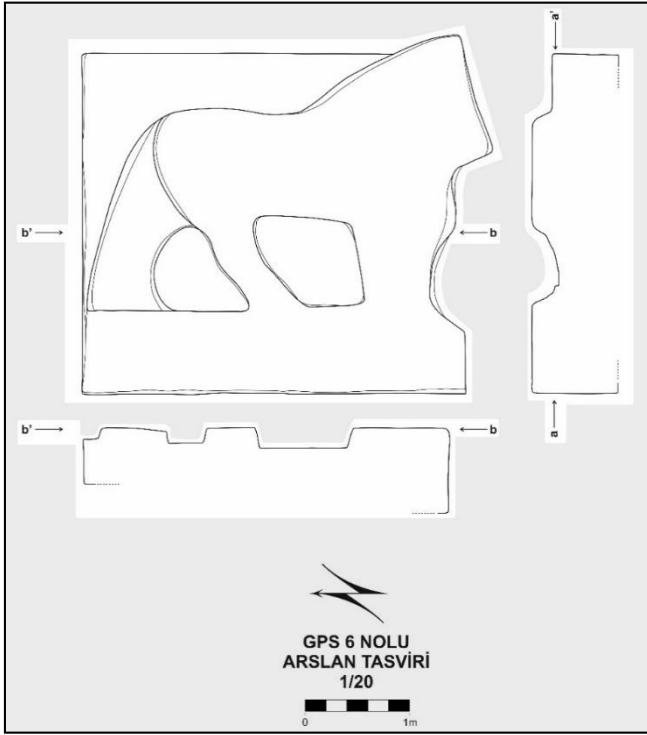
Resim 2. Taş Ocağının ve Aslan Kabartma Taslağının Doğudan Görünümü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 3. Aslan Kabartma Taslağının Yandan Görünümü (Foto. Semih Mutlu).

Resim 4. Aslan Kabartma Taslağının Taşocağı İçinden Görünümü (Foto. Semih Mutlu).

Çizim 1. Aslan Kabartma Taslağının Çizimi (Çizen. Semih MUTLU).

BELGESEL SİNEMA DİLİ VE SAVAŞ
DOCUMENTARY CINEMA LANGUAGE AND WAR
ЯЗЫК ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ФИЛЬМА И ВОЙНА

Hale TORUN*

Öz

Savaş, yaşadığımız dünyanın en temel gerçeğidir. İnsanlık tarihi boyunca paylaşımların, sınıflar arası mücadelesi kitlesel savaşlara neden olmuştur. Savaşın kendi doğası, mantığı içerisinde kalan insanlık için insancıl düşünce birkaç kez bütün halinde kırılmıştır. İnsanlık tarihinin bu karanlık yüzü kitle iletişimin tüm araçları ile beraber birer seyirlik oyun durumuna gelmiştir. Savaşlar sadece askeri birer harekât olmaktan çıkmış, sivillerin diğer sivilleri öldürülürken izlediği dramalar haline gelmiştir. Politik dünya ve politik kamera her zaman savaşın içinden birebir yayın yapamazlar. Bazen küresel sistemde yapılmaması, gösterilmemesi gereken işaretler devreye girer. Gazetecilik, habercilik etiği ile savaşın politik arka planı karşı karşıya kalır. Günümüzde savaşların şekil değiştirmesi ile birlikte sıcak bölgeler dediğimiz çatışma alanları büyük şehirlere de kaymaya başlamıştır. Siyasal sonuçlarının yanı sıra sosyal açıdan da tüm dünyanın küresel göç dalgaları ile sarsılmasına yol açan yıkıcı savaşlar artık karşımızdadır. Küresel savaşın diğer yüzü ise iç savaş ve terördür. Artık terör de savaşın bir başka yüzü olarak kabul edilmektedir. Bütün bunların tanıdığı olan ve tarafsızlığına dair beklentilerimiz olan ise yine gazeteciler, belgeselciler ve muhabirlerdir. Onların yaşamlarını adadıkları belgelemek mesleği, bizim için dünyanın diğer tarafından haber almak anlamına gelmektedir. Çalışmada aktarılmaya çalışılacak olan savaşın araçları ile belgeselcilerin karşılaştığı sorunlardır. Savaşı görsel dünyada belgelemenin koşullarını, sinema dili ile anlatmanın güçlükleri üzerinden gidilmiştir. İncelenen kavramlar savaş, döngüsel ve küreselleşme, kapitalizm, politik kamera üzerinden incelenecektir. Makalede *Görsel Hikâyeleme yöntemi* ile *belgesel anlatı* kavramı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belgesel, Savaş, Sinema Dili, Görsel Hikâye Anlatımı

Abstract

The war is the most fundamental fact of the world in which we live. Throughout the history of mankind, the struggle of sharing among different classes has caused mass wars. The humanitarian thought is broken down into pieces several times as a body, for the humanity, who remains helpless in the nature and logic of war. This dark side of the history of humanity

* ORCID: 0000-0002-4406-8272 Dr. İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV Sinema Bölümü, haletorun@aydin.edu.tr

has become a spectacle with all the means of mass communication. The wars went beyond being merely military operations, but became the dramas in which civilians watch other civilians getting killed. The political world and the political camera may not always reflect the war in the same way. Sometimes the signs, which should not be done or shown in the global system, come into play. Ethics of journalism and reportage is confronted with the political background of war. Nowadays, along with the evolution of wars, the areas of conflict, which we call hot regions, have started to shift to cities and metropolises. Besides the political consequences, from a social perspective, we are now facing destructive wars that shake the entire world with waves of global migration. The other side of the global war is civil war and terrorism. Terrorism is now regarded as another face of war. The witnesses of all these are the journalists, documentarists and reporters whom we have expectations about their objectivity. The job of documenting, to which they dedicated their lives, means to get news from other sides of the world for us. This study will attempt to convey the contradiction of the means of war and the narrative language of the documentary. The difficulties of explaining the conditions of war and documenting in the visual world by means of the language of cinema have been studied. The concepts studied will be examined through war, cyclical and globalization, capitalism, political camera. In this article, the concept of Visual Storytelling ”and the concept of documentary are emphasized.

Key Words: Documentary, War, Cinema Language, Visual Storytelling

АННОТАЦИЯ

Война, это реальная часть того мира, в которой мы живём. На протяжении всей истории человечества классовая борьба вызывала массовые войны. Мысль о гуманизме была полностью подавлена несколько раз. Эта темная сторона истории человечества благодаря всем средствам массовой информации стала настоящим зрелищем. Войны перестали быть только военными операциями и стали драмой, когда одни мирные жители убивают других мирных жителей. Политический мир и политическая камера не всегда могут вести трансляцию изнутри войны. Иногда в дело вступают признаки, которые не должны показываться, осуществляться в глобальной системе. Этика журналистики, новостей сталкиваются с политическим закулисным миром войны. В настоящее время, когда войны сменили свой облик, которых мы называем горячими точками, стали перемещаться в большие города. Сегодня мы сталкиваемся с разрушительными войнами, которые помимо политических последствий, ещё больше сотрясают весь мир и вызывают волны глобальной миграции. Другая сторона глобальной войны, это гражданская война и террор. Терроризм теперь уже рассматривается как ещё один из способов войны. Свидетелями всего этого являются журналисты, документалисты и репортеры, от которых мы ожидаем нейтралитета и беспристрастности. Их профессия, которая заключается в документировании событий и к которой они посвятили всю свою жизнь, для нас означает получение новостей из противоположных сторон. В своих работах документалисты сталкиваются с проблемами отображения орудий войны. Условия документирования войны в визуальном мире были расстолкованы посредством языка кино. Исследуемые концепции войны, последовательность и глобализация, капитализм, политика рассматриваются через “камеры”. В статье указывается концепция документального изложения с помощью метода “визуального повествования”.

Ключевые слова: документальный фильм, война, киноязык, визуальное повествование.

“Dünyaların en iyisinde yaşamıyoruz”

Luis Bunuel

1. Giriş

Sinema tarihi içerisinde belgesel sinemanın en önemli işlevi, temelde belgeleri kullanabilen filmler olarak bilinirdi. Ancak bu yargının ulaşılabilir teknoloji eşliğini geçen sinema diliyle birlikte eskidiğini söylemek yanlış olmaz. Belge- sinemanın en önemli yanı, toplumun gözü önünde cereyan edemeyen ya da ettiği halde çok fazla fark edilmeyen sıra dışı hikâyeleri ön plana çıkartmaktır. “Belgesel film, nesnel laboratuvar koşullarında değil, filmi üreten kişinin öznellikleriyle dünya bakışlarıyla, ideolojik tavırlarıyla estetik eğilimleriyle, üretilen bir anlatıdır” (Kutay, 2016: 19). Belgesel sinemanın, kurmaca filmden farklı bir dili olduğu düşüncesi çok doğru bir önerme değildir. Yapılan bir araştırmaya göre; Yönetmenlerin %87’si “belgeselde drammatizasyon olabilir.” demektedir. Ancak drammatizasyonun sınırlandırılması noktasında gerçeğe sadık kalma koşulu göz önünde bulundurulurken karar verilmelidir (Susar, 2004: 36). Ayrıca, belgesel, haber sunum ve gösterimden çok ötede bir iddia, bir olay duyurma yarışıdır. Belgesel sinemada yönetmenin işlevi sıra dışı olanı gözlemlenmektedir. Bunu da kendisine ait “Görsel Hikâyeleme” yöntemi ile yapmaktadır. Belgesel, sırf görsel değil görselin vuruculuğunu sağlayan özel bir dil ve disiplinler arası çalışma gerektirir. Savaşı ya da bir iç savaşı belgelemek yeterince güç bir iştir. Çoğu kez ani ham görüntüler, savaş muhabirlerinin özel gayretleri ile haber masalarına ulaşır. Buna “olağanüstü hallerde yayıncılık” tanımlaması konulabilir. Bir savaşı belgelemek ve dünyanın bundan haberdar olmasını sağlamak, öncelikle belgeleyen özelliğine bağlıdır. Dünya üzerinde teknolojinin işleyemeyeceği noktalar vardır. Belgeselcinin koşullara özellikle de “savaş” gibi mekân ve bedeni kargaşa içinde bırakan bir yıkıcılığın ortasında kendi kamerasını kullanabilen, kendi metnini hazırlayabilen, kendi fotoğrafını çekebilen ve coğrafi koşullara uyum sağlamasını bilen birisi olması gerekmektedir. Bir savaşın belgelenmesinde asıl görev olayların kaynağına gitmektir. Savaş belgeliği, çekilen görüntülerle devam eden, son derece önemli, ciddi olayların belgelenmesi için sırf teknolojiye güvenilerek gerçekleştirilemeyecek kadar zor bir olaydır. İletim yöntemleri çeşitlidir; ya haber – sunum şeklinde ya da belgesel anlatı biçiminde iletilir.

2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Belgesel, yaşamın dilini en ince ayrıntısına kadar kullanan en önemli görsel anlatı türüdür. İmge ve belgenin gerçeklikle yeniden inşası ile yorumlanan belgesel sinema, mekanik ve sıradan dünyayı yaşayan insanın dünyasında bir alternatif düşünce sunumudur. Günümüz dünyası “naklen savaş” ve ani olağanüstülükler dünyasıdır. Savaşlar, küresel anlam taşıyan ama yerel iç dinamiklerle paylaşım kavgası yapan bir noktaya gelmiştir. Savaşların küreselleşerek Ortadoğu üzerinde yoğunlaşması kitlesel etkilere yol açmaktadır. Kitle hareketlerini çözümlerken açıklanmaya çalışılan, savaşın değişen anlatımı ve stratejisinin görsel yansımalarını incelemektir. Sinema dili her zaman değişken ve yenilikleri yeniden yorumlayan ayrı bir gözdür. Kamera artık hikâyesel dünya içerisinde deneysel bir hale gelmiştir. Çalışmada belgesel sinema etiği ve insani düşünce açısından da tartışma ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca savaşın gerçekliği ile belgeselin detay sorgusu arasındaki diyalektik duruma ışık tutmak amaçlanmıştır. Belgeselde önemli olan sorun, sinemasal dil ile gerçekliğin nasıl yansıtıldığı sorusudur. Temelde etik bir sorun yaratsa da hiçbir belgesel tarafsız değildir. Öncelikle sinema bir görsel hikâye ürünüdür. Işık, kamera, ses, müzik ve öyküden oluşan bir anlatıdır. O yüzden sinema dili üzerinden belgeseli anlatırken kısıtlama evreni olarak savaş, belgesel, muhabirlik ve sinema dili kavramları

birlikte anılarak çalışma tamamlanacaktır. Belgesel, dünya üzerinde yaşayan her şeyin bir gün konu olabileceği bir sinema türüdür. Belgesel filmin Paul Rotha'nın "*Belgesel film, selüloidin üzerine kayıt yapmanın tüm yöntemleri ile gerçekliğin herhangi bir görünümünün yorumlanması, olaylara dayanan çekimler ya da oluşumlar ile bir duyum ya da neden yaratma, insanın bilgi ve kavramasını genişletme, ekonomi, kültür ve insan ilişkilerine yönelik çözümler sunma ve uyarma amaçlı yapımlar ortaya koymak anlamına gelmektedir*" (Rotha, 2000: 22). Şeklindeki ifadesine belgesel ayrıca, görmek ve gösterebilmek amacı taşıyan kayıt sinemasıdır, tanımı da eklenebilir. Türk Dil Kurumu'nun sinema – TV terimleri sözlüğünde belgesel tür, Öngören'in ifadesi ile "Gerçek dışı olaylara, hayale yer vermeyen ya da az yer veren, konusunu ve gerecini doğrudan doğruya doğadan alan, dış dünyayı, gerçeğe uygun nesnel bir biçimde yansıtmaya çalışan, sinema ve televizyon türü olarak tanımlanmıştır" (Öngören, 1991: 22). Belgeselin bilinen anlatısı dışında bellek, anlatı ve yansıma görevleri de vardır. Çalışmada savaşın, tüm dünyada sürekliliğini sağlayan küresel aktörlerin kayıt ve belgeleme görevi yayın organlarına yaptığı etkilere dikkat çekmek amaçlanmıştır. Her şeye rağmen kayıt ve belgeleme görevi gören muhabirler, haberciler bu güçlere karşı durmaya çalışmaktadırlar. Tarihsel süreci yaşayan toplumların açmazları ve yıkımlarını sağlayan savaşlar günümüzde biçim değiştirerek daha fazla çoklu medya sistemleri ve sosyal ağlarla güçlenmektedir. Buna rağmen merkezi güçlerin dışındaki medya, *terörize* olmuş bir dünyada klasik ideallerini de güç de olsa devam ettirmek çabasındadır. İstihbarat savaşlarının bir çeşit etkileşimleri de günümüz savaşlarının görünmeyen taraflarını beslemektedir. Bunun görsel olarak da bir ayağı şüphesiz propaganda amaçlı görsel, işitsel bilgiler yığındır.

3. Yöntem: Görsel Hikâyeleme

Makalede "Görsel Hikâyeleme" yöntemi ile belgesel kavramı üzerinde durulmuştur. Görüntüsel anlatı, fotoğraf ve sinematografi, etkileyici bir aktarım için aslında en başat olan görselleştirme yöntemidir. Profesyonel bir fotoğrafçı için en önemli şey "an" dediğimiz kareyi yakalamaktır. "Zaman fotoğrafın üstünde, suyun üstünde seken bir taş gibi sekmiş ve bir iz bırakmıştır. Bu sekmenin fotografik olarak en doğru anını seçme edimini Henri Cartier Bresson "karar anı" olarak adlandırır." (Süme & Turan, 2015: 29). Henri Cartier Bresson'un bu "anı yakalama" kavramına ek olarak ilave edilirse Andre Bazin de gerçeklik anına plastik sanatların incelenişi üzerinden bakar ve plastik sanatların bu gerçeklik anını yakalayamadığı, yakalama zorunluğu da olmadığı, bu görevi de fotoğraf ile sinemanın yapabileceği iddiasında bulunur. "İlk haber / belge nitelikli görüntülerden itibaren filmin gerçekçi olduğu düşüncesinin kabul görmesi ve "inanılır" bulunması, düzenlenmiş hareketli görüntü ve seslerin kitleleri yönlendirici bir güce sahip olduğunun anlaşılmasını sağlamıştı. Bu da filmin propagandist bir araç olarak kullanılmasına yol açmıştı. Kurmaca filmler, sinematografinin olanakları sayesinde her türlü anlamla yüklenip inandırıcı olabiliyor, gerçekliğe odaklanan, kurmaca hikâyeyi aradan çıkaran belgesel filmler ise görülene ve işitilene inanmayı en yüksek düzeye çıkartabiliyordu" (Sayar, 2017:1). Belgesel filmin atmosferini yakalayabilmek için yapılan her şey; aydınlatma duygusunu, renk kullanımını, sıcak, soğuk ortamların yaratılmasını, konuları ışıkla ve gölgelerle verme korkusuzluğunu işaret eder. Bu atmosfer ne kadar hakikat iddiasında olursa olsun, sonuçta fotoğrafın bir yapılandırmanın içerisine girebileceği konusunu unutmamamız gerekmektedir. Anlamamız gereken görüntülerin, herhangi birisi tarafından, kendi amacı doğrultusunda kullanılabilir olacaktır. Görüntüleri kelimeler gibi kullanabilir, görüntülerle konuşabiliriz. "Her imgede bir görme biçimi yatar, Fotoğraflarda bile, çünkü fotoğraflar, çoğu zaman sanıldığı gibi mekanik kayıtlar değildir. Her bir fotoğrafa baktığımızda, ne denli az olursa olsun fotoğrafçının sınırsız olanakları arasından, o görünümü seçtiğini fark ederiz" (Berger, 1995:

10). Gerçeklik fotoğrafın dilinden yeniden yapılandırılır. Şüphesiz onu diğer eylemlerinden ayıran da budur zaten görüntü estetiğine göre görsel anlatıyı güçlendiren şeyler vardır. Görsel anlatı bir hikayeleme türüdür. 1980’lerden bu yana çok daha gelişerek kullanılan efektler bu anlatının zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. “Bu Özel efektler yapımların her aşamasında uygulanan farklı tekniklerden oluşmaktadır. Bu anlamda özel efekt uygulamaları kapsamında olan “color correction”, yapımlarda kullanılan özel efekt tekniklerinden biridir. Bu uygulamalar günümüzde sinema başta olmak üzere her türlü yapımda büyük önem verilerek kullanılmaktadır. Color – contrast ayarlamaları ile çekilen bir film veya klip için istenen ışık ve renk ayarı yapılarak izleyici üzerinde önemli etkiler bırakılmaktadır. Bunlardan en önemlisi ise “gerçekliktir. Örneğin savaşı anlatan bir dönem filmi veya korku gerilim türünde çekilen bir filmin renk düzenlemeleri farklılıklar taşımaktadır. Color correction ile farklı yapımlarda farklı renk düzenlemeleri yapılarak izleyici üzerinde istenen his yaratılabilmektedir” (Zinderen & Yurdigül, 2015: 2). Belgesel renklendirmesinde ise belirli sahnelerin egemen duygusal tonunu vurgulamak için soğuk, sıcak ışık ve renklerle farklı oynama teknikleri kullanılır. Genelde vurgu görüntünün odağında olduğu için gerçeklik ve dramatisasyon için gerekli olan görsel etkidir. Her ne kadar fotoğraf, sinema gibi kavramlar farklı yöntemler de kullansalar da aslında onların temelinde yatan figüratif dönemlerden beri gelen “geometrik bakış” tır. Filmin geometrisi tıpkı doğa gibi, insan bakışını ve duyusunu etkileyen en önemli araçtır. “Fotoğraf, başlangıcından bu yana mümkün olan en çok sayıda konuyu yakalamak anlamına geliyordu. Resminse hiçbir zaman böylesine büyük bir kapsamı olmamıştır” (Sontag, 1999: 12). Fotoğrafın hareketi yansıtan yüzü, hareketlendirilmiş duygulara dönüştüğünde sinema dilinin gücünü anlarız. Belgesel ise bu dilden en dramatik etkiyi çekip alır ve başka bir dil yaratır. Savaş belgeselciliğinin arka planda ciddi bir “politik kamera” olduğunu unutmamak gerekmektedir. “Belgeselciyi düz bir kayıt tutucudan ayıracak özellik, ele aldığı konunun içindeki hikâyeyi ortaya çıkarmak üzere çalışmasıdır. Lakin bunun için sadece fotoğrafçı olmak yetmez. Belgeselci konusunu tanımlamakla, farklı yönlerini açıklamakla, derinliklerini göstermekle yetiniyorsa, yan yana getirdiği görüntülerde his yoksunluğu, anlam eksikliği fark ediliyorsa, hikâye aramayı ihmal ettiği için olabilir. Belki en başta bu arayışla yola çıkmalı, görüntüleri onun etrafında kurmalıdır.” (Yurdalan, 2017: 4) Hikâyeyi kurgulama aşaması ise, filmin geldiği son aşamadır. “Bir Filmin belgesel tanımına girmesi için üç temel yaklaşım bulunmaktadır: Gerçeği açıklama, gerçeği yeniden inşa etme ve gerçeği soruşturma” (Ekinci, 2016: 15). Belgeselin araştırma, bilgi toplama ve ayrıştırma kısmı gerçeği sadece bir araya getirir. Filmi, film yapan kurgudur. Kamera filmin üretilmesine neden olur, yalnız kurgu filmi yeniden yaratır. Belgesel film de sinematografik bir yapımdır olduğu için belgesel kurgusu çok önemli bir yönlendirme aracı olabilir

4. Politik kamera neyi anlatır?

Politize olmak iki yönlü bir kavramdır. Bir konunun politize olması onun politikaya bulaşması anlamına gelir. Mevcut siyasal rüzgâr, durumları kendi ve karşıtları olmak üzere bölebilir. Politizasyon bir şekilde siyasal olanın içinde olmak demektir. Politika hem halk hem de mevcut siyasal yelpaze içindeki grupların odağındaki önemli bir söylemdir. Hali hazırda yönetenlerin, yönetilenlerin söylem aygıtları da birbirini etkilemektedir. Söylem aygıtları olarak yeni dünya sisteminde medya aygıtları uluslararası birer güç odağı olmuştur. Althusser’den bu yana ideolojik aygıtlar aynı zamanda küresel dünyanın yeni meşrulaştırma aygıtları da oldular. Bir başka deyişle ideolojinin odaklarını yansıtmaya ve değiştirme gücünü oluşturdular. Terry Eagleton’a göre “ideoloji, egemen toplumsal grup veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmakla ilişkilidir.” (Eagleton, 1996: 23). Medya bu meşrulaştırma kavramını görsel anlatıya dayalı ifadelerle daha da artıran bir gerçeklik alanı yaratmayı başardı. Haber

kanalları ve belge- filmlerde yönlene bu gerçeklik alanında kamuya ait sorunlar değışiklik gösterebilir hatta farklılıkları yok edebilir. Toplumsal politikaya ve kitlenin bakış açısına burada dikkat edilmelidir. “Bu toplumsal politika ve toplumsal psikoloji, açıktır ki, sınırlarla ilgilidir; mülkiyeti, aileyi ve bireysel benliği çevreleyen sınırlarla. Bu sınırlar, tıpkı doğa metaforu gibi, kendine özdeş ya da kendine has nitelikte, başka hiçbir şey ya da hiç kimseye ne bağımlı ne de ilişkin olan bir iç alan tayin eder. Bu psikoloji, fark edilir ölçüde patolojik olmasına karşın, son derece güçlüdür. Esas olarak, güce ve denetime duyulan gereksinimden türer” (Ryan ve Kellner 2010: 343). Kameranın toplumsal kültürün anlık baskısı ile ırkçı söylemlerde yaptığı pek çok defalar görülmüştür. Bu toplum içindeki sınıfların karşılıklı rollerinde zuhur eder. Politizasyona uğramış çoklu medya dili ise bu rollerin dışında başka bir kavramı göstermez, gösteremez. Zira Radyo – TV kanalının bağlı bulunduğu tüm kaynaklar, onun üzerinde kurdukları hegemonyayı çoktan bir üst kontrol kumandası olarak belirlemiştir. Haber ve belgesellerde uygulanan bundan farklı değildir. Aktarılan görüntülerin hazırlanışı o görüntüye sahip olan bu üst kontrolün kavramından mutlaka geçecektir. Ham görüntü olarak hiçbir ani olay verilemez. Hele savaş ve iç savaş görüntüleri daha da düşündürücü bir biçimde artık film gibi kurgulanarak verilmektedir. Propaganda sineması gibi açıkça olmasa da belgesel ve haberin de gizli bir politik mesajı daima vardır. Bu konuda aktivistler de oldukça iyidirler. Dünyadaki pek çok sivil toplum örgütü de bu tarz anlatıyı, tersi yönünde kullanarak mevcut sisteme karşı bir etki aracı olarak da kullanabilmektedir.

5. Belgesel Film; Gerçek ve Hümanizma Üzerine

Muhabir ya da belgeselcinin etik değerleri ile belgeselin aktarımı çok ilgilidir. Muhabir, zaman zaman çatışmaların içinde kalabilir, bu esnada çatışma görüntülerinin kalitesinden çok görüntünün ele geçirilmesi onun en büyük kaygısı olacaktır. Pozlama, fotoğrafın çekim süresi boyunca doğru ışığı alıp almaması ile ilgilidir. Karanlıkta kalmış ya da fazlasıyla ayarlanamamış bir görüntüden etki alınmaz. Elbette ki burada kurgu masasının ne kadar önemli olduğunu söylemek gerekmektedir. Aslında haberin, belgeselin yeniden yaratıldığı bir yerdir kurgu. Dünyada habercilik ve yayıncılık hakkındaki tartışmalar, üç temel ilkeyi temel almaktadır. Bu üç ilke: doğruluk, eksiksiz olmak ve serbestliktir (Koç, 2017: 302). Savaş gazeteciliğinde bu noktada “embedded” (iliştirilmiş gazetecilik)¹ kavramına atıfta bulunmak gerekmektedir. Çok daha eskiden bilinen ve kullanılan bu yöntemin en kuralsız hali 2003 yılında Irak Savaşı’nda karşımıza çıktı. Birçok gazeteci ve fotoğrafçı ABD ordusu ile birlikte savaşın sıcak alanına giderek, ‘korunaklı araçlarda gözlemedikleri çatışmalarda’ ABD kamuoyunun sesi olmaya çalıştılar (<https://t24.com.tr/yazarlar/cemal-tuncdemir/gercek-gazetecilik-paralel-gazetecilik,8219>). Gazetecilik etiğini baştan sona değiştiren bu kavram; II. Dünya savaşında da kullanılan bir yöntemdi. Ancak dünyanın hafızası, I. Körfez savaşında ABD ordusu ile birlikte hareket eden gazetecilerle karşılaşınca bu anlamı yeniden keşfetti. Gazeteciler, çelik yelek, miğfer ve fotoğraf makineleri ile ABD ordusunun fotoğraflarını çekiyorlar ve ordu mensupları tarafından kontrol ediliyorlardı. İliştirilmiş gazetecilik örneği ve karşıt savaş haberlerine karşı olarak El Cezire televizyon kanalının ortaya çıkması ile birlikte ciddi bir haber, savaş, etik kavramları tartışması da doğdu. “El Cezire, genelde Arap ve Müslüman dünyasında ve özellikle çatışmaların sürdüğü Ortadoğu’daki yıkıcı konuları ele alarak daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşma girişimi ile kendini farklı kıldı” (Zayani, 2005: 17). El Cezire’nin “Control Room” adlı deneysel belgeseli ile tüm dünya Irak savaşını Arap ve Ortadoğu bakışından da

¹ Embedded Journalism: Savaş ve sıcak çatışma alanlarında, çatışmanın bir tarafındaki askerlerle beraber hareket eden ve savaş onları açısından yaşayan muhabirler için kullanılan bir deyim. bkz. <http://t24.com.tr/yazarlar/cemal-tuncdemir/gercek-gazetecilik-paralel-gazetecilik,8219>

izledi. Burada ham görüntüleri kısıtlamadan verdiği, ABD ile ilgili taraflı, Saddam Hüseyin yanlısı haber yaptığı iddiası ile tartışmalara neden oldu ve Batı basını tarafından eleştirilere maruz kaldı. *Kontrol Odası* belgeseli özellikle “Arap dünyası izliyor” sloganı ile de bir öz eleştiride bulunmuştur. Belgeselde *görüntü etiği* diye bir kavram da vardır. Şöyle ki, zaman zaman ham görüntülerin kısıtlı da olsa verilmesi, izleyiciyi doğrudan olayın içinde kılar, ancak etik açıdan sakıncalar da doğurmaktadır. Yine de savaşın özellikle de iç çatışmaların yoğun olduğu bölgelerdeki haber belgeselcilerin bu değerler üzerinden yaptıkları doğrudan yayınlar sayesinde dünya hâlâ duyarlı kalabilmektedir. D. Lange, 1960’da Populer Photography dergisine “Göçmen Anne” olarak tanınacak fotoğrafı çektiği saha deneyimiyle ilgili şu açıklamayı yapar;

“Aç ve umutsuz anneyi görünce mıknaatla çekilmiş gibi yaklaştım. Orada bulunmamı ve kameramı ona nasıl açıkladığımı hatırlamıyorum. Ancak bana soru sormadığını hatırlıyorum. Aynı yönden yakından, daha yakın çalışarak beş poz çektim. Adını ya da geçmişini sormadım. Bana 32 yaşında olduğunu söyledi. Etraftaki tarlalarda donmuş sebzelerle, çocukların öldürdüğü kuşlarla beslendiklerini söyledi. Yiyecek satın alabilmek için arabasının tekerleklerini yeni satmıştı. Çevresinde toplanan çocuklarıyla sundurma çadırın içinde oturdu. Fotoğraflarımın ona yardım edebileceğini biliyor gibiydi. Bu yüzden bana yardım etti. Bir tür eşitlik vardı” (Partridge, 2012: 211).

Bu fotoğrafın anısı bize şunu örneklemektedir ki; savaşı belgeleyen ayrıca, mağdurun habercisi ve umududur. Belgesel filmlerin en çok da tartışma alanı yarattığı kavram, insanın etik ve genel ahlâk değerlerinin yansıtılabilirliği üzerinedir. Belgesel, kendi içerisinde belli tutarlılıkları olan, dokümanter (belgeye dayanan) film sıfatını taşır. Yani belgelerin ve durumların konunun temelinde mutlak hakikat zemini olmalıdır. Bu noktadan bakarsak konuyu özelleştirelim ve tek başına “savaşı” konu alan belgesel – filmleri örnekleyelim. Bir belgeselcinin aşamaları ile işe başlayabiliriz. Kurmaca anlatı üzerine yapılmış bir film de belgesel olarak pekâlâ algılanabilir, ancak belgeselde hesap vermek daha güçtür. Belgesel, yansımaları çok fazla olmayan ama ortaya çıktığında iddia yaratacak olan şeyin peşine düşer. İddia etmek için yıllarca süren bir araştırma sürecine girebilir. Bu süreç, belgesel filmin türüne göre de değişir. Örneğin; savaş belgesellerinde mağdurlarla, mağdur edenler arasındaki farkı gözetmek, anı yakalamak ve her durumda savaşı belgeleyen için önemli bir sınır çizgisidir. Öncelikle, politik gündem ve söylemin peşinden giden bir muhabirin görevlendirilebilmesi için o bölgedeki yıkım ve etkinin çapının değerlendirilmesi yapılır. Haberin editoryal masada işaret edilmesi bir anlamda savaş belgeselcisinin karar anıdır. Sıcak bölgelerde gözlemci olarak bulunan belgeselcinin ilk karşılaştığı sorunlardan birisi de kayıt altına aldığı karmaşa ve kargaşayı gözlemlerken olayın bizzat kahramanı olmak mecburiyetidir. Gazetecinin, belgeselcinin görevi burada şahitlik etmenin yanı sıra aynı zamanda etiğin de peşinde olmaktır. Bir muhabir öncelikle kimlik olarak, belgeselci, haberci, iletici her ne olursa olsun öncelikle *İnsancıl düşünceye* sahip olmak zorundadır. Belki de basın tarihinin yaşadığı en acı etik sorunlarından birisi Macaristan'ın Röszke şehrinde polis çemberinden kaçmaya çalışan mültecilere tekme atıp çelme takarken görüntülenen kameraman Petra László² olayıdır. Bu olayla, Avrupa basınının da ürküntü ile

² Radikal sağ çizgide yayın yapan bir televizyon kanalında muhabir olarak çalışan Petra László Sırbistan sınır bölgesinden koşarak Macar topraklarına giren mültecilerle ilgili çekimler yaparken, diğer basın mensuplarının kameralarına mülteci kız çocuğunu tekmelerken ve de kucağında bir çocuk taşıyan bir Suriyeli mülteciye çelme

yaklaştığı ciddi bir ırkçı, ahlâksal sorun su yüzüne çıkmıştır. Basının görevini aşması ve taraflardan birisinden yana olması, insanlık ve etik açısından çok zor bir sınavdan geçtiğimizi göstermektedir. Umberto Eco'nun deyiimi ile "Savaş, çok uluslu kapitalizmin doğası nedeniyle savaşan cephelerle sınırlı kalmaz. Irak'ın Batı sanayilerince silahlandırılması bir rastlantı değildir. Tek tek devletlerin denetimi dışında olması, gelişmiş kapitalizmin doğasında vardır. Amerikan hükümeti televizyon şirketlerinin düşman rolünü oynadıklarını gördüğünde, hâlâ bazı komünizm yanlısı entellerin komplosu karşısında bulunduğu inıyor; buna paralel olarak, televizyon şirketleri, rüşvetçi gangstere telefonda rotatiflerin gürlütüsünü dinletip, basın, dostum, basını susturamazsın, diyen kahraman Humphrey Bogart'ı oynadıkları yanlısına kapılıyorlar. Buna karşılık, haber (mümkünse dramatik haber) satmak, haber sanayisinin dayandığı en önemli temellerden biridir. Medyanın savaş çığırkanlığı yapmadığını söylemiyoruz; yalnızca, içeriği önceden saptanmış mekanik bir çığırkanlık bu. Demek ki, artık savaşta herkesin cephe gerisi düşmanları var" (Eco, 2014: 21).

6. Savaşın Doğası Değişti mi?

Savaşın değişen dünyadaki modeli, parçalanmış bir modeldir. Bütüncül olarak yapılan savaşlar şu anda dünyadaki rollerin yer değiştirmesi ile farklı boyutlara gelmiştir. Günümüzde değişik güç odakları tarafından (akademisyenler, siyasiler vb.) şiddetin doğasının değiştirildiği vurgulanmaktadır. Mary Kaldor yeni savaşları: hibrit savaş, post – modern savaş, üçüncü türle savaş, insanlar arası savaş, özel savaşlar olarak isimlendirir (Kaldor, 2013: 1). Son model savaşın niteliği çoğunlukla iç savaştır. Küresel dünyada yerini bulamayan pek çok şirket aslında devlet modelinin yerini almaya başlamıştır. Orta Çağ'daki siyasal yapı neredeyse geri dönmek üzeredir. Ulusal ve sınırları olan devletler herkesin bildiği üzere Fransız ihtilali ile genişlemiştir. Oysa ki imparatorluklar ve kabileci geleneklerle yönetilen devletlerde durum fetih ve genişleme üzerine yerleşiklik kurmaktı. Bu yerleşiklik sürekli bir devinimi de beraberinde getirirdi. Orta Çağ'da Avrupa'da feodal yapının merkezinde beylerin, Lordların, kralların etrafında toplanarak onları sıkıştıran tehditkâr bir yapısı vardır. Savaşların modelleri de devletlerin güçlenmesi, imparatorlukların bir araya gelerek büyük yapılar oluşturması aslında bir güvenlik aracıydı. 18. yüzyıla kadar ulusların kendileri için değil, kralları, sultanları için öldüğü büyük halk yapıları olduğunu biliyoruz. Şimdi bu model tek uluslu ve millî devlet üzerinden yapılandırılrsa da küresel sistemle beraber yeni dünya yeniden şekillenecektir. Aslında yeni bir şey yoktur. Orta çağdaki zenginliğin daha sonralarda imparatorluk, sömürge, kolonyal post kolonyal dönem birdenbire savaş teknolojileri ile birlikte geri dönerek eskinin yeniden yapılanması tarihte beliriverir. Savaşın biçimsel olarak değişimi şöyle bir yol izlemektedir: Buna göre; ideolojiler artık değişmiştir, yol ayrımında etnisite ve köktenci fanatizm ile karışmaya başlamıştır. Artık sivil hedeflere karşı canlı ordu yerine, tekno – imhasal yapılanma ve görünmeyen mekanik savaş söz konusu olmaya başladı. Böylelikle siviller askeri hedef olunca patlamayan bombaya dönüşüp, başka sivillerin ölümüne neden olunca asker sivil ayrımı ortadan kalktı. İşgal ya da askeri şiddet, medyayı reklam olarak kullanmaya başlayınca (Ebu Garyb Hapishanesinde olduğu gibi) terörizm artık savaştı, gerilla, kitle, komutan gibi özel terimlerin içinde yer almaktadır. Topluma yeni idealler sunularak isimlerle savaşın pasif hali dolanmaktadır. (Arap baharı, Turuncu devrim, vb.). Ayrıca günümüzde savaşlar, istihbarat savaşları, *hibrit savaş* ve ekonomik saldırılar biçiminde ayrı kollarda şekillenmiştir. Savaşlarda etkili bir biçimde belgeleme durumunu ortaya koyabilmek için öncelikle

takarken yakalanmıştı. bkz. <https://www.cnnturk.com/dunya/o-kameramanin-cezasi-onaylandi> (erişim tarihi:25.10.2018).

coğrafyanın tanımlanması gerekmektedir. Savaş belgeliği yapan için bir anlamda o bölgenin haritasını okuyabilen ve koşul olarak son derece özel alan bilgisine sahip olmak demektir. Belgeleme işini yapacak bir muhabirin yaşayacağı koşullar hiçbir zaman standart olamaz, teknik donanım eksikliği, mekânsal imkânsızlıklar, hatta zaman zaman yaşam tehlikesi ile karşılaşabilme yeteneği o bölgenin çok iyi tanımlanmasına bağlıdır. Arazi dağlık, soğuk ve çetin koşullara sahip olabilir. Yol ve ulaşım, güvenlik gibi beklentileri karşılayabilmek dil ve tanımlama sorununu çözebilen birisinin yapması gereken en önemli şeydir. Savaşta herkes için en önemli kavram risk iletişimidir. İdeolojik boyut ne olursa olsun savaşın dili öncelikle sivil halk için bir tehdit oluşturur. Aslında savaşın öncelikli taktiği söylemsel olarak sivil halkın yaşadığı paniktir. Savaş ya da iç savaş, dünyanın kısmi bir bölgesinde olabilir. Ancak bu, insanlığın diğer kalanının da o kargaşadan soyut olduğu anlamına gelmez. Suriye Savaşı, yalnızca tek boyutta mı kalmıştır? Suriye’den gelen göç dalgası, bu savaşa komşu bile olmayan ülkelerin demografi dengesini bozmuş. Maddî manevî dünyanın her ülkesinde kelebek etkisi yaratmıştır. Irak savaşları, 11 Eylül’e kadar giden terör ve kargaşa ürkütüsünün başladığı en noktasal savaştır. Hal böyleyken savaşın tarafları-savaşın gözleyenleri, göstergeleri, tanıkları, savaşlardan dolayı değişen bir dünya modeli üzerinde hep aynı çizgide gitmeye başlamıştır. Savaşların geleneksel yöntemlerin dışına çıkması ile beraber, apayrı bir çizgiye ulaşan iletim süreci de gelişti. Dünyanın her tarafından gelen görüntüler, aslında büyük haber merkezlerinin servis ettiği görüntüler olarak kullanılmaya başlandı. Haber, ileti, kalabalık ve büyük şehirlere sunulan bir çeşit fast – food haline geldi. Aslında J. Baudrillard tarafından sunulan hologramlar dünyasına atıfta bulunursak savaş, günümüzde holografik bir hale dönüşmenin ötesinde büyük bir hikâyeye dönüştü. Kitlel savaşların şekil değiştirmesi savaşın acı gerçeğini değiştirmedir. Savaşın hikâyesi bu sefer iki kavram üzerinden okunmaya başlandı: göçmenlik ve iç savaş. Örneğin; Irak’la başlayan tüm Ortadoğu’nun politik dönüşümü, bütün dünyayı iç savaşların ve olağanüstü göç dalgalarının birebir tanıkları haline dönüştürdü. Burada aslında çalışmanın temeline doğru gidersek, görsel anlatının gücü ile birlikte hümanizma ve etik konusunda tarafsızlığın yitirildiği bir propagandist dünyanın yaratılması tehlikesi ile karşı karşıya kalırız. Burada öncelik hangisindedir? Savaşın yaşanan sonuçlarını iletmek mi? Oradaki politik atmosferin uzağında kalarak bu başarılı olabilir mi? Tanıklık Kameranın mı? İnsanın tanıklığı mı? Diyalektiksel bir yöntemle bakarsak her ikisi de bir ileti için gerekli tek bir kavramda toplanır: belgesel.

7. Savaş ve Belgesel Anlatısında Kullanılan Dilin Özellikleri

Savaş belgesel yapımı “Gerilla Film” kavramına çok yakındır. Amaç burada ani olayları belgelemek ve çarçabuk duyurmaktır. Ancak bu belgeselcinin tecrübesiz, bilgi toplamadan gittiği anlamına gelmez. Tersine olayları gözlemlerken ve sunuma karar verirken kaynak kullanımında önemli bilgilerden daha çok güncel olaylardan toplamak zorundadır. Belgeselci, alıntılarla politikacıların görüşlerini, mahkeme tutanaklarını, televizyon haberlerini, iletip topladığı gibi, söylemlere de kulak vermek zorundadır. Modern ya da geleneksel bütün olanaklarından yararlanabilmelidir. “Metin ve içerikten alınan bilgi, bireyin iletişimi yorumlamasında önemli bir kaynaktır. Okuyucu, uygun bir yorum için algıladığı her şeyi çözümler. Üstelik yeni gelen her bilginin eskilere eklenmesiyle bilgilerin sıralanışı, öncelikleri de değişebilmektedir (Pembecioğlu, 2018: 68). Bu tanımlamaya göre bilginin yorumlanması elde olanın kullanılması ile bağlantılıdır. Sinematografik gerçek ise farklı temsillerle verilir. “Aygıtın fiziksel gerçekliği, seyircinin konumunun gerçekliği, yönetmenin yansıtmayı amaçladığı gerçeklik, çerçeve içindeki durumun gerçekliği, yönetmenin yansıtmayı amaçladığı gerçeklik, çerçeve içindeki durumun gerçekliği, görüntünün gerçekliği, alan dışının gerçekliği. Bu gerçeklikler bir filmin, içindeki toplu halde

bulunur. Fakat içlerinde bir tanesi baskındır. Baskın olan filmin çeşidini ve yaklaşımını belirler” (Demoglu, 2014: 30). Savaş haberleri ya da belgesellerinde, çoğu kez ilgili metnin hazırlanışında tarafsızlık pek de mümkün değildir. “Belgeselin anlatım tekniklerinde temel unsurlardan biri öykülemidir. Öykülemenin öyküleyiciye göre anlatım biçimleri de değişiklik göstermektedir” (Gider, 2014: 7). Genellikle savaşı anlatan, hikâyesel olarak metni çeviren belgeselin sinematografik ve dramatik tarafını çok iyi gözlemlemek zorundadır. Savaşı dramatize etmeden vermek mümkün değildir. O yüzden savaşla ilgili bir belge – metin kayda alınacaksa çoğunlukla bu kaydın dili parçalanmış ve gelişigüzeledir. ³Yönetmenin ele aldığı konular en çok haksızlığa uğratıldığını düşündüğü taraflara ait konulardan oluşmaktadır. “Belgeselci kimliksizdir ve yansızdır” (Çomak, 2018: 53). Savaşı belgeleyen, çoğu zaman olağanüstü hâl yayıncısı, retoriği kuvvetli, kavgacı ve uyaran, her ne olursa olsun dikkat çekici bir biçimde meydan okuyarak açıklamalar yapandır. Eğer birisine karşı kullanması gerekirse diliyle şiddet de içeren bir üslup kullanabilir. Kent kökenli olduğunu, seçkinliğini ortaya koyar, ancak bir yandan da uçlardan yana olduğu için mahalle dilini de kullanabilir. Belgeselde önemli olan can alıcı nokta bir kurgu anlatısı ile yaratılan temsillerin nasıl kullanıldığıdır. “Temsiller düzeneği içinde belgesele ait anlatısal mantık ve kullanılan sinemasal dilin özellikleri üzerinden sorgulanması aktarılan dünyanın anlaşılmasında yararlı bir bakış açısı sağlayacaktır” (Kirel, 210: 41). İç savaşın tarafları aynı toprakların üzerinde yaşayanlardır. Bir iç savaş süresince oraya tanıklık eden belgeselci, muhabir için öncelik o ülkenin siyasi coğrafyasını iyi bilmektir. Coğrafyayı ve savaş ilişkisini gözlemlemeden önce, savaşın kaydedilmesi ve tanıklığının etik çerçevede tartışılması daha doğrudur. Bu alanda en fazla alan, günümüzde medya kanallarına düşmektedir. Bir belge muhabirin görevi, etnik grupları, göçmenleri, toplumsal değişimlerin yakın tarihteki tanıklıklarını yeniden yaratmadan olayları olduğu gibi iletebilmek, gerçeklerin prizmatik olarak başka bakımdan da görülmesini sağlamaktır. İç savaşta insanların kaçacak bölgeleri pek fazla yoktur. Cephede savaşlar artık çok geride kaldı. Savaş uzmanlarına göre insan zihni, Hiroşima’dan sonra dünyada savaşın tanımını değiştirdi. Savaşlar teknolojik gelişme ve sosyal medyanın gücü ile çok daha örgütsel karanlıklardan yürütülür oldu. Haklılık ya da haksızlıktan çok hikâyeyi yaratan kimse onun aktarımı önemli olmaya başladı. Muhabirlik ise bunun önüne geçebilen kısmi bir mücadele olarak görülebilir mi? Bu soruyu politik dünyanın iç döngüleri ile hesaplayabiliriz. “Toplumsal dünyanın temsil edilişi politiktir ve bunun için seçilen temsil tarzları, dünyaya karşı farklı politik duruşları ifade eder” (Ryan & Kellner, 1990: 419). Muhabir, savaşın görsel yanını sunmak için görüntüyü sağlayan doğrudan ve sine – göz metaforu ile kamera adam dediğimiz biyo – iktidarın kendisi oluverir. Ayrıca, biyo – politik dünyayı bize sunar. Modern dünya belgeciliği, artık boyut değiştirmiş ve tüm teknolojik materyallerin görsel olarak da imge dünyasına girdiği görülmüştür. Savaş artık bir seyirlik oyundur. Savaşın insani olmayan yanını algılamak içinse bir süreç ve epistem gereklidir. Yani belgeselci “bilgi” sahibi olmakla yükümlüdür ki bu tanım da değişmiş, artık bilgiyi, dokümanter araştırma, coğrafi ve siyasi bilgi, dil olarak algılayabilen bütüncül model bir belgeselci ortaya çıkmıştır. Bu dönüşümde, savaşın tüm yıkıcı yapısını da karşılayabilen tekno – biyolojik iktidarın kendisi olan belgeselci, yine terimlerle tanımlanan bir kimliğe dönüşür. O da “Savaş muhabirliği” tanımlamasıdır. Haber bir belgesel türüdür. Önce insani

³ Öykü anlatımı her zaman için bir anlatıcı tipolojisine ve bir bakış açısına sahiptir. Sinemada ‘anlatıcı’ (narrator) tipolojisi ikiye ayrılır: İlki ‘perde – içi anlatıcıdır. ‘Katılımcı anlatıcı’ da denilen bu yapılanmada anlatıcı bizzat perdede görülür ve izleyiciye konuyu doğrudan anlatır, film hakkında mutlak ve kesin bilgileri açıklar, olaylara katılım gösterebilir veya en yakın tanık pozisyonunda açıklamalar yapar. İkinci tipoloji olan ‘perde – dışı anlatıcı’ ise ‘açıklama yapan anlatıcı’ olarak da tanımlanır. Bu anlatıcı görünmez bir varlık olarak kamera aracılığıyla konusunu anlatır. Bazen de üst ses olarak görünmeyen bir spiker gibi doğrudan izleyiciye hitap ederek açıklamalar yapar ve görüntüde yansıtılan olay ya da oluşumlar hakkında bilgi verir (Sözen 2010: 247).

düşünce ardından haber ve görüntü gelmelidir. Örneğin; 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Hocalı kentinde meydana gelen Hocalı katliamının görüntüleri ve fotoğrafları Savaş Muhabiri İrfan Sapmaz tarafından katliamın yapıldığı sabah çekilerek o dönem çalıştığı Hürriyet ve TRT aracılığı ile servis edilir ve oradan tüm dünyaya duyurulur. Görüntülerin bazı bölümleri ise Azerbaycanlı gazeteci Agası Hun tarafından İrfan Sapmaz'ın kamerası ile kaydedildi. İzlenen görüntülerde katliam yaşanırken İrfan Sapmaz, katliamda gördüklerini anlatıyordu. İrfan Sapmaz bu haberinden dolayı Türkiye'de 2 defa yılın gazetecisi seçildi. Sapmaz'ın Ortadoğu, Kamboçya, Kafkasya gibi son derece tehlikeli bölgelerde yapmış olduğu çalışmaları bu konuya çok güzel örnektir. Erkan Severler, Kenan Yeşilyurt, Emin Özmen, Cem Tekel, Can Ertuna, Şerif Turgut ve adını Türk basın tarihine kazımış, geçmiş diğer bütün savaş muhabirleri için yaşanan zorluklar hep aynıdır. Savaş muhabirliği, Türkiye'de bir ömür boyu mücadele eden Coşkun Aral, Ramazan Öztürk gibi usta savaş muhabirlerinin arkasından gelmektedir. Bu belgeselcilerin çalışma sahaları gün geçtikçe fazlasıyla artan belgesel filmin artışı ile doğru orantılıdır. “Türkiye’de olduğu gibi dünyada da belgesel film üretiminin artışı, genel olarak büyük anlatıların sona erdiğini iddia eden post-modern ortamda küçük, kişisel anlatıların büyük, resmi ve tarihsel anlatılara karşı öne çıkmasıyla ilişkili olarak okunabilir. Kişisel ve özel olanın anlatılma gereksinmesi, sinema ve televizyon teknolojisindeki gelişmelerle örtüştüğünde sonuç, film üretiminde artış olmuştur” (Akbulut, 2010: 120). Gerçekten de Türkiye’de belgeselin önemi, dünyada da örneklerine rastlayacağımız haber belgenciligi ile paralel olarak ilerlemektedir. Coğrafya gereği olayları yaşayan savaş muhabirleri ise sıradan günlük olaylar dizisinden çok daha ötede savaşın içinde olup seyrini belgeleyen pasif savaşçılardır aslında. Belgesel aynı zamanda kitle hafızasını da sabitleyen bir unsurdur. “Kolektif travmanın hatırlanma ve dışı vurulma edimi; yalnızca geçmişe ve şimdije yönelik değil daha da fazla geleceğe yöneliktir” (Civelek, 2016: 312). Belge ve bellek ilişkisi açısından bakarsak aslında hafızanın toplumun vicdanında yipranmasına engel olan birer tanık olmanın yanı sıra geleceğin de şahididir.

8. Bir İç Savaş Öyküsü: Virunga

Bu belgeselin örnek olarak seçilmesinin nedeni hem iç savaş hem de çevresel ve toplumsal hareketlenmeleri gözlemleyen önemli ve etkileyici bir örnek olmasıdır. Ekolojik belgesel – politik gerilim türünde olan Virunga, Kongo Demokratik Cumhuriyeti’ndeki Virunga Ulusal Parkı’nı koruyan orman korucularının olağanüstü savaşımalarını yetkin bir vurguyla betimlemektedir. Dünya biyo çeşitliliği konusunda en yüksek yerlerden birisi olan Kongo Virunga Milli Parkı M23 silahlı isyancıları tarafından tehdit edilince korucu ekibi karşılımları dikilir. Eski bir çocuk asker, yetim gorillerin bakıcısı, bir doğa koruma uzmanı ve film ekibi de iki ateş arasında kalır. Kahramanları, kötü adamları, gorilleriyle bu benzersiz aksiyon – belgesel, daha güzel bir dünya için kendi hayatını hiçe sayanların inanılmaz öyküsünü anlatıyor. Belgesel aynı zamanda Doğayı Koruma Vakfı’nın ödülünü de almıştır. Filmin açılışı bir cenaze töreni ile başlar. Korucu Keseraka’nın duası ile Kongo tarihi birer birer görsellerle anlatılır. İzleyici kamera görüntüsü ile havadan Kongo Nehri üzerinde uçarken *siyah beyaz* bir tarih anlatısı başlar; Öncelikle, 1885’de Afrika’nın Avrupalı devletlerinin yönettiği kolonilere bölünmesi anlatılır. Kongo’nun özelleştirilip 2. Leopold’a bağlı şirketlerin yönetimine verilmesini, kaynaklarının nasıl yağmalandığını veya çocukların nasıl sakat bırakıldığını, anlık siyah beyaz fotoğraflarla birer birer görürüz. (Kesik eller ve çocuk köleler görüntüleri son derece etkileyicidir.) Ardından Dünya siyaset tarihinde önemli bir yeri olan ve Kongo’yu bağımsızlığına kavuşturan Patrice Lumumba görüntüye girer. Lumumba’nın tutuklanması, yabancı maden şirketlerinin ve paralı askerlerin Kongo’ya gidişi 1961’de Lumumba’nın idam edilmesini, 1994 Ruanda katliamlarını, ardından iç savaşın başlangıcını görürüz. Film, 1994’den sonra, isyancıların maden şirketleri ile ilgilerini, ticari

olarak maden şirketlerin işlettiklerini ve üç milyondan fazla Kongolunun öldüğünü bir görsel tarih akışı içinde anlatır. Kongo’da 2003’te barış anlaşması yapılır. Ancak bu barış bir kurgudur. A. Negri’nin söylemi ile “Klasik olanın, modern biçimin içinde, savaşla, barışın yan yana gelmesi, bu alışılmış kavramlar arasındaki karşıtlığın içerdiği ayırıcı değeri korur. Böylece barışın tarihsel ve kavramsal olarak olumlu bir tanımı üretmenin olanaksızlığını gösterir. Barış, silahsızlanma gibi, savaşın yokluğunun belirlediği toplumsal durumu olumsuz yoldan niteler.” (Negri, 2005: 75). Buradaki *barış* sözü de Negri’nin tanımladığı anlamda kullanılan bir etki yarattı. 2006’da Demokratik seçimler yapıldı. Ardından küresel yamyamlık başladı ve 2010’da Doğu Kongo’daki ulusal park Virunga’nın içinde 1. Edward gölünün altında petrol olduğu iddia edildi. Virunga’da yaşayan dağ gorilleri ise belgeselin en dramatik ögesidir. Goriller, Virunga dışında ender bulunan tür olarak Afrika’nın egzotik dokusunu oluştururlar. 2012’de Kongo’nun tekrar karışmasıyla dünyanın en büyük kaynak yağmalarından biri modern dünyanın gözleri önünde başladı Belgesel başlarken Virunga korucularının, fildişi avcılarının isyancılarının peşinden iz sürdükleri bir sahne ile karşılaşırız. İğrenç av görüntülerinin arkasından Virunga’nın muhteşem görüntüdeki dağ gorili portresini görürüz.

Resim 1

Bu kare, savaşın insana ve doğaya ne yaptığını açıklayabilmek için görüp göreceğimiz en güzel portrelerden birisidir. Bu görüntü bizde öylesine bir etki yaratır ki sayesinde olayın tanıklığını bizzat yaparız. “Belgesel fotoğraf, yaşama ve yaşam içindeki olaylara, bir yaklaşım tarzıdır; insan ve doğa ile organik bağlantısı vardır. Belgesel fotoğraf, dünyanın değişik yerlerini, konularını insanlara tanıtmakta, çekilen acıları, yaşanan mutlulukları göstermekte, insanların gördükleri üzerinden paylaşımına girmesini sağlamaktadır.” (Satkın, 2017: 433). Park, 1925 yılında Belçika Kralı I. Albert tarafından kurulmuş ve kral parka kendi adını vermiştir. 1969 yılında Virunga Milli Parkı adını almış ve on yıl sonra, “karşılaştırılmaz yaşama ortamı çeşitliliği” nedeni ile UNESCO tarafından İnsanlığın Mirası listesine dâhil edilmiştir. Parkta bataklıklar, ormanlar, stepler, düzlükler, savanalar ve hatta Afrika’nın en çok faaliyet göstereni olarak kabul edilen, Nymulagira gibi yanardağlar bile bulunur. Bunu 1800 yılından beri meydana gelmiş 40 püskürtme teyit ediyor, en sonuncusu 2011 yılı kasım ayında meydana geldi. Sadece 3.470 metre yükseklikteki zirvesine varanlar dünyanın en büyük lav gölünü keşfedebilirler. Kar da var bu parkta. Ay dağları olarak tanınan ve Uganda sınırında bulunan Rwenzori dağlarının tepesindedir. 5.000 metreden fazla zirveleri devamlı beyaz bir örtü ile kaplıdır. Fakat Virunga, eğer bir şeyle dikkati çekiyorsa, bu bölgede yaşayanlarındandır. Bu sefer ormanın kralları dağ gorilleridir. Nesli tükenme tehlikesi ile karşı karşıya olan bu türün dünyada kalanlarının dörtte biri burada yaşamakta. Diğer büyük iki tür maymunla, şempanze ve düzlüklerin doğu gorili, ayrıca 20.000’den fazla hipopotam, orman ve savana fili, aslan,

bizon, sık sık canlı bir fosil kabul edilen okapi, Afrika yaban domuzu, antilopla ve 706 tür kuşla beraber yaşarlar bu parkta. Bu kadar çeşitlilikle, parkın Turizmden sorumlu kişisi olan Julie Williams'ın sözleri kimseyi şaşırtmıyor, Virunga “Afrika'nın belli başlı turistik destinasyonuna dönüşebilir” şeklinde inancını ifade ederken Maisha ve ailesi hakkında bilgi alıyoruz. Kaçak avcılar babaları öldürüp karaborsada bebek gorilleri satmaya çalışıyorlar. Maisha ve Senkwekwe Merkezinde yaşayan diğer öksüz goriller bu durumdan kurtarılanlardır. Görüntüde ikinci vurucu görsel; çocuk yaşta silah altına alınan paralı askerlerdir. Üniversite karşıtlığında paralı asker olan çocuklar. Canlı iç savaş beklentisi, sokaklarda koşuşturan, kamyonlara binen insanlar, basın arabalarını durdurup sığınanlar, Virunga parkında yapılan hazırlıklar ve en çok eski bir asker olup daha sonra doğa ve tabiat içerisinde gorillere annelik babalık yapan Andre Bauma “Gerçek şu ki, Virunga belki de yeryüzündeki en muhteşem ulusal park. Günümüzde dünya genelinde yaşamını sürdürebilen dağ gorili sayısı 720 civarında; bunların yarısı Uganda'daki Bwindi Impenetrable Ulusal Parkı'nda, diğer yarısı da 24 kilometre güneyde, Virunga Dağları'nda yaşıyor. Yanardağlarla bezeli Virunga sıradağları Ruanda, Uganda ve KDC arasındaki sınırlar boyunca uzanıyor. Virunga bölgesini üç park paylaşır: En çok 20 – 30 gorilin yaşadığı Mgahinga Goril Ulusal Parkı (Uganda); belki 120 gorilin bulunduğu – Dian Fossey'in araştırmalarıyla ünlü olan– Yanardağlar Ulusal Parkı (Ruanda) ve goril sayısının 200'e ulaştığı Virunga Ulusal Parkı. Bir zamanlar Virunga Ulusal Parkı'na turist çeken bir numaralı etken olan dağ gorilleri, yılda birkaç milyon dolar getiri sağlama potansiyeline sahip. Bu önemli, çünkü KDC deki tüm parklar gibi Virunga da ayakta kalabilmek için kendi gelirini sağlamak zorunda.”⁴

Resim 2

Filmde karakterize edilmiş dağ gorilleri ile ilgili bir aile profili anlatılmaktadır. Dişi goril Ndakasi, annesi kaçak avcılar tarafından öldürülünce yavru olarak bulunmuş ve Andre tarafından evlat edinilmiştir. 2010'da Maisha adlı bir dişi goril, bir erkek goril Kaboko ile aile tamamlanır. Avcılardan kaçarken Kaboko tek elini kaybetmiştir. Tıpkı Avrupa devletlerince kurulan kauçuk ve fildişi şirketi yöneticileri tarafından elleri kesilen Kongo yerli insanı gibi. Kaboko'nun kesik eli de bu kanlı tarihin acımasızca betimlenmiş metaforudur. Öyle ki bu kesilen el ve ayakların çoğunluğunun da küçük çocuklara ait olduğu daha sonra yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Kaboko'nun kesik eli sürekli aklımızın bir köşesinde film boyunca durur. Filmin etkileyici bölümü de gorillerin savaşı hissedip, silah seslerinden sonra yemek yemeyi bırakmaları, içlerinden birisinin de kendisini ölüme terk

⁴ <https://tipildek.wordpress.com/2009/05/06/virunga-gorillerini-kim-oldurdu/> (erişim tarihi 5.09.2018)

etmesini izlemek olmuştur. André Bauma adlı bakıcının yanı sıra belgeselin dramatik kahramanları, Virunga belgeselinin yönetmeni Orlando von Einsiedel tarafından son derece teknik olarak kullanılmıştır. Parkın müdürü, Emmanuel de Merode, Rodrigue Mugaruka Katembo yine Virunga milli parkının içinden röportajlar verirler. Hatta genç gazeteci Mélanie Gouby tarafından ikna edilen Vianney Kazarama adlı isyancı M23'lerin sözcüsü bile belgeselde aktörler gibi dramatize edilmişlerdir. Mélanie Gouby ise son derece genç ve başarılı bir gazetecidir. Gouby, Londra merkezli ödüllü araştırmacı gazeteci, yazar ve belgesel yönetmenidir. Çalışmaları çatışmalar, siyaset ve yolsuzluğun sosyal uyum, kalkınma ve çevre üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Gouby, 2014 – 2016'da Fransız gazetesi Le Figaro'nun Doğu Afrika muhabiriydi ve diğerlerinin yanı sıra The Guardian, The New York Times, Associated Press, Foreign Policy, Newsweek, National Geographic, France 24 ve Vice'a katkıda bulundu. Mélanie, 2011'den 2014'e kadar Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin doğusundaki Goma'da yaşamaktaydı. Burada, Kongo'nun uzun süren savaşının son isyanı olan M23'ün yükselişini ve düşüşünü ele geçirdi. Virunga Ulusal Parkı'nda Orlando von Einsiedel ile birlikte yaptığı Oscar adayı belgesel Virunga, için du Pont – Columbia Ödülü kazanan Gouby, aslında bir çevreci idi. Ayrıca uluslararası ilişkiler eğitimi almıştı.⁵ Bu gözü pek kadın gazetecinin en büyük idolü ise Dian Fossey'dir.* Kongo ülkesinin temel ihtiyacı olan şey, bir ülke olmaktır ancak küresel faktörler ve ırkçı bakış açıları ülkenin dengesini bozmuştur. Göstergesel olarak belgeselde kullanılan çevre dramı, canlı iç savaş görüntüleri, gizli kamera çekimleri ile küresel sermayenin tehditkârlığı gibi olgular tek bir olumsuzluğu yol açar: İç savaş ve göç.

Sonuç

Savaş sadece sıcak çatışmalar için tanımlanan bir kavram olmayıp aslında her cephede kullanılan şiddetin toplu bir seremonisidir. Göç ve iç savaş içinde aynı şeyleri söyleyebiliriz. Belgeselci için yıkımları ve savaşı görüntülemek, belgelemek ayrıca bir bilgi birikimi gerektirir. Belgesel, bir bilgi filmi gibi görünmekle beraber aslında sinematografinin tüm yönleriyle yapılan çok önemli bir *sinema* alanıdır. Belgeselin etik ve insancıl tarafı savaşın gayr-ı insani tarafı ile çelişki yaratmaktadır. Çalışmada, sinema dili ile savaşı belgeleyen görüntülerin dili karşılaştırılmıştır. Savaş, görsel şiddetin rağbet gördüğü bir dünyanın yadırganmaz malzemesidir. Günümüzdeki savaşların ardından gelen dev küresel krizler ve sivil halk çatışmaları, soğuk savaş ve terörizme olmuş minimal savaşlar ve daha birçok şey bu şiddetin aktörleridir. Aktörleri belgelerken hangi dili, hangi araçsal yöntemleri kullanacağına şüphesiz belgeselci karar verecektir. Ayrıca bilginin bilgisine erişen bir belgeselci tek başına bütün bir dünyayı sırtında taşır. Savaşın olağanüstü koşullarında hem kameraman hem muhabir hem yönetmen hem de fotoğrafçı olacaktır. Sonra tüm bu

⁵ <https://www.melanie-gouby.com/> (Erişim Tarihi 08.09.2018)

* Dian Fossey; (Amerikalı primatolog), gizemli dağ gorillerini çalışmak için Ruanda'ya yola çıktığında kadın biyologlar için bir çığır açmıştı. Gorillerin davranışlarını taklit ederek onlara yaklaşmayı başardı ve kimsenin beceremediği bir şeyi yapmış oldu. Fossey goril davranışının bilinmeyen yönlerini belirleyip tanımlarken, kaçak avcılığın sert yüzüyle de karşılaştı. En sevdiği goril Digit öldürüldükten sonra, kaçak avcılık karşıtı bağışlarla Digit Fonu'nu kurdu. Fossey ve çalışma arkadaşları yasak avlanmaya karşı ciddi mesai harcadılar; avcılara karşı devriye gezdiler, av tuzaklarını imha ettiler, yerel yetkililere av karşıtı yasalar çıkarılması ve avcılarının tutuklanması için baskıda bulundular. Ne yazık ki Fossey, 1985 yılı Aralık ayında Ruanda'nın Virunga dağlarındaki kulübesinde öldürüldü. Mahkeme hiçbir zaman sonuçlanmadıysa da yasak avlanma karşıtı sert tutumu yüzünden bir avcı tarafından öldürüldüğü hemen herkes tarafından kabul görmüş durumdur. Fossey, arkasında muhteşem bir miras bıraktı; öncesinde hiç tanınmayan bu hayvanlar hakkında harika bir bilgi birikimi ve dağ gorillerini korumak için verilen savaşa katılmaya yüreklendiren bir ilham kaynağı. Bugün hala, onun çabaları Dian Fossey Goril Fonu ile devam ettiriliyor.

görselleri, insani, etiksel ve dünya dili ile bize ulaştıracak ve görsel hikâyeleme yapacaktır. Bu savaşın o taraftan görüntüsüdür. Savaşı belgeleyen hikâyeler ise sonuçta tarihsel ve politik kodlarla bize ulaşan birer görsel metindirler. Sonuçta, görsel dili toplumsal bir alan olarak görmeli ve savaşın görsel anlatıcılar tarafından bir algıya dönüştürüldüğünü kabul etmek gerekmektedir. Algıyı yeniden okuma işlevinde de kültürel ve tarihsel bağ kullanarak olaylara doğru yerden bakmak hem izleyici - okuyucunun hem de belgeselcinin görevidir. Amaç, en çabuk en popüler olan görüntünün hemen kitleye ulaşması değil, etiksel açıdan doğru kanaldan ulaşan bir iletici olmaktır. Savaş en çok da etik bakış açısını ve insanı tümüyle yok ettiği için belgeselcinin ilk anımsaması gereken de budur. Savaşın insan üzerindeki sonuçları evrenseldir. Ancak günümüz dünyasında sadece savaş kelimesinin de yanında barındırdığı aktör sözcükler vardır: küresel savaş, medyatik savaş, insansız savaş vb. Bütün bunlar olurken de dünya ne izliyor? Diye bir soru sormak geliyor akla. Savaşlardan daha korkunç olan artık bu savaşın göze görünür olmasıdır. Yıkımların tüm dünyanın gözleri önünde cereyan etmesi ve insanlığın bunun sessiz tanığı olmasıdır. Esas sorun insanlığın merhameti ve vicdanı dağıtılan yayın haklarına, küresel şirketlerin çevrimiçi planlarına, dâhil olup dağılıp gitmesidir. İçinde yaşadığımız, yeni bir yüzyıl değil, bir çağdır. Bu dönemin çocukları geçmişteki kırılma savaşlarla yüz yüze hiç karşılaşmadı. Ancak internet ya da cep telefonlarından, TV ekranlarından izledi. Gerçekte başına geldiğinde ise korkup kaçmayı ve başka ülkenin göçmeni olmayı seçti. Haber ve belgesel kanallarının sorumluluğunun birkaç kat daha arttığını ve bunun tarih önünde bir yargı unsuru olacağını unutmamak gerekmektedir. Görevlendirilmiş bir gazeteci ya da savaşı belgelemek için gönderilen muhabir her şeyden önce o dünyanın tanığıdır. Kayıt altına aldığı dünya tarihinin, gelecekteki kuşaklara olan aktarımından sorumludur. Bir çeşit eski zaman vakarıvisleri gibi, görsel ve işitsel olarak kayıt altına aldığı hiçbir belge bu dünyanın varlığı sürdükçe yok olamayacaktır. Yok oluşa ve yıkıma tanık olan her birey, kendisi kadar kamu vicdanına da sorumludur. Dramatize de edilse, doğrudan sıcak haber olarak da geçilse dünyanın her yanında görevleri aynıdır: O anı bizlere göstermek ve haber vermek. Bu konuda en büyük engel ise bir muhabir ya da belgeselci olarak şiddetin ortasında kalmaktır. Zaman zaman o çatışma anlarını belgelerken, çatışmanın taraflarından birisine insani bir yakınlık duyabilir ve seçim yapmak durumunda kaldığında etik açıdan hümanist bir tavır da sergilemelidir. Bütün bunların yanı sıra kamerasını kullandığı, aç, mekân gösterimi, plan çekimleri gibi teknik algılarla da kimseyi yargılamadan durumu betimlemelidir.

Kaynakça

- Akbulut, H. (2010). Bellek Olarak Belgesel Sinema: Son Dönem Belgesel Sinemasına Bir Bakış. *Sinecine Dergisi*, 1 (2), 119 – 124.
- Berger, J. (1995). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis Yayınevi.
- Civelek, S. (2016). 2000 Sonrası Politik Türkiye Sinemasında Kurmaca- Belgesel Etkileşimi: Gelecek Uzun Sürer Filmi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 286 – 318.
- Çomak, A. N. (2018). Küreselleşme Sürecinde Belgesel Sinemacının Kimliksizleşmesi. N. Pembecioğlu içinde, *Belgesel Film Üstüne Yazılar* (s. 53 – 58). İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Demoğlu, E. (2014). *Düş ile Gerçek Arasında: Sahte Belgesel*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, U. (2014). *Beş Ahlak Yazısı*. (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Einsiedel, O. (Yöneten). (2014). *Virunga* [Sinema Filmi].
- Ekinci, T. (2018). Belgeselde Canlandırma ve Gerçeklik Sorunu. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11 – 33.

- Gider, N. (2014). Yapısal Özellikler Açısından Belgesel Sinema. *Marmara İletişim Dergisi*, XII (12), 134 – 140.
- İbrahim, Z. E., & Aslı, Y. (2015, Temmuz). Bir Özel Efekt Uygulaması Olarak Film Yapımında Color Correction. *Atatürk İletişim Dergisi* (9), 91 – 106.
- Kaldor, M. (2013). In Defence Of New Wars. *Stability: International Journal of Security and Development*, II (1), 1 – 16.
- Kırel, S. (2010). *Kültürel Çalışmalar ve Sinema*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Koç, H. (2017, Ocak). “Habercilik Ama” Toplumun Doğru, Eksiksiz ve Serbestçe Haber Alma Hakkı. *Trt Akademi Dergisi*, II (3), 302 – 3019.
- Kutay, U. (2016). *Gerçeklik Krizi ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Es Yayınları.
- Öngören, S. G. (1991). *Belgesel Filmin Yapısal Gelişimi Ve Türkiye'ye Yansımaları*. İstanbul: Der Yayınları.
- Partridge, R. (2012). Dorothea Lange Sahada. K. Light içinde, *Çağımızın Tanıkları Belgesel Fotoğrafçılar Anlatıyor* (H. Yılmaz, Çev., s. 211 – 216). İstanbul: Espas Yayınları.
- Pembecioğlu, N. (2018). Belgesel Filmleri Okumak: Alımlama Estetiği ve Belgesel Filmlere Etkisi. N. Pembecioğlu içinde, *Belgesel Film Üstüne Yazılar* (s. 59 – 65). İstanbul: Nobel Yayınevi.
- Rotha, P. (2000). *Belgesel Sinema*. (İ. Şener, Çev.) İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Ryan, M., & Kellner, D. (1990). *Politik Kamera: Çağdaş Hollywood Sinemasının İdeolojisi ve Politikası* (2 b.). (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Satkın, B. M. (2017, Eylül). Sokak Fotoğrafçılığında Yeni Bir Mecra: Instagram. *Sosyal Bilimler Dergisi* (14), 431 – 451.
- Sayar, A. (2017). *Kuzey Kıbrıs'ta Belgesel Sinema* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- Sontag, S. (1993). *Fotoğraf Üzerine*. İstanbul: Altı Kırkbeş Yayınları.
- Sözen, M. (2010). Belgesel Filmin Tasarım Boyutu ve Türk Belgesel Sinemasından Örnek Uygulamalar. *Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 241-266.
- Susar, A. F. (2004). *Türkiye'de Belgesel Sinemacılar*. İstanbul: Es Yayınları.
- Süme, S., & Turan, E. (2015). Zamanın Varlık Olarak Fotoğrafa Yansımaları. *Sanat-Tasarım Dergisi* (6), 27 – 32. Eylül 6, 2018 tarihinde alındı
- Tunçdemir, C. (2014, Ocak 05). Gerçek gazetecilik, paralel gazetecilik.
- Yurdalan, Ö. (2007). *Belgesel, Fotoğraf ve Fotoröportaj*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Zayani, M. (2005). *El – Cezire Olayı: Yeni Arap Medyası Üzerine Eleştirel Perspektifler*. (G. Erbil, Çev.) İstanbul: Versus Yayınevi.

RUS DİLİNDE KUBAN KAZAKLARININ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİ

THE PROVERBS AND *PHRASEOLOGICAL UNITS* OF KAZAKS IN RUSSIAN LANGUAGE

ПОСЛОВИЦЫ И ИДИОМЫ КУБАНСКИХ КАЗАКОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Olga VOLKOVA*

Öz

Rusya tarihinde Kazakların tarihi, kültürü ve dili ile ilgili muhtelif görüşler yer almaktadır. Geniş bir coğrafyaya yayılan Kazakların yaşadığı bölgelere göre sınıflandırılması (Don Kazakları, Tula Kazakları, Ryazan Kazakları, Astrahan Kazakları, Terek Kazakları, Ural Kazakları, Kuban Kazakları, Sibirya Kazakları vs.) ve resmî ideolojinin tanımlamasıyla Kazaklara dair bilimsel araştırmaların sınırları son derece dar olup, ancak Rus Dili ve Edebiyatı çerçevesinde incelenebilmektedir. Kazaklar, yüzyıllar boyunca Bozkırda, Don, Dinyeper, Kuban, İdil, Yayık ve Terek nehirlerinin kıyısında yaşayan halktır. Kuban Kazakları, Büyük Bozkır tarihinin bir parçası olarak etno-kültürel varlığını bugüne kadar da sürdürmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kazaklar, kendi kültürünü, geleneklerini, örf ve adetlerini yeniden canlandırmaya, tarihî-kültürel bilincini onarmaya gayret etmektedirler. Kazakların kadim tarihi ve kültürü atasözlerinde, deyimlerde muhafaza edilmektedir. Deyimler ve atasözleri bir halkın tarihini ve hayat tecrübesini, mutluluklarını ve acılarını, kahramanlıklarını ve vatanseverliğini, değerlerini ve ruhunu yansıtmaktadır. Bu makalede Kuban Kazaklarına ait deyimler ve atasözleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazak, Kuban Kazakları, deyimler ve atasözleri.

Abstract

In the history of Russia there are various versions of the history of the Cossacks, its culture and language. Since the Cossacks lived in a fairly large area, they accordingly shared regionally (Don Cossacks, Tula Cossacks, Ryazan Cossacks, Astrakhan Cossacks, Kuban Cossacks, Terek Cossacks, Siberian Cossacks, etc.) and for ideological reasons scientific researches concerning Cossacks were narrowly confined and considered only within the framework of the Russian language and literature. The Cossacks for centuries lived in the steppe and down by the riversides of the Kuban, Don, Terek and Yaik rivers. Kuban

---

* ORCID: 0000-0003-1995-9978 Yüksek Lisans öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, voala2012@gmail.com

Cossacks, to the present day continue to exist as part of the historical and ethno-cultural heritage of the Great Steppe. After the collapse of the Soviet Union, the Cossacks began to restore their culture, customs, traditions and try to regain historical and cultural consciousness. The ancient history and culture of the Cossacks can see in their proverbs and phraseological units. Phraseological units and proverbs are historical and life experience of one nation, which reflects in itself how this nation understands happiness and unhappiness, heroism and patriotism, human values. In this article will be provided the proverbs and sayings of the Kuban Cossacks.

Keywords: Cossack, Kuban Cossacks, phraseological units and proverbs.

Аннотация

В Российской истории по поводу культуры, истории и языка казаков имеются разные мнения. Классификация казачества по широкой географии (донские казаки, тульские казаки, рязанские казаки, астраханские казаки, терские казаки, уральские казаки, кубанские казаки, сибирские казаки и др.) и учитывающая подходы официальной идеологии, научные исследования по поводу казачества чрезвычайно узки. Они могут быть рассмотрены лишь в рамках русского языка и литературы. На протяжении веков казаки являются жителями степи, берегов рек Дон, Динупер, Кубань, Волги, Яык и Терека. Кубанские казаки продолжают своё этнокультурное существование как часть истории Великой степи. После распада Советского Союза казаки стремятся возродить свою собственную культуру, традиции, обычаи и восстановить своё историческо-культурное сознание. Древняя история и культура казаков сохранились в их пословицах и идиомах. Идиомы и пословицы отражают историю и жизненный опыт, счастье и боль, героизм, патриотизм, ценности и дух людей. В нижеследующей статье рассматриваются идиомы и пословицы кубанских казаков.

Ключевые слова: Казак, Кубаньские казаки, идиомы и пословицы.

1. Giriş

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kazaklar konusu tarihçilerin, dilbilimcilerin, halkbilimcilerin yoğun dikkatlerini çekmeye başlamıştır. Bu konu üzerinde konferanslar düzenlenmekte ve bilimsel araştırmalar yayınlanmaktadır. Bu çalışmalarda XVII – XIX. yüzyıl Rusya tarihinde Kazak toplumunun ne kadar etkili olduğu gösterilmektedir. Kazakların toplumsal yapısı, kültürü, ideolojisi, etnik özellikleri, davranışları, askeri eğitimi ve folkloru Rusya’da yaşayan diğer halklardan farklı olduğu vurgulanmaktadır. Kazakların kadim tarihi ve kökeni ile ilgili çelişkili görüşler mevcuttur.

Çarlık döneminde oluşturulan ve Sovyetler Birliği’nde de devam ettirilen resmî ideolojinin görüşüne göre, Kazakların oluşumu Rusya’da kölelikten kaçan köylülere bağlanmaktadır. Bu tez, S.M.Solovyev, V.O.Klüçevski ve V.N.Tatitşçev gibi ünlü Rus tarihçiler tarafından desteklenmektedir.

«Kazak» kelimesi Türk halklarının kültürlerinde ve dillerinde değişik şivelerde ve şekillerde mevcuttur. Mesela, “Kazakçada «қазақ» kelimesi “özgür ve bağımsız göçmen” demektir” (A.Burkitbay:2014). Rus tarihçi M.Hudyakov “Kazak Hanlığı Tarihi Üzerine Bir Deneme” (*Oçerki po istoriyi Kazanskogohanstva*) adlı eserinde Kazan hanlığında askeri birimlerde kendilerini Kazak diye adlandıran insanların bulunduğunu belirtir. Meşçerski ve Gorodetski’ye göre, Kazaklar resmi belgelerde ilk defa 1491 yılında ortaya çıkmışlardı. **Meşçer** Kazakları, Meşçera bölgesinde (günümüzdeki güney-doğu Moskova bölgesi, neredeyse bütün Ryazan, bir kısmı Vladimir ve Penza bölgelerinden İdil bölgesine kadar olan alanda) yaşamışlar, Kasimov şehri de merkezleri olarak kabul edilmiş

ve Kasimov Tatarları olarak adlandırılmışlardır. Bu tanımlama bile Kazaklar konusunun ne kadar karmaşık olduğunu bir göstergesidir.

Rusya tarihçisi N.M.Karamzin, “Rus Devleti Tarihi” (*İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*) adlı eserinde Kazakların Batu Han’ın Moskova’yı işgalinden daha evvel yaşamış olan Tork²⁴ ve Berendey²⁵ halklarından gelmiş olduğunu belirtmektedir. Sovyet döneminde eserleri yasaklanmış olan L.N.Gumilev de Kazakların Tatar – Moğol işgalinden sonra Kasoglar²⁶ ile Brodniklerin birleşmesi neticesinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Brodnikler, Rusça konuşan bir “Türk-Slav” halkı olduğu kabul edilmektedir. G.V.Vernadski’ye göre, Kazaklar Avrupa bozkırlarında en az XIII-XIV. yüzyıllar arasında Altın Orda döneminden itibaren “özgür insan” toplumu olarak bilinen bir halktır. Vernadski, “Moğollar ve Rus”(Mongoli i Rus) adlı eserinde “Kazak” kelimesinin bazı Türk şivelerinde “özgür macera arayıcısı”, “özgür ya da hür insan” ve “sınırdan yaşayan insan” diye tanımlandığını belirtmektedir. Kumuk asıllı Rus tarihçisi Murad Adji’ye göre, “Sovyet idaresi döneminde, kendi adını ve şahsiyetini kaybeden milletlerden biri de Kazaklar’dı. Kıpçakların soyundan gelen Kazaklar “Kazaksızlaştırma Yönergesi” (*Dekret o Rasskazaçivanii*) kabul edildikten sonra resmen “Rus” olarak kayıt edilmişlerdir. Sovyetler Birliği dönemindeki ilk “Yeni Ruslar” onlar olmuştur. Sovyet hamuru ile yoğrulmuş yeni Ruslar...” (Adji, 2019)

N.A.Baskakov’a göre, Türk kökenli “Kazak veya Kozak” kelimesi “göçmenlere karşı kurulan askeri sınır koruma birliğine katılanlar” anlamına gelmeye başlamıştır. N.M.Karamzin ve V.O.Klüçevski “Kazaklık” kavramını toplumsal bir olgu olarak değerlendirip, Orta Asya’da yaşayan halklardan Rusya’ya geçtiğini düşünmektedirler. “Ç.Velihanov “Kirgiz (Kazak) soyu” (*Kirgizskaya (Kazahskaya) rodoslovnaya*) adlı çalışmasında “Kazaklığın” Asya’da başladığını ve geliştiğini, ondan sonra Rusya’ya geçtiğini belirtir”(Burkitbay, 2005). “Kazak” kelimesinin “geyik” anlamına da geldiği düşünülür. Meselâ, ok ile vurulan geyiğin görüntüsü ve üzerinde “Ok ile vurulan geyik arması” bulunan mühür Don Kazaklarına aittir. Zaporoj Kazaklarının eski mühüründe de koşan bir geyiği takip eden bir ok yer almakta idi”(Savelyev. 2010:372; Nikitin, 2007:22).

Murad Adji’ye göre, “Türk kökenli olan “Kazak” kelimesi Rusya’ya Büyük Bozkırdan gelmiştir. Rus dilinde ilk defa 1395 tarihinde “işçi” anlamında kullanılmıştır. Sonradan Don’da, Dinyeper’de, İdil’de, Yayık’ta yaşayan halk bu kelime ile adlandırılmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle Kıpçak halkının adıdır bu. “Kazak” kelimesi “Bozkırlı” anlamına geliyordu”. (Adji, 2019)

Kazaklar sivil ve askeri düzenlemelerinde, iç yönetiminde, mahkeme işlemlerinde ve dış ilişkilerinde XVIII. yüzyıla kadar bağımsızlardı. Ancak XVIII. yüzyılda Kazaklar, özel Kazak Askeri Sınıfına dönüştüğünde bütün var olan bu haklarını kaybetmişlerdir. Kazaklar, Rusya’da meydana gelen bütün köylü savaşlarında ve halk ayaklanmalarında yer almışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren Kazaklar, Rusya’nın başka ülkeler ile bütün savaşlarına da katılmışlardır. XX. yüzyılın başlarına kadar Rusya’da Don, Kuban, Orenburg, Terek, Trans-Baykal, Sibirya, Ural (Yaik), Amur, Yedisu, Astrahan, Ussusiysk olmak üzere 11 Kazak

²⁴ Sovyet Ansiklopedik Sözlüğüne göre, Torklar (guzlar, uzlar) X – XIII. yüzyıllarda güney Rusya bozkırlarında göçebe hayatı yaşayan halklardan biridir. XII. yüzyıldan itibaren Kara Klobuk olarak adlandırılmıştır. (Sovetski Entsiklopedičeski Slovar.1984:131).

²⁵ Sovyet Ansiklopedik Sözlüğüne göre, Berendey XI – XIII. yüzyıllarda güney Rusya bozkırlarında yaşayan göçebe bir Türk halkıdır. 1146 yılından itibaren Kara Klobuk olarak adlandırılmıştır. (Sovetski Entsiklopedičeski Slovar.1984:1337).

²⁶ Sovyet Ansiklopedik Sözlüğüne göre, Kasoglar Rus kroniklerine göre Adigelerin adıdır (Sovetski Entsiklopedičeski Slovar.1984:554).

Ordusu vardı. Don, Ural, Terek, Orenburg ve Sibirya Kazakları başta olmak üzere iki dillilik çok yaygındı. Kazakların arasında çoğu Ortodoks Hıristiyan olmak üzere Eski gelenekçiler (Staroobradtsı²⁷), Müslüman, Budist ve İbrani Kazaklar da yer almaktaydı.

2. Kuban Kazakları

XVII. yüzyıldan itibaren Kazak toplulukları, buldukları bölgelere göre adlandırılmaya başlamıştır: Don Kazakları, Astrahan Kazakları, Ryazan Kazakları, Terek Kazakları... Bunlardan biri de Kuban Kazakları'dır.

Kuban Kazakları coğrafi olarak Kuzey Kafkasya'da, günümüzdeki Krasnodar bölgesinde, Stavropol'un batısında, Rostov'un güneyinde, ayrıca Adıge ve Karaçay-Çerkes Cumhuriyetlerinin yer aldığı topraklarda bulunmaktadır. Kuban Kazak Ordusu Karadeniz sınırlarını korumak için 1860 yılında oluşturulmuştur. Yeni Kazak Ordusunun oluşturulmasında Knez Grigori Potemkin-Tavriçeski büyük rol oynamıştır. Kuban Kazaklarının toplumsal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. İlk ataman olarak Tuğgeneral Nikolay İvanov atanmıştı. Kuban Kazakları XIX. yüzyıl sonu – XX. yüzyılın başlarına kadar Rusya'nın bütün savaşlarına katılmışlardır.

1917 devrimi sırasında Kuban Kazakları Beyazların (Menşevikler) tarafına geçmiştir. Dolayısıyla 1920 yılında Kuban Kazak Ordusu ortadan kaldırılmış ve on binlerce Kazak göç etmek zorunda kalmıştır. Kazaklara karşı baskı, katliam, kasabaların yakılması, ev hayvanlarına ve eşyalarına el konulması, başka yerlere sürgüne gönderilmeleri; Kazaklara ait olan toprakların Ruslara dağıtılması, Kazakların asırlara dayanan soysal ve kültürel varlığı yok edilmiştir.

3. Kuban Kazaklarına Ait Deyimler ve Atasözleri

Kuban Kazaklarının deyim ve atasözlerinde inanç kavramının önemli bir yer tuttuğu görülür. Bütün Kazakların hayatında Tanrı tasavvuru ve Tanrı inancı çok önemli bir husustur. Onlar inançlarını kılıç ile savunmaya ve onun uğrunda ölmeye hazırlardı. Meselâ, *Прежде не хвались, а Богу помолись. (Övünmekten Tanrı'ya sığın. Önce Tanrı'ya dua et.); Если казак не зевает, в бою не плошает, то ему Бог помогает. (Kazak etrafına aval aval bakınmaz ve muharebede hata yapmazsa, Tanrı ona hep yardım eder.); С кем Бог, с тем и победа! (Tanrı kimin yanındaysa, zafer de onun yanındadır.); Все под Богом ходим. (Herimiz Tanrı'nın göz önünde yaşıyoruz. Tanrı herkesi görüyor ve her şeyi biliyor.); Конь под нами, а Бог над нами! (Altımızda at, yukarımızda Tanrı var.); Бог-то, Бог, да сам, казак, не будь плох. (Tanrı var; ancak ey Kazak, sen de hata yapma!); Бережёного Бог бережёт, а казака – сабля. (İhtiyatlı davrananı Tanrı, Kazak'ı da kılıç korur; bu atasözü, tedbirli ve dikkatli olmayı, kişinin kendisini boş yere riske atmamasını tavsiye etmektedir.); Казак без веры не казак! (İnançsız Kazak, Kazak değildir).*

Görüldüğü üzere, Kazak için inanç en önemli şeydir. Bu deyim ve atasözlerinde “inanç” kavramının “ölüm”, “hayat”, “cesaret” ve “vatan” anlamlarıyla iç içe olduğu görülmektedir.

Kazaklarda seferde ve hazarda en önemli insan atamandır. Sefer sırasında Ataman'ın sözü kanundur. “Ataman” kelimesi bütün Kazakların millî-kültürel kodu olarak değerlendirilebilir. Her ordunun başında “ataman” bir ataman vardı. Atamanlar genel olarak kurultaylarda seçiliyorlardı. Meselâ, *Атаманом станица крепка. (Kasaba, Atamanın*

²⁷ Sovyet Ansiklopedik Sözlüğüne göre, Staroobradtsı, Rusya'da XVII. yüzyılda gerçekleştirilen reformları kabul etmeyen ve resmi Ortodoks Patrikliğine karşı duran inançlı insan ve kilise gruplarıdır. 1906 yılına kadar Çarlık idaresi tarafından takip ediliyorlardı. (SovetskiEntsiklopedičeski Slovar.1984:1262).

sayesinde sağlamdır.); *Без атамана - казак сирота.* (Atamansız Kazak öksüzdür.); *Атаман первый в совете и первый в ответе.* (Ataman, karar veren ve sorumluluğu taşıyan ilk kişidir.); *Атаману дремать – беде бывать.* (Ataman uyursa, mutlaka bir sıkıntı çıkar; bir seferin ya da başka bir şeyin başarılı geçip geçmediği konusundaki ilk sorumlu kişi Ataman'dır.); *Куда атаман трухменку(шапку) кинет, туда и мы свои головы бросим.* (Ataman şapkasını nereye atarsa, biz de oraya gideriz.); *Терпи казак, атаманом будешь.* (Dayan ey Kazak, Ataman olacaksın. Ataman olmak çok kolay bir şey değil.); *Не всем казакам в атаманах бывать.* (Herkes ataman olamaz.); *За атаманом – в огонь и воду, а коль не так – в куль и в воду.* (Ataman'ın peşinden suya da, ateşe de gidersin, girmezsen başına çuval geçer ve suya düşersin.); *Дружина атаманом крепка.* (Müfrezeye Atamanı ile güçlüdür!); *Не велик атаман, да булава при нём.* (Ataman boylu poslu olmayabilir, ama silahı hep yanındadır.) *Не атаман при булаве, а булава при атамане.* (Silahın yanında ataman değil, atamanın yanında silah bir güçtür.); *Атаманом громада крепка.* (Birlik ancak atamanın sayesinde sağlanır.).

Kazaklarda askeri eğitim çok erken yaşlardan itibaren başlamaktadır. Buna muvazi olarak bir Kazak, çocukluğundan itibaren hayat şartları ve yemek konusunda seçici olmamaya alıştırılmaktadır. Meselâ, *У наших казаков, обычай таков: где пролезешь, там и спать ложись.* (Kazaklarımızda böyle bir gelenek var: nereye sığarsan orada yatarsın.); *Казаки, что дети: и много поедят, и малым наедятся.* (Kazaklar çocuklar gibidir; çok yiyebildiği gibi az bir şey ile de karınlarını doyurabilirler.); *Казак на земле спит, чистым небом укрывается.* (Kazak, gökyüzünü örtünerek toprakta uyur.); *С травы да воды живут казаки.* (Kazaklar ot ve suyla yaşıyorlar.); *Казак на ладони покусает и из пригоршни напьётся.* (Kazak elde avuçta mevcut olanla yetinir.); *На казаке и рогожа пригожа.* (Kazağa kaba bez bile yakışır.); *Добрый казак не брезгает, что попало, то и трескает.* (İyi bir Kazak iğrenmez, ne varsa onu yer.); *Хлеб да вода - казацкая еда.* (Ekmek ile su Kazak'ın öğünüdür.); *Где зверь пройдет, там и казак пройдет.* (Hayvanın gittiği her yerden Kazak da geçer.); *Казак живет под мостом и спит под кустом.* (Kazak köprü altında yaşar, çalı altında uyur.); *Казачье око видит далёко.* (Kazak'ın gözü çok uzağı görür.); *Казачья смелость порушит любую крепость.* (Kazağın cesareti her kaleyi yıkar.); *Казак еды не просит, а дадут не бросит.* (Kazak yemek istemez, ancak verilirse de reddetmez.); *Казак дымом греется, шилом бреется, чистым небом укрывается и о доме думкой мается.* (Kazak duman ile ısınır, tığ ile tıraş olur, temiz gökyüzü ile kendisini örter ve hep sıra hasreti çeker.).

Türk halkları için atın önemi çok büyüktür. At ile ilgili zengin bir kelime hazinesinin mevcudiyeti, diğer Türk kökenli halklarla ortak unsurları ortaya koyar ve Türk dünya görüşünü yansıtır. “At” kavramı her Kazak için kutsaldır. Kazaklar, atlara kadim zamanlardan beri özel bir değer veriyor ve sevgi duyuyordu, çünkü Kazak için at, hem hayat, hem özgürlük anlamına gelmekteydi. Babalar, oğulları biraz büyüdüğünde onun savaş atını hazırlamaya başladılar. At ile ilgili deyimler ve atasözlerinin çokluğu onun Kazakların hayatındaki önemi yansıtır. Meselâ, *Конь для казака отец родной, а сабля острая – мать.* (Kazak için at bir baba, keskin kılıç ise anadır.); *Коня казаку купить, - что жизнь новую начать.* (Kazak için bir at satın almak, hayata yeni başlamak demektir.); *Казак на коне ладнее чем на скамье.* (Kazak için at üzerinde olmak sandalyede oturmaktan daha iyidir.); *Казак будет голодать, а коня накормит.* (Kazak aç kalır, ama atını doyurur.); *Казаку – коня себя дороже.* (Kazak için atı kendisinden daha değerlidir.); *Казак без коня, хоть плачь – сирота.* (Atsız Kazak, öksüzdür.); *Казак без коня, что воин без ружья.* (Atsız Kazak, silahı olmayan savaşçı gibidir.); *Казак с конём и ночью и днём.* (Kazak at ile gece gündüz birlikte); *Вся родня не стоит коня.* (Bütün sülale bir attan daha değerli

değildir.); *Конь познаётся в езде, а друг - в беде.* (At binildiğinde, dost sıkıntıda belli olur.); *В бою казак себя славит не языком, а конём да клинком.* (Kazak, muharebede kendini dil ile değil, at ve kılıç ile gösterir.); *Добрый конь в беге, что сокол в небе.* (İyi bir atın koşuşu, bir şahinin gökyüzündeki uçuşu gibidir.); *Не вини коня, вини дорогу.* (Atı suçlama, yolu suçla.); *Коня гони не кнутом, а овсом.* (Atı kamçı yerine yulaf ile teşvik et); *И со своим седлом на чужом коне не наскочишься.* (Başkasının atına kendi eyerini de vursan uzağa gidemezsin.); *Справный конь спит стоя.* (“İyi bir at ayakta uyur.”); *Байками коня не накормишь.* (Atı masallarla doyuramazsın.); *Казак сам не съест, а коня накормит.* (Kazak kendi yemez, ama atına yedirir.); *Коня гладь не рукой, а овсом и мукой.* (Atı timar etmek yerine ona yem ve arpa ver.); *С чужого коня среди степи ссадят.* (Başkasının atı ile yola çıkarsan yaya kalırsın.); *У коня душа человека.* (At da insan gibi ruh taşır.); *Как черкес без кинжала, так казак без седла.* (Çerkez hançersiz, Kazak eyersiz olamaz.)

At simgesi Kazak masallarında, şiirlerinde, şarkılarında, hatta köylülerin ev mimarisinde, evde kullanılan eşyaların süslerinde ve halk inançlarında görülmektedir. Atın, insanların sadık bir arkadaşı olduğu, her zaman yanında ve hiçbir zaman ihanet etmeyeceği gibi düşünceler Rus toplumunda da çok yaygındır. Deyimlerde ve atasözlerinde at kavramı her zaman ganimet ve silah sözcükleri ile yan yanadır. Muharebe ve savaşlarda elde edilen silahlara da atlar kadar çok değer veriliyordu. Muharebede ele geçirilen silahlar sadece galibiyetin simgesi değil, ihtiyaçlardan biri ve çok değerli bir ganimetti. Meselâ, *Хорошая турка (ружьё), спины не трёт.* (İyi tüfek sırta ağır gelmez.); *Тугой лук казаку сердечный друг.* (Gergin bir yay Kazak’ın can dostudur.); ***Казак без пика, как девушка без ожерелья. (Mızraksız Kazak, kolyesiz bir kız gibidir.);*** *Казак всегда с оружием.* (Kazak, silahsız olmaz.); *Станичники дубан делили, да атамана хвалили.* (Köylüler ganimeti paylaşır, atamanı över.). Bu deyimler Kazakların davranış kurallarını ortaya koymaktadır. Meselâ ganimet sadece ordugâha döndükten sonra paylaşılmaktaydı. Paylaşmadan önce ganimetten alanın cezası ölümdür.

Kuban Kazaklarının deyimlerinde “özgürlük” kavramı da önemli bir yer tutar: *Неволя хуже смерти.* (Esaret ölümden beter.); *На воле жить – казаками слыть.* (Özgür olmak Kazaklığın şanıdır.); *В поле казак на воле.* (Kazak bozkırda özgürdür.); *Казак скорее умрет, чем с родной земли сойдет.* (Kazak kendi toprağından gitmekten ölmeyi tercih eder.); *Воля ваша, а поле – наше. Биться не хотим, но и поля не отдадим.* (Ferman sizin, bozkır bizimdir. Savaşmak istemeyiz, ama bozkırı da vermeyiz.); *Лучше умереть орлом, чем жить зайцем.* (Tavşan gibi yaşamaktansa, kartal gibi ölmek daha iyidir.); *Лучше умереть, чем рабство терпеть.* (Köleliğe sabretmekten ölmek daha iyidir.); *Тяжела казачья доля, а все ж – воля!* (Kazak’ın kaderi zordur, ama karşılığı özgürlüktür!).

Kuban Kazaklarının deyimleri ve atasözlerinde yer alan “iyi” ve “kötü”, “doğru” ve “yanlış” kavramları Kazakların hayat pusulası olarak değerlendirilebilir. Meselâ, *Душу вложишь - все сможешь.* (İşini candan yaparsan, her şeyi başarabilirsin.); *Всякое решение любит рассуждения.* (Her karar, düşünmeyi gerektirir.); *Где знев впереди, там ум позади.* (Öfke öne çıkarsa, akıl arkada kalır.); *Когда нрав горяч – жди неудач.* (Yumruk ile bir kişiyi, akıl ile bin kişiyi yenersin.). *Лучше казаку водиться с дураком, чем с кабаком.* (Kazak için bir aptalla arkadaşlık etmek bir meyhane ile arkadaş olmaktan daha iyidir.). Bu atasözleri sadece Kuban Kazaklarının değil, çoğu Türk halklarının manevî mirasını yansıtmaktadır.

Kazakları tanımlayan deyimler ve atasözleri: *Где курган, там и пост казачий.* (Nerede kurgan varsa, orası Kazakların karargâhıdır.); *Небо – батько, а Степь – мати,*

вот где треба помирати. (Gökyüzü babamız, bozkır anamız, işte burada ölmek gerekir.). Eşanlamlı deyimler ve atasözlerinin varlığı Kazak dünya görüşünün çok yönlülüğünü gösterir: **Наш Луз - батько, а Сич - мати, вот где треба помирати.** (Çayır, bizim babamız, ordu bizim anamız, işte bunlar için ölmemiz gerekir.)

Kazakların karakteristik özelliklerini yansıtan deyimler ve atasözleri: *Казак в беде не плачет.* (Dert Kazak'ı ağlatmaz.); *Кзаки никому не кланяются.* (Kazak kimseye boyun eğmez.); *Кто пули боится, тот в казаки не годится.* (Kurşundan korkan Kazak olamaz.) *Казак скорее умрёт, чем с родной земли сойдёт.* (Kazak vatanını terk etmektense ölümü tercih eder.); *Казак не плачет в горе и беде.* (Kazak acıdan ve belâdan ağlamaz.); **Куда казака доля не закинет - все будет казак.** (Kazak her nerede olursa olsun, hep Kazak kalacaktır.); **Казак без службы - не казак.** (Asker olmayan Kazak, Kazak değildir.); **Казак на службе горит, а без службы тухнет.** (Kazak asker iken yanardağ, herhisten sonra sönmüş dağ.);

Bu deyimler, Kazak toplumunun temelinde olan dayanışma, kardeşlik ve karşılıklı yardım özelliklerini ortaya koymaktadır. Kazak ölebilir, ancak dostu kurtarmak zorundadır.

Kuban Kazakları için aile çok büyük bir önem taşır. Nesilden nesle geçen kültürel, ahlaki ve manevi değerler aile vasıtasıyla taşınmaktadır. Çocuklar Kuban'da küçük yaştan beri çalışmaya alıştırılıyordu. Çocuk eğitimi, aile içi davranışlar ve toplumsal değerlerin benimsenmesi deyimlerde önemli bir yer tutar: *Родительское благословение в воде не тонет и в огне не горит.* (Ana-babanın duasını alan suda batmaz, ateşte yanmaz.); *Старших и в Орде почитают.* (Orda'da büyüklere hürmet edilir.); *Господа старики - первейшие казаки.* (Aksakallar, baş Kazaklardır.); *Почитай старого, да возлюби малого.* (Büyüklerine hürmet et, küçüklerini de sev.); *Помоги казак увечному, не зымай калечного (убогого разумом).* (Ey Kazak, sakatlara yardım et, delileri incitme.); *Первый кусок старику, второй – убогому, люду многому.* (İlk lokma ihtiyara, ikinci lokma sakata.) *Нет такого дружка, как родная матушка.* (Ana gibi yar olmaz.); *Традиции казаков – уважать старших.* (Kazakların geleneklerinde büyüklere saygı göstermek vardır.); **Труд казака кормит, а лень портит.** (**Kazağı emek besler, tembellik ise bozar.**) Bu deyimlerde Kazakların, çocukluğundan beri ihtiyaçlara, harp malullerine ve diğer sakatlara hürmet etmesi öğretildiği görülür.

Kazak askeri eğitimi neredeyse beşikten başlıyordu. Eğitim oldukça sert, hatta aşırı derecede katı idi. Üç yaşından itibaren erkek çocuklar ata bindirilip eline kılıç veriliyordu. Zor askeri eğitim bundan sonra başlıyordu ve bazıları için çok zor geçiyordu. Kazaklar buldukları bölgelerde yaşayan komşu halklardan kendi hayatlarına, kültürüne ve diline ait birçok şeyi benimsemiştir. Kuban Kazaklarının hayatı, yaşam tarzı, sosyal yapısı, karakteri ve manevi değerleri atasözlerinde ve deyimlerde yer almaktadır.

Deyimler ve atasözleri, Kazaklara ait tarihî-kültürel özellikleri yansıtmaktadır. Bu deyimler geleneksel değerler sistemini, kendine has eğitim sistemini, aile hayatını ve yaşayış tarzını, örf ve adetlerini, davranış modellerini ortaya koymaktadır.

Kuban Kazaklarının deyimleri ve atasözleri tüm Kazakların dünya görüşünü temsil etmektedir; kültürlerarası iletişimin ve etkileşimin sonucu olarak Rus atasözleri ve deyimleri ile ortak yönleri görülmektedir. Tarihî-kültürel etkileşimin sonucu olarak çoğu Kazak ve Rus deyimlerinde ortak unsurlar yer almaktadır. Sovyet döneminde ortaya konulan ve deyimlere yansıyan Kazaklar ile ilgili olumsuz imajı silmek için Kazakların kadim tarihini ve kültürünü bir bütünlük içerisinde incelemek gerekmektedir.

Kuban Kazaklarında, hayatının her alanını yansıtan deyimler ve atasözlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi sadece filoloji ve tarih bilimi açısından değil, halkbilim, etnografya ve etnopedagoji açısından da büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Adji, M. (2019) *Kaybolan Millet (Deşt-İ Kıpçak Medeniyeti). Genişletilmiş 2. Baskı*. Çeviren Zeynep Bağlan Özer. Doğukitabevi, İstanbul.
- Artamonova, M.G. (2015) *Kazaçestvo-Hristianskiy Narod-Voin (Sotsiologičeskiye Problemi İstoričeskogo Stanovleniya)*, Jurnal "Nauka İ Sotsialmoye Kaçestvo", №2 (5), 137-153.
- Asov, A. (2014) *Kazaki. İstoriya İ Traditsiyi Ruskolani*, İzdatelstvo "Amrita-Rus", Moskva.
- Vernadski, G.V. (2000) *Mongoli İ Rus*, "Agraf", Moskova, 480 S. Pdf Formatında 412 S.
- Gnedenko, A.M. (1993) *Za Drugi Svoya İli Vse O Kazaçestve*, Mejdunarodniy Fond Slavanskoy Pismennosti İ Kulturi. Ar 11 İnt.Ko, Moskva.
- Gubarev, G.V. (1975) *Kniga O Kazakah. Materialı Po İstorii Kazaçeyey Drevnosti*, İzdatelstvo Redaktsiyi Gazeti "Kazak", Parij.
- Felitsın, E.D., (1888). *Kubanskoye Kazaçey Voysko 1696-1888 G.* Sbornik Kratkıh Svedeniy O Voyske, V.İ. İsayev Kitabevi, Voronej.
- İnternet: Kajan, N., 24.07.2012. *Temnyie Pyatna V İstorii Kubanskogo Kazaçestva*, [Http://Kuban.Mk.Ru/Articles/2012/07/24/729047-Temnyie-Pyatna-İstorii-Kubanskogo-Kazachestva.Html](http://Kuban.Mk.Ru/Articles/2012/07/24/729047-Temnyie-Pyatna-İstorii-Kubanskogo-Kazachestva.Html) (Eriş Tarihi: 20.05.2017).
- İnternet: *Kazaçyi Poslovitsı İ Pogovorki* [Http://Xn----7sbaba2bkk6a1bl5cg4e2b.Xn--Plai/History/Proverbs/](http://Xn----7sbaba2bkk6a1bl5cg4e2b.Xn--Plai/History/Proverbs/) (Eriş Tarihi: 10.04.2018)
- İnternet: *Kazaçyi Poslovitsı İ Pogovorki*, [Http://Pmr-Kazaki.Ucoz.Ru/Publ/3-1-0-25](http://Pmr-Kazaki.Ucoz.Ru/Publ/3-1-0-25) (Eriş Tarihi: 12.05.2017)
- İnternet: *Kubanskiye Poslovitsı İ Pogovorki* [Http://Pogovorki-Poslovicy.Ru/Narody-Rossii/Kubanskie-Poslovicy-İ-Pogovorki.Html](http://Pogovorki-Poslovicy.Ru/Narody-Rossii/Kubanskie-Poslovicy-İ-Pogovorki.Html) (Eriş Tarihi: 12.05.2017)
- Karamzin, N.M. (1998) *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, T.5, Ripol-Klasik, Moskva.
- Lapteva, Ye.V., Rojkova, L.P. (2011) *K Voprosu Ob İstorii Rossiyskogo Kazaçestva*, Nauçno-Obrazovatelniy Jurnal Gumanitarnıye Nauki. Vestnik Finansovogo Universiteta, №4, 60-68.
- Mihaylova, L. (2010) *20000 Russkih Poslovits İ Pogovorok*, İzdatelstvo "Sentrpoligraf", Moskva.
- Nikitin, V. (2007) *Kazaçestvo Natsiya İli Sosloviye?* "Eksmo", Moskova.
- Runayev, R.Yu. (2011). *Kazaki Kak Kulturno-İstoričeskaya Gruppa* (Dissertasiya Na Soiskaniye Uçenoy Stepeni Kandidata Filosofskih Nauk, Gou Vpo Volgogradskiy Gosudarstvenniy Medisinskiy Universitet Ministerstva Zdravooohraneniya İ Sosialnogo Razvitiya Rossiya) Volgograd.
- Savelyev, E.P. (2010) *Drevnaya İstoriya Kazaçestva*, İzdatelstvo "Veçe", Moskva.
- Soklakov, A.Yu. (2010) *Kazaçestvo V Oteçestvennih Entsiklopedičeskih İ Spravoçnih İzdaniyah*, Vestnik Voennoy Universiteta, №4(24), 87-91.
- Yurçenko, İ.Yu. (2011) *Kazaki Türki Traktovka Problemi Etničeskogo Proishojdeniyakazaçestva V Neopanturykistskoy İstoriografii (Na Primere Novih Knig Murada Adji (M.E.Adjiyeva)*, Jurnal İstoričeskaya İ Sotsialno-Obrazovatelnayamisl, №5 (10), 65-69.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMADA AKILLI KENTLER

SMART CITIES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT

УМНЫЕ ГОРОДА В УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Ash ÖZTOPCU* - Ayşe SALMAN**

Öz

Dünya nüfusunun artışıyla birlikte, kırsal kesimden kentlere olan göç hareketliliği de artış göstermektedir. Nüfus artışı, kent yaşamında kısa vadede bireysel fayda sağlasa da su, elektrik gibi kit kaynak kullanımının ve sağlık, eğitim gibi hizmetlerin aksamasına neden olmaktadır. Kentsel sorunların en aza indirilmesi için devlet ve yerel yönetimler gibi, kent planlama alanında çalışan tüm kurum ve bireyler, kent yaşamını kolaylaştırıcı alternatifler üretme çabasıdadır. Bu alternatiflerden biri yoğun teknoloji gerektiren akıllı kent sistemi ve buna bağlı geliştirilebilecek diğer teknoloji donanımlarıdır.

Özellikle gelecek kaygısı, küresel ısınma, dünyayı yaşanabilir kılma ve bunun sürdürülebilir olması gibi düşüncelerden dolayı toplum, yeni fikir ve kalkınma politikalarına yönelmektedir. Bugünkü yaşamı zorlaştıran koşullar geleceği de tehdit etmektedir. Kişi başına enerji tüketiminin giderler içindeki artışı, verimli sistemlerin üretilmesini zorunlu hale getirmiştir. Akıllı kent ya da diğer ifadeyle zeki kent, dijital kent, teknolojik kentlerin amacı gelecek nesillere yaşanabilir bir kent yaşamı bırakabilmektir.

Bu çalışmanın amacı, akıllı kentlerin sürdürülebilir kalkınma açısından etkilerini araştırmaktır. Önce akıllı kent literatürü araştırılmış, daha sonra yüksek lisans öğrenci çalışmaları değerlendirilmiştir. Uluslararası öğrenci kongresinde yer alan bildiriler irdelenmiştir. Elde edilen sonuçların gelecek ihtiyaçların belirlenmesi ve projelerin katkılarının literatüre taşınması açısından ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir kalkınma, Akıllı kent, Akıllı bina, Teknoloji, Refah

Jel Kodları: D60, Q11, Q12, O30

Abstract

With the increase in the world population, the migration from rural to urban areas also increases. Although population growth provides short-term individual benefits in urban life, scarce resources such as water and electricity and health and education services are disrupted. In order to minimize the urban problems, all institutions and individuals working in the field

* ORCID: 0000-0001-6419-2425 Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Turkey. aoztopcu@gmail.com

** ORCID: 0000-0003-2649-3061 Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Turkey. aysesalmantr@gmail.com

of urban planning, such as state and local governments are trying to create alternatives to facilitate urban life. One of these alternatives is the smart city systems that require intensive technology and the technology equipment developed for these systems.

Especially; due to the future worries, global warming, making the world livable and sustainable, the society is turning to new ideas and development policies. Conditions which make life difficult in present threaten the future living. The increase in energy consumption per capita has made it necessary to produce efficient systems. The aim of smart cities or in other words technological or intelligent cities, digital cities are to leave a livable city life to next generations.

The aim of this study is to research the effects of smart cities on sustainable development. First, the smart city literature was researched and then post graduate student studies were evaluated. The papers in the international student congress were discussed. It is thought that the results will shed light on the determination of future needs and the contribution of the projects to the literature.

Keywords: Sustainable development, Smart city, Smart building, Technology, Welfare

Аннотация

Наряду с ростом населения в мире увеличивается миграция из сельских районов в города. Рост населения обеспечивает краткосрочную прибыль в городской жизни. Однако, вызывает перебой в воде и электроснабжением, в сфере здравоохранения и образования. С целью минимизирования городских проблем, перебоя в разных учреждениях, сотрудники по городскому устройству, государственные и местные органы власти, пытаются создать альтернативы, способствующие нормализации городской жизни. Один из альтернативов в этой области является система интенсивного технологического оборудования т.н. “умного города”.

Беспокойство людей о будущем, глобальное потепление, загрязнение окружающей среды и устойчивое развитие, вынуждает общество обращаться к новым идеям и новой политике. Условия, усложняющие сегодняшнюю жизнь, угрожают будущему. Увеличение потреблений энергии на душу населения привело к необходимости производства эффективных систем. Интеллектуальные города, другим словом интеллигентные города, цифровые города, технологические города, стремятся оставить жизнь пригодным для будущего поколения.

Цель данного исследования изучить влияние умных городов на устойчивое развитие. С перва нами была исследована литература по поводу т.н. “умного города”, после чего оценивались исследования магистрантов. Были обсуждены доклады, представленные на международном студенческом конгрессе. Ожидается, что результаты исследования помогут определить потребности будущего и итоги проектов будут отражены в соответствующей литературе.

Ключевые слова: устойчивое развитие, умный город, интеллектуальное здание, технологии, процветание.

Гель коды: D60, Q11, Q12, O30

1.Giriş

İnsanoğlunun bir arada yaşamak için kurduğu köy, kasaba, kent gibi yaşam alanları, yaşam döngüsü içinde sürekli değişmektedir. Bununla birlikte olumlu gelişmelere rağmen, günlük yaşam alanları yerine özellikle kırsal alanlardan gelişmiş kentlere yönelen göç hareketliliği ve nüfus artışı, yaşam alanlarının yetersiz kalmasına neden olmaktadır.

1800'lerde dünya nüfusunun %3'ü, 2010'larda %50'den fazlası kentlerde yaşarken, 2025'lerden itibaren %70'den fazlasının kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (Ilıkcan, 2018). Bu bağlamda istatistiklere bakıldığında 1993-2007 yıllarında dünya nüfusunun sadece %12'sinin metropollerde (en büyük kent) yaşamaktayken, yakın zamanda bu oranın da sürekli arttığı gözlenmektedir. Kentlerdeki nüfus artışıyla birlikte kalkınma düzeyi belirleyicilerinden GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla) düzeyinde de benzer bir artış görülmektedir. Geçmiş yıllarda dünyadaki en büyük iki yüz metropol yaşamının GSMH'ya katkısı %46 iken, 2010'dan sonra oranda da sürekli artış olduğu gözlenmektedir (Istrate, Berube & Nadeau, 2011). Ancak, kent yaşamının tercih edilmesi ülke ekonomik düzeylerinde artış sağlarken, refah ve yaşam standartları açısından karmaşık bir duruma dönüşmektedir. Kent yaşamı, insan yaşamını kolaylaştırmakta ve birey gelişimine birçok imkan sunmakta gibi görünürken, eşitsizliğin yoğun yaşandığı yerler olduğu için, karmaşıklık ve kaos da beraberinde gelmektedir.

Eğer kent yaşamında düzgün bir kent yönetimi yoksa tercih edilme amacının aksine olumsuz yaşam ortamına neden olabilmektedir (Monzon, 2015: 17). Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma perspektifinden kent yaşam biçimlerinin ele alınması önemli çözüm alternatiflerinden biri olmaktadır. Çünkü, ısınma ve elektrik ihtiyacını karşılayan kömür, petrol gibi çevre kirliliğini artırıcı kaynaklar yaşamı olumsuz etkilemekte (Varınca & Gönüllü), enerji fiyatlarındaki artış, küresel ısınma, enerji kaynaklarının azalması gibi olaylar, gelecek nesillerin yaşamını tehdit etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının temelinde ise gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânı için bugünkü dünyanın ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı bir kalkınma bulunmaktadır. Özellikle Uluslararası Doğayı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (1980)'nin hazırladığı Dünya Koruma Stratejisi (World Conservation Strategy) raporu sonrasında sürdürülebilir kalkınma araştırmalarının önemi ortaya konmuştur. Çünkü sürdürülebilir kalkınma, sosyal, ekonomik ve çevresel alanda ilişki ve denge kurmayı hedeflemektedir (Seydioğulları, 2013: 19).

Kalkınma temelindeki insan refahının sürdürülebilir olması için ise, tasarrufların artırılmasıyla birlikte verimlilikte de artış gerekmektedir. Bu bağlamda kısıtlı kaynaklarla, sürekli gelişen teknoloji işbirliğinin kalkınmadaki etkisi önemlidir. Örneğin, Rio Dünya Zirvesinde (Haziran 1992) Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Gündem 21; kalkınma ve ekolojik çevre arasında denge kurulmasının önemi ve bunun nasıl yapılacağı üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda yapılan anlaşmalardan birinde iklim değişikliklerine karşı protokol imzaya açılarak atmosferdeki sera gazının, iklim sistemi üzerindeki insana etkisinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu ve benzeri çalışmalar, yaşamı kısıtlayan unsurlar nedeniyle, yaşamı kısıtlamayan yenilebilir enerji kaynakları gibi alternatiflere yönelme zorunluluğundan ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde hem insanlığın temel ihtiyaçları karşılanacak, hem refah düzeyinde artış sağlanacak hem de ekosistemin korunması mümkün olacaktır.

Japonya'da COP3 (3. Taraflar Konferansı)'te (Aralık 1997) dünya çapında sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne İlişkin Kyoto Protokolü" imzalanmıştır. Son olarak Fransa'da düzenlenen 21. Taraflar Konferansı'nda (Aralık 2015), Paris anlaşması, 2020'de devreye

girecek yeni bir anlaşma olarak imzalanmıştır. 2017 itibarıyla de 197 taraf ülke Paris anlaşmasını onaylanarak küresel boyutta bir işbirliği gerçekleştirmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Bilgi Merkezi, 2018). Taraftar konferansı, günümüz enerji tüketimindeki israfı azaltmak, sürdürülebilir enerji üretimine yönelmek ve verimli olmak ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla, az enerji tüketimi adına tamamen yalıtılmış ve kapatılmış binalar yerine, atmosferle alışveriş yapan yapılar tasarlanması ve bunun sürdürülebilir olmasına önem verilmektedir. Bugünkü teknoloji yapısıyla, elektrik, su ve gaz gibi kullanımlarda sarfiyatı önleyici ve kendini kontrol edebilen sistemler kurulabilmektedir.

Enerji tüketiminin en büyük nedenlerinden biri konut tipi binalardaki sarfiyattır (Anbarcı, Giran & Demir, 2012: 369). Klasik yöntemlerle yapılan binalarda kullanılan enerjilerin verdiği zararlar; küresel ısınma, stratosferdeki ozon delinmesi, asit yağmurları, su ötrofikasyonu

¹, doğal hayatta değişim, ekolojik zehirlilik gibi yaşam açısından tehdit edici ekolojik yıkımlardır. Ayrıca, hava kirliliği, sağlığı bozan madde yayılımı, kansorejenler gibi oluşumlar insan sağlığını tahrip eden olumsuzluklardır. Fosil yakıtlar, temiz su, mineraller ve üst toprak değişimleri ise kaynak tüketimini etkileyen olumsuzluklardır (Özçuhadar & Öncel, 2017: 7). Bu olumsuzlukların azaltılabilmesi için kentsel alanların gelişmeye yönltilmesi, ekonomik rekabetçiliği desteklemesi ve gelecek nesillere taşınabilir biçimde tasarlanması önemlidir.

Sözü geçen olumsuzlukların ve insan yaşamını tehdit eden unsurların en aza indirgenmesi için multi disiplinler çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Akıllı binaların (yeşil bina) bulunduğu akıllı kentlere geçiş, bu alternatiflerden biridir. Bu alandaki çalışmalar, akıllı kentlerin gelecek yaşam alanları için önemli olduğunu göstermektedir. Amerika’da yapılan bir araştırmada yeşil binaların, enerji tüketiminde %24-50 arasında, CO₂ salınımında %33-39 arasında, su tüketiminde %40 civarında ve atıklarda % 70 civarında azalma sağlayacak etkide olduğu tespit edilmiştir (Yeşil Derneği; 2016) .

Akıllı kavramı genel anlamda; enformasyon teknolojileriyle, denetleme sistemlerinin birbiriyle ilişkilendirilmesi ve maliyet azaltıcı, verimlilik artışı sağlayan sistemler için kullanılmaktadır (Civan, 2006: 12). Akıllı sistemler; ısıtma, soğutma, aydınlatma, yangın ve güvenlikte maksimum etkinlik sağlayan merkezi sistemlerdir. Akıllı binalar için tasarlanan sistemler, sözü geçen konuları etkin biçimde gerçekleştirebilmek için bilgisayar sistemleriyle yönetilebilir birçok teknolojik sistemi bir arada kullanabilme becerisini gösteren sistemlerdir. Literatürdeki araştırmalarda sürdürülebilir ve akıllı kentler kavramı genellikle birbiriyle aynı anlamları taşımaktadır. Dolayısıyla İnşa edilen binalar ve alt yapı sistemleri için, binaların içinde ve dışında çevresel sorunlara doğrudan ve dolaylı katkıda bulunmakta olan sürdürülebilir sistemlerdir demek mümkündür.

Akıllı kentler (smart city), kendi içinde akıllı binalar, akıllı yerleşim alanı ya da iş merkezleri gibi alt parçaları kapsayan bir yapılanmadır (Greenbang, 2012). Öncelikle akıllı binaları ifade eden sistemlerin, özellikle yeni yerleşim alanları ya da kentleşme, dönüşüm projeleri bazında daha geniş formlarda değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Akıllı binalardan akıllı kentlere geçiş ise bu sürecin çıktısını oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle akıllı kentlerin nihai hedefi, kent yönetimine yeni bir yaklaşım getirmektir.

¹ Ötrofikasyon: Büyük su ekosistemlerinde farklı nedenlerle besin maddelerinin çoğalması ekosistemde plankton ve alglerin oluşumuna neden olmaktadır. Sözü geçen maddeler sudaki oksijeni tükettiği için uzun vade de ekosistemin ölmesine neden olabilmektedir.

Akıllı kent kavramı, büyümenin çeşitli sosyoteknik ve sosyoekonomik yönlerini ele alan belirli bir entelektüel yetenek olarak tanımlanabilir. Akıllı kentler bu bağlamda yeşil, geniş bant (ağ ve şebeke) ekonomisi, ve birbirine bağlı yenilikçi, akıllı inovasyon ekosistem özellikleridir. Bu özellikler, akıllı kent anlayışına, çevre koruma ve CO2 emisyonunun azaltılması gibi amaçlar için kentsel altyapıya atıfta bulunmaktadır. (Zygiaris, 2013). Bu bağlamda akıllı kent girişimleri, kent yaşamına daha verimli hizmetler sunmak, mevcut altyapıyı izlemek ve optimize etmek, farklı ekonomik aktörler arasında işbirliği yapmak ve yenilikçi iş modellerini teşvik etmek için veri, bilgi ve bilgi teknolojilerini (BT) kullanarak kentsel performansı artırmaya çalışmaktadır (Marsal-Llacuna; Colomer-Llinàs & Mendeles-Frigola, 2014). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında akıllı teknolojilerden yararlanmanın önemi büyüktür. Bilgi teknolojisi ve kontrol sistemlerinin birlikte ele alınmasıyla tasarlanan akıllı yöntemler, binaların işlevselliğini artırmak için kullanılır. Buradaki odak nokta, sistemin sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanacağıdır. Çünkü temel amaç, çevresel sürdürülebilirlikten daha çok ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliktir (Bell, 2003).

Akıllı sistemler, ilk başlarda hangi açıdan ihtiyaç duyulduysa sadece ona hizmet etmekteydi. Ancak sistemlerin birbirinden bağımsız olması, akıllı binanın bir bütün olarak değerlendirilmesini mümkün kılmıyor ve karmaşıklığa sebep oluyordu. Daha sonra bu sistemlerin bir ağ ile birbirlerine bağlanması ve bir merkezden yönetilebiliyor hale getirilmesi mümkün oldu. Bu aşama itibarıyla akıllı binalar ya da sistemler diyebileceğimiz gerçek bir ağ sistemi başlatılmış oldu. Son olarak bu sistemlerin genişletilmesi, kendini kontrol edebilmesi ve karmaşık sistemlerin daha kolay müdahale edilebilir hale getirilmesiyle şu anki sistemler kurulmaya başladı (Sharples, Callaghan & Clarke, 1999). Gelecekte bunların daha geliştirilebilir olacağı söylenmektedir. Hayallerle ihtiyaçların motivasyonu, bugün öngörülmesi zor olan yeni ya da inovatif yaklaşımların gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Eger (2009)'e göre akıllı kentler, akıllı toplumların yaşam alanlarıdır. Akıllı toplumlar; yüksek hızlı genişbant altyapılarını inşa etmeye odaklanacak, ancak buldukları yerin duygusunu da yeniden inşa etmek ve yenilemek isteyeceklerdir. Akıllı topluluklar; özünde, teknolojinin koşullandırmasında ve kullanılmasında değil, ekonomik kalkınmanın, iş büyümesinin ve artan yaşam kalitesinin teşvik edilmesiyle hareket etmektedirler. Başka bir deyişle, akıllı toplulukların teknolojik yayılımı, kendi başına bir amaç değil, yalnızca kentleri yeni bir ekonomi ve toplum için açık ve zorlayıcı bir toplum yararı ile yeniden yaratmanın araçlarından biridir (Eger, 2009).

Bu bağlamda akıllı kent uygulamaları, multi disiplinler işbirliği gerektirmektedir. Önce hedef alınan alan, mahalle ya da şehre ait bir projelendirmeye ihtiyaç duyulur. Proje ölçeği ve gelişme oranı belirlenerek finansal bütçe ve kaynakların tespiti yapılarak süreç başlatılır. Uzun süreli ve sürekli iyileştirme ile gerçekleştirilecek projeler sonucunda ise akıllı kentler, diğer ifadeyle öğrenen kentler; insan yaşamına, ekosistemlere ve kalkınmaya sürekli pozitif etki sağlayacaktır.

Eğitime dayalı olarak akıllı bir kent, yükseköğretim, daha iyi eğitilmiş bireyler ve vasıflı iş gücü merkeziyle donanacaktır. Akıllı kentler, yaratıcı insanlar ve işçiler için mükemmel görevi gördüğünden, onları daha akıllı ve daha akıllı hale getiren erdemli bir çevrenin yaratılmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, akıllı bir kent, insan potansiyelini ortaya çıkarmak ve yaratıcı bir yaşamı teşvik etmek için birçok fırsata da sahiptir (Winters, 2011). Kısaca, eğitilmiş işgücünün yüksek olduğu kentlerde en hızlı kentsel büyümenin elde edileceğini söylemek mümkündür. (Dirks, Gurdgiev & Keeling, 2010).

Bugünkü anlayışta akıllı kent ve akıllı kent sistemlerinin bileşenlerini akıllı insan, akıllı yaşam, akıllı yönetim, akıllı ulaşım, akıllı çevre ve akıllı ekonomi olarak ifade etmek

mümkündür (Cohen, 2013). Bu bağlamda küresel boyutta çalışmaların bu bileşenlerin hepsini içerdiğini ya da bir kaçının temel alınarak yapıldığını görmekteyiz.

Görüldüğü gibi, sürdürülebilir yaşam alanlarının en önemli unsurlarından biri kent yaşamıdır. İnsan yaşamının rahat ve konforlu sürdürülebilmesi için birçok yeni ve özellikli yapılandırmaya ihtiyaç vardır. Bunlardan biri de akıllı kentlerdir. Bu çalışmanın amacı, akıllı kentlerin, kalkınma ve insan yaşam kalitesi açısından değerlendirilmesi ve gelecek yaşam alanlarının nelere ihtiyaç duyacağını ortaya koymaktır. Bu amaçla öncelikle akıllı kentlerle ilgili literatür gözden geçirilmiş daha sonra yüksek öğrenimde bu akıllı kent çalışmalarında hangi konularda eğilim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların çok sayıda olması nedeniyle konuyla ilgili uluslararası öğrenci kongresinde tebliğ edilen çalışmalar üzerinden değerlendirme yapılmasının uygun olacağı düşünülmüştür.

2. Akıllı Kentler

Akıllı kent kavramını anlamak için, kentlerin neden gelecek için önemli olduğunu da anlamak gerekir. Kentler, dünya çapında sosyal ve ekonomik açıdan önemli rol oynamaktadır ve çevre üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Mori and Christodoulou, 2012). Bu nedenle akıllı kent kavramıyla ilk akla gelen unsur, akıllı binalar ve akıllı sistemler olmaktadır. Bu sistemlerin işleyişi aynı zamanda bir şehrin temel yapıtaşı olan binaları, alt yapısını, trafik ve işleyişini kapsamaktadır. Bazen belirli yer ve alanlar için ihtiyaçlar doğrultusunda akıllı alanlar tasarlanırken bazen de kentsel dönüşüm projeleri için tasarımlar yapılmaktadır. Dünyada onlarca örneği bulunan bu sistemlerin (Los Angeles; Metronet-Malezya; Multimedya Süper Koridoru, Telecities projesi, ODTÜ Teknokent vd.) irdelenmesi için öncelikle akıllı bina kavramını değerlendirmek daha doğru olacaktır.

2.1. Akıllı Bina

Akıllı kavramından sonra tanımlanması gereken ikinci kavram akıllı bina kavramıdır. 1980'lerden beri kullanılmaya başlanan akıllı bina; EIBG'ye (European Intelligent Building Group) göre, bina sakinlerinin verimliliğini artıran bir ortam oluştururken, kaynakların en düşük maliyetle sonsuz kullanımı için verimli yönetimin sağlanmasıdır (Serbini & Krawczyk, 2004). Diğer bir ifadeyle IBI'ya (U.S Intelligent Building Institute) göre akıllı bina; sistem, yapı, servis ve yönetim elemanlarının optimizasyonu ve aralarında ilişki kurarak maliyet verimli ortam elde edilmesidir (Peluffo, 2015). Network sistemiyle entegre edilen sistemler, bileşenleri bağlayan bir "fiziksel" bağlantı kurularak ya da kablolu bağlantı veya radyo sinyaliyle (kablosuz durumunda olduğu gibi) ilişkilendirilmektedir. Bunların dışında çeşitli bileşenlerin birbirleriyle iletişim kurabildikleri ve bir "iletişim protokolü" aracılığıyla bilgi alışverişi yapabilecekleri ortak bir dil sistemiyle de entegre edilebilmektedir. Sözü geçen iletişim protokolünde sıklıkla kullanılan protokoller UPnP (Evrensel Tak ve Çalıştır), BACnet (Bina Otomasyon ve Kontrol Ağı) ve DLNA (Dijital Yaşam Ağı İttifakı)'dır.

Akıllı binalarla ilgili ilk çalışma Markus modelidir. Markus (1967) tarafından yapılan bina tasarımında daha önceki yapılardan farklı özellikler bulunmaktadır. İnşaat, hizmet, fiziksel ve görsel yapılandırmayı içeren tasarımda; çevre sistemi ve kullanıcı aktivite sistemi arasında arayüz kurulmuştur (Clements, 1998; Ofoegbu & Ogunmakinde, 2014). Bununla birlikte Markus'a ait bina ilk onaylanan akıllı bina değildir. Kayıtlarda yer alan ilk akıllı bina ABD'de (1981) UTBS Corporation (United Technology Building Systems Corporation) tarafından yapılan Connecticut Hartford'da açılışı yapılan "City Place" (1983) diye adlandırılan binadır. UTBS Corporation bu projede, klima ekipmanı, asansörler ve felaketleri önleme cihazları gibi ekipmanların kontrol edilmesinden ve çalıştırılmasından

sorumlu olmakla birlikte, her kiracıya ofis otomasyon hizmetleri, yerel alan ağları (LAN), dijital özel otomatik şube santralleri (PABX) ve bilgisayarlar gibi iletişim destek hizmetleri vermiştir. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi akıllı binaların özellikleri oldukça fazladır. Bu özellikler ve bu amaçla üzerinde çalışılan konular aşağıdaki gibi gösterilebilir:

Şekil 1. Akıllı Bina Sitemlerinin Temel İşlevleri

Kaynak: Karagöl, B. (2013). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Enerji Verimliliğine Katkısı. Yayınlanmış Uzmanlık Tezi. Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. Yayın no: 2850, 38.

Tüm icatlarda olduğu gibi akıllı yapılarda da, kıt kaynaklar ve nüfus artışıyla birlikte değişen ihtiyaçlar doğrultusunda binalar projelendirilmektedir. İhtiyaç duyulan alanlarda sözü geçen konularla (şekil1.) ilgili oluşturulan bilişim tabanlı sistemlerin, belirli standartlarda olması ise bu projelerin sürdürülebilirliği ve yüksek kalitede olması açısından önemlidir. Diğer bir açıdan da sürdürülebilirlik hedefi olan çalışmalarda somut araçlar kullanılması gerekliliğidir. Bu araçlar, standartlar, sertifikalar ve bunlara bağlı geliştirilen stratejilerdir (Özçuhadar & Öncel, 2017: 9).

Yaşama zarar veren ve geleceği tehdit eden konular STK'larını (sivil toplum kuruluşları) harekete geçirmiştir. Dünya liderleri arasında yapılan işbirlikleri sonucunda Kyoto Protokolü (1997), Stokholm Sözleşmesi (2000), Montreal Protokolü (1987) gibi anlaşmalar yapılmıştır. Bu duyarlılığın giderek artması sonucunda yapı sektöründe yeşil bina olarak adlandırılan ekolojik binalar ortaya çıkmıştır (Erdede, Erdede & Bektaş, 2014). Bu

bağlamda geliştirilen metotlar; bina standartları, ürün sertifikaları, değerlendirme sistemleri ve tasarım araçları gibi başlıklar altında toplanmaktadır. Özellikle 1990 sonrasında ülkeler, ölçütlere dayalı değerlendirme ve sertifika metotları geliştirerek kontrol edilebilir sistemler üretilmesini sağlamışlardır. Ölçeğe dayalı değerlendirme, literatür kapsamında sertifikasyonlar ve hangi ülkelerde oluşturulduğu aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Tablo1. Ölçütlere dayalı değerlendirme ve sertifika metotları

Yılı	Ülke	Adı	Açık Adı
1990	İngiltere	BREEAM	Bina Araştırma Kurumu Çevresel Değerlendirme Metodu
1993	Kanada	BEPAC	Çevresel Performans Değerlendirmesi Oluşturma Kriterler
1996	Hong Kong	HK- BEAM	Binalarda Çevresel Etki Değerlendirme Metodu
1998	ABD	LEED	Enerji ve Çevresel Tasarımda Liderlik
1999	Tayvan	EEWH	Ekoloji, Enerji Korunumu, Atık Azaltımı ve Sağlık
2000	Kanada	Green Globes	Yeşil Dünya
2002	Güney Kore	GBCS	Yeşil Bina Sertifika Sistemi
	Avustralya	Green Star	Yeşil Yıldız
	Çok Uluslu	SB- Tool	Sürdürülebilir Bina Aracı
2003	İtalya	Protocollo Itaca	Itaca Protokolü
2004	Japonya	CASBEE	Yapılı Çevrenin Etkinliğine Yönelik Kapsamlı Değerlendirme Sistemi
	Norveç	Eco Profile	Eko Profil
2005	Singapur	Green Mark	Yeşil İşaret
	İsrail	Green Building Standard	Yeşil Bina Standardı SI-5281
	Portekiz	LiderA	Sürdürülebilir inşaatın değerlendirilmesi için gönüllü sistem
	Fransa	HQE	Yüksek Çevre Kalitesi
	Avustralya	Nabers	Ulusal Avustralya Yapılı Çevre Sınıflama Sistemi
2006	Çin	3- Star	3-Yıldız
	Hindistan	GRIHA	Entegre Habitat Değerlendirmesi için Yeşil Derecelendirme
	Finlandiya	PromisE	Binalar için Fin çevre değerlendirme aracı
	Hong Kong	CEPAS	Kapsamlı Çevresel Performans Değerlendirme şeması
2007	Brezilya	GBC Casa	Yeşil bina Konseyi Endeksi
2008	İsviçre	Minergie	İsviçre Sürdürülebilir Bina Standardı
	Almanya	DGNB	Alman Sürdürülebilir İnşaat Derneği-Sürdürülebilirlik konsepti - Yeni bina kalitesi
2009	Malezya	GBI Malaysia	Yeşil Bina Endeksi
	Filipinler	BERDE	Ekolojik Duyarlı Tasarım Mükemmelliği Derecelendirme Sistemi. PHILGBC (Filipin Yeşil Bina Konseyi)
	Endonezya	GBC	Yeşil Bina Konseyi Greenship sertifikası

Yılı	Ülke	Adı	Açık Adı
2010	Birleşik Arap Emirlikleri	Pearl/Estidama	Estidama (sürdürülebilirlik) için İnci Derecelendirme Sistemi

Kaynak: Farklı çalışmalar, sertifikasyon siteleri araştırılarak hazırlanmıştır.

Tüm sertifikasyon (Tablo1, vd.) ölçütleri, proje amaçlarına ulaşmayı kolaylaştırmakta ve sosyoekonomik sürdürülebilirlik açısından önemli bir ilerleme sağlamaktadır. Akıllı binalarda en çok kullanılan (Tablo1) ve aslında ilk akıllı bina kriterleri olarak kabul edilen Breeam ve Leed sertifikalarıdır. Breeam ve Leed bir süre sonra tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamış ve bu yolla birçok ülkede enerji verimliliği ve sürdürülebilirliğe erişimi kolaylaştırmıştır.

Breeam (The Building Research Establishment's Environmental Assessment Method) sertifika sistemi, ilk olarak BRE (Building Research Establishment) tarafından İngiltere (1990) de geliştirilmiştir. Dünya genelinde Breeam sertifikası 77 ülkede kullanılmaktadır. Sertifika kriterlerinde iç mekan sağlık ve refahı, ulaşım, atık, bina yönetimi, enerji, su, ekoloji ile çevre konuları, malzeme ve arazi kullanımı gibi konular bulunmaktadır (Saunders, 2008). Breeam tarafından şu ana kadar yaklaşık 566 bin sertifika verilmiş ve 2 milyon 275 bin bina için başvuru alınmıştır (Breeam, 2018).

Leed (Leadership in Energy and Environmental Design) sertifika sistemi ise Amerikan Yeşil Binalar Konseyi tarafından oluşturulmuş yeşil bina sertifikasıdır. Bu sertifika mevcut tüm binalarda ya da inşaat halindeki binalarda kullanılabilir. Dünya genelinde breeam sertifikası 164 ülkede kullanılmaktadır Puan tabanlı sistemde puan dağılımına göre enerji verimliliği ve karbon salınımını azaltacak kriterler belirlenir. Çevresel etki yaratan 13 unsur üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bugün 94 bin projede Leed sertifikası bulunmaktadır.

Öncelikle Breeam ve Leed olmak üzere DGNB (Almanya), IISBE (Kanada), Greenstar (Avustralya), Casbee (Japonya) gibi sözü geçen tüm sertifika kriterlerinin temel amacı yönetim, sağlık, atık, su, arazi kullanımı, ekoloji, inovasyon, enerji ve ulaşım insan yaşamına etki eden kriterler değerlendirilmektir. Sözü geçen konular insanlığın ihtiyacı olma noktasındadır. Gelecekte ise çözülmesi gereken başlıca konular arasında olacaktır. Bu nedenle ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki artış, alternatif çözümler için de etkili olmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile enerji verimliliği arasındaki ilişki önemlidir. Dünya nüfusundaki artışla birlikte kişi başına tüketilen enerji giderek artmaktadır. Aydınlatma ya da elektrikli ev aletleri gibi cihaz kullanımlarıyla harcanan enerji miktarının payı, toplam tüketim içinde sürekli artış göstermektedir (Kuhn & diğ., 2011: 47-49.). Akıllı sistemlerin temel amacı ise, enerji tasarrufu sağlamaktır. Binalar ve sistemler için kriterleri belirleyen sertifikalar bu bağlamda en önemli rehberlik araçlarıdır.

2.1.1 Akıllı Binaların Fonksiyonları

Akıllı binalar aslında tasarlandıkları teknoloji ve uygulanma biçimlerinden dolayı akıllı olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda sistemlerin fonksiyonları da tasarım amaçlarıyla aynıdır. Sertifika kriterlerinin de temel kapsamını oluşturan özellikler, bina sakinlerine en az maliyet verimliliği sağlamak için geliştirilmektedir. Akıllı bina sistemlerindeki fonksiyonlar, insan yaşamını kolaylaştıran, refah düzeyini artıran hizmetler sunmaktadır (Şekil 2.).

Şekil 2. Akıllı bina fonksiyonlarının hizmetleri

Kaynak: Zsebik, A. (2018). Smart/Intelligent Buildings. NOGATE Programme New ITS Project, Ad Hoc Expert Facility

Enerji etkin akıllı binalarda, enerji verimliliğini artırmak binanın diğer fonksiyonlarını da etkilemektedir. Örneğin akıllı kabuk olarak nitelendirilen sistem, dış ortamdaki durumlara göre binanın ışık, iklim ve hava kalitesini ayarlayabilmektedir. Akıllı kabuk, doğal havalandırma, güneş kontrolü ve aydınlatma enerjisi maliyetlerini en aza indirmekte ve bina sakinlerine de konfor sağlamaktadır. Bu özelliklerin olmasını sağlayan ve gelecek nesillere de (sürdürülebilirlik) aktarılabilmesi için sertifikasyon kriterlerinde de değerlendirmeye alınan fonksiyonlar aşağıdaki gibidir:

Sağlık: Küresel sorunlardan biri olan sağlık sorunları, insan yaşamının uzantısıdır. Standart bina yapılarındaki birçok faktör insan sağlığını tehdit etmektedir. Akıllı binalar zamanının büyük çoğunluğunu bina içinde geçiren insanların yaşam kalitesini artırmaya çalışmaktadır. Isıtma, soğutma, gün ışığından yararlanma, gürültü, akustik gibi sağlık faktörleri üzerinde etkili olan özelliklerin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Sözü geçen konularda alınan tedbirler hem fiziksel hem de psikolojik açıdan insan yaşamında olumlu etkiler oluşturmaktadır.

Güvenlik: Akıllı yönetim sistemleri, binalardaki güvenlik sistemleri olan yangın, su baskını, hırsızlık, gaz sızıntısı gibi olumsuzlukların saptanması, çözülmesi ve en aza indirgenmesi gibi etkilere sahiptir. Bununla birlikte itfaiye, polis, ambulans gibi yerlere otomatik bilgi vermekte, tesisatların bağlantısını keserek daha büyük kazaların olmasını engellemektedir. Ayrıca bu süreçlerde gereksiz enerji tüketimi de engellenmiş olmaktadır (Karagöl, 2013: 39). Yaşam kalitesini artırmakla birlikte insan yaşamını etkileyen maddi manevi unsurlar üzerinde de olumlu etkiler oluşturmakta ve oluşabilecek teknik hataları önlemektedir.

Enerji: Buradaki enerji kavramı oldukça geniş bir kapsamda değerlendirilebilir. Yenilebilir enerjiden tasarruf, enerji kaynaklarından teknoloji destekli uygulamalarla faydalanma gibi farklı amaçları bulunmaktadır. Ayrıca binadaki diğer sistemlerle entegre çalışması, sistem verimliliğine de imkân sunmaktadır. Örneğin, düşük enerjili aletlerle, CO₂ salınımı, enerji etkin bina sistemleri ve enerji tasarruflu elektrikli-elektriksiz donanımlar

üzerinde çalışmalar yapılmaktadır. USGBC (Amerikan Yeşil Binalar Derneği) ABD’de üretilen toplam enerjinin %39’unu ve yalnızca elektrik enerjisinin %74’ünü binaların tükettiğini tespit etmiştir. Bu amaçla tasarım ve yapım aşamalarında yenilenebilir ve sürdürülebilir sistemler kurulmasına önem verilmektedir.

Ulaşım: Ulaşım ile ilgili yapılan akıllı sistemler diğer akıllı sistemlerin içinde en eski olanlardan biridir. 1960’larda ilk olarak elektronik değişken mesaj işaretleri ve kırmızı ışık kameraları uygulamasıyla başlayan süreçte, insan-araç-altyapı-merkez arasında çok yönlü veri alışverişi, trafiğin güvenliği, yolların kapasitelerine uygun olarak kullanımı, mobilitenin artırılması, enerji verimliliği sağlanarak çevreye verilen zararın azaltılması gibi amaçlarla tasarlanan çoklu entegre sistemleri ulaşım akıllı sistemlerinin konularındandır (UDH, 2014: 12). Bu alanda yapılan projeler bina ve çevresini ilgilendiren alanlardaki toplu taşıma, otopark, sosyal alanlar, yürüyüş ve bisiklet yolu gibi kullanım imkânlarını ele almaktadır. Sinyalizasyon sistemleri ve farklı ulaşım araçları için geliştirilen alternatifler bu tasarımlardan sadece bazılarıdır. Bunun yanı sıra, çok sayıda aracın kolaylıkla park etmesini sağlayacak sistemler, nefes alan yaşam alanları yaratırken oturma, gezme, yürüyüş alanlarında kullanılacak alt yapı sistemleri, ısı, ışık, hijyen, ses sistemleriyle kaliteli alanlar gibi birçok farklı konuyu da kapsamaktadır.

Yönetim: Standart bir binada bile esas işlev, binada kullanılan donanım, alan ve sistemlerin düzgün çalışmasıdır. Bu nedenle binanın işletme, kontrol, bakım gibi süreçlerinin de çok iyi tasarlanmış olması gerekir. Bu bağlamda binanın fiziksel, işlevsel ve güvenlik durumu önceliklidir. Akıllı sistemlerdeki en önemli fonksiyonların başında yönetim gelmektedir. Çünkü sistemlerin birbiriyle entegre edilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda bu sistemi kullanabilecek, müdahale edebilecek ve yönetebilecek alana ihtiyaç duyulmaktadır. Yönetim alanında sistemin devamlılığı ve çalışabilirliği açısından ayrıca önem taşımaktadır.

Su: Küresel sorunlardan biri haline gelen su tüketimi akıllı sistem tasarımında ele alınan önemli konulardan biridir. Etkin su yönetimi, su tasarrufu sağlamakla birlikte enerji verimliliğine ve zamandan tasarrufa da katkı sağlamaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programına göre; dünyada 1400 milyon km³ su bulunmakta ancak rahat erişim sağlanabilen ve kullanım imkânı olan su oranı % 0,4’tür (Topçu, 2018). Bu düşündürücü değer ve farklı istatistikler akıllı bina sistemlerinde su maliyet verimliliğinin önemini vurgulamaktadır. Akıllı sistemlerde suyun etkin kullanımı, su tüketimi, sızıntıların önlenmesi ve suyun geri dönüşümü gibi birçok açıdan alternatif çözüm üretebilmektedir.

Atık: Su kadar önemli olan konulardan biri de atıklardır. Atıklar, endüstriyel, tehlikeli, inşaa, tarımsal, evsel, elektronik ve evrensel olarak tanımlanabilir (Vaughn, 2009:5-9). Atık yönetiminde evsel, tehlikeli ya da tehlikesiz atıkların azalması ve bir kaynaktan toplanması, atıkların taşınması ya da geri kazanımı için yapılan çalışmalar akıllı sistemlerin alanlarındandır.

Kirlilik: Özellikle ozon tabakasındaki delinmeyle birlikte çevreye büyük zararları olan çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla bina ve çevresindeki su taşkını riski, azot salınımı, aydınlatmalar ve gürültü kirliliği gibi konular ele alınmaktadır.

Arazi kullanımı: Ekolojik değerler başta olmak üzere insan ve çevresi için uygun olması gerektiğinden bina ve çevresinin bulunduğu arazinin seçimi, ekolojik dengeye katkı sağlaması için ihtiyaç duyulan koşulların sağlanması için yapılan çalışmalardır.

Görüldüğü gibi, sözü geçen fonksiyonlar akıllı sistemlerin entegre edilmesi, dışarıdan kontrol edilebilmesi ve geliştirilebilir olması sayesinde birey ve toplum açısından fayda sağlayan sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır. Tek bir konut için tasarlandığında sadece o konut alanındaki yaşam kalitesini artırırken büyük site, mahalle ya da kent tasarımlarında etki alanı da aynı biçimde genişlemektedir. Özellikle büyük kentlerin sorunları

olan ulaşım, trafik, otopark, yeşil alan düzenlemesi, rekreasyon alanları, elektrik ve su alt yapısı gibi konularda sorunların en aza indirilmesini bu yapılanma sayesinde mümkün olmaktadır.

2.2 Akıllı Kent Tasarımı

Akıllı kentler, akıllı binaların alt yapısıyla birlikte diğer yaşam alanlarının da akıllı sistemlerle donatılması anlamına gelmektedir. Akıllı kentler, akıllı sistemlerle donatılmış teknoloji demeti (harnessing technology) ya da sürekli geliştirilebilen ve ihtiyaçlar doğrultusunda yeniliğe açık olan çoklu teknolojiler olarak tanımlanabilir.

Akıllı kent kavramı, bilgi toplumunun dijital kentlere geçişinde ortaya çıkmıştır. Akıllı kentler, bilgi teknolojileriyle yaşamı ve işleyişi iyileştirmek için tasarlanırlar. Kısaca zeki, kentlerde öğrenmeyi, teknolojik gelişmeyi ve yeniliği destekleme yeteneğini ifade etmektedir. Bu bağlamda, her dijital şehrin akıllı olmadığını, ancak her akıllı şehrin dijital bileşenlerinin olduğunu söyleyebiliriz (Komninos, Pallot & Schaffers; 2013). Bugün, çoğu kaynak (dünya çapında) kentlerde tüketilmekte, ekonomik katkıda bulunmakta, aynı zamanda zayıf çevresel performanslarına da katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda kentler, dünya çapındaki enerjinin %60- 80'ini tüketmekte ve GHG (Sera Gazı) emisyonlarından da büyük oranlarda sorumlu olmaktadır (Albino, Berardi & Dangelico; 2015). Akıllı kentlerde enerji konusunda alınacak tedbirler, GHG ve hava emisyonlarını azaltmak, maliyetleri azaltmak ve süreçleri iyileştirmek gibi unsurlardır. Bununla birlikte, kentsel alan yoğunluğunun azalmasıyla, kişi başına düşen CO2 emisyonlarının kentsel alan yoğunluğunun artmasıyla birlikte düşmesi, elektrik ve ulaşım için daha fazla enerji tüketilmesine neden olmaktadır (Hammer vd., 2011). Dolayısıyla bugünkü kentler, ulaşım bağlantılarını, karma arazi kullanımlarını ve ekonomiye uzun vadeli olumlu etkileri olan yüksek kaliteli kentsel hizmetleri sağlayan çözümler aramaya başlamış ve buradan hareketle akıllı kentlerin önemi ortaya çıkmıştır. Bu aşamada temiz yakıt kaynaklarına geçiş için geliştirilen sistemler akıllı yapılar için önemli bir yer tutmaktadır. Motor, jeneratör, HVAC (Isıtma, Havalandırma, Klima), basınçlı hava sistemi, aydınlatma gibi enerji kullanımlı makine ve sistemler, akıllı kent projeleri için önemlidir.

Enerji tasarrufu kadar bir şehrin temizliği ve yaşanabilir bir yer olması da akıllı kent tasarımlarıyla geliştirilebilmektedir. Bir şehrin faaliyetlerinin akıllı olması akıllı kent kavramının gelişmesini sağlamaktadır (Giffinger, vd. 2007). Bunların bir kısmı yine enerji verimliliği ile sağlanırken bir kısmı da akıllı ulaşım sistemleri, üretimde kullanılan teknolojiler sayesinde olmaktadır. Hava kirliliğinin azaltılması, yeşil alanların artışı bir şehrin üretim, enerji, ulaşım sistemleri ve şehir planlamasıyla mümkün olmaktadır.

İlk akıllı kent ampirik çalışması olarak nitelendirilen Neirotti vd. (2016) çalışmasında elde edilen sonuçlar literatür açısından değerlendirildiğinde üç önemli konuya vurgu yapmaktadır. Öncelikle ekonomik gelişme ve kentin yapısal değişkenleri şehrin dijitalleşme yollarının tasarımında önemlidir. Bu nedenle özellikle baskın bir tasarım formatı yoktur. Ayrıca bölge ve şehrin yapısına göre akıllı kent müdahaleleri farklılık gösterebilmektedir. Bunlarla birlikte şehrin sosyal sermayesi, entelektüel sermayesi, kültürel yapısı, girişimcilik ve inovasyon gibi unsurlar akıllı kent tasarımlarında etkili olabilmektedir.

Akıllı kentler, toplumun tüm sektörlerinde birçok akıllı çözümün sonucunda ortaya çıkan alternatif bir çözüm olarak değerlendirilmektedir. Bu çoklu yaklaşımı aşağıdaki gibi özetlenebilir (Deloitte, 2015: 15):

Şekil2. Akıllı sistemlerin gelişim süreci

Kaynak: Deloitte Report (2015). Smart Cities. How rapid advances in technology are reshaping our economy and society.

Akıllı kentler, akıllıca bir akıllı kent yaratılacağına körü körüne inanmak değildir. Buradaki gerçekçilik beşeri sermaye tarafından başlayan bir ilerleme olduğunu görmektedir. Çünkü akıllı kentler; akıllı yönetim, dil, kültür, eğitime ihtiyaç duyar. Çünkü akıllı insan faktörü, yaşam boyu öğrenmeye olan yakınlık, sosyal ve etnik çoğulluk, esneklik, yaratıcılık, kozmopolitanizm, açık fikirlilik ve kamusal hayata katılım gibi çeşitli farklı yönleri sahiptir (Nam and Pardo, 2011).

Türkiye açısından değerlendirdiğimizde ise sözü geçen (Breem, Leed vd.) kriterlere ek olarak deprem ve çevresel sürdürülebilirlik üzerinde durulması gerekmektedir. Akıllı ev sistemleri, akıllı ulaşım sistemleri, akıllı şehir sinyalizasyon sistemi gibi konularda yeterli teknoloji, donanım ve eğitilmiş çalışanın olduğu görülmektedir. ABD’de (1969) ERGS (Elektronik Güzerğâh Kılavuzluk Sistemi), Japonya’da (1973) CACS (Kapsamlı Araç Trafik Kontrol Sistemi) gibi oluşumlar geliştirilse de ekonomik olmamaları nedeniyle sürdürülebilir olmamıştır. 1980’lere kadar hız tespit radarları, konuşa işaretler, plaka okuma sistemleri geliştirilmiş ve bugünkü AUS standartları (Akıllı Ulaşım Standartları) seviyesine gelmiştir. Bu teknolojilerin hepsi Türkiye’de de kullanılmaktadır (UDH, 2016: 12-14). TBV (Türkiye Bilişim Vakfı) (2016) çalışmasına katılan 25 büyükşehirden elde edilen rapora göre, büyükşehir belediyeleri, devlet ve özel işletmelerin işbirliğiyle çeşitli akıllı şehir uygulamaları kullanılmakta ancak yeterli olmamaktadır. Bununla birlikte gelecekte daha iyi amaca uygun çalışmaların yapılabileceği de vurgulanmaktadır (TBV, 2016).

Özellikle Türkiye’deki nüfus yoğunluğu ve nüfus artışı nedeniyle şehir yaşamında akıllı ulaşım sistemleri bir ihtiyaç haline gelmiştir. Akıllı sistemlerin kullanılmasına karşın bina ve konut yapımıyla ilgili Türkiye’ye özgü bir sertifikasyon sistemi bulunmamaktadır. Akıllı kent tasarımlarında Kepezaltı-Santral gibi büyük projelerin de olduğunu söylemek mümkündür (Kentsel Dönüşüm, 2017). Bununla birlikte akıllı bina yapılan alanlarda da dünyada en yaygın hale gelen BREEM ve LEED metodlarının uygulandığını söylemek mümkündür. Metropol yaşamda ihtiyaçların daha ön planda olması nedeniyle akıllı bina uygulamaları da ilk olarak büyük şehirlerde. İstanbul’da Akasya Acıbadem, Akbatı konutları, Özyeğin Üniversitesi Kampüsü, Nida Kule Göztepe ve Özdilek Levent ofis binası bu sertifikalarla değerlendirilen binalardandır.

2013 sonunda dünyada yaklaşık 143 adet devam eden veya tamamlanmış akıllı kent projesi varken bu sayının giderek artması önemli bir göstergedir. 1900'lü yıllar itibariyle Amerika'da başlayan projeler daha sonra Kanada ve Avrupa'daki birçok ülkede ve Asya ülkelerinde yaygınlık kazanmıştır. Bugün ise dünyanın her yerinde yaşamı kolaylaştıracak akıllı sitemlerin tasarlandığını görmek mümkündür. Örneğin, Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi Asya ülkeleri, akıllı kent programları tasarlayarak ekonomik büyümeyi teşvik edecek bir yaklaşım izlemektedir. Singapur'un IT2000 planı, bilgi teknolojisini iş, yaşam ve oyuna dönüştüren "akıllı bir ada" tasarlanırken, Tayvan'daki Taoyuan, E-Taoyuan ve U-Taoyuan gibi hükümet işbirliğiyle yapılan projelerin, e-yönetişim ve yaşam kalitesini iyileştirerek sosyoekonomik katkı sağlamak amacıyla tasarlandığı görülmektedir (Albino, Berardi & Dangelico; 2015). Akıllı şehir modeli olarak İstanbul Büyükşehir Belediye'sinin yaptığı çalışmalar, diğer ülkelerdeki çalışmalar kadar önemlidir. 2015 itibariyle akıllı şehir yaşam laboratuvarı, uluslararası fuar ve faaliyetlere katılım, akıllı şehir ulaşım hizmetlerinin hızlandırılması gibi projeler başlatılmıştır. İSBK (İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri A.Ş) bünyesinde yürütülen proje ve AR-GE çalışmaları faaliyet alanlarını genişletmektedir (İSBK, 2019).

Dünyadaki akıllı kentlerle ilgili hazırlanan proje sayısı yıllar doğrultusunda sürekli artmaktadır. Projeler ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilmekle birlikte çoğu projenin ortak çerçevesi olduğunu söylemek de mümkündür. Bu bağlamda bir projenin genel hatlarını aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

Tablo 2. Akıllı Kent proje eylemleri

Akıllı Yönetişim	Katılım	Akıllı çevre	Ağ ve çevresel izleme
	Şeffaflık ve bilgi erişilebilirliği		Enerji verimliliği
	Kamu ve sosyal hizmetler		Kent planlama ve kentsel yenileme
	Çok seviyeli yönetim		Kaynakların yönetimi
Akıllı ekonomi	İnovasyon	Akıllı insan	Çevresel koruma
	Girişimcilik		Dijital eğitim
	Yerel ve küresel birbirine bağlılık		Yaratıcılık
	Verimlilik		BİT etkin çalışma
Akıllı hareketlilik	İşgücü piyasasının esnekliği	Akıllı yaşam	Topluluk oluşturma ve kentsel yaşam yönetimi
	Trafik Yönetimi		Kapsayıcı toplum
	Toplu taşıma		Turizm
	BİT altyapısı		Kültür ve rekreasyon
Akıllı hareketlilik	Lojistik	Akıllı yaşam	Sağlık hizmeti
	Ulaşılabilirlik		Teknoloji ulaşılabilirliği
	Temiz, motorsuz seçenekler		Güvenlik
	Çok modelli		Sosyal yardım ve sosyal içerme

Kaynak: Monzon, A. (2015). Smart Cities Concept and Challenges: Bases for the Assessment of Smart City Projects. Springer International Publishing, M. Helfert et al. (Eds.), CCIS. 579, s. 26.

Yukarıda da görüldüğü gibi, akıllı kent projelerinin farklı aşamaları bulunmaktadır. Akıllı yönetim öncülüğünde projelerde sosyoekonomik ve teknolojik konular farklı gruplar içinde ele alınmaktadır. Bu gruplardaki her konu hem akıllı sistemlerin oluşturulmasında hem de sürdürülebilirlik açısından değerlendirilmektedir. Kurulan yaşam alanlarının ya da kentsel dönüşüm gibi bir konunun yeniden inşa edilmesi sırasında ihtiyaçlar doğrultusunda sistem tasarımı yapılmakta daha sonra bilişim alt yapısıyla sistemler birbiriyle ilişkilendirilmektedir. Bir kontrol merkezinden izlenmekte ve müdahale edilebilmekte olan bu sistemlerde aynı zamanda kendi kendini kontrol edebilmesi de mümkün olabilmektedir. Yapay zekâ destekli sistemlerde ise kendi kendine karar veren mekanizmalar sayesinde olası sorunların önüne geçilmiş olmaktadır.

3. Akıllı Sitemlerde Öğrenci ve Araştırmacıların İlgi Alanlarının Araştırılması: Uluslararası Öğrenci Kongresi Bildirileri

Çalışmanın bu kısmında yükseköğrenim ve sonrasında akıllı kentlerle ilgili çalışmalardan örnekler verilmesi amaçlanmıştır. Küresel boyutta tüm çalışmalara ulaşmak ve burada irdelemek mümkün olmadığından İstanbul Maltepe Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Kongresi MUISC’de (2018) bildirisi kabul edilen lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin çalışmaları incelenmiştir.

3.1 Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak yargısal ölçme yapılmıştır. Bunun için 14-16 Mart 2018’de Maltepe Üniversitesi MUISC 2018 öğrenci kongresinde sunulan bildiriler örneklem olarak seçilmiştir. Kongrede akıllı sistemlerle ilgili 20 bildiri sunulmuştur. Bunlardan 10 tanesi akıllı kentler konusuyla ve akıllı sistemlerle ilişkili olduğundan araştırma grubunda 10 tane bildiri bulunmaktadır. Veri toplama aracı olarak, çalışmanın konusuyla ilgili bildiri tam metinleri üzerinden doküman incelemesi yapılmıştır. Doküman analizi, “*mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi*” (Best, 1959: 118) olarak tanımlanabilir. Dokümanların analizinde temel araştırma sorusu lisansüstü araştırmalar içinde akıllı kent ve sistemlerle ilgili hangi konular öne çıkmaktadır şeklinde tanımlanmıştır.

3.2 Bulgular

Bu çalışmada, veri toplamada kullanılan dokümanlar analiz edilmiş ve betimsel analiz yapılmaya karar verilmiştir. Betimsel analiz yöntemleri arasında farklı düşünceler bulunmaktadır. Bu çalışmada Walcott (1994) tarafından belirtilen analiz tekniği kullanılmıştır. Walcot’a göre, nitel bir araştırmada olaylar, veriler, bir öykü anlatıcısı gibi belirli bir düzen içinde aktarılır ve incelenen olayın dolaysız olarak aktarılmasına özen gösterilir. Bu bağlamda uluslararası öğrenci kongresinde sunulan bildirilerin sınıflandırılması ve analizleri aşağıdaki gibidir:

Öğrenci kongresinin ana teması 21. Yüzyılda küreselleşme ve sorunlar olarak belirlenmiştir. Bu başlık altında ENSAD mühendislik ve mimarlık bölümü öğrencileri akıllı sistemler/pasif tasarım konusu üzerine ağırlık vermeye karar vermiştir. Bu bağlamda gönderilen bildirilerden en nitelikli ve akademik değer içeren çalışmalar kongre sürecinde sunulmuştur.

Kongrede “*keynote speaker*”ların üzerinde durduğu temel konu akıllı sistemler, teknoloji, gelişmiş düzenekler ve akıllı kent, akıllı bina gibi kullanım yerleri olmuştur. Gelecek trendler ve gelecekte dünyanın temel ihtiyacının hızlı nüfus artışıyla birlikte yaşam alanlarının yetersiz kalacağı altı çizilen en önemli konular olmuştur. Çalışmanın da temel

araştırma konusu olan akıllı bina, akıllı kent konusundaki bildirimler ve konuları aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Tablo 3. Öğrenci Kongresi Bildiri Alan ve Konuları

Akıllı sistemleri	Aquaponic, Mühendislik alanındaki teknoloji gelişimleri	Türkiye
Akıllı sistemler	İklim-Enerji tasarrufu	Portekiz
Akıllı sistemler	Cihaz verimliliği	Yunanistan
Akıllı sistemler	IOT, Üretici-tüketici ilişki ağı kurulması	Türkiye
Akıllı sistemler	Yapay zekâ, sinir ağları	Ürdün
Akıllı sistemler	Donanım/araç verimliliği	Türkiye
Akıllı sistemler	Üretim verimliliği	Endonezya
Pasif sistemler	Tasarruflu ev tasarımı	Filipinler
Pasif sistemler	KASTİLYO tasarım önerisi	Filipinler
Akıllı sistemler	Çevre-ekoloji dengesinin korunması için sistemler	Türkiye

Öğrenci kongresindeki çalışmaların konulara göre ağırlık istatistiği aşağıdaki gibidir:

Tablo 4. Kongredeki akıllı sistem ilgi alanlarının ağırlıklı yüzdeleri

Çalışmalardan biri Aquaponic sistemlerini ele almıştır. Akıllı ev ve yeni bilişim teknolojilerinden biri olarak Aquaponic sistemin bugünkü popülerliği vurgulanmıştır. Karaca & Dündar (2018) özellikle hobi bahçesinde kullanılabilecek çiftçilik teknolojisi olan sistemin, su ürünleri yetiştiriciliği için de tasarladıkları çalışmada, kullanılabileceğini belirtmektedir. Sistemi kullananlar yetiştirme alanındaki tüm verileri bilgisayara bu sistem aracılığıyla aktarabildikleri için yetiştirilen canlılar için gerekli olan her değişkeni değiştirebileceği tespit edilmiştir. Bu çalışmada hem akıllı bir sistemin geliştirilmesi hem de mevcut sistemlerin başka alanlarda da kullanılabileceği gösterilmiştir.

Akıllı sistemlerin geliştirilme ihtiyaçlarından biri enerji tüketimindeki artıştır. Bu nedenle bu alanda yapılan çalışmaların ayrıca önemli olduğunu söyleyebiliriz. Kongrede 2030 iklim-enerji paketini ele alarak enerji tasarrufu fikri sunan bir çalışma yapılmıştır. “2030 iklim-enerji paketi çok iddialı olarak, enerji bileşiminde yenilebilir payını %27 olarak, %27 enerji tasarruflu iyileştirmeleri ve 1990 yılına kıyas ile sera gazı emisyonunun %40 azalmasını hedeflemektedir” (Savchuk, 2018). Bu çalışmada, enerji tüketiminin azaltılmasına yönelik çalışmaların kalkınma politikaları kapsamında nasıl ele alındığı da tartışılmıştır. Enerji piyasasının liberalleşmesi, siber güvenlik tehlikeleri gibi gelecek sorunlarının tespiti ile şimdiden önlem alınması gereken konular üzerinde de analizler yapılmıştır. Tespit edilen ve çıkarımda bulunulan sonuç, yapay zekâ yaklaşımları olmuştur.

Enerji tasarrufu, iş verimliliği, zaman verimliliği ve insan memnuniyeti amaçlarıyla geliştirilen akıllı sistemler bazen farklı sistemleri birbirine entegre etmek yoluyla gerçekleştirilirken bazen de kullanılan makine, cihaz ya da donanımların verimliliğini artırma yoluyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu konuya örnek çalışmalardan birinde biyoreaktör tasarımı önerisi sunulmuştur. Biyoreaktörler biyolojik ve/veya biyokimyasal süreçlerin kontrollü ortamlarda ve operasyonlarda farklı unsurların (pH, sıcaklık, basınç, besi ve atık ortamı vb.) gerçekleştirilmesi için kullanılan cihazlardır. Bu cihazlar tasarlanırken, gaz safhası dağılımı, mikroorganizmaların asılımı ve sıvı safhasındaki ısı artışı gibi konulara dikkat edilmesi gerekmektedir. Pavlidis (2018)'e göre son on yıldır laboratuvarlarında yaptıkları çalışmalar ince gözenekli metal gaz püskürtme aletiyle donatılmış kabarcık sütunlar üzerindedir ve tasarım denklemlerinin geliştirilmesi aşamasına kadar ilerleme kaydedilmiştir. Bu çalışmada öne çıkan düşünce, düşük işletim maliyetleri ve yüksek enerji verimliliğinin sağlayacağı avantajlardır. Akıllı kent sistemleriyle direkt bir ilgisi olmasa da makine ve biyokimyasal süreçlerin kontrolünde verimlilik artışı sağlayabilecek sistemlerin benzerlerini kent sistemlerinde kullanılan makine ve teçhizatlarda da uygulamanın mümkün olabileceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

Başka bir çalışmada, yeni cihaz, donanım tasarımı yapılmasının yanı sıra günlük sıklıkla kullanılan ürünlerle ilgili IOT ürünleri olarak nitelendirilen yeni bir ürün kategorisi ele alınmıştır. Çoşkun (2018) bugünkü teknolojilerin kullanımında emniyet, gizlilik ve güvenlik konularının önemini vurgulamaktadır. Özellikle karşılıklı ortak kullanım ve kaynak paylaşımında güvenliğin giderek önemli hale geldiği belirtilmektedir. Bu bağlamda iletişim ağları anlamına gelen bu ürünleri, mevcut teknolojik ürünlerden ayıran özellikleri ise veri toplama, işleme gibi detaylarla kullanıcı ve üreticilerin sürekli iletişim halinde olmalarıdır. IOT teknolojisinin mevcut günlük kullanılan ürünlere entegre edilmesinin farklı verimlilikler sağlayabileceği üzerinde durulmuştur.

Cihazlar, araçlar ve akıllı sistemlerin ortaya çıkması için sıklıkla başvuru alanlar vardır. Bunlardan biri yapay zekâ ve mühendislik bileşimidir. Bu konuyu ele alan çalışmada akıllı sistemlerin önemi üzerinde durduktan sonra üç temel noktaya vurgu yapılmıştır (yapay zekâ, jeoteknik mühendisliği ve iş zekâsı). Zeki sistemler ve bilgisayar tabanlı akıllı sistemler birlikte kullanılabilir. Sözü geçen üç unsur bir arada çalışabilmektedir (Daraghme, 2018). Bu bağlamda bu çalışmada, jeoteknik mühendisliğinde yapay sinir ağları kullanılarak yapılan uygulamalar incelenmiş ve tartışılmıştır. Özetle, akıllı sistemlerin farklı form ve alansal gelişimleri üzerinde yazın, alan taraması yapılmıştır.

Benzer başka bir çalışmada da sanayi sektöründe kullanılan Waelz fırının tükettiği enerjinin azaltılması için bir otomasyon sistemi tasarlanmasının mümkün olduğunu vurgulanmıştır. Öncelikle sanayi sektöründe enerji tüketiminin yüksek olduğu uygulamalarda enerji verimliliğinin ülke ekonomisine katkısı yüksek olmaktadır (Ateş & Rusen, 2018). Bu sayede hem ideal yanma verimliliği hem de enerji verimliliği sağlanmış olacaktır. Fırın kullanımının yüksek olduğu üretim alanlarında enerji tasarrufu ve genel firma performansını özellikle gelecek tehditlerinin azaltılması açısından önemlidir.

Sözü geçen iki çalışmayı ve diğer çalışmaları da destekleyen bir başka çalışmada ise, sürdürülebilir kalkınma perspektifinde doğaya uygun ürünlerle ilgili atık yönetimi konuları ve çevresel yaklaşımlar değerlendirilmiş ve alandaki yeniliklerin önemi vurgulanmıştır. Yalın üretim araçlarının kullanılması hem ürün teslim süresini kısaltmakta hem de atık oluşumunu önlemektedir (Ariyani, 2018). Bu çalışma diğerlerine göre kavramları, kalkınma konusunu, enerji tasarrufunu ve atık yönetimi konuları daha genel olarak bir çerçeve altında sunmuştur. Çalışmanın önemli olan kısmı, konuları bir araya toplayan derleme çalışması olmasıdır.

İnsan yaşamının büyük oranda geçirildiği mekânlar olan binaların, insan vücuduna somut, soyut etkileri oldukça çoktur. Bununla birlikte binaların çevresel etkileri ve bu çevresel etkilerin dolaylı olarak insandaki etkileri de birleştirilince bina tasarımlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Genel olarak akıllı bina ve akıllı kent projelerine fikir verebilecek nitelikte olan bu çalışma, aynı zamanda tüketicinin bilinçlenmesi açısından da bilgi aktarıcı olmuştur. Bu konuda yapılan çalışmalardan biri tasarruflu ev tasarımıdır. Filipin için düşünülen bu proje de bölgenin coğrafi yapısı temel alınmıştır. Filipin'in tropik bir bölge olması nedeniyle kendi evini inşa etmek isteyenler birçok problemle karşılaşmaktadırlar. Ayrıca, mevcut ekonomik yetersizlik nedeniyle tercih edilen binaların düşük kaliteli binalar olduğu vurgulanmıştır (Trinidad; Basierto & Geraldine, 2018). Bu çalışmada yapılan tespitler doğrultusunda basit ama rahat ve tasarruflu bir ev yapılması için akıllı sistemlerden nasıl faydalanılacağı üzerinde durulmuştur.

Benzer bir çalışmada yine Filipinler'deki ev, bina ve yaşam alanları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Filipinler'de enerji tüketimini ve tropikal iklim etkilerini azaltarak doğal kaynakların korunmasını ön gören pasif bir sistem önerisi sunulmuştur. KASTİLYO adı verilen pasif sistemle, soğutma ve ısıtma için yenilikçi çapraz havalandırmayı uygulayarak bina yapılabilir. Bu sistemle yay sirkülasyonu ön plana çıkacak ve insanları taşıyan mekanik araçlar monte edilebilecektir. Bu yolla karbon ayak izi azalmış olacaktır (Montabon; Sandoval & Togado, 2018). Bu çalışma, Filipinler ve Filipinler'den farklı coğrafik problemleri olan ülke ve kentler bağlamında yeni kentsel yerleşimin etkin ve verimli bir şekli sunmuştur.

Akıllı bina sistemlerini destekleyen bir başka çalışmanın temel alanı da akıllı kent sistemleri olarak belirlenmiştir. Akıllı kent sistemleri için gereklilikleri, dünyada ve Türkiye'deki oluşumları, mevcut projelerde hangi özelliklerin öne çıktığını ve Türkiye'de yapılan akıllı sistemlerle ilgili uygulamaların araştırıldığı bir derleme çalışmasıdır. Çevresel zararları azaltmak amacıyla ürün, malzeme, süreç, enerji, üretim ve teknoloji gibi unsurların sürdürülebilirlik kapsamında birlikte değerlendirilmesinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Kutbay & Yavuzcan, 2018). Mevcut yapılanmayı ve projeleri aktarması aynı zamanda ülkesel gelişim boyutunda hangi aşamada olduğumuzu göstermiştir. Ayrıca gelecek projeler için de fikir veren paylaşımları bulunmaktadır.

4. Sonuç ve tartışma

Akıllı binaların ve akıllı kentlerin sürdürülebilirlik anlamında sağlayacağı katkılar oldukça açıktır. Bunlar, ısıtma, soğutma, elektrik, su, aydınlatma gibi enerji kullanımlarında ve yangın, doğal afet, güvenlik gibi enformasyon sistemlerinde maksimum verimlilik sağlayacak sistemlerin ve sistemler arası ilişki ağının kurulabilmesi avantajıyla sürdürülebilir katkılardır. Bu bağlamda makale, giderek daha popüler hale gelen bir kavramın (akıllı şehrin) anlamını açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır.

Bir kentin akıllı olarak nitelendirilmesi, şehirle ilgili sorunların ne şekilde ele alındığıyla bağlantılıdır (Neirotti vd.). Örneğin iyi bir şehir planlaması yapmak (Anthopoulos & Vakali), daha iyi yönetim sağlamak (Meijer & Bolívar, 2016), trafik sorununu çözmek ya da yaşam alanlarını güzelleştirmek (Cohen, 2013) gibi hedeflerle tasarlanmaktadır. Bu nedenle akıllı sistemlerin ihtiyaçlar doğrultusunda ele alınıp tasarlanması çözüme ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Bununla birlikte kent yaşamını akıllı sistemlerle donatmak ve sürekli iyileştirmek oldukça zor ve bilgi, teknoloji gerektirmektedir. Özellikle nüfus artışıyla birlikte sosyoekonomik gelişmeler devam ederken akıllı sistemlerin geliştirilmesi pozitif dışsallık elde edilmesi demektir. Dolayısıyla akıllı kentleşme aynı zamanda sürdürülebilir bir kentsel büyüme modelidir. Kentsel büyüme modellerinde en önemli olumsuzluklardan biri

demografik değişimler ve finansal krizlerdir. Bu bağlamda kentsel gelişim planlarında uzun vadede elde edilecek sonuçlar için doğru planlama ve uygulamalara ihtiyaç vardır. Akıllı sistemlerin yer aldığı binalar ve akıllı binaların yer aldığı akıllı kentler, gelecek kalkınma kriterleri açısından önemli olacaktır. Literatürde sözü geçen yeşil bina sertifikasyon sistemleri, binaların akıllı olma kriterlerini belirlemenin dışında sürdürülebilir ve kalkınma odaklı olmasını sağlamaktadır. Yapıların çevreye yaydığı olumsuz etkileri kontrol altında tutabilmek için yeşil bina sertifikaları olan binaların tasarlanması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Akıllı kentlerin temel yapıtaşı akıllı binalardır. Akıllı bir kent kurabilmek için akıllı bina fonksiyonlarıyla donanmış binalar, kentin ışıklandırması, alt yapı sistemleri, arazi kullanımı, ulaşım imkânları, araçların park alanları, alışveriş merkezleri, iş yerleri, üretim alanları ve bunların atık yönetimi, enerji kaynakları gibi birçok etkenin bir yönetim merkezinden yönetilebiliyor olması anlamına gelmektedir. Gelecekte bu sistemlerin birbirine entegre edildiği yaşam alanlarına sahip olmak hayal değildir. Bugün kullanılan teknoloji ve geliştirilen sistemlerin gelecekte alternatif şehir sistemi olarak sunulması mümkündür.

Literatürde akıllı kent tasarımlarındaki hedefler genellikle güvenli toplum, temiz ve sürdürülebilir çevre, enerji tasarrufu, koruyucu, üretim verimliliği ve yapay zekâ uygulamalarıdır. Çalışmalar ise en çok enerji tasarrufu, üretim verimliliği ve akıllı ulaşım sistemlerini vurgulamaktadır. Kongrede tebliğ edilen çalışmalarda lisansüstü araştırmacıların teknoloji alt yapılı akıllı sistemleri takip ettiği, bu konularla ilgilendikleri ve katkıda bulunmaya çalıştıkları görülmektedir. İnovatif çalışmalar ve tasarımlar bu konuda hızlıca yol alınabileceğinin göstergesidir.

Geçmişten bugüne gerçekleştirilen akıllı kent sistemlerinin şehrin ihtiyaçları doğrultusunda farklılaştığı görülmektedir. Bir ülkede kentsel gelişime odaklanırken başka bir ülkede akıllı ulaşım sistemlerine ağırlık verildiği görülmektedir. Öğrenci çalışmaları da değerlendirildiğinde kendi ülkeleri bağlamında üretim ya da enerji verimliliği üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Örneğin Filipinler’de mimari tasarımda geliştirilen akıllı tasarımlar görülürken Türkiye’de üretim verimliliği sağlayacak tasarımların ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye’de özellikle büyükşehirler için geliştirilen akıllı ulaşım sistemleriyle ilgili bir çalışmayla karşılaşmamıştır. Bu bağlamda öğrencilerin eğitim sürecinde ülke ihtiyaçlarının ve mevcut tasarımlarının takibi de mutlaka etken olmaktadır.

Kentsel gelişim projelerinde yerel yönetim, özel işletmeler ve STK’ların işbirliğiyle kentsel gelişim stratejilerinde akıllı kent ya da teknolojik kent projeleri tasarlamak o bölgenin yaşanabilir yer seviyesini artıracaktır. Şu ana kadar yapılan tasarım ve gerçekleştirilen projeler doğrultusunda yenilerinin geliştirildiğini de görmekteyiz. Akıllı kent sisteminin akıllı bina, akıllı ulaşım, akıllı yönetim, akıllı sistemler üzerinden tanımlanması beklentilere kolaylıkla ulaşılacağı umudunu vermektedir. Sürdürülebilir kalkınma çalışmalarında özellikle yapılacaklar arasında yer alması gereken konulardan biri olmaktadır.

Bu değerlendirmeler doğrultusunda makalenin, küresel boyutta akıllı kentler konusunda çalışanlara, inşaat ve yapı sektörüne, kalkınma politikalarına, şehir planlama, mimar ve inşaat sektörüne katkı sağlayabileceği düşünülmüştür.

Kaynakça

- Albino, V.; Berardi, U. & Dangelico, R. M. (2015). Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 3-21.
- Anbarcı, M., Giran, Ö. & Demir, İ.H. (2012). Uluslararası Yeşil Bina Sertifika Sistemleriyle Türkiye’deki Bina Enerji Verimliliği Uygulaması. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(1), 368-383.

- Anthopoulos, L. G., & Vakali, A. (2012). Urban planning and smart cities: Interrelations and reciprocities. *The Future Internet Assembly*. 178–189.
- Ariyani, D. (2018). *The application of Lean Manufacturing method using Value Stream Mapping and Value Stream Analysis Tools to reduce waste in the production of Bags from “Agel”*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Ateş, M. & Rusen, S. E. (2018). Boosting Burning Efficiency of Waelz Furnace. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Bell, J., 2003. Is “smart” always “sustainable” in building design and construction?, *Smart and Sustainable Built Environment*, Brisbane, Australia, November, 1-6.
- Clements, D. J. (1998). What Do We Mean By Intelligent Buildings. Term Project in The University of UK.
- Cohen, B. (2013). The Smart City Whell. <https://www.smart-circle.org/smartcity/blog/boyd-cohen-the-smart-city-wheel/> (Erişim tarihi: 02.01.2019).
- Coşkun, M. S. (2018). The Integration of IOT Technology Into the Existing Consumer Products. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Çevre Dostu Yeşil Binalar Derneği (2018). Sağlıklı Toplumlar, Yaşanabilir Bir Çevre. <https://cedbik.org/> (Erişim tarihi: 18.09.2018).
- Daraghmeş, S. (2018). *The Rise of Smart Systems*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Dirks, S.; Gurdgiev, C. & Keeling, M. (2010). *Smarter Cities for Smarter Growth: How Cities Can Optimize Their Systems for the Talent-Based Econom*. Somers, NY: IBM Global Business Services.
- Eger, J.M. (2009). Smart Growth, Smart Cities, and the Crisis at the Pump A Worldwide Phenomenon. *I-Ways* 32(1), 47–53.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Bilgi Merkezi (2018). İklim Değişikliği ve Uluslararası Müzakereler. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Iklim-Degisikligi-ve-Uluslararası-Muzakereler> (Erişim tarihi: 26.07.2018).
- Erdede, S. B.; Erdede, B. & Bektaş, S. (2014). Sürdürülebilir Yeşil Binalar Ve Sertifika Sistemlerinin Değerlendirilmesi. 5. Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu (UZAL-CBS 2014), 14-17 Ekim 2014, İstanbul.
- Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Kalasek R., Milanović N.P., Meijers E. (2007) Final Report: *Smart cities Ranking of European medium-sized cities, Vienna, Centre of Regional Science (SRF)*, Vienna University of Technology.
- Greenbang (2011). Eight Definitions of ‘Smart Buildings’. https://sustainabletechnologyforum.com/from-inspired-to-awful-8-definitions-of-smartbuildings_18078.html (Erişim tarihi: 09.07.2018).
- Hammer, S.; Kamal-Chaoui, L.; Robert, A. & Plouin, M. (2011). Cities and Green Growth: A Conceptual Framework, *OECD Regional Development Working Papers 08*, OECD Publishing.
- Istrate, E.; Berube, A. & Nadeau, C. A. (2011). Global MetroMonitor https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0118_global_metro_monitor.pdf (Erişim tarihi: 21.07.2018).
- İSBAK (2019). İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri A.Ş <http://isbak.istanbul/> (Erişim tarihi: 02.01.2019).
- Karaca, M. A. & Dündar, S. (2018). *Smart Aquaponic System*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.

- Karagöl, B. (2013). *Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Enerji Verimliliğine Katkısı*. Yayınlanmış Uzmanlık Tezi. Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı. Yayın no: 2850, 38.
- Kentsel Dönüşüm (2017). Akıllı Kentsel Dönüşüm Projesi. <http://www.akillikentler.org/kentsel-donusum/3096/2/akilli-kentsel-donusum-projesi-basliyor.html> (Erişim tarihi: 29.12.2018).
- Komninos, N., Pallot, M. & Schaffers, H. (2013). Smart Cities and the Future Internet in Europe. *Journal of the Knowledge Economy*, 4(2), 119–134. doi: 10.1007/s13132-012-0083-x
- Kuhn, D., Ellis, K., Fies, B., Hannus, M. Oza, N., Pille, H., Stöckert, H. & Tetri, E. (2011). *Knowledge and Current Practice, Revisite Projesi*, ICT4EE.
- Kutbay, H. & Yavuzcan Güçlü, H. (2018). *Developing Environmental Solutions Trough Materials*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Marsal-Llacuna, M. L.; Colomer-Llinàs, J. & Meléndez-Frigola, J. (2014). Lessons in urban monitoring taken from sustainable and livable cities to better address the Smart Cities initiative, *Technological Forecasting and Social Change*, 90, 611-622.
- Meijer, A., & Bolívar, M. P. R. (2016). Governing the smart city: a review of the literature on smart urban governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2): 392–408.
- Montabon, Í. J.; Lan Sandoval, S. B. & Togado, M. R. B. (2018). *KASTILYO: Proposed Philippine Arcology Building*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Mori, K. & Christodoulou, A. (2012). Review of Sustainability Indices and Indicators: Towards a New City Sustainability Index (CSI), *Environmental Impact Assessment Review* 32(1), 94–106.
- Monzon, A. (2015). *Smart Cities Concept and Challenges: Bases for the Assessment of Smart City Projects*. Springer International Publishing, M. Helfert et al. (Eds.), CCIS 579, 17–31,
- Nam, T. & Pardo, T.A. (2011). *Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions*. Proceedings 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times, 282-291.
- Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G., & Scorrano, F. (2014). Current trends in Smart City initiatives: Some stylized facts. *Cities* 38: 25–36.
- Ofoegbu, E. O. & Ogunmakinde, O. E. (2014). A User Activity Based Intelligent Building Design for Full Automation of A One Bedroom Apartment Building. *International Journal of Innovation and Scientific Research*. 6(1), 82-91.
- Özçuhadar, T. & Öncel, P. (2017). Eko Tasarım. Sürdürülebilir Üretim ve Tüketim Yayınları- IV. <https://recturkey.files.wordpress.com/2017/02/eko-tasarim.pdf> (Erişim tarihi: 26.07.2018).
- Pavlidis, T. (2018). *On The Design of Bioreactors Equipped with Fine Pore Sparger*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Peluffo, M. (2015). Defining Today's Intelligent Building. <https://www.commscope.com/Blog/Defining-Todays-Intelligent-Building/>
- Saunders, T. (2008). A Discussion Document Comparing International Environmental Assessment Methods for Buildings. http://www.breeam.com/filelibrary/International%20Comparison%20Document/Comparison_of_International_Environmental_Assessment_Methods01.pdf (Erişim tarihi: 26.09 2018).

- Savchuk, O. (2018). *Application of Machine Learning for Energy Systems: A review*. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Serbini, K., Krawczyk, R. (2004). *E-design in Architecture KFUMP*. 1ST ASCAAD International Conference, Dhahran, Saudi Arabia.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji. *Planlama*, 23(1), 19-25.
- Sharples, S., Callaghan, V. & Clarke, G. (1999). A Multi-Agent Architecture for Intelligent Building Sensing and Control, *International Sensor Review Journal*, 3.
- TBV (2016). Akıllı Şehirler Değerlendirme Raporu. http://tbv.org.tr/Turkiye_Akilli_Sehirler_Degerlendirme_Raporu-Web.pdf (Erişim tarihi: 29.12.2018).
- Trinidad, C. K. B.; Basierto, T. & Geraldine, F. D. M. (2018). Balay-Hayahay: Philippine Passive House Design. MUISC 2018 ENSAD International Student Congress presentation.
- Topçu, R. A. (2018). Su Yönetimi ve Enerji Verimliliği. Su kültürü makalesi. <https://www.temizmekan.com/su-yonetimi-ve-enerji-verimliliği/> (Erişim tarihi: 02.10.2018).
- UDH (2014). Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Eylem Planı raporu. www.udhb.gov.tr (Erişim tarihi: 18.07.2018).
- Ulaş, C. (2006). Akıllı Binaların Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. *İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Varınca, K. B. & Gönüllü, M. T. (2006). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının çevresel olumlu etkileri*. VI. Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu.
- Walcot, H. F. (1994). *Transforming Qualitative Data: Description, Analysis and Interpretation*. London: SAGE Publications.
- Winters, J.V. (2011). Why are Smart Cities Growing? Who Moves and Who Stays. *Journal of Regional Science*, 51(2), 253–270.
- Zsebik, A. (2018). Smart/Intelligent Buildings. NOGATE Programme New ITS Project, Ad Hoc Expert Facility.
- Zygiaris, S. (2013). Smart City Reference Model: Assisting Planners to Conceptualize the Building of Smart City Innovation Ecosystems. *Journal of the Knowledge Economy* 4(2), 217–231.

YAKAKENT İLÇESİNDEKİ YER ADLARI İLE İLGİLİ COĞRAFI İNCELEMELER

GEOGRAPHICAL STUDIES RELATED TO YAKAKENT LOCATION NAMES

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО МЕСТУ РАСПОЛОЖЕНИЯ В ЯКАКЕНТЕ

Mücahit YILDIRIM*

Öz

Yer adları incelemesi, tarihi gelişimini ve bulunduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtmaları bakımından birçok bilime konu olmuştur. Yer adları incelemesinde birçok bilimin bu konu ile ilgilenmesinin yanı sıra mekânın, yani coğrafi olayların geliştiği, etkilediği ve etkilendiği yerin adlandırılması şüphesiz en çok coğrafyacıları ilgilendirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Samsun ili Yakakent ilçesindeki yer ve mevki adlarının nereden kaynaklandığını tespit etmek ve bu sayede yörenin doğal ve beşeri coğrafya özelliklerine ışık tutmaktır.

Çalışmada 1/100.000 Ölçekli E34-E35-F34-F35 paftaları kullanılmış ve haritada bulunan tüm adlar çıkarılarak bu adların kaynağı arazi incelemesi ile saptanmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmada Yakakent'te kullanılan yer ve mevki adlarının konmasında doğal ve beşeri coğrafya faktörlerinin oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Özellikle yörede doğal coğrafya özelliklerinden yer şekilleri, bitki tür ve adları ile ilgili adlar yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yine kişi adları, ekonomik faaliyet ve hayvan adları ile ilgili kullanılan yer ve mevki adları da yaygın olarak kullanılmaktadır. Köy ve mevki adı konulmasında son derece büyük bir etkiye sahip olan doğal, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri, Yakakent ilçesinde bulunan mevcut köy ve mevki adlarının konulmasında etkili olmuştur. Yer adları, kültürümüzün bir parçasıdır ve bu adlardan pek çok coğrafi, tarihi ve kültürel bilgi ve sonuç çıkarmak mümkündür. Yer adlarından yola çıkılarak kültüre ait birçok saklı kalmış uygulama ve zenginlik ortaya çıkarılabilmektedir. Bu bakımdan yer adları ile ilgili çalışmalar ayrı bir önem kazanmaktadır. Kullanılan yer adlarından da anlaşıldığı gibi yöre insanı coğrafi faktörlerden oldukça fazla etkilenmiştir. Yaşadıkları yere, yaşadıkları bölgenin fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerinden esinlenerek isimler vermişler ve aynı zamanda da o yerin coğrafi özelliklerine de ışık tutmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Samsun, Yakakent, Coğrafya, Yer adları, Toponomi,

* ORCID: 0000 0002 5781 449X Dr., MEB Güzelyurt Ortaokulu, Samsun-Türkiye, mucayildirim@gmail.com

Abstract

There has been a lot of know-how in terms of reviewing site names, historical development and the characteristics of the geography in which it is located. In the examination of geographical names, it is no doubt most geographers' interest to mention that space, ie geographical events, is developed, influenced and influenced, besides being interested in this subject by many scientists. The purpose of this study is to determine where the names of places and locations in the Yakakent district of Samsun province originate and to shed light on the natural and human geographical characteristics of the area. In the study, 1 / 100.000 Scale E34-E35-F34-F35 scales were used and all the names in the map were subtracted to try to determine the source of these names with land survey. It has been determined that natural and human geographical factors are very effective in determining the place and location names used in Yakakent. Particularly, natural geographical features in the region are being used intensively with names related to ground form and plant species. Also, the names of places and locations used in relation to person names, economic activities and animal names are widely used. The natural, human and economic geographical features, which have a great influence on the name of the village and the place name, have been influential in putting the existing village and place names in the Yakakent county. Place names are part of our culture and it is possible to draw many geographical, historical and cultural information and conclusions from these names. Based on the place names, many hidden practices and wealth of culture can be revealed. In this respect, studies on place names gain a special importance. As it is understood from the place names used, the local people are affected by geographic factors. They gave their names to the places where they live, inspired by the physical, human and economic characteristics of the region where they live, and at the same time shed light on the geographical characteristics of the place.

Key Words: Samsun, Yakakent, Geography, Location Names, Toponomy

Аннотация

Имена сайтов были предметом многих наук с точки зрения отражения исторического развития и особенностей географии. При изучении географических названий, а также интереса многих наук к этой теме, название места, где географические события развивались, влияли и влияли, несомненно, большинство географов. Цель этого исследования - определить, откуда берутся названия места и места в районе Якакента, Самсун, и, таким образом, пролить свет на природные и человеческие географические особенности региона. В этом исследовании были использованы масштабированные макеты E34-E35-F34-F35 в масштабе 1 / 100.000, и все имена на карте были вычтены, и источник этих имен был попытан быть определен. В ходе исследования было установлено, что природные и человеческие географические факторы были достаточно эффективными в названии и местонахождении Якакента. Особенно в регионе, естественная география особенностей рельефа, виды растений и названия, связанные с названиями, широко используются. Имена имен людей и их имена, которые используются в связи с экономическими названиями и названиями животных, также широко используются. Природные, человеческие и экономические особенности географии, которые имеют огромное влияние на название деревни и местности, оказали влияние на названия деревень и деревень в Якакентском районе. Географические названия являются частью нашей культуры, и из этих названий можно извлечь много географической, исторической и культурной информации и выводов. Основываясь на географических названиях, можно обнаружить множество скрытых практик и богатство культуры. В этом отношении исследования географических названий приобретают особое значение. Как понятно из использованных

географических названий, местные жители подвержены географическим факторам. Они дали свои имена местам, где они живут, вдохновленные физическими, человеческими и экономическими характеристиками региона, в котором они живут, и в то же время пролили свет на географические характеристики этого места.

Ключевые слова: Самсун, Якент, География, топонимы, топонимия,

1. Giriş

İnsanlar yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden dikkati çeker. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabilir. Bununla birlikte, insanlar, yaşadıkları mekânların adlarını zamanla değişikliğe de uğratabilirler. Bu değişiklik doğal ve kendiliğinden bir süreç şeklinde olduğundan dolayı genellikle eskiye ait izleri de içerisinde taşımaktadır. Bunun sayesinde mekânın tarihi ve coğrafyası ile ilgili de önemli bilgiler barındırmaktadır. Yani her yer adının bir anlamı bulunmaktadır (Tunçel, 2000: 26). Diğer taraftan yer adları araştırmalar pek çok açıdan büyük önem arz etmektedir. Tarih, sosyolojik, kültürel, coğrafi, askeri ve ticari olaylara ışık tutacak niteliktedir (Farajzadyan ve Bulut, 2016: 119).

Yer adları incelemesi, tarihi gelişimini ve bulunduğu coğrafyanın özelliklerini yansıtması bakımından birçok bilime konu olmuştur. Yer adları ilmi, arkeoloji tarih folklor, jeoloji, botanik, antropoloji, sosyoloji, coğrafya ve buna benzer diğer ilimleri de yakından ilgilendirmektedir. Yer adlarını incelemeyi konu edinen toponomi, dil biliminin bir kolu olan genel olarak özel isimleri inceleyen Onomastik'in bir dalı olarak isimlendirilmektedir (Yediyıldız, 1984: 27).

Yer adları konusunda Türkiye’de yapılan ilk çalışma, Köprülü Zade Mehmed Fuad’ın 1925 yılında yayımladığı “Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar” isimli makale olarak kabul edilmektedir (Eren, 1965: 156). Bu eserde Oğuz Boylarının göç sahaları üzerindeki coğrafi isimler ve özellikle de kurmuş oldukları köylere ait adlar incelenmiştir (Köprülü, 1925: 185-211). Yer adları ile ilgili çalışmalar 1925’li yıllarda başlamış olmakla birlikte özellikle ülkemizde 1960’lı yıllardan itibaren yapılan çalışmaların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu artışa karşılık henüz yer adlarının incelenmediği yerlerin sayısı bir hayli fazladır (Şahin, 2010: 135). Bunun yanı sıra, yapılan çalışmalarda terim ve tür sınıflandırmalarının eksikliğinden kaynaklanan sorunların da olduğu belirtilmektedir (Şahin, 2013: 46).

Ad koyma, sadece yer adlarıyla sınırlı olmayıp yemek, oyun, kıyafet gibi gündelik alanlarda da kendisini göstermekte ve hayatın içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu nedenle yer adları konusuna kısa vadeli etkilerinden çok, uzun vadeli etkileriyle ilgili olarak uzun mesailer ayrılmalı ayrıca bütün bilim dallarını alakadar eden geniş, devamlı olarak üzerinde durulacak öncelikli konulardan olmalıdır (Alagöz, 1984: 23). Yer adları incelemesinde birçok bilimin bu konu ile ilgilenmesinin yanı sıra mekânın, yani coğrafi olayların geliştiği, etkilendiği ve etkilendiği yerin adlandırılması şüphesiz en çok coğrafyacıları ilgilendirmektedir (Bulut, 1996: 30). Kale, hisar, konak, höyük gibi yer adlarının dağılımı haritalandırılarak (Başkan, 1971: 237-251) coğrafyaya konu edilmiştir.

Yer adları rastgele, sıradan verilmiş isimler değildir. Yer adları, insanoğlunun araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginlik ve zevkinin bir göstergesidir. Yer adları, bir coğrafyanın, nasıl vatan haline dönüştürüldüğünün kanıtıdır (Yavuz ve Şenel, 2013: 2242). Yer adlarının verilmesinde halk bir bakıma kültürünü de yaşadığı yere yansıtmış, özünü benimsetmeye çalışmıştır. Köylümüz daima ilginç ve nükteli köy, yöre ve mevki isimleri

bulmuştur. Bu yüzden yer adları çok fikir açıdır.(Alagöz, 1972: 7-21) Görüyoruz ki Türk toplulukları eski zamanlardan beri arazi parçalarını adlandırmaya adeta bir coğrafyacı dikkati ile özen göstermişlerdir. Dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, küçük arazi parçalarına, köy ve kentlere daima manalı isimler vermişlerdir.(Eröz, 1984: 43) Nihayetinde yer adları incelemesi de bir kültürün incelenmesi ve açıklanması bakımından dikkate ve araştırmaya değer bir konudur. Yöre insanının coğrafi faktörlerden oldukça fazla etkilenmesi ve yaşamlarının bir parçası haline getirmeleri (Yıldırım, 2013: 13), yaşadıkları yerlere verdikleri isimlerde de anlaşılmaktadır.

Ülkemizde yerleşme yerleri ve mevkiiler genelde isimlerinin verilmesinde en çok kullanılan unsurlar coğrafi unsurlardır (Bulut, 2018: 752). Bu unsurlar arasında özellikle başta topografik özellikler olmak üzere litoloji, klimatoloji ile mahsul çeşitleri, meslek grupları, daha önceki yerleşmeler, şahıs isimleri ve pınarlar da çokça kullanılan beşeri unsurları teşkil etmektedir. Bunların yanında hayvanlara ait bazı isimler de köy, yerleşme yeri ve mevki isimleri olarak seçilmiştir.(Karaboran, 1984: 108)

2. Materyal ve Yöntem

Çalışmada 1/100.000 Ölçekli E34-E35-F34-F35 paftaları kullanılmış ve haritada bulunan tüm adlar çıkarılarak bu adların kaynağı saptanmaya çalışılmıştır. Gezi gözlem yöntemi ile yapılan arazi çalışmaları neticesinde köy ve mevkiilere verilen adlar ile coğrafi etmenler karşılaştırılmış ve bağlantıları yerinde incelemeler ile kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Yakakent Kaymakamlığı internet adresinden yöredeki köy adlarının kaynağına dair bilgiler edinilmiştir. Yörenin yerli halkı ile görüşmeler yapılarak kullanılan adlar hakkında bilgi toplanmaya çalışılmıştır.

3. Çalışmanın Yeri ve Sınırları

Bu araştırmada, Samsun ilinin Yakakent ilçesi araştırma sahası olarak seçilmiş ve yöredeki köy ve mevki adlarının coğrafi yönden incelenmesine çalışılmıştır. İlçenin idari yönden sınırları da araştırma sahasının sınırları olarak kabul edilmiştir.

4. Bulgular

Araştırma sahası, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü'nde Samsun ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Samsun ili ile Sinop ili sınırında bulunan Yakakent ilçesi, doğusunda Samsun'un Alaçam ilçesi, batısında Sinop'un Dikmen ilçesi, güneyinde yine Sinop'un Durağan ilçesi ile sınır komşusu olmakla beraber kuzeyinde ise Karadeniz yer almaktadır (Şekil 1). Araştırma sahası kabaca, 41°28'-41°41' Kuzey enlemleri ile 35°19'-35°32' Doğu boylamları arasında yer almaktadır. Araştırma sahası, Yakakent ilçe idari sınırları içerisinde yer alan 4 merkez mahalle ve 13 köy/mahalleden oluşmaktadır. Yaklaşık alanı 204 km² olan Yakakent ilçesi, Samsun ilinin en küçük ilçesidir ve km²'ye 42 kişi düşmektedir. En yüksek noktasının denizden yüksekliği 1.310 m ve sahil şeridi yaklaşık 14 km'dir.

Şekil 1: Yakakent İlçesi'nin Lokasyon Haritası

Araştırma sahasının yüzü şekilleri, iklim özellikleri, toprak kalitesi ve beşeri özellikleri dikkate alındığında ekonomik faaliyetlerin buna göre şekillendiği görülmektedir. Sahanın yaklaşık % 90'lık bir kısmı altıncı ve yedinci sınıf tarım arazilerinden oluşmaktadır. Sahada birinci ve ikinci sınıf arazi varlığı yok denecek kadar azdır. İlçenin kuzey doğu kesiminde deniz kıyısında Bafra Delta Ovası'nın batı kenarını oluşturan çok dar bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Bafra Ovası kenarında bulunan kesimde dar bir alanda üçüncü ve dördüncü sınıf arazi görülmektedir. Çok dar bir alanda görülen bu araziler dışında ilçenin hemen tamamı vasıfsız ve verimsiz altıncı ve yedinci sınıf arazilerden oluşmaktadır. Bu durum tarımsal faaliyetlerin az olmasına ve geri planda kalmasına sebep olmaktadır. Sahada tarımsal faaliyetler ve üretim, sadece yöre halkının kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Ayrıca ilçe yüzölçümünün yaklaşık yarısı ormanlık alanlarla kaplıdır (Tablo 1).

Tablo 1: Yakakent İlçesinin Arazi Kullanılışı (Da)

İlçenin Yüzölçümü	204.000
Ekilebilir Tarım Alanı	75.500
Orman Alanı	103.100
Mera Alanı	40
Tarım Dışı Alanı	25.360

Kaynak: Samsun Tarım İl Müdürlüğü.

Sahada en önemli ekonomik faaliyet balıkçılıktır. Eski zamanlardan günümüze kadar balıkçılıkla uğraşan yöre halkı, birincil ekonomik faaliyet olarak halen balıkçılık ile

uğraşmaktadır. Öyle ki, ilçede bulunan fabrikalar da balıkçılık üzerine kurulmuştur. Bu fabrikalarda ilçe nüfusunun önemli bir kısmı çalışmaktadır. İlçe nüfusunun yaklaşık % 25'i balıkçılıkla geçimini sağlamaktadır.

Sahada balıkçılıktan sonra önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi hayvancılıktır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın yanı sıra arıcılık da yapılmaktadır. Özellikle sahanın güneyinde bulunan dağlık alanlardaki yerleşim yerlerinde yaşayan insanlar, geçimlerini hayvancılıktan sağlamaktadır. Genellikle büyükbaş hayvancılık yaygınlık göstermektedir.

Bölgenin ekonomik faaliyet potansiyeli arasında en önemlisi ise turizmdir. Gerekli altyapı ve tanıtımlar yapıldığı takdirde; uygun iklim koşulları, temiz denizi, doğal güzellikleri ile turizm, Yakakent ekonomisi içerisinde önemli pay sahibi olabilecek potansiyele sahip bir ekonomik faaliyettir.

Yer adları araştırmalarının, o yerin doğal ve beşeri coğrafya özellikleri üzerinde bilgi verici bir faktör olduğu yukarıda belirtilmişti. Yapılan inceleme sırasında da yer adlarının ilçenin doğal ve beşeri özellikleriyle büyük oranda örtüştüğü tespit edilmiştir.

Öncelikle inceleme sırasında ilçedeki köy ve mevkii adlarıyla ilgili doğal ve beşeri coğrafya faktörleri dikkate alınarak bir sınıflandırma yapılmaya çalışılmıştır. Yakakent'te köy ve mevkii adları toponomik açıdan genel olarak şu şekilde sınıflandırılmıştır (Tablo 2, Tablo 3).

Tablo 2: Yakakent'te Fiziki Coğrafya İle İlgili Köy ve Mevkii Adları

Ad Grubu	Yer adı Kaynağı	Örnekler
Fiziki Coğrafya ile ilgili	Sularla İlgili	Asmapınar, Çaycısuyu, Sarıgöl, Dereköy,
	Bitki Tür Örtüsüyle İlgili	Beşçam, Yaprak, Karayaprak, Kozakyanı, Erikçe, Hıdır, Söğütalan, Dikencik, Cevizdibi, Çamlı, Gürgenlik, Kürüz, Kozköy, Çamalan, Yeşilköy, Güzören, İbecenin Çördüğü Tepesi, Çamlıköy, Kaluk, Cücek
	Yer Şekilleri İle İlgili	Büyükkırık, Küçük kırık, Gökyar, Sivri Tepe, Kayabaşı Tepesi, Alageriş, Döllek, Kocakırığı, Kuzören, Geriş
	Kayaçlarla İlgili	Kayalı, Saytaşı,
	Rüzgarla İlgili	Kalaç,
	Topoğrafya İle İlgili	Hızardüzü, Köseadağ,
	Toprak Yapısı İle İlgili	Sarı,
	Hayvanlarla İlgili	Şahinli, Keçiören, Taraklı,
	Yönlerle İlgili	Yakakent, Aşağı Çepni, Yukarı Çepni, Aşağı, Aşağı Döllek,
	Klimatolojiyle İlgili	Dumanlı,

Tablo 3: Yakakent'te Beşeri Coğrafya İle İlgili Köy ve Mevkii Adları

Ad grubu	Yer adı Kaynağı	Örnekler
Beşeri Coğrafya ile ilgili	Ekonomik Faaliyetlerle İlgili	Bağlıca, Yağcı, Köseli, Mutaflı, Karaaba, Cimit, Yünlüce,
	Kişi Adları İle İlgili	Fındıkbekir, Karacababa, Köseosman Tepesi, Uzunkız, Sarıhüseyin, Ömer, Kilitçi, Yusufaga, İbişoğlu, Çobanoğlu, Hatip,
	Oğuz Boyları İle İlgili	Çepni, Gündüzlü, Oğuz, Türkmen, Yörük, Kalaç

Ad grubu	Yer adı Kaynağı	Örnekler
	Eski ve Yeni Kavramlarıyla İlgili	Yeni,
	Geçici Yerleşme Yeri İle İlgili	Kışla, Kışla,
	Mistik ve Efsaneye İlgili	Evliya Tepesi, Çıglık, Kominos,
	Kültür ve Tarih İle İlgili	Lazlar, Deli, Zincirli, Sarısoy,
	Diğer Adlar	Çöküyan, Masiran Tepesi, Ayvarık, Direk Döneği Tepesi, Sefer, Kutucular, Küplüağzı, Taştam, Söbbecek, Torsoğ, Satırlı, Gözveren, Çöküyanı,

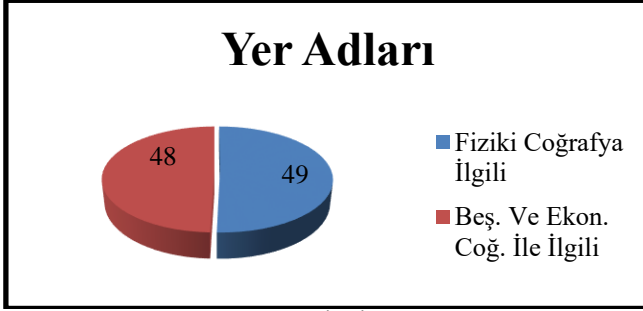
Yörede kullanılan yer adlarının incelemesine geçmeden önce, özellikle ilçenin adı üzerinde durulması gerektiği düşüncesindeyiz. Zira ilçe adının günümüze kadar değişik şekillerde olması ve günümüzdeki adını alması, yer adlarının konulmasında insanların yaşadıkları yerin özelliklerini ve kültürlerini yaşadıkları yere yansıtmaları bakımından ne derece önem verdiklerini göstermektedir.

İlçenin kuruluş adı Kominos'tur. Rumca'da başsız piskopos anlamına gelen Kominos, Baş Piskoposun bağımsız bir şekilde kilise kuran kişilere verilen isimdir. Muhtemelen o dönemde burada yaşayan bir piskoposun bağımsız bir şekilde kilise açmasıyla kendisine verilen bu isim, aynı zamanda yerleşim yerinin de bu isimle anılmasına sebep olmuştur. Bölgede yaşayan insanların ağızlarında zamanla değişen Kominos ismi, Gumenos ve Gümenos isimlerine dönüşmüş ve son olarak da Gümenez ismini almıştır. Nihayet 1963 yılına yer adlarının yabancı kelimelerden arındırılması amacıyla ilçeye kıyı şehri anlamına gelen Yakakent adı verilmiştir. Bu adın verilmesinde ilçenin bulunduğu coğrafi konumun dikkate alınması da coğrafyanın yer adlarının konulmasında ne denli önem arz ettiğini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Deniz Kıyısında Kurulan Yakakent Yerleşmesinden Genel Bir Görünüş

Sahada 97 köy ve mevkii adı çıkarılmıştır. Bu yer adlarının kullanımında 49 ad ile Fiziki Coğrafya ile ilgili ve 48 ad ile de Beşeri ve Ekonomik Coğrafya ile ilgili adlar tespit edilmiştir (Şekil 3). Bu adlardan en fazla kullanılan ad grubunu 19 köy ve mevkii adının kullanıldığı bitki örtüsü ile ilgili adlar oluşturmaktadır. Yörede kullanılan adların yaklaşık % 18'ini oluşturan bu kısım, bitki örtüsündeki tür ve çeşitliliğin yöredeki önemini ve günlük yaşama etkisini ortaya koymaktadır. En fazla kullanılan ad gruplarının ikincisini kişi adları oluşturmaktadır. Yaklaşık % 11'lik kısmı içine alan kişi adları ile ilgili adlar, yörede kişilerin etkin bir rol üstlendiklerinin ve kültürlerinde önemli rol oynadıklarının da bir göstergesidir. Üçüncü sırada ise % 10'luk bir kullanma oranıyla yer şekilleri ile ilgili adlar kullanılmaktadır. Sahada kullanılan adların % 9'luk kısmını teşkil eden ekonomik faaliyetler ile ilgili adlar da kayda değer bir önem arz etmektedir. Geri kalan adlarda fazlalık sıralarına göre yönler ile ilgili adlar, Oğuz Beyleri ile ilgili adlar, sular ilgili adlar, kültür ve tarih ile ilgili adlar, hayvan adları ile ilgili adlar, mistik ve efsanevi adlar, kayaçlarla ilgili adlar, topografya ile ilgili adlar, geçici yurtlarla ilgili adlar, rüzgârla ilgili adlar, toprak ile ilgili adlar, klimatolojik adlar, eski-yeni kavramlarıyla ilgili adlar olarak sıralanmaktadır.

Şekil 3: Fiziki ve Beşeri Coğrafya İle İlgili Yer Adları Dağılımı

Sahadaki tespit edilen adlardan bazıları ele alındığında karşımıza sahanın coğrafyasıyla paralellik gösteren bilgiler çıkmaktadır. Coğrafi Terimler sözlüğünde dağların üstünde, kayalıklar üzerinde, dağ ve tepelerin eteğinde, küçük sayılabilecek düzlüklere verilen ad olan Dölek (İzbrak, 1992: 109), sahada Döllek olarak halk tarafından adlandırılmıştır. Buna karşı coğrafi terimler sözlüğünde rastlanılmayan; fakat Divan-ı Lügati't Türk'te rastlanılan adlar da sahada coğrafi olarak karşılığını bulmuş ve mevkii adı olarak kullanılmıştır. Örneğin başağı kılçıksız bir çeşit buğday, cılız, bodur anlamına gelen Köseli, dik kayalık, taşlık yer, iri büyük kaya, su kaynağı, cilalı parlak dibi yere gömülü kaygan taş, ekime elverişsiz yer düz olmayan yer, dağ yamaçlarındaki taşlı çakıllı arazi anlamına gelen Saytaş, dağların ve tepelerin sırt kısmı, büyük dağ, meşe çalısı kaplı yer anlamına gelen Geriş, ormandan fundalıktan açılarak tarlaya eklenen yer anlamında Kaluk, dalgalı fakat patlamayan deniz durumu, kuzeyden esen rüzgar etkisiyle oluşan dalgalar anlamına gelen Kalaç/Halaç, çalılık fundalık yer, koru, yeni biten çam fidanları kümesi anlamına gelen Kürüz, Yeşillik anlamına gelen Hıdır, kozalak yabani yemiş anlamına gelen Cücek, keten tohumu fındık ve ceviz içi anlamında Cimit, keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çuval yem torbası anlamındaki Mutaf adları, sahada rastlanan ilgi çekici olan adlardan bazılarıdır (Türk Dil Kurumu, 1998).

Şekil 4: Yer Şekilleri İle İlgili Yer Adları Arasında Sınıflandırılan Kayalı Mahallesi

Sahadaki ilgi çekici adlardan bir kısmı da Oğuz boyları ile ilgili olan adlardır. Fatih Sultan Mehmet zamanında Karadeniz Bölgesi'ne yerleştirilen Çepniler, burada bulunan bir köye adını vermişler ve aynı zamanda kendi kültürlerini halen bu bölgede yaşatmaya devam etmektedirler. Yirmi dört Oğuz Boyunun yirmi birincisi olan Çepni, “nerede düşman görse savaşan” anlamına gelmektedir. Oğuzların Üçok koluna mensup olan Çepnilerin simgesi ise doğan kuşunun en yırtıcı türlerinden olan Sungur kuşudur. Yine Bozokların Avşar kolunun üç obasından biri olan Gündüz Oğulları 15. Asırdan sonra Batı Anadolu'ya iskân ettirilmişler ve bir kısmı da sahadaki Gündüzlü adı verilen köyde yerleşmişlerdir. Bir parantez de Kalaç/Halaç ismine açmakta fayda görülmektedir. Yukarıda Kalaç adı, rüzgâr adı olarak konulan yer adlarına örnek gösterilmiş olsa da; bu yere tarihte Akhunlar'ın bakiyeleri olarak görülen Kalaç/Halaç Boyundan (Gömeç, 2009: 11.) dolayı bu adın verildiği düşünülmektedir. Zira Kalaç olarak adlandırılan yerin Gündüzlü Mahallesi'nin bir sokağı durumunda olması ve Gündüzlü Mahallesi'nin de yine yukarıda değinildiği üzere Bozokların Avşar kolundan olması, bu tezi güçlendirmektedir. Yine sahada kullanılan Oğuz, Türkmen ve Yörük adları da Türk boylarını yansıtan diğer adlardır.

Şekil 5: Yer Şekilleri İle İlgili Yer Adları Arasında Sınıflandırılan Yassıdağ Mahallesi

Sahada yer alan sularla ilgili adlara bakıldığında, debisi çok yüksek olmayan; ancak yöre halkının sulama için faydalandığı küçük boyutlu akarsuların kenarında kurulmuş olan yerleşim yerlerinin adları karşımıza çıkmaktadır. Asmapınar, Çaycısuyu, Dereköy gibi adlar bu özellikteki adlardır. Sınırları içerisinde küçük bir göl bulunan Sarıgöl Köyü ise adını bu gölden almaktadır. Sahada bitki örtüsü veya ağaç türleri, oldukça fazla kullanılarak birçok yerde ad olarak kullanılmaktadır. Beşçam, Yaprak, Karayaprak, Kozakyanı, Erikçe, Söğütalan, Dikencik, Cevzidibi, Çamlı, Gürgenlik, Kozköy, Çamalan, Yeşilköy, Güzören, İbecenin Çördüğü Tepesi ve Çamlıköy adları sahada bulunan ağaç türlerinden veya buldukları yerlerdeki bitki örtüsünden isimlerini almaktadır. Sahanın yer şekilleri de yer adlarının verilmesinde etkili olan diğer Fiziki Coğrafya faktörlerinden birisidir. Büyükkırık, Küçükkırık, Gökyar, Sivri Tepe, Kayabaşı Tepesi, Alageriş, Kocakırığı ve Kuzören köyleri, buldukları lokasyondaki yeryüzü şekillerinden esinlenerek adlandırılmışlardır. Yine Kayalı ve Saytaşı köyleri de buldukları yerdeki kayalardan esinlenerek adlandırılan diğer köylerdir. Hızardüzü ve Kösadağ köyleri ise, topoğrafyalarının etkisiyle düzlük ve dağ adları ile adlandırılmışlardır. Köylerinin civarında sıkça görülen şahinden dolayı Şahinli Köyü, keçi yetiştirildiğinden dolayı Keçiören Köyü ve yine bir kuş türü olan ve o bölgede görülmesinden dolayı Taraklı Köyü de hayvan adları kullanılarak adlandırılmış köylere örnek olarak gösterilmektedir. Sis olaylarının çok görüldüğü bir yer olarak Dumanlı adını alan köy ise klimatolojik adlara örnek olarak gösterilebilmektedir. Fiziki Coğrafya ile ilgili konulan adlar grubunun son grubu ise yön belirterek kullanılan köy adlarıdır. Yukarıda da değinildiği gibi Yakakent, Aşağı Çepni, Yukarı Çepni, Aşağı, Aşağı Döllek gibi yer adları da birbirlerinde göre yönleri dikkate alınarak adlandırılan yer adlarına örnek gösterilebilmektedir.

Sahada Beşeri Coğrafya ile ilgili de konulan birçok ad bulunmaktadır. Bunların başında kişi adları ile ilgili konulan adlar gelmektedir. Bilindiği gibi ilk yerleşim yerleri seçildiğinde oraya yerleşenler arasında öncü olan kişiler veya yerleşim yerine gelen toplum

tarafından kabul görmüş kişilerin isimleri, o yere verilmiştir. Sahada da bu tarzda adı verilen birçok yerleşim yeri veya mevki bulunmaktadır. Fındıkbekir, Karacababa, Köseosman Tepesi, Uzunkız, Sarıhüseyin, Ömer, Kilitçi, Yusufaga, İbişoğlu, Çobanoğlu ve Hatip adları kişi adları olarak verilen isimler olarak belirlenmiştir. Sahadaki ekonomik faaliyetlerin de Bağlıca, Yağcı, Köseli, Mutaflı, Karaaba, Yünlüce köylerine adını verdiği görülmektedir. Sahada Çepni, Gündüzlü, Oğuz, Türkmen ve Yörük adları, Oğuz Boyları ile ilgili verilen adlara örnek olarak gösterilebilmektedir. Sahada geçici yerleşmeler bulunmaktadır. Bu yerleşmelerle ilgili olarak ad çok fazla bulunmasa da iki tane Kışla Köyü, sahada geçici yerleşmelerle ilgili verilen adlar başlığı altında belirlenmiştir. Mistik ve efsanevi adlar da sahada kendine isim bulabilmektedir. Evliya Tepesi, Çılgık ve Kominos adları da bu alanda sahada verilen yer adlarındandır. Kültür ve tarih ile ilgili olarak da Lazlar, Deli, Zincirli ve Sarısoy adları belirlenmiştir.

Şekil 6: Bitki Adları Arasında Sınıflandırılan Gürgenlik Mahallesi

Şekil 7: Kişi Adları İçerisinde Sınıflandırılan Uzunkız Yaylası

Son olarak anlamları bulunamayan bir takım adlar vardır ki; bu adlar da diğer adlar başlığı altında toplanmaktadır. Çöküyan, Masiran Tepesi, Ayvarık, Direk Döneği Tepesi, Sefer, Kutucular, Küplüağzı, Taştam, Söbbecek, Torsoğ, Satırlı, Gözvere ve Çöküyanı bu kategoride sınıflandırılan adlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi araştırma sahasında Fiziki ve Beşeri Coğrafya unsurlarına ait birçok adı bulmak mümkündür. Yukarıda belirtildiği gibi, insanlar yaşadıkları bölgeye adeta yaşantılarını, kültürlerini yansıtıp isimlerini vermişlerdir. Ayrıca sadece kendi yaşantılarını, tarihlerini, kültürlerini vermekle kalmamışlar; yaşadıkları yerin özelliklerine göre de o yerden etkilenerek o yer neye benziyorsa veya kendilerine ne sunuyorsa ona göre de isim vermiş ve karşılıklı etkileşim halinde yaşantılarına devam etmişlerdir.

5. Sonuçlar

Köy ve mevkii adı konulmasında son derece büyük bir etkiye sahip olan doğal, beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri, Yakakent ilçesinde bulunan mevcut köy ve mevkii adlarının konulmasında da etkili olmuştur.

Özellikle Yakakent ilçesinin bitki örtüsü, yer şekilleri, önemli kişi adları ve ekonomik faaliyetler bu yer adlarının konulmasında belirleyici faktör olmuştur.

İlçedeki yer adlarının konulmasında Oğuz Boyları, kültür ve tarih ile mistik ve efsanevi adların da fazla kullanıldığı görülmektedir.

Kullanılan yer adlarından da anlaşıldığı gibi yöre insanı coğrafi faktörlerden oldukça fazla etkilenmiştir. Yaşadıkları yere, yaşadıkları bölgenin fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerinden esinlenerek isimler vermişler ve aynı zamanda da o yerin coğrafi özelliklerine de ışık tutmuşlardır.

Kullanılan yer adlarında daha çok fiziki coğrafya özellikleri ön plana çıkmıştır. Bitki örtüsünün özellikleri, yer şekilleri, su varlığı, hayvan varlığı ve kayaç tür ve şekilleri isim vermede belirleyici rol oynamıştır.

Beşeri ve ekonomik kaynaklı yer adları da sahada önemli yer tutmaktadır. Bu alanda en fazla kullanılan yer adı kaynağı kişi adları olmuştur. Kişi adlarının oldukça fazla yer adı olarak kullanılması, sahada tarihi geçmişin ve toplumu etkileyen kişilerin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Yine sahada ekonomik faaliyetlerle ilgili yer adlarının da fazla kullanılması, yörede ekonomik faaliyetlerin yaşamı ne denli etkilediğini göstermektedir.

Yer adları, kültürümüzün bir parçasıdır ve bu adlardan pek çok coğrafi, tarihi ve kültürel bilgi ve sonuç çıkarmak mümkündür. Yer adlarından yola çıkılarak kültüre ait birçok saklı kalmış uygulama ve zenginlik ortaya çıkarılabilmektedir. Bu bakımdan yer adları ile ilgili çalışmalar ayrı bir önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Alagöz, C. A. (1972). *Ülkeler Coğrafyası Yakın Çevre Etüdleri Hakkında Açıklama*. Ankara Üniversitesi, Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, (5-6), 7-21.
- Alagöz, C. A. (1984). *Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60 Seminer Kongre Bildirileri, No: 17, Ankara, 11-22*
- Başkan, Ö. (1971). *Türkiye Yer Adları Üzerine Bir Deneme. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970. Türk Dil Kurumu Yayınları, (319), 237-251.*
- Bulut, İ. (1996). *Sorgun Yöresi Köy Ve Mevkii Adlarının Kaynakları. Akademik Araştırmalar Sosyal Bilimler Dergisi, (3), 30-40.*

- Bulut, İ., Özoğul, B. (2018). "Sorgun Yöresinde Hidrografik Kökenli Yer Adları Analizinden Elde Edilebilecek Coğrafi Sonuçlar. Iı". Uluslararası Bozok Sempozyumu, *Bölgesel Kalkınma Ve Sosyo-Kültürel Yapı Bildiri Kitabı*, 03-05 Mayıs 2018, 752-760.
- Eren, H. (1965). *Yer Adlarımızın Dili. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 155-165.
- Eröz, M. (1984). *Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No: 60 Seminer Kongre Bildirileri, No: 17, 43-53.
- Farajzadyan, A., Bulut, İ. (2016). Makü Ve Köylerinin Toponimik Analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (21/36), 119-134.
- Gömeç, S. (2009). Divan-Ü Lügat-İt Türk'te Geçen Yer Adları. *D.T.C.F Tarih Araştırmaları Dergisi*, (28/46), 1-34.
- İzbrak, R. (1992). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Meb Yayınları.
- Karaboran, H. H. (1984). "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60 Seminer Kongre Bildirileri, No: 17, 97-148.
- Köprülüzade M. F. (1925). *Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar*. Türkiyat Mecmuası, (1), 185-211.
- Şahin, G. (2010). Türkiye'de Yapılmış Toponomi Çalışmaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 134-156.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye Yer Adbiliminde Terim Ve Tür Sınıflandırması Sorunları. *Avrasya Terim Dergisi*, (1/1), 46-58.
- Tunçel, H. (2000). Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10,2), 23-34.
- Türk Dil Kurumu. (1998). *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Cilt. 1-2.
- Türk Dil Kurumu. (1993). *Derleme Sözlüğü* (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yavuz, S., Şenel, M. (2013). *Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü*. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic., (8/8), 2239-2254.
- Yediyıldız, B. (1984). Türkiye'de Yer Adı Usulleri Ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, No:60 Seminer Kongre Bildirileri, No: 17, 25-41.
- Yıldırım, M. (2011). Yakakent İlçesinde Toponomik (Yer Adları İle İlgili) İncelemeler. [Bildiri]. Mahmut Aydın (Ed.). *Samsun Sempozyumu*, 13-16 Ekim 2011, 123-132.

AMERİKAN RÜYASI VE İRLANDALI GÖÇMEN BİR KADIN
EİLİS: *BROOKLYN* FİLMİNİN ANALİZİ

AMERICAN DREAM AND IRISH IMMIGRANT WOMAN EILIS:
ANALYSING *BROOKLYN* MOVIE

AMЕРИКАНСКАЯ МЕЧТА И ЭММИГРАНТКА ИЗ
ИРДАНДИИ ПО ИМЕНИ ЭЙЛИС: АНАЛИЗ ФИЛЬМА БРУКЛИН

Özlem ÖZDEMİR*

Öz

Brooklyn (John Crowley, 2015) filmi, genç bir kadının (Eilis Lacey) 1950'li yılların başında İrlanda'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne 'Amerikan Rüyası'nı yaşamak için bir gemiyle kıtalar arasında göç etmesini konu almaktadır. Annesi ve ablasıyla İrlanda'da küçük bir kasabada yaşayan Eilis'in Amerikan rüyası, kendi ülkesinde sahip olamadığı, gelir getiren bir iş, eğitim ve daha iyi bir yaşam tarzından ibaretti. Bu bakımdan film, kadın göçünü ele alması bakımından son derece önemlidir. Çünkü, göçün toplumsal cinsiyetleştirilmesi 1980'li yılların sonunda ve 1990'ların başında en önemli konulardan biri haline gelmiştir. Bu yıllarda uluslararası göç ile ilgili yapılan çalışmalar; kadınların, sadece eş ya da aile birleşimi için giden pasif göçmenler olarak değil, bireysel, bağımsız ve aktif olarak kabul edilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Film tam da bu noktada dikkat çekmektedir. İrlanda'da yaşadığı koşullar, kasaba halkının geleneksel yapısı ve düzenli bir iş bulamaması Eilis'i bunalıma sokmuştur. Genç kadının, daha iyi koşulları sağlamak için Amerika'ya yolculuğu bu şekilde başlamaktadır. Film iki açıdan önemlidir. İlki, tarihsel açıdan az gelişmiş bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye göçün nedenlerini anlatmaktadır. İkincisi ise, göçmen bir kadının her iki ülkede de yaşadığı sıkıntılarını, deneyimlerini, düşüncelerini ve koşullarını görsel olarak sunmaktadır. Bu bağlamda, film göstergebilim yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz neticesinde, aktif ve bağımsız bir şekilde göç eden genç bir kadının, Amerika'da aldığı eğitim, daha iyi yaşam tarzı ve iş fırsatı onun güçlenmesine neden olduğu ortaya çıkarılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** İrlanda, Amerika Birleşik Devletleri, uluslararası göç, Brooklyn filmi, göç gönderen ülke, göç kabul eden ülke

Abstract

Brooklyn (John Crowley, 2015) movie is about a young immigrant woman (Eilis Lacey) who moves intercontinental from Ireland to the United States by a a ship in the 1950s to live American dream. Eilis' American dream who lives in Ireland with her mother and sister was a revenue-generating job, education and a better lifestyle that she could not have in her own

---

* ORCID: 0000-0003-3144-4651 Dr., Swansea University, Academic visitor, ozbah2002@yahoo.com

country. From this point of view the film is extremely important in terms of addressing the migration of women. Because, gendering migration has become one of the most important issues in the 1980s and early 1990s. Studies on international migration in these years; they stated that women should be considered as individual, independent and active, not passive migrants who go after their spouses or families. The film draws attention at this point. The conditions in Ireland, the traditional structure of the townspeople, and the lack of regular employment have made Eilis depressed. This is how the young woman starts her journey to America, providing better conditions. The film is important in two respects. First, historically it describes the reasons of migration from poor country to developed one. The latter, visually presents the problems, experiences, thoughts and conditions of an immigrant woman in both countries. In this context, the film was analyzed by semiotics method. As a result of the analysis, it was found that a young woman is actively and independently migrated, and this migration has empowered her due to the education, better life style and business opportunity in America.

Keywords: Ireland, United States of America, international migration, Brooklyn movie, sending country, receiving country

Аннотация

В фильме *Бруклин* (Джон Кроули, 2015) рассказывается о молодой женщине (Эйлис Лейси), которая в начале 1950-х годов эмигрировала из Ирландии в Соединенные Штаты на корабле с целью жить “американской мечтой”. Эйлис жила в маленьком городке в Ирландии со своей матерью и сестрой, а его “американская мечта” состояла в том, что она хотела иметь оплачиваемую работу, образование и лучшую жизнь, которую не имела в своей родине. Этот фильм чрезвычайно важен с точки зрения женской миграции. Учитывая то, что гендеризация миграции стала одной из наиболее важных проблем в конце 1980-х и начале 1990-х годов. В исследованиях по международной миграции указывается, что женщины должны рассматриваться как отдельная, независимая и активная группа общества, а не как простые пассивные мигранты, которые эмигрируют ради воссоединения с супругой или семьей. Сам фильм привлекает внимание точки зрения вышеуказанного положения. Условия жизни в Ирландии, традиции горожан и отсутствие постоянной работы привели Эйлиса в депрессию. Вот так и началось путешествие молодой женщины в Америку, чтобы обеспечить себе лучшие условия жизни. В фильме, во первых описываются причины миграции из исторически слаборазвитой страны в развитую. Во вторых, наглядно представлены проблемы, опыт, мысли и условия жизни женщины-иммигранта в обеих странах. В этом контексте фильм был проанализирован семиотическим методом. В результате анализа выяснилось, что молодая женщина, которая активно и независимо мигрировала, стала более сильным, устойчивым к трудностям жизни, улучшила образ жизни и Американское образование дало ей много возможностей для создания деловых отношений.

Ключевые слова: Ирландия, США, международная миграция, Бруклинский фильм, иммиграционная страна, эмиграционная страна.

1. Introduction

Migration mostly occurs from developing or less developed countries to developed countries. The United States as a developed country has long history of immigrants. It is perceived as a land of opportunity for millions of immigrants from all over the world. From past to present, reunite with family members, marriage, seeking freedom, job offers are the main reasons of newcomers to United States. But, due to their working experience or through

a lottery some are accepted by the government (National Issues Forums, 2013). Depends on different driver factors, first large wave of immigrants to USA in 1850s were mostly from European countries (Abramitzky and Boustan, 2017). Ellis Island in New York Harbor was first place for immigrants from European countries and for New York it is said that “one could find the whole world in a single neighbourhood” (The Statue of Liberty-Ellis Island Foundation, 2018). In 1965, President Lyndon Johnson declared The Statue of Liberty in Ellis Island in New York which is a symbol of freedom to immigrants (BBC Home, 2018).

Brooklyn, the movie which is analysed for this work, gives clues of large number of migration flow to America specially from Ireland. The ‘American dream’ was also true for the Irish, and America perceived as a land of opportunity for them. 1600s were the years of Irish migration to the country. But, largest Scots-Irish migration started from 1740-80 (Ouimette and Rencher, 2007). Famine was the main reason of migration in 1840s which left 1.5 million dead. Of course, large influx of people is not always welcomed. Charge, benefits and disadvantages of them have always been questioned. “Some wonder whether newcomers, especially those arriving illegally, are compromising our quality of life, taking jobs away from those already here, and threatening our security and sovereignty as a nation” (National Issues Forums, 2013).

In 1850s, the short-lived native political party Know-Nothings was known as its anti-immigrant and anti-Catholic leanings (The Statue of Liberty-Ellis Island Foundation, 2018). It was intolerance toward increasing numbers of German and Irish immigrants whom were mostly Catholic, led to violence in New York and some other places. Native-born Protestants felt that new comers were the threat to the nation. Nativist cartoons took part on stereotypes portraying Irish immigrants as bibulous, election stealers, and criticized them for increasing crime and poverty rates (Briggs, 2017). On the other side, in 1864, The Republicans mentioned “That foreign immigration, which in the past has added so much to the wealth, development of resources and increase of power to the nation, the asylum of the oppressed of all nations, should be fostered and encouraged by a liberal and just policy” (The American Presidency Project, 2018).

This long history of migration considered as human migration without distinction between man and woman. Studies regarded migration as men movement and women are portrayed as passive family followers. However, in the 1970s and early 1980s, feminist scholarships increasingly drew attention to nexus between gender and migration. Temporary and permanent movements are globalizing, accelerating, diversifying and feminizing (Kofman, Phizacklea, Raghuram and Sales, 2000). The women’s international migration has always been a crucial part of migration literature. Thus, a gender point of view is key concept to understanding push and pull factors of migration. On the other side, gender inequality in sending country can be an important factor for their moving internationally (UN DESA, 2006). Gender is a socio-cultural construct of femininity that shapes how individuals live and interpret the world around them. Gender produced and reproduced, negotiated, and disputed in representations of social practices. It also varies over time in any given culture (Rahman, 2000). Patriarchal domination can be the reason of their migration. In most of the countries traditional and cultural structures let men to dominate on women. Moving to another country allow them to change their gender roles in receiving country. But, lack of data on their migration makes it difficult to understand the main reasons. On the other side there is no categorization by sex on migration. That’s why better data evaluation is needed for analysis (UN DESA, 2006).

Women just like men have variety of reasons for migration and all motives might be different from each other. For this work, movie called *Brooklyn* is analysed in the context of gendering migration. The movie is about a young Irish woman Eilis Lacey (Saoirse Ronan)

living in Ireland, in 1950s. She migrated to New York for a better life. The movie is important to reveal the push-pull factors which motives women to migrate. It helps to investigate the life and experiences of immigrant women after migration.

2. Gendering Migration

In today's world, where as a result of recent political and cultural changes as well as the development of new transportation and digital technologies, mobility has become much easier, we are living in an 'Age of Migration' (Castles and Miller, 2009, p. 2-5). Hence, international migration has become a central dynamic within globalisation. People migrate as entrepreneurs, asylum seekers and family followers, or when working in labour-intense jobs in businesses demanding high qualifications, in search of better living standards, greater opportunities and improved lifestyles (Benson and O'Reilly, 2009, p. 2-3; Assis, 2014). Migration is all about the situations and obstacles related with the area of sending country and the opportunities in the country of destination. Living conditions in both the countries effect the migration process of the migrants Lee (1966).

According to IOM (International Organization for Migration, 2018a) a migrant is any one who is voluntary or involuntary moving to another country or moving within a state from his/her home permanent or semipermanent change of residence, no matter what legal status of the person or what the reasons for the movement. The movement can come from refugees, displaced persons and persons moving for other purposes such as political, economic, cultural or family reunification. It can be said that international migration of people has become one of the most discussed subjects in many countries specially developed ones. Migrant receiving countries are became alarmed about the socio-economic burden of migrants, while migrant sending countries are worried about the brain drain and loss of their younger population (Gheasi and Nijkamp, 2017). Because migration is interlaced with the development level of the countries. Thats why migration to destination countries has helped to improve migrants' lives and has offered better opportunities for millions worldwide (IOM, 2018b).

Due to the formal official figures there were approximately 258 million international migrants worldwide in 2017, which makes up 3.4 per cent of the total population of the world. The number of international migrants worldwide is growing day by day and it has continued to grow rapidly over the past 15 years reaching 248 million in 2015. It was 220 million in 2010, 191 million in 2005 and 173 million in 2000 (UN DESA, 2017). It is said that Europe and Asia hosted around 80 million migrants in 2017. It makes up the 60% of the total global international migrant. It means that European and Asian countries are place for destination. These continents were followed by North America, with 58 million migrants from all over the world in 2015. Its 22 % of the global migrant stock (UN, 2017; UN DESA, 2017). Therefore, the movement of thousands of people across international boundaries continues to be one of the most important issues of the global agenda. Thus, international migration creates economic, social, cultural and political burden in receiving countries. Thus, its urgent for receiving countries to take precautions and effective policies to overcome these difficulties.

The womens' international migration has been a critical issue of migration. In 2017, they were 258 million migrants worldwide out of a global population of 7.3 billion. It means that 1 in every 30 person is migrant. 52 % of international migrants are male, 48% are female (UN DESA, 2017). It proves that female migrants are also make up for almost half of the total migrants. It means that women migrants are the important part of global migration (Zlotnik, 2003).

Before 1970s, there was almost no migration research, which examined men and women migrants separately. Results only shared the experiences of one sex: only men's movement was of interest and women were treated as family followers, dependant, tied movers, secondary or associational migrants (Balan, 1981, p. 228; Kossoudji and Ranney, 1984). Studies on migration were only considered on movement of men, they ignored the movement of women. For this reason, studies were gender-neutral and theories on migration were pointing the experience of male migrants. Female migrants were often treated as dependants. Their movement were considered just for family reunion. Moreover, their economic contributions to the destination countries were ignored (Kofman, Phizacklea, Raghuram and Sales, 2000, p. 3). Unfortunately, studies of migration were lack of gender point of view. It was the missing part of studies on international migration (Morokvasic, 1984).

Studies ignored the oppressive and exploitative structures, which caused women to migrate more independently, for example. They supposed that men and women performed in just the same way and have the same association to those structures (Kofman et al. 2000, p. 22-3). Despite Ravenstein's (1885) foresight that 'women migrate is greater than men', migration theories overwhelmingly focused on men migrants. Generalizing findings to all migrants, simply failed to recognize any potential differences between women's and men's migration (DeLaet, 1999, p. 13; Nawyn, 2010; Kofman et al 2000, p. 22-3). Hence, this kind of 'add women and stir' approaches recognize women. But assume that they are the same as man.

In the 1970s and early 1980s, feminist scholarships increasingly drew attention to nexus between gender and migration. They met on a common ground that women also have reasons for migration as well as men. A gender standpoint on international migration widens present perception about gender-specific causes of international migration. It also examines the consequences of international migration of women (UN DESA, 2006). The main reasons of this intense flow were supposed to be economic such as poverty, debt, sex slavery and unemployment. However, non-economic reasons such as honour killing, marital discord, marriage, education, gender discrimination, violence, divorce, religious and political depressions and social motives (regime, rules, traditions, customs, and patriarchy) could have influenced women's decision to migrate (Morokvasic, 1983; Kofman et al 2000, p. 21; Jolly, Reeves, and Piper, 2005).

Its concluded that not all migration occurs in positive circumstances, however. International migration occurs in two ways, legal and illegal. While legal way is safer for migrants, illegal way dangerous and causes many to die on the move. Insecure and illegal move of migrants draw attention to media and public policy. Its always been newsworthy and it takes media attention. There is so much debate on their security. Therefore, it has high-priority policy issue by many states throughout the world (IOM, 2018b). With the help of these pioneering researches (Morokvasic, 1983; Simon and Brettel, 1986), the literature began to evaluate man and woman migration separately by gazing upon the effects of different gender roles in the mid-1980s.

In the 1980s and early 1990s studies on 'women and migration' were followed by researches on 'gender and migration' (Hondagneu-Sotelo, 2000, p. 115; Hondagneu-Sotelo and Cranford, 2006). Researchers noticed the gendered processes of migration. They observed that there are some other factors such as hierarchies of power, authority and resources which affect women's migration. For Hugo (2000, p. 299) the migration of women undocumented.; women work in the destination country; women move autonomously. They permanently work at field of operations. For example, researches added the decision- making processes, gendered nature of family and communities, occupational sex segregation and

gender relations post-migration to their works (Grasmuck and Pessar, 1991; Hondagneu-Sotelo, 1994; Repak, 1995). Common point of these works improved that migration is a gendered process and gender relations also change with migration processes (Hondagneu-Sotelo, 2000, p. 116).

3. Methodology

This work tried to show international migration of women and how it's shown in a movie. The movie called Brooklyn is analysed semiotically to focus on interpretation, positioning of women, their discourses, expressions and cause and effect relationship. Semiology as a qualitative method, is the study of signs. It analysis the media texts such as films, advertisement, literature, magazines and newspapers etc. In this section of the study, the movie Brooklyn is analysed through the semiology. Films visualize the experiences of the people and portrays reality of the world in which we live through signs. Signs have ability of conveying meaning to the people who use them. They are constructed by humans and the meaning is produced in the context of culture in which they live. Therefore, the sign, for Saussure, was a physical object with a meaning and it refers to something other than itself. It consists of a signifier and a signified. The signifier is the sign's image as we perceive it. The signified is the mental concept to which it refers (Fiske, 1982, p. 40-44).

3.1. Findings

According to the analysis, *Brooklyn* movie shows the feelings, problems, experiences and difficulties that immigrant women face both in original and destination countries. Eilis proves that immigrant woman is no more considered as family followers, dependent and passive. They are also active and dependent movers. Irish migrant woman Eilis feels more self-confident, stand on their own legs, economically free and better educated. Therefore, the movie also visually presents the gendered transnational migration process. It also shows the contributions and positive effects of immigrants to the country even though immigrants are considered as threat to the developed countries. It subverts the stereotyped migrant concept.

3.1.1. Semiotic Analysis

The *Brooklyn* movie (2015) is about a young Irish woman Eilis Lacey (Saoirse Ronan) living in Ireland, in 1950s. She works in a bakery shop in her country. Her sister's friend priest (Jim Broadbent) changed Eilis's life completely. He finds a job for her in New York (Brookly) where the Irish community mostly settled. Eilis is willing to go to Brookly for a better life. After completing documents, she departs Ireland and moves to Brookly by a ship where full of Irish immigrants, leaving her mother and sister behind. International migration from Ireland to America crossing the Atlantic, Eilis was very unhappy due to homesick. She was missing her country, mother and sister. She was keeping herself busy with work and bookkeeping course in Brooklyn University. She was hopeless till she finds young Italian man Tony (Emory Cohen) in an Irish party and new life stars for both of them. Cast of the movie is mentioned below;

Eilis Lacey (Saoirse Ronan): Hard-working, quite and ambitious young Irish woman who immigrates to New York/Brooklyn for a better life.

Mrs Lacey (Jane Brennan): Eilis and Rose's mother. She always supports her daughters.

Rose (Fiona Glascott): Eilis' older sister. She organizes Eilis' emigration from Ireland to New York. She dies from heart attack.

Father Flood (Hugh Gormley): Irish priest in New York. He is friend of Rosa and helps Eilis to find a job and guest house in Brooklyn. He also encourages her to study bookkeeping in University.

Miss Kelly (Brid Brennan): Owner of a shop which Eilis works. She is very rude and harp-tongued.

Georgina (Eva Birthistle): She is an immigrant and shares a cabin with Eilis on the same ship. She advises Eilis how to act like American during their journey.

Jim Farrell (Domhnall Gleeson): Irish and handsome Irish man who falls in love with Eilis.

Tony Fiorello (Emory Cohen): Hardworking, funny, honest handsome immigrant Italian man who falls in love with Eilis. He lives in Brooklyn and works as a plumber.

The movie Brooklyn is something more than a story of an immigrant woman. It tells the stories of most of the immigrant women who cross continents. For the story of Eilis who moves from Ireland to America, it was better income and high standard of living. Just like other Irish immigrants, she also had American dream. America is the country of destination, hope and full of opportunities. When Eilis was packing her suitcase, her sister worried a lot that she has so few clothes to take with her to New York. Eilis replied to her sister, *“That’s why I’m going to New York for better standard of living and to buy better clothes”*. Her sister replied back, *“I can buy new clothes for you, but I cannot buy a future for you”*. The conversation between them is an evidence of America is land of opportunity. The origin country fails to satisfy expectations of her. It can be said that, for women, transnational migration depends on variety of factors in the emigrant country and in the receiving country. This push and pull factors of migration can be different for every migrant.

Adventure of Eilis in 1950s is one of the best examples of international migration of a woman who moves voluntarily. She and other women who stay in guesthouse with her, and the women she met in the ship prove that “female migrants are moving on their own by herself without male partner. They were not dependant, tied movers or family followers. Even the girls she met in the ship were also moving independently. One of them was her cabin mate Georgina. Eilis was warned by Georgina about her clothes. She said to Eilis that she looks “Irish”. Both decided what to wear during entry control. Eilis was looking so pale because of nausea. Georgina said to her, “guard will put you in quarantine”. She makes up on her face and advised her to act like an American. Immigrants were unwanted, and they were seen as a threat to country. She enters a blue door with her suitcase in her hand after controlling her documents by the guards in New York. As soon as the door is opened by her, very bright light was visible. Sign door symbolise the New York. Significant bright light represents new world, signified new life and new opportunities. Then she goes to Kehoe’s guest house in Brooklyn where other immigrant Irish women live.

The movie shows that country of destination improves the lives of immigrant women. For example, the improvement of their own skills or education. Priest enrolls Eilis bookkeeping course in Brooklyn University for three nights in a week proves this situation. As Lee (1966, p. 56) states ‘migration means advancement’. Migrant women may also influence the societies of their country by disseminating new values and ideas that they have seen in other countries. Eilis feeling of homesickness decreased when she falls in love with Italian man Tony. He works as a plumber in Brooklyn. He also contributes the economy of America as an immigrant. This hardworking man tells Eilis about his future plans and asks her marriage. They get marry before her sister’s death. She decides to go to Ireland for few weeks. In Ireland everything was familiar such as her town, friends and mother. She also enjoyed being with her new cute and rich friend Jim Farrell. She had feeling of belong to Ireland that made her not to reply Tony’s letters. She was not sure about her feelings to Tony

and to America. Emotionally she was between two man and two country. She was not clear what to choose.

When she goes to seaside with friends and comes closer with Jim. They surprise with her new designed swimsuit. Her friend says that she has never seen such a nice swimsuit before. Nancy said in your clothes you look different. Swimsuit is representing modernisation, development and fashion. Rose's boss wants her to work as a bookkeeper for him. In her country she was now feeling more confident than before. Because, she is more educated and well dressed. Migration also empowers immigrant women and it has positive effects for them. Going back to New York, she saw a lonely Irish girl who was travelling to new world for a better life. It means that there are more and more dependent women moving to developed country. Soon after conservative and narrow-minded society confused her mind and she decided to go back to America where Tony lives. Eilis was sure about her feeling to Tony and America.

In conclusion, migrant women's education degree, perception, self-confidence, language proficiency, knowledge, independence, and comparison made of the positive and negative situations between the origin and destination country can shape transnational migration. As Lee (1966, p.51) states that "*personal sensitivities, intelligence, and awareness of conditions elsewhere enter into the evaluation of the situation at origin, and knowledge of the situation at destination depends upon personal contacts or upon sources of information which are not universally available*". For this reason, Poverty and unemployment were the push factors transnational migration of Irish immigrant women. Better standard of living and opportunities in New York were the push factors of Irish women.

4. Conclusion

Brooklyn is not only shows the simple life of an Irish woman who wants to see the "American dream" but also the history of immigrants who move from Ireland to America. It helps us to see the conditions of both the countries why people choose to migrate. Immigrant women, relatively, have different drivers of international migration. In the case of Irish immigrant women in the movie, they mostly migrated due to unemployment, conservative society, traditions and culture in the country of origin. They have chosen New York for income opportunities, employment, freedom and better lifestyle. As active participants in their migration to New York, all Irish immigrant women had a chance to consider opportunities, advantages and disadvantages between the two countries. They entered a socially, politically and culturally different system which contributed them to change their perception. Imagined better life, freedom, more income, in summary, important factors for Irish immigrant women to move from the emigrant country to country of destination.

As a result of migration to a developed country, Irish migrant women feel more self-confident, stand on their own legs, economically free and better educated. Consequently, this paper aims to contribute to feminist studies and migration literature. Consequently, America gives more freedom to women than conservative Ireland. Eilis proves that immigrant woman is no more considered as family followers, dependent and passive. They are active and dependent. When the origin country fails to satisfy expectations just like Eilis case, they move to country of destination. On the other side, *Brooklyn* movie is also important to show the feelings of immigrant women. For this, different analysis is needed to depict the differences of female and male migrants in the context of international migration. In sum, this work will contribute to gender and migration studies.

References

- Abramitzky, R., Boustan, L. (2017). Immigration in American Economic History, *Journal of Economic Literature*, 55(4), 1–36.
- Althusser, L. (2014), *On the Reproduction of Capitalism Ideology and Ideological State Apparatuses*. (trans. G. M. Goshgarian), London, New York: Verso.
- Assis, Gláucia de O. (2014). Gender and Migration from Invisibility to Agency: The Routes of Brazilian Women from Transnational Towns to the United States, *Women's Studies International Forum* (46), 33-44.
- Balan, J. (1981). *Why People Move: Comparative Perspectives on the Dynamics of Internal Migration*. Paris: UNESCO Press.
- BBC Home. 2018. 1954: *New York's Ellis Island closes*. retrieved from http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/november/12/newsid_3963000/3963251.stm, Erişim, 12. 09. 2018.
- Benson, M., O'Reilly, K. (2009). *Lifestyle Migration Expectations, Aspirations and Experiences*. England: Ashgate.
- Briggs, A. (2017). *The Know-Nothings: The United States' first anti-immigration party*, National Geographic. retrieved from <https://www.nationalgeographic.com/archaeology-and-history/magazine/2017/07-08/know-nothings-and-nativism/>, Erişim, 12. 10. 2018.
- Buttigieg, J. (1997), *Antonio Gramsci Prison Notebooks*. Volume III. New York: Colombia University Press.
- Brickell, C. (2006). The Sociological Construction of Gender and Sexuality, *The Sociological Review*, 54 (1), 87-113.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. 4th Edition. Oxford: Oxford Press.
- Castles, S., Miller Mark J. (2009). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Palgrave Macmillan.
- Connell, Raewyn W., Messerschmidt, W. J. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, (19), 830-859. DOI: 10.1177/0891243205278639.
- Czaika, M., de Haas H. (2013). *Briefing Determinants of Migration to the UK*. Oxford: The Migration Observatory at The University of Oxford.
- DeLaet, D. (1999). Introduction: The Invisibility of Women in Scholarship on International Migration. In G. A. Kelson, DeLaet, D. (Ed.) *Gender and Immigration* (pp.1-17), New York: New York University Press.
- Fiske, J. (1982). *Inroduction to Communication Studies*, New York: Routledge.
- Fontana, B. (1993). *Hegemony and Power on the Relation between Gramsci and Machiavelli*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Gheasi, M., Nijkamp P. (2017). A Brief Overview of International Migration Motives and Impacts, with Specific Reference to FDI, *Economies*, 5 (31), 1-11.
- Grasmuck, S. Pessar P. (1991). *Between Two Islands: Dominican International Migration*. Berkeley: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (1994). *Gendered Transitions: Mexican Experiences of Immigration*. California: University of California Press.
- Hondagneu-Sotelo, P. (2000), Feminism and Migration. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (571), 107-120.
- Hondagneu-Sotelo, P., & Cranford C. (2006). Gender and Migration. J. Saltzman Chaffetz (Ed.), In *Handbook of the Sociology of Gender* (pp. 105-126), Houston: Springer.
- Hugo, G. (2000). Migration and Women's Empowerment. H. B. Pressler and G. Sen (Ed.) In *Women's Empowerment and Demographic Processes* (pp.287-317), Oxford: Oxford University Press.

- International Organization for Migration (IOM, 2018a). *World Migration Report 2018*.
- International Organization for Migration (IOM, 2018b). *Key Migration Terms*. retrieved from <https://www.iom.int/key-migration-terms>
- Jolly S., Reeves H., Piper N. (2005). *Gender and Migration Overview Report*. Institute of Development Studies.
- Kossoudji, Sherrie A., Ranney, I. S. (1984). The Labor Market Experience of Female Migrants: The Case of Temporary Mexican Migration to the U.S. *International Migration Review* (18), 1120-43.
- Kofman, E., Phizacklea A., Raghuram P., Sales R. (2000). *Gender and International Migration in Europe*. London and New York: Routledge Press.
- Krausova, A., Vargas-Silva C. (2014). *England: Census Profile*. Oxford: The Migration Observatory at the University of Oxford.
- Lee, Everett S. (1966). A Theory of Migration, *Demography*, 1 (3), 47-57.
- London Datastore. (2014). retrieved <http://data.london.gov.uk/dataset>
- Massey, D. (2013). America's Immigration Policy Fiasco: Learning from Past Mistakes. *Daedalus*, 3, 5-15.
- Miller, J., Glassner B. (2004). The Inside and the Outside; Finding Realities in Interviews. David Silverman (Ed.), In *Qualitative Research: Theory, Method and Practice* (pp.124-139), 2nd edition, London: Sage.
- Morokvasic, M. (1983). Women in Migration, A. Phizacklea (Ed.), In *One Way Ticket* (pp.13-33), London: Routledge.
- National Issues Forums. (2013). *Immigration in America*. National Issues Forums.
- Nawyn, S. (2010). Gender and Migration: Integrating Feminist Theory into Migration Studies. *Sociology Compass* 4 (9), 749-765.
- Office for National Statics. (2014a), Migration Statistics Quarterly Report, Retrieved <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/migration1/migration-statistics-quarterly-report/november-2014/index.html>,
- Office for National Statics. (2014b), Published ad hoc data and analysis: Population, requests during, retrieved <http://www.ons.gov.uk/ons/about-ons/business-transparency/freedom-of-information/what-can-i-request/published-ad-hoc-data/pop/june-2014/index.html>
- Office for National Statics. (2014c), Demographics for Statistics, Retrieved <http://www.ons.gov.uk/ons/about-ons/business-transparency/freedom-of-information/what-can-i-request/previous-foi-requests/population/demographics-for-statistics/index.html?format=print>
- Ouimette, D., Rencher, D. (2007). *Irish Emigration and Immigration to North America*, 9(6), 20-30.
- Rahman, M. (2000). *Sexuality and Democracy: Identities and Strategies in Lesbian and Gay Politics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ramazanoğlu, C. Holland J. (2002). *Feminist Methodology: Challenges and Choices*. London: SAGE.
- Ravenstein, Ernest G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society* (48), 167-235.
- Repak, Terry A. (1995). *Waiting on Washington: Central American Workers in the Nation's Capital*. Philadelphia: Temple University Press.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage.
- Simon, Rita J., Brettel B. C. (1986). *International Migration: The Female Experience*. Totowa, NJ: Rowman & Allanheld.

- The Statue of Liberty-Ellis Island Foundation. (2018). *The Statue of Liberty-Ellis Island*. Retrieved from <https://www.libertyellisfoundation.org/contact-us>,
- The American Presidency Project. (2018). *Republican Party Platform of 1864*. Retrieved from <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/republican-party-platform-1864>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2015). *International Migrant Stock: The 2015 Revision*, retrieved from www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/index.shtml,
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2006). *2004 World Survey on the Role of Women in Development: Women and International Migration*, New York, United Nations Publishing Section.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). (2017), *International Migration Report 2015*, retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf,
- United Nations. (2017). *United Nations International Migration Report 2017*. UN.
- Zlotnik, H. (2003). *The Global Dimensions of Female Migration*. Migration Information Source, Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/global-dimensions-female-migration>

ŞANLIURFA'DA YENİ BULUNAN KAYA MEZARLARI TABAN MOZAİKLERİ

ROCK GRANTS BASE MOSAICS IN ŞANLIURFA

ОБНАРУЖЕННЫЕ НОВЫЕ РИСУНКИ В НАСКАЛЬНЫХ ГРОБНИЦАХ В ШАНЛЫУРФЕ

Yusuf ALBAYRAK*

Öz

Mimari yapıların süslenmesinde kullanılan mozaikler antik dönemden günümüze değin sürekli kullanılan vazgeçilmez mimari bir eleman olmuştur. Gerek sağlamlığı gerekse görsel açıdan güzelliği ile ön planda olan mozaikler özellikle Roma döneminde Şanlıurfa'da oldukça fazla yapılmıştır. Ancak buradaki mozaikler gerek sivil gerek resmi binalarda değil mezarları süslemede tercih edilmiştir. Mozaiklerde daha çok ölen kişi ve ailesi tasvir edilmiştir. Bunun yanında dini konuların ve mitolojik konuların da resmedildiği mozaikler vardır. Şanlıurfa son yıllardaki Nekropol alanındaki kazılarda, üç kaya mezarının odalarının tabanında mozaikler ele geçmiştir. Bu mozaikler, daha önce Şanlıurfa'da ele geçen 30'a yakın mozaik ile yakın benzerlik göstermektedir. Bugüne kadar Şanlıurfa'da ele geçen otuzun üzerinde mozaığın büyük çoğunluğu Edessa Krallığı (M.Ö 2- M.S 3. yüzyıl) dönemine aittir. Mozaiklerin bazıları yurt dışına kaçırılmış, bazıları tahrip edilmiş bazıları da Şanlıurfa'da Halepli Bahçe mozaik müzesinde sergilenmektedir. Aile mozaığı yanında geometrik desenlerin de yer aldığı bu mozaikler, yapıldıkları dönemin sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtmaktadırlar. Mozaikler üzerindeki yazıtlarda hem kişi isimleri hem de tarihler yer almaktadır. Mozaiklerde, aile bireylerinin tümü bir arada gösterilerek, ölüme de yaşamda olduğu gibi birbirlerine bağlı olduklarının mesajı verilmiştir. Edessalılar ölümün aileyi birleştiriciliğine inanmakta ayrıca onların yeni bir başlangıca birlikte olarak karşılamak gibi bir inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu mozaikli mezarlar, yaşayanlarla ölenlerin birleştiği, hayattaki yakın ya da yakınlar tarafından yaptırılan resimlerle ölen kişinin var olduğu veya yaşatıldığı mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Mozaik, Nekropol, Kaya Mezarı, Şanlıurfa, Edessa

Abstract

The mosaics used in the architectural decoration have been an indispensable element which has been used continuously since antiquity. Mosaics which are at the forefront, not only with

* ORCID: 0000-0002-2001-6718 Dr. Öğretim Üyesi., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, AKSARAY. albayrakusuf555@hotmail.com.

their strength but also with their visual beauty, have been made a lot in Şanlıurfa especially during the Roman period. However, these mosaics are not used in both civil and official buildings decorations but in tombs. The mosaics depict the deceased person and his family. There are also mosaics in which religious and mythological subjects are depicted. Mosaics were found on the floor of the rooms of the three rock tombs, during the recent years excavations in the Necropolis of Şanlıurfa. These are very similar to about 30 mosaics found previously in Şanlıurfa. Up to now, the majority of the thirty mosaic in Şanlıurfa belonged to the Kingdom of Edessa (2nd century BC - 3rd century AD). Some of the mosaics have been smuggled abroad, some of them have been destroyed and some of them have been exhibited in the Halepli Bahçe Mosaic Museum in Şanlıurfa. These mosaics reflecting the social and cultural features of the period in which they are made, as well as geometric patterns besides the family mosaic. The inscriptions on the mosaics include both names and dates. In the mosaics, all family members are shown together and the message of death is connected to each other as in life. People of the Kingdom of Edessa believe that death is the unifying of the family, and it is also understood that they have a belief in meeting together as a new beginning. These tombs with mosaics are a place where the living and the dead are united and are the places where the deceased were kept alive by the paintings built by their relatives.

Key Words: Mosaic, Necropolis, Rock Tomb, Şanlıurfa, Edessa

Аннотация

Мозаика, незаменимый архитектурный элемент, который непрерывно использовался с древних времен для украшения архитектурных сооружений. Мозаики, обнаруженные в Шанлыурфе, довольно много создавались в период Римской империи, отличались своей красотой и прочностью. Однако, эти рисунки украшали не гражданские, государственные здания, а ими предпочитали украшать гробницы. Больше всего, мозаики изображают умершего человека и его семью. Встречаются также мозаики, в которых изображены религиозные мотивы и мифологические сюжеты. В недавних раскопках, которые проводились в районе Некрополя в Шанлыурфе, у основания комнат трех скальных гробниц, были обнаружены хорошо сохранившиеся мозаики. Эти мозаики, показывают близкое сходство с 30 мозаиками, которые были найдены раньше в Шанлыурфе. На сегодняшний день, из более тридцати найденных мозаик, подавляющее большинство относится к периоду царства Эдессы (2в до н.э. -3 в.н.). Некоторые из мозаик были вывезены контрабандой за границу, многие из них были уничтожены, а оставшиеся экспонируются в музее садовой мозаики Алеппо в Шанлыурфе. Помимо семейных мозаик, так же можно встретить геометрические узоры, отражающие социальные и культурные особенности того периода. Надписи на мозаиках включают, как человеческие имена, так и исторические даты. В мозаиках, показывающих всех членов семьи вместе, дается понятие о том, что они связаны друг с другом как в жизни, так и в смерти. Ясно, что эдесситы верят в жизнь после смерти, что смерть объединяет семью в одно целое и в тоже время они надеются, что встретят вместе новое начало. Эти мозаичные гробницы –это места, где умерший человек существовал или жил, рисунки, созданные близкими, или же родными, это встреча ныне живущих с умершими в прошлом.

Ключевые слова: Изображения, Рисунки, Некрополь, Скальная гробница, Шанлыурфа

1. Giriş

Gerek yaşanan mekanları gerekse öldükten sonra mezar olarak kullanılan mekanları güzelleştirme ve süsleme isteği insanlık tarihi boyunca gerekli ve önemli bir istek olarak görülmüştür. Bu nedenle yapıların tabanları, duvarlar ve kubbeleri farklı süsleme öğeleri ile donatılmıştır. Bu öğeler kimi zaman estetik kaygısı taşırken kimi zaman da dini inanış ile kendini göstermiştir. Bu süsleme öğelerden birisi günümüze çoğunlukla korunagelenlerden mozaiklerdir.

Mozaikler yapılarda taban, duvar ve kubbelere yapılmıştır. Mozaik, doğal ya da çeşitli geometrik form ve ölçülerde kesilerek şekillendirilmiş olan taş, pişmiş toprak veya cam parçalarının bir desen oluşturmak amacıyla, hazırlanmış olan bir harç tabakası içerisine batırılarak dizilmesi sonucu oluşturulmaktadır (Uğur 2011: 43). Antik çağda mozaik genellikle mimari yüzeylerde kullanılmıştır. Kendi içinde değişik malzeme ve tekniklerle farklı isimler alan mozaiklerin en karakteristik olanı, tesseraların yani küp biçiminde kesilmiş taş, terrokata ya da cam parçacıklarının bir araya getirilmesiyle oluşan döşemdir. Taban mozaiklerine “opus tessellatum”, duvar-kubbe mozaiklerine ise “opus musivum” adı verilmiştir. Mozaikler kendi arasında yapılaş tekniğine göre değişik sınıflara ayrılmışlardır. Taş veya cam ham maddenin, boyutları yaklaşık 5 cm.'den daha büyük parçalar halinde kesilip döşenmesiyle yapılan mozaığe, Latince “kesmek” fiilinden türetilmiş “opus sectile” denmektedir (Leithner 1999: 11, Res. 2; Ling 1998: 6). Çok küçük tesseraların (cm²de 63 tessera kadar) kullanılmasına çok değişik renk tonları ve gölgeleri elde edilmiştir ve bu teknik “opus vermiculatum” (Latince, Vermis=küçük kurt, tırtıl) olarak adlandırılmıştır (Leithner 1999: 12).

2. Şanlıurfa'da ele geçen Mozaikler

Şanlıurfa'nın Antik dönemdeki ismi olan Edessa (EB. 1969: 967; GE 1970: 552; Drijvers 1980: 110) kenti, M.Ö. 303 veya 302 yılında Seleukos kralı Seleukos Nikator I tarafından bugünkü Şanlıurfa il merkezinde kurulmuştur. Seleukosların bölgeden çekilmesiyle, burada yaşayan yerel halk M. Ö. 132 yılında Edessa (Osroene, Abgar) Krallığını kurmuştur. Bu krallık döneminde yapılan pek çok mozaik günümüze korunagelmiştir. Bugüne kadar Şanlıurfa'da ele geçen otuzun üzerinde mozaik Edessa Krallığı dönemine aittir. Bu mozaiklerin çoğunluğu kaya mezarlarında ele geçmiş (Colledge 1994: 190) ve mezar odalarının tabanlarını süslemiştir. Mozaiklerin bazıları yurt dışına kaçırılmış, bazıları tahrip edilmiş bazıları da de Şanlıurfa'da Halepli Bahçe mozaik müzesinde sergilenmektedir. Ele geçen mozaikleri işlendiği konu bakımından sınıflara ayırmamız mümkündür; Mitolojik figürlü olanlar, Aile tasvirli olanlar ve geometrik desenli olanlar. Son yıllarda Kale eteği Nekropol alanındaki kaya mezarlarını ortaya çıkarmak için Şanlıurfa Müzesi başkanlığında yapmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda Nekropol alanında 3 mezarda, mezar odası taban mozaığı ortaya çıkarılmıştır.

3. Kale eteği nekropolü kaya mezarları taban mozaikleri

Kale Eteği Nekropolü olarak adlandırılan alan, bugünkü Şanlıurfa İlinin merkezinde bulunan ve Urfa kalesi olarak bilinen kalenin surlarının bittiği güney batı kısmındadır. 2012 yılına kadar bir gece kondu mahallesi olan Nekropol alanı, yol çalışmaları sırasında kaya mezarlarının bulunması ile dikkat çekmiştir. Çalışmalarımız sonrasında toplamda 72 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Roma dönemi kaya mezar mimari özelliği gösteren bu mezarlardan sadece 3 tanesinde mozaik ele geçmiştir. Mozaikler, 1 den 72'ye kadar numaralandırılan, 65-67 ve 69 numaralı mezarlarda taban mozaığı olarak ele geçmiştir (Albayrak 2017: 280-281).

4. 65 nolu mezarın taban mozaïği

Dromoslu, 5 merdivenli, tek odalı ve 3 Arcaseliumlu bir mezar odasıdır (Resim 1). Dromos uzunluğu 2.70 m. genişliği ise, 1.20 m.'dir. Merdiven genişliği 0.30 m., yüksekliği ise 0.20 m.'dir. Girişin sağ ve sol tarafı tahrip edilerek genişletilmiştir. Mezar odasının ölçüleri, 2.85-2.64 x 2.72-2.56 m. ve yüksekliği de 2.40 m.'dir. Sağ ve sol Arcaseliumlar tekne tarzında, karşıdaki ise kline şeklinde yapılmıştır (Resim 2).

Mozaik, mezar odasının tabanını tamamen kaplamaktadır ve Opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Panoda beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı ve gök mavisi renkleri kullanılmıştır. Mozaik geometrik desenlidir. Siyah bir bandın çevrelediği kare pano içerisinde beyaz zeminde siyah harflerle üç satır Estrangelo Süryanice yazıt yer alır. Satırların başlangıcında sade haç deseni bulunur. Panodan dışa doğru sarı zeminde kırmızı testere dizili kuşak ile düz ve ters yerleştirilmiş çanlarla dalgalı hat oluşturan kuşak yer alır. Daha sonra çok renkli beş telli örgü desenli bordür ve bakışımı üçgen dizili bordür düzenlemesi vardır. Tek sıra siyah tesseraları testere dışı biçiminde dizili olan üçgenlerin merkezlerinde küçük üçgenler yer alır (Resim 3).

Yazıtta;

“Maryu'nun oğlu Abdu'nun ...., bu sonsuzluk evini benim için, çocuklarım için ve mirasçılarım için yaptı” (Önal 2017: 119) yazılıdır.

Yazıttan anlaşıldığına göre bu mozaik, Abdu Ailesi Mozağı'dır. Yazıt, yazı biçimi ve şekline göre M.S. 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir (Önal 2017: 120).

5. 67 nolu mezarın taban mozaïği

İlk yapıldığında dromoslu ve merdivenli olduğu görülen 67 nolu kaya mezarının dromos ve merdivenleri tamamen tahrip olmuştur (Resim 4). Mezara giriş kısmı dikdörtgen planda, genişliği 0.90 m., yüksekliği 1.40 m., derinliği ise 0.60 m.'dir (Resim 5). Girişten mezar odası zemini 0.80 m. aşağıdadır. Mezar odası 2.60x2.90 m. ölçülerinde ve yüksekliği 2.30 m.'dir. Sol ve karşı Arcaselium kline tarzında, sağdaki ise, tekne tarzında yapılmıştır. Arcaseliumların uzunluğu 2.25 m., yüksekliği 1.20 m., derinliği ise 0.90 m. dir. Arcaseliumların zeminden yüksekliği ise 1.00 m.'dir (Resim 6).

Mezar odası tabanında yer alan mozaïğin panosu, 1.68 x 1.68 m., çelenk ölçüsü ise, 0.53 m.'dir. Opus tessellatum tekniğinde yapılmıştır. Beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı ve gök mavisi renkler kullanılmıştır. Mozaik, geometrik desenli ve yazıtlıdır. Düz siyah çizgiyle çerçevelenen dikdörtgen panonun merkezinde etrafında simetrik dört iri iğ hacı deseni bulunan bir çelenk yer alır. Çelenk ve yaprakların kenarlarını ikili sarmal örgü dolaşır. Beyaz zeminli dairevi çelengin merkezinde bir ayaklı haç, haçın etrafında 7 satırlı, siyah harflerle erken Estrangelo Süryanice bir yazıt yer alır. İğ ve üçgenler sarı renklidir. Sağdaki iğ kahverengi, soldaki gök mavisinde küçük karelerin oluşturduğu ağ deseniyle bezelidir. Gerek sarmal örgüde gerekse ağ deseninde açıktan koyuya renk tonları görülmektedir. İğ aralarında asılı iri üçgenler, testere dışı biçiminde tesseraların dizildiği gök mavisi, beyaz ve kahverengi V şeklinde çizgiler ile donatılmıştır.

Panonun etrafında siyah bir banttın sonra bordür yer alır. Bu bordürde de simetrik geometrik bezeme bulunur. Mezar kapısına bakan bordürlerde sarı zeminde kare desenleri dizisi görülür. Karelerin merkezinde kahverengi küçük kareler, diğer bakışımı yönlerde ise dört tane içbükey kareler oluşturan daireler dizisi görülür. Dairelerin merkezinde küçük kare desenleri yer alır. Bu mozaik Hristiyan izlerinin görüldüğu en erken mozaikler biri olması nedeniyle önemlidir (Resim 7).

Haç'ın etrafındaki yazıtta;

“Bu sonsuzluk evini Ksnts, kendi, çocukları ve bütün mirasçılarını için yaptırdı”.

Yazıt, yazı biçimi ve şekline göre bu mozaik, M. S. 4. yüzyıl tarihlidir (Önal 2017: s.120).

6. 69 nolu mezarın taban mozaïği

Dromoslu, tek odalı ve 3 Arcaselimlu kaya mezarının taban mozaïğidir (Resim 8). Mezar odası 2.32 x 2.22 m. ölçülerindedir. Yüksekliği 2.50 m. olan kaya mezarın tabanına 0.20 m. yüksekliğinde tek merdiven ile inilir. Karşıda yer alan Arcaselium'un üst kısmı semerdam çatı şeklindedir. Girişte mezar odasının sağında köşede 0.56 x 0.69 m. ölçüsünde 0.33 m. derinliğinde zemine oyulmuş Botros adı verilen kemik çukuru yer alır. Tabanda yer alan mozaik panosu da 1.29 x 1.18 m. ölçüsündedir (Resim 9).

Mozaik, Opus tessellatum ve az sayıda Opus vermiculatum tekniğinde yapılmıştır. Beyaz, siyah, sarı, gri, kahverengi, kırmızı, pembe ve mavi renkler kullanılmıştır. Siyah bantla çerçevelenen kare panoda, ikisi üstte ikisi altta olmak üzere cepheden dört büst yer alır. Düz siyah çizgiyle çerçevelenen beyaz fondaki ikisi erkek ikisi kadın büstleri Gadya Ailesi'nin fertlerine aittir. Figürlerin adları sağ yanlarına Estrangelo Süryanice yazıyla yazılıdır. Panoda üst solda, evin reisi ve mezar sahibi Gadya'nın büstü görülür. Sarı giysi, sol omuz kısmında ilmiklidir. Mavi ipin uzantısı kalbinin üstünde L şeklindedir. Başında giysisinin renginde üç katlı başlık bulunur. Oval yüzü beyaz-siyah çizgili şeklinde sakallıdır. Kırışık alınlı, yukarı kalkık kaşlı ve iri gözlüdür. Gadya'nın sol yanında eşi Amma'nın cepheden büstü vardır. Yatay çizgili yüksekçe başlığı ön kısmı açık bırakacak şekilde omuzlarından aşığı düşen gri örtülüdür. Üçgen yüzü, hafifçe yukarı kalkık uzun kaşlar, iri gözler ile hüznü bir ifadededir. Solundaki Süryanice yazıda eşi Gadya'nın mesleğinin katip olduğu yazılıdır. Alt sol çerçevede, Gadya'nın oğlu Aftua'nın büstü yer alır. Pembe giysili, sol omzunda ilmik yapan mavi ipin uzantısı kalbinin üstünde görülür. Sakalsız oval yüzlü, sıkıca kapalı dudakları ile ciddi ifadededir. Sol yanında adı yazılıdır. Aftua'nın solunda ise eşi Magdal'ın büstü yer alır. Yatay çizgili konik biçimli yüksekçe başlığı ön kısmı açık bırakan sarı örtülüdür.

Mozaik panosunda dışa doğru beyaz fonda iki yandan kahverengi testere dışlı kuşakların çevrelediği çok renkli ikili sarmal bordürü yer alır. Mozaik siyah bant ve desensiz tasarımla dizilen beyaz tesseralarla son bulur. Mozaïğin yer aldığı kaya mezarının girişi silindir taş blok ile kapatılmaktaydı. Taş bloğun büyük kısmı tahrip olmuş, bir kısmı ana kayaya oyulu yuvasındadır. Bu girişe ait iki taş parçasının birinin üstünde Tabula antasalı Süryanice yazıt, daha küçük boyutlu olanın üzerinde korunan haç resmi vardır (Resim 10).

Mozaikteki Süryanice yazıtta;

- “*Barsamya'nın oğlu Gadya (ait)*
- *Katip Gadya'nın eşi Amma*
- *Gadya'nın oğlu Aftuha*
- *Aftuha'nın eşi Magdal*” yazılıdır.

Taş parçasındaki Süryanice yazıtta ise;

“*John ve Elya'nın oğlu diyakon Saba'nın mezarı.*

.... *Joseph* .....

Süryanice yazı ve haç bu mezarın M. S. 6. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Yazıtın anlaşıldığına göre bu mozaik, Gadya Ailesi Mozaïđi'dir. Mozaik M. S. 3. yüzyılın başlarında döşenmiş, mezar M. S. 6. yüzyılda da kullanılmıştır (Önal 2017: 118).

7. Değerlendirme ve Sonuç:

Kale eteği Nekropolünde ele geçen bu 3 mozaïğin bulunduğu kaya mezarlarının planı aynıdır. Her 3 mezarda da, yer altına yapılan mezar odalarına ulaşmak için üstü açık

merdivenli Dromos bulunur. Dromoslu mezarların görüldüğü bazı yerler; Son Tunç Çağında Batı Anadolu'daki Müskebi Nekropolü (Özgül 1987: 535), Gedikli ve Kırıskal Höyükteki yer altı mezarları (Orthmann 1979: 101), Kelenderis (Gilindere–Aydıncık) Nekropolü (Zoroğlu 1994: 23-45), Amanos Dağları Eteklerindeki Tepeobası Nekropol Alanı (Üngör 2015: Çiz. 1), en yakın örnek olarak da Şanlıurfa Kızılkoyun Nekropolü ve Soğmatar Nekropolüdür (Albayrak 2015: 181). Yine her 3 mezarda da Ölülerin yatırıldığı Arcaselium ismi verilen duvar hücreleri yer alır. Arcaseliumların, M.Ö. 3. yüzyılda ortaya çıktığını, M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 3. yüzyıllarda yaygın bir kullanımlarının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca M.S. 7. yüzyıla kadar kullanıldıkları da bilinmektedir (Çelgin 1990: 151). 65 ve 67 mezarlardaki taban mozaiklerini geometrik desenli mozaikler sınıfına koyabiliriz. Çünkü bu mozaiklerde herhangi bir figür yer almaz. Bu mozaiklerdeki geometrik desenlerin benzerlerini Şanlıurfa'da ele geçen küpler mozaığı olarak adlandırılan mozaikte de de görmekteyiz. Kale eteği mozaikleri de dahil olmak üzere, Şanlıurfa'da ele geçen diğer mozaiklerde, basit çizgi, ikili ve üçlü çizgiler, monokrom bant, basit ve üçlü örgüler, dalga, testere dişleri, yatay ve dikey iğler, yaprak ve rozet ve kafes motifleri bordür bezemesi olarak sanatçılar tarafından tercih edilmiştir. 67 nolu mezardaki mozaik de, iğ motifleri görülmektedir. Birçok yerde inci ve pul dizisi olarak isimlendirilen bu motif daha çok mimaride karşımıza çıkar (Campbell 1988: 86). Mozaik sanatında çok sık görmediğimiz bu bordür şekline Edessa'da iki mozaikte daha rastlanır. Aile Portresi (Muqumi) Mozaığında (Segal 1954: Pl. V; Leroy 1957: 315; Güler-Çelik 2002: 184)(Resim 11), döşemenin son motifi olan bant bordüründen önce gelmektedir. Dış tarafta tekli çizgiyle iç tarafta da testere dişi bordürüyle sınırlanmıştır. Bir dikey iğ, sonra yatay iğ ve tekrar dikey iğ motifi oluşturur. Her motif sonrasında gelen diğer motifle birbirine teğettir. Arada herhangi bir bağlantı elemanı yoktur. Beyaz zemin üzerine monokrom olarak düzenlenmişlerdir. Üçayak (Tripod) Mozaığında (Segal 1970: Pl. 3) karşımıza çıkan şekli biraz farklıdır (Resim 12). Burada sahneden sonra gelen dalga ve basit örgü bordüründen sonra gelmektedir. Bir dikey iğ, sonra yatay iğ ve tekrar dikey iğ şeklinde motif oluşmuştur. Farklılık bir motif diğerine bağlanırken oluşmaktadır. Normalde bu motif için motifler arası bağlantılarda teğet geçme kuralı vardır. Ancak Üçayak Mozaığının bordüründe iki motif birbirine küçük bir boncukla bağlanmaktadır. Kale eteği nekropolündeki 65 ve 69 nolu mezar mozaiklerinde görülen bordürdeki sarmal bezemesini, Şanlıurfa'dan Abgar mozaığı (Drijvers 1981: Abb. 1; Drijvers 1982: Fig. 1) (Resim 13), Cenaze Şöleni I mozaığı (Segal 1970: Pl. 2), Gerno oğlu Ma'na mozaığı (Önal 2017: Fot. 55), Muqumi mozaığı (Segal 1954: Pl. V), Barhadad mozaığı (Önal 2017: Fot. 66), Küpler mozaığı (Önal 2017: Fot. 72), Ktisis mozaığı (Önal 2011: Fot. 20), Halepli bahçe 1'nolu oda ve 3 nolu oda mozaiklerinde (Önal 2017: 109-110), Delos'ta (Joyce 1979: pl. 34, 10), Zeugma'da (Ergeç 2000: Res. 14), Halikarnassos'da (Leader 1998: Fig. 1) ve Los Angeles Sanat Müzesindeki Diana ve Callisto mozaığında (Belis 2016: Fig. 14) görmekteyiz. Figürlü mozaiklerde, figürlerin pozları açısından mevcut ve kayıp örneklerle bakıldığında Edessa'daki aile mozaiklerini iki grup altına sokabiliriz. Buna göre ilk grubu, figürlerin ayakta, oturarak ya da uzanarak bütün olarak tasvir edildiği örnekler; ikinci grubu ise döşemenin çerçevelere bölündüğü ve figürlerin bu çerçeveler içerisine büst olarak tasvir edildiği örnekler oluşturmaktadır. 69 nolu mezardaki Gadya ailesi mozağı de çerçeve içerisinde büst olarak yapılmış figürlerden oluşur. Bu mozaığe en yakın örnek yine Şanlıurfa'dan Aftuha mozaığı (Bossert 1951: 31; Balty 1995: 388; Önal 2017: Fig. 69) (Resim 14) ve Balay mozaığı (Segal 1970: Pl. 16b)'dir (Resim 15). Bu mozaiklerde çerçevelere ayrılan bölümler içerisinde büst şeklinde figürler yer alır. Yine Abgar mozaığında figürler büst şeklindedir. Bu mozaiklerdeki ortak özellik figürlerin aynı hizada yapılması ve tam olarak cepheden verilmeleridir. Büst şeklinde bireylerin işlendiği mozaikler, tamamen aile bireylerini tanıtm amaçlıdır diyebiliriz. Bu tip mozaikler, üstündeki

figürlerin belden yukarı kısımları tasvir edilmiş sanki vesikalık fotoğrafımsı gibi sadece birey odaklıdır. Bu nedenle her figür için bir çerçeve oluşturulmuştur ve isimleri de, diğer tip mozaiklerde olduğu gibi, başlarının yanına yazılmıştır (Salman 2007: 236). Duruş özellikleri açısından bahsedildiği gibi figürlerin Edessa ve dış merkezlerden Palmyra kabartma ve heykelleriyle aynı görüntüde ve anlayışta olduğuna tanık olmaktadır. Tüm Edessa Figürlü mozaik döşemeleri açık renkli, beyaz bir fon üzerine oldukça renkli giysiler giyen figürler yapılarak düzenlenmiştir (Dunbabin 1999: 173). Edessa'daki mozaik sanatçıları 69 nolu mezardaki mozaik de dahil olmak üzere tüm figürleri mümkün olduğunca gerçekçi ifade etmişlerdir. Tasvir ettikleri şahıslar rahat yüz hatlarına sahiptirler (Segal 1970: 73). Etrafı gözlemleyen iri gözlü kişilerin ağızları kapalı olarak, çoğunlukla ciddi bir ifadeyle verilmiştir. Yetişkin ya da genç erkeklerin hepsi sakallı olarak işlenmiştir. 69 nolu mezardaki mozaikte sakallı erkekğin sakalı, Abgar mozağindeki (Önal 2017: 48; Drijvers-Healey 1999: 186; Drijvers 1981: Abb.1; Drijvers 1982: Fig. 1) ana figürün, yani Abgar'ın, sakalları gibi gri siyah karışık olarak verilmiştir. Yine Muqumi mozağindeki tüm erkeklerin sakalları gri siyah olarak verilmiştir. Böylece kişinin orta yaşı geçtiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Mozaiklerdeki figürler oldukça süslü ve doğu tarzındaki giysileriyle tasvir edilmişlerdir (Dunbabin 1999: 173). Mozaiklerdeki kadın figürleri saygın pozlarda gösterilmektedir. Bütün kadın figürlerini peçesiz, yüzü açık olarak görmekteyiz. Kadınlar dikkat çekici bir başlık giyerler. Bu başlıklar farklı renkteki şeritlerden meydana gelirler. Kadın başlıkları aynı zamanda ailenin maddi refahını da simgeler (Segal 1970: 73). Örneklere bakıldığında, bu özelliklere göre, Şanlıurfa Müze'sinde sergilenen Cenaze Şöleni I Mozağında döşemenin en sağlam figürü olan kadının ve Üçayak mozağindeki kadın figürünün başlıkları aynı görüntüye sahiptir. Edessa mozaiklerinde erkeklerinde oldukça süslü kıyafetler içerisinde betimlendiklerine tanık olmaktadır. 69 nolu mezar mozağindeki erkeklerin kıyafetlerinin benzerini, bugün Şanlıurfa Halepli Bahçe Mozaik Müzesinde sergilenen Orpheus mozağında (Segal 1959: 157; Healey 2006:313; Velioğlu v.d. 2013: 1-6; Linforth 1931: 12; Luther 1999: 129; Tülek 2000: 9), Abgar mozağında, Barhadad mozağında (Drijvers 1993: 154) ve Aftuha mozağında (Önal 2017: Fot. 69) de görmekteyiz. Erkek giysileri baştan aşağıya bir bütünlük teşkil eder. Erkek başlıkları, kadınlarda olduğu gibi, erkek kıyafetlerinin en ayırt edici özelliğidir. Erkek başlıklarının en önemli fonksiyonu, mozaik döşemede, ölen kişiyi diğerlerinden farklı kılarak, onun diğerlerinden daha değişik başlığı sayesinde, mezarın sahibi olduğunu belirtir. Örneğin Cenaze Şöleni III Mozağında, ölen kişi bir çeşit Frig başlığı takmıştır. Bu başlık işlenmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Yine çerçeveli Mozaiklerden Abgar Mozağında, ortada Abgar olarak bilinen figür ve her iki yanındaki erkek figürü bu tarz başlıklar ile tasvir edilmişlerdir Dunbabin: Fig. 184) Aphtuha Mozağındaki erkeklerde Frig başlıkları kullanılmaktadır.

Edessa, Fırat nehrine çok yakın bir yerde kurulmuştur. Fırat'tan toplanan taşlar mozaiklere kullanıldığı için, Fırat Nehri'nin mozaik sanatı için hazır bir kaynak olması, Edessa'da mozaik üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Edessa mozaiklerinin büyük çoğunluğu şehrin kendine özgü kaya mezarlarında ele geçmiştir. Bu kaya mezarları şehrin kuzey, batı ve güneyindeki nekropol alanlarında yer almaktaydı. Mozaiklerin çok büyük bir kısmında işlenen figürlerin adları şehre özgü Estrangelo Süryanca ile yazılmıştı. Süryanice, doğu Aramca'nın en önemli lehçelerinden biridir. Bu lehçenin konuşulduğu bölge de Urfa'dır. Urfa'nın Süryanicedeki adı da Urhai veya Urhoi'dir. Yunanlılar Edessa, Araplar'da er-Rahâ' adını vermişlerdir. Hatta Süryani kaynaklarına göre Urfa, eski Aramî krallarından Urhai b. Huyâ'ya nisbet olarak adını buradan almıştır (Tur 2009: 154). Mozaiklerde aile bireylerinin başının yanında yukarıdan aşağıya doğru, onları tanıtan isimleri mutlaka yazılmıştır. Yine bazı örneklerde mezarın kitabesi de mozaikler üzerinde yazılıdır. Bunların kimilerinde mozağın tarihi de yazılmaktadır.

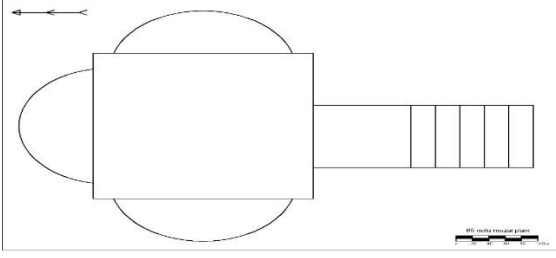
Üzerindeki yazıtlara göre tarihi verilmiş yedi mozaik döşeme vardır. Bunlar, daha önce Dallas Sanat Müzesi'nde olup, bugün Şanlıurfa Halepli Bahçe Mozaik Müzesi'nde sergilenen Orpheus Mozaığı (M.S. 194), kayıp Orpheus Mozaığı (M.S. 228), Zümrüdü-ü Anka (Phoenix) Mozaığı (M.S. 235), 1956 yılında keşfedilen ancak bir süre sonra yok olan Cenaze Şöleni I Mozaığı (M.S. 238), Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenen yazıt kısmının yok olduğu Dört Kollu Yıldız Mozaığı (M.S. 238), son yıllarda bulunan Yukarı Göklü Mozaığı (M.S. 428) ve Hazinedere Şehitlik Mozaığı (M.S. 556). Edessa'da ele geçen diğer mozaikler ise, M.S. 2. ve 3. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir. Edessa'daki mozaikleri belli gruplara ayırmak mümkündür. Buna göre Edessa mozaikleri; Aile Mozaikleri ve Dini Mozaikler olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Aile Mozaikleri kendi içinde bireylerin büst şeklinde tasvir edildiği mozaikler, bireylerin ayakta bütün olarak tasvir edildiği mozaikler ve bireylerin aile içindeki bir şölen sahnesinde betimlendiği cenaze şöleni mozaikleri olarak üç alt gruba ayrılır. Dini Mozaikler ise, Orpheus Mozaikleri ve Phoenix mozaikleridir.

Son yıllardaki kazılar ile ortaya çıkardığımız bu mozaikler, Şanlıurfa'da daha önce ele geçen otuz yakın mozaik ile yakın benzerlikler göstermektedirler. Kaya mezarlarının tabanlarında yer alan bu mozaikler, yapıldıkları dönemin sosyal, kültürel ve dini yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bir mezarda aile bireylerinin bir arada verildiği mozaiklerin yer almasının felsefik bir sonucu olarak, Edessalıların ölümlerinde de yaşamda olduğu gibi birbirlerine bağlı olduklarının mesajı verilmesidir. Başka bir deyişle, bu görüntüler, dünyevi yaşamda olduğu gibi ölümden sonraki yaşamda da birliktelik felsefesine dayalı bir görüşün yansımaları olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, günümüzde hatıra amaçlı çekilen aile fotoğrafları ile aynı düşüncenin ürünleridir. Görülen o ki Edessalılar ölümün aileyi birleştiriciliğine inanmakta ayrıca onların yeni bir başlangıca birlikte olarak karşılamak gibi bir inanca sahip oldukları anlaşılmaktadır. Böylece bu anlayışla oluşmuş bir ölüm ve cenaze ritüeli gelişmiştir. Bir başka yönden bakıldığında aile gruplarının mozaikler üzerinde tasviri, ailenin yaşayan ve ölmüş olan üyeleri arasındaki dayanışmanın bir sonucudur. Böylece mezar, yaşayanlarla ölenlerin birleştiği, hayattaki yakın ya da yakınlar tarafından yaptırılan resimlerle ölen kişinin var olduğu veya yaşatıldığı mekânlardır. Hayatta kalan aile bireyi ya da yakını mezarı ziyaret ettikçe geçmişteki saadet günlerini bu mozaiklere resmedilen yakınlarına bakarak yâd edecektir (Salman 2007: 239).

Kaynakça

- Albayrak, Y. (2015). "Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler", *Belgü*, Sayı 2, 179-194.
- Albayrak, Y. (2017). "Şanlıurfa Kale Eteği Nekropolü Kaya Mezarları", *Karadeniz* 36, 279-289.
- Belis, A. (2016). *Roman Mosaics*, İn The J. Paul Getty Museum.
- Balty, J. (1995). "La Mosaïque Antique Au Proche-Orient", I. Des Origines A La Tetrarchie, *Anrw*, 347-429.
- Bossert, H. T. (1951). *Altsyrien*, Tübingen.
- Campbell, S. D. (1988). *The Mosaics Of Antioch*, E.J. Brill, Toronto.
- Colledge, M. A. R. (1994). "Some Remarks On The Edessa Funerary Mosaics", *La Mosaïque Grégoromaine Iv, Association Internationale Pour L'étude De La Mosaïque Antique*, Paris, 1994 (Edessa Funerary Mosaics), 189-197.
- Çelgin, A. V. (1990). *Termessos Kenti Nekropolleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dunbain K. M. (1999). *Mosaics Of The Greek And Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Drijvers, H. J. W. (1981). "Ein Neuentdecktes Edessenisches Grabmosaik", *Antike Welt*, Vol. 12, No. 3, 17-20.
- Drijvers, H. J. W. (1982). "Sanctuaries And Social Safety. The Iconography Of Divine Peace In Hellenistic Syria", *Visible Religion* 1, 65-75.
- Drijvers, H. J. W. (1993). "New Syriac Inscriptions" *Aram* 5: 147-161.
- Drijvers, H. J. W. – Healey, J. F. (1982). *The Old Syriac Inscriptions Of Edessa And Osrhoene*, Leiden, Boston, Köln.
- Ergeç, R. (2000). "Belkıs/Zeugma 1997–1998 Kurtarma Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* Xxi, Cilt: 2, 259-270
- Güler, S. E.–Çelik, B. (2002). "Edessa Mozaikleri, Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir", *Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat Ve Araştırma Vakfı (Şurkav) Yayınları*, No. 27, 182-189.
- Healey, J. F. (2006). "A New Syriac Mosaic Inscription", *Journal Of Semitic Studies*, Vol. 51/2, 313–327.
- Joyce, H. (1979). "Form, Function And Technique In The Pavements Of Delos And Pompei", *American Journal Of Archaeology*, Vol 83/3, 253–263
- Leader, R. (1998). *Name Labels On Late Antique Mosaics*, Research Awards.
- Leithner, M. M. (1999). *Mosaik Sehen Und Gestalten. Geschichte, Materialien, Projekte*, Bern, Stuttgart, Wien.
- Leroy, J. (1957). "Mosaiques Funéraires D'édessa", *Syria*, Vol. 34, 306–342.
- Linforth, İ. M. (1931). Linforth, "Two Notes On The Legend Of Orpheus", *American Philogical Association*, Vol. Lxii, 5-17.
- Ling, R. (1998). *Ancient Mosaics*, British Museum Press, London.
- Luther, A. (1999). "Das Datum Des Orpheus-Mosaiks Aus Urfa", *Die Welt Des Orients*, Bd. 30, 129-137.
- Orthmann, W. (1979). *Burial Customs Of The Iu Rd Millenium B.C. In Euphrates Valley*, (Ed. Le Moyen Euphrate), Strasbourg.
- Önal, M. (2011). "İpek Yolu Mozaik Müzeleri", *Şurkav, Şanlıurfa Kültür Sanat Tarihi Ve Turizm Dergisi*, Sayı 11, Şanlıurfa, 3-10.
- Önal, M. (2007). *Urfa-Edessa Mozaikleri*, Zonguldak.
- Özgünel, C. (1987). "Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Bir Myken Pyxis'i Ve Düşündürdükleri", *Belleten* Lı Sa. 200, 530-540.
- Salman, B. (2007). *Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa Ve Samosata Mozaikleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Segal, J. B. (1954). *Some Syriac Inscriptions Of The 2nd-3rd Century A. D.*, Oxford.
- Segal, J. B. (1959). "New Mosics From Edessa", *Archeology*, Vol. 12, (New Mosaics), 151-159.
- Segal, J. B. (1970). *Edessa. The Blessed City*, Oxford.
- Tur, S. (2009). "Sami Diller Üzerine Bir İnceleme", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 14, 129-164.
- Tülek, F. (2009). *Efsuncu Orpheus*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Uğur, T. (2011). *Perge Antik Kentine Ait Mozaik Harçlarının Karakterizasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Üngör, İ. (2105). "Amanos Dağları Eteklerinde Bir Roma Yerleşmesi Ve Tepeobası Nekropol Alanları", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 7, No.12, 1-31.
- Velioglu, E.-Chechi, A.- Renold, M. A. (2013). *Case Orpheus Mosaic–Turkey And Dallas Musaum Of Art*, Artemis Art-Law Centre, University Of Genova, 1-6.
- Zoroğlu, L. (1994) *Kelenderis I*, Ankara.

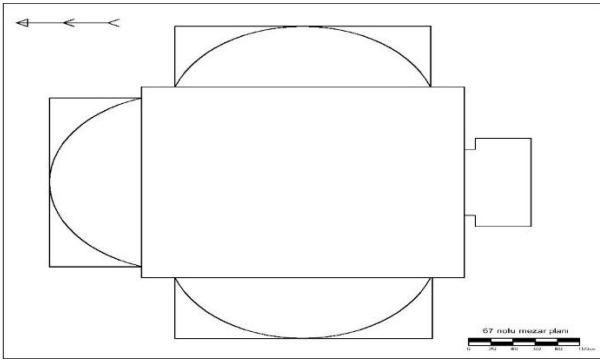
Resim 1: 65 nolu Mezar Planı

Resim 3: 65 nolu Mezar Mozaïği

Resim 2: 65 nolu Mezar Odası

Resim 4: 67 nolu Mezar Planı

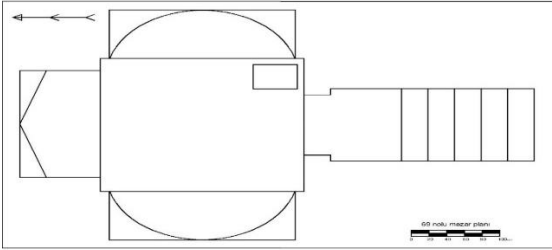
Resim 5: 67 nolu Mezar Dıştan Görünüm

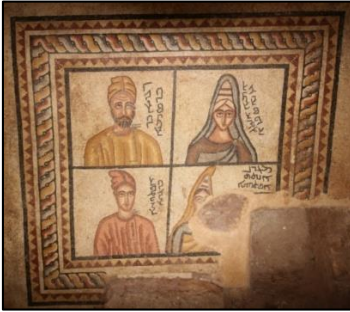
Resim 6: 67 nolu Mezar İç Kısım

Resim 7: 67 nolu Mezar Mozaiği

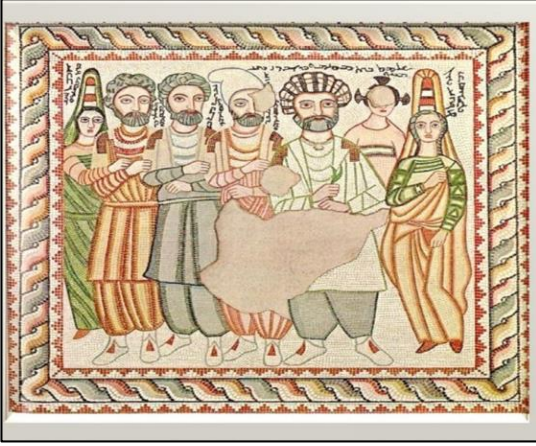
Resim 8: 69 Nolu Mezar Planı

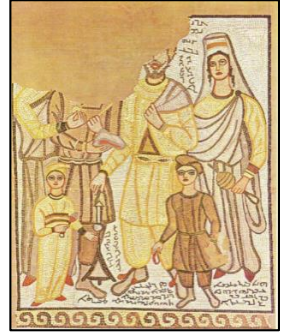
Resim 9: 69 nolu Mezar Odası

Resim 10: 69 nolu Mezar Mozaiği

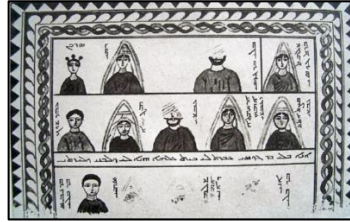
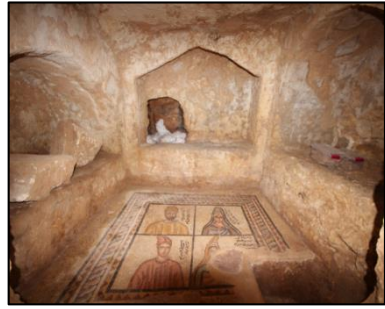
Resim 11: Aile Portresi Mozaigi (Segal 1954: Pl. V)

Resim 12: Tripod Mozaigi (Segal 1959: Fig. 1)

Resim 13: Abgar Mozaigi (Drijvers 1981: Abb. 1; 1982: Fig. 1) Resim 14: Aftuha Mozaigi (Önal 2017: Fot. 69)

Resim 14: Balay Mozaigi (Segal 1970: Pl. 16b)

**YÖK ULUSAL TEZ MERKEZİ'NDE BÜYÜK VERİ ALANINDA
KAYITLI BULUNAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİNİN ANALİZİ**

**ANALYSIS OF MASTER'S AND DOCTORAL THESES ON BIG
DATA REGISTERED IN HIGHER EDUCATION COUNCIL NATIONAL
THESIS DATABASE**

**АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ И ДОКТОРСКИХ ЭТИХ ПО БОЛЬШИМ
ДАНЫМ, ЗАРЕГИСТРИРОВАННЫМ В НАЦИОНАЛЬНОЙ БАЗЕ
ДАНЫХ СОВЕТА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Özgür YILMAZEL*

Öz

Büyük Veri son yıllarda adından sıklıkla bahsettiren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde özellikle akademik alanda Büyük Veriyle ilgili yapılan çalışmalar son yıllarda ivme kazanmıştır. Bu çalışmada 1990-2018 yılları arasında Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde Büyük Veri alanındaki 375 adet yüksek lisans ve doktora tezleri araştırma konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada tezlerin bibliyometrik analizi gerçekleştirilerek çalışılan konulara, gerçekleştirildiği üniversitelere, anabilim dallarına, tez dillerine, danışmanlarına, anahtar kelimelere göre dağılım bulguları paylaşılmaktadır. Bulgulara göre yüksek lisans düzeyindeki araştırmaların doktora düzeyindeki araştırmalara kıyasla daha yüksek sayıda olduğu görülmüştür. Tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 1990'lı yılların başında oldukça sınırlı sayıda çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. 2003 yılı ile ivme kazanmaya başladığı ve en büyük artışın 2018 yılında olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareket ile gelecek yıllarda Büyük Veri konusundaki çalışmaların sayısında artış olacağı söylenebilir. Çalışmaların 73 farklı kurumda gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Kurumlar arasında devlet üniversitelerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Enstitü dağılımında ilk sırada Fen Bilimleri olmasına karşın ikinci sırada Sosyal Bilimler'in bulunması Büyük Veri konulu lisansüstü tez çalışmalarının sosyal bilimler alanında da yaygınlaşmaya başladığını ve alanın disiplinlerarası yapısını gösterme noktasında önem taşımaktadır. Tezlerin konusunu oluşturan anabilim dalları arasında ilk sırada Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı bulunmaktadır. İkinci sırada bulunan Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı İşletme Anabilim Dalı ve İstatistik Anabilim Dalı izlemektedir. Bu dağılım da enstitü dağılımına benzer şekilde Büyük Veri alanındaki çalışmaların disiplinlerarası olarak yaygınlaştığı görülmektedir. Yayın dillerinin dağılımında en fazla Türkçe'de yayın yapıldığı bunu İngilizce tezlerin izlediği görülmektedir. Bu özgün çalışmayla Ulusal Tez

---

* ORCID: 0000-0002-1892-2316 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Eskişehir Meslek Yüksekokulu, ozgur@anadolu.edu.tr

Merkezi'nde Büyük Veri alanındaki lisansüstü tezlerin gelişim ve değişim sürecinin izlenmesine katkı sağlanacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Veri, bibliyometrik analiz, ulusal tez merkezi, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri

Abstract

In recent years, big data has emerged as a frequently mentioned phenomenon. In our country, especially in the academic field, studies on big data gained momentum in recent years. In this study, 375 master's and doctoral theses in the field of big data in the National Thesis Center of Higher Education Council between 1990 and 2018 were chosen as research subject. In this study, bibliometric analysis of the theses are conducted, and the distribution of the topics, universities where they are conducted, the distribution of the departments, thesis languages, advisors and the distribution of the keywords are reported. According to the findings, it was seen that the number of researches at the masters level were higher than the doctoral level researches. When the distribution of theses according to years is examined, it is seen that there are limited number of studies in the early 1990s. It is observed that the year 2003 started to gain momentum and the biggest increase was in 2018. With this result, it can be said that the number of studies on Big Data will increase in the years to come. It was determined that the studies were carried out in 73 different institutions. Among the institutions, state universities are in the majority. In the list of institute ranking the Institute of Science took the first place although the second place is the Social Sciences. This shows that big data began to become widespread in the field of social sciences and this is important to show the interdisciplinary structure of big data. Computer Engineering Department has the first place among the departments which constitute the subject of theses. The second place in the Industrial Engineering Department is followed by the Department of Business Administration and Statistics. In this distribution, similar to the distribution of institutes, it is seen that the studies in the Big Data area are spreading interdisciplinary. It is seen that the most of the thesis were published in Turkish and this is followed by the theses in English. It is believed that this unique study will contribute the monitoring of the development of graduate theses in the field of big data in Turkey.

Keywords: Big data, bibliometric analysis, national thesis center, master theses, doctoral theses

Аннотация

В последние годы большие данные стали часто упоминаемым явлением. В нашей стране, особенно в академической сфере, исследования больших данных в последние годы получили импульс. В этом исследовании в качестве предмета исследования были выбраны 375 магистерских и докторских диссертаций в области больших данных в Национальном диссертационном центре высшего образования Совета в период с 1990 по 2018 годы. В этом исследовании проводится библиометрический анализ тезисов и сообщается о распределении тем, университетов, в которых они проводятся, о распределении кафедр, языках тезисов, консультантах и распределении ключевых слов. Согласно полученным данным, было видно, что количество исследований на уровне магистратуры было выше, чем исследования на уровне докторантуры. Когда рассматривается распределение тезисов по годам, видно, что в начале 1990-х годов было ограниченное количество исследований. Наблюдается, что 2003 год начал набирать обороты, а самый большой рост произошел в 2018 году. С этим результатом можно сказать, что количество исследований по большим данным в последующие годы увеличится. Было установлено, что исследования проводились в 73 различных

учреждениях. Среди учреждений государственные университеты в большинстве. В списке вузов Институт науки занял первое место, а второе место заняли общественные науки. Это показывает, что большие данные стали широко распространяться в области социальных наук, и это важно, чтобы показать междисциплинарную структуру больших данных. Кафедра вычислительной техники занимает первое место среди кафедр, составляющих предмет диссертаций. На втором месте в Департаменте промышленной инженерии следует Департамент делового администрирования и статистики. В этом распределении, аналогичном распределению институтов, видно, что исследования в области больших данных распространяются междисциплинарно. Видно, что большинство тезисов были опубликованы на турецком языке, а затем следуют тезисы на английском языке. Считается, что это уникальное исследование будет способствовать мониторингу развития дипломных работ в области больших данных в Турции.

Ключевые слова: Большие данные, библиометрический анализ, национальный диссертационный центр, магистерские работы, докторские диссертации

1. Giriş

Bilişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler sayesinde veri üretmek ve depolamak her zamankinden daha kolay ve yaygın hale gelmektedir. Yalnızca son iki yılda dünyadaki verilerin yüzde 90'ının üretilmiş olması da buna bir işarettir (Loechner, 2016). Nesnelere İnterneti, mobil cihazlar, sensörler sayesinde veri büyüklüğü baş döndürücü bir hızla artmaktadır. Sanal topluluklarda sosyal etkileşimi inceleyen Paolo Parigi'ye (2017) göre, laboratuvarlarda kısıtlı imkânlarla yapılan deneyler yerini İnternet üzerinden geliştirilen araştırmalara bırakmaya başlamıştır. İnternet bu sayede sadece bilişim teknolojileri alanı olmaktan çıkmış artık sosyoloji, psikoloji, işletme gibi pek çok sosyal bilim alanını da içine alarak sosyal bilim araştırmacıları için veri toplama alanı haline gelmektedir. Değişik kaynaklardan akan tüm verinin, anlamlı ve işlenebilir bir hale dönüştürülmesi araştırmacılar için zorunluluk haline gelmiştir. Geleneksel veri işleme teknolojileri sürekli akan bu verileri analiz etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Büyük Veri, İngilizce dilindeki karşılığı ile Big Data, günümüzün en güncel teknolojilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük Veri ile veri analizi istatistik, veritabanı teknolojileri, makine öğrenmesi, yapay zeka, görselleştirme gibi farklı disiplinleri bünyesinde barındıran disiplinlerarası bir alandır. Günümüzde veri analizi üzerine çalışmak isteyen bilim insanlarının tüm bu farklı alanları harmanlaması zorunluluk haline gelmiştir.

Büyük Veri akademik alanda da son yıllarda araştırma konusu olarak sıklıkla çalışılmaktadır. Büyük Verinin çok disiplinli yapısı nedeniyle çalışılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin incelenmesi alandaki gelişmeleri göstermesi açısından önemlidir.

Nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz belirli kişiler ya da kurumlar tarafından belirli bir dönemde üretilen yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak betimlendiği bir çalışma alanıdır (ULAKBİM Cahit Arf Bilgi Merkezi, tarih yok). Dergiler üzerinde yapılan bibliyometrik analizler yayımlanan makalelerin özelliklerini özetleyerek yıllara göre yayın sayısı, çok yazarlılık durumu, en verimli yazar, en çok yayın yapan kurum, anahtar kelimelerin dağılımı gibi göstergelerin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Böylece derginin yayın hayatı süresince tarihçesi ortaya konmuş olur. Benzer şekilde tezler üzerinde de bibliyometrik analiz gerçekleştirilerek belirli bir konuda yazılmış tezlerin bütünlük olarak değerlendirilmesi yapılabilir. Nitekim bu çalışmada Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde (YÖKTEZ) Büyük Veri alanında kayıtlı 375 adet yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. YÖKTEZ'de "Büyük Veri" anahtar kelimeleri ile yüksek lisans ve doktora

tezleri üzerinde sorgu çalıştırılarak 375 adet makaleye ulaşılmıştır. Araştırma bulguları sergilenerek Büyük Veri alanında yapılmış tez çalışmalarına özet bir bakış sağlanmış ve çalışmaların yönelimi konusunda paylaşımlar yapılmıştır.

Bibliyometrik analiz tekniği ile çalışma kapsamında yanıt aranan sorular şunlardır:

- YÖKTEZ’de tezlerin türlerine göre dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de yıllar bazında yüksek lisans ve doktora tezleri dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin yapıldığı üniversitelerin dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin yapıldığı enstitü dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin yapıldığı anabilim dallarının dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tez danışmanlarının dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin yayın diline göre dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin konulara göre dağılımı nasıldır?
- YÖKTEZ’de tezlerin anahtar sözcüklerinin dağılımı nasıldır?

Çalışmanın ilk bölümünde literatürden bibliyometrik analiz örneklerine yer verilmiş, ilerleyen bölümlerde araştırma yöntemi ve toplanan veriler açıklanmış ardından elde edilen bulgular tablo ve grafikler halinde özetlenerek değerlendirilmiştir.

2. Literatürde Bibliyometrik Analiz Çalışmaları

Bibliyometrik analiz yayınların yazar, alan, konu, kurum vb. gibi belirli özelliklerinin niceliksel olarak incelenmesi sürecidir. Elde edilen bibliyometrik analiz sonuçları ile çeşitli disiplinlerde bilimsel sürecin nasıl geliştiği konusunda genel bir bakış açısı elde edilmesi amaçlanır.

Türkiye’de bibliyometrik alanında öncü çalışmayı 1970 yılında Ahmet Kemal Özönü “Growth in Turkish Positive Basic Sciences” adlı kitabı ile gerçekleştirilmiştir (Özönü, 1970). Özönü bu çalışmasıyla 1933-1966 yılları arasında Türkiye’deki temel bilimlerinin durumunu incelemiş ve matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji ve disiplinlerarası alanlardaki bilimsel verimlilik ölçümünü konu almıştır. Ülkemizde bibliyometrik analiz çalışmalarının çoğunlukla akademik dergiler çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna göre Berkman ve Kozan (1979) Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından yayımlanan ve Türk yönetim bilimine önemli katkıları bulunan Amme İdaresi Dergisi’nde 1968-1977 yılları arasında yayınlanmış 269 makalenin konu, yöntem, yazar, yıllara göre dağılım gibi incelemelerini gerçekleştirmiştir. Kozak ve İçöz (1999) Turizm İşletmeciliği Dergisi’ni makale konuları, yazar unvanları ve kurumları alanlarında değerlendirerek derginin turizm literatürüne katkılarını analiz etmişlerdir. Tonta (2002) Türk Kütüphaneciliği dergisinin 1987-2001 yılları arasında yayımlanan sayılarını incelemiş, dergide hakemli olmadan önce ve hakemli olduktan sonra yayımlanan toplam 238 makale bibliyometrik özellikler – sayfa sayısı, makale sayısı, yazarlar, makale konuları, atıf yapılan yayımlar gibi- açısından birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Dumrul ve Aysu (2006) Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nde yayımlanan makalelerin belirli kriterlere itibarıyla detaylı bir analizi ve bibliyografisini sunmuş ve buna bağlı olarak bazı hipotezlere ulaşıldığını göstermektedir. Türk Psikoloji Dergisi’nin bibliyometrik analizini gerçekleştiren Al ve Coştur (2007), makalelerin yayın dilini, yazarların kurumlarını ve atıf dizinlerini incelemişlerdir. Birinci (2008) Turkish Journal of Chemistry’nin bibliyometrik analizini gerçekleştirdiği çalışmada en verimli yazarları, makalelerin bibliyometrik yasalarla uyumlu olup olmadığı, atıf bulunan kaynak türlerinin dağılımı gibi alanlarda analizler sunmuştur. Al, Soydal ve Yalçın’ın (2010) bibliyometrik analizi çalışmasında Social Science Citation Index tarafından dizinlenen Bilig dergisinde 2008-2010 yılları arasında yayımlanmış 100 makaleye ait yazarların kurumları, çok yazarlılık durumu,

en sık atıf yapılan kaynak türü ve dergi, literatürün yaşlanma hızı alanlarındaki bulgular iletilmiştir. Yalçın (2010), Milli Folklor Dergisi'nin 2007-2009 yılları arasındaki makalelerinin çok yazarlılık, yazar kurumları, en çok atıf türü, en sık atıf yapılan dergiler, literatürün yaşlanma hızı gibi araştırma konuları ile bibliyometrik analizi yapılmıştır. Taşkın ve Çakmak (2010) Türkiye'de kütüphanecilik ve bilgi bilimi alanlarında etkin bir dergi olan Bilgi Dünyası dergisinde 2000-2010 yılları arasında yayımlanmış 104 makale ve 60 görüşün bibliyografik bulgularını sunmuşlardır. Çiçek ve Kozak (2012) Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde hakem denetimli makalelerin üç dönem (1997-2001, 2002-2006, 2007-2011) üzerinden çeşitli bibliyometrik özellikler çerçevesinde incelenmesi ve karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. Zencir ve Konak (2012) 2000-2010 yılları arasında Sosyal Bilimler Enstitüsü dergilerinde yayımlanan turizm alanındaki makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmişlerdir. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi için yapılan bibliyometrik analizde (Polat vd, 2013) 2005-2012 yılları arasında yayımlanmış 434 makale en verimli yazar, yazarlar arası ilişki, çok yazarlılık durumu, yazarların kurumlarının dağılımı, makalelerin yıllara göre dağılımı, JEL kodlarına göre makale konu sınıflaması dağılımı gibi konularda bulgulara yer verilmiştir. Hotamışlı ve Erem (2014) Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde 2005-2013 yılları arasında yayımlanmış 562 adet makalenin bibliyometrik analizini gerçekleştirmiş ve konu dağılımı ve yayın yapan kurumların dağılımı alanlarına göre incelemişlerdir. Ulu ve Akdağ (2015) Selçuk İletişim Dergisi'nde 1999-2013 yılları arasında yayımlanan 467 adet makalenin üzerinde en verimli yazar, yazarlar arası ilişki durumu, çok yazarlılık, yazarların kurumları, dergide yayımlanan ortalama makale sayısı, yıllara göre dağılım gibi konularda analiz gerçekleştirmiştir. Erbaşı (vd., 2017) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nde 1987-2017 yılları arasında yayımlanan 405 makaleyi incelemiş ve yazar başına düşen makale sayısı, yazar verimliliği, çok yazarlılık durumu, derginin Pareto, Price ve Lotka yasalarına uyumu, yazarların unvan ve kurumlarının dağılımı, anahtar kelime dağılımı, yayın dili dağılımı gibi alanlarda bibliyometrik incelemesini yapmışlardır.

Tezler üzerinde yapılan bibliyometrik analiz çalışmalarının akademik dergi incelemelerine göre çok daha az sayıda olduğu görülmektedir. Al ve Tonta (2004) çalışmasında Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünde 1974-2002 yılları arasında yapılan 100 adet yüksek lisans ve doktora tezi bibliyometrik özellikleri açısından incelemiştir. Armutlu ve Arı (2010) yönetim modaları üzerine bir araştırma yaparak YÖKTEZ'de İşletme bilim dalı altında toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri, değişim mühendisliği, kıyaslama, personel güçlendirme ve altı sigma konularında yazılan lisansüstü tezlerini analiz etmiştir. Alkan (2014) çalışmasında 1984-2012 yılları arasında YÖKTEZ'de kayıtlı muhasebe alanında 656 lisansüstü tezini içerik analizi yöntemini kullanarak konularına, yöntem, öneri ve alana katkı gibi kriterlere göre incelemiştir. Tayfun (vd., 2016) Gazi Üniversitesi bünyesinde 1985-2016 yılları arasında hazırlanan turizm konulu 367 tezi bibliyografik araştırma yöntemleri doğrultusunda özet kurgusu, yararlanılan disiplin, lisansüstü düzey, enstitü türü, danışman unvanı ve araştırma yılı esas olarak değerlendirmiştir. Aydın (2017) çalışmasında YÖKTEZ'de 1988-2013 yılları arasında ticari yiyecek içecek alanında hazırlanan 179 tezin en çok tercih edilen konular, araştırma türü, araştırma yaklaşımı, araştırma alanı, araştırma yürütülen anabilim dalları, üniversiteler, araştırmaya danışmanlık yapan kişiler alanlarında bibliyometrik analizi gerçekleştirmiştir.

Alanyazın taraması sonucunda YÖKTEZ'de kayıtlı Büyük Veri alanında yapılmış lisansüstü tez çalışmalarının bibliyometrik analizi çalışmasına rastlanmamıştır. Bu özgün çalışma ile YÖKTEZ'deki lisansüstü tezlerden Büyük Veri alanında çalışılmış olanların

bibliyometrik analizinin gerçekleştirilerek alandaki gelişim ve değişim sürecinin izlenmesine katkı sağlanılacağına inanılmaktadır.

3. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometri kullanılmıştır. Veri setini YÖKTEZ’de kayıtlı ve 1990-2018 yılları arasında çalışılmış 375 adet yüksek lisans ve doktora tezi oluşturmaktadır. 375 adet lisansüstü tez incelenerek aşağıdaki veriler elde edilmiştir:

- Tez adı
- Tezin yapıldığı yıl
- Anahtar kelimeler
- Yayın dili
- Tez yazarı
- Tez danışmanı
- Tezin yapıldığı kurum
- Tezin yapıldığı enstitü
- Tezin yapıldığı anabilim dalı

Elde edilen veriler derlenerek özet tablo (pivot tablo), frekans analizi ve frekans grafikleri ile analizleri gerçekleştirilmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Tez Türlerine Göre Dağılım

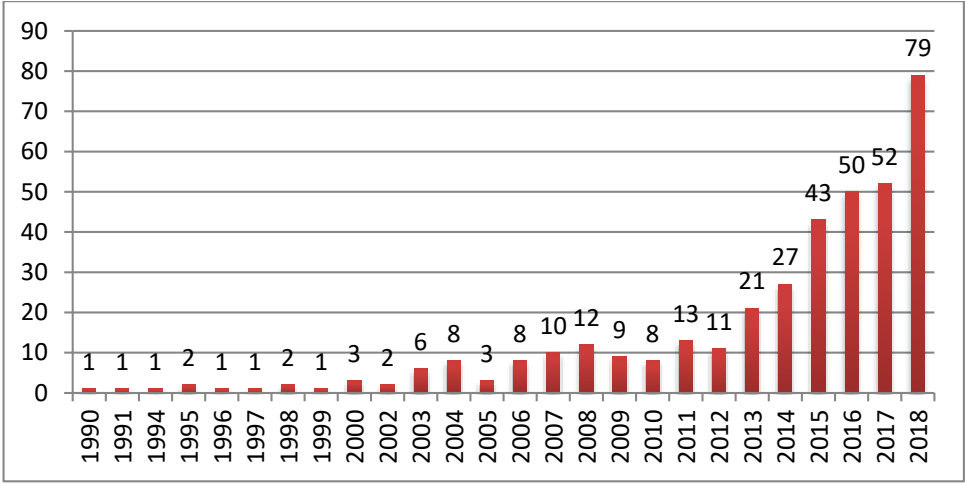
1990-2018 yılları arasında YÖKTEZ’de kayıtlı 375 adet lisansüstü tezin tez türüne göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir. Buna göre YÖKTEZ’de son 28 yılda Büyük Veri alanında 65 adet doktora tezi ve 310 adet yüksek lisans tezi çalışılmıştır.

Tablo 1. Tez Türlerine Göre Dağılım

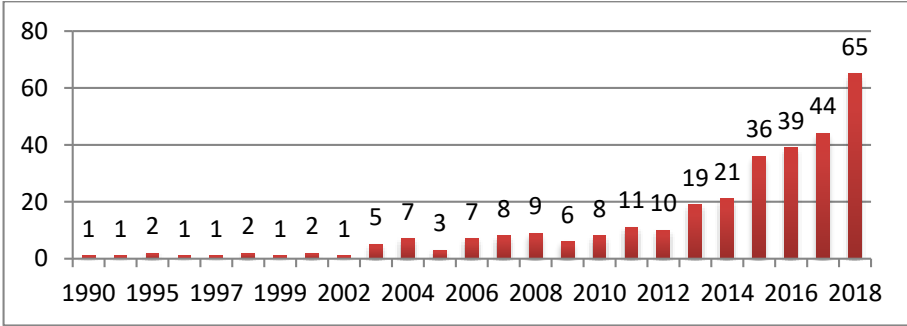
Tez Türü	Tez Sayısı
Doktora	65
Yüksek Lisans	310
Genel Toplam	375

4.2. Tezlerin Yıllar Bazında Dağılımı

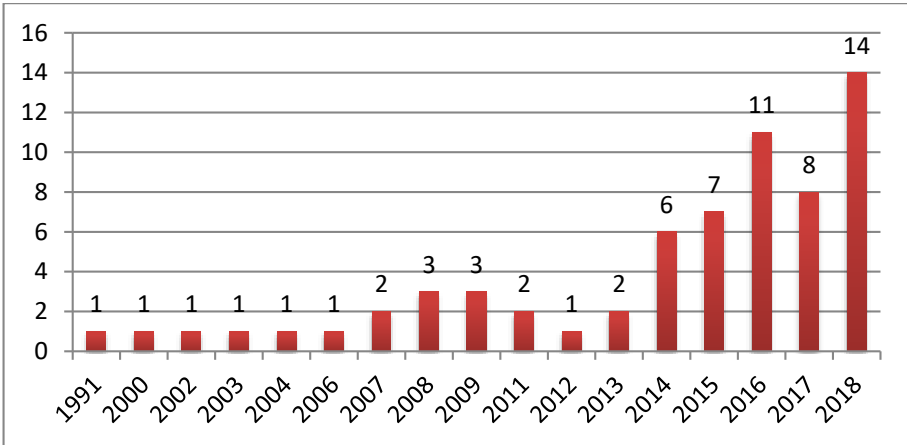
YÖKTEZ’de 1990-2018 yılları arasında Büyük Veri alanında kayıtlı tüm lisansüstü tezlerin, yüksek lisans ve doktora tezlerinin yıllara göre dağılımı sırasıyla Grafik 1, 2 ve 3’te gösterilmektedir. Grafiklere göre lisansüstü tezlerinin 1990 yıllarının başında çok sınırlı sayıda olduğu 2003 yılı ile birlikte ivme kazanmaya başladığı ve en büyük artışın ise 2018 yılında olduğu görülmektedir.

Grafik 1. YÖKTEZ’de Kayıtlı Lisansüstü Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 2. YÖKTEZ’de Kayıtlı Yüksek Lisans Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 3. YÖKTEZ’de Kayıtlı Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

4.3. Tezlerin Kurumlara Göre Dağılımı

YÖKTEZ’de Büyük Veri alanındaki tez çalışmalarının yapıldığı kurumlar incelendiğinde 73 farklı kurum tespit edilmiştir (Tablo 2). En fazla tez yayınlayan ilk on kurum arasında 37 tez ile İstanbul Teknik Üniversitesi, 23 tez ile Gazi Üniversitesi, 21 tez ile İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 18 tez ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 16 tez ile Yıldız Teknik Üniversitesi, 14’er tez ile Dokuz Eylül Üniversitesi ve Marmara Üniversitesi, 13’er tez ile Fırat Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi ve 10’ar tez ile Boğaziçi Üniversitesi ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi bulunmaktadır.

Tablo 2. Tezlerin Kurumlara Göre Dağılımı

Kurum Adı	Tez Sayısı	Kurum Adı	Tez Sayısı
İstanbul Teknik Üniversitesi	37	Kadir Has Üniversitesi	3
Gazi Üniversitesi	23	Karadeniz Teknik Üniversitesi	3
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi	21	Okan Üniversitesi	3
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	18	Pamukkale Üniversitesi	3
Yıldız Teknik Üniversitesi	16	Uludağ Üniversitesi	3
Dokuz Eylül Üniversitesi	14	Beykent Üniversitesi	2
Marmara Üniversitesi	14	Galatasaray Üniversitesi	2
Fırat Üniversitesi	13	İnönü Üniversitesi	2
İstanbul Üniversitesi	13	Işık Üniversitesi	2
Boğaziçi Üniversitesi	10	İstanbul Şehir Üniversitesi	2
TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	10	Maltepe Üniversitesi	2
Kocaeli Üniversitesi	9	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	2
Sakarya Üniversitesi	9	Özyeğin Üniversitesi	2
Sabancı Üniversitesi	8	Türk Hava Kurumu Üniversitesi	2
Bahçeşehir Üniversitesi	7	Yaşar Üniversitesi	2
Çukurova Üniversitesi	7	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	2
Süleyman Demirel Üniversitesi	7	Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi	1
Atılım Üniversitesi	6	Afyon Kocatepe Üniversitesi	1
Ege Üniversitesi	6	Balıkesir Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	6	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	1
Erciyes Üniversitesi	5	Bülent Ecevit Üniversitesi	1
İstanbul Ticaret Üniversitesi	5	Celal Bayar Üniversitesi	1
Selçuk Üniversitesi	5	Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü	1
Altınbaş Üniversitesi	4	Gediz Üniversitesi	1
Başkent Üniversitesi	4	Giresun Üniversitesi	1
Çankaya Üniversitesi	4	İskenderun Teknik Üniversitesi	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	4	İstanbul Arel Üniversitesi	1
İzmir Ekonomi Üniversitesi	4	İstanbul Kültür Üniversitesi	1
Kırıkkale Üniversitesi	4	İstanbul Medipol Üniversitesi	1
Koç Üniversitesi	4	Karabük Üniversitesi	1
Anadolu Üniversitesi	3	Mevlana Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	3	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	3	Siirt Üniversitesi	1
Gebze Teknik Üniversitesi	3	Trakya Üniversitesi	1
Hava Harp Okulu Komutanlığı	3	Tunceli Üniversitesi	1

Kurum Adı	Tez Sayısı	Kurum Adı	Tez Sayısı
İstanbul Bilgi Üniversitesi	3	Ufuk Üniversitesi	1
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	3	Genel Toplam	375

4.4. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Tezlerin çalışıldığı enstitüler incelendiğinde ilk sırada Fen Bilimleri Enstitüsü (301 adet tez), ikinci sırada Sosyal Bilimler Enstitüsü (56 adet tez) ve üçüncü sırada Bilişim Enstitüsü (7 adet tez) olduğu görülmektedir. Bilişim Enstitüsünü Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Enformatik Enstitüsü, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü ve Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü izlemektedir.

Tablo 3. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Tez Sayısı
Fen Bilimleri Enstitüsü	301
Sosyal Bilimler Enstitüsü	56
Bilişim Enstitüsü	7
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	4
Enformatik Enstitüsü	3
Havacılık ve Uzay Teknolojileri Enstitüsü	3
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü	1
Genel Toplam	375

4.5. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

YÖKTEZ'de çalışılan tezlerin anabilim dalları dağılımı (Tablo 4) incelendiğinde ilk üç sırada 152 tez ile Bilgisayar Mühendisliği anabilim dalı, 25 tez ile Endüstri Mühendisliği anabilim dalı ve 21 tez ile İşletme anabilim dalı görülmektedir. 32 tezin künye bilgilerinde anabilim dalı verisi belirtilmemiştir.

Tablo 4. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Tez Sayısı	Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Bilgisayar Mühendisliği	152	Coğrafya	1
Endüstri Mühendisliği	25	Denizcilik İşletmeleri Yönetimi	1
İşletme	21	Elektrik Mühendisliği	1
İstatistik	17	Finansal Ekonomi	1
Elektrik ve Elektronik Mühendisliği Bölümü	16	Grafik Anasanat Dalı	1
Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği	12	Halkla İlişkiler	1
Ekonometri	8	Harita Mühendisliği	1
Bilişim	7	Harita Mühendisliği	1
Yazılım Mühendisliği	5	Histoloji ve Embriyoloji	1
Yönetim Bilişim Sistemleri	5	İletişim ve Tasarım	1
Elektrik ve Bilgisayar Mühendisliği	4	İnşaat Mühendisliği	1
Elektronik-Bilgisayar Eğitimi	4	Kentsel Sistemler ve Ulaştırma Yönetimi	1
Gazetecilik	4	Matematik ve Bilgisayar Bilimleri	1
Bilişim ve Teknoloji Hukuku	3	Mekatronik Mühendisliği	1

Anabilim Dalı	Tez Sayısı	Anabilim Dalı	Tez Sayısı
Geomatik Mühendisliği	3	Muhasebe ve Finansman	1
Akıllı Mühendislik Sistemleri	2	Mühendislik Yönetimi	1
Bilgi Güvenliği Mühendisliği	2	Nörobilim	1
Bilgi Teknolojileri	2	Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği	1
Bilgi ve Belge Yönetimi	2	Sağlık Bilişimi	1
Biyoistatistik	2	Şehir ve Bölge Planlama	1
Biyomühendislik	2	Siber Güvenlik	1
Elektronik ve Bilgisayar Mühendisliği	2	Tıp Bilişimi	1
Enformatik	2	Toprak Bilimi ve Bitki Besleme	1
Hesaplamalı Bilimler ve Mühendislik	2	Uluslararası İlişkiler	1
İşletme Mühendisliği	2	Uluslararası Lojistik Yönetimi	1
Matematik Mühendisliği	2	Uygulamalı İstatistik	1
Mimarlık	2	Yeni Medya	1
Mühendislik Bilimleri	2	Yönetim ve Organizasyon	1
Çevre Mühendisliği	1	Zootekni	1
Coğrafi Bilgi Sistemleri	1	Genel Toplam	343

4.6. Tezlerin Danışmanlarına Göre Dağılımı

YÖKTEZ’de Büyük Veri alanında çalışılan tezlerin danışmanlarının dağılımı incelendiğinde ilk sıra altı adet tez danışmanlığı ile Prof.Dr. Ali Yazıcı, ikinci sırada beş adet tez danışmanlığı ile Dr. Öğretim Üyesi Ziya Karakay ve üçüncü sırada üçer tez danışmanlıkları ile Doç.Dr. Galip Aydın, Prof.Dr. Adnan Yazıcı, Prof.Dr. Cevdet Aykanat ve Prof.Dr. Erdoğan Doğdu bulunmaktadır. Büyük Veri alanında iki ve daha fazla sayıda lisansüstü tez danışmanlığı bulunan danışmanların listesi Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Danışmanına Göre Dağılımı

Tez Danışman Adı	Tez Sayısı	Tez Danışman Adı	Tez Sayısı
Prof. Dr. Ali Yazıcı	6	Prof. Dr. Celal Çeken	2
Yrd. Doç. Dr. Ziya Karakaya	5	Prof. Dr. Cem Sefa Sütücü	2
Doç. Dr. Galip Aydın	3	Prof. Dr. Ensar Gül	2
Prof. Dr. Adnan Yazıcı	3	Prof. Dr. Erkay Savaş	2
Prof. Dr. Cevdet Aykanat	3	Prof. Dr. Meryem Birgül Çolakoğlu	2
Prof. Dr. Erdoğan Doğdu	3	Prof. Dr. Şeref Sağiroğlu	2
Doç. Dr. Aydın Çetin	2	Prof. Dr. Şevket İlker Birbil	2
Doç. Dr. Buğra Gedik	2	Prof. Dr. Sezai Tokat	2
Doç. Dr. Güray Yılmaz	2	Prof. Dr. Yücel Saygın	2
Doç. Dr. Hacer Karacan	2	Prof.Dr. Eşref Adalı	2
Doç. Dr. Hakan Ferhatosmanoğlu	2	Prof.Dr. Halis Püskülcü	2
Doç. Dr. Hasan Şakir Bilge	2	Y.Doç.Dr. Ali Ercengiz	2
Doç. Dr. İzzet Gökhan Özbilgin	2	Yrd. Doç. Dr. Ahmet Çınar	2
		Yrd. Doç. Dr. Ahmet Murat Özbayoğlu	2
Doç. Dr. Osman Abul	2	Yrd. Doç. Dr. Galip Aydın	2
Doç. Dr. Pınar Karagöz	2	Yrd. Doç. Dr. Hasan Şakir Bilge	2
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Ergüzen	2	Yrd. Doç. Dr. İsmail Arı	2
Prof. Dr. Ali Güneş	2	Yrd. Doç. Dr. Leyla Berber	2
Prof. Dr. Brahım Hnıç	2		

4.7. Tezlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

YÖKTEZ'de Büyük Veri alanında çalışılan tezlerin yayın dillerinin dağılımı incelendiğinde

ilk sıra 231 adet tez ile Türkçe bulunmaktadır. Türkçe dilinde yazılan lisansüstü tezlerini 142 adet yayın ile İngilizce izlemektedir. Almanca ve Fransızca dillerinde birer adet tez görülmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Tez Yayın Dili	Tez Sayısı
Türkçe	231
İngilizce	142
Almanca	1
Fransızca	1
Genel Toplam	375

4.8. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı

Büyük Veri alanında yazılmış tezlerin, YÖKTEZ konu dağılımları alfabetik sıralı olarak Tablo 7'de, frekans sıralı olarak Tablo 8'de verilmektedir. Bazı tezlerde birden fazla konu alanı belirtildiği için genel toplam 457 olarak görülmektedir. Buna göre en sık çalışılan konular arasında bilgisayar mühendisliği, bilim ve teknoloji, işletme, endüstri mühendisliği, elektrik mühendisliği ve istatistik bulunmaktadır.

Tablo 7. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı (Alfabetik Sıralı)

Tez Konusu	Tez Sayısı	Tez Konusu	Tez Sayısı
Bankacılık	1	İletişim Bilimleri	2
Bilgi ve Belge Yönetimi	5	İşletme	30
Bilgisayar Mühendisliği	209	İstatistik	24
Bilim ve Teknoloji	30	Jeodezi ve Fotogrametri	6
Biyostatistik	6	Kamu Yönetimi	2
Biyoloji	2	Kazalar	2
Biyomühendislik	3	Kişisel bilgilerin gizlenmesi	1
Biyoteknoloji	1	Matematik	1
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	Mekatronik Mühendisliği	1
Çevre Mühendisliği	1	Meteoroloji	1
Coğrafya	2	Mikrobiyoloji	1
Deniz Bilimleri	1	Mimarlık	3
Dokümantasyon ve Enformasyon	1	Mühendislik Bilimleri	21
Eğitim ve Öğretim	4	Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği	1
Ekonometri	9	Radyo-Televizyon	1
Elektrik ve Elektronik Mühendisliği	27	Sağlık Kurumları Yönetimi	1
Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	29	Savunma ve Savunma Teknolojileri	1
Felsefe	1	Şehircilik ve Bölge Planlama	4
Gazetecilik	1	Sosyoloji	1
Genetik	1	Trafik	3
Güzel Sanatlar	1	Ulaşım	5
Halkla İlişkiler	1	Uluslararası İlişkiler	1
Hastaneler	1	Ziraat	3
Hukuk	3	Genel Toplam	457

Tablo 8. Tezlerin Konularına Göre Dağılımı (Frekans Sıralı)

Tez Konusu	Tez Sayısı	Tez Konusu	Tez Sayısı
Bilgisayar Mühendisliği	209	Bankacılık	1
Bilim ve Teknoloji	30	Biyoteknoloji	1
İşletme	30	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1
Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	29	Çevre Mühendisliği	1
Elektrik ve Elektronik Mühendisliği	27	Deniz Bilimleri	1
İstatistik	24	Dokümantasyon ve Enformasyon	1
Mühendislik Bilimleri	21	Felsefe	1
Ekonometri	9	Gazetecilik	1
Biyostatistik	6	Genetik	1
Jeodezi ve Fotogrametri	6	Güzel Sanatlar	1
Bilgi ve Belge Yönetimi	5	Halkla İlişkiler	1
Ulaşım	5	Hastaneler	1
Eğitim ve Öğretim	4	Kişisel bilgilerin gizlenmesi	1
Şehircilik ve Bölge Planlama	4	Matematik	1
Biyomühendislik	3	Mekatronik Mühendisliği	1
Hukuk	3	Meteoroloji	1
Mimarlık	3	Mikrobiyoloji	1
Trafik	3	Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği	1
Ziraat	3	Radyo-Televizyon	1
Biyoloji	2	Sağlık Kurumları Yönetimi	1
Coğrafya	2	Savunma ve Savunma Teknolojileri	1
İletişim Bilimleri	2	Sosyoloji	1
Kamu Yönetimi	2	Uluslararası İlişkiler	1
Kazalar	2	Genel Toplam	457

4.9. Tezlerin Anahtar Kelimere Dağılımı

Tezlerde belirtilen anahtar kelimelerin Tablo 9'da gösterilen dağılımında en sık kullanılanlar arasında Büyük Veri, veri madenciliği, sınıflandırma, kümele, hadoop, veritabanı, makine öğrenmesi, bulut bilişim ve paralel algoritmalar bulunmaktadır. Her ne kadar en sık kullanılan anahtar kelimeler Büyük Veri'nin teknolojik altyapısı ve algoritmaları gibi teknik konularını temsil etse de listenin kalanı incelendiğinde çalışma konularını da belirten nesnelere interneti, duyu analizi, sosyal medya, müşteri segmentasyonu gibi anahtar kelimelere de rastlanmaktadır.

Tablo 9. Tezlerin Anahtar Kelime Dağılımları

Anahtar Kelime	Tez Sayısı	Anahtar Kelime	Tez Sayısı
Büyük Veri	75	genetik algoritmalar	3
veri madenciliği	61	destek vektör makinesi	3
sınıflandırma	26	dağıtık sistemler	3
kümeleme	23	bilgi keşfi	3
hadoop	13	bilgi	3

Anahtar Kelime	Tez Sayısı	Anahtar Kelime	Tez Sayısı
veritabanı	11	bankacılık	3
makina öğrenmesi	11	anlamsal ağ	3
bulut bilişim	11	yüz tanıma	2
paralel algoritmalar	10	yönetim	2
veri	9	wdm ağlar	2
mapreduce	8	teknoloji	2
karar destek sistemleri(kds)	8	tahmin	2
apriori algoritması	8	spam filtreleme	2
yapay zeka	7	rdf	2
lojistik regresyon	7	naive bayes algoritması	2
twitter	6	müşteri segmentasyonu	2
nosql	6	müşteri ilişkileri yönetimi (crm)	2
birliktelik kuralları	6	mahremiyet	2
spark	5	laboratuvar testleri	2
nesnelerin interneti	5	korelasyon	2
metin madenciliği	5	kişisel verilerin korunması	2
k-means	5	kaos	2
duygu analizi	5	istatistik	2
derin öğrenme	5	güven	2
veri ambarı	4	gruplama	2
tavsiye sistemleri	4	enformasyon	2
sosyal medya	4	doğrudan hacim görüntüleme	2
endüstri 40	4	dbscan	2
çizge uygulamaları	4	c45 algoritması	2
apache spark	4	bilgi güvenliği	2
optimizasyon	3	benzerlik	2
mobil uygulama	3	akıllı kentler	2
istanbul	3	afet yönetimi	2

5. Sonuç ve Değerlendirme

Büyük Veri, son birkaç yıl içerisinde pek çok farklı endüstri alanı için büyük bir oyun değiştirici rol oynamaktadır. Büyük Veri uygulamalarının temel amacı, büyük hacimli verileri analiz ederek şirketlerin daha bilgilendirici iş kararları almasına yardımcı olmaktır. Web sunucusu günlükleri, İnternet tıklama verileri, sosyal medya verileri, müşteri e-postaları, cep telefonu görüşmesi ayrıntıları ve sensörler Büyük Veriye girdi teşkil edebilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Günümüzde üretim, sağlık, medya gibi pek çok alandan gelen şirketler henüz keşfedilmemiş desenleri, bilinmeyen korelasyonları, pazar trendlerini ve müşteri tercihlerini ortaya çıkarmak için tüm bu farklı kaynaklı veri setlerini analiz etmek amacıyla Büyük Veri uygulamalarına yatırım yapmaktadır.

Veri bilimi, farklı veri kaynaklarından önemli bilgileri çıkarmak için istatistik, matematik ve bilgisayar bilimlerini kullanan çok disiplinli bir alandır. Veri bilimi finans, sigorta, sağlık, enerji, web analitiği, siber güvenlik gibi birçok sektör için çok önemli bir konu haline gelmiştir.

Bu araştırma kapsamında 1990-2018 yılları arasında YÖKTEZ'de Büyük Veri alanında çalışılmış 375 adet yüksek lisans ve doktora tezlerine yönelik analiz çalışması yapılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Araştırmaların lisansüstü düzeye göre sınıflandırılması sonuçlarına göre yüksek lisans düzeyindeki araştırmaların (310) doktora düzeyindeki araştırmalara (65) kıyasla çok daha yüksek sayıda olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamındaki tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı incelendiğinde 1990'lı yılların başında oldukça sınırlı sayıda tez çalışmalarının bulunduğu görülmektedir. 2003 yılı ile birlikte ivme kazanmaya başladığı ve en büyük artışın da 2018 yılında olduğu görülmektedir. Tez çalışmalarındaki bu ivme Büyük Veri alanındaki endüstriyel gelişmeler ile paralellik göstermektedir ki bu sonuçtan hareket ile gelecek yıllarda Büyük Veri konusundaki çalışmaların sayısında artış olacağı söylenebilir.

Büyük Veri alanındaki tez çalışmalarının yapıldığı kurumlar dikkate alındığında çalışmaların 73 farklı kurumda gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu listedeki en fazla lisansüstü tez yayını yapan ilk on beş kurum arasında İstanbul Teknik Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Fırat Üniversitesi İstanbul Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Bahçeşehir Üniversitesi bulunmaktadır. Bu kurumlar arasında çoğunluğun devlet üniversiteleri olduğu göze çarpmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi bünyesinde Büyük Veri ve İş Analitiği Uzmanlığı Sertifika Programı sunmaktadır. Gazi Üniversitesi Büyük Veri ve Veri Güvenliği Araştırma Laboratuvarı ile Türkiye'de Büyük Veri laboratuvarı bulunan ilk devlet üniversitesi özelliğini taşımaktadır. Bilkent Üniversitesi, Havelsan ile veri bilimi alanında işbirliği yapmış ve Bilkent-Havelsan DataScienceLaboratory (BiHaLab) ile yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin tez aşamasına gelmiş uygulamaları, araştırma projeleri ve bu çalışmaların getirileri ile ülkemiz veri bilimine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi 2016 yılında bünyesine kazandırdığı Büyük Veri ve Inovasyon Laboratuvarı ve istatistik, matematik, bilgisayar bilimi gibi disiplinlerarası yapısı olan veri bilimi bölümünde eğitim öğretim ve araştırma faaliyetlerini sürdürmektedir. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Elektrik-Elektronik Mühendisliği Fakültesi bünyesinde Ar-Ge faaliyetlerinde, akademik ve eğitim-öğretim çalışmalarında kullanılmak amacıyla Büyük Veri makinesi bulunmaktadır. Böylece gerçek dünya senaryoları ölçeğindeki problemlere akademik ortamda çözümlerin üretilebilmesi amaçlanmaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde sunulan Yönetim Bilişim Sistemleri lisans programında bilgi yönetimi, veri analizi konularında derslerin yanında Büyük Veri alanında dersler de verilmektedir. Marmara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde Büyük Veri ve Metin Analitiği Araştırma Laboratuvarı kurulmuş ve Büyük Veri analitiği, yapay zeka ve makine öğrenmesi konusunda çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Benzer şekilde, Fırat Üniversitesi Büyük Veri ve Yapay Zeka Laboratuvarı'nda, İstanbul Üniversitesi enformatik Bölümü'nde Yapay Zeka ve Veri Bilimi Çalışma Grubu ile, Boğaziçi Üniversitesi Büyük Veri ve veri analiz derslerini sunduğu İşletme Bilişim Sistemleri programıyla, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Büyük Veri Analizi Laboratuvarı ile, Sabancı Üniversitesi Veri Analitiği Yüksek Lisans Programıyla, Bahçeşehir Üniversitesi Büyük Veri Analitiği ve Yönetimi programı ile alandaki tez çalışmalarına gerekli altyapı ve katkıları sağlamaktadırlar.

Araştırma kapsamındaki tezlerin yapıldığı enstitü dağılımı incelendiğinde ilk sırada Fen Bilimleri Enstitüsü olmasına karşın ikinci sırada Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün bulunması Büyük Veri konulu lisansüstü tez çalışmalarının sosyal bilimler alanında da yaygınlaşmaya başladığını ve alanın disiplinlerarası yapısını gösterme noktasında önem taşımaktadır.

Tezlerin konusunu oluşturan anabilim dalları arasında ilk sırada Bilgisayar Mühendisliği Anabilim Dalı bulunmaktadır. İkinci sırada bulunan Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalını İşletme Anabilim Dalı ve İstatistik Anabilim Dalı izlemektedir. Bu dağılımda da enstitü dağılımına benzer şekilde Büyük Veri alanındaki çalışmaların disiplinlerarası olarak yaygınlaştığı görülmektedir.

Tez danışmanlarının dağılımına göre en fazla lisansüstü tez danışmanlığını yapan öğretim üyeleri arasında sırasıyla Prof. Dr. Ali Yazıcı (Atılım Üniversitesi), Dr. Öğretim Üyesi Ziya Karakaya (Atılım Üniversitesi), Doç.Dr. Galip Aydın (Fırat Üniversitesi), Prof. Dr. Adnan Yazıcı (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Cevdet Aykanat (Bilkent Üniversitesi) ve Prof.Dr. Erdoğan Doğdu (Çankaya Üniversitesi) bulunmaktadır.

Tez yayın dillerinin dağılımına göre en fazla Türkçe dilinde (231 adet) yayın yapıldığı bunu İngilizce dilindeki (142 adet) tezlerin izlediği görülmektedir. Almanca ve Fransızca dillerinde yazılmış tez sayısı ise birer adettir. Bu dağılımlara göre tezlerin uluslararası akademide ulaşılabilir olması açısından Türkçe dilinin yanında İngilizce olarak da yayınlanması gerekliliği sonucuna varılabilir.

Tez konularına göre dağılım incelendiğinde en fazla sayıda tez çalışmalarının Bilgisayar Mühendisliği bilimleri yapıldığı görülse de Ekonometri, Biyoistatistik, Jeodezi ve Fotogrametri gibi alanlarda da disiplinlerarası çalışmaların listede yer alması gelecekte Büyük Veri alanında farklı disiplinlerde tezlerin artacağı konusuna işaret edecektir.

Tezlerde belirtilen anahtar kelimelerin dağılımında en sık kullanılanlar arasında Büyük Veri, veri madenciliği, sınıflandırma, kümeleme, hadoop, veritabanı, makine öğrenmesi, bulut bilişim ve paralel algoritmalar bulunmaktadır. Her ne kadar en sık kullanılan anahtar kelimeler Büyük Veri'nin altyapı ve algoritma gibi teknik konularını temsil etse de listenin kalanı incelendiğinde çalışma konularını da belirten nesnelere interneti, duygu analizi, sosyal medya, müşteri segmentasyonu gibi anahtar kelimelere de rastlanmaktadır.

Bu özgün çalışma ile YÖKTEZ'de Büyük Veri alanında çalışılmış 375 adet yüksek lisans ve doktora tezlerinin bibliyometrik analizi gerçekleştirilerek bulgular paylaşılmış ve Türkiye'de Büyük Veri alanında yapılan tez çalışmalarının genel bakışı sunulmuştur. Büyük Veri'nin disiplinlerarası yapısı YÖKTEZ'de bu alanda yapılan tezlerin özelliklerinin dağılımında da ortaya sunulmuştur. Gelecek yıllarda yapılacak tez çalışmaları üzerinde benzer analizler gerçekleştirilerek Türkiye'deki Büyük Veri alanındaki akademik çalışmaların trend analizi kıyaslamaları yapılabilir.

Kaynakça

- Al, U., & Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik Profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 21(2), 142-163.
- Alkan, G. (2014). Türkiye'de Muhasebe Alanında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma (1984-2012). *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (61), 41-52.
- Armutlu, C., & Arı, G. S. (2010). Yönetim Modallarının Yüksek Lisans Ve Doktora Tezlerine Yansımaları: Bibliyometrik Bir Analiz. *Metu Studies In Development*, 37(1), 1.
- Aydın, B. (2017). Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezinde (Yöktez) Yiyecek İçecek İşletmeciliği Alanında Kayıtlı Bulunan Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 2(1), 23-38.
- Berkman, A. Ü., & Kozan, K. (1979). Amme İdaresi Dergisi'nde Yayımlanan Makaleler Üzerine Bir İnceleme. *Amme İdaresi Dergisi*, 12(1), 9-26.
- Bırıncı, H. G. (2008). Turkish Journal Of Chemistry'nin Bibliyometrik Analizi. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 348-369.

- Çiçek, D., & Kozak, N. (2012). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde Yayımlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 734-756.
- Dumrul, A. G. C., & Aysu, A. G. A. (2006). Erciyes Üniversitesi İİB Dergisinde Yayımlanan Makaleler: Değerlendirme Ve Bibliyografya (1981-2005). *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27).
- Erbaşlı, A., Ayşe, C. A. B. İ., Gümrah, A., & Hakses, H. (2017). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 1979, 93.
- Hotamışlı, M., & Erem, I. (2014). Muhasebe Ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (63).
- Kozak, N., & İçöz, O. (1999). Turizm İşletmeciliği Dergisi'nin Turizm Literatürüne Katkısı Hakkında Bir İnceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 9-17.
- Loechner, J. (2016). 90% Of Today's Data Created In Two Years. *The Center For Media Research*. <https://www.mediapost.com/publications/article/291358/90-Of-Todays-Data-Created-In-Two-Years.html>
- Özinönü, A. K. (1970). Growth İn Turkish Positive Basic Sciences, 1933-1966.
- Parigi, P., Santana, J. J., & Cook, K. S. (2017). Online Field Experiments: Studying Social Interactions İn Context. *Social Psychology Quarterly*, 80(1), 1-19.
- Polat, C., Sağlam, M., & Sarı, T. (2013). Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi/Bibliometric Analysis Of Atatürk University Journal Of Economics And Administrative Sciences. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2).
- Tayfun, A., Küçükergin, F. N., Aysen, E., Eren, A., & Özekıcı, Y. K. (2016). Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 1(1), 50-69.
- Taşkın, Z., & Çakmak, T. (2010). Başlangıcından Bugüne Bilgi Dünyası Dergisi'nin Bibliyometrik Profili. *Bilgi Dünyası*, 11(2), 332-348.
- Tonta, Y. (2002). Türk Kütüphaneciliği Dergisi, 1987-2001. *Türk Kütüphaneciliği*, 16(3), 282-320.
- Ulakbim Cahit Arf Bilgi Merkezi Bibliyometri Nedir? <http://cabim.ulakbim.gov.tr/Bibliyometrik-Analiz/Bibliyometrik-Analiz-Sikca-Sorulan-Sorular/>
- Ulu, S., & Akdağ, M. (2015). Dergilerde Yayımlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili: Selçuk İletişim Örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 5-21.
- Umut, A. L., & Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü
- Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.
- Yalçın, H. (2010). Milli Folklor Dergisinin Bibliyometrik Profili (2007-2009). *Milli Folklor*, 22(85), 205-211.
- Zencir, E., & Kozak, N. (2012). Sosyal Bilimler Enstitü Dergileri'nde Yayımlanan Turizm Makalelerinin Bibliyometrik Profili (2000-2010). N. Kozak Ve M. Yeşiltaş (Yay. Haz.). *VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi Bildiri Kitabı İçinde*, 673-685.

FİNANSAL SIKINTININ MUHASEBE MANİPÜLASYONU İLE İLİŞKİSİ: BİST GELİŞEN İŞLETMELER PİYASASINDA BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DISTRESS AND ACCOUNTING MANIPULATION: AN APPLICATION IN BIST DEVELOPING BUSINESS MARKET

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ФИНАНСОВОЙ ПРОБЛЕМОЙ И БУХГАЛТЕРСКОЙ МАНИПУЛЯЦИЕЙ: НА ПРИМЕРЕ ОДНОГО ОПЫТА ПРИ BIST РАЗВИВАЕМЫХ БИЗНЕС-РЫНКАХ

Seyhan ÖZTÜRK*; Cihan YILMAZ**

Öz

Yapay fiyat ya da yapay piyasa oluşturma olarak da ifade edilen muhasebe manipülasyonu; finansal bilgi kullanıcılarının işletmenin finansal durumu ve faaliyet sonuçları üzerindeki algılarını etkilemeye yönelik olarak yapılmaktadır. Bu durumda en önemli finansal bilgi kullanıcısı olan yatırımcılar, manipülasyonun en önemli hedefi durumunda kalmaktadır. Yöneticiler, muhasebe manipülasyonu ile yatırımcıların zihinlerinde iyimser bir “kar beklentisi” yaratmayı amaçlamaktadır. Öte yandan finansal sıkıntı; işletmelerin nakit akışının mevcut yükümlülüklerini karşılama konusunda yetersiz olması durumunu anlatmaktadır. Bu kavram son aşaması iflas olmak üzere; işletmeleri çeşitli olumsuzluklara sürükleyen bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla birçok olumsuzluklara sebebiyet veren bu durumların tahminine yönelik modellerin geliştirilmesi işletmelerin zamanında önlem alabilmesine ve önünü görmesine olanak sağlayacağından, büyük önem arz etmektedir. Bu noktada muhasebe bazlı manipülasyon tahmin modellerinden Beneish M skoru; finansal sıkıntı tahmin modellerinden Altman Z skoru ele alınmıştır. Bu çerçevede yapılan çalışmada amaç; BİST Gelişen İşletmeler Piyasası’nda işlem gören 17 şirket bağlamında; Altman Z-Skoru ile Beneish M-Skoru arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmektir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal tablolarından elde edilen ikincil verilerin, Altman tarafından geliştirilen model için uygun olmadığı düşünülerek Gelişen İşletmeler Piyasası’nda işlem gören 5 şirket bu nedenden ötürü analize dâhil edilmemiş ve toplam 12 şirketin temel finansal tabloları yardımıyla analiz gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda yapılan uygulama sonucu; elde edilen verilere göre; finansal sıkıntı ve muhasebe manipülasyonu arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

---

* ORCID: 0000-0003-1458-840X Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,seyhan87ozturk@gmail.com

** ORCID: 0000-0001-8620-4888 Öğr. Gör., Ardahan Üniversitesi, cihanyilmaz@ardahan.edu.tr

Anahtar Kelimeler: manipülasyon, muhasebe manipülasyonu, finansal sıkıntı, iflas, beneish m skoru, altman z skoru

Abstract

Accounting manipulation, also referred to as artificial price or artificial market creation; financial information and financial results of the users on the financial position to influence the perception is made. In this case, investors, who are the most important financial information users, remain the most important target of manipulation. Managers aim to create an optimistic in profit expectation "in the minds of investors through accounting manipulation. Financial hardship on the other hand; it explains the inadequacy of the cash flow of enterprises to meet their current obligations. The last stage of this concept is to be bankrupt; refers to a process that leads businesses to various negativities. Therefore, the development of models for estimating these situations which cause many negativities is of great importance since it will allow enterprises to take measures and prevent them in time. At this point, Beneish M score from accounting-based manipulation prediction models; Altman Z score from financial distress prediction models is discussed. Due to the fact that the secondary data obtained from the financial statements of the companies operating in the service sector were not suitable for the model developed by Altman, 5 companies traded in the Emerging Companies Market were not included in the analysis due to this reason and analyzed with the help of the basic financial statements of 12 companies. The aim of this study is; In the context of the 17 companies listed in the BIST Emerging Companies Market; To determine the relationship between the Altman Z-Score and the Beneish M-Score. As a result of the application made for this purpose; According to the data obtained; It was found that there was a strong relationship between financial distress and accounting manipulation. **Key Words:** Manipulation, accounting manipulation, financial distress, bankruptcy, beneish m score, altman z score

Аннотация

Искусственные цены или искусственно созданный рынок, которого иным выражением называют бухгалтерской манипуляцией, представляется с целью влияния на финансовое состояние пользователей, восприятие его результатов и финансовые информации. В этом случае инвесторы, которые являются наиболее важными пользователями финансовой информации, являются наиболее важной целью манипулирования. Менеджеры стремятся создать оптимистичные "ожидания прибыли" в умах инвесторов посредством манипулирования бухгалтерским учетом. С другой стороны, финансовые трудности объясняют ситуацию тем, что денежный поток предприятий недостаточен для выполнения их текущих обязательств. В связи с чем, последний этап этой концепции должен закончиться банкротом. Это тот процесс, который приводит бизнес к различным негативным последствиям. Поэтому разработка моделей для оценки этих ситуаций, которые вызывают много негативных факторов, имеет большое значение. Поскольку она позволит предприятиям принимать меры и своевременно их предотвращать. В статье рассматриваются Бенеиш М счёт от учетных моделей прогнозирования бухгалтерских манипуляций и оценка Альтмана Z счёт из моделей прогнозирования финансового бедствия. Цель статьи, в контексте 17 компаний, перечисленных на рынке развивающихся компаний BIST, определить взаимосвязь между Z-счётом Альтмана и M-счётом Бенеиша. В связи с тем, что вторичные данные, полученные из финансовой отчетности компаний, работающих в сфере услуг, не подходили к модели, разработанной Альтман т.е. 5 компаний, торгующие на рынке развивающихся компаний, не были включены в анализ и с

помощью основной финансовой отчетности были проанализированы итоги 12 компаний. В результате исследования было установлено, что имеется прочная связь между финансовым бедствием и манипулированием бухгалтерским учетом.

Ключевые слова: манипуляция, бухгалтерские манипуляции, финансовые трудности, банкротство, Бенеиш м сçёт, Алтман з сçёт.

1. Giriş

İşletmelerin piyasaya ve bilgi kullanıcılarına sunduğu finansal bilgilerin doğruluğu, piyasaların etkin çalışmasını etkilemektedir. Bir başka ifade ile yanlış veya doğru olmayan finansal bilgilerin piyasa katılımcılarına sunulması piyasaları olumsuz etkileyebilmektedir. Bu bağlamda uygulamada görülen muhasebe manipülasyonu bir firmanın finansal durumunu olumlu göstermek için firma yöneticilerinin finansal bilgileri bilerek gerçeğe aykırı şekilde manipüle etmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla, muhasebe bazlı manipülasyon, şirketler tarafından sunulan bilgilerin gerçek finansal durumlarını ve faaliyet sonuçlarını yansıtmaması ile sonuçlanmaktadır.

Aynı şekilde bir işletmenin tüm gelirlerinin sermaye maliyeti de dahil olmak üzere tüm maliyetlerini karşılayamama durumunu ifade eden finansal sıkıntı hali de işletmeleri zora sokan bir diğer süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu durumların tespit edilmesi konusunda en temel çözüm; sorumlu otoritelerin denetimi olmaktadır. Bunun yanında, kamuya açıklanan bilgilerin analiz edilmesi ve çeşitli istatistikî yöntemler kullanmak suretiyle geliştirilen modeller bağlamında ilgili durumların varlığını tespit ve tahmin etme mümkün olabilmektedir. Bu durumların tespiti; işletmelerin zamanında önlem alabilmesine ve önünü görmesine olanak sağlayacağından, büyük önem arz etmektedir.

Bu kapsamda çalışmada; muhasebe manipülasyonu, finansal sıkıntı kavramlarına değinilerek; muhasebe bazlı manipülasyon olasılığı tahmin modellerinden Beneish M skoru; finansal sıkıntı tahmin modellerinden Altman Z skoru kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Uygulama kısmında da; BİST Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem gören 17 şirket kapsamında; Altman Z-Skoru ile Beneish M-Skoru arasındaki ilişkinin varlığını tespit etmek amaçlanmıştır.

2. Muhasebe manipülasyonu

Manipülasyon, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bir takım bilgileri değiştirme olarak tanımlanmaktadır (<http://www.tdk.gov.tr/index>).

En genel ifade ile manipülasyon; yatırımlarını sermaye piyasasında değerlendirmeyi tercih eden tasarruf sahiplerinin; finansal haklarını ve borsada işlem gören menkul kıymetlerin fiyatını, kamuyu aydınlatma ilkesine aykırı olarak, gerçek dışı alım-satımlar yapmak ya da açıklamalarda bulunmak suretiyle, yapay bir şekilde etkileyen aldatıcı işlemler olarak tanımlanmaktadır (Canbulut, 2008: 12-13).

Bir başka tanıma göre manipülasyon; piyasada serbest arz ve talep koşulları altında oluşacak fiyatın altında ya da üstünde bir fiyat oluşturma; ilgili menkul kıymeti bu fiyattan işlem görmeye zorlama girişimi olarak tanımlanmaktadır. Sermaye piyasalarında alım satıma konu olan finansal varlıkların fiyat oluşumuna kabul edilebilir ya da gerçek bir neden olmaksızın etki edilmesi; manipülatörün kendi arzusu doğrultusunda çıkar sağlama ve başka yatırımcıyı yanlış yönlendirme amaçlarını içermektedir. Bu amaçları içeren tüm davranış ve işlemler manipülasyon olarak ifade edilmektedir. Burada belirtilmesi gereken nokta; herhangi bir eyleme manipülatif karakter kazandıran özelliğin; o eylemin yasadışı oluşu değil; fiyatının yapay bir biçimde kontrol edilmesi olduğudur (Şensoy, 2013: 378).

Yapay piyasa oluşturma olarak da ifade edilebilen manipülasyon; kamuoyunu aydınlatma ve yatırımcıları koruma ilke ve kurallarına zarar vermekle birlikte; piyasalarda

sağlıklı fiyat oluşumuna engel olmaktadır. Bu yolla etkin piyasa oluşumunu da engellediğinden; birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke piyasalarında suç olarak kabul edilmektedir. Sahip olduğu sermaye piyasalarından en yüksek faydayı elde etmeyi talep eden ulusal ekonomiler; fırsat eşitliğini en üst düzeye çıkarmak ve eşitliğin bozulmasını önleyecek tedbirleri de almak mecburiyetinde kalmaktadırlar (Şahin ve Kayacan, http://www.geocities.sahin_kayacan.pdf).

Muhasebe yada finans açısından yapılan manipülasyon tanımları üzerinde genel kabul görmüş bir tanım bulunmamakla birlikte; muhasebe manipülasyonu; işletmelerin finansal tablolarında sunulan bilgiler üzerinde, finansal tabloların hazırlanma sürecine yöneticilerin isteğine uygun şekillendirmek suretiyle müdahale de bulunulması olarak açıklanabilmektedir. Yapılan bu müdahale; bazen muhasebe standartları çerçevesinde ona uygun olarak ya da bazen standartlar dışında olabilmektedir (Fındık & Öztürk, 2016: 485).

İşletmelerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerindeki raporlama ile ilgili esnekliklerden faydalanmaları veya mevcut standartlara aykırı bir şekilde finansal durumu ve faaliyet sonuçlarını gerçek durumundan oldukça farklı göstermek amacıyla; finansal bilgiler üzerinde oynama yapmaları muhasebe manipülasyonunu açıklamaktadır (Elitaş, 2013: 47). Bu bağlamda menkul kıymet piyasalarında işlem gören varlıklar için; bilinçli ve yanlış yönlendirici bir izlenim uyandırma ya da tamamen yanıltıcı bir piyasa yaratma amaçlı yapılan işlemler de manipülasyon niteliği taşımaktadır. Buna göre yapay yollarla menkul kıymet piyasa fiyatlarının yükseltilmesi, düşürülmesi ve hatta belli bir seviyede tutulmasına yönelik tüm faaliyetler de yine manipülasyon eylemi kapsamında yer almaktadır. Tüm bu tanımlarda manipülasyon eylemi için oluşan ortak nokta; bireylerin karar alma sürecine dışarıdan bir etkide bulunulması ve piyasanın doğal oluşum sürecine etki edilmesi yoluyla; fiyatı tamamen yapay bir şekilde belirlemek isteğidir (Şensoy, 2013: 378).

Alternatif muhasebe politikaları arasında yapılan seçimlerle raporlanan dönem karını isteğe göre arttırabilme ve azaltabilme kabiliyeti muhasebe manipülasyonuna örnektir. Ancak, yaygın olarak kullanılan bu tanım muhasebe manipülasyonunu yalnızca karı etkileyecek biçimde gelir tablosu kalemleri üzerinde yapılan düzeltme işlemleriyle sınırlandırmaktadır. Temelde ise; daha geniş bir açıdan bakıldığında; muhasebe manipülasyonu hem raporlanan dönem karını etkileyecek gelir tablosu kalemleri üzerinde yapılan işlemleri hem de işletmenin finansal yapısını etkileyecek bilançoya bağlı tüm işlemleri içermektedir (Demir & Bahadır, 2007: 2).

Dolayısıyla dar anlamda menkul kıymet fiyatlarının yapay olarak kontrolü biçiminde tanımlanan muhasebe manipülasyonu; geniş anlamda; finansal piyasaların, genişlik ve derinlikten yoksun, arz ve talebin sınırlı olduğu; katılımcıların önemli bir kısmının pazarın yapısı hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığı dönemlerde kendini gösteren bir olgu olarak görülmektedir (Canbulut, 2008: 13).

Muhasebe manipülasyonu aracılığı ile yöneticiler; işletme ile toplum, işletme ile kaynak sağlayıcılar veya işletme ile işletme yöneticileri arasındaki refah transferini etkileyecek bazı işlemleri tasarlamaktadırlar. Bu ilişkilerde, işletme ile toplum ve işletme ile kaynak sağlayıcılar arasındaki refah transferinden; genellikle işletme fayda sağlarken; işletme ile işletme yöneticileri arasındaki refah transferi ise; daha çok yöneticilerin lehine oluşmaktadır. Bu doğrultuda, muhasebe manipülasyonunun en önemli amacı, işletme performansının ve finansal yapısının gerçekte olduğundan oldukça farklı gösterilerek işletme çevresindeki aktörler arasındaki refah transferinin gerçekleştirilmesi olarak ortaya çıkmaktadır (Demir & Bahadır, 2007: 2).

Bazı kaynaklarda hileli finansal raporlama olarak da isimlendirilen muhasebe manipülasyonu; genellikle hileli eylemi rasyonelleştiren sahtekârlık yapmak adına algılanan bir fırsat ya da teşviği kapsamaktadır. İşletme yöneticilerinin, ilgili kesimleri mali bilgiler ve

işletmenin finansal durumu hakkında olumlu bir şekilde temsil etmek adına kasıtlı olarak yanlış bilgilendirdiği bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu işlem daha çok işletmenin gelecekteki beklentilerini ve belli başlı bazı finansal hedeflerini karşılamak adına muhasebe kayıtlarına müdahale etmek şeklinde gerçekleştirilmektedir (Trussel, 2003: 617-618).

Muhasebe manipülasyonu bir takım olumsuz sonuçlara yol açan bir eylem olarak da öne çıkmaktadır. Öncelikle muhasebenin toplum için raporlama yaptığı olgusundan yola çıkarak; işletmelerin hazırladıkları finansal raporlara en fazla kamuoyundaki yatırımcıların ihtiyaç duyduğu bir gerçektir. Yatırımcılar bu raporları denetleyerek hem kendi bireysel refahlarını artırmaya hem de toplumsal refah artışına katkıda bulunmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, finansal raporlar üzerinde yapılacak herhangi bir manipülasyon yalnızca yatırımcıları değil tüm toplumu yanıltmaya yönelik bir faaliyet olduğundan her kesimi etkilemektedir. Öte yandan; muhasebe bilgileri; yatırımcıların ve yöneticilerin karar alma süreçlerini etkilediğinden; yanlış muhasebe bilgisi yanlış kararları doğurmakta ve bu şekilde kaynakların etkin dağılmasını engellemektedir. İşletmeler; yatırımcılara yanlış muhasebe bilgisi sunarak yanlış kararlar almalarına neden olan muhasebe manipülasyonu nedeniyle kaynakların etkin biçimde dağılımını engellemekte ve ekonomiye ciddi zararlar vermektedir (Demir & Bahadır, 2007: 7). Ayrıca manipülasyona uğramış muhasebe bilgileri; bilgi kullanıcıları tarafından tercih edilmemekte ve manipüle edilmiş muhasebe bilgisi sunan işletmelere de bu nedenle itimat edilmemektedir. Bu da söz konusu işletmelerin ekonomik değerlerinin, itibarlarının düşmesi ve hatta iflaslarına kadar uzanan olumsuzluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır (Elitaş, 2013: 47).

Muhasebede manipülasyon çok farklı amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu eylemin en genel amacı hisse senedi fiyatlarını artırmak, işletmenin kredibilitesini iyileştirmek, borçlanma maliyetlerini azaltmak ve yöneticilerin raporlanan dönem karına dayalı olarak elde ettikleri primleri artırmaktır. Bunlara ek olarak, büyük işletmelerde daha fazla düzenlemelerden ya da daha yüksek vergilerden kaçınarak politik maliyetlerin azaltılması da muhasebe manipülasyonunun amaçları içerisinde yer almaktadır (Demir & Bahadır, 2007: 5). Ayrıca, yaşanan küresel muhasebe ve denetim skandalları nedeniyle önlem almak anlamında 2002 yılında Sarbaney-Oxley (SOX) yasası çıkarılmıştır.

Genel olarak; muhasebede kullanılan yöntemler, ilkeler ve standartların sunduğu esneklikler işletme yönetimine finansal raporların hazırlanmasında birtakım farklı seçenekler sunmaktadır ve bu seçenekleri istediği gibi kullanma hakkı olduğunu düşünen yöneticiler birtakım manipülatif işlemlere başvurmaktadırlar. Muhasebe bilgisinden yola çıkılarak yapılan söz konusu işlemlerde amaç; faaliyet sonuçlarının istenildiği gibi ayarlanmasını sağlamaktır. Bu nedenle bilgi kullanıcılarını yanıltmak amacıyla bilinçli olarak yapılmaktadır (Varıcı & Er, 2013: 44).

Muhasebe temelli yapılan manipülasyon uygulamalarını ortaya çıkarabilmek ya da tahmin edebilmek hem işletmeleri hem de bireyleri korumak adına önem arz etmektedir. Bu tür uygulamalar yetkili kişilerce yapılan denetimler ve incelemeler sonucunda ortaya çıkartılabileceği gibi, kamuya açıklanan finansal bilgilerden hareketle akademisyenler tarafından yapılan çalışmalar sonucu ortaya konulan modeller ile de açığa çıkartılabilmektedir. Bu açıdan manipülasyon varlığını kanıtlamak oldukça zor olmakla beraber, finansal bilgi manipülasyonu, bugüne kadar oldukça popüler bir konu olarak varlığını sürdürmüştür. Sonuçta bu durumu tahmin edebilmek adına modeller geliştirilmiştir. Bunlar aşağıda sıralanmaktadır (Öcal, Öcal & Atasoy, 2017: 3-4):

1. Healy (1985) Modeli
2. DeAngelo (1986) Modeli
3. Jones (1991) Modeli

4. Düzeltmiş Jones Modeli (1995)
5. Endüstri Modeli
6. Beneish (1997, 1999) Modeli
7. Spathis (2002) Modeli

Diğer modeller yalnızca tahakkuk esaslı olmakla birlikte; Beneish ve Spathis tarafından geliştirilen modeller ise sadece tahakkukları değil, finansal tablolarındaki manipülasyonu gösterebilecek farklı finansal oranları da modele dahil etmektedir. Son yıllarda matematik ve istatistik temelli yöntemlerin gelişmesine paralel olarak, yapay sinir ağları, karar ağaçları gibi yöntemlerin de muhasebe bazlı manipülasyonların tespiti amacıyla kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Fındık & Öztürk, 2016).

Bu çalışmada Beneish modeli ele alındığı için bu modelle ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Beneish 1997 yılında, olağanüstü performans göstermiş şirketler ile bir veri seti oluşturarak, yaratıcı muhasebe uygulamalarına başvurup başvurmadıkları hakkında bir çalışma yapmıştır. Modelinde çeşitli şekillerde manipülasyon yaptıkları tespit edilen 64 adet şirket ile beraber, hakkında hiçbir olumsuz görüş olmayan 1989 adet işletmeyi ele alarak çeşitli değişkenler belirlemiş ve bu değişkenleri analize tabi tutarak, yaratıcı muhasebe uygulamaları aracılığıyla manipülasyon yapmıştır yada yapmamıştır sorusuna cevap aramıştır. Ayrıca modelinde, manipülasyon yaptıkları tespit edilen şirketler ile diğer şirketleri ayırmak için bir değişken eklemiş ve burada manipülatör şirketlere 1 değerini, manipülasyonla ilgileri olmayan şirketlere de 0 değerini vererek modelinin yorumlanabilmesine imkan sağlamıştır (Avşarlıgil, 2010: 82).

3. Finansal sıkıntı

Finansal sıkıntı, iflas kavramı ile ilgili olmakla birlikte, belirli hususlarda iflastan ayrılmaktadır. İflas, finansal sıkıntı sürecinin son evresini ifade ederken çoğunlukla işletmelerin borç yükümlüklerinin yerine getirilmemesi ile ilgili olmaktadır. Bu anlamda iflas, finansal sıkıntıya nazaran, işletmenin bilançosu ile daha çok ilişkilendirilmektedir (Kulalı, 2014: 153).

Finansal sıkıntı tanım olarak; tasfiye ya da iflastan daha az belirlilik arz etmektedir. Bununla birlikte finansal sıkıntı olasılığının ölçülebilmesi için kavramın tanımlanması oldukça büyük önem taşımaktadır. İflas riski ve finansal sıkıntı içerisine girilme ihtimalinin belirlenmesinin güçlüğü gibi çeşitli belirsizliklere rağmen, finansal sıkıntının kurumsal normallikten sapma olduğu çok açık bir gerçektir. Bu sürecin; doğal afetler, değişen kamu düzenlemeleri veya mahkeme kararları gibi ani ve olağanüstü durumlar dışında genellikle iflas öncesinde başladığı bilinmektedir (Bilir, 2015: 14)

Nakit akışının cari yükümlülükleri karşılamak için yetersiz olması durumu olarak tanımlanan finansal sıkıntı durumunda; işletmeler pozitif net değere sahip iken diğer bir ifade ile varlıkların değerinin borçların değerini aştığı zamanlarda dahi; finansal sıkıntı yaşayabilmektedirler. Bu süreç; kredi verenleri, ortakları ve işletme ile diğer birçok grubu etkilemekte ve bunlara bazı maliyetler yüklemektedir (Coşkun & Sayılıgan, 2008: 46).

Literatürde ekonomik sıkıntı; finansal sıkıttan farklı bir anlam taşıyan bir kavram olup; ekonomik anlamda sıkıntı yaşayan bir işletmenin finansal anlamda sıkıntı yaşamayabileceği ya da tam tersi bir durumun geçerli olabileceği söz konusudur. Örneğin ekonomik sıkıttaki firma sıfır borca sahip olabilirken, yüksek derecede kârlı bir firma finansal sıkıntı yaşayabilmektedir (Bilir, 2015: 13) Bu anlamda, ekonomik sıkıntı işletmenin kazançlarındaki çok büyük oranda azalışı ya da düşüşü ifade ederken; finansal sıkıntı işletmenin borç sorumluluklarını yerine getirememesini kapsamaktadır (Jiang & Wang, 2009: 2).

Finansal sıkıntı; her zaman işletmenin ticari faaliyetlerini sonlandırmasını ifade eden iflas olayı ile sonuçlanmamaktadır. Finansal sıkıntının iflas-mahkeme sistemi ve sahipliğin değişmesi şeklindeki pazardan çıkış stratejileri dışında bazı özel piyasa çözümleri de bulunmaktadır. Bu konudaki seçenekleri; “borç yapılandırma, varlık satışı ve dış kaynaklardan yeni sermaye enjekte edilmesi” şeklinde sıralamak mümkündür (Senbet & Wang, 2012: 10).

Finansal sıkıntı kavramı temelde; “acze düşme, temerrüt, borca batıklık, tasfiye, iflas vb.” birbirleri ile ilgili birçok kavramı içerisinde barındıran geniş bir kavram olarak ifade edilmektedir. Söz konusu kavramlar hukuki anlamda belirli bir tanıma sahipken, finansal sıkıntının herkesin üzerinde uzlaştığı net bir tanımı bulunmamaktadır. Bu durum finansal sıkıntının tahminine yönelik çalışmalarda da daha çok kendini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda sıkıttan çıkış için uygulanacak stratejilerin belirlenmesinde anahtar bir rol oynamaktadır (Bilir, 2015: 23).

Kısaca bir işletmenin tüm gelirlerinin, sermaye maliyeti de dahil olmak üzere tüm maliyetlerini karşılayamaması durumunu ifade eden finansal sıkıntı durumunda; bu işletmelere yatırım yapmak cazip olmamakla birlikte, ilave sermaye olmadığında hayatlarını sürdürmeleri de pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle; işletmelerin finansal sıkıntıya girmeden önce mali durumlarının analiz edilerek, düzeltici tedbirlerin alınması gerekli ve mümkündür. İşletmelerin yaşadıkları bu tür başarısızlıkları genellikle iflas ile son bulduğundan; gerekli önlemler alındığında, işletmenin bu sıkıntı ile faaliyetini sonlandırması engellenebilmekte veya tasfiye süreci ile oluşabilecek zarar en az seviyeye indirilebilmektedir. Bu çalışma kapsamında ele alınan Altman Z Modeli, işletmelerin finansal sıkıntılarının tahmin edilmesinde kullanılan, Edward Altman tarafından geliştirilen bir yöntemdir. Model, işletmenin iflas riskini tespit edebilmek amacıyla kullanılmakta olup beş finansal rasyonun yer aldığı bir diskriminant analizidir. Altman, çalışmasında 58’er adet iflas etmiş ve etmemiş işletmelerin verilerini kullanarak analiz yapmıştır. Analiz sonuçlarının incelendiğinde iflası bir yıl önceden %96 oranında doğru tahmin etme başarısı gösterdiği görülmektedir (Civan & Dayı, 2014: 3-4).

4. Uygulama

Finansal sıkıntı ve manipülasyon genel anlamda muhasebe temelli olarak uygulandığında; hem işletmeleri hem de bireyleri olumsuz etkileyen durumları ifade etmektedir. Bu anlamda bu durumların tespiti ya da tahmini için yapılan çalışmalar önem kazanmaktadır. Söz konusu çalışmanın uygulama kısmında; muhasebe temelli finansal sıkıntı tespitinde kullanılan Altman Z-Skoru ile yine muhasebe bazlı kazanç manipülasyonu tespitinde kullanılan karma modellerden biri olan Beneish M-Skoru arasındaki ilişkinin varlığı Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası (BİST) özelinde test edilmektedir.

4.1. Veri seti

Çalışmada; Altman Z-Skoru ile Beneish M-Skoru arasındaki ilişkinin varlığını tespit etme bağlamında; BİST Gelişen İşletmeler Piyasası’nda işlem gören 17 şirketin listesi ve söz konusu şirketlerin Altman Z-Skorlarını ve Beneish M-Skorlarını hesaplamak için gerekli olan 2016 ve 2017 yıllarına ait dönem sonu finansal tabloları Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)’nun resmi web sayfasından elde edilmiştir.

4.2. Metodoloji

Gelişen İşletmeler Piyasası’nda işlem gören şirketlerin 2017 yılına ait finansal tabloları baz alınarak ilk olarak Altman Z-Skorları hesaplanmış, söz konusu şirketler finansal

sıkıntı durumlarına göre üç ayrı gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Edward I. Altman(1968) tarafından geliştirilen bu model, daha çok imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketler için uygun olduğundan dolayı Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem gören hizmet sektöründe faaliyette bulunan 5 şirket analize dâhil edilmemiş, analiz için finansal tabloları incelenen şirket sayısı 12 olarak belirlenmiştir. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren 5 şirketin analize dâhil edilmemesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır.

Edinilen finansal tablolar yardımıyla şirketlerin Z-Skorları ve M-Skorları hesaplanarak, finansal sıkıntı ile muhasebe manipülasyonu arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Şirketlerin Altman Z-Skor'ları aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmış ve şirketler taşıdıkları iflas riski olasılıklarına göre üç ayrı gruba ayrılmıştır (Altman, 2000: 9):

$$Z \text{ Skoru} = 1,2*X1 + 1,4*X2 + 3,3*X3 + 0,6*X4 + 0,999*X5$$

X1: Çalışma Sermayesi / Toplam Varlıklar

X2: Dağıtılmamış Kar / Toplam Varlıklar

X3: Faiz ve Vergi Öncesi Kar(FVÖK) / Toplam Varlıklar

X4: Toplam Piyasa Değeri / Toplam Yabancı Kaynak

X5: Toplam Satışlar / Toplam Varlıklar

Yukarıda yer verilen formül sonucunda ortaya çıkan değerler, Altman'ın daha önce belirlediği sınır değerler ile karşılaştırılmaktadır. Z-Skoru, "1,81" in daha altında ise işletme iflas profiline uymaktadır, Z değeri, "2,99" den büyük ise; işletmenin hiçbir finansal güçlüğü bulunmamaktadır (Hayes vd., 2010:126). Model açık bir şekilde, çeşitli muhasebe oranları ve piyasa temelli fiyat verileri kullanmak suretiyle; finansal başarısızlığı ve gelecek iki yıl içindeki olası iflası tahmin etmeye yöneliktir (Hayes, Hodge & Hughes, 2010:124).

Analizi gerçekleştirilen 12 şirketin Altman Z-Skorlarına göre üç ayrı gruba ayrılmasının ardından, yine şirketlerin finansal tablolarında yer alan işlenmemiş, ham verilerinden üretilen Beneish M-Skorları hesaplanmış ve finansal sıkıntı ile kazanç bazlı muhasebe manipülasyonu arasında bir ilişki olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle; Altman-Z skoru 1.81'in altında kalan (finansal sıkıntı içerisinde olduğu düşünülen-iflas riski taşıdığı düşünülen) şirketlerin finansal tablolarında olası bir muhasebe manipülasyonu varlığı test edilmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak, Altman Z-skoru 2.99'un üzerinde olan (finansal sıkıntı içerisinde olmayan-iflas riski taşımadığı düşünülen) şirketlerin 2016-2017 dönemleri finansal tablolarında muhasebe manipülasyonu izleri olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Olası bir muhasebe bazlı kazanç manipülasyonunu tespit etmek için kullanılan karma modellerden Beneish M-Skoru, Profesör Messod Daniel Beneish tarafından oluşturulan ve geliştirilen, finansal dolandırıcılık veya kazanç manipülasyonu eğilimini belirlemek için kullanılan sekiz değişkenden oluşan önemli bir matematiksel modeldir (Abdul Aris vd., 2013: 729). Şirketlerin finansal tablolarındaki verilerden oluşturularak, kazançların ne derece değiştirildiğini, inceleme konusu yapılan şirketlerin manipülasyon yapıp yapmadığını tespit etmeye yönelik bir M-Skoru hesaplamasına dayalı Beneish Modeli, son yıllarda yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan önemli bir modeldir.

Beneish Modeli formülasyonu ve değişkenlerin açıklaması aşağıdaki gibidir (Beneish, 1999: 26):

$$M_i = \beta_i X_i + \epsilon_i$$

β_i = Model çerçevesinde her bir bağımsız değişken için bulunan katsayı X_i = Açıklayıcı değişkenlerin oluşturduğu matris

ϵ_i = Hata terimi

Beneish modelinde manipülatör şirketler ve manipülasyon yapmamış şirketlere ait olan 8 adet bağımsız değişkene ilişkin verileri probit analizle incelenmiştir ve aşağıda sunulan denkleme ulaşılmıştır (Beneish, 1999: 29):

$$M_i = -4,840 + (0,920 * DSRI) + (0,528 * GMI) + (0,404 * AQI) + (0,892 * SGI) + (0,115 * DEPI) + (-0,172 * SGAI) + (4,679 * TATA) + (-0,327 * LVGI)$$

Beneish'in modelinde kullandığı 8 tane bağımsız açıklayıcı değişken aşağıdaki gibidir:

- Ticari alacaklar endeksi (DSRI),
- Brüt kar marjı endeksi (GMI),
- Aktif kalitesi endeksi (AQI),
- Amortisman giderleri endeksi (DEPI),
- Pazarlama, Satış, Dağıtım ve Genel Yönetim Giderleri endeksi (SGAI),
- Toplam Tahakkukların Toplam Varlıklara Oranı (TATA),
- Satışlardaki büyüme endeksi (SGI)
- Borçlanma yapısındaki değişimler endeksi (LVGI)

Analizde, Beneish tarafından geliştirilen M_i skoru hesaplamasında kullanılan 8 oran bağımsız değişken olarak kullanılmış, söz konusu oranlar dışında herhangi bir değişken analize dâhil edilmemiştir. Analiz gerçekleştirilirken; bulunan M-Skoru değerleri sınıflandırılarak, söz konusu şirketlerin muhasebe manipülasyonu yapmış olup olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Beneish'in ilk olarak 1999 yılında -2.22 olarak belirlediği M-Skoru eşik değeri yerine, yine Beneish vd. tarafından 2013 yılında geliştirilerek -1.78 olarak revize edilen eşik değer baz alınarak analiz yapılmıştır.

4.3. Analiz

Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem gören şirketlerin 2017 yılına ait finansal tabloları baz alınarak ilk olarak Altman Z-Skorları hesaplanmış, söz konusu şirketler finansal sıkıntı durumlarına göre üç ayrı gruba ayrılarak sınıflandırılmıştır. Altman-Z Skoru Modeli imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketler için uygun olduğundan dolayı Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem gören hizmet sektöründe faaliyette bulunan 5 şirket analize dâhil edilmemiş, analiz için finansal tabloları incelenen şirket sayısı 12 olarak belirlenmiştir. Bu

durum analiz için herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Tablo 1.'de analize dâhil edilen şirketlerin 2017 yılına ait Altman Z-Skorları gösterilmektedir.

Tablo 1. Analizi Gerçekleştirilen Şirketlerin Altman Z-Skorları

Şirket Kodu	Altman Z-Skoru
1	0,15
2	1,42
3	2,43
4	14,93
5	6,69
6	14,42
7	2,5
8	3,15
9	17,48
10	2,07
11	2,55
12	3,53

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan elde edilen veriler ışığında, yazarlar tarafından hesaplanarak oluşturulmuştur.

Tablo 1.'de yer alan veriler incelendiğinde; analizi gerçekleştirilen 12 şirketten 2 tanesinin Z-skorunun 1.81'in altında kaldığı, dolayısıyla finansal sıkıntı içerisinde oldukları ve iflas riski taşıdıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca; 4 şirketin Z-skorlarının "gri bölge"de yer aldığı, finansal sıkıntı içerisinde olup olmadıklarının ve iflas riski taşıyıp taşımadıklarının söylemenin güç olduğu görülmektedir. Analize konu olan kalan 6 şirkete ait Z-skorlarının ise eşik değerlerden olan 2.99'un üzerinde olduğu ve bu şirketlerin finansal sıkıntı içerisinde olmadıkları ve bir iflas riski taşımadıkları tespit edilmektedir.

Analizi gerçekleştirilen şirketlerin Altman-Z skorlarının hesaplanmasının ardından, Beneish M-Skorları ile birlikte, modelde yer alan 8 bağımsız değişken için ve modelin tamamı için M skorlarının aritmetik ortalaması ve standart sapması hesaplanmıştır. Söz konusu şirketlerin hesaplanan Beneish M-skorlarının normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov-Smirnov normal dağılım testi yardımıyla sınanmış, $\alpha=5\%$ için d_{max} ve d_{-max} değerleri 0,37543'un üzerinde olduğu için normallik varsayımı taşıyan H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle; 12 şirket için hesaplanan M skorlarının normal dağılım özelliği gösterdiği tespit edilmiştir. Tablo 2.'de, analizi gerçekleştirilen şirketlere ait Beneish M-Skorları yer almaktadır.

Tablo 2. Analizi Gerçekleştirilen Şirketlere Ait Beneish M-Skorları

Şirket Kodu	Beneish M-Skoru
1	-4,14
2	0,43
3	0,08
4	2,6
5	0,22
6	0,31
7	-0,56
8	-0,75
9	0,5
10	-2,4
11	0,21
12	-11,01

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan elde edilen veriler ışığında, yazarlar tarafından hesaplanarak oluşturulmuştur.

Beneish'in ilk olarak 1999 yılında -2.22 olarak belirlediği M-Skoru eşik değeri yerine, yine Beneish vd. tarafından 2013 yılında geliştirilerek -1.78 olarak revize edilen eşik değer baz alınarak analiz gerçekleştirildiğinde; Tablo 2.'de yer alan veriler ışığında, analizi gerçekleştirilen 12 şirketten 3 tanesinin(1, 10 ve 12 nolu şirketler) M skorlarının eşik değerinin altında yer aldığı ve Beneish tarafından geliştirilen modele göre kazanç bazlı muhasebe manipülasyonu yaptıklarına dair herhangi bir bulgu olmadığı sonucuna varılmıştır. Söz konusu 3 şirketin, Z skorları baz alındığında 1 tanesinin finansal sıkıntı içerisinde yer aldığı, 1 tanesinin gri bölgede, diğerinin ise; finansal sıkıntı ve iflas riski açısından sorunsuz bölgede yer aldığı görülmektedir. Kalan 9 şirketin M skorlarının ise; -1.78 eşik değerinin üzerinde yer aldığı ve kazanç bazlı muhasebe manipülasyonu yaptıklarına dair bulgular olduğu, en düşük şüphenin 7 ve 8 nolu şirketlerde, en kuvvetli şüphenin ise; 2 ve 4 nolu şirketlerde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.'de Beneish modelinde yer alan 8 bağımsız değişken için ve analizi gerçekleştirilen 12 şirketin tamamı için aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Bağımsız Değişkenlerin ve Modelin Ortalaması ve Standart Sapması

	DSRI	GMI	EQI	SGI	DEPI	SGAI	LVGI	TATA	Mi
$\bar{X}$	1,2	-0,85	1,33	1,04	0,86	0,97	0,94	0,32	-1,21
σ	0,59	5,49	0,75	0,37	0,31	0,24	0,28	0,2	3,35

Sonuç

Bir işletmenin tüm gelirlerinin, tüm maliyetlerini karşılayamaması durumu olarak ifade edilen finansal sıkıntı halinde; söz konusu işletmelere yatırım yapmak cazip olmamakla birlikte, ilave sermaye olmadığı anda hayatlarını sürdürmeleri mümkün görünmemektedir. Benzer şekilde işletmelerde sunulan bilgilerin gerçek finansal durumları ve faaliyet sonuçlarını yansıtmaması olarak tanımlanan manipülasyon uygulamaları da hem işletmenin kendisi; hem de ilgi grupları için yanıltıcı ve yanlış itibar oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Bu olumsuzluklara yol açan durumların tespiti konusunda en temel çözüm; yetkili ve sorumlu otoritelerin denetimi olmakla birlikte; kamuya açıklanan bilgiler analiz edilmek suretiyle; istatistik yöntemleri kullanarak, çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde geliştirilen tahmin modelleri de etkili olmaktadır. Söz konusu modeller ile işletmeler finansal sıkıntıya girmeden önce yada muhasebe bazlı herhangi bir manipülasyon işlemine maruz kalmadan tespit etmek adına; mali durumlarının analiz edilerek, düzeltici tedbirlerin alınması mümkün olabilmektedir.

Bu çerçevede çalışma kapsamında analizi yapılan 12 şirketten 3 tanesinin manipülasyon yaptığına dair herhangi bir bulgu olmadığı, kalan 9 şirketten ise; 3 tanesinin kazanç bazlı muhasebe manipülasyonu yaptığına dair bulgular olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Z skorları 1.81'in altında olan 2 şirketten 1 tanesinin M skoru -1.78 eşik değerinin altında olduğu, diğerinin ise üstünde olduğu tespit edilmiştir.

Z skorları 2.99'un üzerinde olan 6 şirketin M skorlarına bakıldığında; bir şirket hariç 5 şirketin tamamının M skorunun eşik değerinin üzerinde olduğu, dolayısıyla finansal sıkıntı içerisinde olmadığı düşünülen şirketlerin finansal tablolarında muhasebe manipülasyonuna dair önemli şüpheler bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu durum, finansal sıkıntı-muhasebe manipülasyonu çerçevesinde incelendiğinde; iki kavram arasında önemli bir ilişki olduğu, manipülasyon yapılma olasılığı yüksek olan

şirketlerin finansal tablolarından elde edilen veriler ile hesaplanan Z skoru değerlerinin de bu duruma paralel olarak 2.99 olan eşik değerin üzerinde çıktığı görülmektedir.

Her bilimsel araştırmada olduğu gibi; araştırma tasarımının kesitsel nitelikte olması ve belirli bir zaman dilimini kapsamaması, araştırmanın sınırlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda zaman kavramına dayanarak, meydana gelebilecek farklılıkları açıklamaktan uzak olduğu için net sonuçların çıkarılması mümkün görünmemektedir. Araştırma kapsamında tetkik edilen kavramlara bağlı olarak ölçüm araçlarının her ne kadar geçerliliği ve güvenilirliği olsa da sosyal bilimlerden bir kesinlik oluşturmadığı için, araştırma sonuçlarının yorumlanabilmesi bakımından önem arz eden diğer bir kısıtı ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda analizler sonucu ulaşılan bulgular ve bu bulgular neticesinde yapılan değerlendirmeler analizin uygulandığı ana kütleye yönelik yapılan çalışma sonucu elde edilen verilerle sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla ulaşılan sonuçların aslında genelleştirilemeyeceği, araştırmanın kısıtı olması nedeniyle düşünülmeli ve bu yönüyle ele alınması öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Abdul Aris, N., Othman, R., Arif, S. M., Abdul Malek, M. A., Ve Omar, N. (2013, June). *Fraud Detection: Benford's Law Vs Beneish Model*, Ieee Symposium On Humanities, Science And Engineering Research, Penang, Malaysia, Conference Paper,726-731.
- Altman, E. (1968). "Financial Ratios, Discriminant Analysis And The Prediction Of Corporate Bankruptcy. *The Journal Of Finance*", 23(4), 589-609.
- Altman, E. (2000). "Predicting Financial Distress Of Companies: Revisiting The Z-Score And Zeta Models". www.stern.nyu.edu/~ealtman/Zscores.Pdf.
- Avşarlıgil, N. (2010). "Finansal Tabloların Manipülasyonunda Yaratıcı Muhasebe Uygulama Teknikleri Ve Beneish Modeli İle Bir Uygulama" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler).
- Beneish, M. D.(1999). *The Detecting Of Earnings Manipulation*, *Financial Analysts Journal*, 55(5), 24-36.
- Beneish, M. D., Lee, C. M. C., & Nichols, D. C. (2013). Earnings Manipulation And Expected Returns. *Financial Analysts Journal*, 69(2), 57–82.
- Bilir, H. (2015). Finansal Sıkıntının Tanımı Ve Piyasa Odaklı Çözümleri: Borç Yapılandırma, Varlık Satışı Ve Yeni Sermaye Enjeksiyonu/Definition And Market Oriented Solution Of Financial Distress: Debt Structuring, Asset Sales And New Capital Injection. *Sosyoekonomi Dergisi*, (1), 9.
- Canbulut, G. (2008). Finansal Bilgi Manipülasyonu Ve Örnek Bir Uygulama, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Civan, M., & Dayı F. (2014), "Altman Z Skoru Ve Yapay Sınır Ağı Modeli İle Sağlık İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Tahmini". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (41).
- Coşkun, E., & Sayılğan, G. (2008). Finansal Sıkıntının Dolaylı Maliyetleri: İmkb'de İşlem Gören Şirketlerde Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 1-22.
- Demir, V., & Bahadır, O. (2007). Muhasebe Manipülasyonu Yöntemler Ve Teknikler. *Mali Çözüm Dergisi*, (84), 104-112.
- Elitaş, B. L. (2013). Muhasebe Manipülasyonu Ve Muhasebe Bilgi Kalitesine Etkisi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (58), 41-54.

- Fındık, H., & Öztürk, E. (2016). Finansal Bilgi Manipülasyonunun Beneish Modeli Yardımıyla Ölçülmesi: Bist İmalat Sanayi Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 483-499.
- Hayes, S. K., Hodge, K. A., & Hughes, L. W. (2010). "A Study Of The Efficacy Of Altman's Z To Predict Bankruptcy Of Specialty Retail Firms Doing Business İn Contemporary Times". *Economics & Business Journal: Inquiries & Perspectives*, 3(1), 130-134.
- Jiang, K., & Wang, S. (2009). Firms İn Economic Distress: Survival Strategies And Economic Factors. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1465181, Erişim Tarihi: 23.10.2018.
- Kulali, I. (2014). Muhasebe Temelli Tahmin Modelleri Lsiginde, Finansal Sıkinti Ve İflasın Karsilastirilmesi/In The Light Of Accounting Based Prediction Models, Comparatives Of Financial Distress And Bankruptcy. *Sosyoekonomi Dergisi*, (2), 153.
- Öcal, N., Öcal Ö. Ve Atasoy, Y. (2017), "Muhasebe Bazlı Kazanç Manipülasyonunun Tespitinde Kullanılan Beneish Modelinin Test Edilmesi", October, Conference: *21. Finans Sempozyumu*, Balıkesir
- Senbet, Lemma W. & Tracy Yue W., (2012), "Corporate Financial Distress And Bankruptcy: A Survey", *Foundations And Trends İn Finance*, July.
- Şahin, S., & Kayacan, M. Ab Uyum Sürecinde Ulusal Sermaye Piyasalarımızda İçeriden Öğrenenlerin Ticareti Ve Manipülasyona İlişkin Gelişmeler. http://www.geocities.ws/ceteris_tr2/sahin_kayacan.pdf, Erişim Tarihi: 23.10.2018
- Şensoy, A. D. (2013). Manipülasyon; Piyasa Dolandırıcılığı Suçu, Uygulanacak Tedbirler Ve Yaptırımlar. *Ankara Barosu Dergisi*, (3).
- Tdk:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=tdk.gts.5bceb8ccbe6129.04834512, Erişim Tarihi: 23.10.2018.
- Trussel, J. (2003). Assessing Potential Accounting Manipulation: The Financial Characteristics Of Charitable Organizations With Higher Than Expected Program-Spending Ratios. *Nonprofit And Voluntary Sector Quarterly*, 32(4), 616-634.
- Varici, I., Ve Er, B. (2013). Muhasebe Manipülasyonu Ve Firma Performansi İlişkisi: İmkb Uygulaması/The Relation Accounting Manipulation And Firm Performance: An Application Of İse. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 43.

**MUHAMMED SADIK BEY AĞABEYZADE, TUĞGENERAL,
BAKAN YARDIMCISI, DOĞUBİLİMCİ**

**MUHAMMAD SADIG BEY AGHABEYZADEH – GENERAL –
MAYOR, DEPUTY MINISTER, ORIENTALIST SCIENTIST**

**МУХАММЕД САДИК БЕК АГАБЕЙЗАДЕ – ГЕНЕРАЛ-
МАЙОР, ЗАМЕСТИТЕЛЬ МИНИСТРА, УЧЕНЫЙ ВОСТОКОВЕД**

Namaz MANAFOV*; Maarife MANAFOVA**

Öz

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkılması, değerli şahsiyetlerin kaybı, ülkedeki önde gelen aydınların ülkeden uzaklaştırılması ve göçmen yaşamının empoze edilmesi anlamına geliyordu. Bu aydınlardan biri de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde İçişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapan Muhammed Sadık İsmayıl bey oğlu Ağabeyzade`dir. Muhammed Sadık bey (bazı kaynaklarda Sadık bey, Sadıkpaşa, Memmedsadık) Ağabeyzade (Ağabeyov), 15 Mart 1865'te, Bakü vilayetinin, Göyçay bölgesinde doğdu, 1883'te Bakü Real Okulu'ndan, 1886'ta St. Petersburg'daki Mikhailov Topçular Okulu'ndan mezun olur. M.S. Ağabeyzade 1896'da Rus Dışişleri Bakanlığının Asya departmeni nezdindeki Doğu Dilleri Bölümünü kazanır ve başarıyla bitirir.

Çar Rusyası döneminde Türküstanda görev yapan Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, ünlü tuğgeneral, doğubilimci olarak tanınır. Onun Aşkabat'da rusca yazmış olduğu Türkmenlerin lehçesine ait eseri 1904 yılında basılmıştır. A.Semenov, A. Somoyloviç gibi Rus doğubilimcileri bu eseri yüksek değerlendirmiştir. Buhara Emiri Ahad Han ilmi hizmetlerine göre Muhammed Sadık Ağabeyzade`ni Emirliğin büyük ödülü olan "Altın Yıldız" ödülü ile taltif eder.

General Muhammed Sadık bey Ağabeyzade 28 Mayıs 1918 yılında Müsülman doğusunda ilk Cumhuriyet kurulduktan sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atanır. Muhammed Sadık bey Ağabeyzade Azerbaycan ulusal polisinin gelişmesine yorulmadan hizmet eder. O, Azerbaycan Cumhuriyeti Polisi'nde reform kavramını hazırlar.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, tuğgeneral, bakan yardımcısı, doğubilimci, Lvov Üniversitesi.

Abstract

Collapse of Azerbaijan Democratic Republic meant to lose valuable personalities, outstanding intelligents' leaving the country, condemned to live expatriation life. One of the

* ORCID: 0000-0003-1082-1868 Doç.Dr., Mingeçevir Devlet Üniversitesi, manafov49@mail.ru

** ORCID: 0000-0001-7425-2313 Dr.Öğretim Üyesi., Mingeçevir Devlet Üniversitesi, manafov49@mail.ru

outstanding intelligents is Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh who had worked as deputy minister of Internal Affairs in Azerbaijan Democratic Republic.

M.S.Aghabeyzadeh who was born in Goychay region in Baku province on March 15, 1865, finished Baku realni school in 1883, Mikhaylov Topchular school in Petersburg in 1886. He entered education department on Oriental languages of Russia ministry of foreign affairs in 1896 and finished with excellent marks.

During the period of czar Russia M.S.Aghabeyzadeh, who served in Turkistan was known as outstanding general, as well as orientalist scientist. His manual on grammar of Turkman language written in Russian language was published in Ashgabad in 1904. Russian orientalists such as A.Semenov, A.Somoylovich highly valued this work. Amir of Bukhara Ahad khan awarded M.Aghabeyzadeh with "Golden Star" order for his scientific service. General-major Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh was appointed as deputy minister of Internal Affairs after establishment of first democratic republic in muslim East on May 28, 1918. M.Aghabeyzadeh tried unwearingly for activity and development of Azerbaijani national independent police. He prepared reform conception in police of the Republic of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh, general-major, deputy minister, orientalist scientist, Lvov University.

Аннотация

Распад Азербайджанской Демократической Республики означал потерю ценных личностей, отъезд выдающихся интеллектуалов из страны и их вынужденная эмиграционная жизнь. Одним из таких выдающихся интеллектуалов является Мухаммед Садиг Исмаил бек Агабейзаде, который занимал должность заместителя министра в эпоху Азербайджанской Демократической Республики.

Мухаммед Садиг бек Агабейзаде (в некоторых документах Садиг бей, Садигпаша, Мамедсадик) родился 15 марта 1865 года в Геокчайском уезде Бакинской губернии, окончил Бакинскую реальную школу в 1883 году и Михайловское артиллерийское училище в Петербурге в 1886 году. В 1896 году М.С.Агабейзаде поступил в отдел образования по востоковедению Министерства Иностранных Дел России и окончил его с отличием.

М.С.Агабейзаде, который во времена царской России служил в Туркестане, был известен как знаменитый генерал, востоковед. В 1904 году написанный им учебник по грамматике туркменского языка, был опубликован в Ашхабаде. Эта работа была высоко оценена русскими востоковедами А. Семеновым и А. Сомойловичем. М.С. Агабеков был вознагражден орденом «Золотой звезды» Эмиром Бухарским Ахад Ханом за научные заслуги.

После создания первой Демократической Республики на мусульманском Востоке 28 мая 1918 года генерал-майор Мухаммед Садиг бек Агабейзаде был назначен на должность заместителя Министра Внутренних Дел. М.Агабейзаде неустанно трудился над созданием и развитием национальной независимой полиции Азербайджана. Он подготовил концепцию реформ в полиции Азербайджанской Демократической Республики.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, Мухаммед Садиг бек Агабейзаде, генерал-майор, заместитель министра, ученый востоковед, Львовский университет.

1. Giriş

Azərbaycan Halk Cümhuriyyətinin yıklılması, dəyərli şəxsiyyətlərin kaybı, ölkədəki öndə gələn aydınların ölkədən uzaklaşdırılması və göçmen yaşayışının empoze edilməsi

anlamına geliyordu. Bu aydınlardan biri de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde İçişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapan Muhammed Sadık İsmayıl bey oğlu Ağabeyzade'dir.

“İsmayıl bey Ağabeyov, Ali bey Hüseyinzade'nin amcasıdır. Mekke'de vefat eden İsmayıl beyin oğulları, yani Ali beyin amcası çocukları- Sadıkpaşa, Hazret bey, Badam hanım ve Rahim beydir.

Ali beyin en yakın arkadaşlarından ve meslektaşlarından biri olan Sadıkpaşa, tanınmış general, doğubilimci Muhammed Sadık bey Ağabeyzade'dir” (Turan, 2008:210).

Muhammed Sadık bey (bazı kaynaklarda Sadık bey, Sadıkpaşa, Memmedsadık) Ağabeyzade (Ağabeyov), 15 Mart 1865'te, Bakü vilayetinin, Göyçay bölgesinde doğdu. Aslen Salyan`ın Ağabeyliler soyundan gelir.

2. Türkistan`da askeri hizmet

M. Ağabeyzade, 1883'te Bakü Real Okulu`ndan başarıyla mezun olur. Aynı yıl, St. Petersburg'daki II Konstantinov Askeri Okulu'nu kazanır, ardından Mikhailov Topçular Okulu'na geçiş yapar. Okuldan başarıyla mezun olan Muhammed Sadık bey, kariyerine 1886'da Kafkasya'daki Kars-Aleksandropol Kalesi'nde bir subay (Çar ordusunda rütbe) olarak başlar. 14 Ağustos 1888'de subay olan Ağabeyzade, 1893 yılında III dereceli “Kutsal Stanistav” ödülü ile ödüllendirilir. 1894 yılında, Muhammed Sadık bey kaptan rütbesiyle taltif edilir.

Muhammad Sadık bey Ağabeyzade, 1896'da Rus Dışişleri Bakanlığının Asya departmeni nezdindeki Doğu Diller Bölümünü kazanır. Askeri Bakanlığın ve Dışişleri Bakanlığının onayı ile, 1883'ten bu yana Eğitim Departmeni memurları için bir Doğu Diller kursu düzenlenmiştir; yılda beş kişi katılmak şartıyla, eğitimin üç yıl devam etmesi gerekiyordu. Giriş sınavlarına askeri okullardan ve üniversitelerden mezun olan memurlar kabul edilirdi. Bu dersler arasında Arapça, Türkçe, Farsça ve Tatarca, Fransız edebiyatı, uluslararası Müslüman hukuku öğretilirdi. Ağabeyzade, Doğu Dilleri kursunu dışarıdan ve başarıyla bitirir.

M. Ağabeyzade, askerlik görevini sürdürmesi için Türkistan bölgesine gönderilir. 4 Kasım 1897'de Andijan Kazası'nın Polis Memuru olur. 19 Temmuz 1898'de Kaptan rütbesine, Muhammed Sadık Bey IV dereceli “ Kutsal Vladimir” nişanıyla taltif edilir. 21 Ağustos 1899'da Krasnovodski kazasında Polis memuru olartak çalışır. 23 Temmuz 1900'den itibaren Tedcen (idari bölge bölümü) Kazasının yardımcısı, ve 11 Ekim 1901'den itibaren Aşkabat Kazası Resinin yardımcısı olarak atanır.

Türkmenistan'ın zor şartlarında, görevini gurur ve onurla yapar.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, 26 Şubat 1904'te Yarbay rütbesine yükselir.

Türkistan`ı iyi bilen Muhammed Sadık bey, yöre halkının yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri ile ilgilenmekte, atasözleri ve deyimleri halktan toplamaya başlar, Türk halklarının dil özelliklerini öğrenir. Türkmen atasözleri ve deyimlerini toplayan M.S. Ağabeyzade, 1904 yılında Zakaski bölgesinin Türkmenlerinin lehçesine ait “Учебник тюркменского наречия с приложением сборника пословиц и поговорок тюркмен Закаспийской области” isimli ders kitabını yazar. Rusça yazılmış bu 135 sayfalık ders kitabı 1904 yılında Asxabad'da (ilk önceleri Aşkaba` da böyle denilirdi) K.M.Federov matbaasında yayımlanır. Bu kitap, bilim adamı P.Şimkeviç'in kitabından (1892) sonra Türkmenceye ait ikinci ders kitabıdır.

M. Ağabeyzade'nin ders kitabı ilgi odağına dönüşür. Daha sonra tanınmış bilim adamı, Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör, Orta Asya (Taşkent) Devlet Üniversitesinin kurucularından biri, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Devlet Akademisinin akademisyeni (1951), Özbekistan Bilimler Akademisi Üyesi (1943), Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Bilimler Akademisinin Tarih, Arkeoloji, Etnografiya Enstitüsünün

müdürü (1954 yılından itibaren) Aleksander Aleksandroviç Semenov (1873-1958), Moskova Üniversitesinin “Этнографическое обозрение” (Москва, 1904, №4, с. 169-172) dergisinde Muhammed Sadık bey Ağabeyzade'nin ders kitabı hakkında olumlu bir fikir söyler. Bilim adamı, sonradan Petrograd Doğu Dilleri Üniversitesinin rektörü (1925-1929), SSC Bilimler Akademisinin akademisyeni (1925-1929) Aleksander Nikolayviç Samoyloviç (1880-1938) de Muhammed Sadık beyin kitabını yüksek değerlendirir.

P. Şimkeviç'in kitabından farklı olarak, M.S. Ağabeyzade kendi eserinde takdim ettiği örneklerin transkripsiyonunu ve Arap alfabesiyle yazılışını da göstermiştir. Bu, kitabı kullananların içini kolaylaştırmıştı. Metinlerdeki kullanılmış kelimelerin Rusça'ya çevrilmesi de olumlu değerlendirilir. Kitabın sonunda yer alan ilaveler onun daha da değerli kılar. Türkmençe ve onun folklorunu dikkatlice inceleyen M.S.Ağabeyzade zengin materyaller toplar ve kitabın sonunda bir bölüme ekler. Burada yazar tarafından toplanan 160 atasözü, deyimler okuyucuya sunulur, atasözleri ve deyimler Rusça'ya çevrilmiştir. Bu eser, Muhammad Sadık bey Ağabeyov'un zahmetinin ve yolculardan çalışmasının ürünü idi. Halkbilimi örneklerinin ustaca çevirisi, onların karşılığının bulunması, hatta en yetenekli tercümanları da memnun etmiştir. Bazen, Rus bilim adamlarıkelime, mana inceliğinde fikir söylerlerse, Ağabeyov, Türkmençeyi, Türkmen yaşam hayatını, gelenek ve göreneklerini, maişetini, “sahra cengaverlerinin” özelliklerini ustaca öğrendiğini belirtir.

Muhammed Sadık bey, esere, bu alanda tecrübesi olan gerçek bir bilim adamı olarak yaklaşır. Bu yıllarda Türkmenistan'da yaklaşık 30 lehçe ve şive vardı. Türkmenistan'ın merkezinde Tekke lehçesinde, batı ve kuzey illerinde Yomud lehçesinde, doğuda, Amu Darya çevresinde Ersarp lehçesinde, İran ve Özbekistan'ın sınır ilçelerinde Nohur, Jevli, Hasartlı, Eski, Çandır, Bayat vb. lehçelerde konuşuyorlardı. Türkmençeyi incelerken, bu lehçeleri, belirli bir lehçeye, göre tanımlamak için onu tasvir etmek gerekiyordu. İlk ders kitabının yazarı P.Şimkeviç, belirli bir lehçeye dayanmaz, örneklerinin yeri ve “ünvanı”nı belirtmez. P. Şimkeviç ten farklı olarak, M. S.Ağabeyzade, Türkmen lehçeleri ile yakından tanışmış ve Ağabeyzade, Ahal-Teke lehçesini esas alır. Daha sonra Türkmen edebi dilinin temeli oluşturulur. Modern Türkmen edebi dili, XX. Yüzyılın başlarında Teke lehçesiyle oluşturulmuştur.

Bazı araştırmacılara göre, M.Ağabeyzade Türkmençenin gramerini yeteri kadar açık şekilde belirtmemiştir. Bu açıktır. Muhammed Sadık beyin kitabı bilimsel, teorik bir dilbilgisi değil, Türkistan'da yaşayan ve çalışan Ruslara Türkmençeyi ve Türkmen folklorunu öğrenmeye yönelik bir ders kitabıdır.

Muhammed Sadık beyin Türkmençeyi ve onun folklorunu betimleyen bu eseri, Buhara Emirliği Seyit Mir Abul Ahad Han (1859-1910) ve veliahtı Seyit Alim Han'ın (1880-1944) dikkatinden kaçmaz. Buhara Emiri Ahad Han ilmi hizmetlerine göre Muhammed Sadık Ağabeyzade'ni Emirliğin büyük ödülü olan “Altın Yıldız” ödülü ile taltif eder. Çar ordusunda görev yaptığı sırada M. Ağabeyzade, Buhara Emirliği Fars “Şire Horşit” madalyası ve Emirliğinde daha iki madalyası ile taltif eder.

Bu yıllarda, Muhammed Sadık Bey Ayşe isimli bir Özbek kızıyla evlenir ve hayatının sonuna kadar bu sevgisine sadık kalır.

Bugün, Türkmenistan Bilimler Akademisinin üyesi (akademisyen) Murad geldi Söyügov'un Türkmenistan'da Türkoloji'nin gelişimi hakkında bahsederken (“Akademik Bakış Dergisi”, sayı:37. Temmuz-Ağustos 2013), Türkmençe ve onun folklorunun öğrenilmesinde XIX. Yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında başladığını ve bu alanda bilim adamı P.Şimikeviç ve M.S.Ağabeyzade'nin hizmetlerini belirtmeyi de unutmaz. Muhammad Sadık bey Ağabeyov'un bu ders kitabı Moskova'da, Rusya Ulusal Kütüphanesinde (Saklanma yeri 60/94 T 1/192) ve Aşkabat'ta Türkmenistan Devlet Kütüphanesinde korunmaktadır.

22 Mayıs 1908'de Muhammed Sadık bey albay rütbesine yükselir. Ancak Türkolojiye olan sevgi, bilim ve öğretmenlik mesleğine olan ilgi, savaş mesleğinden çok daha kutsal idi. M.S.Ağabeyzade'nin en büyük dileği, memleketine dönmek, burada okul açmak, Azerbaycanlı çocuklarına eğitim vermektir. Son zamanlarda sağlığı hakkında şikayette bulunurdu.

Müslümanların askerlik çağrısı yapılmadığı bir zamanda, “güvenilmediği” dönemde, 48 yaşındaki Muhammed Sadık beye, Rus ordusunun genel rütbesi verilir. Ancak, aynı yıl içinde (1913) Tuğgeneral M.S. Ağabeyzade sağlığına göre istifa eder, memleketi Göyçay'a döner.

Askeri kariyeri sona erdikten sonra, hayatının geri kalanını sevdiği mesleğine, öğretmenliğe adanabileceğini düşünür. Bununla birlikte, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı savaşı M.S. Ağabeyzade'nin planlarını değiştirir. Sık sık hastalanmasına rağmen, yeminine sadık kalır, savaş zamanı evde oturmayı rütbesine yakıştıramaz, gönüllü olarak savaşa katılır. M .S. Ağabeyzade, Kafkasya ve Ukrayna cephesindeki savaşlara katılır. Ancak savaşta sadece iki yıl kalır ve ciddi hastalık nedeniyle ordudan taburcu edilir.

Muhammed Sadık bey yeniden Azerbaycan'a, anavatanı Göyçaya'a döner. Burada duyduğu haberler Muhammed Sadık beyi üzer. Onun varlığına dayanamayan Ayşe genç yaşlarında hastalanarak vefat eder. Muhammed Sadık bey ve eşi Ayşe'nin çocuğu olmaz. Muhammed Sadık Bey, yaşamının sonuna kadar Ayşe'yi unutmaz, onun sevgisine sadık kalır.

3. Cumhuriyet Genel-Bakan yardımcısı

28 Mayıs 1918'de ilk Doğuda ilk parlamento cumhuriyet-Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yaranmasını Muhammed Sadık bey Ağabeyzade gururla karşılar.

F. Hoyski liderliğindeki ulusal hükümet, General M.S. Ağabeyzade'ni Bakü'ye davet eder ve 23 Ekim 1918 yılında Muhammad Sadık bey Ağabeyzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atanır.

İçişleri Bakan Yardımcısı M.S. Ağabeyzade, 1919 yılının aralık ayının onuna kadar çalışır. İçişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca üç bakan çalıştı: Behbud Han Cavanşir (17 Ağustos 1918 - 25 Aralık 1918), Halil bey Hasmemmedov (26 Aralık 1918 - Mart 1919), Nasib bey Yusifbeyli (14 Aralık 1919 - 22 Aralık 1919). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamenter bir cumhuriyet olduğundan, her üç bakan da siyasi faaliyette daha fazla zaman harcar. Bu gibi durumlarda İçişleri Bakanlığının organizasyon ve yönetiminden sorumlu idi.

Tuğgeneral M.S. Ağabeyzade, polislin yasal dayanağı olan Azerbaycan ulusal polislinin gelişmesine hizmet eder ve Azerbaycan Cumhuriyeti Polisi'nde reform kavramını hazırlar.

M.S.Ağabeyzade'nin muazzam çalışmasıyla, “Polis Teşkilatının Organizasyonu Hakkında”, “Polis Teşkilatı Hakkında”, “Genel, Kaza ve Şehir Polisi Hakkında ” ve diğer normatif belgeler hazırlar ve işlem için kabul edilir.

Bakü'de, İçerişerherde Tuğgeneral M.S.Ağabeyzade tarafından polis memurlarının hazırlanması için bir okul açar (Abbasov, 2014).

Bakan Yardımcısı olarak görev yaptığı süre zarfında Muhammed Sadık bey, İçişleri Organlarının Örgütlenmesinde aktif olur, ülkede disiplin organizasyonunda, kural koymada, İçişleri Organlarının oluşumunda ve Bakanlar Kurulu faaliyetlerinde yer alır.

1919'da Azerbaycan'da toplam polis memuru sayısı 9661 idi (Abbasov, 2014). Tuğgeneral Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, cesur, zeki, kararlı ve son derece mütevazı bir insandı.

23 Ocak 1920'de Muhammad Sadık bey Ağabeyzade emekli olur.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Nisan 1920'de yıkılmasından hemen önce, M.S. Ağabeyov Batum'a gider. Amaç tedavi için Almanya'ya gitmektir. Eğer ülkede kalırsa, onu da Hamit Gaytabaşı, Habib bey Salimov, Tatlan bey Aliyarbeyov ve diğer Azerbaycan generallerinin acı kaderi bekliyordu.

Mayıs ayı ortalarında kardeşleri Rahim Bey, Hazret Bey Ağabeyovlar ve kardeşi Hüseyin Bey Ağabeyov, "Bakan Yardımcısını gizleme" bahanesiyle tutuklanırlar. Mal, mülkü müsadire edilir.

4. Hicrette - İstanbul, Paris, Nişsa

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, Nisan 1920'de İstanbul'da amcası Ali bey Hüseyinzade'nin yanına gider. Ali bey Hüseyinzade, zengin felsefi, edebi ve bilimsel mirasıyla, Azerbaycan'ın aydınlanma tarihi hakkında değerli tavsiyeler veren, halka açık bir isimdir. Aynı zamanda Ali Bey Hüseyinzade, İstanbul Tıp Akademisi'nde profesör idi.

Ali, Bey yeğenini sadece yakın bir arkadaş olarak değil, aynı zamanda iyi bir bilim adamı, samimi bir insan olarak tanıyordu ve severdi. Ali bey Hüseyinzade'nin ailesinde Muhammed Sadık beye saygı duyulurdu. Ali beyin çocukları Muhammed Sadık beye "büyükbaba" derlerdi (Semedli, 1999: 58). Muhammed Sadık bey onları kendi çocukları gibi severdi.

(Muhammad Sadık beyin hiç bir çocuğu olmadı). Fakat o zamanlar Türkiye'deki siyasi durum kötüydü ve Yunanlılarla savaş daha bitmemişti. İş bulmak zordu. Taşnaklar'ın zulümleri devam ediyordu. Suikastler çoğalmıştı. Bebud Han Cavanşir (AHC İçişleri Bakanı - 17 Ağustos 1918 - 25 Aralık 1918) Taşnak güllüsünün kurbanı olur.

M.S. Ağabeyzade anavatanına geri dönecekti. Sovyet Azerbaycan'ında onu neler beklediğini iyi biliyordu.

Muhammad Sadık bey Ağabeyzade pasaportunu değiştirir ve İran pasaportu alır. (Türkiye pasaportu ile Yunanistan üzerinden Avrupa'ya geçmek zorunda kalır.)

M. Ağabeyzade İstanbul'dan ayrılır ve Paris'e gelir. Önce Paris'te, ardından güney Fransa'da Nişsa'da yaşar. Uzun süre işsiz kalır.

Anavatanından çok uzakta gurbette yaşasa da, kalbinde her zaman Azerbaycan sevgisi vardı, ait olduğu milleti sevdi. M.S. Ağabeyzade'nin amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade şöyle yazar: "... Buragaki (Fransa) gazetelerin Bakü'de açlık ve soğukla ilgili haberler beni çok rahatsız ediyor. Bunun doğru olduğunu mu düşünüyorsun? Lütfen bana tam olarak ne olduğunu söyle! ... Seni seven Sadık."

"21 Şubat 1922. ... Rica ediyorum onlara benim (kardeşleri hakkında) hakkında bilgi vermeye çalış. Onları çok özlediğimi, her gün Allah'a dua ettiğimi, keşek ölüm döşeğinde onları göre bileseydim..."

"... Uzun süre sessiz kalmamın nedeni akraba ve arkadaşlarımın özlemidir. Şimdi kendimi daha çok gergin hissediyorum. Bu hastalığım nedenini enerjimin tükenmesinde ve ailemden uzun süre ayrı kalmamda görüyorum. Her gün hayalen seninle konuşuyorum (Ali bey Hüseyinzade'ni kast ederim).

"... Ülkemi istemeden terk etmek, kalp acısını çoğaltır. Bu durumun ne kadar süreceğini Allah bilir. ... İşsiz kalmak, çalışmamak anlamına gelmez, çünkü hiç bir iş bulma imkanım yok. Maddi sıkıntılar zamanla çoğalmaya başlıyor, sonu ne olacağı belli değil..." (Semedli, 1999:64, 68).

Muhammed Sadık bey, hicretten İstanbul'daki amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade'ye 50'den fazla mektup gönderir. Mektuplardan anlaşılıyor ki, Muhammed Sadık beyin Fransa'da acı dolu günleri çok olmuş. Fransa'da en çok dertleştiği kişi Alimardan bey Topçubaşov idi. Memmed Amin Rasulzade'nin Fransa'ya M.S. Ağabeyzade'ye gönderdiği "Azerbaycan Tarihi" kitabı (Kitabın önsözü Ali bey Hüseyinzade'ye aittir.) Muhammed Sadık Bey'in en sevdiği kitabı olur.

Muhammed Sadık beyin hicret hayatı üzüntülü ve kederli olmasına rağmen, o, her zaman onurunu, gururunu ve Türklüğünü korumuştur.

5. Lvov Üniversitesinin profesörü

XX. Yüzyılın 20'li yıllarında Polonya'daki Doğubiliminin çiçeklenme dönemi idi. Krakov, Poznan, Lvov üniversiteleri Arapça, Türkçe ve Farsça dillerine ilgi duymaya başladılar. 1661'de kurulan Yan Kazimir ismindeki Lvov Üniversitesi'nin öğretim planı, 1926-1927'den beri bu dillerin de öğrenimi başlanılmış, bu dillerde oluşan edebiyatı, İslam kültürünün tarihini öğretmek zarureti doğmuştur.

Doğu dillerini öğretmek için bir kaç öğretmen adayı teklif olursa da, bu sorumlu işi yapan Doğu dillerini iyi bilen hiçbir aday bulunamaz.

Polonya'nın Lvov Üniversitesi'ne davet edilmiş, üniversitede Doğubilimi bölümünü yeniden kurmak, geliştirmek ve tanıtmak üzere Zigmunt Smokorjevski'nin önerisi oybirliğiyle kabul edilir: Doğu dillerini Muhammed Sadık bey Ağabeyzade öğretsini ister. Üniversitenin İnsani Bilimler Konseyi, fakülte önerisini onaylar. 1926-1927 eğitim-öğretim yılından itibaren, M.S. Ağabeyzade, Polonya'da Yan Kazimir adında Lvov Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmaya başlar.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, en yakın arkadaşı olan amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade'ye şöyle yazar “Sevgili ve samimi arkadaşım Ali bey! ... Geçen yılın sonunda Lvov Üniversitesi'nde Türkçe ve Farsça derslere girmemi istediler. Ben bu teklifi kabul ederek, ocak ayının sonunda Lvova'ya gittim. Temmuz ayının sonunda oradaydım. Profesör, (Zigmunt Smogorjevsky kasteder, yazar) geçici olarak bana üniversitede büyük bir oda verir. Buna göre de ayda sadece 270 zlot alıyorum. Haftada 8 saat derse girmek, yaşam için yeterlidir... Sizi çok seven Sadık.”

Profesör Zigmunt Smokorjevski M.S. Ağabeyzade'ni daha Petersburg'dan tanıyordu. Z. Smogorjevski'nin 1920 yılı sonunda Polonya heyeti ile Bakü'ye gelir. Zigmunt Smogorjevski, Bakü'ye Kızıl Sovyet ordusunun dahil olmasını, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılışını kendi gözleriyle görmüştü. Politikacı ve bir Doğubilimci olarak, Z. Smogorjevski Muhammed Sadık beye çok sempati duyar. Aslında, Z. Smogorjevski, M.S. Ağabeyzade'ni profesörlük görevine davet etmiştir. Ona derslere girmesini de sağlamıştı. Ne yazık ki, Z. Smogorjevski'nin ölümü ile bu iş ertelenir. Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, 1941 yılında doçent olur. Ölümünden sonra ona, profesörlük verilir.

Muhammed Sadık bey'in dersleri haftada 5 saat Türkçe ve 3 saat Farsça olmakla iki dönem boyunca başlar, ama üç dönem olması gerekiyordu. Daha sonra Türkçe haftada 8 saat, Farsça 5 saat idi. Türkçe iki düzeyde öğretiliyordu: ilk aşamada basit gramer, ikinci seviyede ise gramer ve okuma. M.S. Ağabeyov, öğrencilere Arap-Türk alfabesi ve Latin alfabeli Türk alfabesi hakkında bilgi verir; basit metinleri okur ve Türkçe konuşur, öğrenciler aynı zamanda Polonyacadan Türkçeye tercümeler yapar, Türkçe gazeteleri okurlar.

Talebelerin Türkçeyi daha iyi anlaya bilmeleri için Polonya Yan Kazimir adını Lvov Üniversitesinde Türkçe yayınlanan gazete ve dergilere abone olur. Muhammed Sadık beye bu işde yardımcı olan, onunla düzenli olarak temasa geçen Ali Bey Hüseyinzade idi. Bunu Muhammed Sadık beyin mektuplarında da görülür: “Sevgili Ali bey! Ocak ayında yazdığım mektup ve “Zaman” aboneliği için iki makbuz aldım. Bu abonelik makbuzları için, Enstitü'deki Doğu Dilleri profesörü Smogorjevski sana beş dolar gönderdi. Bu günlerde bu parayı alacağımı umuyorum. Gazeteyi zamanında gönderiyorlar. Görevimi zamanında yerine getirdiğin için çok teşekkür ederim ... Sana para gönderirsem, yayın evinde benim için abonoment açabilir misin? Seni seven Sadık.”

M.S. Ağabeyzade ayrıca öğrencilere Farsça'yı da yüksek seviyede öğretir. Aşağı sınıflardaki talebelere dilbilgisi ve okuma, orta sınıf talebelerine basit metinlerin okunması ve müzakereler, son sınıflar için ise metin ve müzakereler.

Sonraki yıllarda, Muhammed Sadık Bey, Üniversitede Arapça dersine de giriyordu. İlk yıllar M.S. Ağabeyzade çok çalışıyordu. Doğu dili öğretmenine olan ihtiyacı dikkate alarak, Lvov Ticaret Akademisi'nde Doğu dillerini öğretmeyi kabul eder.

Her iki üniversitedeki öğrencilerin çoğu Polonyalı olduğu için, Muhammed Sadık bey Polonyacada öğrenmişti.

Öğrenciler Avrupa'da yayımlanan ders kitaplarını kullanır ve bu yabancı dili konuşamayan Polonyalı öğrenciler için hayli zorlu oluyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, M.S. Ağabeyov Lvov Üniversitesi öğrencileri için Polonyaca Türkçenin grameri (Sadyk Bej. Gramatika jezyka tureckiego uzytku studentow Lwowskiego Instytutu Orientalistycznego, rekopis., ANOiP, MMLiIL, kiii-7/101) ders kitabını yazar (Gilewski, 2016). Bu, Polonyaca yazılmış (el yazması) Türkçe dilbilgisi ile ilgili ilk ders kitabıdır. Polonya'nın Krakow arşivinde yer alan bu kitap, 1930'lu yıllarda evrakları arasında korunmaktadır. Ders kitabı çeşitli kağıtlarda, çeşitli yıllarda yazılmıştır. Ders kitabının ilk kısmı 113 sayfa, ikinci kısmı 85 sayfadır. Bazı bölümler 1929'da yazılmış olduğunu gösterir. Bu ders kitabına göre, üniversite yönetimi yazara 500 dolar ödül verir.

Bunun ardından M. S. Ağabeyzade (1930) Polonyaca yeni bir ders kitabı-Farsçanın gramerini yazar (sadyk Bej, Gramatyka jezyk perskiego dla uzytku studentow Lwowskiego Instytutu Orientalistycznego, rekopis, ANPiP, MMLiIL, sygn. Kiii-7/102). Farklı farklı materyallerden oluşan bu kitap, 123 sayfadan (elyazma) oluşmaktadır (Gilewski, 2016).

1934 yılında Muhammed Sadık Bey Ağabeyzade'nin Polonyaca üçüncü ders kitabı "Arapçanın İlkel Grammeri" kitabı yayınlanır (M. Sadyk - Bey. Elementarna gramatyka jezyk arabskiego. Lwów, 1934). Yazar önsözünde şöyle yazar: bu kitap Arapça öğrenmek isteyenler için tasarlanmıştır ve kaynak olarak Avgust Perier'in Fransızca yazdığı yeni Arapça grameri (1928) esas alınmıştır" (Gilewski, 2016).

M.Ş.Ağabeyov'un en büyük avantajı bu kitabın Polonyaca yazılmasıydı. Bu çalışma sadece Lvov Üniversitesi'nde değil, diğer Polonya bilim ve kültür merkezlerinde de büyük beğeni toplar. Kitap, Varşova Ulusal Kütüphanesi, Krakow Kütüphanesi, Vilnus Üniversitesi Kütüphanesi (daha sonra Vilnus Polonya ait idi), Lyublina Üniversitesi ve diğer bilimsel bölümlere gönderilir.

Bu eser, Muhammed Sadık beyin daha da tanınmasına neden olur. Polonya Bilimler Akademisinin "hakiki" üyesi, Rusya Bilimler Akademisi'nin "muhterem" üyesi olan Vladislav Lyudvigoviç Kotvic, 8 Eylül 1934 tarihli mektubuyla, Muhammed Sadık beyin eserini takdir ettiğini ve Arapçada dilbilgisi yazmanın zor belirtir. V. Kotvic şöyle yazar: "Zor ve başarılı çalışmayı tamamladığınız için kendinizi tebrik edebilirsiniz."

Yan Kazimir adına Lvov Üniversitesi, aslında o yıllarda Avrupa'da Doğu dilleri çalışmalarının merkezinedönüşmüştü. Burada, V. Kotviç (Moğollar, Mancurya dilleri öğretilen ve yapılan araştırmalar), Z. Smogojevski (Arapça ve İslami çalışmaların öğretilmesi, 1931'de vefat eder), M.S. Ağabeyzade (Türkçe, Farsça, Arapça) gibi yetenekli profesör ve öğretmenler çalışıyorlardı. "V.Kotvic, Z. Smogojevski ve M.S. Ağabeyzade Lvov - Petersburg Doğubilimi Araştırmalar Okulu'nun merkezini oluşturuyorlardı "(Абдуллабекова, 2012).

Muhammed Sadık bey gerçek bir çevirmen idi. Son yıllarda sevdiği ana dili Azerbaycancadan başka, 10 dil biliyordu- Türkçe, Arapça, Farsça, Türkmençe, Rusça, İngilizce, Fransızca, Polonyaca, Almanca ve Ukraynaca.

Öğrencileri, meslektaşları ona sadece "Sadık bey" diye hitap ederlerdi (ders kitaplarını bu imzayla yazdı).

Sadık bey - bu kelimenin ardında hakikat, adalet, iyilik, sevgi, kahramanlık, cesaret vardı. Orta boylu, ince, düzenli, ve her zaman şık giyinen bu adam, işinde talepkar,

mütevaziydi. Muhammad Sadık bey, öğrencilerine Doğu dillerini, özellikle de Türkçe ve Azerbaycanfolklorunu sevdirmişti. Bu öğrenciler arasında Teofil Bolodimirski, Maryan Leviski, Omelyan Prisak, Tadeus Leviski, František Mahalski ve başkaları, daha sonraları Doğubilimci olarak tanındılar.

1939'da SSCB ve Almanya Polonya'ya saldırdı. Sovyet ordusu Lvov'u işgal eder ve Batı Ukrayna'yı SSCB topraklarına dahil eder. Yan Kazimir adına Lvov Üniversitesinin ismi değiştirilerek İvano Franko adına Lvov Üniversitesi olur.

Şimdi, üniversitedeki dersler Polonyaca değil, Ukraynaca'da yapılmaktadır. Memmet Sadık bey, kısa bir süre sonra Ukraynacayı da öğrenir. 1941'de M.S. Ağabeyzade doçent olur.

1941 yılının yazında Alman faşistler Lvov'u işgal eder. Lvov kapalı bir şehre dönüşür. Üniversite faaliyetlerini durdurmak zorunda kalır Gayri resmi olarak, “gizli fakülteler” çalışmaya başlar. Muhammed Sadık bey evinde Farsça ve Türkçedersleri öğretiyordu (6/5, Senatör Sokağı).

Üniversitenin faaliyetinin durdurulması, yaşı 75 olan Doğubilimcinin sağlığını ağır etkiler. M.S. Ağabeyzade'nin tek gelir kaynağı, birkaç öğrenciye verdiği özel derslerdi.

1942'de, Muhammed Sadık beyin büyük, aydınlık dairesi ve zengin kütüphanesini “beğenen” Alman subaylarından biri buraya taşınır ve Muhammed Sadıkbeyin bazı değerli kitaplarını Almanya'ya gönderir.

Hasta Muhammad Sadık bey, iyice ısıtılmamış, bodrum gibi bir odaya taşınmak zorunda kalır. 1942'nin sonunda sağ eli felç olur ve daha fazla yardıma muhtaç kalır. Bu defa, M.S. Ağabeyzade'nin sevgili öğrencileri Olga Bak ve eşi Tadeus Leviski, Severina Vilkoşinskaya ve Teodozi Krulyova, Ağabeyzade'ye yardım ederler.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, son sözlerini öğrencilerine söyler: vasiyetini talebesi Tadeus Levis'e eder. “Eğer kardeşlerim gelmezse ... neyim varsasana bırakacağım ... Uzun zamandır bana sadık hizmet ettiğiniz için pani Severina Vilkoşinskaya'ya 300 zlot, Teodozi Krulyovaya'ya 100 zlot, Olga Voşçaka-benim talebeme bir kitap ve istediği üç disk veriniz.”

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade 9 Kasım 1944'te vefat eder. Arkadaşları, onu Liçakovski mezarlığına, Müslüman gelenekleriyle defn ederler. Yüzü Kabe'ye doğru...

Kaynakça

Abbasov, İ. (2014, 6 Temmuz). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Polis Organlarının Teşkili Ve Faaliyeti. *Halk Gazetesi*, Pp. 3-4

Абдуллабекова, Г. (2012). *Азербайджанско-Польские Литературные Контакты В Девятнадцатом И Начале Двадцатого Веков*. Баку: Мутарджим, 416 Стр

Samedli, A. (1999). *İki Ömür Yaşayan Adam (Senedli Povest)*, Bakü: Herbi Neşriyat, S.107

Gilewski, G. (2016). *Dzialalnosc Dydaktyczno-Naukowa Mohameda Sadyka Beja Agabejzadze Na Uniwersytecie Jana Kazimierza We Lwowie*. Przegląd Orientalistyczny, Nr. 3-4

SOĞMATAR'DA SUNAKLI KAYA OYUĞU MEZARLAR

ROCK-CUT TOMBS WITH ALTAR IN SOĞMATAR

СКАЛЬНЫЕ ГРОБНИЦЫ -АЛТАРЬ В СОГМАТАРЕ

Yusuf ALBAYRAK*; Süheyla İrem MUTLU**; Semih MUTLU***; Bahattin ÇELİK****

Öz

Kuzey Suriye'de, Orta Fırat Vadisi'nde, Tişrin Barajı alanında yoğun olarak saptanan ve Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar geleneği, Anadolu'da şu ana kadar sadece birkaç yerleşimde saptanmıştır. Soğmatar Nekropolü'nde şu ana kadar yapılan çalışmalarda Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen 50 adet ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezar ortaya çıkartılmıştır. Bu tip mezarlardan beş tanesi makale konumuzu oluşturan sunaklı, sekili, nişli ve özenle kayaya oyulmuş özelliğe sahip olması açısından çok daha fazla önem taşımaktadır. Nitekim mezarlar yerel kültür özelliği göstermeyen, Erken Hanedanlar III/Akkad Dönemi'nde Orta Fırat Bölgesi'ne yönelik ticari yayılımın kültürel yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Bu tip özenle yapılmış kaya mezarı geleneğinin Güney Mezopotamya ile ticari ve kültürel ilişkileri gösterir nitelikte elit bir kesime ait olduğu düşünülmektedir. Bu tip mezarların Doğu Akdeniz'de Erken Tunç Çağı boyunca görülmele birlikte MÖ 3. binyılın son yüzyılında Erken Tunç Çağı IV evresinde esas olarak yaygınlaştığı bilinmektedir. Aynı şekilde Suriye Fırat Bölgesi'nde de aynı dönemlerde çok fazla sayıda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Soğmatar'da olduğu gibi çoğu tespit edilen kaya oyuğu mezar yapılarının genellikle tarıma elverişli olmayan, geçim kaynağı hayvancılığa dayalı, kayalık alanlara sahip bölgelerde yer alması, bu mezarları kullanan halkların daha çok göçebe bir kimlik taşıdığını düşündürmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarla daha çok bilgiye ulaşılabileceği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Soğmatar, Nekropol, Kaya Oyuğu, Kuyu Tipi Mezar, Sunak, Erken Tunç Çağı

* ORCID: 0000-0002-2001-6718 Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 68100-AKSARAY. albayrakusuf55@hotmail.com

** ORCID: 0000-0001-7935-2890 Arş. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. suirem@gmail.com

*** ORCID: 0000-0003-2920-6275 Öğr. Gör., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 63300-ŞANLIURFA. semihmutlu@harran.edu.tr

**** ORCID: 0000-0001-8386-0062 Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 75000-ARDAHAN. bahattincelik@ardahan.edu.tr

Abstract

Rock-cut shaft graves tradition which is dated to Early Bronze Age was found in Northern Syria, in the Middle Euphrates Valley, Tishrin Dam has been discovered also in several settlements in Anatolia up to now. In the archaeological excavation in the Soğmatar Necropolis up to the present date, fifty rock-cut shaft graves which are dated to Early Bronze Age, were uncovered. Five of these types of graves are much more important in terms of having an altar, terrace, niche and carved into the rock elaborately. As a matter of fact, it's considered that the graves do not show local culture characteristics, they show cultural reflections of the commercial spread towards the Middle Euphrates Region in the Early Dynasties III / Akkadian Period, which do not show local culture. It is thought that this type of carefully carved rock-cut shaft graves belongs to an elite group showing trade and cultural relations with Southern Mesopotamia. Although this type of tombs are seen throughout the Early Bronze Age in the Eastern Mediterranean, it is known that during the last century of the third millennium BC it became widespread during the Early Bronze Age. Likewise, the Syrian Euphrates region in the same period was revealed a large number. In addition, the fact that rock grave tombs, as in Soğmatar, were mostly found in the regions with rocky areas, which are not suitable for agriculture, livelihood based on livestock, suggest that the people using these graves have a more nomadic identity. It is understood that more information can be reached through researches on this subject.

Key Words: Soğmatar, Necropol, Rock-cut, shaft grave, Altar, Early Bronze Age

Аннотация

В Средней части северной Сирии, в Евфратской долине, на территории Тишринской плотины, в результате интенсивных раскопок, только в нескольких поселениях Анатолии были найдены скальные гробницы, датированные ранним бронзовым веком. В нынешних исследованиях, проведенных в некрополе Согматар, были обнаружены 50 скальных гробниц, датированных ранним бронзовым веком. Пять из этих типов гробниц, рассматриваемые в статье намного более важны с точки зрения того, что алтарь, форма, ниша и резные фигурки были вырезаны в скале. На самом деле, период ранних династий III / Аккада считается культурным отражением коммерческого распространения в районе Среднего Евфрата, гробницы не показывают местную культуру. Считается, что этот тип тщательно вырезанных скальных гробниц принадлежит к элитной группе, демонстрирующей торговые и культурные связи с Южной Месопотамией. Хотя гробницы такого типа встречаются в раннем бронзовом веке в Восточном Средиземноморье, известно, что в течение последнего столетия третьего тысячелетия до нашей эры оно стало широко распространенным и в раннем бронзовом веке. Точно так же в районе сирийского Евфрата в тот же период было обнаружено большое количество гробниц. Кроме того, тот факт, что гробницы скальных захоронений, как и в Согматаре, располагались в основном в регионах с каменистыми участками, не пригодных для ведения сельского хозяйства, и средство существования держалось в основном на животноводстве, позволяет предположить, что люди, использующие эти гробницы, вели кочевой образ жизни. Таким образом, исследования скальных гробниц, внесут большой вклад в научные открытия.

Ключевые слова: Согматар, Некрополь, Гробница, Алтарь, Ранний бронзовый век

1. Giriş

Özellikle M.S. 2. yüzyılda Ay Tanrısı Sin'e tapınım merkezi olması nedeniyle, ön plana çıkan Soğmatar, bugünkü Şanlıurfa ilinin 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin ise 40 km. kuzey doğusunda Tektek dağlarında önemli su kaynaklarının bulunduğu bir yerdedir

(Albayrak 2015, 180) (Harita 1). Soğmatar'ın bulunduğu alan çoğunlukla kayalık alçak tepelerden oluşmaktadır. Alana girişte sağ taraftaki alçak tepenin eteklerinde bir Nekropol, daha ilerde bir höyük ve höyüğün güneyindeki tepedeki kayalıklar üzerinde Ay Tanrısı Sin'in kabartması ve yazıtlar bulunur. Höyüğün kuzey, güney ve batı yönündeki tepelerin üzerinde kaya mezarları yer almaktadır. Bu mezarlar, Höyük etrafında bir daire çizer şekilde konumlandırılmıştır. Ayrıca bazı tepelerin eteklerinde ana kaya oyularak yapılmış kutsal alan ve yaşam alanı olarak kullanılan mekanlar yer almaktadır (Albayrak-Mutlu 2013: 338).

Soğmatar'da Erken Tunç Çağı'nın son evresine ait olduğu düşünülen sunaklı kaya mezarlarının hepsi Nekropol alanında yer almaktadır. Soğmatar'ın girişinde sağdaki alçak kayalık tepenin güneye bakan eteklerinde bulunan Nekropol alanında 2016 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında başlatılmış olduğumuz kazı ve temizlik çalışmaları 2018 yılında tamamlanmış, çalışmalar sonunda 72 tane kaya mezarı ortaya çıkarılmıştır. Nekropol'deki bu 72 mezarın tümü, Erken Tunç Çağı'nda açılmış olan ve bir kısmı Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam edilen kaya oyuğu mezarlardır. Bu mezarlardan 50 tanesi Erken Tunç Çağı mimari özellikleri gösterirken, 22 tanesi Roma Dönemi kaya mezar mimarisine uyarlanmaya çalışılmış, ancak sadece 12 tanesi tam anlamıyla uyarlanmış, geri kalan 10 mezar ise yarım bırakılmıştır. Bu 10 mezar, hem Erken Tunç Çağı hem de Roma Dönemi mezar mimarisi özelliği göstermektedir. Nekropol alanındaki Erken Tunç Çağı mezarlarının tümü, mezar girişine ulaşmak için ana kaya zeminine dikine açılan kuyu, mezar girişi ve mezar odasından oluşmaktadır.

Kaya mezarlarını, kaya oyuğu ya da kaya aralığı mezarları (Turani 1993, 67), yerli büyük kaya kitlelerinin tabii oyuk ve aralıkları ile ana kayaya direkt oyularak yapılan mezarlar olarak tanımlanmaktadır (Özgüç 1948, 14). Mezar odası girişleri açısından düz, kuyu biçimli, rampalı ve merdivenli girişler gibi farklılıklar, tek-ikili-çok odalı plan tipleri gösterse de genel yapısı ve kullanımındaki amaç açısından belirli bir bütünlük göstermektedir (Orthmann 1980,101). Soğmatar Nekropolünde Erken Tunç Çağı'na ait 5 mezar içerisinde sunak yer alır. Sunak kavramı, Hellence yazıtlarda "Bomos" (Berges 1986, 20), Latince'de "Ara" ya da "Monumentum" (Boschung 1987, 12) olarak anılmıştır. Antik dönemde sunakların, konutlarda, resmi yapılarla (Yavis 1946, 148-149), kült alanlarında (Berges 1986, 27) ve mezarlarda (Berges 1986, 18-21) olmak üzere oldukça geniş bir kullanım alanına sahip oldukları bilinmektedir.

2. Bölgede Erken Tunç Çağı Kaya Oyuğu Kuyu Tipi Mezar Geleneği

Kayaya ya da ana kayaya oyularak yapılmış olan mezarlar, genel olarak Kuzey Suriye'de Orta Fırat Vadisi'nde, yoğun olarak da Tısrin Barajı çevresindeki alandaki yerleşimlerde yoğun olarak gözlenmektedir. Kuzey Suriye'de Tell Banat (Porter 1995, 3-4; Porter 2002a, 1-36; Porter 2002b, 156-173), El-Qitar (Sagona 1986, 107-119), Tell-es Sweyhat (Zettler 1997, Fig.3.15), Tell Hadidi (Dornemann 1979, 113-151), Shamseddin (Meyer 1991, 43), Tell el-'Abd (Bounni 1979), Djerniye (Meyer 1991, 43), Tell Tawi (Orthmann 1980, 100-103), Halawa (Orthmann 1981, 53-59), Tell Selenkahiye (Van Loon 1973, 146), Wreide (Orthmann-Rova, 1991)'de rastlanmaktadır. Ayrıca Anadolu'da Karkamış'ın 30 km batısında yer alan Dibecik Höyük (Sertok 2007, 238), Urfa Müzesi tarafından kazı çalışmaları yürütülen Halfeti ve Göklü mezarları ve Oğuzeli Mezarı'nda da (Engin-Beyazlar 2006, 1-44) örneklerine rastlanmaktadır.

Kaya oyuğu mezar geleneği, MÖ 3.binyılın ikinci çeyreğinde, Erken Tunç Çağı III-IV evresinde Kuzey Suriye'de Orta Fırat Bölgesi'nde yaygın olarak görülmeye başlanmıştır ve kronolojik olarak da Erken Tunç Çağ'ın geç evresine (MÖ 2350-2000) yerleştirilmişlerdir. Ancak özellikle bölgenin güney kesimi olan Tısrin Baraj Alanı'nda yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre bölgede kaya oyuğu mezar geleneğinin

görüldüğü yerleşimlerde güney sınırını Wreyde yerleşimi oluştururken kuzey sınırını da Tell Banat yerleşiminin oluşturduğu görülmektedir (Cooper 2007, 63) (Harita 2). Ancak Güneydoğu Anadolu'da Dibecik Höyük, Halfeti ve Göklü mezarları ile Oğuzeli ve son dönem kazılarda Soğmatar'da ortaya çıkarılan kaya oyuğu mezarlarının varlığı, bu mezarların coğrafi şartlara bağlı olarak tarıma uygun olmayan kayalık alanlarda aranması gerektiğini gösterir niteliktedir.

Söz konusu mezar geleneğinin daha çok Güney Mezopotamya ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Bu görüşe göre mezar tipleri yayılım haritası dikkate alındığında taştan yapılmış kuyu tipi mezarların yerel gömü geleneğinden farklı bir gömü geleneğine dikkat çekilmektedir. Buna göre mezar kalıntıları yerel olmayan elit bir kesimi işaret etmektedir. Diğer bir deyişle bir mezar tipi olarak kuyu tipi mezarlar Erken Hanedanlar III/Akkad'ın Amanos ve Yukarı Fırat'a doğru ticari yayılımını yansıtmış olabileceği ve buna kültürel geleneklerin, idari işlerin, saray ve mezar yapımının da eşlik etmiş olabileceği düşünülmektedir.

Toprağa ya da kayaya oyulmuş kuyu mezarlar, büyüklükleri, düzenleri ve yapı kalitesi bakımından dikkate değer bir değişkenlik göstermektedir. Nitekim Tell-es Sweyhat ve Wreide'de Orthmann-Rova 1991, 10; Zettler 1997, 52, 54), bulunanlar gibi basit, düzensiz kesilmiş oval kuyu mezarlardan oluşabileceği gibi, Şemseddin ve Halawa'daki (Meyer 1991, 51; Orthmann 1981, Pl: 29–35) örneklerde olduğu gibi büyük, özenle iyi kesilmiş kayadan yapılmış iç mekana sahip örnekleri de bulunmaktadır. Bu mezarların daha geç örneklerinin merdivenleri, nişleri, pencere benzeri açıklıklar ve yerleşik baş koyma yerine sahip sekileri yeraltı evlerini andırıldığı görülmektedir. Bu tip mezarlarda bulunan ölü sayısı bölgeye ve mezara göre değişkenlik göstermektedir. Halawa yerleşiminin on iki bireye kadar ulaşan bir sayıyla en fazla sayıda bireyin gömülmüş olduğu mezara sahip olduğu bilinmektedir (Orthmann 1981, 73).

Söz konusu mezarlar genel olarak iki temel alt tipe ayrılmıştır. Bu tip kuyu mezarların ilki taştan inşa edilmiş olan grubu oluştururken¹, diğer grubu da toprağa ya da ana kayaya oyulmuş gruba dahil edilmiştir. Toprağa veya kayaya oyulmuş olan kuyu tipi mezarlar Orta Fırat Bölgesi'nde görülmekle birlikte tek ve çok odalı örneklerine göre çeşitlenmektedir.² Bu tip mezarların hepsi tonoz biçimli çatılara, çoğunluğu sekilere ve nişlere sahipken, bir kısmı da sabit bir şekilde yerleştirilmiş baş koyma yerlerine ve pencerelere sahip olduğu bilinmektedir (Carter-Parker 1995, 108).³

Ana kayaya oyulmuş olan bu kuyu tipi mezarlar diğer yandan yerel bir Kuzey Suriye gelişiminin en iyi örnekleri olarak görülmektedir. Küçük kuyu tipli mezarların basit örnekleri Selenkahiye ve Chuera (Orthmann 1986, 61-70) yerleşimlerinden bilinmekle birlikte bu mezar tipinin daha özenle yapılmış örneklerinin de Mezopotamya ile ilişkiler sonucunda geliştiği düşünülmektedir. Bu mezar tiplerinden çok odalı olan örneklerin ise nesiller boyu kullanıldığını ve yapımı için ciddi bir emeğin sarf edilmiş olduğu ve bir yere bağlanmayı temsil ettiği öngörülmektedir. Nitekim örneklerde de görüldüğü üzere mezarın girişine merdivenlerin yapılması veya giriş için büyük bir kaya ile kapı yapılması bu mezarların birçok kez kullanıldığını gösterir niteliktedir ve bu da mezarları kullananların

¹ Tek odalı taştan yapılmış kuyu tipi mezarlar, Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'da yaygın olarak görülmektedir. Kuzey Suriye'de Tell-es Sweyhat yerleşiminde bu tip örneğe rastlanırken (Zettler, 1997:51-56) Anadolu'da taştan yapılmış kuyu tipi mezar grubuna örnek Gre Virike yerleşiminde ortaya çıkarılmıştır (Ökse, 2005).

² Halawa yerleşiminde özenli bir şekilde yapılmış olan bir kuyu tipi mezarın 3 m derinliğe sahip olduğu ve düzensiz bir şekilde yapılmış bir veya daha çok odasının olduğu bilinmektedir.

³ Halawa'daki mezarlardan birinde kadınların, sekiler üzerine yerleştirilirken, erkekler ve tek çocukların da tabana gömüldüğü örnekler bulunmaktadır.

uzun bir dönem bu bölgedeki varlığı ve bu mezar geleneğinin devamlılığını gösterir nitelikte değerlendirilebilir.

Soğmatar Nekropol alanında ortaya çıkarılan ana kayaya oyulmuş kuyu tipi mezarlar, dikdörtgen, kare ya da oval şekilde yapılmıştır. Mezar girişleri bir insanın ancak eğilerek girebileceği şekilde dikdörtgen plandadır. Şu ana kadar ortaya çıkarılan, dikdörtgen, kare veya oval bir plana sahip mezarların çoğunluğu tek odalı olmakla birlikte, geçişli iki odalı örnekler de bulunmaktadır. Kuzey Suriye'de ortaya çıkarılmış olan mezar tipleriyle büyük benzerlikler göstermektedir. Mezar odaları genelde sade olmakla birlikte, bazı odalarda sunaklar ve sekiler yer almaktadır. Soğmatar'da ortaya çıkarılan özenle şekillendirilmiş sunak ve sekilere sahip olan mezar örneklerinin planlarının hepsinin Janssen tarafından yapılan mezar tipolojisinde ilk gruba (Types A1) girdiği anlaşılmaktadır. (Janssen 2002, 239) Soğmatar'da saptananlar dışında bu tipte örnekler Kuzey Suriye bölgesinde Shamseddin ve Halawa yerleşimlerinde de rastlanmaktadır.⁴ Yapılmış olan tipolojik ayrımlardan diğer gruba giren oval biçimli tekli ve çoklu odalı örnekler de yine Soğmatar'da ortaya çıkan diğer grup kuyu tipi mezar örneklerini oluşturmaktadır. Burada dikkati çeken hususun sunak, niş ve sekilere sahip olan örneklerin sadece dikdörtgen planlı mezarlarda görülüyor olmasıdır. Halawa (Orthmann 1981, taf. 30, 33), Shamseddin (Meyer 1991, abb.13, 18-19) ve daha gelişmiş örneğiyle Tell Banat (Porter 2002, 156) yerleşimlerinde ortaya çıkarılan dikdörtgen planlı özenli bir şekilde yapılmış olan kaya oyuğu mezarların içerisinde de Soğmatar'daki mezarlarda görüldüğü gibi sunak, sekiler, nişler ve pencerelere sahip olmasının da ayrıca dikkati çeken önemli bir husus olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. Soğmatar Kaya Oyuğu, Kuyu Tipi, Sunaklı Mezarlar

3.1. K-5 No.lu Sunaklı Mezar (Resim 1)

Erken Tunç Çağı IV evresinde kullanım gördüğü düşünülen bu kaya oyuğu mezar, kuyu şeklinde girişe sahiptir, tek odalıdır ve mezar odasına giriş kapısı güneydendir. Giriş kısmı kuzey-güney yönlü 130 cm doğu-batı yönlü 92 cm. ve derinliği 195 cm'dir. Mezar odasının giriş kapısının doğu-batı genişliği 57 cm, yüksekliği 82 cm'dir. Mezar odasının kuzey-güney uzunluğu 315 cm doğu-batı genişliği 294 cm, derinliği ise 175 cm'dir. Odanın kuzeyinde in-situ şeklinde 'L' formulu bir sunak açığa çıkarılmıştır. Sunağın kuzey-güney uzunluğu 56 cm doğu-batı genişliği 54 cm'dir. Sunağın merkezinde 3,5 cm derinliğinde bir oyuk mevcuttur. Ayrıca mekan girişinin doğu ve batısında birer adet oyuk açılarak yapılmış bağlantısı tespit edilmese de sunakla bağlantılı olduğu düşünülen, zeminden 21 cm yüksekliğinde 2 adet yükseltiye rastlanılmıştır. İki yükseltinin de kuzeyinde oyukların bulunması kan akıtma yeri olabileceği fikrini düşündürmektedir. Girişin doğusundaki yükseltinin uzunluğu 152 cm doğu-batı genişliği ise 87 cm olup, batı yöndeki yükseltinin uzunluğu 152 cm, doğu-batı genişliği 87 cm'dir.

Ayrıca çalışmalar esnasında kırık durumda, çok yoğun ve dönem olarak Erken Tunç Çağı III-IV evresine tarihlendirilen kap parçaları ele geçmiştir. Sağlam olarak ele geçen buluntulardan en önemlisi Erken Tunç Çağı'na tarihlendirilen pişmiş topraktan yapılmış kuş tasvirli bir çingirak⁵, yine Erken Tunç Çağı III-IV evresine ait yatay bant boya bezemeli,

⁴ Form ve plan olarak Shamseddin 40 No.lu Mezar (Meyer 1991, abb.13, 18-19) ile büyük benzerlikler taşıyan kaya oyuğu, kuyu tipi mezarın bir diğer benzer örneği her ne kadar geçişli, iki odalı bir plana sahip olsa da form olarak aynı tipolojide değerlendirilebilecek Halawa'daki (Orthmann 1981, taf.30, 33) H-35 ve H-2 no.lu mezarlarda gözlenmektedir.

⁵ Söz konusu pişmiş topraktan yapılmış olan çingirakın benzerleri Kuzey Suriye yerleşimleri dışında en yakın benzeri Gre Virike'de Erken Tunç Çağı'na ait üç küçük çocuğun bulunduğu kuyu mezarda, çok sayıda mezar eşyası

Yalın Basit Mal grubuna ait bir çömlekcik, yine aynı döneme ait kısa boyunlu bir çömlek, yine Yalın Basit Mal grubuna ait bir bardak, ayaklı bir çömlek ve iki adet oyuncak arabaya ait olduğu anlaşılan pişmiş toprak tekerlek tespit edilmiştir.

3.2. K-34 No.lu Sunaklı Mezar (Resim 2)

Nekropol alanının bittiği batı tarafta, güneybatı köşedeki K-35 nolu mezarın hemen doğusunda yer almaktadır. Mezar odasındaki dolgu toprak miktarı alanın yüzeyiyle hemzemin nitelikteydi. Seviye inme çalışmalarında bahsi geçen mezar odasındaki dolgu toprağında belirgin bir katmanlaşmanın olmadığı mezar odasının dolgu toprak ve taş yığımlarıyla kapatıldığı anlaşılmıştır. Yapılan temizlik sonucunda kuyu tipi mezar yapısı olduğu görülmüştür. Mezar yapısının şekli oval biçimde olup sonradan dikdörtgen şekil verildiği gözlenmiştir.

Dikdörtgen şeklinde yapılan mezar yapısının kapısı 77x52cm, derinliği ise 40 cm ölçülerinde olup mezar odasına giriş, güneydoğu ve güneybatıda yer alan 37 cm genişliğinde birer adet basamakla yapılmaktadır. Mezarın kuyu kısmı 130x100 cm ölçülerinde, derinliği ise, 130 cm olarak ölçülmüştür Kapıdan girildikten sonra 37 cm yüksekliğinde bir basamakla mezar odası tabanına ulaşılmaktadır. Genişliği 3.00x3.10 m olan mezar odasının yüksekliği de 180 cm'dir. Mezar girişinin tam karşısında, kuzey duvarında 'L' formu, yüksekliği 100 cm genişliği, 70 cm, derinliği ise 40 cm olarak ölçülmüş olan bir sunak olduğu dikkati çekmiştir. Sunağın önündeki zeminde ise genişliği 72x63 cm ölçülerinde, korunan yüksekliği 9 cm olan akıtacaklı bir sıvı haznesinin sunak ile bağlantılı olduğunu gösterir niteliktedir. Ayrıca yine mezar odasının kapı girişinin doğu ve batısında karşılıklı yerleştirilmiş iki adet seki bulunmaktadır. Bu sekilerden batıda yer alan ve şekil olarak oval bir yapıya sahip olan sekinin korunan yüksekliği 10 cm ve genel ölçüleri de 140x83 cm olarak ölçülmüştür. Doğuda yer alan seki ise 141x94 cm ölçülerinde olup korunan yüksekliği 13 cm'dir. Mezar odasının tabanı kireç taşı ile sıvanmıştır.

3.3. K-35 No.lu Sunaklı Mezar (Resim 2)

Nekropol alanın bittiği batı kısımda, güneybatıda sonuncu olarak tespit edilen kuyu tipi kaya oyuğu mezardır. Mezarın kuyu kısmı 130x100 cm ölçülerinde, derinliği ise, 150 cm olarak ölçülmüştür. Mezar yapısına ilk giriş sağlandığı esnada üç adet batıda üç adet doğuda olmak üzere alt alta sıralanmış toplam altı adet in-situ nitelikte basamakla mezara giriş sağlanır. Ayrıca kuyunun zemininde, güney kısımda, 30 cm yüksekliğinde, ana mekana girişi sağlayan bir basamak bulunmaktadır. Dikdörtgen biçime sahip mezar odasının kapısı 70x60 cm ölçülerindedir. Mezara giriş kapısından girdikten sonra mezar odasına 20 cm yükseklikte bir basamak ile giriş yapılır. Kuzey-güney uzunluğu 2.71 m olan mezar yapısının doğu-batı genişliği ise 2.62 m yüksekliği ise 170 cm'dir. Mezar odasının kuzey duvarında yüksekliği 130 cm, genişliği 60 cm ölçülerinde bir sunak yapısı bulunur, Sunağın önünde sunakla bağlantılı dairesel biçimli, 100 cm çapında, zeminden yüksekliği 10 cm olarak ölçülen bir yükselti yer almaktadır. Sunağın üstünde doğu ve batıda olmak üzere iki adet pencere görümlü 30x33 cm ebatlarında, 20 cm genişliğinde nişler bulunmaktadır. Her bir nişin hemen üzerinde yay biçiminde yapılmış doğu-batı yönlü uzantılı oyuklar yer alır. İki nişin hemen ortasında ise uzunlamasına 1.95x1.80 m ölçülerinde sunakla birleşen bir yükselti bulunmaktadır. Mezar odasının doğusunda ve batısında olmak üzere iki adet seki yer almaktadır. Söz konusu sekilerden doğudakinin ölçüleri, 80x91 cm olup korunan yüksekliği

ile birlikte pişmiş topraktan yapılmış iki adet oyuncak kağıt tekerleği ve kuş biçimli bir çingirakla birlikte ele geçmiştir (Ökse ve Bucak, 2001, 193; Ökse ve Görmüş, 2008: 8).

33 cm'dir, batıda yer alan sekinin ise ebatları 111x72 cm olup korunan yüksekliği de 34 cm olarak ölçülmüştür.

Bu kaya oyuğu mezar yapısını diğer sunaklı mezarlardan farklı kılan nokta, dikkatli bir şekilde bakıldığında mezar odasının karşı duvarında iki adet pencere görünümüli nişleri ile *gözleri*, nişlerin hemen üzerinde yatay olarak uzanan yay biçimli oyuklar ile *kaşları*, nişlerin arasında sunağa doğru uzunlamasına inen yükseltisi ile *burnu* ve sunak ve sunakla bağlantılı dairesel formlu yükseltisi ile de *ağıza* benzeyen stilize insan yüzü betimli bir görüntünün oluşturulmaya çalışılmasıdır. Kaya oyuğu mezar geleneğinin geliştiği coğrafi dağılıma bakılacak olduğunda, genellikle tarım yapılamayan, çorak, daha çok hayvancılık ekonomisine dayalı yerleşimlerde tercih edildiği göz önüne alınırsa, belki de resmedilmeye çalışılan yayla kültürüyle bağlantılı, ataerki sosyal yapının dini inançlarına yansımalarıdır. Ayrıca betimlenmeye çalışılan stilize insan yüzünün şekline bakılarak Wreide'deki kaya oyuğu mezarlarda (Orthmann-Rova 1991, Abb. 24, 30-34) ve Halawa'da (Orthmann 1989, 82-Abb.51/2) ele geçen heykelciklerin özellikle göz ve burun kısmı ile büyük benzerlikler taşıdığı görülürken, belki de etnik veya sosyal yapı ve dolayısıyla inanç sistemi olarak da ortak noktaların bulunduğu hususunu akla getirmektedir.

3.4. K-36 No.lu Sunaklı Mezar (Resim 3)

K-35 nolu mezarın hemen kuzeyinde, Nekropolun batı sınırında yer alan ana kayaya oyulmuş bu mezar yapısı da kuyu tipi mezar yapısına örnektir. Mezarın Kuyu kısmı 140x150 cm ölçülerinde, derinliği ise, 160 cm olarak ölçülmüştür. Kuyu kısmında doğu ve batıda mezar odasına girişi sağlayan birer basamak yer alır. Mezar odasına girişi sağlayan kapı 90x80 cm ölçülerindedir. Mezar odasının zemini, girişten 20 cm aşağıda yer almaktadır. Mezar odası, 290x300 cm ölçülerinde ve 190 cm yüksekliğindedir.

Mezar odasının girişinde doğuda ve batıda olmak üzere 2 adet seki yer almaktadır. Batıda yer alan sekinin ölçüsü 50x55 cm olup korunan yüksekliği ise 40 cm olarak ölçülmüştür. Doğuda yer alan sekinin ölçüleri ise 65x38 cm olup korunan yüksekliğinin de 37 cm olduğu tespit edilmiştir. Mezar odasının kuzeyinde 37x33 cm ölçülerinde, korunan yüksekliği 120 cm olan bir sunak taşı yer almaktadır. Bu sunağın da önünde 33x29 cm ölçülerinde akıtacaklı bir sıvı haznesi bulunmaktadır. Sıvı haznesinin ortasında ise korunan yüksekliği 7 cm olarak ölçülen oval bir çukur vardır. Mezar içerisinde dağınık şekilde insan kemiklerinin yanı sıra, sunağın hemen doğusunda iki adet bronz halka küpe, iki adet bronz iğne ve kemikten yapılmış bir adet kolye ucu bulunmuştur. Ayrıca oldukça fazla sayıda Erken Tunç Çağ IV evresine ait mal gruplarından olan Yalın Basit Mallar ve Metalik mal grubuna giren çanak, çömlek, kase ve bardak formları ele geçmiştir.

3.5. K-39 No.lu Sunaklı Mezar (Resim 4)

K-36 No.lu mezarın kuzey doğusunda yer alır. Mezarın kuyu kısmı, 130x120 cm ebatlarında, derinliği ise, 120 cm'dir. Kuyunun güneyinde iki adet basamakla mezar girişine inilmektedir. Merdivenlerin birinci basamağı 86x24 cm ebatlarında, korunan yüksekliği 11 cm'dir, ikinci basamağın ölçüleri ise 95x12 cm olup korunan yüksekliği 11 cm'dir. Mezar odasının girişi dikdörtgen biçimli bir kapıyla sağlanmaktadır ve bu kapı 80x60 cm ölçülerindedir. Mezar odası, 300x340 cm ölçülerinde ve 160 cm yüksekliğindedir. Mezar odasının kuzey duvarında yer alan yüksekliği 50 cm, genişliği 60 cm olarak ölçülen sunak muhtemelen yarım bırakılmıştır. Çünkü diğer sunaklara göre oldukça küçük olduğu gözlenmiştir. Sunak yüksekliği 50 cm ve genişliği 60 cm'dir.

Mezar odası içinde doğuda ve batıda olmak üzere 110x70 cm boyutlarında, yüksekliği 9 cm olarak ölçülen iki adet seki ve mezar ortasında kare planda bir yükselti yer almaktadır. Ortasında 40 cm çapında bir oyuk yer alan bu yükselti 60x60 cm ölçülerinde ve

10 cm. yüksekliğindedir. Ayrıca mezar odasının kuzeybatı köşesinde K-38 No.lu mezara geçiş sağlayan bir açıklık ve bu açıklık önünde 70 cm derinliğinde bir çukur yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kemiklerin çoğunluğunun kuzeybatıda yer alan bu çukurdan ele geçmesi bu çukurun bir kemik çukuru olduğunu göstermektedir.

Mezar içerisinde 4 adet boncuk, koni biçimli bir adet baskı mühür ve bir adet obsidyen dilgi taşı bulunmuştur. Ayrıca oldukça fazla sayıda Erken Tunç Çağı IV evresine ait mal gruplarından olan Yalın Basit Mallar ve Metalik mal grubuna giren çanak, çömlek, kase ve bardak formları ele geçmiştir.

4. Sonuç ve Değerlendirme:

MÖ 3.binyılın ikinci yarısında görülen nüfus artışı ve gelişen ticari ilişkiler sonucunda anıtsal yapılara sahip büyük boyutlu şehir yerleşmeleri ortaya çıkmıştır. Bu şehir yapılaşması siyasi gelişmelerle birlikte sosyal gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Farklı halkların farklı coğrafyalara yayılımından dolayı çeşitli kültürel farklılaşmayı da ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bu kültürel farklılaşmanın önemli unsurlarından birini oluşturan ölü gömme geleneğinde de çeşitlilik görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde bölgede yaşanan önemli sosyal gelişmeyle birlikte elit bir kesimin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durumun mezar yapılarına da yansdığı ve elit kesime ait olan aile bireylerinin aynı mezara gömülerek çoklu mezar geleneğinin geliştiği düşünülmektedir. Böylelikle uzun süreli kullanım görmüş mezarlarla karşılaşmıştır.

Soğmatar'da ortaya çıkarılan MÖ 3.binyılın ikinci evresine (Erken Tunç Çağı III-IV) ait elli adet kayaya oyulmuş mezarlardan beş tanesinin sunaklı, nişli ve sekili özellikte olması bu mezarları kullanan kesimin elit ailelere ait olduğunu düşündürür niteliktedir.

Kaya oyuğu kuyu biçimli mezarları kullanan halkların etnik kimliğiyle ilgili bir tanımlamaya gidildiğinde ise, bu tip mezarların bulunduğu tüm coğrafi bölgeye bakılması gerektiği düşünülmektedir. Kuyu tipi mezarlar sadece Fırat bölgesinde değil, aynı zamanda çok daha güneyde Tell Bi'a'da (Strommenger-Kohlmeyer 1998)'da görülmektedir. Ayrıca Batı Suriye, Levant, Filistin, Ürdün'de de ortaya çıkarılmış oldukları bilinmektedir. Bu tip mezarların Doğu Akdeniz'de Erken Tunç Çağı boyunca görülmekle birlikte MÖ 3. binyılın son yüzyılında Erken Tunç Çağı IV evresinde esas olarak yaygınlaştığı bilinmektedir. Aynı şekilde Suriye Fırat Bölgesi'nde de aynı dönemlerde çok fazla sayıda ortaya çıkarılmıştır. Bu dağılıma bağlı olarak Cooper tarafından bu tip mezarların sahiplerinin Sami halklarına ait olduğu öne sürülmektedir (Cooper 2007, 67). Kuzey ve Batı Suriye'de özellikle Erken Tunç Çağı sonu boyunca varlığı bilinen Amorit halklarının bu tip mezarları kullanmış olabileceği düşünülmektedir (Cooper 2007, 67).

Ayrıca Soğmatar'da olduğu gibi çoğu tespit edilen kaya oyuğu mezar yapılarının genellikle tarıma elverişli olmayan, geçim kaynağı hayvancılığa dayalı, kayalık alanlara sahip bölgelerde yer alması, bu mezarları kullanan halkların daha çok ataerkil bir yapıya sahip olan göçebe bir kimliğe sahip olabileceği fikrini akla getirebilir. Nitekim göçebeler için en eski zamanlardan itibaren mezarların öneminin atalara duyulan güçlü bir tapınma duygusundan kaynaklandığı da bilinmektedir. Bu amaçla ataya prestijini yükseltecek ilahi bir köken verilmeye çalışılır ve bu şekilde ona tapmayı haklı kılmak ve tanrıya tapmakla özdeşleştirmek istenir. Bu ata bazen hükümdarın ya da kurucu kahramanın ataları bazen de ölümünden itibaren bizzat kendisi ata haline gelen bir hükümdarla özdeşleşebilen, kabilenin, aşiretin ya da krallığın ortak ataları olabilmektedir. Göçebelerin, yaşadığı hayatın aynısını öldükten sonra da yaşayacağına dair inancının da eklenmesiyle mezar yapısının önemi de artmıştır.

Soğmatar'da Nekropol alanındaki Erken Tunç Çağı'na ait sunaklı mezarlar da dahil tüm mezarlar kuyu biçimlidir. Sunaklı mezarların kuyu girişleri dikdörtgen ve kare

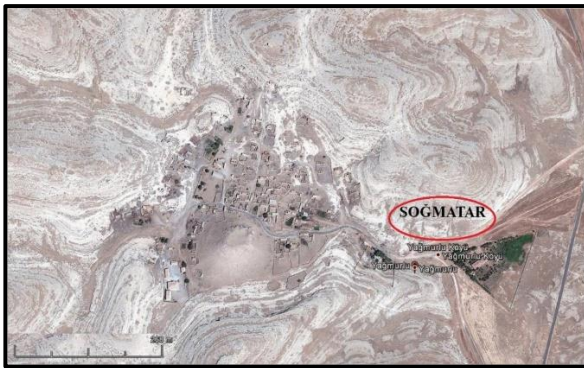
planlıdır. Mezar girişine inmek için kuyu duvarlarına merdiven işlevi gören çıkıntılar ve oyuklar yapılmıştır. Mezar girişleri bir insanın ancak eğilerek girebileceği yüksekliktedir. Girişten sonra içeride bir merdiven ile mezar odasına inilmektedir. Sunaklı mezarların tümü tek odalı, dikdörtgen veya kareye yakın plandadır. Oda yükseklikleri ise bir insanın eğilerek hareket edebileceği ölçülerdedir. Mezarlarda Sunakların tümü girişin karşısında yer alan kuzey duvarında ve tam ortada yer alır. Sunaklar ana kaya ile bağlantılı yapılmıştır. Sunakların önünde zeminde kare veya oval planda sununun gerçekleştiği ortası oyuk bir bölüm yer alır. Sunak ile bağlantılı olan sekiler mezar girişinin sağ ve solunda yer alırlar. Bu sekiler üzerinde oyuk şeklinde kanallar bulunur. Mezar girişleri kare ya da dikdörtgen bir taş ile kapatılmıştır.

Soğmatar'da ortaya çıkarılan kaya oyuğu, kuyu tipi sunaklı mezarların özenle yapılmış olmaları ve özellikle K-36 No.lu Mezar'da karşı duvar üzerine pencereler, nişler ve oyuklarla resmedilmeye çalışıldığını gördüğümüz insan yüzü biçimi uygulaması düşünüldüğünde, bu mezar ve uygulamalarının Erken Tunç Çağ'ın sonlarında ticari amaç doğrultusunda bölgeye gelen ve göçebe bir kimliğe sahip halkların atalarını temsil ediyor olabileceği fikrini akla getirebilir.

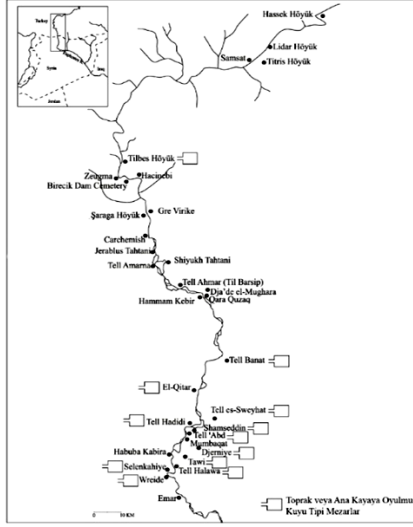
Kaynakça

- Albayrak, Y.- S.İ. Mutlu (2013) Soğmatar Kutsal Alanı Ve Yakın Çevresi Yüzeysel Araştırması 2012, 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 337-352
- Albayrak, Y. (2015) Soğmatar Kült Merkezi İle İlgili Yeni Öneriler. Belgü, *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 179-194
- Berges, D. (1986) *Hellenistische Rundaltare Kleinasiens*, Wasmuth Buchhandlung Und Antiquariat Kg, Berlin.
- Boschung, D. (1987) *Antike Grabaltare Aus Den Nekropolen Roms*, Verlag Staempfli & Cie Ag., Bern.
- Bounni A. (1979) "Preliminary Report On The Archeological Excavations At Tell Al-'Abd And 'Anab Al-Safinah (Euphrates) 1971-72", *Archeological Reports From The Tabqa Dam Project: Euphrates Valley, Syria*, 49-62.
- Carter, E.- A. Parker (1995) "Pots, People And The Archaeology Of Death İn Northern Syria And Southern Anatolia İn The Latter Half Of The Third Millennium Bc", Ed.. S. Campbell Ve A. Green, *Archaeology Of Death İn The Ancient Near East*, Oxford: Oxbow, 96-116.
- Dornemann, R. H. (1977) "Teli Hadidi: A Millennium Of Bronze Age City Occupation", Ed. D. Freedman, *Archaeological Report From The Tabqa Dam Project-Euphrates Valley, Syria/ Aasor*, 44: 113-150.
- Engin A.- A. Beyazlar (2016) "Bir Erken Tunç Çağı Iı-Iıı Kaya Oyuğu Mezarı Ve Ortaya Koyduğu Yeni Bulgular", *Eurasian Academy Of Sciences Eurasian Art & Humanities Journal*, Volume:5, 1-44.
- Meyer, J. W. (1991) Graber Des 3. Jahrtausends V. Chr. Im Syrischen Euphrattal: 3. Ausgrabungen Im Samseddin Und Djerniye, Bonn: *Saarbrücker Druckerei Und Verlag*, No. 325 (Feb., 2002), 1-36.
- Orthmann, W. (1980) "Burial Customs Of The 3rd Millennium Bc İn The Euphrates Valley", Ed. J. Margueron, *Le Moyen Euphrate*, Paris, 97-122.
- Orthmann, W. (1981) *Halawa 1977-1979*, Bonn.
- Orthmann, W. (1986) "The Origin Of Tell Chuera", Ed. H. Weiss, *The Origins Of Cities İn Dry-Farming Syria And Mesopotamia İn The Third Millennium B.C.*, Guilford: Four Quarters Publishing Co., 61-70.

- Orthmann, W.- E. Rova (1991), *Graber Des 3 Jahrtausends V.Chr. Im Syrischen Euphrattal: 2. Ausgrabungen In Wreide*. Saarbrücken: Saarbrücker.
- Ökse, A. T.- E. Bucak (2001) "Karkamış Barajı-Gre Virike 1999 Kazısı", 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı-1*: 191-203.
- Ökse, A. T. (2005) "Early Bronze Age Chamber Tomb Complexes At Gre Virike (Period Iia) On The Middle Euphrates", *Bulletin Of The American Schools Of Oriental Research* 339: 21-46.
- Ökse, A. T.- A. Görmüş (2008) "Gre Virike'de Bulunan Bir Kuyu Mezar Ve Mezar Eşyası Arasında Ele Geçen Bir Pişmiş Toprak Çıngırak", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2008/1: 7-19.
- Özgüç, T (1948) *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Porter, A. (1995) "Tell Banat-Tomb 1", *Damaszener Mitteilungen* 8: 1-50.
- Porter, A. (2002a) "The Dynamics Of Death: Ancestors, Pastoralism, And The Origins Of A Third-Millennium City In Syria", *Bulletin Of The American Schools Of Oriental Research*, 325, 1-36.
- Porter, A. (2002b) "Communities In Conflict: Death And The Context For Social Order In The Euphrates River Valley", *Near Eastern Archaeology* 65, 156-173.
- Sagona, A. (1986), "An Early Bronze Age Iv Tomb At El-Qitar, Syria", *Abr-Nahrain* 24: 107-119.
- Sertok, K. (2007) "Fruit Stands And The Definition Of A Cultural Area Around Carchemish", *Euphrates River Valley Settlement The Carchemish Sector In The Third Millennium Bc, Levant Supplementary Series*, Volume 5, 238-249.
- Turani, A. (1993) *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Van Loon, M. (1973) "A First Result Of The 1972 Excavations At Tell Selenkahiye", *Annales Archeologiques Arabes Syriennes* 23: 145-158.
- Yavis C. G. (1949) *Grek Altars, Origins And Typology*, St. Luis University Press, Missouri.
- Zettler, R. L. (1997), "Surface Collections And Excavations In The Lower Town And Lower Town South", Ed. R. L. Zettler Vd. *Subsistence And Settlement In A Marginal Environment: Tell Es-Sweyhat, 1989-1995 Preliminary Report*, Michigan: Ann Arbor, 35-72.

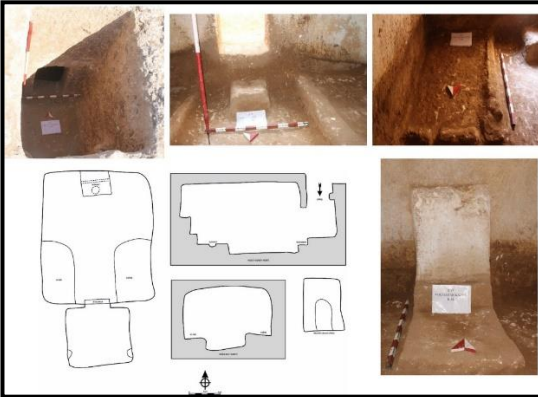
Harita 1: Soğmatar Uydudan Görünümü

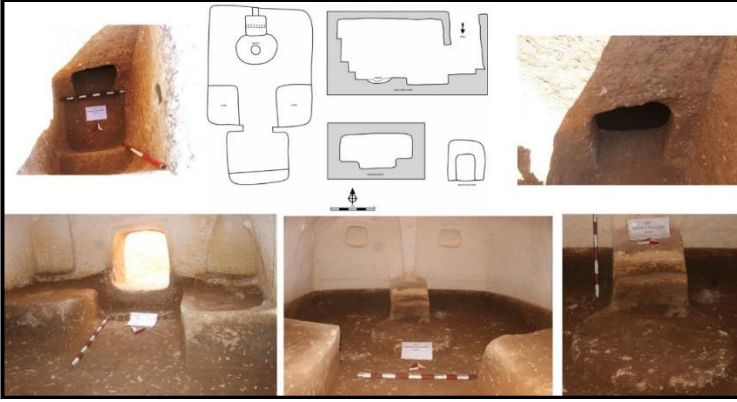
Harita 2: Kuzey Suriye ve Fırat Vadisi'nde MÖ 3. Binyıl kayaya yulmuş kuyu tipi mezarların görüldüğü yerleşimler (Cooper 2007,64'den uyarlama)

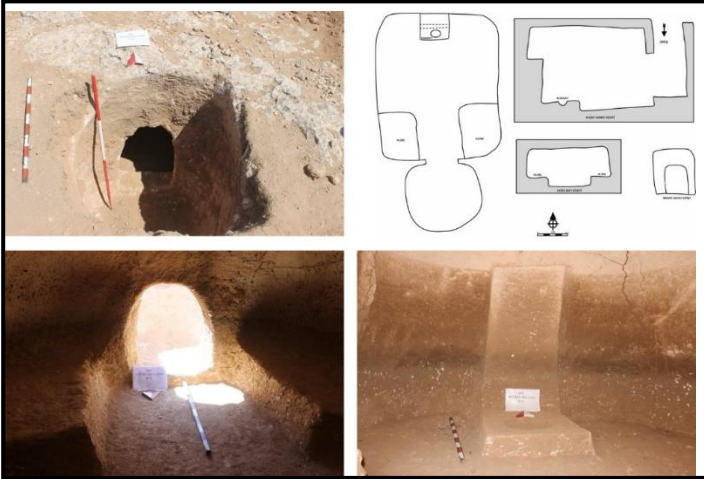
Resim 1: K-5 No.lu Mezar (Giriş, sunak, buluntuların bir kısmı) ve Planı

Resim 2: K-34 No.lu Mezar (Giriş, kapı, sekiler, sunaktan görünüm) ve Planı

Resim 3: K-35 No.lu Mezar (Giriş, Sekiler, Nişler, pencereler ve sunak) ve Planı

Resim 4: K-36 No.lu Mezar (Giriş, sekiler, sunak) ve Planı

Resim 5: K-39 nolu mezar

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ **YAZIM VE YAYIN İLKELERİ** ❖

- Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.
- Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.
- Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.
- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makalede biçimsel düzeltmeler için boşluk ya da tab kesinlikle kullanmayın.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar en yukarı ve üstüste yazılmalıdır;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir. 25 sayfayı geçen makalelerden ek ücret alınacaktır.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: ORCID: 0000-0001-9160-4288 Arş. Gör. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmailcom
- Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

Atfların ve Kaynakçanın Düzenlenmesi

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA6 standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Kaynakçayı manuel girecek yazarlar için APA6 standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir. Bu esere http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf linkinde erişim sağlanabilir.

KARADENİZ
BLACK SEA – ÇEPHOE MOPE
An International Journal of Social Sciences

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

- The articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.
- The author (s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.
- Since the blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.
- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 11 pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the article should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words. The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title (s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names / titles should be accompanied by an asterisk (*) and the author's ORCID number (title, institution, address, e-mail) should be included. For example; ORCID: 0000-0001-9160-4288 Res. Assistant, Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Turkish Language and Literature, bunyamintetik@gmailcom
- An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200-250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

Citations and Bibliography

- All citations in the main text are specified by the in-text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians ' Journals' APA 6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ **ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ** ❖

- Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью, или же содержащие элементы плагиата не принимаются.
- Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикации высланной статьи в следующий раз.
- В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется к следующим правилам.
- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 11 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов.
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовок (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основана на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне с ссылкой (*), которая должна включать в себе ORCID данные автора (должность, учреждение, адрес, адрес, электронной почты). К примеру: ORCID: 0000-0001-9160-4288 соискатель, Ардаханский университет, факультет гуманитарных наук и литературы, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу
- http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

150 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
30 \$ / 25 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖

600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)

Fresh Ideas for Growing your Citations

Certificate

This is to certify that **Karadeniz Black Sea International Scientific Journal** is indexed in International Scientific Indexing (ISI). The Journal has Impact Factor Value of **0.635** based on International Citation Report (ICR) for the year **2017-18**. The URL for journal on our server is <http://isindexing.com/isi/journaldetails.php?id=7901>

Editor ICR Team
(ISI)

International Scientific Indexing
(ISI)